EP

Lei 12,50

amintirile unui ambasador sovietic

I. M. MAISKI

I. M. MAISKI

Amintirile unui ambasador sovietic

Războiul (1939—1943)

EDITURA POLITICĂ
București — 1967

TRADUCERE DIN LIMBA RUSĂ

Академик И. М. МАЙСКИЙ

ВОСПОМИНАНИЯ СОВЕТСКОГО ПОСЛА
Война. 1939 — 1943

Издательство „Наука"
Москва — 1965

Din partea autorului

Această carte reprezintă continuarea „Amintirilor unui ambasador sovietic", în două volume, apărute în 1964 ; ea este în acelaşi timp o operă de sine stătătoare, fiind consacrată activităţii mele diplomatice la Londra în zilele celui de-al doilea război mondial.

Pregătind volumul de faţă, m-am străduit să respect cu rigurozitate adevărul istoric. Evenimentele din anii 1939—1943, la care mă refer aici, marchează o perioadă deosebit de importantă a epocii noastre şi, prin urmare, impun o relatare deosebit de veridică.

Prezentînd cititorilor diferitele figuri istorice, m-am străduit să le înfăţişez nu numai în negru sau în alb. Viaţa este complexă, iar oamenii diferiţi şi schimbători. Dacă nu ţinem seama de aceste adevăruri, de sub condeiul memorialistului, în loc de istorie, poate să iasă o falsificare a istoriei.

La baza amintirilor oferite atenţiei cititorilor au stat nu numai înregistrările memoriei (o sursă foarte importantă, însă nu întotdeauna de nădejde), ci şi mărturia mult mai obiectivă a faptelor şi a documentelor. În anii activităţii mele în Anglia, în calitate de ambasador, am făcut cu regularitate (deşi nu chiar zilnic) însemnări în jurnalul meu, iar pe lîngă acestea am făcut în diferite ocazii şi însemnări speciale. De asemenea, destul de des am avut şi schimburi de scrisori cu prieteni şi cu colegi din activitatea diplomatică. Acum pot utiliza toate aceste materiale pentru memoriile mele. În această carte dau uneori citate exacte din ele. Dar chiar acolo unde redau discuţii şi impresii fără vreo referire specială de acest fel, ele se bazează de obicei pe asemenea documente.

Am apelat şi la alt fel de surse — stenograme parlamentare, lucrări documentare despre oameni şi evenimente, monografii sovietice şi străine, culegeri de documente, memorii ale unor militari, politicieni şi diplomaţi de diferite naţionalităţi. Adesea, în memoriile mele sînt nevoit să polemizez cu autori străini, să le corectez greşelile, să le dau în vileag născocirile şi denaturările.

În ultimă instanţă, această carte este o contribuţie, după puterile mele, la cauza luptei împotriva falsificării istoriei. Ea poate, de asemenea, reprezenta o sursă directă pentru viitorii cercetători ai politicii externe a U.R.S.S. în ajunul şi în timpul celui de-al doilea război mondial.

PARTEA ÎNTÎI

„Războiul ciudat"

Agresiunea Germaniei împotriva Poloniei

În dimineaţa zilei de 1 septembrie 1939, la ora 5 şi 30 de minute, fără vreun ultimatum prealabil şi fără să fi declarat formal război, Germania hitleristă a atacat Polonia. La ora 5 şi 40 de minute, Hitler a adresat prin radio un apel către armata sa, declarînd că, întrucît guvernul polonez a refuzat reglementarea paşnică a problemelor litigioase, a fost nevoit să recurgă la forţa armelor. Concomitent, divizii ale Wehrmachtului din Prusia răsăriteană, Pomerania şi Slovacia au trecut graniţele Poloniei, iar aviaţia germană s-a năpustit cu toată forţa ei asupra oraşelor poloneze. În aceeaşi zi de 1 septembrie, Forster, führerul naziştilor din Danzig, a anunţat unirea acestui oraş cu cel de-al treilea Reich.

Aceste evenimente au pus în faţa guvernelor Angliei şi Franţei întrebarea implacabilă : ce-i de făcut ?

Răspunsul formal la această întrebare era foarte simplu. La 31 martie 1939, Anglia şi Franţa dăduseră Poloniei garanţia unilaterală privind integritatea şi independenţa ei. La 6 aprilie acelaşi an, printr-o declaraţie a ministrului afacerilor externe polonez Beck, această garanţie unilaterală fusese transformată într-o garanţie bilaterală, urmînd ca între Polonia şi Anglia să fie semnat un pact formal de asistenţă mutuală (între Polonia şi Franţa exista un asemenea pact). La 24 august 1939, pactul dintre Polonia şi Anglia fu semnat. În felul acesta, la 1 septembrie 1939, cînd Germania hitleristă a atacat Polonia, Anglia şi Franţa, în conformitate cu litera şi spiritul acordurilor amintite, ar fi trebuit neîntîrziat şi necondiţionat să ia apărarea aliatului lor cu arma în mînă...

Am relatat în amănunţime ⋆ cum sabotajul sistematic din partea guvernelor Chamberlain şi Daladier a împiedicat încheierea în ajunul războiului a unui pact tripartit de asistenţă mutuală între U.R.S.S., Anglia şi Franţa — unica măsură care ar fi putut să împiedice agresiunea hitleristă şi să prevină atacul Germaniei asupra Poloniei. Am mai vorbit, de asemenea, despre grava miopie politică şi nechibzuinţa „guvernului coloneilor" de la Varşovia, care a declarat cu înfumurare că el nu are nevoie de ajutorul U.R.S.S. pentru apărarea împotriva Germaniei hitleriste. N-am să repet aici toate acestea. E de ajuns să arăt că la 1 septembrie 1939 în Anglia şi în Franţa se aflau la putere aceiaşi Chamberlain şi Daladier, care, într-un trecut foarte apropiat, zădărniciseră încheierea pactului tripartit de asistenţă mutuală. Iată de ce, la primirea veştilor cu privire la evenimentele ameninţătoare din Polonia, primul gînd al şefilor de guverne englez şi francez, gînd care, desigur, nu a fost exprimat în mod făţiş, dar care le-a determinat toate acţiunile, a fost : cum s-ar putea să ne eschivăm într-un fel de la îndeplinirea angajamentelor luate faţă de Polonia ? Vorbesc răspicat despre existenţa unui asemenea gînd la Chamberlain şi Daladier, deoarece, după cum vom vedea din cele ce urmează, acţiunile lor în decursul lunii care a urmat după aceea au constituit traducerea exactă a acestui gînd în practică.

În mod formal, evenimentele s-au desfăşurat după cum urmează : la 1 septembrie, ora 9 şi 40 de minute, ambasadorii englez şi francez la Berlin au înmînat lui Ribbentrop, ministrul german al afacerilor externe, declaraţia guvernelor lor, care se rezuma în esenţă la un ultimatum : dacă Germania nu va înceta neîntîrziat operaţiile militare şi nu-şi va evacua trupele din Polonia, Anglia şi Franţa îşi vor îndeplini obligaţiile contractuale faţă de Polonia.

Cu 12 ore înainte, în seara zilei de 31 august, Mussolini, care în mod oficial mai era încă „neutru", propusese reglementarea conflictului germano-polon prin mediaţie : convocarea de urgenţă a unei „conferinţe a celor cinci" (Germania, Italia, Anglia, Franţa şi Polonia) şi soluţionarea problemelor litigioase la masa verde. Evident, dictatorului italian i se năzărea un nou „München". Chamberlain şi Daladier au luat în braţe propunerea lui Mussolini, care le oferea prilejul de a tergiversa îndeplinirea angajamentelor lor faţă de aliatul atacat. Tocmai de aceea, timp de 54 de ore după atacarea Poloniei de către Germania, ei nu au declarat război agresorului. După toate probabilităţile, ei ar fi aşteptat şi mai mult, în speranţa soluţionării conflictului germano-polon pe cale „münchenează". Dar aici calculele împăciuitorilor au fost încurcate de Hitler. Acesta a pretins, ca o condiţie prealabilă pentru „conferinţa celor cinci", retragerea ultimatumului anglo-francez de la 1 septembrie. Chamberlain şi Daladier nu s-au putut hotărî la una ca asta : prea crescuse în ţările lor valul de mînie şi indignare împotriva agresiunii hitleriste.

Drept urmare, încercarea lui Mussolini a eşuat. Războiul şi-a continuat drumul cu paşii săi implacabili.

Informaţiile privind aceste manevre şi contramanevre de culise au pătruns în presă şi în cercurile politice. Ele au neliniştit profund masele. Această nelinişte şi-a găsit o expresie cît se poate de grăitoare în şedinţa de seară a Camerei Comunelor din 2 septembrie.

După expunerea interminabilă şi plicticoasă a lui Chamberlain despre faptul că guvernele englez şi francez n-au ajuns încă în posesia unui răspuns din partea lui Hitler la demersul lor din 1 septembrie şi că, prin urmare, nu pot recunoaşte încălcarea printr-un act unilateral a statutului Danzig-ului, stabilit prin tratatul de la Versailles, de pe banca opoziţiei laburiste a sărit aprig Arthur Greenwood. El deţinea temporar atribuţia de lider al opoziţiei (Attlee era bolnav) şi acum clocotea de indignare.

În momentul în care Greenwood se pregătea să vorbească, de pe banca conservatorilor, unde de asemenea se simţea o mare încordare, deputatul L. Amery îi strigă :

— Vorbiţi în numele Angliei !

L. Amery era un imperialist şi un reacţionar notoriu, dar considera că loialitatea faţă de cuvîntul dat este pentru Anglia o chestiune de onoare. El era indignat, nu mai puţin decît Greenwood, de încetineala lui Chamberlain în îndeplinirea angajamentelor faţă de Polonia şi voia ca acum acesta să vorbească nu numai ca reprezentant al partidului de opoziţie, ci al întregii naţiuni. Camera şi-a manifestat zgomotos aprobarea faţă de intervenţia lui Amery.

— Trebuie să-mi exprim profunda nedumerire — începu Greenwood — în legătură cu faptul că angajamentele noastre faţă de Polonia n-au intrat în vigoare încă ieri... Camera a rămas consternată la auzul comunicării primului ministru... Cum ?! Actul de agresiune a fost săvîrşit acum 38 de ore, şi noi mai tăcem !... Cît are

⋆ *I. M. Maiski.* „Amintirile unui ambasador sovietic", vol. 2, Moscova, 1964, p. 429—532. Vezi şi *I. M. Maiski.* „Cine l-a ajutat pe Hitler", Editura Ştiinţifică, 1963.

să mai zăbovească Anglia ?... Fiecare minut înseamnă acum pierderea a mii de vieţi, lezarea intereselor noastre naţionale, un atentat împotriva temeliilor înseşi ale onoarei noastre naţionale. Mai mult nu putem aştepta. Zarurile au fost aruncate.

Băncile opoziţiei şi-au exprimat aprobarea furtunoasă faţă de orator, şi chiar pe băncile conservatorilor mulţi nu şi-au ascuns satisfacţia. Greenwood exprimase ceea ce simţea în acest moment critic naţiunea, şi cuvintele lui au intrat în istorie.

Chamberlain era tulburat. A încercat să se justifice, invocînd greutăţile convorbirilor telefonice între Londra şi Paris, dar în cele din urmă a fost nevoit să promită că cel mai tîrziu a doua zi dimineaţa guvernul va comunica poporului hotărîrea sa absolut categorică. *

Urmarea scenei prezentate, precum şi a indignării din ce în ce mai profunde a maselor, a fost faptul că duminică 3 septembrie, la ora 9 dimineaţa, N. Henderson, ambasadorul englez la Berlin, a înmînat guvernului german o notă în care se declara că, dacă în decurs de două ore de la primirea notei Hitler nu va consimţi să retragă trupele germane din Polonia, Anglia va declara război Germaniei. Un demers similar a făcut şi ambasadorul francez la Berlin, cu singura deosebire că termenul ultimatumului francez expira nu la ora 11, ci la ora 5 a zilei de 3 septembrie.

Hitler, bineînţeles, a lăsat „apelul final" al Angliei şi al Franţei fără răspuns, şi la ora 11 şi 15 minute dimineaţa Chamberlain a fost nevoit, într-o scurtă cuvîntare la radio, să declare starea de război între cele două ţări.

În aceeaşi dimineaţă a avut loc şedinţa parlamentului. Primul ministru arăta jalnic şi era abătut. Avea glasul stins şi tragic.

— Ziua de azi este o zi tristă pentru noi toţi — a spus Chamberlain —, dar pentru nimeni atît de tristă ca pentru mine. În decursul activităţii mele pe tărîm social m-am străduit să înfăptuiesc ceva, am sperat în ceva, am crezut în ceva. Totul zace acum la pămînt.

În numele partidului laburist, Greenwood a promis guvernului tot sprijinul în lupta împotriva Germaniei hitleriste. Acelaşi lucru l-a făcut şi Archibald Sinclair, în numele partidului liberal. Lloyd George a declarat că, deşi în trecut criticase adeseori politica externă a guvernului, acum, în situaţia creată, consideră de datoria sa să-i acorde sprijin pentru a duce războiul pînă la capăt.

* „Parliamentary Debates. House of Commons", 2 septembrie 1939.

La această şedinţă a vorbit şi Churchill. El a avertizat împotriva atitudinii superficiale faţă de război.

— Nu trebuie să subapreciem — a spus el — greutatea sarcinii ce ne stă în faţă, precum şi apropiatele încercări... Trebuie să ne aşteptăm la multe deziluzii şi multe surprize neplăcute, putem fi însă siguri că Imperiul britanic şi Republica Franceză sînt destul de puternice pentru a face faţă problemei ce li s-a pus.*

În încheiere, Gallacher, unicul comunist din Cameră, a declarat că el doreşte nimicirea rapidă şi totală a regimului nazist, aceasta fiind singura cale către stabilirea unei păci trainice pe pămînt.

Urmăream cu atenţie tot ce se petrecea în această şedinţă istorică a Camerei Comunelor şi nu mă părăsea gîndul : „Chamberlain şi Daladier au căzut la examen atunci cînd trebuia preîntîmpinat războiul, cum vor trece oare măcar examenul îndeplinirii angajamentelor asumate faţă de Polonia ?"

N-am avut mult de aşteptat.

✻

Acum se ştie cu precizie că Hitler a aruncat asupra Poloniei 57 dintre cele mai bune divizii de care dispunea (inclusiv 8 mecanizate), că aviaţia germană care a distrus oraşele poloneze număra 2 000 de maşini dintre cele mai perfecţionate pentru vremea aceea, că un număr imens de tancuri blindate şi tunuri s-au năpustit vertiginos asupra teritoriului polonez. Acestei lovituri cumplite Polonia a putut să-i opună doar 31 de divizii (printre care numai două brigăzi mecanizate), 800 de avioane, dintre care numai circa jumătate erau de tipuri moderne, un număr destul de modest de tunuri şi un număr cu totul redus de tancuri. Este adevărat că Polonia avea 11 brigăzi de cavalerie, dar ce puteau face ele împotriva tancurilor şi a blindatelor ?**.

Trebuie să recunoaştem că, în ceea ce priveşte armata polonă, soldaţii şi mulţi dintre ofiţeri au luptat cu remarcabilă vitejie, dar nemţii au avut o superioritate covîrşitoare ca efectiv de trupe şi tehnică. Comandamentul suprem polonez a dat dovadă de o totală incapacitate şi nici măcar nu s-a îngrijit să creeze oarecare rezerve centralizate. Amplasarea strategică a forţelor poloneze era cît se poate de necorespunzătoare, iar o mare parte a aviaţiei polone a fost distrusă pe propriile-i aerodromuri.

* „Parliamentary Debates. House of Commons", 3 septembrie 1939.
** „Istoria Marelui Război pentru Apărarea Uniunii Sovietice, 1940—1945", vol. 1, Moscova, 1960, p. 201.

Pe atunci nu cunoşteam încă toate aceste amănunte. Probabil că nu le cunoşteau pe de-a-ntregul nici guvernele englez şi francez. Era însă limpede chiar din prima zi a războiului germano-polon că asupra Poloniei au fost aruncate forţe uriaşe, care depăşeau cu mult forţele ei, şi că Hitler mizase pe faimosul război-fulger, în jurul căruia naziştii făcuseră atîta zarvă în lunile precedente. În această situaţie se impuneau măsurile cele mai grabnice şi energice pentru a veni în ajutorul victimei agresiunii. Era de aşteptat ca Anglia şi Franţa să atragă neîntîrziat asupra lor, în apus, cel puţin o parte a forţelor armate germane care operau în Polonia. Era cazul să atace de urgenţă şi cu toată seriozitatea „linia Siegfried" şi să bombardeze masiv fortificaţiile şi oraşele germane. Ce s-a întîmplat însă în realitate ?

Voi da mai jos cîteva extrase din însemnările pe care le-am făcut în primele luni ale războiului :

„4 septembrie. Chamberlain a adresat poporului german o cuvîntare prin radio în limba germană.

Aviaţia engleză a bombardat navele militare germane de la Wilhelmshafen şi Brunsbüttel. Au fost înregistrate avarii. Nemţii n-au răspuns.

Avioane engleze au aruncat asupra Germaniei 6 000 000 de manifeste.

5 septembrie. Avioane engleze au aruncat asupra regiunii Ruhrului 3 000 000 de manifeste.

6, 8 şi *9 septembrie.* Avioane engleze au aruncat din nou asupra Germaniei manifeste.

24—25 septembrie. Avioane engleze au aruncat din nou asupra Germaniei manifeste : în total au fost aruncate de la începutul războiului 18 000 000 de manifeste".

Nici francezii n-au procedat mai bine. Iată cîteva extrase caracteristice din aceleaşi însemnări :

„4 septembrie. Primul comunicat militar francez : «Au fost începute operaţiile pe pămînt, pe mare şi în aer».

5 septembrie. Al doilea comunicat francez : «Trupele franceze au luat contact cu inamicul pe toată linia dintre Moselle şi Rin».

6 septembrie. Al treilea comunicat francez anunţă unele cazuri de trecere a frontierei de către trupele franceze pe «pămîntul nimănui» (aşa se numeşte fîşia lată de 3—12 mile care se află între «linia Maginot» şi «linia Siegfried»).

10—16 septembrie. Comunicatul francez anunţă înaintarea sistematică a trupelor franceze pe «pămîntul nimănui».

22 septembrie. De pe Frontul de vest se anunţă intensificarea activităţii artileriei şi ciocniri locale la sud de Saarbrücken.

24 septembrie. Comunicatul francez arată că în cursul nopţii au fost respinse numeroase atacuri locale ale inamicului împotriva «poziţiilor noastre înaintate» din regiunea Saar. Se mai adaugă că «în cercurile autorizate franceze» poziţia de pe Frontul de vest este considerată o «poziţie de expectativă strategică»".

Toate acestea s-au petrecut în timp ce Polonia era incendiată, în timp ce armatele germane îi sfîrtecau teritoriul, iar aviaţia germană îi potopea cu bombe oraşele, în timp ce conta nu numai fiecare zi, ci fiecare ceas, fiecare minut ! Comportarea cercurilor conducătoare anglo-franceze părea o adevărată batjocorire a aliatului lovit de nenorocire ; ea îi făcea pe oamenii cinstiţi din ambele ţări să roşească de ruşine pentru guvernele lor. Îmi amintesc că pe la mijlocul lunii septembrie l-am întîlnit în parlament pe Greenwood. Am început să vorbim despre războiul germano-polon. Greenwood era extrem de tulburat.

— E groaznic ! Groaznic ! — exclama el. — Guvernul nostru a făcut cele mai solemne promisiuni de a veni în ajutorul Poloniei în cazul unei agresiuni germane. Şi ce facem acum ? Doar nu poate fi considerat ajutor împrumutul de opt milioane şi jumătate de lire acordat de Anglia şi Franţa guvernului polonez ! Noi n-am trimis în Polonia nici un avion, în schimb folosim aviaţia noastră ca să aruncăm asupra Germaniei nişte manifeste de care nimeni nu are nevoie !

Greenwood era unul dintre cei mai valoroşi reprezentanţi ai vîrfurilor laburiste, şi nu mă îndoiam cîtuşi de puţin de sinceritatea lui subiectivă. Dar asta nu avea nici o importanţă practică : întreaga politică a partidului laburist în decurs de mulţi ani l-a făcut complicele vîrfurilor guvernante ale ţării.

Cu un alt prilej m-am ciocnit pe culoarele parlamentului de deputatul liberal Mander. Părea dezolat.

— Nu înţeleg politica guvernului nostru — spunea el cu amărăciune —, ea contravine flagrant tuturor tradiţiilor noastre, concepţiilor noastre despre onoare şi dezonoare ! Mi-e pur şi simplu ruşine să privesc în ochii lumii.

Rezultatul este cunoscut. În memoriile sale din timpul războiului, Churchill scrie :

„Aviaţia poloneză a fost nimicită în decurs de două zile... Spre sfîrşitul celei de-a doua săptămîni, armata poloneză, care formal

numărase circa 2 000 000 de oameni, a încetat să mai existe ca forţă organizată" ★.

La 17 septembrie, Mościcki, preşedintele Poloniei, şi „guvernul coloneilor", în frunte cu Beck, au fugit în România.

Pe teritoriul Poloniei au rămas cîteva focare izolate ale rezistenţei, dintre care cel mai important era Varşovia. Înconjurată din toate părţile de nemţi, ea a luptat eroic pînă la 28 septembrie, dar în cele din urmă a căzut sub loviturile inamicului.

În situaţia dată, intrarea Armatei Roşii în partea răsăriteană a Poloniei la 17 septembrie 1939 a constituit o adevărată salvare de toate grozăviile invaziei naziste pentru ucrainenii şi bieloruşii care trăiau aci. Totodată în faţa ucrainenilor şi bieloruşilor apuseni s-a deschis posibilitatea contopirii cu Ucraina şi Bielorusia Sovietică într-un tot naţional unitar, ceea ce s-a şi întîmplat la sfîrşitul anului 1939.

În memoriile sale de război, Churchill a considerat necesar, în legătură cu aceste evenimente, să îndrepte cîteva săgeţi otrăvite împotriva Uniunii Sovietice ★★. Este totuşi bizar că el a găsit cu cale să treacă sub tăcere în aceleaşi memorii trădarea Poloniei de către Anglia şi Franţa. De ce ? Oare nu din cauză că în septembrie 1939 Churchill era membru al guvernului britanic şi, în consecinţă, poartă şi el răspunderea pentru crima săvîrşită de acest guvern ?

Este caracteristic, de asemenea, faptul că în istoria oficială a politicii externe britanice privind perioada războiului ★★★ nu se poate găsi nici un cuvînt despre atitudinea guvernului Angliei în septembrie 1939. Există o relatare privind declararea de război Germaniei de către Anglia, relatare care se încheie cu data de 3 septembrie, şi mai există o relatare privind reacţia Angliei la propunerile de pace ale lui Hitler de la 6 octombrie (după zdrobirea Poloniei), dar ce a gîndit, a scris, a vorbit şi a făcut guvernul englez între cele două date arătate, perioadă în care s-a consumat tragedia Poloniei, rămîne necunoscut. Această lună a fost bogată în evenimente dintre cele mai importante, la care Anglia trebuia să reacţioneze zilnic. Totuşi nu veţi găsi nici un fel de ecouri ale acestor evenimente în cartea lui Woodward. Încă o dată, nu cumva din cauză că întreaga comportare a guvernului britanic în septembrie 1939 poartă amprenta prea clară a trădării, şi apologeţii lui nu au poftă să-şi amintească de aceasta ?

★ *W. Churchill*, „The Second World War", Vol. I, Londra, 1955, p. 396—397.
★★ *W. Churchill*, op. cit., p. 398—399.
★★★ *L. Woodward*. „British Foreign Policy in the Second World War", Londra, 1962.

Pînă la 1 octombrie 1939 a devenit perfect clar că Chamberlain şi Daladier au căzut la examenul privind respectarea obligaţiilor asumate faţă de Polonia într-un mod mai lamentabil decît la examenul pentru prevenirea războiului.

„Războiul ciudat"

Jumătatea de an care a urmat după zdrobirea Poloniei — iarna 1939—1940 — a fost perioada aşa-zisului război ciudat. De obicei se consideră că „războiul ciudat" include şi septembrie 1939 — cele 30 de zile fatale din istoria Poloniei. Mi se pare totuşi că acest punct de vedere nu prea are temei. Septembrie 1939 merită pe deplin o altă denumire : *luna trădării Poloniei de către guvernele Angliei şi Franţei*, şi numai următoarele 6 luni, pînă la începutul lunii aprilie 1940, reprezintă ceea ce poate fi considerat „războiul ciudat".

Ce a fost de fapt „războiul ciudat" ? Şi de unde şi-a tras rădăcinile ?

Fondul „războiului ciudat" a constat în aceea că, formal, Anglia şi Franţa au purtat război împotriva Germaniei, în realitate însă ele nu l-au purtat. Şi nu pentru că Londra şi Parisul, pregătind mari operaţii ofensive, ar fi fost nevoite să se împace cu acalmia temporară de pe front, ci pentru că Londra şi Parisul nu voiau să lupte în general. Ele au privit declaraţia de război făcută Germaniei la 3 septembrie 1939 ca pe o greşeală regretabilă, impusă de anumite împrejurări din afară şi s-au străduit din răsputeri s-o îndrepte. Ele nu admiteau nici în ruptul capului că se şi dezlănţuise un grav conflict mondial, că era prea tîrziu ca să poată fi oprit şi că Occidentul nu mai putea fi readus la starea de pace (fie şi o pace strîmbă, totuşi pace) care se menţinuse pînă la 3 septembrie. În aceasta s-au manifestat miopia lor politică şi starea lor de spirit, exprimate atît de bine prin cunoscuta maximă nemţească „der Wunsch ist der Vater des Gedankens" (dorinţa este părintele ideii). De aci a decurs, firește, linia generală de conduită a Londrei şi a Parisului : să nu facă nimic ce ar putea contribui cît de cît la ascuţirea şi extinderea războiului.

Aceasta era esenţa „războiului ciudat". Care erau rădăcinile lui ?

Rădăcinile trebuie căutate în politica de „pacificare" a agreso-

rilor, în primul rînd a lui Hitler, în acea concepţie a „securităţii occidentale", care în anii antebelici a constituit crezul politic al „clicii de la Cliveden" în Anglia, iar în Franţa — al faimoaselor „200 de familii" : în faţa alternativei unui guvern al Frontului popular, acestea îl preferau pe Hitler. Dorinţa arzătoare a pacificatorilor era izbucnirea unui conflict armat între Germania şi Uniunea Sovietică pentru ca, după ce ambele ţări vor fi suferit pierderi grele în acest război, să apară ei în avanscena istoriei pentru a instaura în Europa o ordine care să corespundă pe de-a-ntregul intereselor lor. Chamberlain şi Daladier au urmărit cu tenacitate acest scop în perioada tratativelor tripartite dintre U.R.S.S., Anglia şi Franţa în 1939. Datorită perspicacităţii diplomaţiei sovietice, Chamberlain şi Daladier nu au reuşit atunci să asmută Germania împotriva U.R.S.S. Dimpotrivă, ei înşişi au nimerit în cursa pe care au întins-o Ţării sovietice. Răspunderea pentru greşeala lor de calcul politic, Londra şi Parisul s-au străduit atunci şi se mai străduiesc şi astăzi s-o atribuie Moscovei.

În ciuda faptului că declaraseră formal război Germaniei, Chamberlain şi Daladier n-au vrut să renunţe la ideea „securităţii occidentale", atît de scumpă inimii lor. Considerînd că la 3 septembrie 1939 s-a comis o greşeală regretabilă : în crepusculul situaţiei internaţionale, prietenii nu s-au recunoscut între ei şi s-au luat la bătaie, ei sperau că acest incident penibil poate şi trebuie îndreptat cît mai repede, după care în relaţiile dintre Germania şi blocul anglo-francez se vor restabili relaţiile normale şi poate chiar prieteneşti. „Războiul ciudat", potrivit concepţiilor lui Chamberlain şi Daladier, trebuia să ducă în timpul cel mai scurt la împăcarea celor două părţi, iar după această împăcare s-ar fi deschis cîmp liber pentru tot felul de maşinaţii şi intrigi antisovietice, de care conducătorii politicii britanice şi franceze s-au ocupat cu atîta sîrg în ajunul războiului...

În noiembrie 1939 m-am întîlnit cu Lloyd George. Spre deosebire de mulţi alţii care, după încheierea pactului cu Germania, au întors spatele ambasadei sovietice, bătrînul şi-a menţinut relaţiile prieteneşti cu mine. Am discutat îndelung despre situaţia creată. La urmă, Lloyd George mi-a spus :

— Dacă vă închipuiţi cumva că ultimele evenimente l-au învăţat minte pe Neville, vă înşelaţi amarnic. Neville este incorigibil şi, pe deasupra, îngrozitor de încăpăţînat... Ştiu precis că este şi acum gata de orice compromis cu nemţii dacă aceştia i-ar da a înţelege că sînt dispuşi să meargă împotriva dumneavoastră... Puteţi fi sigur că nu se gîndeşte nici o clipă la un război serios împotriva Germaniei.

Personal, Lloyd George considera politica lui Chamberlain stupidă şi primejdioasă pentru Anglia, dar se mulţumea să ridice din umeri, spunînd că deocamdată nu se poate face nimic împotriva ei.

Urmărind cu foarte mare atenţie tot ce se petrecea atunci, am ajuns, fără să vreau, la concluzia că Lloyd George avea dreptate şi în cercurile politice oficiale, nimeni (cu foarte puţine excepţii) nu se gîndea în mod serios la un război cu Germania şi nu se pregătea de aşa ceva. Dimpotrivă, în aceste cercuri majoritatea nutrea speranţa că războiul se va termina foarte curînd, prin cine ştie ce minune, socotind însă că deocamdată trebuie respectat principiul „business as usual" (afacerile, ca de obicei). Îmi amintesc foarte bine că la 31 august 1914, cînd a izbucnit primul război mondial — mă aflam pe atunci la Londra, în emigraţie — toată lumea spunea : „Războiul are să se termine pînă la crăciun". Acum, opinia publică — de la primul ministru pînă la cetăţeanul de rînd — se mîngîia cu iluzia : „Războiul are să se termine pînă la primăvară". (1940). Toate afirmaţiile şi acţiunile cercurilor politice oficiale purtau amprenta acestei stări de spirit.

Într-adevăr, care au fost faptele ?

Desigur, concomitent cu declararea războiului, Chamberlain a trebuit să formeze un „nou guvern". O cerea elementara decenţă politică. Dacă s-ar fi gîndit în mod serios la război, ar fi format din capul locului un guvern „de concentrare naţională", pe baza unei coaliţii cît mai largi cu putinţă şi, în orice caz, cu participarea obligatorie a celui de-al doilea partid principal — al laburiştilor. Ce-a făcut însă Chamberlain ?

Chamberlain a menţinut toate posturile mai importante în mîinile unor „münchenişti" inveteraţi. Ministru al afacerilor externe a rămas Halifax, ministru al finanţelor — Simon, ministru al afacerilor interne — Anderson, ministru al comerţului — Stanley, ministrul aviaţiei — Kingsley Wood, lordul păstrător al sigiliului — Samuel Hoare, ministrul transporturilor — Euan Wallace etc. Singura deosebire faţă de guvernul precedent consta în faptul că Chamberlain a atras în guvernul său doi reprezentanţi ai „opoziţiei" conservatoare : pe Churchill, în calitate de ministru al marinei, şi pe Eden, ca ministru al dominioanelor. În treacăt fie spus, această din urmă numire se datora în bună măsură faptului că Chamberlain căuta să obţină sprijin din partea imperiului şi de aceea l-a propus pe Eden ca pe omul cel mai popular în dominioanele en-

gleze de peste mări. Astfel, „noul guvern" al lui Chamberlain era, de fapt, tot vechiul guvern al „conciliatorilor" conservatori, cu o uşoară nuanţă antihitleristă ; în nici un caz însă, acest guvern nu se putea pretinde „naţional". Partidul laburist a rămas în situaţia de „opoziţia maiestăţii sale". Avea şi aceasta un tîlc : tradiţia seculară cerea ca în fruntea Angliei să se afle guvernul unui partid principal, iar în opoziţie să se afle un alt partid principal. Chamberlain se gîndea : aşa a fost — aşa va fi, aşa trebuie să fie şi acum.

Se cuvine să menţionăm că în primele luni ale războiului şi vîrfurile partidului laburist aderaseră la această „doctrină". N-au crezut nici ele în seriozitatea războiului, şi căutau şi ele să menţină normele şi deprinderile obişnuite. Au fost şi excepţii, dar foarte puţine. De aceea, în zilele remanierii guvernului, partidul laburist nu a întreprins nimic în vederea creării unui cabinet cu adevărat naţional. Pentru justificarea unei asemenea linii de conduită se invoca de obicei argumentul : „Noi nu vrem să ne asumăm răspunderea pentru prostiile lui Chamberlain — să se descurce singur cum ştie". Unicul lucru pe care l-a făcut atunci partidul laburist a fost promisiunea de a sprijini guvernul, fără a intra în componenţa lui, şi de a respecta pe întreaga perioadă a războiului armistiţiul dintre partide în alegeri. Aproximativ aceeaşi poziţie au adoptat-o şi trade-unionurile la congresul lor de la Bridlington la 4—5 septembrie, precum şi în şedinţa Comitetului Executiv al Internaţionalei (sindicale) de la Amsterdam care a avut loc la Paris la 13—14 octombrie. Faptul că laburiştii se conduceau după principiul „business as usual" reiese şi din următoarea întîmplare caracteristică : la 20 martie 1940 a fost exclus din partidul laburist D. Pritt pentru „atitudinea sa prea prietenească" faţă de U.R.S.S. Da, da ! Totul era ca de obicei. Războiul nu adusese aici nici o schimbare.

Pe lîngă crearea „noului guvern", pentru Chamberlain era foarte important să arate întregii lumi, şi în primul rînd Germaniei, că se bucură de sprijinul imperiului. Aceasta i-ar fi sporit şansele unor tranzacţii cu Hitler. Rezolvarea problemei s-a dovedit a fi mai uşoară decît o crezuseră mulţi atît în Anglia cît şi în afara graniţelor ei. Cauza era de înţeles. Dacă Anglia ar fi declarat război vreunei ţări de democraţie burgheză, dominioanele şi coloniile ar mai fi stat probabil mult pe gînduri înainte de a lua atitudine. Dar Anglia a declarat război unui stat fascist, care a respins net toate principiile democraţiei (chiar şi ale celei burgheze) şi care practica politica celui mai feroce rasism. Prin aceasta,

pentru domninoanele engleze de peste mări alegerea atitudinii s-a simplificat mult.

Într-adevăr, Australia şi Noua Zeelandă au declarat război Germaniei concomitent cu metropola, la 3 septembrie, Canada la 10 septembrie. Cu toate temerile Londrei, Uniunea Sud-Africană a soluţionat, de asemenea, foarte repede problema în favoarea Angliei. Înainte de război, aici se afla la putere guvernul naţionalistului bur Herzog, care în multe privinţe (în special în problema rasială) simpatiza cu Germania hitleristă. De aceea Herzog se pronunţa pentru o politică de neutralitate în războiul dintre Anglia şi Germania, dar a suferit un eşec în parlament. La 5 septembrie, în locul lui a venit cunoscutul anglofil, feldmareşalul Smuts, al cărui guvern a declarat război Germaniei. Egiptul şi Irakul — care de drept erau state independente, dar de fapt pe vremea aceea mai erau semicolonii britanice — nu se puteau hotărî să facă acelaşi lucru, deoarece fasciştii aveau aici o puternică „coloană a cincea" ; cu toate acestea, ele au rupt relaţiile diplomatice cu Germania. În India, Anglia a întîmpinat anumite greutăţi, despre care se va vorbi mai amănunţit mai jos, dar şi aici, pînă la urmă, totul s-a terminat relativ cu bine.

Unica excepţie a fost Irlanda (Statul Liber al Irlandei). Duşmănia seculară a irlandezilor faţă de asupritorii lor britanici a avut drept rezultat faptul că la 2 septembrie 1939 Irlanda şi-a declarat oficial neutralitatea în războiul dintre Anglia şi Germania. S-a creat o situaţie extrem de ciudată : chiar în momentele cele mai critice ale războiului, cînd în faţa Angliei se punea problema a fi sau a nu fi, la Dublin, la numai o sută-două de mile de ţărmul britanic, au existat misiuni diplomatice fasciste (germană, italiană, japoneză), care desfăşurau o vastă activitate de spionaj şi diversiune împotriva Londrei.

Oricum, mobilizarea formală a imperiului împotriva Germaniei hitleriste a fost în general realizată chiar de la începutul războiului.

Şi situaţia internaţională se conturase relativ favorabil pentru Anglia şi Franţa. Încă în cursul lunilor septembrie şi octombrie 1939, ţările scandinave, Belgia, Olanda, statele continentului american, Iranul şi Siamul şi-au declarat neutralitatea în război. Această neutralitate, în majoritatea cazurilor, avea un caracter prietenesc, deşi, din cauza fricii de Germania, ele nu aveau curajul s-o arate făţiş. Italia, Spania şi Japonia au ocupat deocamdată o poziţie de neutralitate, ce-i drept, nu prietenească, ci una de expectativă ostilă, totuşi de neutralitate. Şi-a declarat neutralitatea şi U.R.S.S.

Foarte importante pentru Anglia şi Franţa erau comportarea şi acţiunile S.U.A. Aici însă n-aveau de ce se teme. Preşedintele Roosevelt s-a pronunţat în repetate rînduri, atît înainte de război cît şi în timpul războiului, împotriva tendinţelor agresive ale statelor fasciste şi a acordat Angliei şi Franţei tot ajutorul posibil pentru un stat neutru. Din acest punct de vedere a fost foarte importantă emiterea, la 4 noiembrie 1939, a noii legi cu privire la neutralitate, a cărei esenţă, va fi expusă mai jos.

*

Chamberlain trebuia, de asemenea, să demonstreze că întreprinde ceva în vederea pregătirii operaţiilor militare şi în vederea întăririi forţelor armate ale ţării. Căci masele largi aveau o stare de spirit antifascistă şi aşteptau din partea guvernului măsuri practice în vederea luptei împotriva Germaniei. Premierul a început cu ceea ce era mai uşor : la 7 septembrie, generalul Gort a fost numit comandantul suprem al Corpului expediţionar britanic în Franţa (deşi acest corp nu exista încă), iar generalul Ironside — un militar absolut incapabil, însă un duşman înverşunat al U.R.S.S. — a fost numit şeful statului-major. Samuel Hoare, unul dintre capii „münchenişti", a ajuns preşedintele Comitetului special pentru problemele militare.

Toţi aceştia erau nişte generali fără armată. Era nevoie de o armată, însă în ceea ce priveşte crearea ei guvernul a dat dovadă de o surprinzătoare încetineală şi neîndemînare. Legea generală cu privire la serviciul militar obligatoriu fusese promulgată încă înainte de război (la 27 aprilie 1939). Ea a rămas însă în esenţă multă vreme pe hîrtie. Acum a fost emisă o hotărîre potrivit căreia toţi bărbaţii în vîrstă de la 18 la 41 de ani urmau să fie încorporaţi în forţele armate ale ţării şi, în caz de nevoie, puteau fi trimişi în oricare colţ al lumii. A început şi mobilizarea în armată. Aceasta s-a desfăşurat foarte încet, ca şi cum guvernul s-ar fi aşteptat ca recruţii să devină dintr-un moment într-altul inutili şi lăsaţi la vatră. E de ajuns să arătăm că pînă şi tinerilor de 24 de ani li s-a cerut să se prezinte la centrele de recrutare abia în martie 1940, adică după o jumătate de an de la începerea războiului.

Unele măsuri „de ordin militar" au fost luate şi în domeniul vieţii interne a ţării. S-a introdus camuflajul de noapte. Guvernul a fost împuternicit să emită împrumuturi de stat. A fost interzis comerţul cu ţările inamice şi s-a introdus cenzurarea poştei expediate peste hotare. A început raţionalizarea produselor alimentare,

în primul rînd a slăninei şi a uleiului. A fost creat un comitet special, alcătuit din reprezentanţii trade-unionurilor şi ai uniunilor patronale, sub preşedinţia ministrului muncii, cu scopul de „a da sfaturi guvernului în problemele care privesc ambele părţi". A fost declarată evacuarea femeilor şi copiilor din marile oraşe în regiunile rurale : se considera că acolo vor fi în mai mare siguranţă împotriva eventualelor incursiuni ale aviaţiei germane. Pentru răniţi au fost pregătite 200 000 de paturi şi 70 000 de surori medicale. În parlament se discuta despre necesitatea trecerii industriei pe picior de război, însă trecerea propriu-zisă se desfăşura cu paşi de melc şi cu o grijă neslăbită pentru interesele proprietarilor anumitor firme şi concerne. Problema creării unui minister al aprovizionării de război a prilejuit nesfîrşite dezbateri, dar nu s-a luat nici o hotărîre în acest sens. Toate acţiunile guvernului purtau amprenta unei extreme încetineli, şovăieli, a lipsei de dorinţă de a introduce unele schimbări serioase în ordinea tradiţională a lucrurilor. Şi nici nu-i de mirare : spiritul „business as usual", care domnea în cercurile guvernante, pătrundea pretutindeni şi-şi exercita peste tot influenţa nefastă.

În ceea ce priveşte Frontul de vest, acolo continua să se desfăşoare o adevărată comedie. Gazetele comunicau zilnic despre „acţiuni de patrule", despre contacte între grupe de cercetare, despre „ciocniri între cercetaşi", despre mici „schimburi de focuri de artilerie", în care aproape că nu existau victime. La 22 decembrie 1939, Daladier a declarat cu mîndrie în Cameră că pierderile totale ale Franţei în primele 4 luni de război se ridică în total doar la 1 500 de oameni ! El a adăugat că aceasta se datorează existenţei „liniei Maginot". Doar în primul război mondial Franţa a pierdut în aceeaşi perioadă de timp 450 000 de ostaşi. Nu era vorba, firește, de „linia Maginot", ci de faptul că în 1939 Franţa purta un „război ciudat" sau, mai bine zis, nu voia pur şi simplu să lupte împotriva Germaniei hitleriste. Deşi pe la jumătatea lunii octombrie englezii trimiseră în Franţa un corp expediţionar cu un efectiv de circa 160 000 de oameni, urmau şi ei, firește, exemplul aliaţilor lor francezi şi nu făceau nimic pe front. Pierderile lor se numărau pe degete. Război în aer nu se purta nici dintr-o parte, nici din cealaltă. Nemţii păstrau o tăcere „misterioasă". Mulţi explicau această comportare prin aceea că nemţii urmăreau atitudinea S.U.A. Este posibil ca această împrejurare să fi jucat un anumit rol, principalul consta însă în altceva. După cîte cunoaştem acum, încă în octombrie 1939 Hitler a dat o directivă cu privire la pregătirea

agresiunii împotriva ţărilor occidentale (aşa-numitul „Plan galben") ; din ianuarie 1940, această pregătire a căpătat un caracter serios şi, desigur, nemţii nu aveau motive să-şi risipească eforturile înainte de momentul atacului. De asemenea, era important să se adoarmă vigilenţa duşmanului, pentru ca să se păstreze în atac elementul surprizei.

Războiul pe mare se desfăşura ceva mai activ. Dar, la început, englezii n-au prea avut noroc pe mare. Ce-i drept, în decursul unei scurte perioade de timp, ei au reuşit să lichideze navigaţia germană pe mare ; în schimb, în primele 4 luni de război, hitleriştii au reuşit să scufunde nave britanice şi aliate cu un deplasament total de 810 000 de tone şi să dea două mari lovituri prestigiului maritim al Angliei.

Prima lovitură a fost dată la 14 octombrie : un submarin german, dînd dovadă de mare îndrăzneală şi îndemînare, a pătruns în Scapa Flow, principala bază maritimă a Marii Britanii şi a scufundat nava de linie „Royal Oak" (29 000 de tone) ancorată în rada portului. S-a stîrnit un scandal groaznic. Churchill, ca ministru al marinei, a cunoscut cîteva zile extrem de neplăcute, dar apoi au fost luate măsurile necesare pentru prevenirea oricărui caz similar în viitor.

A doua lovitură a avut un caracter oarecum diferit. La sfîrşitul lunii august 1939, chiar în ajunul războiului, „cuirasatul de buzunar" german „Admiral Graf Spee" a părăsit în taină Wilhelmshafen şi a plecat în Atlanticul de Sud cu misiunea de a desfăşura o campanie pirateresc împotriva navelor comerciale engleze îndată după ce va fi început războiul dintre Anglia şi Germania. Pe cît se vede, Hitler s-a inspirat din exemplul cunoscutelor „crucişătoare de interceptare" germane din primul război mondial „Goeben" şi „Breslau" şi voia acum să repete aceeaşi operaţie. În decursul lunilor septembrie — decembrie 1939, nava piratească germană a reuşit să scufunde nave cu un deplasament total de circa 60 000 de tone ; mai tîrziu a fost trimisă împotriva ei o escadră britanică de crucişătoare. A urmat o îndelungă şi nu prea îndemînatică urmărire a navei „Admiral Graf Spee" de către navele britanice. În cele din urmă, englezii au reuşit să aducă unele avarii „cuirasatului de buzunar" şi să-l gonească în gurile fluviului La Plata, lîngă Montevideo. Cu toate acestea, nava „Admiral Graf Spee" nu s-a predat duşmanului ; la 17 decembrie 1939 a fost aruncată în aer de echipajul său. Piratul german a pierit, dar sfîrşitul lui nu a pricinuit cîtuşi de puţin marinarilor englezi un sentiment de mîndrie şi de satisfacţie.

La 27 noiembrie 1939 am făcut următoarea însemnare :

„Cînd te uiţi la Anglia zilelor noastre, fără să vrei ai impresia că ai în faţă un om voinic şi puternic, îmbrăcat într-o uniformă semimilitară şi înarmat extrem de primitiv. El bate cu zel pasul pe loc şi se străduieşte să-şi umfle pieptul voiniceşte. Pare gata să se arunce în luptă dintr-o clipă într-alta, cu toate acestea, în realitate, el nu doreşte pentru nimic în lume acest lucru şi aşteaptă cel dintîi prilej pentru a renunţa la această neobişnuită travestire şi, punîndu-şi halatul, să se aşeze în faţa şemineului cu gazeta de seară în mînă... Nu, nu ! În Anglia nu se simte acum un spirit războinic. În cercurile conducătoare, pentru că acestea, cu mici excepţii, tot mai caută o înţelegere cu Hitler împotriva U.R.S.S. ; în mase, pentru că ele încă nu s-au lămurit prea bine asupra situaţiei şi stau în expectativă. Mulţi cred că războiul se va termina curînd. Şi, probabil, mărturia cea mai grăitoare a faptului că războiul a început sînt baloanele de protecţie, care, de la 3 septembrie, formează o reţea suspendată invariabil pe cerul Londrei pentru a o apăra de avioanele germane în picaj, care încă n-au apărut, dar pe care englezii le aşteaptă sau se prefac că le aşteaptă".

Crepusculul politic

Cînd mă gîndesc la acea perioadă a războiului şi la starea de spirit care domnea pe atunci în Anglia, îmi vine în minte, fără să vreau, expresia : crepusculul politic. Crepusculul în care toate lucrurile şi evenimentele capătă contururi neclare, şterse, neprecise.

Să încep cu guvernul. Ştiam că în cadrul cabinetului nu există o unitate deplină de vederi cu privire la caracterul războiului şi la desfăşurarea lui în viitor. Ce-i drept, majoritatea covîrşitoare a miniştrilor îl urmau pe Chamberlain ; exista însă o minoritate care avea faţă de premier o atitudine extrem de critică. Această minoritate era reprezentată formal de doi oameni — Churchill şi Eden, dar spre ea gravitau, într-o măsură mai mare sau mai mică, şi alţi miniştri, care, deşi nu se pronunţau făţiş împotriva politicii lui Chamberlain, găseau în ea destule aspecte negative, iar în politica lui

Churchill destule aspecte pozitive. Printre aceştia se numărau oameni ca : ministrul ocrotirii sănătăţii, W. Elliot, ministrul de război, L. Hore-Belisha, ministrul învăţămîntului, de la Warr, şi alţi cîţiva. Între cele două grupe se dădea o luptă şi, deşi deocamdată Chamberlain rămînea neîndoios stăpîn pe situaţie, în condiţiile războiului, era greu de prevăzut ce se va întîmpla în viitor. Într-adevăr, după cum vom vedea foarte curînd, în primăvara anului 1940 autoritatea lui Chamberlain scăzuse simţitor, iar rolul lui Churchill crescuse enorm.

Chamberlain considera că Hitler nu are de gînd să lupte în mod serios împotriva Angliei şi că Anglia nu are motive să lupte în mod serios împotriva Germaniei, iar tot ce se petrece în Apus, după zdrobirea Poloniei, nu înseamnă nimic altceva decît nişte manevre bilaterale în vederea obţinerii unor poziţii mai avantajoase pentru încheierea unui „compromis raţional" între cele două părţi. Acest lucru reieşea din toate acţiunile întreprinse de guvern, ba uneori răzbătea la suprafaţă chiar şi din articolele şi cuvîntările lui Chamberlain şi ale ministrului afacerilor externe, lordul Halifax. Astfel, la 7 noiembrie 1939, în cuvîntarea ţinută la radio, Halifax a definit în felul următor scopurile militare ale Marii Britanii :

„Noi luptăm în apărarea libertăţii ; luptăm în apărarea păcii ; ripostăm la ameninţarea securităţii propriului nostru popor, ca şi a altor popoare ; apărăm drepturile tuturor naţiunilor de a-şi trăi propria lor viaţă. Noi luptăm pentru a împiedica forţa brutală să ajungă arbitru între popoare şi să ia locul legalităţii, luptăm împotriva încălcării cu forţa a sfinţeniei convenţiilor şi cuvîntului dat" ★.

Acelaşi lucru l-a spus şi primul ministru, caracterizînd în cuvîntarea sa la radio din 26 noiembrie ţelurile pe care le urmăreşte Anglia în acest război :

„Noi tindem să creăm o Europă nouă, nouă nu în sensul refacerii vechilor hărţi şi graniţe în conformitate cu voinţa învingătorilor, ci în sensul ca Europa să fie pătrunsă de un spirit nou şi ca toate naţiunile care o populează să abordeze greutăţile existente între ele cu bunăvoinţă şi cu încăduinţă reciprocă" ★★.

Toate acestea erau fraze generale şi cuvinte frumoase, care ofereau posibilitatea celor mai diferite interpretări şi nu puteau

★ „Daily Telegraph", 8 noiembrie 1939.
★★ „Times", 27 noiembrie 1939.

stingheri cîtuşi de puţin încheierea păcii cu Germania. Se cuvine să arătăm că pe atunci, după atîtea deziluzii, nici măcar Chamberlain nu mai avea încredere deplină în trăinicia acordurilor încheiate cu Hitler. De aceea, în cuvîntările sale el a declarat în repetate rînduri că atîta timp cît în Germania se află la putere Hitler pacea este de neconceput. Judecînd însă după o serie de indicii, ajunsesem încă de pe atunci la concluzia că Chamberlain nu prea se gîndeşte la răsturnarea lui Hitler prin forţa armelor, ci caută alte căi, mai potrivite caracterului său pentru atingerea ţelului său, adică pentru încheierea unui „compromis raţional" între Anglia şi Germania. Există astăzi dovezi incontestabile care confirmă justeţea supoziţiilor noastre de la sfîrşitul anului 1939. Astfel, biograful lui Chamberlain, Keith Feiling reproduce următoarele cuvinte ale premierului, în care acesta se referă la perioada amintită :

„Eu nu sper în victoria militară, a cărei posibilitate îmi apare extrem de îndoielnică — spunea Chamberlain —, ci în prăbuşirea frontului intern în Germania. Pentru aceasta nemţii trebuie convinşi că ei nu pot cîştiga războiul".

Chamberlain considera blocada Germaniei drept mijlocul cel mai eficient pentru atingerea acestui ţel şi era de părere că efectul dorit va apărea către primăvara anului 1940. Chamberlain visa că, sub influenţa blocadei, „extremiştii", în frunte cu Hitler, vor fi înlocuiţi cu elemente mai „moderate" (recte : generali germani), cu care se va putea ajunge la încheierea unei păci bazate pe un „compromis raţional". Chamberlain era convins că şi în Germania sînt puternice asemenea stări de spirit şi că de aceea nu era cazul să se aştepte la dezlănţuirea unui război adevărat în Apus. Este foarte interesantă mărturia feldmareşalului englez Montgomery. În memoriile sale, el povesteşte :

„Îmi aduc bine aminte vizita lui Chamberlain în divizia mea (care se afla pe atunci în Franţa. — *I. M.*). Aceasta s-a întîmplat la 16 decembrie 1939. După micul dejun, el m-a luat deoparte şi mi-a spus încet, ca să nu ne poată auzi nimeni : «Eu nu cred că nemţii ar avea vreo intenţie să ne atace»" ★.

Iată care era concepţia pe baza căreia oamenii „clicii de la Cliveden" îşi formulau pronosticurile cu privire la viitorul apropiat. Or, în primele luni ale războiului, ei erau cei care hotărau politica Angliei !

★ *Fieldmarshal Montgomery.* „Memoirs", Londra, 1958, p. 58.

O altă grupare din sînul guvernului, gruparea lui Churchill, vedea lucrurile mult mai realist şi mai just. Astfel, în cuvîntarea sa rostită la radio la 12 noiembrie 1939, Churchill a declarat fără ocol :

„Nimeni de pe Insulele Britanice nu crede că acest război va fi uşor şi de scurtă durată" ★.

„Nimeni de pe Insulele Britanice"... Era o exagerare evidentă sau un tribut de politeţe plătit premierului, la care îl obliga pe Churchill poziţia sa de membru al cabinetului.

În discuţia avută cu mine la 6 octombrie, Churchill s-a exprimat mult mai deschis.

— Chamberlain — a spus el — tot se mai aşteaptă să călărească tigrul (aşa îi spunea el lui Hitler) sau pe urmaşii lui... Prostii !... Şi toate speranţele lui Neville că războiul se va termina pînă în primăvară sînt tot nişte prostii... Războiul va fi lung şi aspru. Într-un viitor apropiat, Anglia va trebui să lupte pe viaţă şi pe moarte... Nu poate fi vorba de nici un fel de „compromisuri raţionale" cu Germania.

Ţin foarte bine minte şi discuţia avută cu ministrul de război, Hore-Belisha, la începutul lunii noiembrie 1939. Relaţiile dintre noi aveau un caracter oarecum aparte. Fiind naţional-liberal şi făcînd parte din gruparea condusă de Simon, Hore-Belisha evita vizitele la ambasada sovietică. Cu toate acestea, ori de cîte ori ne întîlneam undeva pe un teren neutru, el stătea bucuros de vorbă cu mine şi nu se ferea să facă aprecieri asupra unor stări de lucruri şi a unor oameni care nu-i plăceau. Hore-Belisha era un om inteligent, cu multă iniţiativă şi tocmai de aceea „clica de la Cliveden" nu-l vedea cu ochi buni. De astă dată l-am întîlnit la o recepţie diplomatică şi l-am întrebat ce părere are despre perspectivele războiului. Hore-Belisha a făcut un gest nervos cu mîna, parcă ar fi vrut să scape de o muscă sîcîitoare şi, luîndu-mă de o parte, mi-a spus :

— Perspectivele războiului ?... Deocamdată nu mă aştept la nimic bun... Noi întîrziem întotdeauna în mod lamentabil... Uite, acum declarăm cu mîndrie că în Anglia şi în imperiu se află sub arme 1 000 000 de oameni ; în primul rînd e prea puţin, iar în al doilea rînd prea tîrziu... Trebuia să avem sub arme 1 000 000 de oameni cu 2 ani în urmă, pentru ca astăzi să avem o armată instruită de 1 000 000 de oameni ; acum însă milionul nostru este alcătuit

★ „Manchester Guardian", 13 noiembrie 1939.

pur şi simplu din nişte recruţi neinstruiţi... Vor putea ei oare să reziste armatei germane ?

După o scurtă pauză, Hore-Belisha a continuat cu amărăciune :

— Ne conduc nişte bătrîni, care nu înţeleg situaţia şi cerinţele vremii. Cu ce se ocupă guvernul ? Cu întocmirea unor hîrţoage de care nimeni nu are nevoie ! Premierul ne asigură că n-are să fie nici un război şi că pînă în primăvară vom semna pacea cu Germania... Ce absurditate ! Noi ne aflăm în faţa unei uriaşe încercări istorice, ar fi trebuit să mobilizăm cît mai urgent pe toţi bărbaţii apţi pentru serviciul militar, să-i înlocuim în industrie pe bărbaţi cu femei, în general, să ne pregătim de un război lung şi greu ; guvernul însă nici nu vrea să audă de asta, spunînd : „Să nu-l provocăm pe Hitler"... Iar mie îmi spune inima că Hitler ne rezervă o surpriză îngrozitoare şi asta într-un viitor nu prea îndepărtat.

Hore-Belisha era un om de acţiune, şi cuvintele lui conţineau mult adevăr ; tocmai de aceea, nefiind pe placul guvernului Chamberlain, la 5 ianuarie 1940 a fost silit să-şi dea demisia.

Dar toate aceste discuţii şi divergenţe cu privire la desfăşurarea războiului în viitor aveau un caracter nu tocmai realist, pentru că în joc exista încă un factor foarte important — Germania hitleristă. Care erau planurile şi intenţiile ei ? Da, acum tăcea şi pe front dădea dovadă de o pasivitate uimitoare. Dar ce putea să însemne asta : o politică serioasă sau un şiretlic militar ? Nimeni nu putea să răspundă cu precizie la această întrebare, şi de aceea atît speranţele lui Chamberlain cît şi pronosticurile lui Churchill rămîneau, pînă una, alta, o acumulare nebuloasă de idei contradictorii.

Stările de spirit din afara guvernului erau şi ele pătrunse de tonuri crepusculare. Laburiştii nu manifestau cîtuşi de puţină independenţă sau originalitate. De fapt, ei nu făceau nimic altceva decît să se tîrască, pur şi simplu, în coada guvernului, mărginindu-se, în criticile lor, la întrebări cu caracter particular şi la amănunte lipsite de însemnătate. La 8 noiembrie 1939, în şedinţa grupului parlamentar al acestui partid, liderul laburist Clement Attlee a prezentat programul obiectivelor laburiste în război. Ele coincideau, în esenţă, cu ceea ce spuseseră în această privinţă Chamberlain şi Halifax, cu o singură deosebire : Attlee cerea „abolirea imperialismului" şi „drepturi egale pentru toate naţiunile în ceea ce priveşte accesul la pieţe şi la sursele de materii prime". Attlee nu arăta însă cum s-ar putea realiza acest lucru, iar întregul trecut al partidului laburist te făcea să te gîndeşti că deziderateleo

formulate de el nu erau decît o amorsă demagogică lansată pentru a liniști întrucîtva sufletele răscolite ale maselor muncitoare.

Iar sufletele acestea erau într-adevăr răscolite și totodată derutate. Oamenii simpli — ceea ce numesc englezii „man in the street" (omul de pe stradă) — sînt mult mai sinceri și mai cinstiți decît „politicienii" sus-puși. Cînd a fost declarat războiul, ei au crezut că într-adevăr începe războiul. Îmi amintesc că în octombrie 1939 am intrat o dată în vorbă cu un șofer de taxi, care m-a dus acasă. Omul era cu totul nedumerit.

— Ce fel de război mai e și ăsta ? — spunea el, desfăcîndu-și brațele. — În războiul trecut s-au dat chiar de la început lupte mari, nemții s-au aruncat asupra Franței, au ajuns pînă aproape de Paris... Iar acum ?

Șoferul a dat din umeri, apoi a continuat :

— Fiul meu a plecat la armată, zice că are să fie război... Iar alții spun că n-are să fie nici un fel de război, că or să stea pe front pînă la primăvară, iar după aceea or să se întoarcă acasă... Cine să mai priceapă ceva ?

Altă dată am intrat să iau o cafea într-un modest restaurant al cunoscutei firme „Lyon's". Chelnerița, o fată tînără, avea chef de vorbă și mi-a împărtășit „dilema" ei. Are un logodnic și se pregăteau de nuntă pe curînd.

— Îndată ce totul are să fie gata — a adăugat ea cu încredere — dar mai avem de cumpărat o parte din mobilă...

În Anglia se obișnuiește (chiar și în mediul muncitoresc) să se încheie căsătoria abia după ce a fost procurat întregul „echipament" pentru căminul familial, pînă la șervețele și batiste.

— Noi ne-am făcut socoteala să cumpărăm totul pînă în primăvara anului viitor, dar, iată, s-a declarat războiul și pe Jimmy al meu l-au luat la armată... Acum nu știm ce să facem... Jimmy zice : „Hai să ne luăm acum, chiar dacă nu avem totul gata... Dacă mi se întîmplă ceva în război, ai să primești măcar pensie"... Iar eu îi zic : „Bine, dar n-am cumpărat încă tot ce ne trebuie... Să mai așteptăm... Toată lumea spune că n-are să fie nici un război"... Și uite așa discutăm fără sfîrșit... Ce credeți, are să fie sau nu război ?

De la organizațiile locale ale partidului laburist și ale trade-unionurilor veneau, de asemenea, informații cu privire la deruta care domnea printre muncitori. E drept că de la sfîrșitul lunii octombrie unele consilii sindicale (la Glasgow, Edinburgh, Aberdeen, Birmingham ș.a.) au început să adopte rezoluții antirăzboinice, dar acestea erau totuși excepții. În general însă, masele muncitorești „păstrau tăcere" și, la fel ca și chelnerița de la „Lyon's", își puneau întrebarea : are să fie război sau nu ?

În țară domnea o stare de spirit care se putea caracteriza în bună măsură ca surpriză. În cuvîntarea sa din 26 noiembrie, Chamberlain a declarat pe șleau că „pînă acum războiul seamănă prea puțin cu ceea ce crezusem noi". Iar vechiul meu interlocutor, ministrul ocrotirii sănătății, Walter Elliot, cu care făcusem cunoștință cu mulți ani în urmă în casa lui Bernard Shaw, mi-a descifrat în felul următor această frază a premierului :

— Mulți au crezut — a spus el la o ceașcă de ceai — că Hitler se va năpusti imediat asupra Franței, dar pînă acum el n-a făcut-o. Mulți au crezut că nemții vor începe imediat să bombardeze orașele noastre, dar pînă acum nici un avion german n-a apărut deasupra Londrei... S-ar putea să fie un șiretlic din partea lui Hitler, s-ar putea să fie însă cu totul altceva. Nu este exclus că Hitler visează crearea unui front capitalist unic împotriva țării dumneavoastră...

Am zîmbit, iar Elliot s-a grăbit să adauge :

— Se înțelege că noi n-o să ne pretăm la așa ceva, dar Hitler poate să-și facă iluzii... Cunoașteți poziția lui față de comunism.

I-am răspuns :

— Mister Elliot, poate că dumneavoastră personal n-o să acceptați un front comun cu Hitler împotriva U.R.S.S., dar nu încercați să garantați pentru premierul dumneavoastră.

Elliot a început să vorbească despre forța opiniei publice, care n-ar admite niciodată alianța Angliei cu Germania hitleristă, însă l-am întrerupt și l-am întrebat care este situația cu mobilizarea forțelor britanice pentru ducerea războiului.

— Și aici — a răspuns Elliot — realitatea s-a dovedit a fi peste așteptările noastre... În primul rînd, guvernul a reușit să creeze în interiorul țării un front național unic : liberalii și laburiștii îl sprijină. Ce-i drept, printre deputații laburiști există un mic grup de pacifiști, de tipul lui Lansbury, care se pronunță împotriva războiului, pentru pace cu orice preț, dar influența lor este infimă. Apoi guvernul a reușit să atragă de partea sa și imperiul...

Și Elliot mi-a relatat pe scurt ceea ce știam dinainte despre felul în care au reacționat dominioanele și coloniile la declararea războiului împotriva Germaniei hitleriste de către metropolă.

— Și, în sfîrșit — a continuat Elliot —, în primele 3 luni de război, situația noastră internațională s-a îmbunătățit considerabil...

Elliot m-a privit șiret :

— Fără să vreţi, ne-aţi făcut un mare serviciu.

— Ce vreţi să spuneţi cu asta ? — l-am întrebat.

— Vedeţi — mi-a explicat Elliot —, pactul de neagresiune pe care l-aţi încheiat cu Germania a provocat anumite disensiuni între Germania, pe de o parte, şi Italia, Spania şi Japonia, de cealaltă parte. Aceasta a întărît hotărîrea lui Mussolini şi a lui Franco de a menţine pînă una, alta neutralitatea în războiul început ; prin urmare, căile noastre de comunicaţie prin Marea Mediterană spre India şi spre celelalte posesiuni britanice din Răsărit sînt deocamdată în siguranţă. Ni s-a uşurat situaţia şi în Extremul Orient... Tot răul are şi ceva bun ! Şi apoi, după cîte ştiţi, am încheiat în octombrie împreună cu Franţa un pact de asistenţă mutuală cu Turcia, care ne asigură, pe lîngă altele, dacă nu sprijinul, în orice caz neutralitatea prietenească a întregii lumi musulmane în Africa de nord, în Orientul Apropiat, în India... În sfîrşit, în S.U.A. a fost adoptată o nouă lege cu privire la neutralitate *. Avem acum posibilităţi imense de a ne procura armament şi muniţii din America. Roosevelt a devenit aliatul nostru tacit... Da, da, poziţia noastră s-a consolidat acum considerabil în comparaţie cu ceea ce fusese acum trei luni !

Frecîndu-şi mîinile mulţumit, Elliot a dat a înţelege că din punctul de vedere al englezilor neutralitatea U.R.S.S. este de asemenea un factor pozitiv. Aceasta îmbunătăţeşte în mare măsură situaţia internaţională.

Elliot avea dreptate subliniind o anumită consolidare a situaţiei Angliei spre sfîrşitul celei de-a treia luni de război. Aşa se explică atitudinea negativă a guvernului britanic faţă de „ofensiva paşnică" pe care Hitler a început-o după zdrobirea Poloniei, precum şi faţă de încercările de mediere întreprinse de regele Belgiei şi de

* În 1935, în S.U.A. fusese adoptată legea cu privire la neutralitate, potrivit căreia nici guvernul S.U.A., nici firmele particulare din S.U.A. nu puteau să vîndă arme unor ţări aflate în stare de război. Nu se făcea nici un fel de distincţie între agresori şi victimele agresiunii. De aceea, atunci cînd, bunăoară, imediat după adoptarea legii amintite, Italia a atacat Etiopia, S.U.A. au refuzat să vîndă arme acesteia din urmă. La 4 noiembrie 1939, după izbucnirea celui de-al doilea război mondial, Congresul S.U.A. a adoptat o nouă lege potrivit căreia atît guvernul cît şi firmele particulare căpătau dreptul de a vinde arme ţărilor beligerante cu condiţia ca plata să se facă în numerar şi transportul lor să nu se facă cu nave americane, ci cu mijloacele cumpărătorului. În vorbirea curentă, legea respectivă a căpătat denumirea de „cash and carry" (plăteşte şi ia). Legea aceasta era destinată în primul rînd aprovizionării Angliei şi Franţei cu armament american.

regina Olandei în noiembrie 1939. În cercurile guvernante engleze nu a existat o grupare în genul celei a lui Laval, Bonnet etc. în Franţa, grupare care să ceară încheierea unei păci imediate în orice condiţii. Guvernul britanic voia pace pe baza unui „compromis raţional" şi de aceea deocamdată considera necesar să manevreze — cu atît mai mult cu cît o serie de factori interni şi externi au deschis în faţa lui o asemenea posibilitate.

Şi mai era ceva. Guvernul englez punea atunci mari speranţe în factorul timp. Pînă şi „cei de la Cliveden" judecau cam aşa : resursele Imperiului Britanic şi ale Franţei sînt incomparabil mai mari decît cele ale Germaniei, dar Germania a intrat în război cu resursele gata mobilizate, pe cînd Anglia şi Franţa nu apucaseră încă pe atunci să facă acest lucru. Anglia şi Franţa au nevoie de un anumit timp pentru a-şi trece forţele şi resursele pe picior de război ; cu cît vor avea mai mult timp pentru aceasta, cu atît mai categorică va fi superioritatea lor faţă de Germania. Şi atunci cînd această superioritate va fi neîndoielnică, va sosi momentul pentru a duce tratative cu Germania în scopul obţinerii unui „compromis raţional" ; deocamdată însă se impune aşteptarea şi strîngerea tot mai puternică a celui de-al treilea Reich în menghina blocadei şi a înfometării. Oare nu tot blocada şi foametea au silit Germania kaiserului să îngenuncheze la sfîrşitul primului război mondial ?

În toate aceste planuri şi calcule era o mare doză de naivitate şi miopie istorică, dar acestea erau însuşiri proprii adepţilor politicii „de la München" atît înainte de război cît şi în timpul războiului. Aşa se explică convingerea profundă a lui Chamberlain că evenimentele nu vor depăşi cadrul „războiului ciudat" şi că pînă în primăvara anului 1940 pacea în Apus va fi restabilită. Simptome mărunte, dar extrem de caracteristice, ale acestei convingeri au fost următoarele două fapte : la sfîrşitul lunii decembrie 1939, militarilor englezi aflaţi în Franţa li s-au acordat permisii pentru a-şi petrece crăciunul în patrie, iar în ianuarie 1940 au fost readuşi la Londra femeile şi copiii care fuseseră trimişi în localităţile rurale.

Nu, nu ! Chamberlain nu se gîndea cîtuşi de puţin la un război serios. El nu se aştepta la o ameninţare directă din partea Germaniei. Miopia sa politică, decurgînd, în ultimă instanţă, din ura pe care o nutrea faţă de ţara socialismului, era într-adevăr fenomenală. Faptele petrecute vreo 3 luni mai tîrziu au constituit pentru premierul britanic o adevărată surpriză.

Începînd din 1917, atitudinea cercurilor guvernante engleze faţă de Uniunea Sovietică a fost în general negativă şi ostilă, fiind determinată de interesele de clasă ale burgheziei engleze, de contradicţia fundamentală dintre capitalism şi socialism. În acest cadru general au existat însă anumite perioade cînd, sub influenţa unor factori de natură internă sau externă, surveneau în relaţiile anglo-sovietice dezgheţuri sau răciri temporare. Dezgheţurile au fost, desigur, puţine, în schimb răcirile au fost numeroase. Au existat chiar în sînul clasei dominante două grupări principale în legătură cu problema atitudinii faţă de U.R.S.S. : una privea U.R.S.S. ca pe un vechi duşman şi se împăca cu greu chiar şi cu existenţa unor relaţii reci şi formale între cele două ţări ; cealaltă, în principiu nu mai puţin duşmănoasă, dădea dovadă de ceva mai multă supleţe şi era dispusă să colaboreze cu U.R.S.S. în domeniul comerţului. Prima grupare, condusă în deceniul al 4-lea de Neville Chamberlain, era mult mai numeroasă şi mai influentă decît cealaltă, ai cărei lideri erau Churchill şi Lloyd George. Politica externă crea însă uneori anumite situaţii în care prima grupare era silită să ţină cont în mod serios de a doua.

Iarna 1939—1940 a fost extrem de furtunoasă în relaţiile anglo-sovietice. Ea s-a caracterizat prin trei valuri de furie antisovietică, separate între ele prin scurte intervale de acalmie.

Primul val s-a stîrnit îndată după încheierea pactului de neagresiune sovieto-german, la 23 august 1939. El a fost alimentat de iritarea extremă a cercurilor conducătoare din Anglia şi Franţa pe motivul că din tratativele tripartite din 1939 privind pactul de asistenţă mutuală ele ieşiseră cît se poate de prost, lucru pentru care întreaga vină o purtau Chamberlain şi Daladier ★. În loc să-şi recunoască vinovăţia, ei s-au năpustit asupra U.R.S.S. acuzînd-o de „duplicitate" şi de „nesinceritate". În fond, la baza campaniei antisovietice ce se stîrnise era necazul politicienilor occidentali pentru că diplomaţia sovietică se dovedise a fi mai inteligentă decît cea anglo-franceză şi că, drept urmare, U.R.S.S. n-a căzut în cursa pregătită de Anglia şi Franţa. Ministrul adjunct al afacerilor externe al Angliei, R. A. Butler, despre care voi avea prilejul să vorbesc îndeajuns în cele ce urmează, mi-a făcut chiar o

★ Vezi *I. M. Maiski.* „Amintirile unui ambasador sovietic", vol. 2.

aluzie destul de transparentă în acest sens. Dar primul val antisovietic s-a retras foarte repede, deoarece exact peste o săptămînă, la 1 septembrie, a izbucnit cel de-al doilea război mondial, şi guvernul britanic (ca şi cel francez) a trebuit să-şi concentreze întreaga atenţie asupra unor fapte de altă natură. Una dintre urmările primei campanii a fost anularea de către firmele britanice a unor contracte sovietice pentru livrarea de strunguri, de maşini şi utilaje încheiate în Anglia cu mult înainte de război, rămase însă parţial neexecutate de către uzinele engleze. Toate firmele au invocat acelaşi pretext : „A început războiul, şi acum avem nevoie noi înşine de toate acestea". Nu trebuia să ne îndoim că în spatele firmelor se afla guvernul.

Al doilea val, mult mai puternic, a urmat după ce, la 17 septembrie 1939, trupele sovietice au trecut graniţa poloneză pentru a-i salva pe oamenii muncii din Ucraina apuseană şi din Bielorusia apuseană de ameninţarea ocupaţiei germane. În presă, la radio, în parlament, din amvonul bisericilor se vocifera despre „lovitura dată pe la spate" polonezilor, despre o nouă „împărţire a Poloniei" între Germania şi Rusia, despre „trădarea" bolşevicilor ş.a.m.d. Cu toate acestea, şi cel de-al doilea val s-a domolit după puţină vreme : în esenţă, el s-a domolit deja la 1 octombrie, un indiciu grăitor al acestui fapt fiind cuvîntarea lui Churchill rostită la radio în această zi. Referindu-se la evenimentele din Europa răsăriteană, Churchill a spus printre altele : „Rusia a dus politica rece a propriului său interes... Faptul că armatele ruseşti se află pe această linie a fost, desigur, necesar din punctul de vedere al securităţii Rusiei în faţa ameninţării naziste. Oricum ar fi, linia a fost stabilită şi s-a creat Frontul de răsărit, pe care naziştii nu îndrăznesc să-l atace" ★.

Ascultînd cuvîntarea lui Churchill, am conchis că în atmosfera politică a Angliei au început, pare-se, să sufle vînturi favorabile U.R.S.S. Am vrut să-mi verific presupunerea şi i-am telefonat lui Churchill. Timp de mai mulţi ani, înainte de război, am menţinut cu el relaţii de bune cunoştinţe, dar din momentul intrării lui Churchill în cabinetul lui Chamberlain, în septembrie 1939, m-am abţinut de a încerca să-l mai întîlnesc, neştiind cum va reacţiona la iniţiativa mea. Acum Churchill mi-a răspuns la telefon extrem de amabil şi m-a invitat să trec pe la amiralitate, unde, în calitate de ministru al marinei, îşi avea reşedinţa oficială. Mi s-a întipărit bine în minte această întîlnire.

★ „Times", 2 octombrie 1939.

Cînd, la 6 octombrie, în jurul orei 5, am ajuns în faţa clădirii uriaşe, masive a amiralităţii, pe străzile Londrei plutea o ceaţă deasă, care făcea să nu se vadă felinarele şi să crească umbrele serii. Churchill m-a primit în cabinetul său ministerial. Conversaţia a purtat la început un caracter uşor, semimonden. Apoi Churchill a trecut la amintiri legate de cabinetul în care ne aflam. Căci exact cu un sfert de veac în urmă, în timpul primului război mondial, el se afla tot aici, în această încăpere — în aceeaşi calitate de ministru al marinei —, şi a lăsat chiar unele „relicve" care s-au păstrat pînă acum. Spunînd acestea, Churchill s-a ridicat, s-a apropiat de peretele din spatele fotoliului de la biroul său (noi stăteam de vorbă în alt colţ al cabinetului, pe o canapea) şi i-a deschis canaturile de lemn. A ieşit la iveală o mare hartă maritimă, cu diferite semne şi menţiuni.

— Pe această hartă urmăream pe atunci — a remarcat Churchill — deplasările flotei germane.

Apoi discuţia a trecut la teme mai serioase. Churchill şi-a exprimat părerea de rău că în prezent ţările noastre nu se află alături în lupta împotriva Germaniei hitleriste. I-am răspuns că, după cum îi este binecunoscut, aceasta nu este din vina noastră, că răspunderea o poartă premierul guvernului din care face şi el parte în prezent.

— Ştiu, ştiu — interveni el precipitat —, dar nu face să ne amintim de ce-a fost... Toate acestea sînt o etapă depăşită... ★

Apoi continuă :

— Acum trebuie să ne gîndim nu la trecut, ci la viitor.

Apoi mi-a expus vederile sale. Divergenţele dintre Anglia şi U.R.S.S. sînt o regretabilă neînţelegere. De fapt, în prezent, interesele Angliei şi ale U.R.S.S. coincid. U.R.S.S. nu poate dori întărirea Germaniei hitleriste, cotropirea de către aceasta a regiunii Mării Baltice, ieşirea ei la Balcani şi la Marea Neagră. Aceasta ar ameninţa securitatea Ţării Sovietice şi ar contraveni întregului trecut istoric de luptă dintre slavi şi teutoni. Dar nici Anglia şi Franţa nu pot tolera ca Hitler să ocupe România, Iugoslavia, Bulgaria şi, mai cu seamă, Turcia. Există, aşadar, comunitatea unor foarte importante interese între Uniunea Sovietică, Anglia şi Franţa. Da, acum, din pricina greşelilor săvîrşite de Chamberlain în vara trecută,

★ În timpul tratativelor tripartite din 1939, Churchill a sprijinit energic ideea asistenţei mutuale între U.R.S.S., Anglia şi Franţa şi a luptat împotriva sabotării încheierii acestui pact de către Chamberlain şi Daladier.

Rusia şi blocul anglo-francez sînt despărţite, dar el, Churchill, este încredinţat că în desfăşurarea viitoare a războiului ele se vor mai întîlni şi vor duce lupta în comun împotriva Germaniei naziste. Tocmai de aceea, Churchill se opune prin toate mijloacele aţîţării patimilor antisovietice în cercurile politice engleze şi recomandă „miniştrilor coroanei" să judece lucid şi să se conducă după imperativele „bunului-simţ". În speţă el, Churchill, a demonstrat recent unora dintre colegii săi de cabinet că Anglia nu trebuie să se împotrivească creării bazelor maritime militare sovietice în zona Mării Baltice. Asemenea baze sînt îndreptate împotriva Germaniei şi nu pot fi decît utile din punctul de vedere al intereselor britanice.

Situaţia mea în timpul acestei discuţii era foarte delicată. Fusesem adeptul pactului germano-sovietic, căci în situaţia creată nu vedeam altă ieşire pentru U.R.S.S. ; consideram însă acest pact o necesitate amară, ce ne fusese impusă de politica stupidă, criminală dusă de Chamberlain şi Daladier. Nu credeam în trăinicia şi durabilitatea acordului cu Germania. Socoteam că tot timpul trebuie să fim cu ochii în patru şi să nu excludem posibilitatea rupturii în viitor cu Germania şi a încheierii unei alianţe cu Anglia şi Franţa. Bineînţeles că nu puteam dezvolta în faţa lui Churchill toate aceste considerente şi de aceea, după ce am ascultat monologul înfierbîntat al ministrului marinei, am răspuns precaut :

— N-aş putea să fac o apreciere a ceea ce se va întîmpla într-un viitor mai mult sau mai puţin îndepărtat. Timpul are să arate. Totuşi în prezent sînt perfect satisfăcut de faptul că U.R.S.S. a adoptat o poziţie de stat neutru şi, prin urmare, poate să rămînă în afara tuturor grozăviilor războiului.

Churchill a zîmbit şi a remarcat nu fără o notă de sarcasm în glas :

— Da — da, timpul are să arate.

După această întîlnire cu Churchill, în cursul lunilor octombrie şi noiembrie am ajuns un fel de fată de măritat bogată, asaltată de pretendenţi. Cercul ostilităţii glaciale care se formase în jurul ambasadei noastre după intrarea trupelor sovietice în Polonia s-a rupt şi treptat a dispărut cu totul. Eram invitat pretutindeni, oameni cu cele mai diferite vederi şi situaţii căutau contactul cu mine. În decurs de vreo 7 săptămîni m-am văzut cu Halifax, cu Eden, cu Churchill (a doua oară), cu Butler, cu Elliot, cu Stanley şi cu alţi membri ai guvernului. Cu toţii îmi dădeau a înţelege că trecutul trebuie şters cu buretele, că trebuie inaugurat un capitol nou în relaţiile anglo-sovietice, avîndu-se grijă de îmbunătăţirea lor cît mai

grabnică. La 26 octombrie, luînd cuvîntul în Camera Lorzilor, Halifax a declarat, de astă dată în mod absolut oficial, în numele guvernului, că trebuie să se facă o deosebire între acţiunile Germaniei şi cele ale U.R.S.S. în Polonia şi că noua graniţă a U.R.S.S. spre apus coincide cu „linia Curzon". Totodată ministrul comerţului, Stanley, ne-a făcut o propunere cu privire la schimbul de mărfuri pe 1940, dîndu-ne a înţelege că pentru încheierea acordului respectiv este gata să facă o călătorie la Moscova. Am fost întrebat, cu titlu de sondaj, dacă n-ar fi indicat ca Anglia să-l recheme pe Seeds, ambasadorul său în U.R.S.S., ca pe o persoană al cărei nume este prea strîns legat de tratativele tripartite de tristă amintire, pentru a fi înlocuit cu o altă persoană, mai agreată de guvernul sovietic.

Cum se explică această cotitură în relaţiile cu U.R.S.S. ?

La baza ei a stat intenţia de a izola Germania la maximum, de a o slăbi şi, prin aceasta, de a înlesni încheierea unei păci cu ea, bazată pe un „compromis raţional".

Guvernul britanic pregătise în acest scop un program minimal şi un program maximal.

Programul minimal se rezuma la aceea ca U.R.S.S. să respecte în decursul războiului o *neutralitate simplă*, avînd o atitudine identică faţă de ambele părţi aflate în conflict.

Programul maximal prevedea posibilitatea ca neutralitatea sovietică să se transforme treptat într-o *neutralitate prietenească faţă de Anglia şi Franţa* de tipul neutralităţii S.U.A., care era de fapt un fel de colaborare militară uşor voalată.

Au existat oameni (printre ei se numără şi Churchill) care considerau posibilă transformarea U.R.S.S. chiar într-un aliat al Angliei şi Franţei ; în primele luni ale războiului, oamenii aceştia formau însă o excepţie destul de rară.

Acesta era substratul real al acelei atenţii neaşteptate al cărei obiect devenisem eu în octombrie-noiembrie 1939.

În legătură cu evenimentele din cursul acestor două luni, fără să vreau, îmi răsare în minte figura lui Stafford Cripps, şi mi se pare indicat să fac aici o cît de scurtă caracterizare a acestei personalităţi interesante.

Fiu al lordului Parmoor, cunoscut jurist şi om politic, care la bătrîneţe a devenit membru al primului guvern laburist, Stafford Cripps a studiat în şcoli privilegiate, destinate tinerelor vlăstare ale cercurilor conducătoare engleze şi a ajuns de timpuriu unul dintre cei mai străluciţi avocaţi din ţară. A aderat, ca şi tatăl său, la partidul laburist, care l-a promovat în parlament. Prin caracterul său însă, Cripps nu avea nimic comun cu laburistul tipic, strîns legat de trade-unionuri care să preţuiască mai presus de orice albia liniştită a „mediocrităţii de aur". Poate datorită faptului că provenea dintr-un mediu de intelectuali şi era un om multilateral instruit, Cripps avea întotdeauna ceva original, ceva care ieşea din cadrul şabloanelor şi al platitudinii. El îşi avea vederile sale aparte în multe probleme de ideologie şi politică curentă şi se certa adesea cu conducerea oficială a partidului, din care pricină cariera sa a fost furtunoasă şi discontinuă. Numele lui fiind larg cunoscut şi în afara cadrului partidului său, el era, fără îndoială, o personalitate „naţională" ; chiar după ce a fost exclus din partidul laburist, el a reuşit să ocupe posturi „naţionale", bizuindu-se în esenţă pe propriul său prestigiu de om politic.

Cînd, la începutul deceniului al 4-lea, am făcut cunoştinţă cu Cripps, el a produs asupra mea o puternică impresie. Înalt, uscăţiv, cu faţa prelungă, cu privirea vie, pătrunzătoare, Cripps era unul dintre cei mai riguroşi vegetarieni, hrănindu-se numai cu legume şi fructe. Nu mînca nimic fiert. Pentru soţia mea era întotdeauna o problemă cu ce să-l servească pe Cripps la dejun, cînd venea la noi. Era vorbăreţ şi spunea lucruri interesante. Era nu numai plăcut, ci şi util să-l asculţi, deoarece diapazonul cunoştinţelor şi relaţiilor sale era imens. Aceasta însă nu-l ferea de mari confuzii în idei.

Cripps mi s-a recomandat ca socialist de stînga, dar nu marxist. În problemele de politică curentă, el avea, într-adevăr, o orientare de stînga, cea mai bună dovadă fiind faptul că susţinea cu înflăcărare ideea frontului unic al tuturor forţelor de stînga, inclusiv comuniştii. Pentru liderii laburişti ortodocşi, o asemenea concepţie echivala cu un păcat de moarte, şi tocmai din această cauză cu puţin timp înainte de izbucnirea războiului Cripps a fost exclus din rîndurile partidului laburist. O altă dovadă grăitoare a orientării sale de stînga era atitudinea sa extrem de binevoitoare faţă de Uniunea Sovietică. El a demonstrat aceasta cu fapta în 1933, în timpul conflictului anglo-sovietic prilejuit de aşa-numita „afacere «Metro-Vickers»", care dusese la ruperea temporară a relaţiilor economice dintre Anglia şi U.R.S.S. ★ În acelaşi timp, Cripps se inspira

★ În martie 1933, în toiul tratativelor pentru încheierea unui nou acord comercial între U.R.S.S. şi Anglia, au fost arestaţi la Moscova 6 ingineri englezi ai firmei „Metro-Vickers", care lucrau în U.R.S.S. în baza convenţiei pentru asistenţă tehnică încheiată cu această firmă. Fiind învinuiţi de spionaj şi acte de sabotaj aceştia au fost deferiţi

dintr-o ideologie care nu s-ar putea numi altfel decît socialism creştin. El a susţinut, de pildă, într-o convorbire că în masele muncitoare există un puternic instinct religios şi că acesta trebuie utilizat în interesul socialismului. După părerea lui Cripps, acest lucru este perfect posibil, deoarece ţelurile şi acţiunile creştinismului iniţial aveau o seamă de trăsături apropiate de socialism şi chiar de comunism. Iată de ce Cripps menţinea o strînsă legătură cu cercurile cele mai de stînga ale clericilor englezi (aceştia au existat şi există) şi uneori lua el însuşi cuvîntul de la amvon chemînd masele la crearea unei adevărate „împărăţii a cerurilor" pe pămînt. Între mine şi Cripps se stabiliseră relaţii personale dintre cele mai bune : venea adeseori să mă vadă la ambasadă, iar eu îl vizitam uneori la mica moşie din afara oraşului, care aparţinea familiei sale ; între noi se înfiripau întotdeauna discuţii extrem de interesante, adesea condimentate cu polemici ideologice, care n-au dus însă niciodată la o ruptură între noi.

În zilele amintite din octombrie-noiembrie 1939, Cripps a luat parte activă la încercările de a se îmbunătăţi relaţiile dintre Anglia şi U.R.S.S. Trebuie spus deschis că nu toate acţiunile noastre de atunci i-au plăcut lui Cripps. L-a şocat, de pildă, pactul de neagresiune germano-sovietic, cu toate că într-o convorbire avută cu mine a recunoscut inevitabilitatea şi caracterul legitim al acestuia în situaţia creată de sabotarea de către partea anglo-franceză a tratativelor tripartite. Nu i-a plăcut nici crearea unor baze militare sovietice în ţările baltice care avea loc tocmai în vremea aceea. Totuşi n-am putut să observ nici o deosebire substanţială în comparaţie cu trecutul în atitudinea lui generală faţă de Uniunea Sovietică şi în tendinţa lui de a înlesni colaborarea dintre Anglia şi U.R.S.S. atît pe plan economic cît şi politic. Este posibil ca această tendinţă să se fi accentuat sub înrîurirea unor considerente de ordin militar. Cripps îşi dădea prea bine seama că acordul dintre U.R.S.S. şi Germania hitleristă nu putea fi decît temporar şi că, în desfăşurarea viitoare a războiului, U.R.S.S. şi Anglia se vor pomeni în aceeaşi tabără. Ca un adevărat englez, Cripps considera că cel mai bun lubrifiant în relaţiile dintre ţări este comerţul şi de aceea depunea acum mari eforturi pentru restabilirea lui după ruptura efectivă produsă de izbucnirea războiului. Cripps avea relaţii personale cu ministrul comerţului, Stanley. Aceasta i-a uşurat cunoscuta mediere în problema respectivă dintre guvernul britanic şi ambasada sovietică.

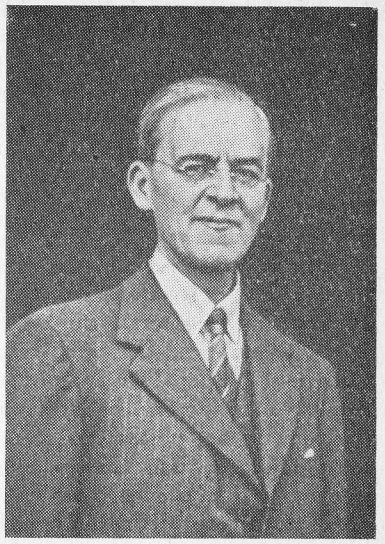

Stafford Cripps

De altfel, Cripps n-a mai putut să se ocupe prea multă vreme de problema îmbunătăţirii relaţiilor anglo-sovietice. Tocmai atunci cabinetul britanic i-a dat o însărcinare importantă. O dată cu izbucnirea războiului, situaţia din India, pe vremea aceea o foarte importantă colonie engleză, s-a complicat foarte mult. Se punea acut problema vitală dacă India va sprijini sau nu metropola în războiul împotriva Germaniei hitleriste.

India era împărţită pe atunci, în linii mari, în două părţi : provinciile conduse de coroana britanică şi posesiunile unor prinţi indieni. Toţi prinţii au promis imediat Angliei sprijinul lor. Dar în provinciile care, conform Constituţiei din 1935, aveau o anumită autonomie, foarte multe depindeau de poziţia principalului partid

justiţiei. Guvernul britanic a cerut eliberarea lor imediată, fără anchetă şi fără proces, susţinînd fără nici un temei că inginerii nu sînt vinovaţi de nimic. Fiind vorba de un amestec direct în afacerile interne ale U.R.S.S., intervenţia guvernului britanic a întîmpinat o ripostă vehementă din partea guvernului sovietic. Căutînd să exercite o presiune asupra U.R.S.S., guvernul britanic a întrerupt demonstrativ tratativele comerciale şi a introdus în parlament un proiect de lege care-i dădea dreptul, în cazul unui refuz din partea guvernului sovietic de a satisface pretenţiile britanice, să pună embargo asupra importului de mărfuri sovietice în Anglia. Laburiştii s-au pronunţat împotriva acestui proiect, exponentul lor principal în această problemă fiind Cripps. Cu toate acestea, legea a fost adoptată de majoritatea conservatoare a parlamentului. În ciuda tuturor eforturilor şi ameninţărilor din partea guvernului britanic, procesul celor 6 ingineri a avut loc şi la 18 aprilie 1933 s-a dat următoarea sentinţă : doi dintre acuzaţi au fost condamnaţi la închisoare pe 2 şi 3 ani, trei au fost expulzaţi din U.R.S.S., iar unul achitat. În ziua următoare, la 19 aprilie, guvernul britanic a declarat prohibiţia importului de mărfuri sovietice în Anglia. U.R.S.S. a răspuns prin prohibirea importului de mărfuri britanice în Uniunea Sovietică. Între cele două ţări a izbucnit un război comercial care a durat peste 2 luni. În cele din urmă, conflictul a fost reglementat la 1 iulie 1933, după tratativele purtate de comisarul poporului pentru afacerile externe de atunci, M. M. Litvinov, cu guvernul britanic în timpul Conferinţei Economice Mondiale care s-a ţinut în vara anului 1933 la Londra.

al țării — Congresul Național Indian, în fruntea căruia se aflau atunci Gandhi și Nehru. Acest partid a pus drept condiție a colaborării sale cu Anglia în război recunoașterea de către aceasta a principiului independenței Indiei. Guvernul britanic nu voia să accepte o asemenea condiție și căuta o rezolvare mai puțin radicală a problemei. La 26 octombrie 1939 au avut loc în parlamentul englez mari dezbateri cu privire la prezentul și viitorul Indiei, în cursul cărora a luat cuvîntul și Cripps. El a cerut instituirea de urgență a parlamentului întregii Indii și crearea de către acesta a unui guvern central, care să îndeplinească funcțiile unui consiliu executiv pe lîngă vicerege. În afară de aceasta, Indiei trebuia să i se promită autodeterminarea totală după sfîrșitul războiului.

În noiembrie 1939, situația din India devenise foarte acută. Congresul Național Indian, în semn de refuz de a colabora cu Anglia, a dispus demisionarea unor guverne provinciale pe care le controla. În aer plutea lozinca nesubordonării civile. Gandhi admitea posibilitatea unor acțiuni și mai hotărîte. Guvernul britanic era extrem de îngrijorat și căuta căi pentru potolirea frămîntărilor din India. Cabinetul de război a hotărît să-l folosească în acest scop pe Cripps. Cu puțin înainte, după cum am mai arătat, el fusese exclus din partidul laburist și era, în felul acesta, „fără partid". Totodată era un om „de stînga" și, în același timp, o personalitate de anvergură „națională". Toate acestea îl făceau pe Cripps un sol foarte potrivit în India pentru a duce tratative cu Congresul Național. Și cabinetul a adoptat o hotărîre în acest sens. Avea destule temeiuri pentru aceasta. De ce a acceptat însă Cripps propunerea cabinetului ? El mi-a explicat aceasta în felul următor :

— Actualul război este un război împotriva nazismului german și, ca socialist, am datoria să-l sprijin. Pentru asigurarea succesului în război este necesară unitatea Imperiului britanic pe toată durata ostilităților. Poziția Indiei are o deosebită importanță. Trebuie să ajungem la o înțelegere cu ea. Mie îmi este mai ușor să fac acest lucru decît viceregelui cu tot personalul lui. Eu însă nu intenționez să propun menținerea statu-quo-ului pînă la terminarea războiului. Guvernul britanic trebuie să satisfacă acum la maximum cerințele naționale ale Indiei. Așa că vreau să elaborez împreună cu conducerea Congresului Indian o platformă care să dea Indiei și Angliei posibilitatea de a apărea într-un front comun împotriva lui Hitler.

Pentru mine era limpede că în esență misiunea lui Cripps purta

un caracter imperialist și, în linii generale, i-am dat a înțelege acest lucru ; mi s-a părut însă că ar fi fost lipsit de tact să insist prea mult în acel moment asupra temei respective.

Cripps a plecat în India și, deși activitatea depusă de el depășește sarcina pe care mi-am propus-o, pot spune pe scurt că el a petrecut în India cîteva luni, a purtat tratative îndelungate cu conducerea Congresului Național Indian, a elaborat diferite planuri de împăcare a acestuia cu guvernul britanic, însă pînă la urmă tot n-a reușit să găsească calea unui compromis acceptabil pentru ambele părți.

Revin însă la lupta pe care am dus-o eu la Londra pentru îmbunătățirea relațiilor anglo-sovietice.

Spre sfîrșitul lunii noiembrie, în cercurile guvernamentale a început să se observe o „deziluzie" față de linia „îmblînzirii" U.R.S.S. promovată în decursul celor 2 luni precedente. Politicienii londonezi își închipuiseră probabil că la primul lor zîmbet binevoitor guvernul sovietic se va topi și le va sări de gît. Guvernul sovietic însă care a dus întotdeauna o politică de independență și care, în afară de aceasta, ținea bine minte comportarea englezilor și a francezilor cu prilejul tratativelor tripartite din 1939, a adoptat o poziție de expectativă calmă. Aceasta a stîrnit o anumită iritare la Londra, unde se auzeau tot mai insistent voci care afirmau că U.R.S.S. ocupă o poziție net ostilă „democrațiilor occidentale", că, după cum se vede, schimbarea acestei poziții este cu neputință și că e mai bine să se recunoască deschis acest fapt și să se tragă de aici concluziile practice cuvenite. Nu încape îndoială că asemenea vorbe conțineau o mare doză de bluf, destinat „intimidării" psihologice a U.R.S.S., dar este tot atît de neîndoios și faptul că aceste opinii erau alimentate de profunda ostilitate a cercurilor guvernante din Anglia față de țara sovietică, ostilitate sporită și de evenimentele ultimelor 3 luni. S-a creat o situație foarte explozivă și a fost suficient cel dintîi pretext pentru a se dezlănțui o nouă și vastă campanie antisovietică. Un asemenea pretext a fost războiul sovieto-finlandez izbucnit la 30 noiembrie 1939.

Furtună antisovietică în Anglia

În cei 7 ani ai activității mele precedente la Londra în calitate de ambasador al U.R.S.S., am cunoscut destule furtuni antisovietice, dar ceea ce a urmat după 30 noiembrie 1939 a bătut toate recordu-

rile. Cauzele acestei situaţii erau complexe, dar toate aveau la bază tendinţa cercurilor guvernante engleze (şi franceze) de a „rejuca" războiul, adică de a înlocui războiul atît de neplăcut pentru ei cu Hitler cu un război mult mai atractiv pentru ei : un război dus împotriva „comunismului sovietic". Aceste cercuri contau în secret că, printr-o asemenea schimbare de orientare, vor reuşi mai devreme ori mai tîrziu să creeze un front unic cu naziştii, pentru ca apoi, unindu-şi forţele, să înăbuşe „revoluţia bolşevică", care pricinuia apusului atîta bătaie de cap.

Au mai fost şi alte împrejurări care au acţionat în acelaşi sens. Finlanda era unul dintre principalii furnizori de cherestea ai Marii Britanii şi era aici foarte populară ca o „democraţie model" de tip scandinav. La aceasta au contribuit în mare măsură legăturile strînse ale social-democraţilor finlandezi cu partidul laburist, precum şi participarea social-democraţilor în cîteva guverne finlandeze din anii antebelici. Un anumit rol l-a avut şi faptul că social-democratul finlandez de extremă dreaptă Väinö Tanner a fost în decursul unui şir de ani preşedintele Alianţei Cooperatiste Internaţionale.

Acesta era terenul pe care s-a dezlănţuit furtuna în legătură cu războiul sovieto-finlandez.

Începutul furtunii a fost provocat de cuvîntarea lui Chamberlain la 30 noiembrie în parlament, vorbitorul pronunţîndu-se categoric împotriva U.R.S.S. şi în sprijinul Finlandei. Nu mai puţin categoric a vorbit împotriva U.R.S.S. şi Halifax la 5 decembrie în Camera Lorzilor. Concomitent Roosevelt a proclamat „embargoul moral" faţă de Uniunea Sovietică, iar fostul preşedinte Hoover a cerut chiar rechemarea ambasadorului american de la Moscova. A urmat îndată în S.U.A. o zgomotoasă campanie antisovietică în presă, la radio şi de la amvonul bisericilor. Această campanie a fost de mare ajutor duşmanilor U.R.S.S. din Anglia şi Franţa, inspirîndu-le o serie de acţiuni care aveau drept scop dezlănţuirea războiului împotriva Uniunii Sovietice. Tocmai influenţa S.U.A. le-a dat Angliei, Franţei şi ţărilor Americii Latine curajul de a pune la cale excluderea U.R.S.S. din Liga Naţiunilor (la 14 decembrie 1939). Tocmai influenţa S.U.A. i-a permis lui Daladier să propună în cadrul Consiliului Suprem al Angliei şi Franţei, la 19 decembrie, ruperea relaţiilor cu U.R.S.S., propunere care nu a fost însă adoptată datorită opoziţiei din partea englezilor, mai prudenţi. De altfel, Chamberlain nu excludea posibilitatea rupturii ; el preconiza însă ca această ruptură să se producă oarecum altfel, de preferinţă

din iniţiativa părţii sovietice. Chamberlain era chiar gata să contribuie la desfăşurarea evenimentelor în acest sens, lucru dovedit de următorul fapt curios.

La sfîrşitul lunii decembrie s-a anunţat că ambasadorul englez la Moscova, Seeds, pleacă acasă „în concediu". În cercurile politice s-a zvonit îndată că din acest „concediu" el nu se va mai întoarce în U.R.S.S. Totodată în gazetele englezeşti au început să circule zvonuri „din surse demne de încredere" cum că ambsadorul sovietic la Londra, I. M. Maiski, a fost rechemat şi va părăsi curînd Londra. Ba unii corespondenţi mai flecari au afirmat chiar că ar fi văzut bagajele ambasadorului transportate de la ambasadă la gara de mărfuri. Această zarvă inspirată, evident, de presă era completată de alte zvonuri răspîndite în cercurile politice cum că însuşi I. M. Maiski, „decepţionat" de rezultatele activităţii sale în Anglia, n-ar mai vrea să rămînă la Londra şi se străduieşte să plece cît mai repede acasă.

Guvernul sovietic a interpretat astfel tîlcul acestei campanii : guvernul britanic pregăteşte ruperea relaţiilor dintre cele două ţări, ceea ce va fi mai uşor de realizat dacă la Moscova şi la Londra nu vor exista ambasadori, locul lor fiind ocupat de nişte însărcinaţi cu afaceri care să se bucure de o autoritate şi influenţă mult mai mică. De aci, concluzia practică : atunci cînd, la începutul lunii ianuarie 1940, Seeds a apărut într-adevăr la Londra şi cînd Foreign Office s-a aşteptat ca guvernul sovietic, din considerente de „prestigiu", să mă recheme la Moscova, guvernul sovietic nu a făcut acest pas. Spre marea dezamăgire a Foreign Office-ului, eu am rămas la Londra şi mi-am adus obolul la lupta împotriva ruperii relaţiilor dintre Anglia şi U.R.S.S.

Furtuna antisovietică nu s-a limitat numai la cercurile oficiale. Ea a căpătat un caracter mult mai larg. Un rol deosebit l-au jucat în această privinţă laburiştii. În ianuarie 1940, ei au trimis în Finlanda o delegaţie specială în frunte cu W. Citrine, secretarul Consiliului General al Congresului trade-unionurilor, care, la întoarcerea acasă, a publicat o dare de seamă plină de atacuri înverşunate la adresa guvernului sovietic ★. Unele dintre cunoştinţele mele laburiste au încetat chiar pe vremea aceea să mă salute cînd ne întîlneam. În Franţa, Léon Blum a declarat că trebuie acordat ajutor Finlandei cu orice preţ, chiar dacă aceasta ar însemna un război

★ „Observer", 21 ianuarie 1940.

cu U.R.S.S. Se înţelege de la sine că Internaţionala Socialistă şi Internaţionala (sindicală) de la Amsterdam s-au pronunţat categoric împotriva noastră.

E de prisos să mai adaug că întreaga presă mare împroşca zi de zi Uniunea Sovietică cu noroi şi calomnii, că în jurul ambasadei noastre s-a format o atmosferă glacială şi că la recepţiile diplomatice mulţi se fereau de mine şi de soţia mea ca de nişte ciumaţi. Dacă n-ar fi existat vechile legături personale, stabilite de-a lungul unor ani mai prielnici, legături care chiar şi în această situaţie extrem de ostilă îmi dădeau posibilitatea să aflu cîte ceva despre evenimentele în curs, situaţia Ambasadei Sovietice la Londra ar fi fost foarte dificilă.

Furtuna stîrnită de războiul sovieto-finlandez a avut şi un alt aspect. Proferînd blesteme la adresa U.R.S.S., cercurile guvernante engleze şi franceze s-au străduit să sprijine prin toate mijloacele reacţiunea finlandeză. Unele capete înfierbîntate au cerut să se declare neîntîrziat război Uniunii Sovietice. Guvernele englez şi francez i-au aprovizionat din plin pe reacţionarii finlandezi cu armament * şi au încurajat în propriile lor ţări recrutarea voluntarilor pentru lupta de partea Finlandei. S-a organizat, de asemenea, pe scară largă strîngerea unor fonduri pentru Crucea Roşie finlandeză şi pentru ajutorarea nevoiaşilor din Finlanda. Regina Angliei a făcut în mod demonstrativ o donaţie pentru acest fond. Gripenberg, trimisul finlandez în Anglia, a devenit eroul zilei : era fotografiat, intervievat, era invitat la toate recepţiile posibile şi, în general, i se exprima în fel şi chip simpatie şi sprijin.

În capetele miniştrilor englezi şi francezi s-au cuibărit şi planuri mai periculoase : intenţionau să trimită în ajutorul Finlandei unităţi ale armatelor regulate sub formă de „voluntari", ba chiar au şi întreprins anumite preparative în acest sens. Întrucît asemenea unităţi nu puteau fi trimise şi, ulterior, aprovizionate, decît prin teritoriile Norvegiei şi Suediei, guvernele englez şi francez au cerut consimţămîntul acestor ţări, dar au fost refuzate. Ţările scandinave au adoptat cu privire la războiul sovieto-finlandez o poziţie oficială de neutralitate (ce-i drept, extrem de binevoitoare faţă de Finlanda) şi nu voiau s-o încalce printr-un act cum ar fi fost trecerea trupelor engleze şi franceze pe teritoriul lor. Englezii şi francezii au încercat

* Potrivit informaţiilor devenite cunoscute abia după terminarea războiului sovieto-finlandez, Anglia şi Franţa au trimis Finlandei 405 avioane, 960 de tunuri, 5 224 de mitraliere şi o mare cantitate de muniţii.

de cîteva ori să-i convingă, promiţîndu-le ajutor în cazul unor complicaţii cu U.R.S.S. sau cu Germania, dar fără succes. Prea era grăitoare experienţa Poloniei, recent zdrobită, căreia Anglia şi Franţa, după cum se ştie, îi dăduseră garanţii, pe care nu le-au respectat. Astfel, expediţia militară proiectată la Londra şi la Paris nu a mai avut loc.

Trebuie să menţionăm că în zilele războiului sovieto-finlandez Franţa a adoptat faţă de U.R.S.S. o poziţie întrucîtva mai agresivă decît Anglia. Cauzele acestei stări de spirit în Franţa datează încă din timpurile Revoluţiei din Octombrie, care a anulat împrumuturile pe care bancherii parizieni le acordaseră guvernului ţarist. Bancherii nu i-au putut ierta Uniunii Sovietice un asemenea „sacrilegiu" şi, ori de cîte ori se ivea un prilej potrivit, îşi reînnoiau plîngerile pentru a încărca atmosfera antisovietică în Franţa. Un oarecare rol a jucat aici şi deosebirea dintre temperamentul britanic şi cel francez : celor de la Paris le plăceau mai mult zarva şi gesturile spectaculoase decît celor de la Londra. Toate acestea şi-au găsit reflectarea în politica practică.

La 15 septembrie 1939, după 12 zile de la începerea războiului cu Germania, Daladier, care fusese prim-ministru şi în perioada antebelică, a creat un nou guvern, cu o puternică nuanţă reacţionară. Deja la 26 septembrie acest guvern a interzis partidul comunist francez. La 9 februarie 1940, toţi deputaţii comunişti au fost izgoniţi din parlament, iar la începutul lunii aprilie aruncaţi în închisoare pe cîte 4 şi 5 ani, cu pierderea pe 5 ani a drepturilor civile şi politice după eliberare. Concomitent a fost dezlănţuită în ţară o furibundă campanie anticomunistă şi antisovietică, la care au participat în modul cel mai activ liderii socialiştilor francezi şi ai Confederaţiei Generale a Muncii. La 8 februarie 1940, poliţia pariziană a efectuat un atac împotriva reprezentanţei comerciale sovietice în Franţa. La 15 martie, guvernul francez a refuzat să prelungească acordul comercial franco-sovietic, al cărui termen expirase. În sfîrşit, la 26 martie, legîndu-se de un incident mărunt şi întîmplător, guvernul francez l-a declarat pe I. Z. Suriţ, ambasadorul sovietic la Paris, „persona non grata" şi a cerut rechemarea lui din Franţa.

Nu e de mirare că în timpul războiului sovieto-finlandez guvernul Daladier s-a străduit din răsputeri să înrăutăţească relaţiile Angliei şi Franţei cu U.R.S.S. şi a elaborat cele mai aventuriste planuri de „ajutorare" a Finlandei. Printre acestea se numără, de ase-

menea, proiectul (ale cărui amănunte ne-au devenit cunoscute mai tîrziu) de a organiza un atac aerian prin Turcia şi Iran asupra exploatărilor petrolifere din Baku. Însă nici una din aceste ţări nu a manifestat vreo dorinţă de a fi atrasă în războiul cu U.R.S.S., iar capetele mai lucide din Anglia şi Franţa au înţeles ineficienţa militară a unei asemenea operaţii ; drept urmare, această operaţie, la fel ca şi trimiterea trupelor anglo-franceze în Finlanda prin Scandinavia, n-a mai avut loc. Acest exces de zel din partea francezilor i-a şocat oarecum pe englezi ; cu toate acestea, ei nu i s-au împotrivit prin măsuri eficiente şi, de aceea, poartă întreaga răspundere pentru tot ce s-a întîmplat atunci.

U.R.S.S. şi Finlanda în deceniul al 4-lea

Intrarea Uniunii Sovietice în războiul cu Finlanda a fost un pas silit. Îngrijorată de politica antisovietică a guvernului reacţionar al Finlandei, preocupată de asigurarea securităţii graniţelor sale, U.R.S.S. a căutat să împiedice folosirea Finlandei drept cap de pod pentru un război antisovietic. În decursul anilor 1938—1939, guvernul sovietic a semnalat în repetate rînduri guvernului Finlandei necesitatea imperioasă de a îmbunătăţi relaţiile sovieto-finlandeze şi de a lua măsuri care să întărească atît securitatea U.R.S.S. cît şi a Finlandei. Stimulate de ţările apusene, inclusiv de Germania fascistă, cercurile guvernante ale Finlandei au adoptat o poziţie ireconciliabilă faţă de U.R.S.S.

Nu intenţionez să descriu în amănunţime evenimentele războiului sovieto-finlandez, cu care eu n-am avut legături directe ; a existat totuşi un moment personal, care m-a silit să urmăresc cu o deosebită atenţie tot ceea ce se petrecea la hotarul anilor 1939 şi 1940 în această parte a Europei.

În 1929—1932 am fost reprezentantul plenipotenţiar sovietic în Finlanda. Era o perioadă foarte grea în istoria relaţiilor sovieto-finlandeze. În Finlanda era pe atunci foarte puternic valul „mişcării lapuase" (un soi de fascism finlandez) ; în faţa clădirii reprezentanţei sovietice de la Helsinki au fost puse la cale demonstraţii duşmănoase ; s-a desfăşurat o largă agitaţie pentru „Finlanda mare", care să cuprindă şi Leningradul, şi Karelia ; pe mine, în calitate de trimis sovietic, lapuaşiştii au vrut să mă „răpească şi să mă arunce

în mijlocul codrilor" ; orice încercare din partea sovietică de a îmbunătăţi relaţiile dintre cele două ţări era întîmpinată cu ostilitate. Duşmanii U.R.S.S. în Apus — în special Anglia şi Franţa — s-au străduit să utilizeze în scopurile lor această atmosferă nefavorabilă nouă şi mai turnau gaz peste focul agitaţiei antisovietice din Finlanda.

Îmi amintesc că în anii activităţii mele la Helsinki m-am gîndit adeseori cu regret : „Ce păcat că în Finlanda este acum atît de puternic spiritul antisovietic şi antirus ! O, dacă acest popor ar deveni prietenul nostru, ce prieten credincios şi de nădejde ar fi ! Un asemenea ţel merită eforturi !" Şi, în ciuda tuturor complicaţiilor şi obstacolelor, m-am străduit să acţionez în acest sens. Puţini erau finlandezii dispuşi să stea de vorbă pe asemenea teme ; au existat, din fericire, şi excepţii, printre care în primul rînd trebuie menţionat, fără îndoială, I. Paasikivi, ulterior cunoscutul preşedinte al Republicii Finlandeze. Pe vremea mea, el era directorul unei bănci finlandeze şi lider de seamă al partidului coaliţiei, care se afla în flancul drept al frontului politic al ţării. Cu toate acestea, spre deosebire de mulţi alţi militanţi finlandezi, Paasikivi a menţinut bucuros legăturile cu reprezentanţa plenipotenţiară sovietică. Ne-am întîlnit adesea şi am discutat pe diferite teme, dar mai ales despre perspectivele relaţiilor sovieto-finlandeze.

În asemenea ocazii, eu dezvoltam de obicei ideea că există două împrejurări pe care nimeni nu le poate schimba : în primul rînd, U.R.S.S. şi Finlanda sînt vecine şi, în al doilea rînd, U.R.S.S. numără 150 000 000 de locuitori ★, iar Finlanda — 3 500 000. Pornind de la aceste două realităţi, trebuie depuse toate eforturile pentru stabilirea unor relaţii de bună vecinătate între ţările noastre, ceea ce nu este chiar atît de greu. U.R.S.S. nu atentează şi nici nu intenţionează să atenteze la integritatea şi independenţa Finlandei ; unicul lucru pe care-l doreşte este ca între cele două ţări să existe relaţii politice şi economice normale, ca Finlanda să nu fie un cuib de viespi, care să poată fi folosit în orice moment în scopurile lor de către duşmanii imperialişti ai Uniunii Sovietice. Totodată, în condiţiile unor relaţii normale, în faţa Finlandei se va deschide piaţa sovietică, mare şi avantajoasă, şi situaţia ei internaţională se va consolida considerabil. Paasikivi îmi împărtăşea părerile şi nu o dată le-a dezvoltat el însuşi, înveşmîntîndu-le în haina faptelor şi

★ Aceasta era cu aproximaţie populaţia U.R.S.S. în jurul anului 1930.

a posibilităţilor concrete. Pînă la urmă însă, desfăcîndu-şi braţele neputincios, el adăuga :

— Dar trebuie să înţelegeţi că, în actuala atmosferă, puţini vor fi aceia care vor împărtăşi acest punct de vedere şi mai puţini cei care vor risca să-l exprime în mod public... Cu toate acestea, mă voi strădui să deschid ochii acelora care sînt capabili să-şi plece urechea la glasul raţiunii.

Şi, într-adevăr, Paasikivi a făcut acest lucru. Acum, după atîţia ani, mă gîndesc cu un sentiment de mulţumire la faptul că tocmai el a reuşit să joace un asemenea rol însemnat în stabilirea relaţiilor de bună vecinătate între Finlanda şi U.R.S.S., relaţii care pe atunci păreau doar un vis.

Lichidarea războiului sovieto-finlandez

Dar să revenim la relatarea mersului evenimentelor. Încă în ianuarie 1940 a început să se resimtă pe front o modificare treptată a raportului de forţe în defavoarea reacţionarilor finlandezi. Totodată ajutorul promis din Apus, în ciuda zarvei antisovietice cu care fusese însoţit, întîrzia tot mai mult. În această situaţie, guvernul Ryti-Tanner a început să sondeze în mod neoficial terenul în vederea încheierii păcii cu U.R.S.S. : în ianuarie, cunoscuta scriitoare finlandeză Hella Wuolizoki, care a avut întotdeauna o atitudine favorabilă apropierii fino-sovietice, a sosit la Stockholm şi s-a întîlnit cu A. M. Kollontai, ambasadoarea sovietică în Suedia ; s-a discutat despre restabilirea cît mai grabnică a păcii între cele două ţări. La 22 februarie, preşedintele Finlandei, Kallio, s-a adresat guvernelor Angliei şi Franţei cu rugămintea de a-l ajuta la lichidarea războiului sovieto-finlandez.

Tocmai în vremea aceea, guvernul sovietic a făcut un pas care a uşurat mult îndeplinirea dorinţei exprimate de partea finlandeză.

Înainte de a relata amănuntele, trebuie să mă opresc puţin asupra personalităţii lui Richard Butler. Fiul unui înalt demnitar britanic din India, s-a născut în această ţară, unde şi-a petrecut şi primii ani ai copilăriei. Şi-a făcut apoi studiile medii la şcolile privilegiate destinate copiilor proveniţi din elita guvernantă şi a absolvit Universitatea din Cambridge. La 27 de ani, Butler a devenit membru al parlamentului din partea partidului conservator, iar la 30 de ani

— adjunct al ministrului pentru afacerile Indiei. Cînd ne-am cunoscut în 1938, el ocupa postul de adjunct al şefului Foreign Office-ului şi-şi reprezenta departamentul în Camera Comunelor, deoarece Halifax, în calitate de membru al Camerei Lorzilor, nu putea să ia cuvîntul decît în această cameră. Acest fapt i-a creat lui Butler un mare prestigiu, deoarece Camera Comunelor este privită în Anglia ca o instituţie de mai mare importanţă decît Camera Lorzilor.

Fără îndoială că Butler era un om inteligent şi multilateral instruit. Avea capul plin de tot felul de idei, uneori întrucîtva neobişnuite pentru un conservator tipic. Astfel, el considera că conservatorii, pentru a-şi menţine poziţia de partid de bază al Marii Britanii, trebuie să-şi plece urechea la cerinţele contemporaneităţii, şi în primul rînd să acorde atenţie problemelor cu caracter social.

În sfera politicii externe, Butler urma în general linia „clivedenistă" (nu degeaba era el locţiitorul lui Halifax), dar dădea dovadă de mai multă suplete şi abilitate decît şeful său şi era de părere că diplomaţii există pentru ca să „netezească" asperităţile şi complicaţiile care se ivesc între ţări. Tocmai de aceea, chiar în toiul furtunii antisovietice stîrnite de războiul sovieto-finlandez, el a menţinut cu mine bunele relaţii ; era întotdeauna extrem de amabil cu mine şi-mi spunea adeseori :

— Trebuie să ne întîlnim şi să stăm de vorbă mai des.

Mergînd în întîmpinarea lui Butler, la 16 februarie 1940 l-am invitat la un dejun la ambasadă. Doream să discutăm mai deschis şi de aceea am luat masa numai în trei : Butler, eu şi soţia mea. Convorbirea a căpătat foarte repede un caracter neconvenţional, şi Butler a început să-mi pună întrebări la problemele care-l interesau : care este natura relaţiilor sovieto-germane — este sau nu este vorba de o alianţă ? Ce urmăreşte U.R.S.S. în Finlanda ? Care sînt intenţiile U.R.S.S. în privinţa Norvegiei şi a Suediei ?

I-am răspuns că nu există nici o alianţă între Germania şi U.R.S.S., că ţara noastră duce politica sa externă proprie, absolut independentă, şi că în războiul dintre Germania, pe de o parte, şi Anglia şi Franţa, de cealaltă, noi ne menţinem pe o poziţie de neutralitate. Nu avem nici un fel de pretenţii faţă de Suedia şi Norvegia, vrem un singur lucru : ca ele să rămînă neutre faţă de războiul sovieto-finlandez. Nu intenţionăm să cucerim Finlanda, dar nu ne putem împăca cu faptul că conducătorii acestei ţări sînt gata să ia în braţe pe fiecare duşman al U.R.S.S. Cuvintele mele au avut

un efect calmant asupra lui Butler. Prinzînd probabil curaj, m-a întrebat fără ocol :

— Dar nu s-ar putea lichida războiul sovieto-finlandez pe calea mediaţiei ?

Am telegrafiat imediat la Moscova despre discuţia avută cu Butler, şi la 22 februarie am primit răspunsul. În aceeaşi zi am cerut o întîlnire cu Butler şi i-am comunicat conţinutul indicaţiilor pe care le-am primit. Fondul lor se reducea la următoarele : guvernul sovietic dădea guvernului britanic cele mai liniştitoare asigurări cu privire la natura relaţiilor sovieto-germane şi la lipsa oricăror pretenţii din partea Uniunii Sovietice faţă de ţările scandinave ; guvernul sovietic mai declara că este gata să lichideze cît se poate de repede războiul cu Finlanda. Răspunsul primit de la Moscova conţinea şi o schiţă a condiţiilor de pace acceptabile pentru Uniunea Sovietică : ele prevedeau menţinerea independenţei depline a Finlandei. Guvernul sovietic propunea Angliei să participe la stabilirea păcii între U.R.S.S. şi Finlanda.

Butler m-a ascultat cu atenţia încordată, ba chiar cu oarecare emoţie şi, după ce am terminat, mi-a spus :

— Ceea ce mi-aţi comunicat are o importanţă excepţională. Înţelegeţi şi dumneavoastră că nu pot hotărî singur nimic. Trebuie să informez guvernul. După aceea ne vom revedea.

Ieşind de la Butler, am văzut cum a plecat în grabă, aproape în fugă, spre cabinetul lui Halifax. În seara zilei de 23 februarie, Butler mi-a telefonat că ar dori să mă vadă în dimineaţa zilei de 24.

La ora stabilită am sosit la Butler. El a început prin a se scuza pentru că mă primea el şi nu Halifax, cum s-ar fi cuvenit, avîndu-se în vedere importanţa excepţională a problemei discutate. Dar Halifax era plecat în ziua aceea, iar guvernul nu voia să întîrzie cu transmiterea răspunsului pînă luni (24 era sîmbătă). În continuare, Butler mi-a comunicat cu o solemnitate oarecum neobişnuită că guvernul a întîmpinat cu mare satisfacţie declaraţia guvernului sovietic în ceea ce priveşte Suedia şi Norvegia, natura relaţiilor sovieto-germane şi linia generală de conduită a U.R.S.S. în marele război. Cabinetul crede că aceste declaraţii vor contribui la înseninarea considerabilă a atmosferei dintre Londra şi Moscova.

Oarecum alta este situaţia în ceea ce priveşte Finlanda. Guvernul britanic salută, desigur, faptul că U.R.S.S. este de acord să pună capăt războiului şi să încheie pace cu guvernul Ryti-Tanner, totuşi el nu consideră posibilă participarea sa la tratativele în

acest scop, deoarece găseşte condiţiile de pace prea aspre. Guvernul britanic nu vede însă de ce n-ar putea U.R.S.S. să adreseze propunerile sale de pace direct Finlandei.

Era limpede că guvernul Chamberlain nu vrea să se angajeze în nici un fel, preferînd să aibă mîinile libere, pentru a-şi menţine posibilitatea de a ataca la nevoie U.R.S.S. Mi-am exprimat părerea de rău în legătură cu poziţia adoptată de guvernul britanic şi am dat a înţelege că o asemenea poziţie va fi apreciată în mod negativ la Moscova.

Peste două zile am aflat că refuzul englezilor de a participa la mediaţie se datora într-o oarecare măsură presiunii puternice exercitate de Paris, unde valul furiei antisovietice mai era foarte puternic. Mai mult, Daladier a promis Finlandei, fără ştirea lui Chamberlain, ajutor militar sub toate formele dacă aceasta va continua războiul împotriva U.R.S.S.

Era însă prea tîrziu : la 23 februarie, guvernul finlandez a adus la cunoştinţa Moscovei că este dispus să treacă la tratative de pace, iar străpungerea liniei Mannerheim de către Armata Roşie în primele zile ale lunii martie a hotărît definitiv deznodămîntul războiului. La 12 martie 1940 a fost semnat la Moscova tratatul de pace între U.R.S.S. şi Finlanda.

După aceea furtuna antisovietică din Anglia şi Franţa s-a potolit treptat şi atmosfera generală a revenit la „normal", la acel normal care, folosind terminologia zilelor noastre, poate fi numit atmosfera „războiului rece".

✻

Încheind relatarea despre războiul sovieto-finlandez, aş vrea să fac o remarcă cu caracter general.

Lumea burgheză a avut întotdeauna şi are şi în prezent o atitudine extrem de ostilă faţă de statul sovietic. O urmare a acestui fapt este dispoziţia ei semiconştientă, semiinstinctivă de a da crezare oricăror afirmaţii calomniatoare despre U.R.S.S. În primii ani de după revoluţie, ea a crezut în asemenea scorneli absurde ca „naţionalizarea femeilor". Mai tîrziu ea a crezut în incapacitatea bolşevicilor de a stăpîni tehnica modernă şi de a construi o puternică maşină industrială. În deceniul al patrulea, ea a crezut în slăbiciunea organică a Armatei Roşii şi a numit-o „colosul cu picioare de lut". Orice mărturie pozitivă despre sovietici era uitată repede şi uşor datorită ajutorului slugarnic al presei capitaliste, orice fapt

negativ era larg popularizat şi multă vreme amintit. Aceasta era predispoziţia psihică generală nu numai a duşmanilor noştri, ci şi a elementelor neutre. O asemenea atmosferă exercita o anumită influenţă chiar şi asupra prietenilor noştri de peste hotare. Îmi amintesc cum pe la mijlocul deceniului al patrulea, la o recepţie diplomatică la Londra, s-a apropiat de mine un laburist, unul dintre cei mai buni prieteni ai Ţării sovietice. Am început să discutăm despre recenta sărbătorire a zilei de 1 Mai la Moscova. Interlocutorul meu era foarte mulţumit că la parada militară care avusese loc cu acest prilej aviaţia sovietică fusese puternic reprezentată.

— Aceasta trebuie să le dea de gîndit conservatorilor noştri — a remarcat el cu satisfacţie.

Apoi, aplecîndu-se pe neaşteptate spre urechea mea, a adăugat aproape în şoaptă :

— Înţeleg, desigur, că pentru o demonstraţie aeriană în capitală a trebuit să adunaţi avioanele din întreaga ţară, dar acesta este un şiretlic perfect legitim în lupta împotriva lumii capitaliste.

I-am explicat laburistului că pentru demonstraţia de 1 Mai nu am adunat avioanele de nicăieri, că în această zi au evoluat deasupra Pieţei Roşii numai avioanele care se află permanent la Moscova şi că demonstraţii aeriene au avut loc totodată şi în alte centre mari ale U.R.S.S. Prietenul nostru a fost uluit şi i-a trebuit un timp ca să mă creadă că vorbesc serios.

În a doua jumătate a deceniului al 4-lea, reputaţia Armatei Roşii ca o forţă militară impunătoare şi-a croit treptat drum în Apus. Iată însă că acum, după războiul sovieto-finlandez, acestei reputaţii i s-a adus o mare lovitură. Este adevărat că oamenii mai serioşi şi mai obiectivi din Apus, ghicind instinctiv cauzele insuccesele noastre iniţiale, erau înclinaţi să aprecieze mai just situaţia reală, dar pe atunci oamenii aceştia erau puţini la număr. După războiul sovieto-finlandez, nu numai „opinia publică", ci şi oamenii de stat şi specialiştii militari, adaptîndu-se predispoziţiei organice a societăţii burgheze, despre care am amintit mai sus, au ajuns definitiv la concluzia că Armata Roşie este într-adevăr „un colos cu picioare de lut". Urmările unei asemenea aprecieri evident calomnioase a forţei militare a Ţării sovietice s-au reflectat foarte curînd atît în Anglia, Franţa, S.U.A. cît şi în Germania. Din această apreciere au decurs un şir de acţiuni ale statelor amintite, care au avut un rol dintre cele mai serioase în desfăşurarea celui de-al doilea război mondial.

După ce s-a terminat războiul sovieto-finlandez şi s-au potolit pasiunile stîrnite de acesta, guvernele Chamberlain şi Daladier şi-au dat seama că nu s-au ales cu nimic. Ele nu au reuşit să „rejoace" războiul. Înjghebarea unui front unic cu Hitler împotriva U.R.S.S. nu le-a reuşit. Armatele franco-engleze continuau să stea faţă în faţă cu cele germane şi pentru Londra şi Paris se punea şi mai acut problema fatală : ce-i de făcut ?

Îmi amintesc bine starea de spirit care a domnit atunci în cercurile guvernante ale Angliei. La 4 martie, încă în ajunul păcii sovieto-finlandeze, cînd se ştia însă că aceasta nu va mai întîrzia prea mult, l-am vizitat pe Butler pentru diferite probleme curente. Butler a fost mai amabil decît oricînd şi, după ce toate chestiunile curente au fost epuizate, a deschis singur discuţia despre perspectivele războiului :

— Noi vedem foarte neclar viitorul apropiat... Nu ştim dacă va continua războiul cu Germania şi, dacă da, ce forme va căpăta... Nu intenţionăm să trecem noi înşine la ofensivă... Deţinem informaţii că nici Hitler nu este înclinat să adîncească şi să extindă războiul... S-ar părea că se creează posibilitatea încheierii păcii, dar cine ştie dacă ne vom putea înţelege asupra condiţiilor ?...

Butler a dat din umeri nedumerit. El nu era singurul care gîndea astfel. Raţionamentele lui reflectau foarte bine atmosfera generală care domnea în martie 1940 în cercurile guvernante engleze.

Voi reda următoarea însemnare pe care am făcut-o la 30 martie 1940 :

„A trecut o jumătate de an de la dezlănţuirea războiului european, şi acum, cînd încerc să însumez tot ce văd, ce aud, ce observ şi aflu din diferite surse, tabloul obţinut se prezintă aproximativ astfel :

Cele 4 piloane pe care se sprijinea guvernul britanic la sfîrşitul lunii noiembrie anul trecut şi-au menţinut în general forţa vie pînă în ziua de azi, adică după trecerea a 3 luni. Frontul naţional unitar din interiorul Angliei nu s-a şubrezit. Este adevărat că masele muncitoare ies tot mai mult din starea de dezorientare şi consternare de care fuseseră cuprinse la începutul războiului, însă «maşinile» trade-unioniste şi laburiste, care sprijină întru totul guvernul, nu s-au clintit de loc.

Frontul unic al imperiului se menţine şi el. Este adevărat că Irlanda se menţine pe o poziţie demonstrativ neutră, iar în India partidul Congresul Naţional a cerut de curînd (la 1 martie) independenţa totală a Indiei ca o condiţie a colaborării cu Anglia ; cu toate acestea, dominioanele britanice de peste mări continuă într-o măsură mai mare sau mai mică să sprijine metropola în lupta ei împotriva Germaniei.

Nu au survenit schimbări substanţiale nici în ceea ce priveşte situaţia internaţională. Este adevărat că în S.U.A. s-au intensificat întrucîtva stările de spirit izolaţioniste ; Turcia, în ciuda celor 90 000 000 de lire sterline primite din partea Angliei şi Franţei, se opune cu înverşunare atragerii ei în război ; Italia, pe care Anglia s-a străduit toată iarna s-o menţină în stare de neutralitate prin diferite pomeni economice (inclusiv admiterea cărbunelui german în porturile ei), manifestă tot mai multă independenţă şi nesupunere ; cu toate acestea, situaţia diplomatică nu provoacă nici acum în Anglia şi Franţa temeri prea serioase.

Ceva mai prost stau lucrurile cu factorul timp. Cu 3 luni în urmă, guvernanţii englezi erau ferm convinşi că timpul lucrează pentru ei, căci resursele imperiilor britanic şi francez sînt incomparabil mai mari decît resursele Germaniei şi ale sateliţilor ei. Daţi-ne timp — spuneau ei — pentru mobilizarea lor, şi atunci... Acum cercurile guvernante din Anglia (ca şi din Franţa) sînt mai puţin sigure de justeţea calculelor anterioare. De ce ? Pentru că blocada Germaniei, în care Chamberlain şi Daladier îşi puseseră speranţe atît de mari, s-a dovedit a fi în realitate doar o «semiblocadă» cu toate urmările ce decurg de aici.

O asemenea situaţie pune în mod acut problema relaţiilor anglo-sovietice. În speţă se ridică «problema Vladivostokului». După pierderea pieţei engleze de maşini şi în legătură cu diferite alte împrejurări, noi am intensificat achiziţionarea de maşini-unelte şi utilaje din S.U.A. Navele noastre le transportă din porturile de pe ţărmul Oceanului Pacific ale Americii la Vladivostok. Iată însă că crucişătoarele engleze capturează aceste nave în larg şi le duc la Hong Kong. În prezent, de pildă, se află acolo două nave sovietice : «Selenga» şi «Maiakovski». De cîteva săptămîni îi cer lui Butler eliberarea lor, dar el caută mereu să se eschiveze, recurgînd la diferite promisiuni şi pretexte. Fondul chestiunii constă în aceea că englezii se tem ca nu cumva încărcăturile navelor «Selenga» şi «Maiakovski» să fie destinate Germaniei.

Făcînd bilanţul, se poate afirma că situaţia pentru Anglia şi Franţa s-a înrăutăţit întrucîtva în aceste 3 luni, însă deocamdată situaţia guvernului Chamberlain mai este încă solidă... Fireşte dacă nu vor surveni schimbări neaşteptate pe front.

Dar războiul ? Ce va fi cu războiul ? Chamberlain şi Daladier ar prefera să-i pună capăt. Aceasta nu depinde însă numai de ei. Şi, deoarece războiul continuă totuşi, trebuie chibzuite formele desfăşurării lui. Nu va trebui să ne aşteptăm, desigur, la o mare ofensivă anglo-franceză pe uscat. Anglia şi Franţa (mai ales Franţa) se tem de dezlănţuirea unui mare război aerian, deoarece nemţii le-ar răspunde, fără îndoială, din plin. Se pare că problema se va rezuma la încercări de intensificare a blocadei prin contingentarea mărfurilor destinate ţărilor neutre, retragerea de pe pieţele balcanice a surplusurilor de export, împiedicarea trimiterii minereului de fier suedez în Germania. Dar toate acestea schimbă prea puţin situaţia actuală. «Războiul ciudat» continuă, şi un simptom caracteristic al acestei situaţii este faptul că, începînd de la 16 martie, cercurile guvernante engleze acordă iarăşi permisii militare de pe front, care fuseseră sistate în ianuarie. La fel este caracteristic şi faptul că în a doua jumătate a lunii martie toţi membrii guvernului (inclusiv Butler) au plecat pe la moşiile lor, pentru vacanţa de paşte".

După cum reiese din însemnarea citată, cercurile guvernante engleze nici după jumătate de an de la izbucnirea celui de-al doilea război mondial nu voiau să creadă în mod serios în război şi continuau să-l considere un fel de meci de fotbal sau o partidă de crichet. Acest lucru îl dovedea şi o discuţie pe care am avut-o cu Butler la 18 martie.

La 17 februarie 1940, a plecat în Europa, din însărcinarea lui Roosevelt, Sumner Welles, adjunctul ministrului american al afacerilor externe. El urma să viziteze Parisul, Roma, Berlinul şi Londra pentru lămurirea posibilităţii încetării războiului şi încheierii păcii. La întîlnirea mea cu Butler din 18 martie l-am întrebat ce poate să-mi spună în legătură cu acest important act diplomatic. Butler s-a dovedit a fi vorbăreţ şi mi-a comunicat că, potrivit spuselor lui Sumner Welles, Hitler, cu care acesta avusese o convorbire amănunţită, este de acord să încheie pacea aproximativ în următoarele condiţii : crearea unei Polonii mici şi „nepericuloase" pentru Germania ; stabilirea autonomiei Boemiei şi Moraviei ; restituirea fostelor colonii germane ; Germaniei să i se acorde dreptul de a

forma, în Europa, fără obstacole din partea altor state, un mare imperiu economic pe baza unui sistem vamal preferenţial, în care să intre Scandinavia, Europa centrală şi Europa de sud-est. Hitler mai prevedea, de asemenea, dezvoltarea pe scară largă a relaţiilor economice cu U.R.S.S. Expunîndu-şi „programul de pace", Hitler a adăugat că, dacă în viitorul cel mai apropiat nu se va ajunge la o înţelegere pe această bază cu Anglia şi Franţa, el va trece în mod serios la război şi în decurs de o jumătate de an le va zdrobi total, deoarece posedă noi tipuri de arme, care vor da germanilor o superioritate categorică în luptă.

Ascultînd relatarea lui Butler, mă gîndeam fără să vreau : „Dacă Hitler are curajul să declare toate acestea în mod deschis reprezentantului oficial al preşedintelui american, care trebuie să fie atunci scopurile lui reale ? N-am crezut niciodată că pactul germano-sovietic poate fi de lungă durată, dar în momentul acela am simţit o profundă neliniştе pentru viitorul apropiat al ţării noastre...

M-am interesat de impresiile lui Sumner Welles în legătură cu discuţia avută cu Mussolini. Butler a răspuns că pretenţiile dictatorului italian se rezumă în esenţă la predarea către Italia a portului Djibuti din Etiopia, rezervarea unui loc în Consiliul Canalului Suez, reglementarea statutului italienilor în Tunis, ajutor financiar de la City şi internaţionalizarea Gibraltarului. Enumerînd pretenţiile lui Mussolini, Butler a adăugat cu oarecare dispreţ :

— Toate acestea sînt relativ mărunţişuri, care ar putea fi uşor soluţionate, cu excepţia uneia singure : internaţionalizarea Gibraltarului. Această pretenţie este absolut inacceptabilă pentru Anglia.

— Dar ce părere aveţi — am întrebat eu — despre „programul de pace al lui Hitler" ?

Butler a ridicat din umeri şi a răspuns :

— Orice „program de pace" trebuie tratat fără idei preconcepute, ca să zic aşa, cu luciditate... Desigur, sub forma sa actuală, „programul" lui Hitler conţine o serie de puncte care ar stîrni opoziţia furtunoasă a opiniei publice britanice ; cu toate acestea, eu nu cred că acest program ar fi ultimul lui cuvînt, în cursul tratativelor mai pot fi schimbate multe...

Aşadar, era limpede că guvernul englez era gata în orice clipă să încheie cu Germania „un compromis raţional". Mai bine zis, nu întregul guvern, ci majoritatea sa „chamberlainistă". Elementele din guvern care gravitau în jurul lui Churchill aveau vederi întrucîtva diferite. Aceasta este părerea mea, deoarece chiar a doua zi după

discuţia mea cu Butler, la 19 martie, am fost la dejun la lordul Beaverbrook, personalitate legată de „opoziţia" conservatoare împotriva lui Chamberlain, şi am auzit de la el o cu totul altă apreciere a „programului de pace" propus de Hitler :

— Cum ? ! — a exclamat aproape furios Beaverbrook. — Hitler vrea înapoi coloniile ? Vrea ocuparea de fapt a întregii Europe ? Bine, dar ce va fi atunci ?... El va atîrna în permanenţă deasupra Angliei şi a Franţei ca sabia lui Damocles şi ne va dicta voinţa sa ! Nu, asta e imposibil !

Dar astfel gîndeau în zilele acelea relativ puţini conservatori. „Clivedeniştii" se pregăteau în mod vădit pentru o tranzacţie cu Hitler şi considerau chiar că au în mîinile lor atuuri mari. Astfel, Chamberlain, vorbind la 4 aprilie în Consiliul Central al partidului conservator, a argumentat îndelung că la începutul războiului Hitler avea un mare avantaj faţă de Anglia, deoarece Anglia nu era de loc pregătită de război, dar că acum, după 7 luni, situaţia s-a schimbat în mod radical în avantajul Angliei. În încheiere, primul ministru a exclamat :

— Acum, în orice caz, un lucru este limpede : Hitler a pierdut trenul !

Este greu de precizat ce atîrna mai greu în această declaraţie : prostia sau o fenomenală înfumurare ?

Exact peste 5 zile, Hitler a demonstrat că trenul l-au pierdut tocmai Chamberlain şi Daladier.

Ofensiva Germaniei şi căderea lui Chamberlain

La 9 aprilie 1940, ora 5 dimineaţa, trimişii germani la Copenhaga şi Oslo au înmînat guvernelor danez şi norvegian memorandumuri prin care se declara că, începînd din ziua respectivă, Germania îşi asumă protecţia militară a Danemarcei şi a Norvegiei în faţa pericolului agresiunii anglo-franceze şi că în acest scop introduce trupele sale pe teritoriul lor.

Totodată forţele armate naziste au trecut graniţa Danemarcei şi au debarcat trupe prin surprindere în cele mai importante porturi ale Norvegiei. În ajun sosiseră acolo nave comerciale germane şi acum, pe neaşteptate, din calele lor au apărut marinari şi soldaţi germani care fuseseră ascunşi acolo. Danemarca nu s-a opus ; regele ei şi primul ministru, social-democratul Stauning, s-au şi adresat

către popor cu apelul de a păstra calmul şi de a nu-i contraria cu nimic pe nemţi. La 9 aprilie, pe la amiază, întregul regat danez era ocupat de nazişti, devenind o provincie a celui de-al treilea Reich.

Cu Norvegia lucrurile s-au petrecut oarecum altfel. Guvernul norvegian a respins pretenţia germană şi, împreună cu regele Haakon al VII-lea, s-a evacuat din Oslo în adîncul ţării pentru a organiza lupta împotriva invaziei naziste. Cu toate acestea, spre seara zilei de 9 aprilie, toate porturile mai importante ale ţării — Oslo, Bergen, Trondheim, Stavanger — erau în mîinile nemţilor, iar în ziua următoare a şi început să funcţioneze guvernul trădătorilor norvegieni creat de ei şi condus de faimosul Quisling.

Acesta era prototipul clasic al „războiului fulger", care fusese pregătit atît de secret, încît victimele lui nici nu bănuiseră măcar de primejdia ce le ameninţa.

Îmi amintesc că la 8 aprilie, în ajunul zilei fatale, m-am întîlnit cu Kolban, trimisul Norvegiei la Londra, un om foarte cult şi instruit, care lucrase înainte, vreme îndelungată, la Liga Naţiunilor ; eram în relaţii bune cu el. De cîteva zile se zvonea stăruitor că deasupra Norvegiei se adună nori întunecaţi şi l-am întrebat pe Kolban cît de întemeiate sînt aceste zvonuri. Kolban a schiţat un gest de dispreţ şi a exclamat cu profundă convingere :

— Prostii !... Am primit asigurările cele mai categorice din partea Germaniei că neutralitatea noastră va fi respectată.

Apoi, coborînd întrucîtva glasul, a adăugat :

— Dacă mă tem de ceva în clipa de faţă, apoi de acţiunile nesăbuite ale prietenilor noştri englezi... Ştiţi şi dumneavoastră, desigur, că livrările de minereu de fier suedez către Germania îi supără. Minereul e transportat din Suedia spre Germania pe două căi : direct, prin Marea Baltică, şi pe cale ocolită, prin portul norvegian Narvik, iar de aici, de-a lungul ţărmului atlantic al Norvegiei, în apele ei teritoriale... Am auzit că ministrul marinei, Churchill, insistă de multă vreme ca apele noastre teritoriale să fie minate : dacă s-ar face acest lucru, navele germane care transportă minereul de fier din Narvik ar fi silite să iasă în afara apelor teritoriale şi aici le-ar intercepta englezii... Deocamdată Chamberlain s-a opus cu succes lui Churchill, căci minarea apelor teritoriale ale unui stat neutru ar fi o încălcare a dreptului internaţional... Dar cine ştie ce se va mai întîmpla ?

Îndoielile lui Kolban nu erau lipsite de temei : într-adevăr, chiar în ziua convorbirii noastre de mai sus, la 8 aprilie, nave

militare engleze au minat apele teritoriale norvegiene în 3 puncte. Cu toate acestea nu avem motive temeinice să credem că acţiunea nemţilor din 9 aprilie a fost doar un răspuns la măsurile luate de englezi : ar fi fost imposibil să se pregătească în 24 de ore o operaţie atît de complexă ca ocuparea fulgerătoare a Danemarcei şi a Norvegiei (astăzi se ştie că planul acestei cotropiri fusese elaborat de către nemţi, în formă definitivă, în decembrie 1939). Dar la 8 aprilie Kolban mai era perfect convins că din partea Germaniei nu există nici un pericol direct pentru Norvegia.

Peste vreo două zile după „saltul" lui Hitler în Scandinavia am avut ocazia să-l întîlnesc pe contele Reventlow, trimisul danez la Londra. Era pur şi simplu desperat nu numai din pricină că ţara lui fusese ocupată de nazişti, dar şi din alte motive, mai personale.

— Închipuiţi-vă — a exclamat el cu amărăciune —, abia săptămîna trecută mi-am trimis soţia şi copiii într-o vizită la părinţi, în Danemarca. Mi-au trimis o telegramă că au sosit cu bine... Şi acum... Ce li se va întîmpla ? Cînd am să-i revăd ? Şi am să-i mai revăd oare ?...

L-am întrebat pe Reventlow cum de s-a putut întîmpla ca familia lui să plece în Danemarca chiar în ajunul invaziei hitleriştilor ? Să nu fi existat oare nici un fel de simptome care să fi prevestit pericolul iminent ?

— Închipuiţi-vă, n-au existat ! — răspunse Reventlow, desfăcîndu-şi braţele neputincios. — Nici un fel de simptome ! Nici un fel de semnale ! Totul a fost atît de neaşteptat, ca un trăsnet din senin...

Da, Hitler a pregătit şi a desfăşurat cu minuţiozitate operaţia scandinavă. Ea s-ar fi extins, fără îndoială, şi asupra Suediei dacă la 13 aprilie guvernul sovietic nu ar fi comunicat guvernului german că este interesat în menţinerea neutralităţii Suediei.

Evenimentele din Scandinavia au fost o lovitură cumplită pentru Anglia şi Franţa. Aşadar, „războiul ciudat", cu care se obişnuiseră atît de mult Chamberlain şi Daladier, a încetat brusc ! A început războiul serios, lucru la care ei nici nu voiau să se gîndească. A intrat în acţiune logica implacabilă a lucrurilor, asupra căreia „münchenistii" nu aveau nici o putere. Londra şi Parisul erau silite să acţioneze...

Şi ce au întreprins ?

Am mai amintit că regele şi guvernul Norvegiei nu au capitulat, ci, retrăgîndu-se în interiorul ţării, au hotărît să opună

rezistență. De la bun început era limpede, firește, că nu vor putea rezista prea multă vreme cu forțe proprii. În întreaga Anglie, în întreaga Franță a răsunat apelul unanim : „Să ajutăm Norvegia !" Guvernele Chamberlain și Daladier au trecut la organizarea ajutorului. Dacă voiau să acorde într-adevăr un sprijin serios norvegienilor în luptă și să păstreze totodată un important cap de pod strategic, ar fi fost nevoie de mult curaj și maximum de operativitate. Cum s-au petrecut însă lucrurile în realitate ? Este greu de imaginat atîta incapacitate, zăpăceală, harababură, lipsă de disciplină, lipsă de coordonare și rivalitate stupidă între persoane și instituții, care au ieșit la iveală în timpul campaniei norvegiene în Anglia și Franța. Scopul direct al acestei campanii era izgonirea nemților din porturile atlantice ale Norvegiei, și în primul rînd ocuparea localităților Trondheim și Narvik. Timp de trei săptămîni, trupele anglo-franceze au încercat să realizeze aceste obiective, dar pe la începutul lunii mai au fost nevoiți să-și recunoască insuccesul și să-și evacueze forțele din Norvegia de sud. Aliații au încercat să se consoleze cu faptul că pierderile marine ale Germaniei în timpul luptelor au fost mult mai mari decît cele ale Angliei și că, din această cauză, raportul general de forțe dintre părți pe mare s-a modificat în favoarea lor ; cu toate acestea, slăbiciunea de care au dat dovadă anglo-francezii pe uscat era atît de evidentă, încît nu a putut decît să contribuie la întărirea mitului cu privire la invincibilitatea armatei germane.

Aceste evenimente au stîrnit mari frămîntări în Anglia. Devenea tot mai clar că guvernul Chamberlain nu este capabil să ducă războiul. Dacă țara voia să evite catastrofa (și aceasta o dorea fără doar și poate), se impuneau de urgență măsuri hotărîte. Într-o asemenea atmosferă, timp de două zile (7—8 mai), în parlament au avut loc dezbateri furtunoase consacrate în întregime discutării modului în care se desfășura războiul. Am asistat la dezbateri și voi cita aici o însemnare făcută atunci :

„În ultimii 7 ani am avut de mai multe ori prilejul să mă aflu în Camera Comunelor «de zile mari», dar n-am văzut încă pînă acum nimic asemănător. Cînd am intrat în sala de ședințe și m-am așezat la locul meu de la «balconul ambasadorilor», m-am simțit dintr-o dată învăluit de atmosfera agitației generale și a așteptării încordate. Toate băncile deputaților erau ocupate, toți parlamentarii erau foarte tulburați, se aplecau unul spre celălalt, discutau

cu animație. Unii rămăseseră fără locuri și se înghesuiau pe culoarele dintre bănci și în balcoanele destinate publicului *. Liderii opoziției erau prezenți pe banca întîi, în stînga președintelui. A apărut guvernul, și miniștrii s-au instalat pe prima bancă din dreapta președintelui. A luat cuvîntul Chamberlain : el a făcut un raport despre mersul războiului, concentrînd atenția asupra operațiilor din Norvegia. Premierul n-a fost niciodată un bun orator. De astă dată însă a vorbit mai prost decît de obicei : îndelung, plictisitor, lansîndu-se prea mult în amănunte. În timpul cuvîntării lui Chamberlain, conservatorii se simțeau obligați să-l sprijine și uneori strigau : «Ascultați ! Ascultați !», dar o făceau fără vlagă și în mod vădit formal. Cînd, în cele din urmă, primul ministru s-a așezat, moralul conservatorilor a scăzut total. Cu toții erau profund dezamăgiți.

După Chamberlain, primul care a luat cuvîntul a fost Attlee, liderul opoziției laburiste. Nu se număra nici el printre oratorii cei mai străluciți, totuși de astă dată, încălzit probabil de pasiunile politice care clocoteau în jur, Attlee a vorbit strălucitor și caustic. El l-a învinuit pe Chamberlain de teama de a privi faptele drept în față. Trebuie recunoscut fățiș — a spus liderul opoziției — că în Norvegia noi am suferit o înfrîngere. Primul ministru ne-a comunicat că nemții au pregătit operația din Norvegia cu minuțiozitate și îndelung, dar nu ne-a spus ce a făcut guvernul nostru pentru zădărnicirea acestei operații. Oare serviciul nostru de informații nu a aflat în prealabil despre agresiunea ce se pregătea împotriva Danemarcii și Norvegiei, și, dacă a aflat, cum au fost utilizate informațiile primite ? Am auzit că în Norvegia au fost trimiși tineri absolut necopți, care n-au trecut prin nici un fel de instrucție militară. E de neînțeles ce s-a întîmplat cu cei 100 000 de oameni

* La începutul secolului al XVII-lea, sala Camerei Comunelor avea 450 de locuri. Aceasta corespundea cu numărul de deputați din secolul al XVII-lea. Pe la începutul secolului trecut, numărul membrilor Camerei a crescut pînă la 600, încît în zilele marilor ședințe mulți deputați erau nevoiți să stea la balcoane sau pe culoarele dintre bănci. Totuși, din respect pentru „tradițiile trecutului", clădirea parlamentului nu a fost reconstruită. În 1834, la Londra a bîntuit un mare incendiu, în timpul căruia a ars și parlamentul. A fost construită o nouă clădire, care se află astăzi pe malul Tamisei, dar, din respect față de aceleași „tradiții ale trecutului", în sala de ședințe a Camerei Comunelor nu erau decît 450 de locuri. În timpul celui de-al doilea război mondial, bombele germane au distrus această sală. După război a fost construită o nouă sală, dar și acum tot cu 450 de locuri, deși numărul deputaților depășea atunci (la fel ca și acum) cifra de 600. Un exemplu grăitor al conservatorismului englez !

pe care intenţionam să-i trimitem în Finlanda *... Se creează impresia că guvernul nu ştie să planifice, că nu deţine suficiente informaţii şi nu este în stare să-şi concentreze atenţia asupra lucrurilor esenţiale. Un asemenea guvern nu poate duce războiul în mod eficient. Nu are la activul lui decît insuccese : Cehoslovacia, Polonia şi acum Norvegia. În lupta în care se hotărăşte viaţa sau moartea noastră, noi nu putem lăsa soarta ţării în mîinile unor rataţi sau ale unor oameni care au nevoie de odihnă.

Cuvîntarea lui Attlee a fost întreruptă în repetate rînduri de exclamaţii zgomotoase «Ascultaţi ! Ascultaţi !» şi a produs o puternică impresie asupra Camerei.

Archibald Sinclair, liderul liberalilor, a criticat şi el cu vehemenţă guvernul, dar a fost mult mai indulgent decît Attlee şi a cerut ca războiul să fie condus de un cabinet special de război, alcătuit din cîţiva membri, puţini la număr, care să nu fie împovăraţi de conducerea altor departamente, ci să-şi consacre tot timpul şi întreaga atenţie planificării şi conducerii efective a operaţiilor militare.

După cuvîntările rostite de liderii oficiali ai opoziţiei au mai vorbit numeroşi alţi deputaţi. Aceştia, în marea lor majoritate, au criticat guvernul. O impresie deosebit de puternică a produs cuvîntarea conservatorului L. Amery. El l-a atacat fără nici o reticenţă pe Chamberlain, a criticat vehement metodele lui de guvernămînt şi de conducere a războiului, încheindu-şi cuvîntarea în felul următor :

— A sosit timpul să se formeze un guvern cu adevărat naţional... Şi acum, deşi nu-mi face prea mare plăcere, voi cita cuvintele lui Cromwell, adresate parlamentului de lungă durată, cînd Cromwell ajunsese la concluzia că acest parlament nu mai este capabil să conducă treburile naţiunii. Cromwell a spus atunci : «Aţi stat prea mult pe scaunele voastre ca să mai fiţi în stare să faceţi binele. Plecaţi, să se isprăvească odată cu voi ! Pentru dumnezeu, plecaţi !»

Cuvintele lui Amery au stîrnit o furtună de aprobare, şi nu numai pe băncile opoziţiei. Exclamaţii «Ascultaţi ! Ascultaţi !» au răsunat şi de pe băncile conservatorilor. Mulţi deputaţi au sărit

* În perioada războiului sovieto-finlandez din 1939—1940, guvernele englez şi francez au avut de gînd să trimită în ajutorul Finlandei un corp expediţionar de 150 000 de oameni, din care 100 000 urma să-i dea Anglia. Pregătirea acestui corp era aproape terminată, cînd, la 12 martie 1940, între U.R.S.S. şi Finlanda a fost încheiată pacea.

în picioare şi, întorşi spre banca guvernamentală, strigau asurzitor : «Pentru dumnezeu, plecaţi !» Timp de cîteva minute, în sala de şedinţe domnea un adevărat haos. Pasiunile se dezlănţuiseră la maximum. Pentru prima oară, în atmosfera Camerei a început să se contureze concluzia limpede : guvernului Chamberlain i-a sosit sfîrşitul.

A doua zi, la 8 mai, dezbaterile au continuat. Cel dintîi a luat cuvîntul Herbert Morrison, lider laburist, un om spiritual şi inteligent, excelent orator, care avea un stil sarcastic şi corosiv. El a supus guvernul unei critici necruţătoare şi, referindu-se la operaţiile din Norvegia, i-a pus o serie de întrebări maliţioase.

— Oare este adevărat — s-a adresat Morrison guvernului — că n-am avut un comandament unic în timpul acestor operaţii ? Este adevărat că am trimis acolo tunuri antiaeriene fără dispozitive de calcul, tunuri fără obuze şi mitraliere fără ţevi de rezervă ? Este adevărat că trupele noastre din Norvegia s-au pomenit fără încălţăminte călduroasă pe zăpadă şi, drept urmare, au fost nevoite să meargă exclusiv pe drumuri, unde puteau fi uşor depistate de bombardierele nemţeşti ? Este adevărat că în Norvegia au fost trimise brigăzi recrutate din rîndul cetăţenilor care n-au făcut nici măcar antrenament ? Atît înainte de război cît şi în timpul războiului, întregul spirit, ritm, ca şi temperamentul mai multor miniştri — şi mă refer mai ales la premier, la ministrul de finanţe (John Simon. — *I.M.)* şi la ministrul aviaţiei (Samuel Hoare. — *I.M.)* — nu au corespuns cîtuşi de puţin cerinţelor momentului. Ei n-au dat dovadă de suficient curaj, iniţiativă, imaginaţie, pătrundere psihologică, operativitate şi demnitate. Dacă oamenii aceştia mai rămîn la putere, riscăm în mod serios să pierdem războiul...

Avînd în vedere pericolul extraordinar care ameninţa Anglia, partidul laburist a hotărît ca la încheierea dezbaterilor să ceară punerea la vot a încrederii în guvern. Morrison a făcut apel la membrii parlamentului să aprecieze cinstit şi imparţial activitatea cabinetului.

Îndată ce Morrison şi-a încheiat cuvîntarea, s-a ridicat Chamberlain şi a cerut, foarte agitat, cuvîntul. Cererea de a se pune la vot încrederea în guvern l-a scos, evident, din fire. Premierul tot nu voia să înţeleagă că guvernul lui şi-a trăit traiul şi se agăţa cu desperare de orice fir de pai care i se părea că l-ar mai putea menţine la suprafaţă. În acest moment, în pripă şi într-o criză de iritare, Chamberlain a comis o mare greşeală tactică. Răspunzîndu-i lui Morrison, premierul a exclamat : «Primesc provocarea

dumneavoastră ! Vom vedea cel puţin cine este cu noi şi cine împotriva noastră». Apoi, adresîndu-se băncilor pe care stăteau conservatorii, Chamberlain a adăugat : «Fac apel la prietenii mei să mă sprijine în seara aceasta, în timpul votului !».

Din rîndurile deputaţilor izbucni un fel de «oh !» O agitaţie cu totul deosebită domnea printre conservatori. Nu era de mirare. La ordinea zilei se punea teribila problemă a existenţei însăşi a Angliei — a fi sau a nu fi —, problemă care cerea de la fiecare deputat o abordare cu adevărat principială, mai presus de orice interese personale, iar Chamberlain n-a găsit nimic mai bun de făcut decît să se adreseze sentimentelor de prietenie ale colegilor săi conservatori ! Acest lucru i-a şocat pe mulţi şi a scos în evidenţă o dată în plus incapacitatea lui Chamberlain pentru rolul de premier într-o situaţie istorică atît de grea.

Într-adevăr, cei care au urmat la cuvînt, criticînd guvernul — în special conservatorul Duff Cooper şi liberalul Lloyd George —, au folosit cu multă iscusinţă această greşeală a lui Chamberlain. Încercările ministrului aviaţiei, Samuel Hoare, ca şi ale ministrului marinei, Churchill, care a rostit cuvîntul de încheiere, de a risipi într-un fel starea de spirit ce se crease împotriva premierului nu au avut succes. Lloyd George, ca întotdeauna, era tăios ca un brici şi şi-a încheiat astfel cuvîntarea indignată :

— Premierul ne-a chemat pe toţi să facem sacrificii. Declar solemn că în această privinţă el însuşi ar putea să dea cel mai bun exemplu. Ar aduce o contribuţie maximă la cauza victoriei dacă şi-ar sacrifica postul pe care-l ocupă în prezent...

În Cameră răsunară exclamaţii furtunoase : «Ascultaţi ! Ascultaţi !»

Cu un simţămînt aparte l-am urmărit pe Churchill cînd, în numele guvernului, a încheiat dezbaterile de două zile. În ultimele două luni fusesem informat despre lupta împotriva lui Chamberlain pe care o ducea el în sînul guvernului. Acum însă, vorbind în calitate de reprezentant oficial al acestui guvern, care împărtăşea răspunderea pentru întreaga activitate a guvernului, Churchill trebuia să-l apere sau, cel puţin, să explice greşelile săvîrşite şi să găsească circumstanţe atenuante. Nu i-a fost uşor să facă acest lucru, şi probabil din această cauză cuvîntarea lui a fost excesiv de lungă şi nu s-a remarcat prin pregnanţa şi spiritul scăpărător, caracteristice cuvîntărilor sale. Churchill a chemat toate partidele la unire şi s-a pronunţat împotriva punerii la vot a încrederii în

guvern ; acesta era însă vechiul joc parlamentar canonizat printr-o tradiţie seculară.

Seara tîrziu s-a trecut la vot. Deputaţii au ieşit din sala de şedinţe prin două uşi, lîngă care stăteau cei ce numărau voturile. Guvernul a obţinut 281 de voturi, împotriva lui au votat 200 de deputaţi. În mod formal, aceasta însemna o victorie : disciplina de partid a conservatorilor şi-a spus cuvîntul ; în realitate însă, după tot ce s-a petrecut în timpul dezbaterilor era o înfrîngere, cu atît mai gravă cu cît împotriva guvernului votaseră 33 de conservatori, printre care se numărau figuri marcante, ca : Amery, Duff Cooper, Boothby, Harold Macmillan*, lordul Winterton, generalul Spears ş.a. De partea opoziţiei au fost naţional-liberalul Hore-Belisha şi naţional-laburistul Harold Nicolson, precum şi întregul grup al liberalilor ortodocşi, în frunte cu Sinclair.

Opoziţia a întîmpinat rezultatul votului cu ovaţii furtunoase. Partizanii guvernului s-au comportat foarte reţinut. În atmosfera care se crease se simţea că s-a petrecut ceva extrem de important care avea o semnificaţie cu adevărat istorică...

La ieşirea din parlament m-am întîlnit cu Greenwood, locţiitorul liderului laburist. Era foarte agitat şi zîmbea fericit.

— Ei — exclamă Greenwood —, în sfîrşit am scăpat de Chamberlain !

Şi mi-a strîns cu putere mîna".

Într-adevăr, la 10 mai guvernul Chamberlain şi-a prezentat demisia.

* Viitorul prim-ministru.

PARTEA A DOUA

Duelul germano-britanic

Guvernul Churchill

La 10 mai 1940, Germania a atacat fără nici un fel de avertisment Olanda, Belgia şi Luxemburgul. Totul a decurs după obişnuita manieră hitleristă. La ora 3 dimineaţa, unităţile Wehrmachtului au trecut prin surprindere graniţa şi au pătruns pe teritoriul Olandei şi al Belgiei, iar aviaţia germană a început să bombardeze oraşele acestor ţări. Abia peste cîteva ore, trimişii germani la Haga şi Bruxelles au înmînat ministrului olandez al afacerilor externe, Van-Kleffens, şi ministrului belgian al afacerilor externe, Spaak, memorandumuri identice, în care se spunea că Anglia şi Franţa se pregăteau să încalce neutralitatea numitelor ţări şi, prin intermediul lor, să atace regiunea Ruhrului şi că, avînd în vedere acest lucru, Germania s-a văzut silită să le ocupe pentru ca, pe această cale, „să le asigure neutralitatea". Evident, războiul se extindea şi se adîncea. Era perfect limpede că venea rîndul Franţei. Afirmaţiile fanteziste ale lui Chamberlain despre „nedorinţa" lui Hitler de a ataca Apusul se destrămau una după alta.

În această situaţie, Anglia s-a văzut nevoită să-şi formeze un nou guvern. Era indiscutabil că şef al guvernului nu putea fi altcineva decît Churchill şi că în componenţa acestui guvern trebuia să intre, pe lîngă conservatori, şi laburişti şi liberali. Se considera, de asemenea, indiscutabil că acest „guvern naţional" trebuia să fie creat neîntîrziat, fără nici un fel de tergiversări, în decurs de cîteva ore. Bubuitul tunurilor germane pe cîmpiile Flandrei nu oferea nici o altă ieşire. Într-adevăr, chiar în ziua de 10 mai, spre seară, s-a anunţat componenţa cabinetului de război al lui Churchill. În acest cabinet, în afară de Churchill, au mai intrat

2 conservatori — Chamberlain (în calitate de vicepremier) şi Halifax (în calitate de ministru al afacerilor externe), precum şi 2 laburişti — Attlee (în calitate de lord păstrător al sigiliului) şi A. Greenwood (în calitate de ministru fără portofoliu). Totodată s-a comunicat că ministru de război a fost numit conservatorul A. Eden, ministru al marinei — laburistul A. Alexander şi ministru al aviaţiei — liberalul Archibald Sinclair ; toţi trei urmau, firesc, să lucreze în cea mai strînsă colaborare cu cabinetul de război. Cei opt, printre care se numărau 4 conservatori, 3 laburişti şi un liberal, au devenit puterea supremă în ţară, sub a cărei conducere se aflau şi toate operaţiile militare. Prezenţa lui Chamberlain şi a lui Halifax stîrnea în rîndul maselor largi tot felul de amintiri neplăcute ; multora nu le-a plăcut mai ales menţinerea lui Halifax în postul de ministru al afacerilor externe. Dar toată lumea a înţeles că, formînd un „guvern naţional", Churchill fusese nevoit să manevreze şi să introducă în componenţa lui şi pe reprezentanţii „münchenistilor" (care pierduseră acum o bună parte din influenţa lor), astfel încît noul cabinet a fost întîmpinat cu aprobare unanimă *.

Între 11 şi 15 mai au fost completate posturile tuturor celorlalţi miniştri care nu intraseră în cabinetul de război. Erau în număr de 26 şi, ca apartenenţă de partid, această cifră se împărţea astfel : 17 conservatori, 5 laburişti, 3 naţional-liberali (grupul lui Simon) şi un naţional-laburist (grupul lui MacDonald). Raportul numeric nu s-a dovedit a fi prea favorabil opoziţiei laburiste, deoarece în trecut grupurile lui Simon şi MacDonald s-au aflat întotdeauna alături de „münchenişti". Acest neajuns era parţial compensat prin faptul că laburiştilor le-au fost repartizate 3 portofolii foarte importante în condiţiile războiului : departamentul aprovizionării (Herbert Morrison), al războiului economic (Hugh Dalton) şi al muncii (Ernest Bevin), precum şi prin aceea că printre conservatori existau cîţiva reprezentanţi de seamă ai aripii „opoziţioniste" a conservatorilor. Astfel, ministru al informaţiilor a fost numit Duff Cooper, ministru pentru afacerile Indiei — L. Amery, iar ministru al construcţiei de avioane — lordul Beaverbrook. Acest din urmă departament avea o importanţă deosebită.

* Mulţi adversari ai „münchenistilor" se consolau la gîndul că, după cîte se ştia, Chamberlain urma să se retragă în curînd, din motive de sănătate. Într-adevăr, el a părăsit guvernul la începutul lunii octombrie, iar la 9 noiembrie 1940 a murit de cancer.

În anii antebelici, industria de avioane a Angliei căpătase o dezvoltare mare, dar oarecum nesănătoasă. În ţară existau prea multe firme particulare care produceau o mulţime de tipuri diferite de avioane. Aici acţiona legea firească a sistemului capitalist de conducere a economiei, căruia i se adăuga individualismul atît de pronunţat al englezilor. Nu exista o producţie în masă a unor anumite tipuri de avioane. Acum însă, cînd se aştepta un crîncen război aerian cu Germania, se impunea ca guvernul britanic să pună la punct de urgenţă, cu orice preţ, producţia în serie a unui număr minim de tipuri de avioane — de vînătoare, bombardiere, de recunoaştere etc. Erau necesare reorganizarea radicală a industriei de avioane, desfiinţarea unor întreprinderi şi extinderea altora, fuzionarea unor firme şi despărţirea altora, revizuirea tuturor planurilor şi proiectelor de activitate ale acestora. Era o misiune foarte grea, şi nu întîmplător a încredinţat-o Churchill lordului Beaverbrook — un om care dispunea de o uriaşă energie şi iniţiativă şi care mai era, pe deasupra, un puternic şi neînfricat rege al presei. Beaverbrook a îndreptăţit speranţele lui Churchill, săvîrşind în domeniul construcţiei de avioane în Anglia o adevărată revoluţie, impusă de necesităţile războiului. Dacă în toamna anului 1940 Anglia a putut să înfrunte „blitz"-ul aerian dezlănţuit de Hitler asupra ei (lucru despre care voi relata mai amănunţit în cele ce urmează), dacă aviaţia britanică a fost în stare atunci să respingă ofensiva nazistă, acesta a fost în mare măsură meritul lui Beaverbrook. El a acţionat cu mijloace energice şi dure (dar care război poate fi cîştigat umblînd cu mănuşi ?), dar şi-a atins ţelul, lovindu-l pe inamic. Caracterul acestor mijloace reiese limpede din următorul caz, care mi-a fost relatat în vara anului 1940 de către cunoscutul economist englez John Maynard Keynes :

Beaverbrook a ajuns la concluzia că în interesul dezvoltării producţiei în serie a unui anumit tip de avioane este necesar să fuzioneze fabrica de avioane a lordului Nuffield de la Oxford cu una dintre întreprinderile lui Vickers. Hotărîrea s-a luat seara tîrziu, dar Beaverbrook nu voia să amîne pînă dimineaţa punerea în aplicare a unei măsuri atît de importante. Şi-a chemat secretarul şi i-a spus :

— Pleci imediat la Oxford şi-i comunici lordului Nuffield că de mîine fabrica lui va fuziona cu întreprinderea lui Vickers.

Secretarul s-a îngrozit :

— Iertaţi-mă, dar lordul Nuffield nu şi-a dat consimţămîntul... Este atît de încăpăţînat şi... atît de bogat !... El nu se va

supune pentru nimic în lume hotărîrii Ministerului Construcţiei de Avioane !

— Asta mă priveşte pe mine ! — a răspuns Beaverbrook. — Dumneata să ai grijă să nu zăboveşti prea mult şi să pleci imediat la Oxford !

Secretarul, căruia nu-i surîdea cîtuşi de puţin o întîlnire cu aristocratul aspru şi înfumurat şi, mai ales, într-o ocazie atît de neplăcută, a încercat să se eschiveze de la această călătorie, pretextînd că ultimul tren spre Oxford a şi părăsit Londra.

— Iei maşina — a dispus Beaverbrook.

— Dar cu maşina am să sosesc la Oxford cel mai devreme la unu noaptea ! — a obiectat cu desperare în glas secretarul. — Lordul Nuffield va dormi.

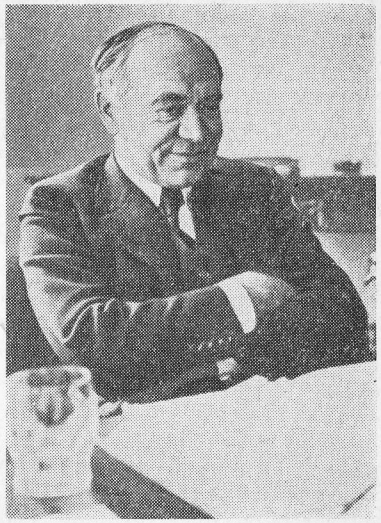

Lord Beaverbrook

— Nu face nimic, — continuă implacabilul Beaverbrook —, îl vei trezi şi-i vei spune că de mîine e contopit cu Vickers.

Atunci secretarul aruncă pe masă şi ultimul — după cîte i se părea lui — atu :

— Dar nu există încă nici o hotărîre a guvernului cu privire la fuzionare ! Primul ministru n-a semnat-o încă !

— Linişteşte-te ! — l-a calmat Beaverbrook pe secretar. — Pînă soseşti dumneata de la Oxford vom avea şi hotărîrea guvernului.

Secretarul a plecat, iar Beaverbrook a telefonat premierului. Peste un sfert de oră, hotărîrea guvernului cu privire la fuzionarea celor două întreprinderi era semnată.

Treaba s-a perfectat, dar e lesne de înţeles care erau sentimentele lui Nuffield şi atitudinea sa faţă de Beaverbrook.

N-aş putea să garantez pentru toate amănuntele relatării de mai sus, deşi am auzit-o de la un om atît de serios ca Maynard Keynes, însă din această relatare reiese foarte bine întregul spirit

în care a condus Beaverbrook Ministerul Construcţiei de Avioane. Ulterior am avut eu însumi ocazia să văd cazuri similare.

Am anticipat însă întrucîtva evenimentele. Voi reveni la expunerea lor în ordine cronologică.

La 13 mai, Churchill a prezentat noul său guvern parlamentului. Am asistat la această şedinţă şi mi s-a întipărit perfect în memorie atmosfera solemnă şi sobră care a domnit atunci în sala de şedinţe a Camerei Comunelor. Nici pomeneală de larma obişnuită, de discuţii sau schimburi de priviri între deputaţi. Toţi aveau o atitudine sobră, concentrată, toţi erau cuprinşi de acelaşi sentiment, de aceeaşi aşteptare, stînd cu ochii aţintiţi la banca guvernamentală, mai precis, la figura masivă a premierului, care luase loc la mijlocul băncii.

Churchill s-a ridicat şi a început să vorbească. Avusese totdeauna de la natură ceva actoricesc în el. Am văzut şi am simţit acest lucru cu prilejul contactelor noastre diplomatice sau personale. Cînd avea la dispoziţie timp suficient, Churchill îşi scria de obicei cuvîntările parlamentare. De data aceasta însă încerca o adevărată şi sinceră emoţie. Chiar şi vocea i se frîngea uneori. Cuvintele premierului erau laconice, dar profund semnificative.

— Voi spune Camerei — zicea Churchill —, după cum am mai spus-o şi celor care au intrat în guvern, că nu pot să vă ofer nimic altceva decît sînge, muncă, lacrimi şi sudoare. Ne aşteaptă o perioadă de grele încercări. Ne aşteaptă multe, foarte multe luni de luptă şi de privaţiuni. Mă veţi întreba : care este politica noastră ? Vă voi răspunde : vom duce războiul pe mare, pe uscat şi în aer cu toată puterea şi forţa pe care ne-a hărăzit-o domnul, vom duce războiul împotriva tiraniei monstruoase, fără egal pe răbojul sumbru şi trist al crimelor omeneşti... Veţi întreba care este ţelul nostru. Voi răspunde cu un singur cuvînt : victoria, victoria cu orice preţ, victoria în ciuda tuturor ororilor, oricît de lung şi de greu ar fi drumul către ea ; căci fără victorie nu poate să supravieţuiască — trebuie să înţelegeţi bine acest lucru —, nu poate să supravieţuiască Imperiul britanic, nu pot să supravieţuiască ţelurile Imperiului britanic, nu pot să supravieţuiască impulsurile veacurilor care îndeamnă omenirea către realizarea ţelurilor sale...

Din balconul ambasadorilor, unde mă aflam, îl ascultam pe Churchill şi mă gîndeam : „Da, acesta este Churchill din creştet pînă-n tălpi, un imperialist britanic pînă în măduva oaselor, însă în acest moment de cotitură istorică el face un lucru util".

Cînd la votare s-a pus problema încrederii în noul guvern, s-a petrecut ceva nemaiîntîlnit în analele parlamentului britanic : pentru încredere s-au pronunţat 381, contra 0. Guvernul Churchill a fost aprobat în unanimitate. A fost o demonstraţie strălucită a forţei lui. Şi guvernul avea foarte mare nevoie de forţă : la ordinea zilei se aflau probleme excepţional de importante şi excepţional de grele.

Război sau pace ?

...Se impunea în primul rînd o reacţie rapidă la evenimentele ce se petreceau în Belgia şi Olanda. Situaţia era extrem de complicată şi periculoasă.

Dacă în anii ce au urmat după venirea lui Hitler la putere în Germania, Anglia şi Franţa ar fi dus politica pe care o preconizau oameni ca Churchill şi ar fi întărit această politică prin măsuri concrete, Belgia şi Olanda ar fi intrat de mult în sistemul de apărare anglo-francez împotriva ameninţării unei agresiuni naziste. În acest caz, „linia Maginot" ar fi fost probabil continuată, într-o variantă sau alta, pînă la ţărmul Mării Nordului şi ar fi apărat nu numai Franţa, ci, în aceeaşi măsură, şi Belgia şi Olanda. Astfel, Germania hitleristă ar fi avut de rezolvat o problemă militară foarte grea.

După zdrobirea Franţei, mulţi şi-au bătut joc de „linia Maginot", neavînd însă suficiente temeiuri pentru aceasta. Căci faţă de nivelul tehnicii militare a anului 1939, această linie, dacă ar fi fost prelungită pînă la mare, ar fi reprezentat o fortificaţie puternică şi un obstacol foarte serios în calea cuceririi Franţei, cu condiţia, desigur, ca *Franţa să fi dorit cu adevărat să lupte împotriva nazismului şi să-şi apere independenţa.* Dacă ar fi existat o asemenea condiţie, nu se ştie în general dacă Hitler s-ar fi hotărît s-o atace : ar fi fost prea mari pierderile pentru învingerea unui obstacol atît de puternic din punct de vedere militar. Dar tocmai această condiţie primordială, hotărîtoare nu a existat nici în Franţa, nici în Anglia lui Chamberlain, aliata ei. De aici au decurs o serie întreagă de consecinţe politice şi strategice extrem de importante.

Consecinţele politice s-au rezumat la îmbrăţişarea de către cercurile conducătoare din Anglia şi Franţa a faimoasei concepţii a „securităţii apusene" (care miza, de fapt, pe dezlănţuirea unui

război între U.R.S.S. şi Germania), la politica de „pacificare" a agresorilor şi, în sfîrşit, la tranzacţia de la München. De dragul unor fantezii absurde şi criminale, cercurile conducătoare ale Angliei şi Franţei au sacrificat Austria, Spania, Cehoslovacia şi au subminat total încrederea celorlalte popoare în capacitatea lor de a ţine piept dictatorilor fascişti. Aceasta a provocat o profundă derută în ţările europene mici, în special în Belgia şi Olanda.

Consecinţele strategice ale aceluiaşi fapt au constat în imposibilitatea de a crea o „linie Maginot" pornind din Elveţia pînă la ţărmurile Mării Nordului. Văzînd ce s-a întîmplat cu Austria, Spania şi Cehoslovacia, Belgia şi Olanda nu s-au putut decide să-şi lege soarta de Anglia şi Franţa. Dimpotrivă, le era teamă de eventualitatea unei astfel de legături ca nu cumva „să-l provoace" pe Hitler la acţiuni duşmănoase îndreptate împotriva lor. Tocmai de aceea, în Belgia şi Olanda se înrădăcina tot mai mult părerea că o politică de strictă neutralitate prezintă mai multe avantaje pentru ele. O asemenea politică — se gîndeau cercurile conducătoare din aceste ţări — poate să le asigure mai curînd securitatea decît o alianţă făţişă cu Anglia şi Franţa. Se înţelege că asemenea speranţe în ambianţa care domnea în Europa la sfîrşitul deceniului al 4-lea erau o iluzie tot atît de absurdă ca şi ideea anglo-franceză a „securităţii apusene". Dar politicienii burghezi suferă adesea de o miopie uimitoare. Rezultatul politicii de strictă neutralitate duse de Belgia şi Olanda a fost faptul că „linia Maginot" se termina la Longwy, adică la 50 de km sud de graniţa belgiană. Mai departe, către nord, nu existau fortificaţii serioase la graniţa franco-belgiană şi cu atît mai puţin la graniţa belgo-olandeză cu Germania. În felul acesta, la nord de „linia Maginot" exista un întins teritoriu nefortificat, prin care nemţii puteau oricînd ocoli — şi într-adevăr au ocolit — linia principală a apărării franceze. Situaţia s-a agravat şi prin faptul că conducătorii militari ai Franţei (în special Pétain), cramponîndu-se de concepţiile strategice ale primului război mondial, considerau, fără nici un temei, că Ardenii nu pot fi trecuţi de armata germană şi, în consecinţă, găseau inutilă construirea „liniei Maginot" în acest sector. Pe vremea aceea, numai de Gaulle a înţeles că dezvoltarea tehnicii de luptă va impune viitorului război forme cu totul noi şi va oferi inamicului cu totul alte posibilităţi decît cele din 1914—1918. Dar de Gaulle nu era pe atunci decît un modest colonel şi nu se bucura de prea mare influenţă printre conducătorii armatei franceze.

În lumina celor de mai sus devine limpede că la 10 mai 1940, cînd Germania hitleristă s-a năpustit asupra Belgiei şi Olandei, pieirea acestor ţări era inevitabilă. Olandezii au încercat să opună rezistenţă ; au aruncat în aer poduri, au provocat inundaţii, însă aproape nici una dintre aceste măsuri nu a reuşit să încetinească înaintarea armatelor naziste. Folosind pe scară largă aviaţia, paraşutiştii şi „coloana a cincea", nemţii înaintau rapid. Ei au dat lovituri deosebit de grele oraşului Rotterdam. La numai 3 zile după începerea ostilităţilor, regina Olandei, Wilhelmina, a debarcat cu întreaga familie regală în Anglia, iar la 14 mai comandantul general al forţelor armate olandeze, generalul Winkelman, a ordonat trupelor sale să înceteze focul şi a chemat populaţia să nu opună rezistenţă ocupanţilor germani.

Belgia a rezistat ceva mai mult. Aceasta se explică prin faptul că guvernul belgian, deşi a menţinut neutralitatea ţării, a mobilizat totuşi de la începerea războiului o armată de 600 000 de oameni, precum şi prin aceea că, îndată după atacul dezlănţuit de nazişti, au fost trimise în ajutorul belgienilor forţe engleze şi franceze (în special aviaţia). A mai jucat un oarecare rol şi faptul că în cele cîteva luni ale „războiului ciudat" englezii şi francezii au reuşit să ridice la graniţa dintre Belgia şi Franţa anumite fortificaţii, ce-i drept nu atît de puternice ca „linia Maginot", care creau însă greutăţi duşmanului în ofensivă. Iată de ce au înaintat nemţii mai încet în Belgia decît în Olanda. Abia în a şaptea zi, la 17 mai, naziştii au intrat în Bruxelles, ceea ce a silit guvernul belgian să se evacueze la Ostende. La 18 mai a căzut Anvers. Luptele au mai continuat în diferite regiuni ale ţării 10 zile, şi numai la 28 mai regele Belgiei, Leopold al III-lea, a declarat capitularea. Dar deputaţii şi senatorii parlamentului belgian, care s-au retras în Franţa, reuniţi în şedinţa de la Limoges, au anulat această capitulare şi au refuzat să-şi recunoască regele. Guvernul Pierlot a anunţat hotărîrea sa de a continua războiul alături de Anglia şi Franţa. După căderea Franţei guvernul Pierlot s-a mutat la Londra, unde a rămas pînă la sfîrşitul celui de-al doilea război mondial.

Oricîtă importanţă ar fi avut aceste evenimente, la 15 mai a apărut în ziarele engleze un comunicat care m-a neliniştit profund. În acest comunicat se spunea că nemţii străpunseseră Ardenii, pe care generalii francezi îi socoteau de netrecut pentru armata germană, şi au ajuns în apropiere de Sedan. Însuşi cuvîntul „Sedan" avea o rezonanţă cît se poate de sinistră, deoarece în 1870 Franţa suferise tocmai aici o înfrîngere cumplită din partea

Prusiei şi armata franceză, în frunte cu Napoleon al III-lea, capitulase. Acum Germania hitleristă venea să demonstreze tot aici superioritatea sa nu numai faţă de armata franceză, dar şi în raport cu concepţiile strategice ale cercurilor conducătoare din Franţa. Eram extrem de alarmat, deoarece în lunile din urmă soseau mereu din Franţa ştiri cu privire la profunda descompunere ce domnea în această ţară.

Îmi amintesc de o discuţie foarte interesantă în preajma evenimentelor descrise cu o veche cunoştinţă de-a mea, sir Sidney Clive, care fusese mai mulţi ani în şir decanul corpului diplomatic pe lîngă curtea engleză. Era un om cu orientare conservatoare, dar inteligent şi înzestrat cu mult spirit de observaţie. Între noi se stabiliseră bune relaţii, şi Clive discuta adeseori cu mine cu o mare sinceritate. La începutul războiului a lucrat la Crucea Roşie şi a stat cîteva luni în Franţa. Tocmai se întorsese la Londra.

— Nu-i pricep pe francezii ăştia — spunea nedumerit Clive. — Ultimele cîteva săptămîni le-am petrecut în casa unui mare industriaş francez. Toate bune, dar m-au şocat grozav unele raţionamente ale gazdei mele. El era împotriva războiului cu Germania, asta pot să înţeleg... Şi mie îmi pare rău de războiul cu Germania... Dar gazda mea nu dorea victoria Franţei... Cum aşa ?... De vreme ce războiul a devenit o realitate, el trebuie cîştigat !... Gazda mea spunea mereu că cea mai cumplită primejdie pentru Franţa este Frontul popular... Mai bine să guverneze nemţii în Franţa... Asta nu o pot pricepe nici în ruptul capului !... Ce se va întîmpla atunci cu Franţa, cu poporul ei, cu vechea ei cultură ?... În general am observat că la gazda mea şi la prietenii care veneau adesea în casă sentimentul patriotic era aproape cu totul atrofiat... S-ar părea că în însuşi psihicul francezilor s-a produs o gravă fisură.

Clive remarcase just această fisură, el nu înţelegea însă un singur lucru : că de această meteahnă nu suferă poporul francez, ci vîrfurile burgheziei franceze.

Comunicatul cu privire la spargerea frontului de către nemţi la Sedan mi s-a părut de o importanţă cu totul deosebită. Dacă Franţa va fi zdrobită (nu era exclusă o asemenea posibilitate), cum se va comporta mai departe Anglia ? Va încheia pacea cu Germania hitleristă sau va continua războiul singură ? De aceasta depindeau multe. Dacă Anglia va încheia pacea, era de aşteptat ca Hitler să întoarcă armele împotriva Uniunii Sovietice chiar în vara anului 1940. Dar dacă Anglia va rămîne în stare de război

cu Germania, răgazul creat de pactul de neagresiune sovieto-german va mai continua. Răspunsul la întrebarea care mă frămînta avea o foarte mare importanţă pentru ţara noastră, pentru guvernul sovietic, pentru toate planurile şi acţiunile sale în viitorul cel mai apropiat.

Mă aşteptam ca Moscova să-mi ceară părerea în această privinţă. Dar Moscova tăcea.

Am considerat însă de datoria mea, ca ambasador al U.R.S.S. la Londra — independent de comportarea Comisariatului Poporului pentru Afacerile Externe —, să-mi arăt părerea bazată pe informaţiile pe care le deţineam în legătură cu problema atitudinii pe care o va lua Anglia în eventualitatea căderii Franţei. Socoteam că aprecierea mea poate înlesni guvernului sovietic adoptarea unei soluţii juste într-un moment atît de critic. Şi acum, după atîţia ani, mă gîndesc cu satisfacţie la ceea ce comunicasem Moscovei despre perspectivele ce se deschideau atunci.

Înainte însă de a trimite guvernului telegrama am vrut să mă conving definitiv de justeţea aprecierii pe care o dădusem situaţiei existente.

În general aveam impresia că Anglia, chiar în cazul căderii Franţei, va continua războiul. Am raţionat astfel : starea de spirit a maselor muncitoare poartă un caracter net antifascist ; ocuparea de către nemţi a Belgiei şi a Olandei trebuie să mobilizeze toate elementele mic-burgheze, intelectualitatea şi chiar pe marii capitalişti (cu excepţia „clivedeniştilor"), care nutreau convingerea tradiţională că pentru Anglia este periculos ca ţărmurile acestor ţări să se afle în mîinile unui stat prea puternic ; acum la putere fiind Churchill, el nu va accepta nici un fel de tranzacţii cu Hitler, deoarece îşi dă prea bine seama de contradicţia dintre interesele imperialiste ale Angliei şi Germaniei în etapa istorică dată... Aşadar, după părerea mea, în Anglia nu existau forţe care să împingă această ţară la încheierea păcii cu Germania. Totuşi am hotărît să-mi verific părerea şi în acest scop am luat contact cu „terenul englez", adică am stat de vorbă cu acei oameni care puteau fi consideraţi exponenţi autorizaţi ai opiniei şi stărilor de spirit din Anglia, în special din cercurile conducătoare ale ţării.

Am început cu Eden. În momentul acela, după cum s-a mai amintit, era ministru de război şi, dacă ar fi vrut, ar fi putut să se eschiveze, chiar pe baza unor considerente de ordin formal, de la o discuţie cu mine pe teme de politică externă. Am contat totuşi

pe bunele relaţii statornicite între noi în anii precedenţi şi nu m-am înşelat în aşteptările mele.

Am început cu întrebări despre situaţia de pe front. Eden a expus destul de amănunţit ceea ce se petrece acolo, dar din spusele lui nu am aflat nimic substanţial nou faţă de comunicatele din presă. Atunci i-am pus direct întrebarea : vor rezista francezii ?

Eden a încercat să demonstreze că vor rezista, însă după o serie întreagă de simptome, aproape imperceptibile, am simţit că ministrul de război nu este pe deplin convins de acest lucru. După ce a terminat de vorbit i-am spus :

— În politică se cere realism, şi orice acţiune trebuie calculată nu numai pentru cazurile cele mai fericite, ci şi pentru eventualităţile cele mai sumbre... Să admitem că Franţa nu va rezista şi va capitula în faţa Germaniei. Ce se va întîmpla atunci ? Ce poziţie va adopta Anglia ?

Am adăugat că, dacă Eden consideră întrebarea mea prea indiscretă şi va refuza să-mi răspundă, n-am să mă supăr ; dacă însă nu o consideră astfel, voi fi foarte recunoscător pentru orice informaţie în problema care mă interesează.

— N-am nimic de ascuns — a răspuns Eden —, poziţia guvernului nostru în problema pe care aţi ridicat-o fiind ferm stabilită... Sper mult de tot că nu se va ajunge pînă la un deznodămînt sumbru... Dar, în ipoteza că s-ar întîmpla o nenorocire şi Franţa n-ar rezista într-adevăr, Anglia ar continua să ducă războiul singură. Noi nu putem încheia pace cu Hitler.

Cuvintele lui Eden sunau ferm şi tonul cu care vorbea inspira încredere.

Am plecat de la ministrul de război cu un sentiment de uşurare, dar nu complet liniştit. Mă munceau îndoielile : a fost oare Eden sincer cu mine pînă la capăt ? Nu cumva cuvintele lui sînt doar o versiune oficială, în dosul căreia s-ar putea ascunde cine ştie ce alte intenţii ? Eden este doar membru al guvernului şi în discuţiile cu ambasadorii străini este legat, firește, şi el de răspunderea colectivă. Şi mai ales într-o discuţie cu ambasadorul Uniunii Sovietice, faţă de care guvernul britanic are acum o atitudine plină de suspiciuni. Am hotărît de aceea să-mi continuu investigaţiile fără întîrziere.

În aceeaşi zi m-am dus la Lloyd George, la conacul lui din afara oraşului, unde, ca întotdeauna, am fost primit foarte amabil. Bătrînul a început singur discuţia despre război. Era foarte tulburat. Abia ieri întîlnise un cunoscut care se întorsese de pe frontul

francez. Ceea ce i-a fost dat să audă de la el era pur şi simplu uluitor.

— E un război neobişnuit ! — a exclamat Lloyd George. — De partea germană nu se văd oameni, pricepeţi, oameni ! — ofiţeri, soldaţi — ...Numai maşini !... Tancuri, blindate, autocamioane, motociclete... Şi, desigur, avioane, foarte multe avioane... Aviaţia germană are o superioritate colosală faţă de cea franceză şi engleză !... Niciodată n-a mai existat aşa ceva... Actualul război nu seamănă de loc cu cel trecut.

Cuvintele lui Lloyd George m-au apropiat de întrebarea care mă interesa cel mai mult : va rezista oare Franţa ?

— Nu ştiu... Nu sînt sigur... mi-a răspuns Lloyd George. — În războiul trecut, Franţa, în ciuda tuturor lipsurilor, a fost admirabilă... A luptat ca o leoaică... Şi a avut conducători ca Foch şi Clemenceau... Franţa actuală nu seamănă cu cea veche... Spiritul nu e acelaşi... Şi nici marii ei conducători nu se văd... Iar duşmanul este acum mult mai periculos decît în 1914.

— Dacă Franţa va cădea — am început eu —, ce va face Anglia ?

Nici n-am apucat să-mi termin fraza, şi Lloyd George a exclamat :

— O să lupte, o să lupte şi iar o să lupte !... Englezii nu sînt un popor care să se lase intimidat... Ca unul ce sînt de obîrşie din Ţara Galilor — adăugă ironic bătrînul — pot să-i apreciez pe englezi în mod obiectiv... Da ! Da ! Englezii nu vor capitula nici dacă nemţii ar călca pe pămînt britanic — nu, nu ! Englezii vor lupta cu îndîrjire, îşi vor apăra poziţiile... poate fără strălucire exterioară, dar cu străşnicie, ca buldogii... Aşa sînt oamenii de pe aici...

Am întrebat pe ce se bazează această siguranţă a lui Lloyd George, fiind acum limpede că Germania hitleristă are o superioritate militară covîrşitoare faţă de Franţa ; dacă Franţa va cădea, nemţii vor avea superioritate militară şi asupra Angliei ; în acest caz nu-şi vor ridica oare capetele „clivedeniştii“ ? Nu vor veni oare din nou la putere ?

Ochii de un albastru intens ai lui Lloyd George se aprinseră şi mai mult, şi cu o înflăcărare plină de pasiune a început să-mi explice situaţia :

— „Clivedeniştii“ şi-au trăit traiul ! Cu cît e mai mare primejdia, cu atît mai reduse le sînt şansele !... Noi nu putem încheia pacea cu Hitler ! Nu putem ! Judecaţi şi dumneavoastră... Germania a fost şi va fi întotdeauna mai puternică decît noi pe uscat

— așa sînt căile istoriei... Acum Germania este mai puternică decît noi și în aer... Unicul loc unde ne cedează este pe mare, în flotă... Dar să admitem că am încheia cu ea pacea... Pe ce bază ar fi posibilă în prezent o asemenea pace ? Probabil că numai dacă i s-ar da lui Hitler mînă liberă pe continentul european... Ce s-ar întîmpla atunci ? Hitler ar ocupa toate țările continentului european, în afară de țara dumneavoastră, și ar pune în slujba sa toate resursele lor economice, financiare și industriale. Drept urmare, peste vreo 5 ani Hitler ar avea o flotă mai puternică decît cea britanică și ar stăpîni și peste mări... Ce s-ar întîmpla atunci cu noi ? Cu aceste insule ? Ce s-ar întîmpla cu imperiul nostru ?...

Pe fața însuflețită a lui Lloyd George trecu o umbră de spaimă, mîinile i se strînseră în pumni.

— Nu, nu ! — adăugă el în încheiere, cu profundă convingere. — Acum pacea cu Germania este absolut imposibilă ! Asta înțelege chiar și un om ca Chamberlain !

Astfel, raționamentele lui Lloyd George confirmau ceea ce auzisem înainte de la Eden. Aceste raționamente erau cu atît mai convingătoare, cu cît ele veneau de la un om care nu ocupa nici un post ministerial și care era în opoziție față de conservatori.

Nu m-am mulțumit cu atît și am hotărît să mai fac o ultimă verificare. De la Lloyd George m-am dus direct la soții Webb, a căror locuință se afla în apropiere de cea a lui Lloyd George.

În vremea aceea, Sidney și Beatrice Webb nu ocupau nici un fel de posturi oficiale : trăiau liniștiți în casa lor din afara orașului și scriau cărți interesante. În 1935, bunăoară, au editat o lucrare vastă despre țara noastră sub titlul „Comunismul sovietic". Ei nu împărtășeau nici pe departe ideile comunismului, dar aveau o atitudine binevoitoare față de U.R.S.S., astfel încît, în deceniul al 4-lea, lucrarea lor a jucat un important rol propagandistic în cercurile laburiste și democratice ale Occidentului. Soții Webb cunoșteau și înțelegeau admirabil psihologia clasei dominante britanice : Beatrice provenea dintr-o bogată familie de burghezi, iar Sidney fusese mulți ani funcționar în aparatul guvernamental. În momentele grele, cînd trebuia să stabilesc cum se va comporta guvernul britanic într-o anumită situație, am căutat deseori soluționarea îndoielilor mele la soții Webb. Ei își spuneau bucuros pronosticurile și nu-mi amintesc să fi greșit vreodată. Așa că m-am hotărît și acum să le aflu părerea despre felul în care se va comporta Anglia în eventualitatea căderii Franței.

Deoarece eram în relații foarte apropiate cu soții Webb, sosind la ei, le-am pus din capul locului, cu toată sinceritatea, întrebarea care mă interesa. Îmi amintesc că stăteam în micul lor salon, în fața șemineului. Beatrice se instalase, ca totdeauna, pe rama metalică de lîngă șemineu, cu spatele la foc. Cu mîinile ei slabe își cuprinsese genunchii și mă asculta cu atenție. Avea pe atunci 82 de ani, dar capul ei lucra excelent.

La întrebarea mea, Beatrice a reacționat prompt, fără nici o ezitare :

— Ei, firește că vom continua războiul.

Spusese aceasta ca pe un lucru de la sine înțeles, ca și cum ar fi fost vorba despre faptul că oamenii se duc în fiecare seară la culcare. Sidney confirmă părerea soției sale.

Am vrut totuși să controlez dacă nu cumva răspunsul a fost dat „mecanic". Poate că soții Webb nu aprofundaseră sensul temei atinse de mine și nu cîntăriseră cu adevărat urmările unui asemenea răspuns. De aceea, am început să le pun unele întrebări pe un ton oarecum provocator : cum are să continue Anglia războiul ? Doar armata ei este abia în curs de organizare și, în ceea ce privește instruirea ei, rămîne mult în urma celei germane ; generalii ei, ca pregătire și experiență, nu se pot compara cu cei germani ; aviația ei, din punct de vedere numeric, rămîne mult în urma celei germane... Cum va lupta Anglia în asemenea condiții împotriva Germaniei ?

— Cum vom lupta ? — interveni cu vioiciune Beatrice. — La fel cum am luptat pe vremea lui Napoleon. Dumneata știi ce s-a întîmplat atunci ?... La început, noi am creat prima coaliție împotriva lui Napoleon și am dus împotriva lui un război deschis alături de aliații noștri, participînd mai ales cu flota și cu finanțele noastre... Apoi coaliția s-a destrămat... Pentru un timp ne-am retras pe insulele noastre și, fiind izolați, am așteptat schimbarea situației internaționale, limitîndu-ne deocamdată mai ales la războiul maritim împotriva Franței... O dată cu schimbarea situației internaționale am creat o a doua coaliție, în cadrul căreia am dus din nou război deschis împotriva lui Napoleon în Europa... Cînd s-a destrămat și cea de-a doua coaliție, ne-am retras iarăși pe insulele noastre și iarăși am așteptat schimbarea situației internaționale într-o direcție favorabilă nouă... Cînd s-a întîmplat și acest lucru, am creat o a treia coaliție și așa mai departe, în același spirit... După cum se știe, abia a șasea coaliție a terminat cu Napoleon, to-

tuşi a terminat... Acesta este exemplul pe care-l vom urma şi acum...

Sidney Webb, care asculta în tăcere raţionamentele soţiei sale şi doar din cînd în cînd da din cap aprobator, interveni în discuţie şi remarcă :

— Judecînd după toate indiciile, prima noastră coaliţie în acest război — coaliţia cu Franţa — se apropie de sfîrşit. Eu nu cred că Franţa sub conducerea lui Daladier va rezista atacului lui Hitler... Deci ne vom retrage pe insulele noastre, le vom apăra şi vom aştepta momentul în care va deveni posibilă crearea unei noi coaliţii împotriva Germaniei. Va veni şi vremea aceea. Ne trebuie numai răbdare şi perseverenţă.

Aşadar, şi soţii Webb considerau că Anglia, chiar în cazul capitulării Franţei, nu va încheia pacea cu Germania. Ei prevăzuseră pînă şi formele de luptă pe care le-ar putea adopta Anglia în eventualitatea pierderii aliaţilor de pe continent. Evenimentele care au urmat le-au confirmat pronosticul în întregime...

Seara, acasă, am făcut bilanţul celor discutate. Confruntînd propriile mele considerente cu aprecierile făcute de Eden, Lloyd George şi soţii Webb, mi-am dat seama că acum pot să arăt guvernului meu, cu toată răspunderea, la ce trebuie să ne aşteptăm în viitorul apropiat. În aceeaşi seară am dat o telegramă la Moscova, în care spuneam, în esenţă, că chiar în cazul căderii Franţei Anglia va rămîne în stare de război cu Germania.

Aşa s-a şi întîmplat.

Căderea Franţei

...Străpungerea frontului la Sedan plana ca o umbră ameninţătoare peste destinul Franţei. Acum ştim că Franţa, ca mare stat independent, mai avea de trăit ceva mai mult de o lună. Pe atunci nu ştiam aceasta cu siguranţă, totuşi, încă pe la mijlocul lunii mai, cercurile politice din Anglia erau cuprinse de o mare nelinişte pentru viitorul Franţei. Mulţi nu voiau să discute pe faţă despre acest lucru, dar în sinea lor se temeau pentru ziua de mîine a principalului lor aliat de pe continentul european. Neliniştea s-a extins şi peste ocean. Este extrem de semnificativ faptul că încă la 15 mai, adică a doua zi după străpungerea frontului la Sedan, Roosevelt i-a adresat lui Mussolini un apel de a se abţine de la extinderea războiului. Mussolini a rămas, firesţe, surd la acest apel, dar este absolut limpede că preşedintele american n-ar fi întreprins un

asemenea pas dacă nu s-ar fi temut de prăbuşirea Franţei în viitorul cel mai apropiat. În timpul „anchetei" mele despre care am relatat mai sus, oameni atît de competenţi ca Lloyd George şi soţii Webb au socotit foarte posibilă căderea apropiată a Franţei.

Aprecieri asemănătoare au făcut şi alte cunoştinţe ale mele — parlamentari, politicieni şi gazetari. Firesţe, urmăream cu cea mai mare atenţie şi cu tot atîta nelinişte evenimentele de pe front. Iar acolo lucrurile luau o întorsătură din ce în ce mai ameninţătoare.

Pe la jumătatea lunii mai, problema Belgiei şi a Olandei era, în fond, epuizată. Armata olandeză capitulase, dar regina Wilhelmina şi guvernul ei, care se evacuaseră în Anglia, au declarat că vor continua războiul împotriva Germaniei, aderînd la coaliţia franco-britanică. Armata belgiană a capitulat în mod formal abia la 28 mai, dar încă pe la mijlocul lunii era limpede că este zdrobită şi că ajutorul franco-britanic nu mai este în stare s-o salveze. Pe deasupra, după cum s-a amintit mai sus, între regele belgian, Leopold, şi guvernul său, condus de Pierlot, s-a produs o sciziune : regele a capitulat în faţa învingătorilor, guvernul însă a hotărît să continue războiul şi s-a stabilit la început în Franţa, mai tîrziu în Anglia.

Acum lui Hitler îi opunea rezistenţă pe continent numai Franţa, căreia nemţii reuşiseră să-i dea o lovitură primejdioasă la 14 mai la Sedan. Aceasta a stîrnit în Franţa o reacţie puternică atît pe plan politic cît şi pe plan militar. Guvernul Reynaud, care i-a urmat guvernului Daladier după războiul sovieto-finlandez, era cuprins de febra reorganizării : la 10 mai, îndată după agresiunea Germaniei asupra Olandei şi Belgiei, premierul a hotărît să-şi „consolideze" guvernul prin lărgirea lui nu spre stînga (adică mai aproape de popor), ci spre dreapta (adică mai aproape de cele „200 de familii"). În componenţa guvernului au intrat reprezentanţi ai elementelor fasciste din ţară. La 18 mai, curînd după străpungerea frontului la Sedan, Reynaud a întreprins o nouă reorganizare a guvernului său, încredinţînd postul de vicepreşedinte mareşalului Pétain, personalitate funestă, care avea să joace cel mai patent rol de trădător în timpul capitulării Franţei. La 19 mai, Weygand a luat locul lui Gamelin în postul de comandant suprem al forţelor armate franceze. Acestor remanieri li se potriveau de minune cuvintele din fabula lui Krîlov : „Iar voi, prieteni, oricum v-aţi aşeza, tot nu sînteţi buni de cîntăreţi". Căci atît vechii miniştri şi generali cît şi

cei noi se recrutau din acelaşi mediu putred al celor „200 de familii", care-l preferau pe Hitler Frontului popular.

Nu-i de mirare că asemenea „conducători" nu puteau nici să însufleţească masele populare la luptă şi nici să găsească adevărata cale spre salvarea ţării în acele momente de grea cumpănă. Acest lucru a fost demonstrat foarte curînd în practică.

În mod formal, sub raport numeric, trupele germane şi franco-britanice care au participat la luptele din luna mai 1940 în Apus erau aproape egale. În memoriile sale de război, Churchill arăta * că nemţii şi-au desfăşurat ofensiva, dispunînd de 136 de divizii (printre care 10 divizii blindate cu 3 000 de maşini), avînd împotriva lor 135 de divizii franceze, engleze, belgiene şi olandeze. În realitate însă, nemţii erau mult mai puternici decît aliaţii pentru 3 motive principale.

În primul rînd, armata germană era superioară inamicilor săi în domeniul înarmării şi al metodelor de luptă. Tancurile, blindatele, motocicletele şi infanteria motorizată îi confereau o imensă forţă de şoc şi o viteză impetuoasă de deplasare. La aceasta se mai adăuga forţa nemaicunoscută pînă atunci a aviaţiei. Dimpotrivă, armatele aliate şi efectivul lor de comandă, închistate în tradiţiile trecutului, erau extrem de înapoiate faţă de armata germană în domeniul tehnicii celei mai noi pentru vremea aceea. Este suficient să spunem că la 10 divizii blindate germane francezii dispuneau de una singură, iar englezii de nici una. În fond, aliaţii şi-au pregătit armatele între cele două războaie mondiale avînd în faţă experienţa primului război şi nu-şi puteau imagina clar cum va arăta cel de-al doilea.

Iată de ce un om atît de inteligent ca Lloyd George, în discuţia mai sus-amintită pe care a avut-o cu mine, se arătase atît de impresionat de faptul că de partea nemţilor se văd în luptă numai maşini şi aproape că nu se văd oameni.

În al doilea rînd, în acest război, armata germană a aplicat pentru prima oară în istorie metode de luptă cu totul noi, avînd, fireşte, la bază o înaltă înzestrare tehnică. Principalul mijloc de străpungere a frontului şi de nimicire a adversarului a devenit îmbinarea operaţiilor forţelor blindate de tancuri cu acţiunile avioanelor de bombardament în picaj. Acest procedeu nu fusese folosit niciodată pînă atunci, armatele aliaţilor erau cu totul ne-

* *W. Churchill.* „The Second World War", vol. II, p. 27—28.

pregătite, atît din punct de vedere tehnic cît şi psihologic, pentru astfel de operaţii şi de aceea, de cele mai multe ori, nu erau în stare să se opună loviturilor inamicului. Se forma imediat o breşă în linia frontului, în care pătrundeau cu o energie turbată tancurile şi blindatele, măturînd totul în calea lor şi ivindu-se cu o viteză nemaipomenită în spatele sau în flancurile trupelor aliate. Atît francezii cît şi englezii nu dispuneau nici de tehnică, nici de deprinderile necesare, nici de metode elaborate pentru a para asemenea procedee de luptă, aşa că armatele lor, dezorientate, cădeau pradă panicii şi începeau să se retragă.

În sfîrşit, în al treilea rînd, armata germană era condusă de o voinţă unică şi de un singur comandament şi era pătrunsă de spirit agresiv, în timp ce armatele aliaţilor erau fărîmiţate între cîteva comandamente (anglo-francez, belgian, olandez) şi — ceea ce este mai important — măcinate de un spirit defetist funest, provenind din cercurile celor „200 de familii". În memoriile sale de război, Churchill încearcă să dea vina pentru descompunerea armatei franceze în primăvara anului 1940 pe U.R.S.S. şi pe comunişti. El scrie :

„Armata franceză, subminată de propaganda sovieto-comunistă şi obosită de iarna lungă şi grea de pe front, a pierdut foarte mult din capacitatea ei de luptă" *.

Ce exemplu grăitor de falsificare a istoriei ! Nu se poate ca Churchill să nu fi ştiut că după căderea Franţei tocmai din cercurile însufleţite de „propaganda sovieto-comunistă" au ieşit miile de oameni plini de abnegaţie care au luptat în „maquis" împotriva aservirii patriei naziştilor germani. Nu, slăbiciunea armatei franceze în lupta împotriva duşmanului nu se explica de loc prin „propaganda sovieto-comunistă", ci prin trădarea de fapt a patriei de către cele „200 de familii" şi de către generalii francezi strîns legaţi de acestea. Aprecierea lui Churchill citată mai sus apare cu atît mai ciudată, cu cît capitolele propriilor sale memorii consacrate căderii Franţei oferă o imagine clară a descompunerii profunde a vîrfurilor ei politice şi militare. Voi cita un singur exemplu. Caracterizînd o personalitate atît de marcantă ca Weygand, căruia i se încredinţase salvarea Franţei de dezastru, Churchill spune :

„El a nutrit toată viaţa sentimente profund ostile faţă de regimul parlamentar al celei de-a treia Republici. Catolic fervent,

* Op. cit., p. 26.

el privea catastrofa ce se abătuse asupra ţării ca pe o pedeapsă cerească pentru nesocotirea credinţei creştine" ★.

Cum putea un asemenea om să însufleţească armata la luptă împotriva duşmanului ?!

După cele arătate mai sus, mai trebuie oare să ne mirăm că în cursul celor 5 zile ce au urmat străpungerii frontului la Sedan nemţii au reuşit să străbată întreaga Franţă, de la răsărit la apus, şi că la 19 mai au ajuns la Abbeville, pe ţărmul Oceanului Atlantic ? Astfel, frontul franco-britanic a fost tăiat în două, partea de nord a Franţei a fost despărţită de restul ţării şi toate forţele aliate care se aflau în partea nordică au nimerit într-o capcană, împinse către ţărmurile Mării Nordului şi Mării Mînecii. Printre ele se afla şi Corpul expediţionar britanic, sub comanda generalului Gort.

Aceste evenimente au stîrnit la Paris o adevărată panică. În memoriile sale, Churchill povesteşte că la 15 mai dimineaţa, adică a doua zi după străpungerea frontului, i-a telefonat premierul francez Reynaud şi cu desperare în glas a exclamat : „Sîntem zdrobiţi !" Churchill a încercat să-l liniştească, dar fără succes, şi i-a demonstrat că orice străpungere a frontului poate fi lichidată. În legătură cu aceasta, la 16 mai, Churchill împreună cu generalii Dill şi Ismay au sosit cu avionul la Paris pentru a determina pe liderii francezi să continue rezistenţa. El a găsit aici o totală derută şi neputinţă. Generalul Gamelin, care mai era comandantul suprem al armatei, îşi pierduse capul. Cînd Churchill l-a întrebat : „Unde sînt rezervele dumneavoastră strategice ?", Gamelin i-a răspuns, dînd din umeri : „Nu le avem" ★★. Aceşti generali reacţionari nu erau buni de nimic nici măcar ca militari !

Pe vremea aceea nu cunoşteam toate amănuntele despre care scrie Churchill în memoriile sale, dar ceea ce era mai important şi esenţial mi-era clar încă din luna mai 1940. Nu degeaba am întreprins tocmai în acele zile „ancheta" mea în legătură cu poziţia Angliei după ieşirea Franţei din război.

Tăind partea nordică a Franţei de restul ţării, nemţii au trecut la fărîmiţarea forţelor aliate rămase aici, căutînd să captureze grupurile unul cîte unul. Capitularea armatei belgiene le-a simplificat considerabil sarcina. Unităţile franceze şi engleze au opus o rezistenţă dîrză, cu toate acestea au fost silite să se retragă pas cu pas

★ Op. cit., p. 176.
★★ Op. cit., p. 42.

către ţărmul mării. Devenise acută problema evacuării lor din Franţa pe cale maritimă. Trebuiau menţinute în mîinile aliaţilor cîteva porturi, unde să se poată efectua îmbarcarea trupelor aliate pe nave, trebuiau, de asemenea, concentrate „fulgerător" în aceste porturi suficiente vase. Acest lucru s-a dovedit foarte greu de realizat.

Iniţial s-a crezut că pentru evacuare vor fi utilizate 3 porturi — Boulogne, Calais şi Dunkerque, însă aliaţii n-au reuşit să menţină primele două : prea era puternică presiunea nemţilor. În cele din urmă a rămas numai Dunkerque, cu o mică fîşie de-a lungul ţărmului. Pe această „palmă de pămînt" s-au adunat peste 300 000 de oameni (în special englezi), nerăbdători să plece în Anglia.

Situaţia era extrem de grea. Armata terestră germană, care dispunea de un mare număr de tancuri şi de blindate, strîngea într-un cerc de fier regiunea Dunkerque. Aviaţia germană o bombarda fără încetare. Un ropot de foc şi de distrugere s-a năpustit asupra trupelor aliaţilor ce se aflau aici şi asupra navelor care soseau pentru a le evacua. Foarte curînd s-a văzut că dacă evacuarea nu se va efectua în cîteva zile, ea nu va mai avea loc în general şi că forţele anglo-franceze adunate aici vor fi în mod inevitabil nimicite sau capturate de nemţi. Pentru evacuarea în cea mai mare grabă a unui număr atît de mare de trupe, portul Dunkerque era prea mic. Era necesară organizarea îmbarcării oamenilor direct de pe plaja mării, dar pentru aceasta era nevoie de un număr imens de ambarcaţii mici, capabile să se apropie mult de ţărm. Dar de unde să iei aceste ambarcaţii ?

Şi atunci s-a petrecut ceva ce a produs o puternică impresie în întreaga lume. Parcă se stîrnise o furtună în întreaga Anglie. Fiecare voia să facă ce poate pentru salvarea „our boys" (flăcăilor noştri) acolo, pe ţărmul de la Dunkerque. Proprietarii de iahturi, cutere, şlepuri, chiar de bărci cu pînze au dat buzna la amiralitate, oferindu-şi serviciile pentru evacuarea soldaţilor englezi de pe ţărmul francez. Era o operaţie grea şi riscantă : aviaţia şi artileria germană făceau tot ce le sta în putinţă pentru a zădărnici evacuarea. Dar nimeni n-a ţinut seama de primejdie. Amiralitatea a reuşit să cuprindă într-un anumit cadru organizat puternicul avînt naţional. Aproximativ 400 de ambarcaţii mici au participat la operaţia „Dynamo" (aceasta era denumirea cifrată a evacuării trupelor aliate de la Dunkerque) ; aproape jumătate din aceste ambarcaţii a pierit, cu toate acestea ele au fost de un imens folos .Venind foarte aproape

de țărm, ele luau oamenii din bărci și chiar direct din apă, îi transportau în grabă la Dover sau spre un alt port englez, unde îi debarcau repede și veneau iarăși către țărmul francez pentru a evacua un nou lot. Multe ambarcații au efectuat raidurile dus și întors de zeci de ori sub ploaia de bombe și proiectile, în cea mai mare parte sub protecția întunericului. În același timp, vapoarele mari și navele militare transportau din portul Dunkerque, sub protecția aviației engleze, unități și formații întregi. A fost o evacuare cu adevărat eroică, și englezii se mîndreau cu ea pe bună dreptate. Operația a durat 10 zile — de la 26 mai la 4 iunie — și a fost încununată de un incontestabil succes. Este adevărat că întregul armament și toate rezervele au trebuit să fie abandonate în Franța, dar, în schimb, au fost salvați și transportați în Anglia 338 000 de oameni, din care 100 000 au fost evacuați cu ajutorul ambarcațiilor mici de-a dreptul de pe țărm. Printre cei salvați se aflau aproximativ 50 000 de francezi. Din cele 861 de nave care au participat la operația „Dynamo", 243 au fost scufundate.

Întreaga țară a răsuflat ușurată cînd operația a fost încheiată. La fiecare pas îi vedeai pe englezi, de obicei atît de calmi și de reci, felicitîndu-se, cu fețele radiind de bucurie.

Am păstrat din zilele acelea o mică amintire cît se poate de caracteristică. În apropierea ambasadei noastre se afla o cafenea modestă, dar plăcută, unde intram de obicei să beau o ceașcă de ceai sau o sticlă din renumita bere „Maginnes". Cu timpul l-am cunoscut ceva mai îndeaproape pe patronul ei, care stătea mereu la tejghea. Era, după cum mi se părea mie, un tipic om de pe stradă englez, cum sînt atîția ; din punct de vedere social se situa undeva la granița dintre un mic-burghez și un burghez mijlociu ; nu-l interesa politica, dar la alegeri vota în mod constant (atunci cînd vota în general) pentru conservatori. În gazete îl interesau numai cotele bursei și știrile sportive ; dar cel mai mult se gîndea la cafeneaua și îmbogățirea sa.

Într-o zi, în timpul evenimentelor de la Dunkerque, am intrat în această cafenea. Nu l-am văzut pe patron la locul lui obișnuit. La tejghea se afla soția lui. Din politețe am întrebat-o de ce nu-l văd pe patron. Soția, cu un aer solemn, devenind dintr-o dată gravă, îmi răspunse semnificativ :

— E acolo. — Și a schițat cu mîna un gest vag în spațiu.

— Unde acolo ? — am întrebat nedumerit.

— Ei, acolo !... — Femeia m-a privit mirată, apoi a adăugat : la Dunkerque.

— La Dunkerque ? — glasul meu trăda o vădită neîncredere. — Și ce face acolo ?

— Cum ce face ? — a sărit patroana —, ceea ce fac și ceilalți : îi salvează pe „our boys" de nemți.

Apoi, înduioșîndu-se deodată, continuă cu totul pe alt ton :

— Sînt foarte îngrijorată, mi-e tare teamă... Acolo e îngrozitor de primejdios... Se poate întîmpla orice... Avem un mic cuter și îndată ce soțul meu a aflat că este nevoie de ambarcații mărunte pentru a-i evacua pe „our boys" nimic nu l-ar mai fi putut opri... Numai de s-ar termina totul cu bine !

Eram uluit. Cel mai puțin m-aș fi așteptat ca un om cum era patronul acestei cafenele să participe voluntar la operația „Dynamo". Dar el s-a dus, și acest lucru era semnificativ. Țin minte că m-am gîndit atunci : „Este greu să învingi un asemenea popor".

La 4 iunie, Churchill a prezentat parlamentului un raport cu privire la situația militară și cu privire la operația „Dynamo". Expunînd extrem de deschis cele petrecute în ultimele 3 săptămîni și relatînd în mod amănunțit despre Dunkerque, premierul a recunoscut că în Franța și Belgia s-a întîmplat o „colosală catastrofă militară", ale cărei urmări sînt greu de prevăzut. Churchill și-a încheiat cuvîntarea cu următoarele cuvinte :

„Vom merge pînă la capăt. Vom lupta în Franța, vom lupta pe mări și pe oceane, vom lupta cu o siguranță și cu o forță mereu crescînde în aer : vom apăra insula noastră, cu orice preț... Și dacă — ceea ce n-am să admit nici o singură clipă — această insulă sau o bună parte din ea ar fi cucerită și ar muri de foame, imperiul nostru de peste mări, înarmat și apărat de flota britanică, va continua lupta pînă ce, la timpul hotărît de providență, se va ridica cu toată forța și puterea Lumea Nouă pentru a o salva și a o elibera pe cea Veche *.

Am asistat la ședința Camerei din 4 iunie și am văzut care era starea de spirit a deputaților. În sală domnea o liniște gravă și solemnă. Toți deputații, fără deosebire de partide, încercau dublul sentiment de ușurare și de satisfacție. Ușurare datorită faptului că „our boys" fuseseră salvați. Satisfacție pentru că, în sfîrșit, țara avea un guvern care vrea și poate să lupte realmente împo-

* Op. cit., p. 24.

triva Germaniei hitleriste. După Dunkerque şi puternicul avînt generat de acesta în rîndul maselor celor mai largi populare, cuvintele lui Churchill despre voinţa de neînfrînt a Angliei de a lupta nu au sunat nici cu emfază, nici romantic.

În drum spre casă mă gîndeam că scena la care abia asistasem în Camera Comunelor confirmă întru totul părerile pe care le auzisem foarte recent de la soţii Webb şi de la Lloyd George. Am înţeles şi mai limpede că nici după căderea Franţei — lucru de care nimeni nu se mai putea îndoi — Anglia nu va încheia pace cu Germania, ci va continua războiul.

În legătură cu Dunkerque s-au iscat discuţii aprinse încă în timpul războiului, dar mai ales după război. Se punea problema cum au putut nemţii să admită evacuarea cu bine a unor forţe aliate atît de mari, care erau prinse ca într-o capcană. Se sublinia totodată în mod deosebit faptul că în imediata apropiere de Dunkerque se aflau numeroase formaţii de tancuri ale armatei germane, care totuşi nu au fost trimise împotriva englezilor şi francezilor. Dacă nemţii ar fi folosit aceste formaţii, Dunkerque-ul ar fi devenit pentru aliaţi o adevărată catastrofă.

Unii oameni „bine informaţi", în uniforme militare sau fără, au şi emis nişte teorii pentru explicarea comportării atît de ciudate din partea nemţilor. Ei afirmau cum că Hitler „le-a dat drumul" englezilor de la Dunkerque în mod deliberat, deoarece conta foarte mult pe încheierea grabnică a păcii cu Marea Britanie după căderea Franţei şi se temea că capturarea de către nemţi a sute de mii de soldaţi englezi ar putea să îngreuneze un acord atît de dorit de el. Alţii spuneau că în momentul Dunkerque-ului unităţile de tancuri ale nemţilor care se aflau în apropierea locului de evacuare erau cu totul epuizate : abia parcurseseră un drum lung şi aveau nevoie de reparaţii, de alimentare, de pregătirea necesară părţii a doua a „bătăliei pentru Franţa", care trebuia să le deschidă Parisul şi să le dea posibilitatea de a sili Franţa să capituleze. Pentru a putea încheia cît mai repede campania din Franţa, nemţii ar fi hotărît să nu-şi abată forţele mecanizate de la această sarcină principală de dragul participării la o operaţie relativ secundară, cum ar fi fost capturarea Corpului expediţionar britanic. Alţii susţineau că în activitatea maşinii de război germane s-ar fi comis o greşeală întîmplătoare tocmai în zilele de la Dunkerque : cineva n-a înţeles bine dispoziţia lui Hitler şi a transmis greşit comanda instanţelor superioare, iar cînd s-a observat acest lucru era prea

tîrziu, evacuarea anglo-francezilor se terminase. În sfîrşit, alţii presupuneau că nemţii, care pe atunci nu prea aveau experienţa războiului în aer, au supraapreciat importanţa aviaţiei, închipuindu-şi că ea singură, fără sprijinul trupelor mecanizate pe pămînt, va putea să dezorganizeze evacuarea.

Trebuie să spun că materialele publicate după război (documente, amintiri, studii) nu dau un răspuns precis şi convingător la întrebarea pusă mai sus. De aceea cred că „ minunea de la Dunkerque" se explică prin împletirea celor mai variate circumstanţe — politice, militare, psihologice —, cărora li s-a adăugat un factor accidental, dar foarte important : în tot timpul zilelor critice, marea a fost perfect liniştită. Aceasta a făcut posibilă utilizarea largă pentru scopurile evacuării a unui mare număr de ambarcaţii mici şi îmbarcarea a sute de mii de soldaţi direct de pe mal sau chiar din apă.

La 5 iunie 1940 a început cea de-a doua fază a „bătăliei pentru Franţa". După ce au ocupat partea de nord a ţării, nemţii au pornit spre sud cu scopul de a ocupa Parisul şi, dacă aceasta nu ar fi dus la capitularea Franţei, să-şi continue ofensiva în diferite direcţii pînă la ocuparea întregului teritoriu al ţării (dacă ar fi fost necesar). S-a dovedit însă a nu fi necesar.

Guvernul Reynaud şi vîrfurile militare, în frunte cu Weygand, se gîndeau cel mai puţin la o împotrivire serioasă, deşi Franţa mai dispunea de importante forţe militare. Dimpotrivă, ei nu se gîndeau decît la încetarea cît mai grabnică a ostilităţilor şi la încheierea unui armistiţiu. Un rol deosebit de funest au jucat aici Pétain şi Weygand. Încă de pe atunci ajunseseră la urechile mele zvonuri în acest sens. Lucrul pe care nu-l cunoşteam eu pe vremea aceea şi care mi-a devenit clar mult mai tîrziu era poziţia lui Laval (pe vremea aceea Laval nu făcea parte din guvern, dar era foarte influent în cercurile guvernante). Laval nu se mulţumea cu ieşirea Franţei din război şi cu încheierea păcii cu Germania, el pretindea trecerea Franţei de partea Germaniei şi sprijinirea politicii de cotropire a lui Hitler.

Rezultatele unor asemenea stări de spirit ale vîrfurilor guvernante sînt explicabile. Nemţii au străpuns fără greutate în cîteva locuri frontul francez şi se apropiau cu viteză de Paris. În armata franceză au început haosul, dezorganizarea, dezertările în masă. Populaţia a fost cuprinsă de panică. Milioane de francezi, de toate condiţiile şi stările, şi-au părăsit casele şi au plecat spre sud, fugind

de nemţi. Toate drumurile erau tixite de mulţimi nesfîrşite de refugiaţi, care făceau imposibilă orice mişcare a trupelor. Toate formele obişnuite de viaţă s-au destrămat dintr-o dată. Disciplinele sociale şi ordinea au dispărut. Această ţară mare, cu un glorios trecut istoric multisecular, s-a pomenit într-o stare de paralizie politică, militară şi psihologică. N-am să mă opresc mai amănunţit asupra groaznicelor zile ale lunii iunie 1940 în Franţa — toate acestea sînt foarte bine descrise în cartea lui G. M. Ratiani *, precum şi în cunoscutul roman al lui I. G. Ehrenburg „Căderea Parisului".

La 10 iunie, în sîngerosul joc al acelor zile, intervine un nou factor : Italia declară război Angliei şi Franţei. Acum, cînd lupta pentru Franţa era în fond hotărîtă prin forţa armelor germane, Mussolini, ca un şacal, a hotărît să-şi smulgă şi el o bucată din prada atît de ispititoare. 32 de divizii italiene au fost aruncate împotriva Franţei. Le-au opus rezistenţă doar 3 divizii franceze şi garnizoanele fortificaţiilor, alcătuind în total încă 3 divizii. Astfel, fasciştii italieni erau de peste 5 ori mai numeroşi decît francezii. Cu toate acestea, ei s-au dovedit neputincioşi ! Neputincioşi, chiar în ciuda faptului că, dinspre nord, în spatele frontului trupelor franceze care luptau împotriva italienilor, veneau nemţii. În trecătorile Alpilor italienii s-au împotmolit definitiv, opriţi de francezi, care luptau vitejeşte, iar încercarea italienilor de a cuceri Nisa pe litoral s-a soldat cu un eşec : ei nu au fost în stare să înainteze mai departe de Menton. Acest episod remarcabil demonstrează o dată în plus că spiritul de luptă al armatei franceze nu a fost frînt de invazia germană şi că, dacă ar fi avut comandanţi fermi şi curajoşi, multe şi-ar fi schimbat cursul în desfăşurarea celui de-al doilea război mondial. Dar i-a lipsit tocmai acest lucru.

Churchill povesteşte în memoriile sale că la 11 iunie, adică la o săptămînă după începerea ofensivei germane în direcţia sud, el s-a deplasat cu avionul în Franţa, însoţit de Eden, precum şi de generalii Dill şi Ismay, pentru a analiza împreună cu guvernul Reynaud situaţia creată. La această întîlnire, din partea franceză au participat, în afară de premier : Pétain, Weygand şi general-maiorul de Gaulle, numit de curînd subsecretar de stat al apărării. Cu excepţia acestuia din urmă, toţi ceilalţi reprezentanţi francezi erau extrem de deprimaţi, ba chiar pradă desperării.

Churchill a propus ca Parisul să fie apărat cu orice preţ. Aceasta

* *G. M. Ratiani.* „Sfîrşitul celei de-a treia Republici", Moscova, 1964.

ar fi putut să-i ţină foarte mult în loc pe nemţi, îngreunîndu-le înaintarea. El a avut chiar naivitatea să se refere la exemplul Madridului, care în noiembrie 1936 oprise ofensiva lui Franco la periferia oraşului, menţinînd apoi în decursul următorilor doi ani şi jumătate linia frontului creată acolo. Cît de prost cunoştea forţele motrice ale istoriei contemporane pînă şi un om de talia lui Churchill ! Madridul a rezistat pentru că a fost apărat de poporul revoluţionar, care avea în frunte conducători revoluţionari — şi, în primul rînd, pe comunişti —, plini de încredere în viitor şi însufleţiţi de lozinca „Mai bine să mori în picioare decît să trăieşti îngenuncheat". Oare Reynaud, Pétain şi Weygand erau în stare să facă ceva asemănător ? Credeau ei oare în viitor ? Puteau ei oare să însufleţească masele largi ale poporului francez la lupta pentru salvarea Franţei ?

Guvernul Reynaud a respins propunerea lui Churchill, şi la 14 iunie nemţii au ocupat Parisul fără a întîmpina vreo rezistenţă.

La aceeaşi consfătuire anglo-franceză, Churchill a propus următorul plan : Dacă Franţa nu este în stare să ducă un război cu trupe regulate împotriva Germaniei, guvernul francez să se evacueze în Africa de Nord, unde are mari posesiuni coloniale ; să-şi folosească din plin flota atît de puternică ; în Franţa să desfăşoare pe scară largă războiul de partizani (mai ales în regiunile muntoase), în care scop pot fi folosite unităţile care au mai rămas din armata franceză; Franţa să continue în această formă lupta împotriva lui Hitler. Numai de Gaulle a privit cu înţelegere planul lui Churchill, toţi ceilalţi l-au declarat nerealizabil, invocînd tot felul de motive.

În schimb, miniştrii şi generalii francezi pretindeau cu insistenţă ca Churchill să le trimită neîntîrziat în ajutor 25 de escadrile de avioane pregătite în Anglia pentru apărarea împotriva invaziei germane. O asemenea invazie era de aşteptat imediat după căderea Franţei. Churchill nu a fost de acord, cu atît mai mult cu cît cele 25 de escadrile tot nu soluţionau nimic : în situaţia în care ajunsese Franţa în vremea aceea, era cu neputinţă să mai fie salvată de înfrîngere.

Capitularea Franţei a mai fost precedată de o ultimă încercare a guvernului britanic de a o determina să continue lupta împotriva Germaniei hitleriste. La 16 iunie, guvernul britanic a propus contopirea celor două state — Franţa şi Anglia — într-o uniune franco-britanică cu organe comune în domeniul apărării, al politicii externe, al finanţelor şi al economiei. Fiecare cetăţean al Franţei devenea simultan cetăţean al Angliei şi invers. Pe întreaga perioadă

a războiului urma să fie creat un cabinet unic de război, căruia să-i fie subordonate forţele armate ale ambelor ţări. Distrugerile pricinuite de război urmau să fie acoperite din resursele ambelor ţări, care ar fi constituit un fond unic.

Dar guvernul francez a respins categoric propunerea britanică, după care Reynaud şi-a dat demisia, iar Pétain a devenit şef al guvernului. Noul premier a trecut imediat la acţiune, şi la 22 iunie, la Compiègne, a fost semnat armistiţiul între Franţa şi Germania. Tot aici fusese încheiat în 1918 armistiţiul între Germania învinsă şi S.U.A., Anglia şi Franţa învingătoare. Acum Hitler a vrut să-şi ia revanşa : el a pretins ca semnarea armistiţiului între Franţa învinsă şi Germania învingătoare să aibă loc în această localitate. Condiţiile armistiţiului erau foarte grele : Germania ocupa circa două treimi din Franţa, inclusiv Parisul, restul de teritoriu al ţării rămînînd formal sub administraţia guvernului Pétain (ceea ce însemna de fapt tot administraţia Germaniei, doar puţin camuflată) ; forţele armate franceze de pe uscat şi de pe mare urmau să fie demobilizate, iar întregul armament trecea în mîinile nemţilor ; Franţa se obliga să suporte cheltuielile de întreţinere a trupelor germane de ocupaţie etc. Noaptea întunecată a reacţiunii fasciste s-a întins peste Franţa pentru 4 ani de zile, şi în bezna ei nu se putea auzi decît zăngănitul lanţurilor şi execuţiile din ce în ce mai numeroase ale eroicilor luptători din mişcarea de rezistenţă...

Înainte de a încheia acest capitol trebuie să amintesc de un episod important care s-a petrecut după capitularea Franţei. Punctul 8 al convenţiei de armistiţiu prevedea că flota maritimă militară „urmează să fie concentrată în porturile ce vor fi stabilite pentru a fi demobilizată şi dezarmată sub controlul german şi italian". Ceea ce însemna că flota franceză, în plină capacitate de luptă, va ajunge în porturile aflate în mîinile statelor fasciste... Şi ce se va întîmpla atunci ? Oare nu va fi capturată de aceste state ? Nu va fi folosită în lupta împotriva Angliei ? Prevenirea acestei situaţii avea pentru guvernul britanic o importanţă hotărîtoare, deoarece pe vremea aceea flota franceză se afla sub raportul capacităţii pe al patrulea loc din lume (după cea engleză, americană şi japoneză), reprezentînd o serioasă forţă de luptă. Prin adăugirea flotei franceze la cea germană şi italiană, raportul de forţe pe mare s-ar fi schimbat într-un sens extrem de nefavorabil Angliei şi ar fi înlesnit debarcarea nemţilor pe Insulele Britanice. Aşadar, soarta flotei franceze devenise o problemă de importanţă vitală pentru Anglia.

Churchill îşi dădea perfect de bine seama de acest lucru şi de

aceea în timpul întîlnirilor cu miniştrii şi cu generalii francezi, cînd s-a pus cu toată seriozitatea problema capitulării Franţei, a insistat cu îndîrjire ca flota franceză să nu fie predată în nici un caz nemţilor. La 15 iunie, guvernul francez a hotărît să se adreseze lui Hitler pentru a-i cere condiţiile armistiţiului. Totodată s-a adresat şi guvernului britanic cu rugămintea de a-l elibera de obligaţia de a nu angaja tratative în vederea unui armistiţiu sau a păcii altfel decît de comun acord — obligaţie prevăzută în acordul anglo-francez din 28 martie 1940. La 16 iunie, guvernul britanic a răspuns că nu se va opune măsurilor preconizate de guvernul francez cu condiţia expresă ca flota franceză să fie trimisă neîntîrziat în porturile britanice. Reynaud şi comandantul flotei, amiralul Darlan, s-au eschivat de la promisiunea de a îndeplini această condiţie, dînd însă noi asigurări guvernului britanic (lucru pe care-l mai făcuseră, de altfel, de atîtea ori) că nu vor admite în nici un caz trecerea flotei franceze în mîinile nemţilor. În aceeaşi zi, Reynaud şi-a dat demisia şi Pétain a ajuns premier. Portofoliul marinei a fost preluat de Darlan. Soarta flotei franceze a rămas atîrnată în aer.

Situaţia devenea şi mai ameninţătoare, deoarece flota franceză se afla acum pe de-a-ntregul la dispoziţia lui Darlan.

Acest ţanţoş amiral era o figură dintre cele mai sinistre. Marinar din tată în fiu — un strămoş al lui a pierit în 1805 în cunoscuta bătălie de la Trafalgar —, Darlan nutrise întotdeauna sentimente antibritanice. El nu putea să le ierte englezilor că în urmă cu 135 de ani Nelson nimicise flota franco-spaniolă, zădărnicind astfel debarcarea lui Napoleon în Anglia. Din punct de vedere politic, Darlan era un reacţionar extremist, în sufletul căruia lozinca „mai bine Hitler decît Frontul popular" îşi găsea un ecou aprobator. Şi iată că acum de el depindea în mare măsură soarta flotei franceze.

În această situaţie, guvernul britanic a hotărît să acţioneze neîntîrziat şi energic. Operaţia era prevăzută pentru ziua de 3 iulie.

În momentul acela, flota franceză era dispersată : o parte se afla la Toulon, celelalte părţi la Oran, la Dakar şi Alexandria.

În dimineaţa zilei de 3 iulie a sosit la Oran o escadră britanică, sub comanda vice-amiralului Sommerville, alcătuită din navele de linie „Valiant" şi „Resolution", crucişătorul „Hood", nava portavion „Ark-Royal", două crucişătoare mai mici şi 11 contratorpiloare. Sommerville a adresat un ultimatum amiralului Gensoul, comandantul francez, în care se propunea vaselor franceze : a) să se alipească flotei engleze şi să ducă alături de ea lupta împotriva Germaniei şi Italiei sau b) cu echipajele reduse să se îndrepte sub

control britanic către unul dintre porturile engleze, de unde aceste echipaje vor fi repatriate sau, în sfîrşit, c) să plece cu echipajele reduse, sub control britanic, într-unul din porturile franceze în America, de pildă, în Martinica, unde pentru timpul războiului navele franceze puteau fi demilitarizate. Dacă amiralul Gensoul nu considera posibil să accepte vreuna dintre propunerile de mai sus, el trebuia în decurs de 6 ore să sabordeze navele franceze. În caz de refuz, se spunea în ultimatum, amiralul Sommerville se va vedea silit să recurgă la forţă.

În tot cursul zilei de 3 iulie s-au dus tratative între cei doi amirali, dar fără nici un rezultat, astfel încît, în jurul orei 6 seara, Sommerville a deschis focul împotriva navelor franceze, la care acestea au ripostat în acelaşi fel. Lupta nu a durat mai mult de 10—15 minute. Drept rezultat, nava de linie „Bretagne" a sărit în aer, o altă navă de linie „Provence", şi crucişătorul „Dunkerque" au fost grav avariate, iar crucişătorul „Strasbourg" a plecat din Oran şi a ajuns la Toulon. Acelaşi lucru au reuşit să-l facă şi alte cîteva nave.

La Alexandria nu s-a ajuns la o ciocnire făţişă — amiralul francez Godefroi, care se afla acolo, a acceptat să ia o serie de măsuri care făceau inutilizabile navele franceze.

În aceeaşi zi, la 3 iulie, englezii au luat sub controlul lor, aproape fără a întîmpina rezistenţă, navele franceze aflate în apele Insulelor britanice, la Plymouth şi Portsmouth.

La 8 iulie, portavionul englez „Hermes" a avariat grav şi a scos din funcţiune nava de linie franceză „Richelieu", care se afla la Dakar.

Peste cîtva timp, în urma unor tratative îndelungate, au fost demobilizate două crucişătoare franceze uşoare şi un portavion care se aflau în coloniile americane ale Franţei.

La 5 iulie, guvernul Pétain, care şi-a ales drept reşedinţă Vichy (fiind denumit în continuare „guvernul de la Vichy"), a rupt relaţiile diplomatice cu Anglia. Iar la 11 iulie Pétain a devenit preşedinte al Franţei, în locul lui Lebrun, care şi-a dat demisia.

La 4 iulie, în ziua ce a urmat după evenimentele de la Oran, Churchill a făcut o comunicare în parlament cu privire la cele petrecute. Am asistat la această şedinţă. Premierul era vădit emoţionat. Deputaţii îl ascultau cu răsuflarea oprită. După ce Churchill a terminat, s-a întîmplat ceva care, după cum spuneau „veteranii" Camerei, nu a mai avut precedent aici : toţi membrii parlamentului,

într-un elan unic şi spontan, s-au ridicat de la locurile lor şi l-au ovaţionat pe premier. Li se luase o piatră de pe inimă.

Pentru mine, ca ambasador al U.R.S.S., evenimentele din 3—4 iulie au avut, de asemenea, o mare importanţă : ele au demonstrat în mod convingător că Anglia va lupta într-adevăr mai departe.

În aşteptarea invaziei germane

Ameninţarea invaziei germane pe Insulele britanice sau, în orice caz, a unei serioase încercări de a realiza o invazie după căderea Franţei plana asupra Angliei şi prezenţa ei veninoasă afecta toate simţămintele şi acţiunile populaţiei. În memoriile sale de război, Churchill estompează într-o oarecare măsură acest aspect. El încearcă să arate că Hitler n-a avut niciodată şanse pentru executarea cu succes a operaţiei „Leul de mare" (denumirea cifrată a operaţiei de invadare a Marii Britanii) şi că cercurile conducătoare ale Angliei încă în vara anului 1940 ar fi fost perfect sigure de acest lucru. Cred că Churchill comite greşeala proprie multor memorialişti : el încearcă, după consumarea faptelor, să se înfăţişeze pe sine însuşi şi pe colaboratorii săi apropiaţi mai perspicace decît erau ei în realitate în momentul desfăşurării evenimentelor. Lucrurile s-au prezentat oarecum altfel.

Aceasta o dovedesc o mulţime de fapte.

În primul rînd, lupta acerbă în jurul soartei flotei franceze, despre care am relatat mai sus. Este deosebit de semnificativă discuţia pe care am avut-o cu Churchill la 3 iulie 1940, la reşedinţa lui oficială de pe Downing Street. Premierul era optimist şi energic, arăta foarte vioi şi plin de vlagă. Mi s-a părut chiar bine dispus. Abia a doua zi am înţeles cum se explica aceasta.

Discuţia noastră a fost scurtă, dar extrem de concludentă. L-am întrebat pe Churchill cum vede el soarta flotei maritime-militare franceze. Stînd faţă în faţă cu premierul, nu ştiam că chiar în această zi de 3 iulie se hotăra soarta forţelor maritime franceze. Pentru mine era limpede marea importanţă a soartei lor şi de aceea voiam să aud ce crede în această privinţă un om cu o autoritate ca a premierului.

Churchill a tras un fum din ţigara pe care o ţinea, ca de obicei, între dinţi şi, cu sclipiri şirete în privirea învăluită de rotocoalele de fum albăstriu, îmi răspunse cu o frază oficială ste-

reotipă, pe care o cunoşteam atît de bine din corespondenţa mea cu Foreign Office :

— This question is receiving attention (problema se află în atenţia noastră).

Chiar în acel moment, la Oran răsunau salvele navelor militare britanice.

Am continuat :

— Mi-aş permite să întreb în ce constă în prezent, după căderea Franţei, strategia dumneavoastră generală ?

Churchill mai trase un fum de ţigară şi răspunse zîmbind :

— În prezent, strategia mea generală urmăreşte un singur lucru : de a rezista în următoarele 3 luni.

Acest lucru trebuia înţeles în felul următor : Churchill se teme de invazia germană în Insulele britanice, dar de pe la sfîrşitul lunii septembrie, adică peste vreo 3 luni, după echinocţiul de toamnă, în Marea Mînecii încep furtunile, şi atunci debarcarea armatei duşmane pe ţărmul englez va deveni imposibilă.

La 12 iulie l-am vizitat pe Eden, care pe vremea aceea era ministru de război. După un scurt schimb de păreri cu privire la situaţia creată, Eden mi-a spus printre altele :

— Îndată după Dunkerque, situaţia fusese îngrozitoare : cei peste 300 000 de oameni evacuaţi din Franţa reprezentau pur şi simplu o mulţime de tineri însufleţiţi de sentimente patriotice, dar complet dezorganizaţi şi neînarmaţi... Acum, lucrurile se prezintă ceva mai bine : au apărut divizii, există un oarecare armament, cu toate acestea situaţia este încă extrem de grea. Aşteptăm invazia... Desigur, vom lupta pînă la ultimul om... Ei, dacă am avea mai mult armament ! Avem însă atît de puţin !...

— Şi nu există oare nici o posibilitate de a spori cantitatea de armament ? — l-am întrebat —. Aveţi doar o mare industrie de război, apoi se poate obţine destul şi din S.U.A...

— Luăm măsuri ! Măsurile cele mai energice — exclamă Eden —, însă toate acestea necesită un răgaz pe care mă întreb dacă o să ni-l dea Hitler.

Nu era prea potrivit ca în discuţia cu Eden să insist asupra chestiunii armamentului, dar ştiam din alte surse că tocmai în acele zile între Churchill şi Roosevelt au avut loc tratative cu privire la expedierea urgentă de către S.U.A. în Anglia a unei mari cantităţi de puşti şi de tunuri, precum şi a cîtorva zeci de contratorpiloare. În momentul convorbirii mele cu Eden, tratativele

nu erau încă încheiate, cu toate acestea poate ar fi locul să arătăm aici cu ce rezultate s-au soldat ele în cele din urmă.

Americanii le-au dat englezilor o jumătate de milion de puşti, cîteva sute de tunuri şi 50 de contratorpiloare — armament rămas din primul război mondial. Nu le-au dat însă nici un fel de armament de tip nou. Totuşi, în situaţia extrem de gravă în care se afla Anglia după căderea Franţei, chiar şi acest armament avea o mare valoare. Îmi amintesc bine cu ce nelinişte şi încordare au aşteptat miniştrii convoaiele care aduceau de peste ocean „darul" american. Îndată ce au sosit, puştile au fost împărţite membrilor detaşamentelor „Home guards", adică detaşamentelor de autoapărare, mobilizate special pentru apărarea ţării împotriva invaziei ; ele au înlocuit într-o serie de cazuri armele de vînătoare, suliţele şi ciomegele cu care fuseseră înarmaţi mai înainte, în lipsă de altceva, mulţi dintre „gardişti". Cu o parte din artileria sosită a fost înzestrată armata regulată, restul fiind destinat aceloraşi detaşamente de autoapărare. Contratorpiloarele, puse la dispoziţia guvernului englez mult mai tîrziu, şi-au jucat rolul lor în războiul pe mare, care se extindea şi se întetea tot mai mult.

Nu întîmplător am pus cuvîntul „dar" în ghilimele. Admit că Roosevelt personal era gata să ofere armamentul american fără nici o compensaţie, deoarece această personalitate de mare anvergură îşi dădea bine seama că Anglia este prima linie de apărare a S.U.A. împotriva pericolului dominaţiei mondiale a lui Hitler şi că, de aceea, interesele strategice fundamentale ale S.U.A. impun consolidarea prin toate mijloacele a acestei prime linii. Roosevelt trebuia însă să ţină cont de puterea nefastă a afaceriştilor lacomi şi miopi din cercurile conducătoare ale ţării, care voiau să-şi vîndă pînă şi propria lor salvare pe dolari. Drept urmare tranzacţia anglo-americană din 1940 a căpătat un caracter mult mai puţin generos. Într-o zi, mult mai tîrziu, Lloyd George mi-a spus :

— Unchiul Sam tot unchiul Sam a rămas... Nu prea a fost generos !... Pentru fiarele astea vechi a trebuit să plătim cu cîteva baze foarte importante de pe teritoriul nostru... Dar ce puteam face ? Altă ieşire nu aveam.

Lloyd George avea în vedere acordul anglo-american pe care l-a anunţat Churchill în parlament la 5 septembrie 1940 : în schimbul „fiarelor vechi", guvernul britanic a închiriat S.U.A., pe timp de 99 de ani, un teritoriu situat de-a lungul ţărmului răsăritean al continentului american (la Newfoundland, pe insulele Bermude

și Bahama, în Jamaica, Antigua, Santa Lucia, Trinidad, Guyana Britanică) pentru instalarea unor baze maritime și aeriene.

Eden se aștepta la invazia nemților. Se așteptau la ea și oamenii situați la celălalt capăt al scării sociale. O dată, în iulie, am ieșit în afara orașului cu un englez, un cunoscut de-al meu, și pe drum ne-am oprit ca să schimbăm un cauciuc spart. În apropiere se afla căsuța unui fermier modest. Proprietarul ei, un om la vreo 60 de ani, cu mîini musculoase și cu fața arsă de soare, s-a apropiat de noi pentru a ne ajuta să montăm cauciucul de rezervă. Am intrat în vorbă, și fermierul ne-a invitat la el în casă. Ne-a arătat hambarele, porcii, găinile și, la urmă, ogorul său. Dar, lucru ciudat, tot ogorul era acoperit cu niște butuci, arbori tăiați, pluguri, grape și alte mașini agricole stricate. Fără să vreau, l-am întrebat :

— Ce-i cu astea ?

Fermierul a zîmbit ghiduș și mi-a răspuns cu o sclipire șireată în ochi :

— Ca să nu poată ateriza avioanele nemțești pe ogorul acesta... În districtul nostru mulți au făcut așa.

Pe vremea aceea, invazia germană era imaginată în două forme principale : de pe mare și din aer. Se presupunea că principala zonă de invazie va fi colțul sud-estic al Angliei, cel mai apropiat de continent. Nemții vor ataca dinspre mare prin Marea Mînecii (mai ales în locul cel mai îngust, strîmtoarea Calais—Dover) și pe țărmul răsăritean al insulei, de la Dover pînă la golful Wash. Atacul dinspre mare nu era prea periculos, deoarece, ca număr și ca forță, flota engleză era mult superioară față de tot ce ar fi putut să-i opună Hitler. Mult mai serios era pericolul din aer, deoarece aviația germană era mai puternică decît cea britanică și în anumite condiții ar fi putut să lanseze parașutiști și chiar să efectueze operații de parașutare a unor trupe în spatele frontului de apărare a litoralului, precum și în interiorul țării, în punctele nodale cele mai importante. Tocmai de aceea, toate aerodromurile erau gata de luptă și erau apărate cu grijă de eventualele încercări ale nemților de a le folosi pentru aterizarea avioanelor lor ; în același timp, pajiștile, ogoarele, terenurile sportive cît de cît proprii pentru aterizare au fost pocite cu tot felul de obstacole dintre cele mai bizare : gropi, șanțuri, valuri, garduri. Desigur că fermecătorul peisaj englezesc a avut de suferit de pe urma acestor măsuri, în schimb a crescut securitatea față de o invazie a inamicului. Totodată guvernul a format de urgență „rezerve mobile" care să poată fi aruncate în

orice moment și în orice punct al țării pentru lupta cu parașutiștii germani sau cu trupele aeropurtate germane.

Paralel cu aceste măsuri se desfășura o activitate febrilă de pregătire a țării și a populației pentru lupta pe viață și pe moarte. Pe litoralul sudic și cel estic al insulei a fost creată o „zonă de apărare" de 20 de mile adîncime, puternic fortificată și dotată cu un mare număr de adăposturi de nădejde. Majoritatea locuitorilor din această zonă au fost evacuați. Locul lor a fost ocupat de trupe și de detașamente de autoapărare. La Dover au fost instalate baterii grele, capabile să bată peste canal. Mari forțe maritime au fost concentrate în apropierea regiunilor unei eventuale invazii.

Aviația stătea de veghe zi și noapte, gata să intre în luptă la cel dintîi semnal. Apele Mării Mînecii, în apropierea țărmului Angliei, au fost minate. Elevii din orașele din sudul Angliei au fost evacuați și trimiși în nordul țării. Peste tot se prezentau voluntari pentru construcția de fortificații. Gospodinele donau patriei ceștile, tigăile, cratițele de aluminiu, metal extrem de necesar industriei de avioane. Constructorii renunțau la folosirea fierului și a oțelului în favoarea creșterii producției de arme. La Londra și în provincie au fost create de urgență mii de adăposturi publice și particulare împotriva bombardamentelor. Deasupra orașelor au fost suspendate în văzduh sute de aerostate de baraj. Fiecare localitate se afla sub paza detașamentelor de autoapărare. Fabricile de armament și de avioane lucrau zi și noapte. Gazetele, radioul, biserica, cinematograful făceau apel la întreaga populație să contribuie la prevenirea primejdiei și aminteau de faptele patriotice ale generațiilor trecute.

Au fost organizate așa-numitele „coloane ale tăcerii", care luptau împotriva defetismului. S-a desfășurat o largă campanie împotriva grupărilor de fasciști englezi, și o mare parte a liderilor acestora (Mosley, amiralul Domvile și alții) au fost arestați. Toate acestea la un loc, precum și multe alte măsuri au creat în sînul maselor largi populare un puternic avînt, încordare, concentrare, perseverență în urmărirea țelului, cum rar se pot întîlni în istorie. Toți erau adînc pătrunși de un singur gînd, de o singură năzuință : să dea riposta cuvenită dușmanului cumplit și să reziste, să reziste cu orice preț !

Începînd cu a doua jumătate a lunii iulie, nemții au început să concentreze nave, șlepuri cu autopropulsie și vedete șalupe în porturile belgiene și franceze de pe țărmul opus al Mării Mînecii. Concomitent ei au instalat în zona portului Calais baterii grele,

capabile să bombardeze ţărmul englez. În mai multe oraşe din nordul Franţei au fost concentrate mari forţe germane. Cercetarea aeriană engleză înregistra în mod sistematic toate aceste fapte. Pericolul invaziei creştea vădit. În ţară tensiunea era din ce în ce mai puternică. Guvernul britanic a luat măsuri pentru diminuarea pericolului german : aproape zilnic aviaţia engleză bombarda navele pe care nemţii le concentrau în porturile din nordul Franţei ; antrena cu înfrigurare detaşamentele de autoapărare, al căror efectiv depăşea 1 000 000 de oameni ; pe măsura posibilităţilor, guvernul perfecţiona înzestrarea armatei regulate şi acorda deosebită atenţie accelerării producţiei de avioane, aprobînd toate măsurile excepţionale pe care le lua în acest scop lordul Beaverbrook, ministrul construcţiei de avioane.

Cu toate acestea, nici membrii guvernului, nici englezii de rînd nu aveau certitudinea deplină că invazia ar fi o imposibilitate.

Îmi amintesc cum într-una din acele zile, aflîndu-mă la parlament, l-am întrebat pe culoar pe laburistul Greenwood, care era ministru fără portofoliu în cabinetul lui Churchill, ce crede despre probabilitatea unei invazii. Răspunsul lui Greenwood a fost foarte caracteristic :

— Probabilitate ? Nu ! Posibilitate ? Da ! Însă noi vom lupta pînă la capăt, în orice condiţii !

Peste cîteva minute l-am întîlnit tot acolo pe Walter Elliot, o veche cunoştinţă a mea, care fusese în repetate rînduri ministru în fostele guverne conservatoare. I-am pus lui Elliot aceeaşi întrebare.

Invazia este posibilă — a răspuns Elliot —, dar ea va eşua fără îndoială.

Părerea mea coincidea pe atunci în bună măsură cu părerea lui Elliot. Admiteam că nemţii vor încerca să debarce în Anglia de pe mare şi din aer, admiteam că pentru o anumită perioadă ei vor reuşi să ocupe o parte oarecare din ţară, dar consideram exclus ca ei să se poată menţine aici temeinic şi cu atît mai puţin să ocupe în întregime insulele. Între altele, nu era exclusă posibilitatea apariţiei temporare a nemţilor la Londra sau măcar în unele părţi ale Londrei. Tocmai de aceea am şi întrebat în zilele acelea Moscova ce poziţie să adopt în eventualitatea că nemţii ocupă acel cartier al Londrei în care se află ambasada noastră şi am primit din partea Comisariatului Poporului pentru Afaceri Externe indicaţiile necesare.

Anglia a cunoscut 3 luni — iulie, august, septembrie — de maximă tensiune, de nelinişte extremă, aşteptîndu-se în fiecare zi

la invazia duşmanului, şi abia după echinocţiul de toamnă, cînd au început pe Marea Mînecii obişnuitele furtuni, atît guvernul cît şi masele largi s-au liniştit treptat. Pentru toţi a devenit clar că pericolul invaziei germane trecuse, cel puţin pentru anul respectiv.

Acum, după mulţi ani, ar fi de dorit să primim un răspuns convingător la întrebarea : de ce s-au petrecut lucrurile aşa, şi nu altfel ? De ce n-au riscat nemţii să atace Insulele britanice ?

Istoricii, oamenii politici şi publiciştii care au studiat în perioada de după război problema respectivă n-au putut să ajungă la o părere unanimă cu privire la cauzele care l-au determinat pe Hitler să renunţe la o ţintă atît de atrăgătoare. Aceasta se explică în parte prin deosebirile politice şi naţionale dintre ei. Cu toate acestea, făcînd bilanţul ideilor şi considerentelor, al concepţiilor şi teoriilor emise în această privinţă, precum şi al faptelor la care am avut prilejul să fiu martor în 1940 şi pe care le-am păstrat în memorie, înclin spre următoarea concluzie :

Nu încape îndoială că îndată după căderea Franţei Hitler a urmărit prin toate mijloacele să pună capăt cît mai grabnic războiului cu Anglia. Dacă i-ar fi reuşit acest lucru, ar fi avut mînă liberă pentru a acţiona în alte direcţii, şi în primul rînd împotriva U.R.S.S. Pe lîngă aceasta, ieşirea Angliei din război, ţinînd seama de raportul de forţe existent în vara anului 1940, ar fi însemnat hegemonia definitivă a Germaniei pe continentul european (în afară de Uniunea Sovietică), cu toate resursele lui umane, industriale şi naturale, care puteau fi puse în slujba consolidării puterii Germaniei. Acesta ar fi fost un pas hotărîtor pe calea spre dominaţia mondială a hitlerismului. Lăsată temporar în pace, Anglia ar fi simţit foarte curînd asupra sa mîna grea a führerului.

Dar cum să pună capăt războiului cu Anglia ?

Hitler prefera, desigur, să ajungă aici, încheind o pace avantajoasă Germaniei. Există multe dovezi care arată că el aştepta ca Anglia să se recunoască învinsă cel mult în 3 săptămîni după capitularea Franţei, adică aproximativ pe la jumătatea lunii iulie. Deoarece însă acest lucru nu s-a întîmplat, el a declarat la 21 iulie şefilor săi de stat-major că întrucît Anglia, contînd pe ajutorul S.U.A. şi aşteptîndu-se în viitor la schimbarea caracterului relaţiilor germano-sovietice, nu vrea să se recunoască învinsă, la ordinea zilei se pune realizarea planului „Leul de mare", plan conceput de statul-major german chiar de la începutul războiului. Executarea acestui plan necesita transportarea pe Insulele britanice a 40 de divizii şi asigurarea completării şi aprovizionării lor regulate.

Cînd planul „Leul de mare" s-a transformat astfel dintr-o plăsmuire de cabinet într-o sarcină operativă urgentă, au început să apară treptat greutăţi imense în realizarea lui. Dominaţia Angliei pe mare era indiscutabilă, iar flota militară germană, care totdeauna fusese mult inferioară celei britanice, era încă foarte slăbită de pe urma operaţiei norvegiene, unde pierduse circa o treime din navele sale. Aviaţia germană din punct de vedere numeric era superioară celei engleze, dar aviaţia engleză era suficient de puternică ca să poată opune inamicului o serioasă rezistenţă. În fruntea Angliei se afla un guvern care nu admitea ideea capitulării, iar masele largi ale populaţiei erau pline de hotărîre şi se pregăteau pentru o apărare dîrză. Din toate aceste motive, un atac asupra Angliei apărea ca o operaţie extrem de periculoasă, iar amintirea eşecurilor lui Napoleon şi ale altor invadatori care au încercat să debarce pe ţărmul britanic l-a mai potolit pe Hitler, dar mai cu seamă pe consilierii săi militari. Au avut loc lungi discuţii, ezitări, modificări de planuri, iar timpul trecea şi momentul propice invaziei fusese ratat. În cele din urmă, Hitler a fixat drept dată a invaziei ziua de 15 septembrie, ceea ce, avînd în vedere condiţiile climaterice, era, în fond, prea tîrziu ; de altfel, nemţii n-au putut să respecte nici această dată. Incursiunile aviaţiei engleze avariau neîncetat vasele pregătite de nemţi pentru transportul trupelor peste canal, ceea ce provoca amînări inevitabile şi întîrzieri în realizarea planului „Leul de mare". Iar atunci cînd pe Marea Mînecii au început furtunile de toamnă întregul plan a trebuit să fie amînat pentru o perioadă nedefinită. Ulterior, în urma schimbărilor survenite în desfăşurarea evenimentelor, nemţii au fost nevoiţi să uite de el.

Mi se pare că un rol foarte important în renunţarea la planul „Leul de mare" i-a revenit amiralului german Raeder, care a susţinut tot timpul, cu perseverenţă, că el poate să asigure debarcarea trupelor germane pe Insulele britanice numai şi numai cu condiţia supremaţiei totale a aviaţiei germane în zona Dover—Calais. O asemenea condiţie nu a putut fi îndeplinită de Göring, şi, drept urmare, încercarea invaziei în Anglia nu a mai avut loc.

„Marele Blitz"

A început la 7 septembrie 1940.

Incursiuni ale aviaţiei germane asupra Londrei au mai fost şi înainte — în iulie şi august 1940. Dar au fost nişte incursiuni

răzleţe, care nu durau prea mult, 2—3 ore, şi la intervale de timp destul de mari. Acum însă, peste giganticul oraş s-a abătut cu totul altceva.

Îmi aduc bine aminte prima incursiune, cea de la 7 septembrie. La ora 9 seara fix, sus pe cerul întunecat s-a stîrnit un vuiet ciudat, neobişnuit. Era ca şi cum o sumedenie de păsări uriaşe s-ar fi rotit în aer şi fiecare dintre ele ar fi scos un urlet prelung, sfîşietor. Te cuprindeau dintr-odată groaza şi repulsia. Apoi s-au auzit bubuituri surde. Cînd ici, cînd colo, cînd mai aproape, cînd mai departe.

Am urcat cu toţii la etajul de sus al clădirii ambasadei — de acolo se vedea cum în diferite locuri izbucneau limbi înalte de foc, uşor voalate de ceaţa londoneză. Am aşteptat riposta de pe pămînt, salve numeroase, dar ele n-au venit. Doar pe alocuri se auzea în bezna nopţii cîte un trosnet jalnic. Ne-am aşteptat ca, aruncîndu-şi sinistra încărcătură, avioanele germane să plece dintr-o clipă în alta şi cerul să se liniştească. Însă nici gînd ! După o întrerupere de o jumătate de oră a răsunat din nou în văzduh vuietul tărăgănat, care-ţi sfîşia inima ; s-au auzit din nou bubuituri surde, au apărut iarăşi limbile lungi ale flăcărilor. Aşadar, o a doua incursiune a avioanelor... A urmat apoi a treia, apoi a patra şi aşa, fără întrerupere, pînă la ora 6 dimineaţa. La ora 6 fix, totul s-a terminat şi cerul a devenit iarăşi obişnuitul cer londonez...

În schimb însă, pe pămînt totul fusese răscolit. La ora 7 dimineaţa, împreună cu soţia, am făcut cu maşina o cursă prin oraş. Cartierul care fusese ţinta atacului nocturn era situat relativ departe de ambasadă, şi pe străzile din apropiere n-am observat nimic deosebit. Dar cu cît ne apropiam de zona care fusese supusă bombardamentului german, cu atît mai groaznică devenea privelişte.a.

Case distruse... Ziduri năruite... Mormane de dărîmături, de mobilă sfărîmată, automobile distruse... Incendiile încă fumegînde ale depozitelor de lemne, de cărbuni, de benzină... Mulţimi de oameni înspăimîntaţi, alergînd de colo-colo, încercînd să salveze cîte ceva din avutul distrus... Ţipete înfiorătoare ce răsunau surd de undeva de jos, din pivniţele caselor, acoperite cu pietre şi pămînt... Hohotele de plîns ale mamelor peste cadavrele desfigurate ale copiilor... Blestemele bărbaţilor, ce-şi ridicau ameninţător pumnii către cer... Şi pretutindeni un miros iute de ars şi o duhoare specifică lăsată de bomba explodată.

Într-un loc am zărit peretele interior al unei vile cu două etaje — tot restul fusese parcă retezat în linie dreaptă şi zăcea grămadă

jos. În perete era o nișă. Un pătuț de copil atîrna prin nu știu ce minune în aer, agățat cu marginea de podeaua nișei. Pe pat se afla o păpușă mare și frumoasă cu o fundă roșie în păr... Mi s-a strîns inima dureros și, fără să vreau, m-am gîndit : „Unde o fi stăpîna acestei păpuși ? Probabil sub mormanul de dărîmături, cu capul zdrobit". Multă vreme n-am putut să uit scena — atît de simplă și atît de dramatică.

Detașamentele de apărare antiaeriană se agitau pretutindeni în jurul ruinelor, dezgropau pe cei acoperiți de dărîmături, stingeau focurile, îi transportau pe cei răniți și pe morți, îi repartizau pe cei rămași fără adăpost în adăposturi temporare. Deoarece însă acesta era primul caz al unei incursiuni de atare proporții, echipele de salvatori nu lucrau destul de ordonat, surveneau frecușuri și lipsuri în organizare. Era multă zarvă, se auzeau multe plîngeri și proteste. Mai tîrziu, cînd „marele blitz" a devenit un fenomen obișnuit, totul s-a schimbat. Detașamentele de apărare antiaeriană au devenit mai îndemînatice, au căpătat experiență, abilitate, și-au coordonat mai bine acțiunile și au dat dovadă de înalte calități în lupta cu urmările incursiunilor germane.

În ziua următoare, la 8 septembrie, exact la ora 9 seara, s-a auzit iarăși pe cer cunoscutul sunet atît de nesuferit — aproape că te apuca greața din cauza lui. Am înțeles îndată ce noapte ne așteaptă. În ajun, din curiozitate și dintr-o bravură aproape copilărească, personalul ambasadei nu coborîse în adăpostul aflat în incinta ambasadei. Acum trebuia să privim cu mai multă seriozitate primejdia ce se apropia și am dat dispoziție tuturora, în afară de 2 oameni care erau de gardă, să coboare imediat în încăperea noastră subterană. Din această zi a fost introdusă la ambasadă o rînduială strictă : în cazul incursiunilor germane, personalul ambasadei cobora în adăpost.

✻

Cred că nu este lipsit de interes să povestesc cîte ceva din istoria adăpostului.

Cînd, la 1 septembrie 1939, Germania a atacat Polonia, iar la 3 septembrie Anglia și Franța au declarat război Germaniei am telegrafiat la Moscova rugînd să mi se trimită 3 000 de lire pentru construirea unui adăpost antiaerian. În ziua următoare am primit suma cerută și am pornit îndată la realizarea intenției mele. Se impunea însă mai întîi soluționarea a două probleme :

1. Pentru cîte persoane trebuia calculat adăpostul ?

2. Cum trebuia calculat planșeul de protecție, ținînd cont de greutatea probabilă a bombelor ?

În legătură cu prima problemă am organizat o consfătuire cu activul ambasadei și cu concursul colaboratorilor reprezentanței comerciale și ai altor organizații comerciale sovietice. Părerile erau împărțite și discuțiile aprinse. Personal susțineam următorul punct de vedere : nu eram în stare să asigurăm un adăpost antiaerian pentru întreaga colonie sovietică, care număra cîteva sute de oameni; la ambasadă pur și simplu nu era loc pentru un adăpost mare și apoi nici n-ar fi fost indicat să se construiască un astfel de adăpost, deoarece majoritatea lucrătorilor și familiile lor erau împrăștiați în diferite locuințe particulare și, în cazul unei incursiuni, n-ar fi putut să ajungă pînă la ambasadă. Am arătat că reprezentanța comercială, care își avea sediul departe de ambasadă, va trebui probabil să-și construiască un adăpost propriu, iar tovarășii care locuiau în afara razei ambasadei și a reprezentanței comerciale vor trebui să se folosească de adăposturile antiaeriene din apropierea lor, destinate englezilor (construirea acestora a început curînd după izbucnirea războiului). De aceea consideram utopică, nerealistă ideea construirii unui adăpost pentru întreaga colonie sovietică, idee pe care o susțineau unii tovarăși.

În propunerile mele aveam în vedere cu totul alte considerente. Trebuia, în primul rînd, să asigurăm ambasadei, ca instituție, posibilitatea de a-și îndeplini principalele sale funcții în orice condiții. De aceea, adăpostul trebuia să aibă capacitatea corespunzătoare numărului de lucrători necesar îndeplinirii acestor funcții principale. Toate celelalte considerente treceau pe planul al doilea. O asemenea soluționare a problemei putea să lezeze o serie întreagă de interese legitime, personale și de serviciu, dar în situația dată altă ieșire nu era : la război, ca la război.

În urma unor discuții aprinse a triumfat punctul meu de vedere și am ajuns cu toții la concluzia că adăpostul ambasadei trebuie să fie calculat pentru 50 de oameni, dar în așa fel ca acești 50 de oameni să poată găsi aici nu numai un adăpost, ci și condiții de lucru.

În legătură cu cea de-a doua problemă i-am adunat pe toți specialiștii noștri militari și tehnici pentru a stabili grosimea plăcii de beton armat, care trebuia să protejeze adăpostul de exploziile bombelor germane. După o dezbatere îndelungată și discuții în contradictoriu am ajuns la concluzia că, ținînd seama de dezvoltarea

rapidă a tehnicii în perioada de război, placa va trebui să reziste la lovitura directă a unei bombe de 500 de kilograme.

În principiu, considerentele noastre erau juste, totuşi am comis o greşeală : ritmul de dezvoltare a tehnicii a depăşit presupunerile noastre. În prima perioadă a „marelui blitz" — aproximativ pînă la sfîrşitul anului 1940 —, placa comandată de noi a fost suficientă pentru asigurarea securităţii noastre ; în schimb, în a doua perioadă a „marelui blitz" — aproximativ din prima jumătate a anului 1941 —, cînd nemţii au început să arunce bombe şi mine de 1 000 de kilograme şi chiar mai grele, placa existentă s-a dovedit a fi prea slabă. A trebuit să aplicăm peste ea o a doua placă de aceeaşi grosime. Ce-i drept, aspectul grădinii ambasadei s-a urîţit acum. Prima placă fusese aşezată sub nivelul grădinii, şi deasupra ei mai exista un strat de pămînt gros de o jumătate de metru. A doua placă se ridica însă mult peste nivelul grădinii şi ieşea în afară ca o movilă inestetică ; am încercat să mascăm urîţenia ei cu plante şi cu ornamente artificiale, însă zadarnic. Această movilă a rămas moştenire succesorilor mei la postul de ambasador la Londra şi există şi acum.

Amenajarea interioară a adăpostului era perfect raţională. Legat printr-un coridor subteran cu subsolul clădirii ambasadei, adăpostul avea 5 compartimente, nişte mici camere mobilate cu mese, scaune şi paturi primitive, pe care se putea însă dormi. Compartimentele erau despărţite prin pereţi de lemn prevăzuţi cu uşi. Adăpostul avea lumină electrică, radio, ventilaţie şi două ieşiri de rezervă pentru cazul în care intrarea dinspre ambasadă ar fi fost blocată de dărîmături.

În prima iarnă de război nu a fost nevoie de adăpost : era perioada „războiului ciudat", cînd avioanele engleze aruncau asupra Germaniei manifeste, iar nemţii răspundeau prin tăcere.

O dată cu începerea „marelui blitz", adăpostul şi-a dovedit utilitatea. În fiecare seară, către ora 9, se mutau acolo lucrătorii principali ai ambasadei, ducînd cu ei toate materialele secrete sau cele deosebit de preţioase, întocmeau aici dări de seamă şi rapoarte, cifrau şi descifrau telegrame. Tot aici ţineau şedinţele, iar noaptea dormeau. Somnul din adăpost nu era, firește, tot atît de reconfortant ca somnul de acasă, într-un pat comod ; totuşi era un somn care refăcea puterile oamenilor pentru a-şi putea desfăşura activitatea în cursul zilei. Bombele germane cădeau în jur, însă în adăpost se auzeau de obicei doar nişte răbufniri slabe, înăbuşite, de parcă

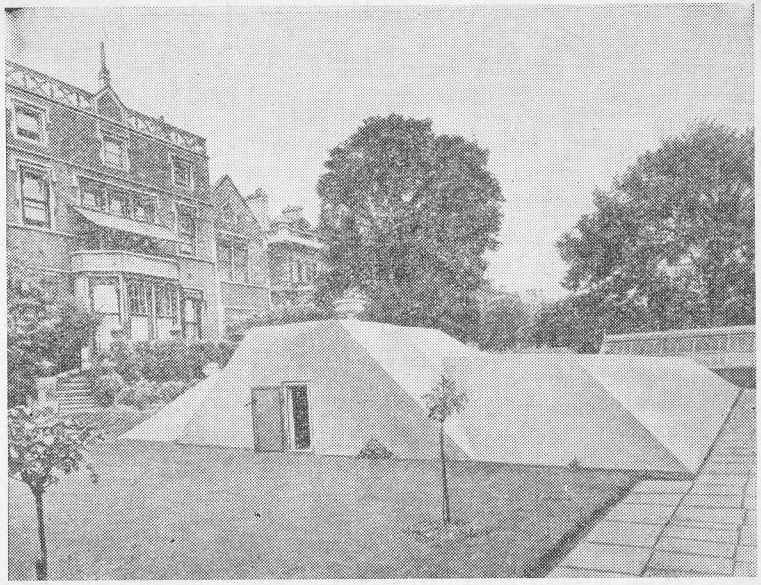

Adăpostul antiaerian de la Ambasada Sovietică

pe pămînt ar fi căzut nişte mere de metal ; treptat ne-am obişnuit pînă într-atît cu ele încît nu le mai acordam nici o atenţie.

Viaţa de toate zilele din adăpost era însă destul de complicată. În fiecare dimineaţă, după plecarea locatarilor nocturni, cineva trebuia să facă curăţenie, să spele pe jos, să aerisească încăperile, să facă ordine, să controleze funcţionarea tuturor utilajelor. În fiecare seară şi în fiecare dimineaţă trebuiau cărate o mulţime de valize, saci, cufăraşe, mape cu materiale. Trebuia să ne îngrijim de buna funcţionare a maşinilor de scris, de calcul şi a altor maşini care se aflau în adăpost. O sarcină deosebit de grea era fixarea numărului de oameni care urmau să coboare în adăpost, pornind de la principiul că adăpostul trebuie să asigure în primul rînd funcţionarea ambasadei ca instituţie. Soluţionarea acestei sarcini complicate şi delicate era încredinţată lui M. V. Korj, prim-secretar al ambasadei, şi uneori dădea loc la discuţii şi conflicte. Korj era însă un om inteligent şi cu mult tact, astfel încît de cele mai multe ori reuşea să găsească soluţii acceptabile chiar şi în situaţiile cele mai grele.

Amintind de perioada „marelui blitz", ţin să adresez un cuvînt de mulţumire tuturor colegilor de la ambasadă şi familiilor lor, care în acele zile grele au dat dovadă de mult curaj, stăpînire de sine, abnegaţie şi profundă înţelegere a situaţiei în care ne aflam. Au existat şi excepţii de la această regulă, dar, din fericire, acestea au fost puţine.

✻

„Marele blitz" deasupra Londrei a durat 57 de nopţi. Cu o punctualitate autentic nemţească, bombardierele germane apăreau în văzduh în fiecare seară la ora 9 şi, îndeplinindu-şi funesta misiune, plecau la ora 6 dimineaţa a zilei următoare. Aveau un „program de lucru" de 9 ore, pe care-l respectau cu stricteţe. Numărul avioanelor care participau la aceste incursiuni aeriene varia de la o noapte la alta, însă niciodată n-a fost mai mic de 200. Uneori creştea pînă la 300—400 ; într-o noapte s-a întîmplat chiar să ajungă la 500. Londra era prea mare (are circa 50 km în diametru) pentru ca să poată fi bombardată pe întreaga ei suprafaţă într-o singură noapte, de aceea nemţii alegeau de obicei un anumit cartier şi-şi concentrau întreaga forţă de şoc asupra lui. În noaptea următoare se năpusteau asupra unui alt cartier, apoi treceau la un al treilea şi aşa mai departe, pînă cînd acopereau întregul teritoriu al capitalei britanice. „Darurile" aducătoare de moarte, care căzeau din cer, nu erau întotdeauna la fel. La început erau simple bombe explozive, apoi, cam de pe la mijlocul lunii septembrie, li s-au adăugat bombe cu acţiune întîrziată, în octombrie au apărut bombele incendiare şi nişte mine uriaşe lansate cu paraşutele. Nu ştiu dacă în schimbarea metodelor de bombardare exista un sistem, dar nu încăpea îndoială că Hitler dispune de o mare varietate de „jucării" diabolice.

Ce scop urmărea Hitler dezlănţuind „marele blitz" deasupra Londrei ?

În memoriile sale de război, Churchill consideră că Hitler îşi fixase două obiective : să nimicească flota aeriană britanică şi să frîngă moralul poporului englez, silindu-l să capituleze ★. Cred că aprecierea lui Churchill nu este cu totul justă. Desigur că Hitler urmărea şi nimicirea aviaţiei engleze şi demoralizarea poporului englez, dar nu numai despre aceasta era vorba. Începînd „marele blitz", Hitler urzea planuri mult mai vaste : el voia *să cucerească Anglia.*

★ *W. Churchill.* „The Second World War", vol. II, p. 302.

Ideea îngenuncherii „trufaşului Albion" nu l-a părăsit niciodată. Ea era alimentată de informaţiile false despre Anglia, furnizate de Ribbentrop, care înfăţişa această ţară ca pe o mlaştină putredă. Ribbentrop, care pe vremea cînd era ambasador german la Londra se întîlnea aproape în mod exclusiv cu cercurile „clivedeniste" şi nu cunoştea de loc poporul englez, îl asigura pe Hitler că Anglia este total descompusă şi nu este capabilă de o rezistenţă serioasă. Nu trebuie decît să i se dea o puternică lovitură la cap, iar restul va veni de la sine. Hitler înghiţea bucuros pilulele dulci oferite de Ribbentrop şi nutrea tot mai mult speranţa de a ajunge stăpînul Angliei. Planul „Leul de mare" trebuia să-l ducă la acest ţel. Din diferite motive tehnice-militare, realizarea acestui plan a fost deocamdată amînată, dar, dacă Göring promite să îngenuncheze Anglia cu ajutorul armei aeriene, de ce să nu se încerce ? Dacă acelaşi scop va fi atins cu alte mijloace, pentru el, Hitler, nu-i totuna ? Şi, în sfîrşit, chiar dacă numai cu ajutorul aviaţiei Anglia nu va putea fi cucerită, pagubele pe care i le vor pricinui bombardamentele intensive vor fi atît de mari încît o vor scoate pentru multă vreme din funcţiune ca factor activ în război. Prin urmare merită să i se acorde lui Göring libertatea deplină pentru a demonstra de ce sînt capabile forţele militare aeriene ale nazismului. Iată, după părerea mea, raţionamentul de la care a pornit Hitler cînd a ordonat dezlănţuirea „marelui blitz" deasupra Londrei. Şi aceasta cu atît mai mult cu cît pe vremea aceea în cercurile militare şi politice ale Europei se acreditase o versiune exagerată cu privire la forţa armei aeriene a Germaniei.

Ce putea opune atunci Anglia „blitz"-ului german ?

Foarte puţin, întrucît era vorba de armament şi avioane. În memoriile sale, Churchill arată că la începutul „blitz"-ului în întreaga Londră nu existau decît 92 de tunuri antiaeriene ! Era ca şi nimic pentru un teritoriu atît de mare. Pe atunci nu-mi era cunoscută cifra arătată de Churchill, dar vedeam şi simţeam foarte bine totala lipsă de apărare a capitalei în faţa incursiunilor germane. Auzeam uneori de la ambasadă acel „u-u-u" nesuferit pe cerul întunecat şi apoi bubuiturile puternice care se repetau :

— Buf !... Buf !... Buf !...

Erau bombele care cădeau. Şi nici o ripostă ! Doar arareori ţăcănea pe undeva un tun solitar şi deodată se oprea. Apoi, vreme de jumătate de oră, auzeai :

— Buf !... Buf !... Buf !...

Din nou tăcănea pe undeva tunul singuratic şi iar se oprea. În asemenea momente mă apuca o adevărată furie şi-i blestemam pe Chamberlain, pe Baldwin şi pe alţi lideri conservatori care din pricina miopiei lor politice nu pregătiseră Anglia pentru a da riposta cuvenită „blitz"-ului nazist.

Aviaţia engleză opunea rezistenţă atacurilor nemţeşti. Calitativ ea era superioară celei germane, dar cantitativ... Aici nu putea fi vorba de nici un fel de comparaţie ! Pe lîngă aceasta, ea abia învăţa să efectueze operaţii nocturne şi, firește, făcea destule greşeli. Şi, ceea ce era mai grav, englezii aveau pe atunci şi avioane de vînătoare prea puţine şi piloţi prea puţini !

Îmi amintesc de următoarea întîmplare. O dată, chiar în toiul „marelui blitz", fusesem invitat la prînz împreună cu soţia mea la Beaverbrook, care era pe vremea aceea ministru al construcţiei de avioane. Cînd s-a servit desertul am auzit urlînd sirenele. Începea incursiunea. Toţi au rămas la masă, numai Beaverbrook era chemat aproape fără întrerupere la telefonul secret. El asculta, apoi răspundea cu cuvinte disparate, încît sensul misterioasei convorbiri nu putea fi prins. Vedeam doar atît : că Beaverbrook este foarte tulburat şi stă ca pe ghimpi. Voiam să plecăm mai repede acasă, dar gazda nu ne-a lăsat, rugîndu-ne să aşteptăm măcar pînă ce se va mai potoli bombardamentul german (aceste reprezentaţii nocturne aveau şi mici pauze). Aşa au trecut vreo două ore. În cele din urmă, Beaverbrook a aruncat receptorul, exclamînd profund uşurat :

— Ei, slavă domnului, acest atac l-am respins !

Peste cîteva minute am plecat cu soţia. Mult mai tîrziu, după ce Germania a atacat U.R.S.S., iar noi am devenit aliaţi cu Anglia, Beaverbrook mi-a povestit că în seara aceea memorabilă deznodămîntul luptei aeriene atîrnase de un fir de păr.

— Vă daţi seama ? — exclamă Beaverbrook —. Nemţii tot atacau şi atacau, iar noi aveam în rezervă numai 5 avioane de vînătoare... Numai 5 !

Dacă în ceea ce priveşte înarmarea treburile stăteau prost, în schimb moralul poporului era mai presus de orice laude. În această privinţă, Ribbentrop n-a înţeles nimic. Moralul poporului, moralul maselor largi de oameni ai muncii era ridicat şi de neînfrînt. Acest lucru era confirmat la tot pasul de numeroase acţiuni şi fapte.

„Marele blitz" a dat cu totul peste cap viaţa normală a Londrei şi a populaţiei ei. Un milion şi jumătate de locuitori, în primul rînd copii, au fost evacuaţi din capitală în provincie şi

împrăştiaţi mai ales prin localităţi rurale. Pentru cei rămaşi s-a pus în modul cel mai acut problema somnului. Două-trei nopţi în caz extrem mai poţi răzbi fără somn normal, dar cînd este vorba de 57 de nopţi situaţia se schimbă simţitor. Londonezii au soluţionat problema somnului în chip felurit, fiecare cum a putut.

În timpul zilei, cînd nu erau incursiuni mari, oamenii mai cu stare lucrau, ca de obicei, în instituţiile, birourile, magazinele lor, iar seara, înainte de începerea incursiunilor, plecau în afara oraşului şi acolo îşi petreceau noaptea în linişte. Toate hotelurile, pensiunile, camerele mobilate, casele particulare din zona situată la 30—40 de kilometri de capitală s-au umplut instantaneu cu locatari temporari, care plăteau bucuros proprietarilor cele mai fantastice preţuri.

Cei mai puţin înstăriţi, care nu puteau să-şi permită un asemenea lux, îşi petreceau nopţile în adăposturi şi „Tube" (metroul londonez). Adăposturi erau pe atunci încă puţine, dar în „Tube" se instalau în fiecare noapte sute de mii de londonezi. Pe la ora 6—7 seara, pretutindeni în imensul oraş se putea vedea aceeaşi privelişte : pe străzi, în pîcla tulbure a înserării, treceau şiruri nesfîrşite de oameni cu valize şi saci în mîini, cu rucsacuri pe spate ; bărbaţi, femei şi copii ; cărucioare cu copilaşi ; bătrîni, sprijiniţi în bastoane ; muncitori, hamali, mici negustori, funcţionari, intelectuali, actriţe, portari, vînzători — cu toţii, încărcaţi cu aşternuturi şi mici rezerve de alimente, se îndreptau într-un torent nestăvilit către „Tube", pentru a se ascunde acolo peste noapte de incursiunea ce urma să vină. Înăuntru, pe peroane şi în încăperile staţiilor subterane apăreau dintr-o dată tabere de campanie, pestriţe şi zgomotoase. Unii cu familiile lor, alţii în grupuri se instalau pentru noapte, mîncau, beau, discutau, citeau gazete, făceau schimb de ştiri, îi blestemau pe naziști, îl ameninţau pe Hitler. La ora 6 dimineaţa, cînd se termina incursiunea germană, se ridicau cu toţii de pe pardoseala de piatră a „Tube"-ului, se întorceau acasă (dacă casa a mai rămas în picioare), îşi luau în pripă micul dejun şi alergau la lucru. Şi aşa, zi de zi, timp de două luni...

Însă atît cei care plecau în afara oraşului, cît şi cei care îşi petreceau noaptea în adăposturi şi în „Tube" nu reprezentau decît o modestă minoritate a populaţiei Londrei... Iar restul ?... Restul, 5 000 000—6 000 000 de oameni, îşi petreceau noaptea la ei acasă, sub vuietul avioanelor, sub bubuitul bombelor şi trosnetele flăcărilor, contînd pe întîmplare sau pe noroc. Care a fost rezultatul

se înţelege : în perioada „marelui blitz“ au fost circa 50 000 de morţi şi mult mai mulţi răniţi. Peste 1 000 000 de case şi vile au fost distruse sau grav avariate.

În afară de locuinţe au fost vătămate numeroase clădiri importante şi cunoscute : Muzeul Britanic, galeria de tablouri Tate, Tower-ul, Banca Angliei, palatul Buckingham, ambasadele americană şi japoneză, Ministerul de Finanţe, clădirile ziarelor „Times“, „Daily Express“, „Daily Herald“ şi „Daily Worker“, catedrala Westminster, catedrala Sf. Paul, Carlton-club — citadela conservatorilor — şi multe altele.

Şi totuşi poporul n-a cedat ! El a rezistat ferm, cu dîrzenie, cu seriozitate, fără nici un fel de mofturi sau gesturi teatrale atacului german. Următoarea întîmplare a produs asupra mea o impresie deosebit de puternică.

Lîngă postul de radio B.B.C. se afla atunci marea sală de concerte „Queen's Hall“. Bombardierele nemţeşti voiau cu orice preţ să distrugă postul de radio, dar nu reuşeau. În schimb, clădirile din jurul B.B.C.-ului aveau de suportat întreaga furie a „blitz“-ului german. Concertele de la „Queen's Hall“ însă continuau, şi nu lipsea nici publicul. O dată m-am dus cu soţia la un concert dat în această sală. Au fost de faţă cel puţin 2 000 de oameni. Deodată, în toiul concertului, au început să urle sirenele de alarmă, anunţînd o incursiune germană. Concertul a fost întrerupt, administratorul a informat publicul că cel mai apropiat adăpost se află în cutare loc şi că doritorii pot părăsi sala. Plin de curiozitate, am aşteptat să văd ce se va întîmpla ?... Vreo 10 oameni — i-am numărat cu atenţie — s-au ridicat şi au ieşit, ceilalţi 2 000 au rămas pe locurile lor, într-o tăcere deplină. Administratorul s-a retras şi concertul a continuat ca şi cum nimic nu s-ar fi întîmplat, deşi pe cer vuiau ameninţător avioanele şi ba în dreapta, ba în stînga bubuiau bombele. Orchestra a cîntat uluitor de frumos, ca şi cum groaznicul pericol i-ar fi inspirat în mod deosebit pe membrii ei...

Da, poporul a rezistat la această încercare cumplită, şi speranţele lui Hitler că va putea cuceri Anglia au fost încă o dată zădărnicite.

La 3 noiembrie, „marele blitz“ a încetat. Aceasta n-a însemnat însă sfîrşitul războiului aerian. Miza principală a fost pierdută, dar Göring voia să aducă cel puţin pagube cît mai mari Angliei. La 14 noiembrie a fost dată o lovitură groaznică la Coventry. 500 de avioane s-au năpustit cu o extraordinară cruzime asupra acestui important centru industrial, dar un oraş relativ mic, numărînd circa 200 000 de locuitori. Toată partea centrală a oraşului a fost distrusă, un număr uriaş de locuitori au fost omorîţi sau răniţi. Apoi au urmat mari incursiuni asupra oraşelor Birmingham, Liverpool, Bristol, Glasgow şi a altor oraşe de frunte ale ţării. Dar toate acestea erau lupte de ariergardă în aer. Ele au pricinuit Angliei mari necazuri, dar n-au putut să mascheze eşecul „marelui blitz“, de care Hitler îşi legase speranţe atît de mari.

În desfăşurarea războiului fusese depăşit un moment foarte important.

Ultima incursiune puternică asupra Londrei, care a produs asupra mea o impresie vie, dar oarecum aparte, a avut loc în noaptea de 10 spre 11 mai 1941. Incursiunea a fost de lungă durată, intensă, cu participarea unui mare număr de bombardiere nemţeşti. În noaptea aceea a fost distrusă sala de şedinţe a Camerei Comunelor. În dimineaţa zilei de 11 mai, aflînd despre cele întîmplate, am plecat îndată cu soţia mea spre clădirea parlamentului. Am găsit-o înconjurată de un cordon de poliţişti ; unul dintre ei, care făcea parte din serviciul permanent de pază al parlamentului, m-a recunoscut imediat (eram un oaspete frecvent la Westminster), m-a lăsat să trec, împreună cu soţia mea, şi s-a oferit chiar să ne fie ghid printre ruinele clădirii. Distrugerile pricinuite de bombe erau imense. Sala pe care o cunoşteam atît de bine era distrusă, acoperită cu mormane de pietre şi lemnărie. În multe locuri se mai vedeau flăcări. Bravul poliţist ne-a relatat amănunţit toate peripeţiile nopţii de groază, cum au căzut bombele, cum au izbucnit trîmbe uriaşe de foc, cum s-a prăbuşit cu un zgomot asurzitor acoperişul, cum în lupta inegală au pierit oameni şi pretutindeni a curs sînge. În faţa ochilor noştri s-a înfăţişat o privelişte sumbră. Fără nici o intenţie, soţia mea i-a pus întrebarea :

— A fost groaznic, nu-i aşa ?

— Da, fireşte, n-a fost o plimbare prin parc — i-a răspuns poliţistul.

M-a impresionat faptul că, rostind aceste cuvinte, vocea lui n-a trădat nici un fel de emoţie. Poliţistul era, ca întotdeauna, calm şi serios.

Deodată însă, amintindu-şi parcă ceva, începu să se agite, ba se şi îmbujoră la faţă. Apoi lovi cu putere cu dosul palmei drepte palma stîngă şi exclamă zgomotos :

— Dar ce-a fost mai groaznic azi-noapte e că n-am putut nici

măcar să bem cîte o ceaşcă de ceai : au fost lovite conductele de gaze şi apă !

Fără să vreau, am zîmbit. Da, aveam în faţă un englez autentic, pur sînge.

*

„Marele blitz" a pricinuit destule greutăţi şi griji ambasadei sovietice şi coloniei sovietice. Ce-i drept, adăpostul construit la ambasadă ne-a uşurat într-o anumită măsură situaţia, dar numai într-o anumită măsură.

În primul rînd, el nu a înlăturat pericolul distrugerii clădirii ambasadei. După cîte am putut observa pe atunci, nemţii îşi îndreptau principalele lovituri asupra celor mai bogate şi a celor mai sărace cartiere ale Londrei. Cartierele locuite de oameni de stare mijlocie au avut de suferit mult mai puţin de pe urma incursiunilor aeriene.

Îmi explicam această strategie a nemţilor în felul următor : Hitler vrea, pe de o parte, să intimideze cercurile conducătoare ale ţării, iar pe de alta să stîrnească împotriva lor masele largi, arătîndu-le că ele au de suferit din pricină că guvernul Churchill nu doreşte să încheie pace cu Germania. Nu ştiu în ce măsură era întemeiată explicaţia mea, dar un lucru era neîndoios : cartierele bogate au suferit distrugeri mari. Cum ambasada noastră se afla în „cartierul milionarilor", bombele nu au cruţat nici strada noastră.

Ambasada ocupă casa nr. 13. În timpul „marelui blitz", bombele au lovit şi casa nr. 11, şi casa nr. 15. O bombă a căzut peste o casă de peste drum de ambasadă. Noroc că toate aceste bombe erau de calibru relativ redus şi nu au provocat distrugeri prea mari. În clădirea ambasadei au fost sparte de două ori toate geamurile din pricina suflului exploziei, dar pereţii au rezistat cu bine. În parcul Kensington, la vreo 200 de metri de ambasadă, a căzut o bombă cu acţiune întîrziată. N-au apucat să-i scoată focosul la timp, şi cînd s-a produs explozia întreaga noastră clădire a fost zgîlţîită cu atîta putere încît credeam că se va nărui dintr-o clipă într-alta. Însă zidăria veche s-a dovedit a fi destul de solidă : casa n-a avut de suferit, doar ici-colo au fost smulse cărămizi din pereţii exteriori. Altă dată nemţii au potopit întregul nostru cartier cu mii de bombe incendiare. De la ferestrele ambasadei ni s-a dezvăluit deodată o privelişte uimitor de frumoasă, dar totodată cumplită : asupra parcului Kensington cădea o ploaie

de foc. Vreo 10 „lumînări" au nimerit pe acoperişul ambasadei şi în grădina vecină. De la începutul „blitz"-ului organizasem la ambasadă un detaşament de autoapărare, din care făcea parte întregul personal — de la ambasador pînă la îngrijitoare. Acest detaşament a trecut neîntîrziat la acţiune şi a înlăturat rapid orice pericol.

Lupta împotriva „darurilor" pe care naziştii le aruncau din cer nu era decît o parte din grijile noastre de atunci. A mai existat şi o alta, şi încă foarte importantă. După cum am mai arătat, capacitatea adăpostului ambasadei fusese calculată numai pentru un număr de oameni strict necesar funcţionării ambasadei ca instituţie. După acelaşi principiu a fost construit şi adăpostul de pe lîngă reprezentanţa comercială. Dar ce era de făcut cu familiile personalului celor două instituţii ? Ce trebuia făcut cu şcoala existentă atunci pentru copiii lor la Londra ? Cum li se putea asigura cel puţin un minimum de linişte şi de securitate ?

Am hotărît să evacuăm familiile şi copiii într-o regiune rurală mai liniştită. Au început căutările unei regiuni potrivite şi ale unui local adecvat. A fost o treabă foarte grea. După cum am mai amintit, la începutul „blitz"-ului au fost evacuaţi din Londra aproximativ un milion şi jumătate de oameni. Tot ce fusese disponibil în zonele apropiate de capitală şi chiar mai îndepărtate de ea era acum plin de adulţi şi copii. Ne-a venit în ajutor o întîmplare neaşteptată.

Într-o zi, pe vremea „blitz"-ului, am fost invitaţi la un dejun la ambasada chineză. Printre oaspeţi se afla şi Butler. Cînd ne-am ridicat cu toţii de la masă, Butler s-a apropiat de soţia mea şi a legat conversaţie cu ea. Atunci soţiei mele i-a venit o idee : i s-a plîns cu toată sinceritatea subsecretarului de stat al Ministerului Afacerilor Externe de greutăţile de care ne loveam în problema evacuării familiilor lucrătorilor sovietici. Profund impresionat, Butler s-a scuzat „pentru compatrioţii săi" şi a spus :

— Am să vă ajut să soluţionaţi această problemă.

Butler s-a ţinut de cuvînt. În urma măsurilor luate în cea mai mare grabă, la începutul lunii octombrie 1940 am căpătat, în sfîrşit, posibilitatea de a evacua şcoala noastră, la care urmau pe atunci 25 de copii, împreună cu personalul didactic, în satul liniştit Vitingtown, din apropierea micului oraşel Cheltenham, aproximativ la 150 km de Londra, unde a rămas 2 ani (la sfîrşitul anului 1942, în urma transferării celei mai mari părţi a aviaţiei germane pe frontul sovietic, incursiunile asupra Angliei încetaseră

aproape cu totul, şi şcoala s-a întors la Londra). Şcoala de la Vitingtown a fost instalată într-o casă destul de mare şi confortabilă. Tot aici locuiau copiii şi profesorii. Ambianţa era sănătoasă şi plăcută, nici pomeneală de bombe.

Aş vrea să spun cîteva cuvinte despre frumoasa atitudine a populaţiei şi a autorităţilor locale : copiii noştri s-au împrietenit cu copiii de la şcoala engleză din Vitingtown, se jucau împreună, făceau excursii împreună ; copiii englezi veneau la serbările şcolare sovietice, iar şcolarii sovietici la cele engleze ; părinţii copiilor englezi se întîlneau bucuros şi stăteau de vorbă cu profesorii noştri ; într-o zi, şcoala sovietică a fost vizitată de primarul oraşelului Cheltenham, care s-a interesat dacă nu e nevoie de ajutorul lui pentru înlăturarea unor greutăţi. Toate acestea se petreceau în timp ce preadeştepţii politicieni de la Londra priveau ambasada sovietică aproape ca pe o agentură a duşmanului ! Englezii simpli, de rînd erau şi mai umani, şi mai clarvăzători decît aceia care erau pe atunci conducătorii lor oficiali.

După ce problema evacuării şcolii ⋆ (în mare măsură şi a femeilor — multe dintre ele au plecat împreună cu copiii la Cheltenham) a fost soluţionată cu bine, ne-am gîndit, împreună cu soţia mea, la o mai bună organizare a propriului nostru trai. Soţia mea refuzase categoric să se evacueze din Londra, şi eu n-am insistat. Prezenţa ei alături de mine în atmosfera „marelui blitz“ a fost pentru mine un mare sprijin. De altfel, şi din considerente politice, era mai bine ca englezii s-o vadă pe soţia ambasadorului sovietic „în linia întîi“, şi nu în spatele frontului. Nopţile ni le petreceam în adăpostul ambasadei, care nu ne oferea condiţii pentru o odihnă adevărată. Ne-am gîndit atunci să plecăm din Londra cel puţin pentru „weekend“ (adică sîmbăta şi duminica) şi să dormim în afara oraşului măcar o noapte sau două pe săptămînă. Dar unde ? Nu puteam pleca prea departe de Londra : la nevoie, trebuia să am posibilitatea de a mă întoarce cît mai repede acasă. După cum s-a mai amintit, toate împrejurimile mai apropiate ale capitalei erau tixite de londonezii bogaţi, care-şi petreceau nopţile aici. Încercările mele de a găsi o reşedinţă cît de cît corespunzătoare pentru mine nu au dus la nici un rezultat.

⋆ Amănunte despre viaţa şcolii în timpul evacuării mi-au fost comunicate de A. P. Maniukova, profesoară la această şcoală, căreia ţin să-i exprim sincerele mele mulţumiri.

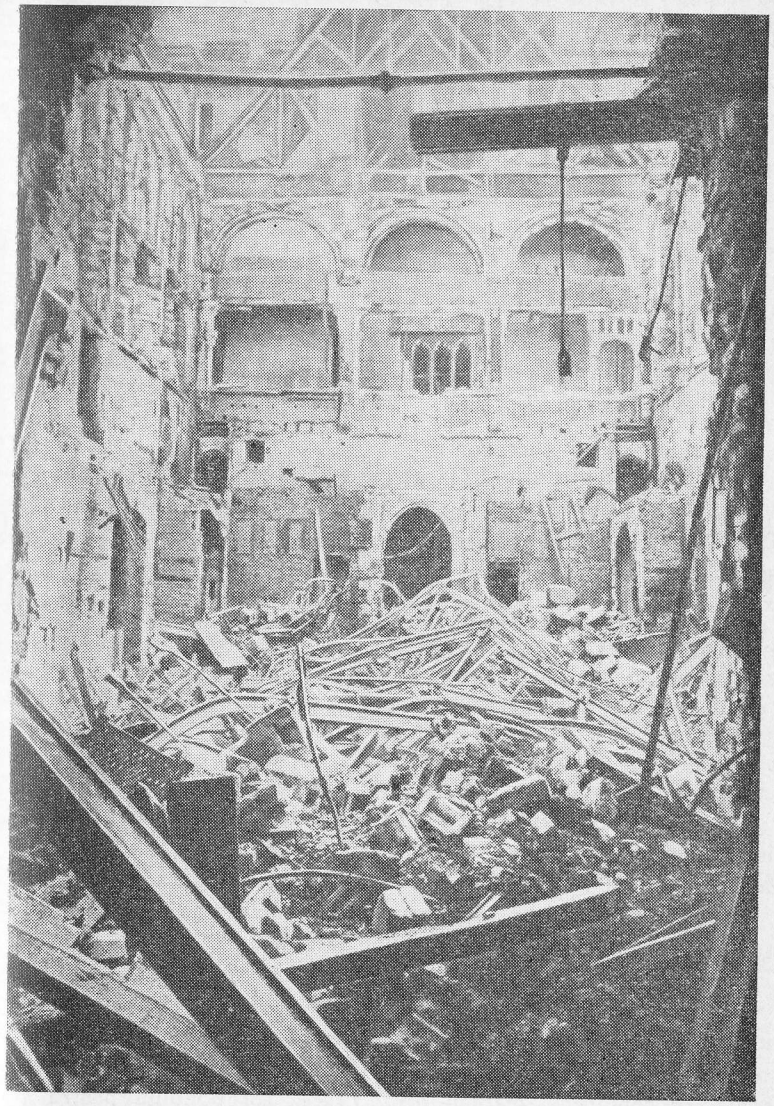

Sala de şedinţe a Camerei Comunelor distrusă de bombe.

Şi deodată, cu totul pe neaşteptate, a fost rezolvată şi această problemă dificilă.

La cîteva zile după evacuarea femeilor şi a copiilor am plecat cu soţia să-i vizităm şi să vedem cum s-au instalat. La întoarcere, am trecut pe la Juan Negrin, fostul premier al guvernului republican al Spaniei, care se afla pe atunci în Anglia ca emigrant. El închiriase la Bovingdown, în apropierea Londrei, un „country house" englezesc destul de acceptabil, cu livadă, cu grădină de zarzavat, cu acareturi şi chiar cu un servitor englez, lăsat aici de proprietarul casei. În timpul discuţiei i-am spus gazdei, în treacăt, că nu reuşesc să găsesc un loc pentru „weekend"-urile mele. Negrin a exclamat cu însufleţire :

— Veniţi la noi ! Vă primim cu dragă inimă ! O să se găsească în casa noastră o cameră liberă pentru dumneavoastră cu soţia.

Am schimbat o privire cu soţia mea şi, cu oarecare ezitare, am răspuns :

— Bine. O să încercăm.

Am încercat într-adevăr la „weekend"-ul următor şi am rămas foarte mulţumiţi. De atunci, Bovingdown a devenit locul nostru permanent de odihnă pentru „weekend".

*

În legătură cu „marele blitz" mi s-a întipărit în memorie un incident caracteristic, despre care aş vrea să povestesc acum. Într-o zi, cu prilejul unei convorbiri cu Halifax, mi-am exprimat părerea că adăposturile pe care le construia atunci de zor guvernul sînt situate în special în cartierele bogate ale oraşului, iar în cartierele sărăcimii sînt prea puţine construcţii de acest fel. Halifax s-a supărat şi a început să mă contrazică. Apoi a declarat :

— Dacă doriţi am să-l rog pe amiralul Evans, care conduce în prezent organizarea adăposturilor la Londra, să vă arate ce face guvernul... Vă veţi convinge că nu aţi avut dreptate.

Am primit bucuros propunerea ministrului afacerilor externe, şi în ziua următoare a sosit la mine la ambasadă amiralul Evans. Era un om foarte curajos şi energic, care în tinereţe îl însoţise pe vestitul căpitan Scott în expediţia la Polul Sud, a străbătut apoi un drum lung şi glorios în flota militară britanică, a primit multe ordine şi distincţii, şi-a cucerit o înaltă poziţie în societate şi acum, în condiţiile „marelui blitz", făcea tot posibilul pentru a asigura adăposturi populaţiei din capitală. Amiralul Evans era

un om vesel şi spiritual, îi plăcea şi ştia să povestească anecdote şi istorioare amuzante, producea o impresie extrem de plăcută, dar... se pricepea foarte puţin în politică.

Am plecat cu soţia mea şi cu Evans să vizităm adăposturile londoneze. Majoritatea erau construite pe acelaşi calapod, fiind destul de puţin solide şi capabile să-i protejeze pe oameni numai de suflul exploziilor şi de schije, dar nu de eventuale lovituri directe. Cînd am atras atenţia lui Evans asupra acestui aspect al chestiunii, el a dat din umeri şi a răspuns :

— Ei, asta este treaba politicienilor... Aici nu pot să mă amestec. Se spune că nu sînt fonduri pentru adăposturi mai bune.

Făcînd un ocol destul de mare prin oraş, am sosit în cele din urmă la East-End, cartier al sărăcimii londoneze. Cu o expresie triumfătoare pe faţă, Evans ne-a condus spre un soi de canal uriaş care cobora sub pămînt. Ne-am dat jos din automobil, şi Evans a rostit semnificativ :

— Acum veţi vedea cum are grijă guvernul de securitatea oamenilor celor mai simpli din Londra.

Am înaintat de-a lungul canalului, care se lărgea sub pămînt : era un imens depozit subteran, amenajat cîndva de una dintre societăţile de căi ferate engleze. Acum, în acest depozit nu se aflau mărfuri, în schimb era ticsit de oameni de toate vîrstele şi stările. Erau aici multe femei şi copii. Oamenii se adăposteau aici de bombele germane nu numai în timpul nopţii, ci stăteau şi ziua, găteau, jucau cărţi, citeau cărţi şi ziare.

— În acest adăpost antiaerian se află acum 4 000 de oameni — ne explică Evans.

Am fost repede recunoscut, căci fotografiile mele apăreau pe atunci adesea în ziare. Prin mulţime se răspîndi zvonul : „A sosit Maiski ! Maiski e aici !" În jurul nostru s-au strîns îndată sute de oameni. Şi deodată a răsunat un strigăt puternic :

— Un discurs ! Un discurs !... Să vorbească Maiski !

Această invitaţie era foarte inoportună pentru mine. Dacă aş fi luat cuvîntul în faţa acestor oameni, ar fi trebuit să le spun ceva din inimă, ceva care să le poată ridica moralul în lupta grea. Dar să le vorbesc în felul acesta ar fi însemnat pentru mine, ca ambasador al U.R.S.S. care se afla pe atunci în „relaţii de prietenie" cu Germania, să mă pun într-o situaţie dificilă pe mine personal şi guvernul sovietic. Căci U.R.S.S. ocupa o poziţie de neutralitate. Am încercat să mă eschivez de la o cuvîntare şi l-am

rugat pe Evans să ne încheiem cît mai repede vizita în acest adăpost. Aş, de unde ! Evans nici nu voia să se gîndească la aşa ceva. Mai trebuie să vizităm cutare colţ. Trebuie să trecem prin cutare coridor... El nu înţelegea de loc în ce situaţie delicată mă aflam !

Între timp, mulţimea din jurul nostru creştea vertiginos şi oamenii cereau tot mai stăruitor să le vorbesc. Antrenat de starea de spirit a celor din jur, Evans îmi zise :

— Şi de ce nu le-aţi spune acestor oameni bravi cîteva cuvinte ?

Cei din apropierea noastră au auzit întrebarea pe care mi-o adresase Evans, şi atîta le-a trebuit. M-am simţit deodată ridicat de nişte braţe puternice şi urcat pe platforma unui camion care stătea în apropiere. Apoi a fost urcat lîngă mine şi Evans. În sfîrşit a apărut pe camion şi soţia mea. Sub bolţile depozitului răsună deodată ca un vuiet :

— Un discurs ! Un discurs !

Nu mai aveam încotro şi am început să vorbesc. Am vorbit puţin, vreo 5 minute, şi am rostit doar fraze generale, formulate în aşa fel ca nemţii să nu poată acuza Uniunea Sovietică de încălcarea angajamentelor luate. Cu toate acestea, mulţimea a simţit că în faţa ei se află un reprezentant al clasei muncitoare sovietice, că el este prieten al proletariatului britanic şi că se poate avea încredere în el.

Cînd am terminat, au răsunat aplauze zgomotoase. Apoi cineva a intonat „Internaţionala". Ceilalţi s-au luat după el. Cuvintele celebrului imn răsunară puternic sub bolţile uriaşului adăpost. Evans ascultă şi mă întrebă naiv :

— Ce cîntă ? „Steagul roşu" * ?

N-am vrut să-l lămuresc pe Evans şi am bolborosit ceva nedesluşit. Am coborît de pe camion şi, înconjuraţi de mulţimea entuziasmată, am pornit încet spre ieşirea din adăpost. Cînd ne-am văzut în automobil, Evans mi-a spus cu mare satisfacţie :

— Totul a ieşit foarte bine ! Sînt mulţumit... Acum vedeţi şi dumneavoastră că guvernul nostru are grijă de popor.

M-am gîndit : „Nu pricepe nimic în politică".

* Cîntecul socialiştilor englezi.

„Marele blitz" şi incursiunile ulterioare asupra Angliei n-au constituit decît o parte — ce-i drept, partea cea mai dramatică — a războiului pe care a fost nevoit să-l ducă Anglia în anul care s-a scurs de la venirea lui Churchill la putere pînă la atacul Germaniei asupra Uniunii Sovietice. Au existat şi alte importante „cărări ale războiului" (totul se petrecea concomitent), dintre care poate cea mai periculoasă pentru Marea Britanie a fost războiul pe mare.

În ajunul celui de-al doilea război mondial, structura economică a Angliei avea un caracter cu totul aparte. Ţară industrială, în care 80% din populaţie locuia în oraşe şi care importa circa 60% din totalul de alimente necesare ei, Anglia era în cea mai mare măsură dependentă de importul produselor alimentare, lucru care poate fi ilustrat cît se poate de clar prin următoarele două exemple curioase.

În iarna 1939—1940 — prima iarnă a războiului —, cel mai valoros dar pentru oricare lady cu vază era... o ceapă, deoarece în această iarnă Anglia s-a pomenit pe neaşteptate fără ceapă. De ce ? Pur şi simplu pentru că ceapa era adusă de obicei din Egipt, iar acum comunicaţia pe mare cu Egiptul era mult îngreunată. Iar ca să cultivi ceapa în Anglia era prea tîrziu, deoarece războiul începuse la 1 septembrie. Abia în anul următor, „criza de ceapă" a fost soluţionată.

Un alt caz curios era acela al ouălor de găină. Şi în acest domeniu se resimţea o mare lipsă, deoarece de obicei ouăle erau importate din alte ţări, inclusiv din ţările baltice. Îmi amintesc foarte bine cît de încîntată a fost soţia mea cînd Aras, pe vremea aceea ambasador al Turciei la Londra, un cunoscut prieten al U.R.S.S, i-a trimis în dar... 10 ouă.

În afară de alimente, Anglia mai importa foarte mari cantităţi de materii prime — cherestea, bumbac, lînă, petrol, minereu de fier, metale neferoase etc. Acestea constituiau „pîinea" pentru fabricile şi uzinele ei.

În asemenea condiţii, menţinerea dominaţiei sale pe mări, asigurarea posibilităţii de a transporta liber spre metropolă produsele necesare constituia pentru Anglia o problemă vitală. Fără rezolvarea satisfăcătoare a acestei probleme, ţara nu numai că nu putea să poarte război, ci era sortită pur şi simplu înfometării.

Nemţii îşi dădeau prea bine seama de acest lucru şi încă în

timpul primului război mondial se străduiseră din răsputeri să izoleze Insulele britanice, tăindu-le calea aprovizionării cu alimente şi materii prime. Pe atunci principalele tipuri de arme folosite de nemţi în războiul maritim erau submarinele, crucişătoarele, printre care vestitele „Goeben" şi „Breslau", precum şi minele aşezate pe căile de acces ale vaselor comerciale spre porturile britanice. În 1914—1918, războiul pe mare a înregistrat succese alternative, cu toate acestea în viaţa Angliei au fost momente cînd ea s-a resimţit considerabil de pe urma acestui război. În anii celui de-al doilea război mondial, vechilor tipuri de arme germane îndreptate împotriva navigaţiei engleze li s-a adăugat şi aviaţia, ceea ce a complicat foarte mult sarcinile guvernului britanic în războiul pe mare. Şi aceasta cu atît mai mult cu cît Hitler ţinea şi mai puţin cont de „opinia publică mondială" decît kaiserul.

Drept rezultat, folosind experienţa trecutului, nemţii au întreprins atacuri energice împotriva flotei engleze — militare şi comerciale — chiar de la începutul celui de-al doilea război mondial. Am mai vorbit despre succesele lor în acest domeniu, înregistrate spre sfîrşitul anului 1939. Acestea însă n-au fost nimic pe lîngă ceea ce a urmat mai tîrziu, mai ales pe la jumătatea anului 1940, după terminarea „războiului ciudat". În memoriile sale de război, Churchill citează cifre foarte grăitoare : în mai 1940, cînd Chamberlain fusese nevoit să-şi dea demisia, pierderile flotei comerciale engleze se ridicau la 82 000 de tone, dar în luna următoare, iunie, ele au crescut brusc la 283 000 de tone, menţinîndu-se aproximativ la acelaşi nivel pînă la sfîrşitul anului*. În decursul unui an (din aprilie 1940 pînă în aprilie 1941), potrivit datelor amiralităţii, au fost scufundate în total circa 3 500 000 de tone, ceea ce reprezenta aproximativ 270 000 de tone pe lună. Nemţii nu s-au limitat însă numai la navele britanice. Ei scufundau şi vasele aliaţilor Angliei, ba chiar şi ale statelor neutre dacă aceste vase se îndreptau către porturile Angliei. Potrivit aceloraşi date ale amiralităţii, în anul arătat au fost distruse vase ale altor ţări însumînd peste 1 500 000 de tone. Nu este de mirare că în amintirile sale Churchill scrie : „Pe la sfîrşitul anului 1940 mă neliniştea tot mai mult scăderea importului nostru, care nu prevestea nimic bun" **.

Îmi amintesc că tocmai pe vremea aceea am avut ocazia să

* *W. Churchill.* „The Second World War", vol. II, p. 639.
** Op. cit., p. 532.

stau de vorbă cu fiul lui Lloyd George, Gwilim, care ocupa atunci un post de răspundere în Ministerul Comerţului. El s-a plîns amarnic de greutăţile create de nemţi în domeniul aprovizionării Angliei, citînd cifrele pierderilor engleze pe mare (acestea erau publicate în gazete) şi mi-a povestit cazuri revoltătoare de cruzime din partea submarinelor germane care scufundau vase comerciale. Vizibil zguduit de evenimentele războiului pe mare, Gwilim părea să nu fie pe deplin încredinţat de posibilitatea englezilor de a-l cîştiga.

După ce l-am ascultat cu atenţie pe fiul lui Lloyd George, i-am spus :

— Nu mă îndoiesc că în ultimă instanţă veţi ieşi învingători pe mare.

— Pe ce se bazează siguranţa dumneavoastră ? — m-a întrebat Gwilim.

I-am răspuns zîmbind :

— Dumneavoastră, englezii, aveţi marea în sînge... Un asemenea popor nu poate pieri din pricina războiului pe mare... O să găsiţi o soluţie.

Gwilim m-a privit oarecum mirat, apoi a adăugat cu un sentiment de uşurare :

— Optimismul dumneavoastră îmi dă foarte mult curaj... Vom lupta pînă la capăt !

Optimismul meu s-a dovedit a fi perfect întemeiat. Desigur că necruţătorul război pe mare dezlănţuit de Hitler i-a pricinuit Angliei destule necazuri şi complicaţii, însă ea a trecut cu succes prin această încercare şi, în cele din urmă, a înlăturat primejdia cumplită.

✻

O altă „cărare a războiului" căreia guvernul Churchill trebuia să-i acorde în acelaşi timp o mare atenţie fusese aşternută de Italia fascistă.

După căderea Franţei, Mussolini a hotărît să dea o lovitură Angliei în Africa. El şi-a propus drept ţel cucerirea Egiptului. Se părea că dispune de suficiente forţe în acest scop. Abisinia, Eritreea şi Somalia se aflau în mîinile Italiei, care avea aici puternice garnizoane. La Tripoli şi în Libia erau stăpîni tot italienii. Ei construiseră încă înainte de război o excelentă autostradă de circa 1 500 km de-a lungul întregului litoral al Africii de nord. În iunie 1940, în preajma acestui drum, de la graniţele Tunisiei şi pînă la

granițele Egiptului erau masați peste 200 000 de soldați ai Italiei fasciste (circa 15 divizii). Mussolini considera că aceasta este mai mult decît suficient pentru a învinge rezistența celor 50 000 de soldați de care dispunea pe vremea aceea Anglia în Egipt. Este adevărat că între liderii fasciști italieni nu exista o unitate de vederi în problema cuceririi Egiptului. Încă de pe atunci mi-au parvenit informații (care au fost pe deplin confirmate după terminarea războiului) că mareșalul Graziani, comandantul suprem al forțelor italiene din Africa de nord, considera aceste forțe insuficient pregătite pentru o campanie serioasă în vederea cuceririi Egiptului și cerea amînarea ei. Dimpotrivă, Mussolini și tot anturajul său de la Roma găseau că momentul este extrem de potrivit pentru a da lovitura împotriva Angliei în Africa de nord. Nu cunoșteam pe atunci amănuntele tuturor acestor discuții și nu știam că în cele din urmă Mussolini l-a pus pe Graziani în fața alternativei : ori începe campania, ori demisionează. Graziani nu a rezistat și a cedat. Dar toate acestea aveau o importanță secundară. Important era faptul că la 13 septembrie 1940 trupele italiene, sub comanda lui Graziani, au trecut la ofensiva generală împotriva trupelor engleze din Egipt.

Situația englezilor era grea. Ei erau mult mai slabi decît italienii nu numai din punct de vedere numeric, dar și în domeniul armamentului și mai aveau și spatele frontului cu totul descoperit. Faruk, regele Egiptului, simpatiza în mod vădit cu fascismul și nu voia să-i sprijine pe englezi. Faruk se menținea pe o linie foarte dubioasă și era înconjurat de o mulțime de spioni și de agenți ai statelor fasciste, în special ai Italiei. Într-o asemenea situație, generalul Wavell, comandantul forțelor britanice, a început o retragere lentă, cu lupte, în fața trupelor mareșalului Graziani. Dar mareșalul Graziani nu era înclinat să desfășoare operațiile rapid și energic. La 17 septembrie, la 4 zile după începerea ofensivei, trupele italiene au ajuns pînă la Sidi Barani și s-au oprit aici pentru 3 luni încheiate.

Între timp, guvernul britanic a reușit să-i trimită lui Wavell trupe și armament (pentru a-și asigura securitatea, acestea făceau un ocol pe la Capul Bunei Speranțe), întărindu-și astfel pozițiile în Egipt. La 6—9 decembrie 1940, englezii au întreprins o mare contraofensivă și, deși din punct de vedere numeric continuau să fie mult inferiori italienilor, Graziani n-a reușit să reziste loviturii lor. Trupele italiene nu numai că au părăsit teritoriul egiptean, dar au și început să se retragă în mare grabă tot mai departe spre

apus, pe admirabila autostradă construită cu puțin înainte de Mussolini. La 12 decembrie, italienii au părăsit regiunea Sidi Barani, la 3—5 ianuarie 1941 ei au evacuat Bardia, la 21—22 ianuarie — Tobruk, la 8 februarie — Benghazi. În două luni, englezii au înaintat de-a lungul unui front de 300 km și au luat prizonieri peste 113 000 de oameni. Trupele italiene s-au dovedit absolut incapabile de luptă : divizii și garnizoane întregi, în frunte cu generalii lor, s-au predat inamicului. Numărul trofeelor capturate de englezi a fost uriaș ★.

Concomitent Italia suferea înfrîngeri și pe un alt front african. În decembrie 1940 a început răscoala în Abisinia. Se întorsese în țară împăratul Haile Selassie, care se aflase pînă atunci în emigrație. Forțele armate britanice i-au acordat un sprijin serios (s-au remarcat în mod deosebit trupele din Uniunea Sud-Africană). Lupta s-a extins și în Somalia și Eritreea. Întregul „imperiu din Africa de răsărit", cu care se mîndrise atît de mult Mussolini, se năruia și se destrăma văzînd cu ochii. La începutul lunii aprilie 1941, englezii au ocupat Addis-Abeba, Massaua și alte puncte importante ale țării. Dominația fascismului italian în această parte a Africii a fost lichidată.

Insuccesul s-a abătut asupra Italiei și pe mare. La 30 martie 1941, la capul Matapan a avut loc bătălia dintre flota italiană și cea britanică, în care Italia a pierdut 3 crucișătoare mari („Pola", „Fiume" și „Zara"), două contratorpiloare și s-a ales cu alte cîteva vase grav avariate. Dimpotrivă, de partea britanică nu s-a înregistrat nici o pierdere mai importantă.

Aceste succese obținute în zile atît de grele pentru Anglia i-au ridicat, firește, moralul și i-au întărit încrederea în viitor.

Dimpotrivă, Mussolini făcea spume la gură, dar nu putea întreprinde nimic. Atunci i-au venit în ajutor nemții. Ei și-au debarcat trupele în Africa de nord și în martie 1941 forțele unite italo-germane au trecut la ofensivă spre Benghazi. La începutul lunii aprilie, englezii au evacuat acest punct, retrăgîndu-se la Tobruk. De altfel, trupele fasciste care le urmăreau nu au dat dovadă de un spirit deosebit de agresiv. În regiunea Tobruk, ostilitățile s-au oprit, și linia frontului s-a stabilizat aici pentru multe luni.

Țin bine minte cum, întîlnindu-mă în parlament, la mijlocul lunii aprilie, cu Walter Elliot, acesta mi-a spus cu satisfacție :

★ Op. cit., p. 544.

— În Africa treburile noastre merg bine !... Sincer vorbind, cînd italienii şi-au început ofensiva în toamna anului trecut împotriva Egiptului, eram foarte alarmaţi, dar realitatea s-a dovedit a fi mai milostivă cu noi decît ne-am aşteptat...

Elliot nu a exprimat decît starea de spirit generală care domnea pe atunci în Anglia. Atît poporul cît şi guvernul au căpătat oarecare curaj şi au început să aprecieze mai optimist perspectivele, deşi tocmai în timpul acela Marea Britanie a fost nevoită să treacă prin grele încercări pe o altă „cărare a războiului".

✻

La 28 octombrie 1940, în zilele în care trupele italiene îi mai sileau pe englezi să se retragă în regiunea Sidi Barani, Mussolini a atacat pe neaşteptate Grecia. În ciuda aşteptărilor sale, el a întîmpinat aici o serioasă rezistenţă. Poporul grec nu voia nici dominaţie străină, nici fascism. El a dat dovadă de un imens eroism în lupta cu agresorii italieni. În aceste împrejurări, guvernul Metaxas, care se afla atunci la putere, a adoptat o atitudine fermă, iar în fruntea armatei greceşti a fost numit un excelent comandant în persoana generalului Papagos. Deoarece la 13 aprilie 1939 Anglia dăduse Greciei garanţii, acum, la cererea guvernului grec, ea trebuia să vină în ajutorul aliatului său. Dar ce putea face ea ? Însăşi Marea Britanie lupta în acest moment din răsputeri împotriva „marelui blitz", iar armatele ei, deocamdată destul de puţine la număr, erau angajate în luptele din Africa. Nu rămînea decît flota din Marea Mediterană, care, după cum s-a amintit mai sus, a scufundat la capul Matapan cîteva nave militare italiene. Aceasta însă nu a putut să exercite prea mare influenţă asupra mersului operaţiilor pe uscat. De comun acord cu guvernul grec, Anglia a ocupat insula Cipru, transformînd-o într-o importantă bază a sa în apele Mării Egee, şi a pus la punct aprovizionarea armatei greceşti cu arme şi muniţii. În general ajutorul Marii Britanii acordat aliatului său grec (mai cu seamă la început) era foarte modest, fapt care nu putea decît să confirme justeţea aprecierilor unor oameni mai clarvăzători, ca, de pildă, Lloyd George, care încă în aprilie 1939 îi demonstrau zadarnic lui Chamberlain că fără un acord militar-politic cu U.R.S.S. garanţiile engleze acordate Greciei (precum şi Poloniei şi Romîniei, cărora, de asemenea, era vorba atunci să li se ofere garanţii) în mod practic nu valorează prea mult.

Cu toate acestea, Grecia a reuşit să opună Italiei o puternică

şi dîrză rezistenţă ! Mai mult, în noiembrie 1940, armata greacă a trecut la contraofensivă, izgonind trupele italiene de pe teritoriul său şi silindu-le să se retragă în Albania, unde s-au instalat la vreo 50 km la nord de graniţa Greciei şi, în ciuda unor încercări repetate, nu au reuşit să străpungă liniile greceşti. Mussolini nu mai cunoscuse o asemenea ruşine !

Era de aşteptat să apară în curînd pe scenă nemţii pentru „a veni în ajutorul" italienilor, dar mai ales pentru a-şi întări propriile lor poziţii în Balcani. Pe atunci nu se ştia încă de „planul Barbarossa" (atacarea U.R.S.S.), semnat de Hitler la 18 decembrie 1940, însă şi fără aceasta Germania avea destule motive pentru a ocupa o regiune atît de importantă din punct de vedere strategic şi atît de bogată în materii prime şi resurse alimentare. Guvernul britanic nutrea speranţa de a opune unui eventual atac al lui Hitler frontul unit al Iugoslaviei, Greciei şi Turciei, care, datorită condiţiilor sale topografice şi existenţei (cel puţin pe hîrtie) a 60—70 de divizii, ar fi putut să respingă cu succes asaltul germano-italian. În vederea organizării unui asemenea front, la mijlocul lunii februarie 1941, Anglia a trimis în Balcani şi Orientul Apropiat pe Eden, ministru al afacerilor externe şi membru al cabinetului de război. Călătoria lui a durat circa două luni, răstimp în care a vizitat Cairo, Ankara, Atena, şi urma să se ducă şi la Belgrad, dar... Dar să-i dau mai bine cuvîntul lui Eden însuşi, care mi-a relatat destul de amănunţit această călătorie a sa cu prilejul vizitei pe care i-am făcut-o pe la mijlocul lunii aprilie, după ce s-a întors la Londra.

— Situaţia din Africa de nord — spunea Eden — nu mă neliniştește prea mult. Admit că am întreprins o retragere tactică de la Sollum la Mersa Matruh, dar lucrul acesta este lipsit de importanţă : Egiptul nu este ameninţat de nici un pericol dinspre deşertul apusean. Cu totul altfel stau lucrurile cu Turcia şi cu Balcanii.

Şi Eden mi-a relatat că turcii, după impresia lui, sînt prieteni loiali ai Angliei, dar că în prezent au adoptat următoarea poziţie : dacă nemţii vor ataca Turcia, ei vor opune rezistenţă, însă nu vor să se amestece în treburile balcanice. Cît despre Balcani, grecii se comportă eroic, şi la începutul lunii martie englezii le-au trimis în ajutor trupe din efectivul armatei de pe Nil.

— E drept că nu le-am trimis atît cît am fi dorit — a adăugat Eden pe un ton oarecum de scuză —, dar am făcut tot ce am putut... Iugoslavia însă s-a dovedit a fi veriga cea mai slabă din calculele noastre, şi acum nu ştiu nici eu ce va ieşi de aici.

Într-adevăr, evenimentele din Iugoslavia erau dintre cele mai îngrijorătoare. După asasinarea regelui Alexandru al Iugoslaviei, în 1934 în Franţa *, tronul fusese ocupat de regele minor Petru al II-lea. În fruntea consiliului de regenţă se afla prinţul Pavel, un om slab de caracter şi uşor influenţabil. Din februarie 1938, şef al guvernului era Stoiadinovici, care ducea o politică de colaborare cu statele „Axei" fasciste, ceea ce a stîrnit o puternică opoziţie în masele largi ale populaţiei, astfel încît la începutul anului 1941 Stoiadinovici a fost silit să-şi dea demisia. Ca nou premier a fost numit Ţvetkovici, iar ca ministru al afacerilor externe — Markovici. Amîndoi erau înclinaţi să ducă o politică independentă, dar pe la mijlocul lunii februarie, cînd au fost „invitaţi" la Hitler la Berchtesgaden, n-au fost în stare să se opună presiunii exercitate asupra lor şi au promis verbal aderarea Iugoslaviei la „Axă". Acasă s-au lovit însă de o rezistenţă puternică atît din partea maselor cît şi din partea anumitor cercuri ale armatei, în frunte cu generalul Simovici. Dorind să exercite asupra Iugoslaviei o „acţiune psihologică", Hitler a început să cocheteze cu Bulgaria. Regele bulgar Boris a mers bucuros, ba chiar a alergat în întîmpinarea lui şi la 1 martie 1941 Bulgaria a devenit membră a „Axei". Apoi Hitler l-a „invitat" la el pe prinţul Pavel, pe care l-a „prelucrat" timp de 5 ore, reuşind în cele din urmă să-l intimideze. La 25 martie, Ţvetkovici şi Markovici au semnat la Viena pactul cu privire la aderarea Iugoslaviei la „Axă". După ce vestea a ajuns la Belgrad, la 27 martie în capitala Iugoslaviei a avut loc o lovitură de stat. Prinţul Pavel şi guvernul lui au fost răsturnaţi, iar puterea a fost preluată de un nou guvern, în fruntea căruia se afla generalul Simovici.

Evenimentele din Iugoslavia au stîrnit furia lui Hitler, care a hotărît să intre imediat în acţiune. Şi nu numai împotriva Iugoslaviei, ci şi împotriva Greciei.

— În februarie — povestea Eden —, cînd, în drum spre Cairo, am sosit împreună cu generalul Dill la Atena, intenţionam să trec şi pe la Belgrad. Dar prinţul Pavel s-a opus în mod categoric : se temea grozav că vizita mea îl va compromite în ochii nemţilor... Cînd în drumul nostru din Orientul Apropiat spre Anglia ne-am

* Regele Alexandru al Iugoslaviei a fost asasinat la Marsilia la 9 octombrie 1934, cînd a sosit în Franţa într-o vizită oficială. O dată cu el a fost asasinat şi ministrul francez al afacerilor externe, Barthou, care venise să-l întîmpine. Atentatul împotriva lui Alexandru a fost comis de terorişti croaţi aflaţi în solda lui Mussolini.

oprit din nou la Atena şi am vrut din nou să fac o vizită la Belgrad, noul guvern Simovici m-a rugat să nu fac aceasta de teamă să nu-l „provoace" pe Hitler. După îndelungi tratative, Simovici a consimţit să accepte vizita la Belgrad numai a generalului Dill, dar şi acesta trebuia să sosească în mare secret şi în haine civile. Dill a insistat pe lîngă Simovici să se elaboreze neîntîrziat un plan militar comun al forţelor iugoslave şi anglo-greceşti, deoarece era de aşteptat în zilele următoare un atac din partea Germaniei. Dar Simovici considera că nemţii nu sînt încă gata de ofensivă împotriva Iugoslaviei şi Greciei şi că el are la dispoziţie încă cel puţin o lună pentru pregătire. Drept urmare, nu s-a luat nici o hotărîre precisă. S-au înţeles numai că Simovici va lua contact direct cu comandantul armatelor greceşti, generalul Papagos, şi cu comandantul englez, generalul Wilson. Dar Simovici nu s-a grăbit să stabilească aceste contacte. La 5 aprilie, Papagos şi Wilson au adresat Belgradului rugămintea de a trimite neîntîrziat un reprezentant de răspundere al armatei iugoslave pentru tratative. Era însă prea tîrziu...

Da, firește că era prea tîrziu, căci la 6 aprilie 1941 Hitler s-a năpustit asupra Iugoslaviei. Belgradul a fost supus unui bombardament aerian sălbatic, apoi trupele de uscat germane au dezlănţuit din diferite direcţii ofensiva asupra Iugoslaviei. Concomitent nemţii au atacat şi Grecia. Dacă forţele iugoslave, greceşti şi britanice ar fi acţionat în comun, după un plan dinainte elaborat, ele ar fi putut, folosind teritoriul muntos al Balcanilor, să reziste sau, în orice caz, să reţină pentru multă vreme înaintarea armatelor germano-italiene. Însă acest lucru nu s-a întîmplat. Iugoslavii luptau izolaţi, acelaşi lucru îl făceau şi grecii, şi englezii. Pe lîngă aceasta, iugoslavii, care, ca potenţial, reprezentau cea mai serioasă forţă, nu aveau nici măcar un comandament unic şi nici un plan bine chibzuit de rezistenţă. În asemenea condiţii, nemţii, care ca efectiv, pregătire şi armament erau mult superiori iugoslavilor, au desfăşurat un adevărat „război fulger". La 13 aprilie, după o săptămînă de la începerea ofensivei, ei au ocupat Belgradul, iar către sfîrşitul aceleiaşi luni au devenit stăpînii întregii Iugoslavii.

Nici în Grecia treburile nu mergeau mai bine. Principalele ei forţe, 15 divizii, au fost imobilizate în Albania de către italieni. Trei-patru divizii apărau Macedonia. Aici, pe „linia Aliakmon", grecii erau sprijiniţi de englezi. Efectivul total al trupelor britanice din Grecia (nu numai de pe această linie) se ridica la circa 50 000 de oameni. Lovitura germană, dată în special de pe teritoriul

Bulgariei, a fost atît de puternică decît frontul anglo-grec nu a rezistat şi a început să se retragă vertiginos spre sud. S-a făcut o încercare de a se opri retragerea la celebrele Termopile, dar şi această încercare a eşuat. Rezultatul e lesne de înţeles : spre sfîrşitul lunii aprilie, armatele greceşti din Epir şi din Macedonia au capitulat, iar trupele britanice, după ce au pierdut circa 20% din efectivul lor, s-au evacuat în Creta. Tot acolo şi-au găsit azil şi regele Greciei şi guvernul grec.

Nemţii nu s-au mulţumit însă numai cu ocuparea Greciei continentale. La sfîrşitul lunii mai 1941, cu ajutorul aviaţiei şi al trupelor aeropurtate, întărite cu trupe marine relativ puţine la număr, ei au ocupat Creta, scoţîndu-i de acolo pe englezi, mai precis, pe neozeelandezi, care erau comandaţi de generalul Freyberg. E drept că nemţii au pierdut la această operaţie circa 15 000 de oameni, dar nici pierderile britanice la apărarea şi evacuarea Cretei nu au fost cu mult mai mici.

Aşa s-a încheiat nefericita campanie din Grecia.

Pe atunci nu cunoşteam multe amănunte — nume, fapte, cifre —, care au devenit cunoscute abia după terminarea războiului, dar sensul general al evenimentelor în curs de desfăşurare era cît se poate de limpede. În însemnarea mea din 2 iunie 1941 apreciam în felul următor situaţia creată :

„Drama Peninsulei Balcanice s-a terminat. Hitler a repurtat o victorie hotărîtoare. Englezii, ca întotdeauna, au acţionat după regula «too little and too late» (prea puţin şi prea tîrziu). Nici măcar nu sînt înclinat să-i învinovăţesc. În situaţia lor actuală, probabil că nici n-au putut să facă mai mult. Dar de ce au ajuns în această situaţie ? Aici, fără să vreau, îmi vine în minte figura lui Chamberlain. El şi cu întreaga lui «clică de la Cliveden» poartă vina celor întîmplate. Dacă în 1939 ar fi fost încheiat şi ar fi fost aplicat în mod cinstit pactul tripartit de asistenţă mutuală preconizat stăruitor de U.R.S.S., ar fi fost evitată drama balcanică şi, probabil, nu ar fi fost nici război. Acum însă, pîrjolul izbucnit cu 2 ani în urmă se extinde şi începe să se apropie tot mai mult de graniţele noastre. Nu-mi place că România, Ungaria, Bulgaria, iar acum şi Iugoslavia şi Grecia au aderat la «Axă». Ce ne rezervă oare ziua de mîine ?"

✻

O dată cu ofensiva germană în Balcani, Hitler a încercat să ocupe Irakul. În martie 1941 a venit în fruntea guvernului de la

Bagdad Raşid Ali, care întreţinea relaţii strînse cu naziştii. Regentul Emir Abdul-Ila, care conducea ţara pînă la majoratul regelui, partizan al orientării engleze, a fost nevoit să fugă, şi Raşid Ali a devenit stăpîn pe situaţie. Primul lui pas a fost atacarea bazei aeriene britanice Habbania, aşezată aproximativ la 50 km de Bagdad. La 2 mai au început operaţiile militare. Raşid Ali a concentrat aici circa 9 000 de soldaţi irakieni cu 50 de tunuri. Habbania a fost apărată de vreo 2 000 de englezi, în majoritate elevi ai şcolii de pilotaj aflate aici. Le-au fost trimise în ajutor mici întăriri de la Basra şi din alte cîteva locuri. Luptele au durat 5 zile şi s-au soldat cu un insucces pentru Raşid Ali : trupele irakiene nu au rezistat în faţa incursiunilor aviaţiei engleze şi s-au retras spre Bagdad. Atunci au apărut pe scenă nemţii. Din ziua de 13 mai, avioanele militare germane au venit în ajutorul lui Raşid Ali. Ele au fost urmate de unităţile aeropurtate italiene, care au încercat să îndrepte situaţia agentului lor, dar fără succes.

La 27 mai, Raşid Ali a fugit împreună cu anturajul său în Persia, iar la 31 mai a fost repus în drepturile sale regentul Abdul-Ila. Noul guvern care a venit la putere simpatiza cu Anglia.

În felul acesta, Hitler a suferit o înfrîngere în Irak. A fost, desigur, o slabă compensare pentru înfrîngerea suferită de Anglia în Balcani, însă în zilele acelea grele s-a făcut multă zarvă în presă şi în cercurile politice în jurul succesului militar-politic al guvernului britanic în Irak.

✻

În prima jumătate a anului 1941 a mai avut loc un eveniment care a însemnat, pe drept cuvînt, o foarte serioasă victorie a Angliei, deşi nu pe cîmpul de luptă (de altfel, acest eveniment avea o strînsă legătură cu desfăşurarea războiului). Mă refer la promulgarea în S.U.A. a legii cu privire la lend-lease.

În 1939—1940, S.U.A. au acordat ajutor Angliei pe diverse căi, ghidîndu-se după principiul : „Totul, în afară de război". Au construit pentru Anglia nave şi avioane, i-au trimis tunuri şi maşini, au sprijinit-o energic în presă şi prin radio. Cum urma să achite Anglia americanilor tot acest ajutor ? În lumea capitalistă existau în această privinţă reguli şi uzanţe extrem de dure. Am mai relatat în cele ce preced cum în vara anului 1940, în schimbul celor 50 de contratorpiloare vechi şi al unei jumătăţi de milion de puşti datînd din primul război mondial, englezii au fost nevoiţi să cedeze verilor de peste ocean o serie întreagă de baze maritime militare

extrem de valoroase pe teritoriul Imperiului britanic. Acum, cînd se punea în modul cel mai acut problema înzestrării militare a Angliei pe scară mult mai largă, cercurile conducătoare americane au făcut următorul raţionament simplu : Londra să plătească totul în numerar şi în hîrtii de valoare atîta timp cît le are, iar după aceea vom mai vedea. Scopul acestei pretenţii era limpede : slăbirea concurentului englez din punct de vedere economic, acapararea celor mai importante întreprinderi ale acestuia, scoaterea lui din poziţiile cele mai avantajoase pe care le ocupa. Vorba proverbului : frate-frate, da' brînza-i pe bani... Comportarea americanilor nu le-a plăcut englezilor, dar ce era de făcut ? Îmi amintesc că pe vremea aceea liderul laburist Herbert Morrison mi-a spus într-o zi :

— Este greu cînd ajungi în situaţia unui partener mai mic după ce ai fost atîta vreme stăpîn de sine stătător. Uneori ţi se suie sîngele la cap şi te mănîncă palmele. Dar acum n-avem altă ieşire !

Spre sfîrşitul anului 1940, aurul şi hîrtiile de valoare de care dispuneau englezii au început să se epuizeze treptat. Ba bine că nu ! La 1 noiembrie 1940, valoarea tuturor comenzilor Angliei plasate în S.U.A. se ridica pînă la 2,5 miliarde de dolari. Trebuia să se ia o hotărîre : ce-i de făcut de aci încolo ?

În acest moment a intervenit Roosevelt, dovedindu-se şi de astă dată un mare şi curajos om de stat, desigur, burghez în esenţă, dar cu vederi largi şi cu o neîndoielnică clarviziune (pentru prima oară, el a dat dovadă de asemenea calităţi în epoca „noii orientări"). Roosevelt a respins propunerile care veneau din diferite direcţii : să se acorde Angliei un mare împrumut pe cale particulară, să i se deschidă un credit de stat sau (după cum a propus Eleanor Roosevelt) să i se doneze pur şi simplu fondurile necesare pentru război. În locul tuturor acestor forme de ajutor financiar ce reflectă tradiţiile trecutului secular, Roosevelt a propus un plan nou şi original, nemaiîntîlnit în istorie, şi anume lend-lease-ul. Acest plan consta în esenţă în următoarele : S.U.A. vor acorda Angliei toate cele necesare războiului (armament, materii prime, alimente etc.) sub formă de „împrumut şi închiriere" fără a pretinde plata acum, ci mai tîrziu, după terminarea războiului. Anglia urma să-şi achite datoria faţă de S.U.A. fie prin restituirea bunurilor primite din partea acestora sub formă de împrumut — dacă acestea îşi vor mai fi păstrat valoarea —, fie compensînd împrumutul prin produse şi mărfuri sau pe orice altă cale acceptabilă pentru S.U.A. (reducerea tarifelor vamale pentru produsele americane, înlesnirea accesului lor pe piaţa Imperiului britanic etc.).

La 18 decembrie 1940, Roosevelt a expus în public, într-o conferinţă de presă, principiile lend-lease-ului. A fost un eveniment senzaţional, care a produs o impresie profundă nu numai în S.U.A., dar şi în întreaga lume capitalistă. Germania hitleristă a protestat oficial. În America a început o luptă internă acerbă între adepţii şi adversarii planului propus de preşedinte. În mesajul său către Congres din 6 ianuarie 1941, Roosevelt a declarat că S.U.A. trebuie să fie „un arsenal al democraţiei". Ministrul de război Stimson, în cuvîntarea rostită la 16 ianuarie, a apărat proiectul lui Roosevelt, argumentînd că „Anglia constituie prima linie de apărare a Americii împotriva cotropirii lumii de către statele totalitare". Roosevelt a fost sprijinit foarte energic — ceea ce era foarte important — de către Wendell Willkie, candidatul republican la postul de preşedinte.

De partea adversă au luat poziţie liderii „izolaţionismului" (senatorii Nye, La Follette, Vandenberg, Johnson ş.a.), faimosul colonel Lindberg, care proslăvea măreţia Germaniei şi prevestea înfrîngerea inevitabilă a Angliei, preşedintele Consiliului economic de stat la New York, Mervyn Hart şi alţii.

Pe o poziţie echivocă s-a situat Joseph Kennedy (tatăl viitorului preşedinte, John Kennedy), fost ambasador american la Londra în 1938—1940. Am relatat * în ce panică se afla el după căderea Franţei şi cît de stăruitor „sfătuia" atunci Anglia să se împace cu orice preţ cu Germania. Acum, în cuvîntarea sa rostită la radio la 18 ianuarie 1941, Joseph Kennedy a găsit cu cale să afirme cum că el n-a fost niciodată pesimist în ceea ce priveşte posibilitatea pentru Anglia de a cîştiga războiul şi că el n-a susţinut niciodată ideea unei păci bazate pe capitularea Angliei în faţa Germaniei. În continuare, Joseph Kennedy s-a pronunţat pentru acordarea unui ajutor Angliei de către Statele Unite, declarînd însă totodată că războiul pe care-l duce în prezent Anglia „nu este războiul nostru şi Marea Britanie nu luptă în cadrul bătăliei noastre". De aici Kennedy a tras concluzia că problema sprijinirii Angliei trebuie tratată cu mare prudenţă. Era cît se poate de evident că Kennedy continuă să creadă, la fel ca şi înainte, în forţa Germaniei şi că nu are încredere în capacitatea vitală a Marii Britanii.

După discuţii aprinse în diferitele instanţe ale mecanismului

* Vezi *I. M. Maiski.* „Amintirile unui ambasador sovietic", vol. 2, p. 477—478 (*I. M. Maiski* „Cine l-a ajutat pe Hitler", Editura ştiinţifică, 1963 p. 126—127).

parlamentar al S.U.A., legea lend-lease-ului a fost în cele din urmă adoptată şi la 11 martie 1941 semnată de preşedinte.

După cîteva zile, Lloyd George mi-a spus :

— E o mare victorie a noastră !... Acum toate greutăţile şi grijile financiare legate de purtarea războiului sînt rezolvate pentru noi... Winston a avut mai mult noroc decît mine... Dumnezeule, ce cumplită bătaie de cap mi-a pricinuit finanţarea războiului trecut ! Iar Winston poate să-şi concentreze acum toată atenţia asupra problemelor pur militare.

✻

La 10 iunie 1941 am făcut următoarea însemnare :

„Însumînd tot ce s-a petrecut în cele 21 de luni de război, trebuie să recunoaştem că pentru Anglia lucrurile s-au conturat mult mai favorabil decît s-ar fi aşteptat mulţi. Au fost, desigur, destule înfrîngeri şi greutăţi, dar au fost şi destule succese şi realizări. Bilanţul general este, fără îndoială, pozitiv : Anglia există, luptă şi chiar speră că, la urma urmei, o să învingă sau, cel puţin, o să ajungă la o pace acceptabilă pentru ea. Încrederea mea în capacitatea Angliei de a opune o puternică rezistenţă Germaniei, pe care mi-am exprimat-o cu prilejul discuţiei avute cu ambasadorul american Kennedy după căderea Franţei, este confirmată de fapte şi simt o mare satisfacţie. Nu pentru că am fost un bun profet, ci pentru că consider menţinerea Angliei independente extrem de importantă din punctul de vedere al intereselor U.R.S.S. şi ale întregii lumi.

Dar dacă bilanţul general al acestor 21 de luni este pentru Anglia pozitiv, aceasta nu înseamnă că greutăţile principale au şi fost depăşite. Nici pe departe ! Rezumînd impresiile mele pe toată această perioadă, pot să constat că în acest răstimp «strategia generală» a guvernului britanic s-a schimbat cel puţin de 3 ori.

În iarna 1939—1940, pe vremea lui Chamberlain, se considera că «linia Maginot» şi blocada plus puţin război aerian îşi vor face efectul şi vor sili Germania să accepte o pace «raţională» din punctul de vedere anglo-francez.

Această concepţie plăcută pentru englezi a fost răsturnată în mod brutal în primăvara şi vara anului 1940 de către nemţi, care au ocupat Danemarca, Norvegia, Olanda, Belgia şi au silit Franţa să capituleze.

O dată cu venirea la putere a guvernului Churchill a avut loc

o schimbare considerabilă. Nu întîmplător, în discuţia pe care a avut-o cu mine la 3 iulie 1940, premierul îmi declarase fără ocol că «strategia sa generală» în momentul acela se rezuma la atît : să reziste în următoarele 3 luni, adică să nu admită invazia germană în Anglia pînă în octombrie, cînd, după echinocţiul de toamnă, încep furtunile în Marea Mînecii şi debarcarea armatei inamice pe ţărmul britanic devine imposibilă.

După ce au trecut aceste 3 luni pline de nelinişte şi Anglia a rămas inaccesibilă, a intervenit o nouă schimbare în «strategia generală» a guvernului. Acum guvernul raţiona astfel : Imperiul britanic duce război împotriva Germaniei şi Italiei singur : din punct de vedere potenţial îi ajung resursele pentru a cîştiga războiul şi a rămîne o mare putere, dar pentru mobilizarea resurselor imperiului este nevoie de aproximativ 8—10 luni ; pentru acest răstimp, Anglia trebuie să se retragă pe insulele sale, transformîndu-le într-o fortăreaţă inaccesibilă şi, la adăpostul «liniei sale Maginot» pe apă (Marea Mînecii), să creeze o puternică armată şi o puternică flotă aeriană ; după aceea va putea să treacă la ofensivă : la început — în primăvara sau în vara anului 1941 — la «mica ofensivă» împotriva Italiei în Africa şi în continuare în Europa ; mai tîrziu — aproximativ în primăvara sau vara anului 1942 — să întreprindă «marea ofensivă», de astă dată împotriva Germaniei ; totodată se puneau mari speranţe, pe de o parte, în simpatia popoarelor înrobite de Germania, iar pe de alta în ajutorul crescînd în armament, financiar etc. al S.U.A.

Aceasta este, în linii mari, cea de-a treia variantă a «strategiei generale» pe care a urmat-o pînă acum guvernul englez. Cum se vor reflecta asupra acestei a treia variante evenimentele ultimelor 3 luni, în speţă, ocuparea de către Germania şi Italia a Peninsulei Balcanice, încă nu este clar. Deocamdată, în legătură cu problema «strategiei generale» se simt în cercurile guvernamentale o profundă neliniste şi un mare dezacord. Viitorul va arăta ce consecinţe vor avea toate acestea. În război sînt posibile orice fel de surprize".

Londra şi Moscova

Care au fost relaţiile anglo-sovietice în răstimpul celor 13 luni care s-au scurs de la venirea lui Churchill la putere pînă la agresiunea Germaniei împotriva U.R.S.S. (de la 10 mai 1940 pînă la 22 iunie 1941) ?

Încă la 27 martie 1940, adică înainte de formarea guvernului Churchill, din însărcinarea guvernului sovietic, i-am propus lui Halifax începerea unor tratative privind relaţiile comerciale între ţările noastre. În cursul următoarelor 6 săptămîni, Londra şi Moscova au făcut schimb de documente diplomatice, care însă n-au fost eficiente. Explicaţia era simplă. Guvernul Chamberlain pretindea ca partea sovietică să-i „dea asigurări" în privinţa cantităţii produselor sovietice livrate Germaniei şi în privinţa destinaţiei terminus a mărfurilor importate de către Uniunea Sovietică din străinătate (în special din S.U.A.). Practic, aceasta însemna că, într-o formă sau alta, Anglia urmărea să instituie un control asupra comerţului exterior sovietic. Se înţelege că U.R.S.S. nu putea să admită un asemenea amestec în treburile sale interne din partea unui stat străin şi, drept urmare, nu s-a putut ajunge la un acord între Londra şi Moscova în problemele comerţului.

Unul dintre primele acte ale guvernului Churchill a fost declaraţia despre dorinţa de a îmbunătăţi relaţiile anglo-sovietice. La 20 mai, Halifax m-a invitat pe neaşteptate la el, seara, ceea ce era un lucru puţin obişnuit. M-am întrebat ce ar putea să însemne aceasta.

Cînd am intrat în cabinetul ministrului afacerilor externe, el mi-a comunicat cu vădită emoţie că a avut loc o şedinţă a guvernului la care s-a hotărît că nu este indicată continuarea discuţiilor privind relaţiile comerciale între cele două ţări prin intermediul a tot felul de memorandumuri şi contramemorandumuri şi că guvernul britanic a hotărît să-l trimită la Moscova pe Stafford Cripps în calitate de „ambasador cu misiune specială" pentru reglementarea acestei probleme pe calea tratativelor directe cu Uniunea Sovietică. Halifax m-a rugat să pregătesc cu cea mai mare urgenţă formele pentru plecarea lui Cripps în U.R.S.S.

M-am bucurat de alegerea lui Cripps pentru această misiune, deoarece îi cunoşteam dorinţa de a contribui la colaborarea anglo-sovietică, însă nu m-am trădat prin nici un gest, păstrîndu-mi atitudinea rece, diplomatică. Întorcîndu-mă la ambasadă, am telegrafiat neîntîrziat la Moscova despre demersul lui Halifax.

Răspunsul de la Moscova a sosit peste 6 zile. Între timp, în Occident, evenimentele se succedau vertiginos. După ce au străpuns, la 14 mai, frontul francez la Sedan, nemţii înaintau rapid cu tancurile şi maşinile blindate în direcţia Oceanului Atlantic. Parisul era cuprins de panică, şi căderea guvernului Reynaud era iminentă. Franţa se apropia vădit de catastrofă. Legătura dintre Londra şi

Paris devenea tot mai nesigură. În această situaţie, în seara zilei de 24 mai mi-a telefonat Butler, comunicîndu-mi hotărîrea Foreign Office-ului de a trimite pe Cripps la 25 mai la Atena — atîta timp cît mai funcţionează linia aeriană Londra—Paris—Roma — pentru a aştepta acolo încheierea tratativelor dintre guvernele britanic şi sovietic cu privire la vizita lui la Moscova. Dacă nu vor fi folosite proximele cîteva zile, s-ar putea întîmpla ca Cripps să nu mai aibă posibilitatea de a ajunge prea curînd în U.R.S.S. Planul Foreign Office-ului a fost executat fără întîrziere, şi Cripps s-a instalat pentru cîtva timp în capitala Greciei.

La 26 mai a sosit răspunsul de la Moscova : guvernul sovietic se declara gata să-l primească pe Cripps, însă nu în calitate de „ambasador cu misiune specială" pentru dezbaterea problemelor comerţului anglo-sovietic, ci în calitate de „ambasador al maiestăţii sale" (la începutul lunii ianuarie 1940, Seeds, ambasadorul englez la Moscova, plecase în mod demonstrativ „în concediu" în patrie şi nu se ştia dacă se va mai întoarce în U.R.S.S.). Poziţia noastră nu i-a plăcut de fel lui Halifax, care a venit cu diferite propuneri de compromis, însă în cele din urmă s-a văzut nevoit să cedeze.

În primele zile ale lunii iunie, statutul lui Cripps ca ambasador al guvernului britanic a fost perfectat de comun acord ; s-a ivit însă o altă problemă : cum să-i parvină lui Cripps scrisorile de acreditare. Căci tocmai atunci nemţii începuseră ofensiva împotriva Parisului, şi linia aeriană pe care o folosise cu 10 zile în urmă Cripps a încetat să mai funcţioneze. Mai rămînea legătura cu Atena prin America, U.R.S.S., Balcani — un drum foarte complicat, iar Cripps trebuia să devină imediat ambasador britanic la Moscova. Ce era de făcut ?

Butler s-a frămîntat mult cu această problemă şi, în cele din urmă, mi-a împărtăşit mie greutăţile lui.

— Nimic mai simplu — l-am liniştit eu —, transmiteţi scrisorile de acreditare pe cale telegrafică.

— Bine, dar guvernul dumneavoastră — a întrebat circumspect Butler — va accepta scrisori de acreditare telegrafice ?

I-am răspuns rîzînd :

— Desigur că le va accepta ! În această privinţă să n-aveţi nici o grijă.

Butler ezita. Părea să-l neliniştească ceva, dar nu spunea ce anume. Apoi mi-a răspuns cu precauţie :

— Trebuie să-mi consult experţii.

Din străfundurile Foreign Office-ului răsări un bărbat cărunt,

cu o înfăţişare cît se poate de venerabilă, căruia Butler i-a relatat despre ce este vorba.

— Nu, nu este posibil ! i-a retezat cuvintele în mod categoric expertul.

— Dar de ce ? — l-am întrebat nedumerit.

— În cei aproape 200 de ani de cînd există Foreign Office-ul — a replicat sentenţios expertul — nu s-a pomenit în analele acestei instituţii un precedent de transmitere pe cale telegrafică a semnăturii regelui (scrisorile de acreditare britanice poartă semnătura regelui).

— Ei, aţi văzut ? — a remarcat semnificativ Butler.

— Argumentul dumneavoastră — m-am adresat eu expertului — nu mi se pare cîtuşi de puţin convingător... Chiar dacă în istoria Foreign Office-ului n-a existat un asemenea caz, însă nici în istoria omenirii nu a existat un asemenea război cum este cel actual. Trebuie să mergem în pas cu vremea, şi uneori dumneavoastră, englezii, ştiţi să faceţi acest lucru... Un exemplu : pe vremuri, clădirea parlamentului era luminată cu lumînări, iar acum cu becuri electrice... Urmaţi exemplul parlamentului, transmiteţi-i scrisorile de acreditare lui Cripps prin telegraf.

Expertul însă s-a arătat a fi un mare încăpăţînat, iar Butler tăcea şi-l privea cu respect pe expert. Aceasta era o ilustrare în plus a relaţiilor dintre parlamentarii englezi şi aparatul funcţionăresc. În sinea mea rîdeam, totuşi trebuia găsită o soluţie practică pentru a ieşi din această încurcătură. Atunci am propus :

— Pregătiţi scrisorile de acreditare pentru Cripps, trimiteţi-mi-le pe cale oficială la ambasada sovietică, eu vă voi confirma tot pe cale oficială primirea lor, apoi voi transmite personal conţinutul scrisorilor de acreditare pe cale telegrafică la Moscova. Originalul îl voi expedia Comisariatului poporului pentru afacerile externe cu proxima ocazie.

Interlocutorii mei s-au luminat dintr-o dată la faţă, iar Butler a exclamat :

— Perfect : aşa vom face !

Drept urmare, Cripps a devenit peste cîteva zile ambasadorul britanic la Moscova şi la 1 iulie a fost primit de către Stalin, căruia i-a înmînat o scrisoare personală din partea lui Churchill. În scrisoarea sa, premierul britanic spunea (cît sînt de actuale aceste cuvinte !) că, în ciuda deosebirilor dintre sistemele existente în Anglia şi U.R.S.S., relaţiile dintre ele în domeniul problemelor internaţionale pot fi „armonioase şi reciproc avantajoase“ şi că Anglia este

ferm hotărîtă să lupte împotriva hegemoniei Germaniei, care ameninţă Europa.

Dar, cu toate aceste cuvinte încurajatoare, nu s-au putut stabili nici un fel de relaţii „armonioase şi reciproc avantajoase“. În situaţia mondială, şi mai cu seamă în cea europeană, interveniseră mari complicaţii şi contradicţii, care îngreuiau nu numai o îmbunătăţire serioasă, dar chiar şi simpla normalizare a contactelor politice şi economice dintre cele două ţări. Pentru a da o oarecare idee despre natura greutăţilor existente pe atunci, mă voi limita la un singur exemplu.

După cum se ştie, în vara anului 1940, Estonia, Letonia şi Lituania au intrat în componenţa U.R.S.S. La 15 august a aceluiaşi an l-am vizitat pe Halifax şi, în numele guvernului sovietic, l-am rugat să ia măsuri pentru lichidarea misiunilor şi consulatelor britanice care au existat înainte în ţările baltice, precum şi pentru desfiinţarea fostelor reprezentanţe diplomatice ale acestor ţări în Anglia. Halifax s-a eschivat de a da un răspuns direct la demersurile mele, lansîndu-se, în schimb, în lungi consideraţii pe tema calificării acţiunilor U.R.S.S. faţă de statele baltice : constituie ele o agresiune sau nu ? În cele din urmă, Halifax a ajuns la concluzia că acţiunile U.R.S.S. nu pot fi considerate decît ca o agresiune, cu toate consecinţele ce decurg de aici.

Ascultîndu-l pe ministrul britanic al afacerilor externe, mă gîndeam cum trebuie să reacţionez la argumentarea lui. Se înţelege că aş fi putut foarte uşor să încadrez răspunsul meu în formulele marxist-leniniste atît de înţelepte şi obişnuite pentru noi, însă, în urma unei experienţe îndelungate, ştiam că oameni ca Halifax nu sînt de loc receptivi la aceste formule, faţă de care conştiinţa lor rămîne opacă. Pentru mine era însă important să-i spun lui Halifax ceva care să acţioneze asupra raţiunii şi sentimentelor lui şi să-l determine să facă cîţiva paşi practici spre lichidarea reprezentanţelor diplomatice britanice din ţările baltice şi a reprezentanţelor diplomatice ale acestor ţări din Anglia. Trebuia să găsesc un limbaj pe înţelesul lui Halifax, îmbrăcîndu-mi argumentele în haina unor imagini concrete, care să vorbească nemijlocit înţelegerii şi fanteziei lui.

— Ştiţi, lord Halifax — am început eu —, sînt siberian de baştină... Vă rog să-mi permiteţi să vă spun o snoavă despre un ţăran siberian... Într-un sat trăia un ţăran pe nume Ivan. Îmbolnăvindu-se grav, vecinii au hotărît că i-a fost scris să moară... Atunci, fără a mai aştepta sfîrşitul bolnavului, un vecin i-a luat calul şi l-a dus la el acasă... Un alt vecin i-a luat vaca... Al treilea — plu-

gul... S-a întîmplat însă ceva neaşteptat : ţăranul bolnav s-a însănătoşit şi a văzut ce au făcut vecinii lui în timp ce bolise. Atunci s-a dus la primul vecin şi i-a spus : „Dă-mi calul înapoi". Vecinul n-a vrut. Ţăranul l-a pocnit zdravăn şi şi-a luat calul. Apoi s-a dus la al doilea vecin şi i-a spus : „Dă-mi vaca înapoi". Al doilea vecin, văzînd ce a păţit primul vecin, a făcut tărăboi, l-a ocărît, dar în cele din urmă i-a dat înapoi vaca fără bătaie. S-a dus apoi ţăranul la al treilea vecin şi i-a spus : „Dă-mi plugul înapoi". Al treilea vecin, după experienţa primilor doi, n-a mai riscat nici măcar să se certe, ci pur şi simplu i-a înapoiat adevăratului stăpîn plugul... Ei bine, lord Halifax, cine a fost în acest caz după părerea dumneavoastră, agresorul : ţăranul Ivan sau vecinii lui ?

Halifax a tăcut multă vreme după „snoava" mea, apoi şi-a aţintit o clipă privirea în tavan, şi-a frecat rădăcina nasului şi, în cele din urmă, a rostit :

— Da, este un punct de vedere interesant.

Îmi dădeam, fireşte, prea bine seama că povestea cu ţăranul siberian nu este ultimul cuvînt al teoriei marxist-leniniste, dar rezultate practice a avut : Halifax nu ne-a mai numit niciodată „agresori", iar pe deasupra „snoava" mea a oferit prilej de discuţii în cercuri largi parlamentare şi în presă ; mulţi spuneau : „Dacă te gîndeşti bine, s-ar putea să aibă dreptate". O asemenea stare de spirit era pentru noi, fără îndoială, avantajoasă, contribuind la slăbirea tensiunii antisovietice care domnea în Anglia după intrarea statelor baltice în componenţa Uniunii Sovietice.

Aş vrea să fac o mică digresiune ca să arăt printr-un exemplu grăitor cu cîtă precauţie trebuie tratată istoriografia oficială engleză cu privire la cel de-al doilea război mondial.

În 1962 a apărut la Londra o carte voluminoasă (circa 600 de pagini de format mare) intitulată „Politica externă britanică în cel de-al doilea război mondial", aparţinînd condeiului lui sir Llewellin Woodward ★. Volumul face parte din seria lucrărilor privind istoria celui de-al doilea război mondial apărute în cadrul „Editurii Maiestăţii Sale", editură oficială a guvernului britanic. La pag. 29—30 ale volumului, autorul redă conţinutul convorbirii pe care am avut-o la 30 ianuarie 1940 cu Butler. În cursul acestei convorbiri au fost atinse diferite probleme, inclusiv aceea a relaţiilor germano-

★ *Sir Llewellin Woodward.* „British Foreign Policy in the Second World War". Londra, 1962, Her Majesty's Stationary Office.

sovietice, care interesau atunci în mod deosebit guvernul englez. Aci Woodward scrie :

El (adică eu. — *I. M.*) a explicat că în apropierea dintre Germania şi Rusia „nu este nimic sentimental". Guvernul sovietic intenţionează să-şi urmărească numai propriile sale interese. „Acum sînt vremuri cînd se poate întîmpla orice şi în jungla în care trăim se adună uneori laolaltă animale cu totul diferite dacă aceasta serveşte intereselor comune".

Fraza pusă între ghilimele era menită să reproducă cuvintele pe care le-aş fi folosit, chipurile, eu în convorbirea cu Butler.

Confirm cu plăcere că la 30 ianuarie 1940 am avut într-adevăr o lungă convorbire cu Butler pe diferite teme (în special în legătură cu războiul sovieto-finlandez care se purta atunci), dar în cadrul ei nu a fost pomenit nici un cuvînt despre „junglă" şi despre „animale cu totul diferite".

Dar s-a amintit vreodată de „junglă" în convorbirile mele cu Butler ? Da, s-a amintit, şi iată în ce împrejurări. Reproduc însemnarea pe care am făcut-o la 27 noiembrie 1940 (adică la vreo 10 luni după convorbirea din 30 ianuarie) :

„Am fost astăzi la Butler. Am avut o lungă discuţie în care, printre altele, a fost atinsă problema propunerilor engleze pentru îmbunătăţirea relaţiilor sovieto-engleze, propuneri înmînate de Cripps la Moscova la 22 octombrie. Aceste propuneri se rezumă în esenţă la următoarele : (a) U.R.S.S. păstrează faţă de Anglia o neutralitate la fel de favorabilă ca şi faţă de Germania ; (b) guvernul britanic se va consulta cu guvernul sovietic în problemele organizării postbelice şi-i va asigura participarea la viitoarea conferinţă pentru pace ; (c) Anglia nu va crea sau participa la alianţe antisovietice dacă U.R.S.S. nu va crea sau nu va participa la alianţe antibritanice ; (d) Anglia şi U.R.S.S. vor intensifica cît mai mult comerţul dintre ele, Anglia fiind dispusă să furnizeze U.R.S.S. tot ce-i trebuie pentru apărare ; (e) guvernul britanic recunoaşte *de facto* suveranitatea U.R.S.S. în ţările baltice, Basarabia, Ucraina apuseană şi Bielorusia apuseană ; (f) Anglia şi U.R.S.S. vor încheia un pact de neagresiune, similar cu cel germano-sovietic.

Butler m-a întrebat ce părere am despre aceste propuneri. I-am răspuns că ele îmi provoacă o dublă senzaţie : de mirare şi de iritare. De mirare, pentru că propunerile britanice nu au nici o bază reală. De pildă : guvernul englez ne promite recunoaşterea «de facto» a suveranităţii sovietice în ţările baltice, dar noi sîntem deja

în posesia unei asemenea recunoaşteri : la cererea noastră, reprezentanţii diplomatici britanici au părăsit nu de mult teritoriul republicilor baltice. Aşadar, ce aduce nou actuala propunere a guvernului britanic ?

— Dar ce vă provoacă iritarea ? — m-a întrebat cu oarecare nelinişte Butler.

— Îmi provoacă iritarea — i-am răspuns — acel punct al propunerilor engleze prin care guvernul britanic promite să asigure participarea U.R.S.S. la viitoarea conferinţă de pace. Oare guvernul britanic crede că este un fel de Sfîntul Petru, care, potrivit cunoscutei legende, deţine cheile raiului ?

Butler, oarecum tulburat, mi-a spus că s-ar putea ca formularea punctului respectiv al propunerilor să nu fie dintre cele mai reuşite. În orice caz, departe de guvernul britanic orice trufie şi aroganţă.

— Vedeţi, mister Butler — am remarcat —, aşa cum se prezintă în momentul de faţă Europa şi, poate, lumea întreagă, se poate numi junglă (Butler dădu din cap în semn de aprobare). Iar în junglă se ţine seama numai de cruda, aspra realitate. Care este realitatea acestor propuneri engleze ? Eu n-o văd".

Iată ce discuţie a avut loc de fapt. Ea nu seamănă de loc cu ceea ce apare în cartea lui Woodward : atît data convorbirii cît şi conţinutul ei sînt false. Nu ştiu dacă avem de-a face cu o neînţelegere sau cu o falsificare intenţionată. În orice caz, un lucru este limpede : cele conţinute în cartea lui Woodward necesită o abordare precaută şi cît se poate de critică.

Mă voi întoarce iarăşi la fondul problemei expuse. Atitudinea negativă a guvernului britanic faţă de intrarea republicilor baltice în componenţa U.R.S.S. a prilejuit o serie întreagă de controverse între Londra şi Moscova, care au înveninat relaţiile anglo-sovietice şi au stingherit normalizarea lor.

În legătură cu aceasta îmi amintesc foarte bine de o discuţie cu Halifax la 17 octombrie 1940. Ambianţa în care a avut loc această discuţie era foarte caracteristică : în cabinetul lui Halifax era frig şi curent, toate geamurile fuseseră sparte în ajun de o mină de mare calibru aruncată de germani în Parcul St. James. Mina nimerise în lac, aşa că efectul ei a fost mult atenuat. Cu toate acestea, atît la Foreign Office cît şi la palatul Buckingham, situate de o parte şi de alta a parcului, nu a rămas nici o fereastră întreagă. Era o zi umedă, ploua mărunt. Halifax semăna cu un cocoş zbîrlit şi şedea în faţa căminului, în care ardea un foc viu. M-a poftit să iau loc

alături de el şi a început o discuţie despre îmbunătăţirea relaţiilor anglo-sovietice.

— Oare este posibil acest lucru ? — m-a întrebat Halifax.

— Fireşte că este posibil — i-am răspuns —, dar cu o condiţie sine qua non : ca Londra să nu strice ceea ce se face la Moscova. Vă dau un exemplu. Nici n-a apucat bine Cripps să angajeze la Moscova tratative comerciale mai serioase, şi la 14 octombrie, la Londra, Ministerul Navigaţiei a rechiziţionat vapoarele republicilor baltice... Desigur, întregul efect al eforturilor depuse de Cripps s-a evaporat într-o clipă.

Halifax s-a apucat să-mi demonstreze că acum, în timpul războiului, Anglia are mare nevoie de nave. L-am întrebat zîmbind :

— Sper că soarta Imperiului britanic nu depinde de cele 30 de nave ale republicilor baltice !

— Desigur că nu — a răspuns Halifax, oarecum atins de ironia mea.

— Atunci care este problema ? — l-am întrebat din nou. — Credeţi-mă, lord Halifax, noi am obosit de bunele dumneavoastră intenţii, pe noi nu ne pot convinge decît bunele dumneavoastră fapte.

Dar fapte nu erau, şi, drept urmare, relaţiile anglo-sovietice au rămas nesatisfăcătoare pînă la 22 iunie 1941.

În ajunul agresiunii germane împotriva U.R.S.S.

La începutul lunii mai 1941 a trecut pe la mine ministrul plenipotenţiar al Suediei, B. Prütz. Prütz avea strînse legături cu cunoscuta fabrică suedeză de rulmenţi „SKF", îl interesa politica şi era un mare admirator al activităţii politice desfăşurate de A. M. Kollontai. Fusese de cîteva ori în Uniunea Sovietică, era partizanul apropierii suedezo-sovietice şi-i erau nesuferiţi naziştii germani. Între noi se stabiliseră bune relaţii şi ne întîlneam destul de des, cu care prilej făceam schimb de păreri şi discutam chestiunile politice curente.

De data aceasta Prütz mi-a povestit că fusese invitat recent împreună cu alţi cîţiva diplomaţi la un dejun la Churchill şi auzise acolo o mulţime de lucruri interesante. Cel mai mult l-a impresionat fabula cu „cele două broaşte", pe care a povestit-o premierul. M-am

uitat oarecum nedumerit la ministrul suedez, şi el mi-a înţeles întrebarea mută.

— Ştiţi — a început Prütz —, treburile englezilor nu merg prea strălucit în prezent : Balcanii sînt ocupaţi de Hitler, Grecia a trebuit să fie evacuată, Creta vine la rînd — e greu de crezut că va putea fi menţinută, pierderile pe mare sînt imense... În general, tabloul e destul de sumbru... După dejun, la cafea, cineva l-a întrebat pe Churchill despre perspectivele de viitor ale războiului. Drept răspuns, premierul a povestit fabula cu „cele două broaşte"... „Au fost odată — începu el — două broaşte, una optimistă, cealaltă pesimistă. Într-o seară, broaştele săreau printr-o poiană în apropierea unei ferme de lapte. Mirosul de lapte proaspăt muls ce ieşea prin fereastra deschisă a grajdului a atras atenţia broaştelor. Ele s-au simţit ispitite şi au sărit pe geam ca să se înfrupte din lapte. Broaştele şi-au calculat însă greşit mişcările şi din viteză au nimerit în putina cu lapte. Au privit în jur şi au văzut că pereţii putinei sînt înalţi şi abrupţi. Broasca pesimistă s-a descurajat pe dată, a hotărît că salvarea nu este posibilă, şi-a strîns labele la piept şi s-a dus la fund. Broasca optimistă a hotărît să lupte pentru viaţă şi a început să se zbată în lapte, în speranţa de a se salva. Ea nu ştia precis cum se poate face acest lucru şi dacă este posibil în general, dar nu voia să moară fără luptă. Toată noaptea s-a zbătut broasca optimistă în putina cu lapte, a înotat, a dat din lăbuţe prin lapte şi — o, ce fericire ! — către dimineaţă s-a pomenit pe o bucată groasă de unt care se formase în timpul nopţii datorită eforturilor ei..." Încheind această istorioară, Churchill a spus : „Iată că şi eu sînt o broască optimistă !"

Prütz a zîmbit şi a adăugat :

— După cum vedeţi, Churchill nu se pierde cu firea... Şi, cine ştie, poate că are dreptate.

✻

La 1 iunie 1941 am notat următoarele :

„În ciuda grelelor înfrîngeri suferite pe front (evacuarea Greciei, pierderea Cretei), întreaga Anglie a trăit ultimele 3 săptămîni sub impresia sosirii locţiitorului lui Hitler, Rudolf Hess. Dacă vrei să desprinzi din noianul de relatări, informaţii, ipoteze, presupuneri, zvonuri etc. care înconjură această istorie ciudată, aproape romantică, ceea ce pare mai verosimil, obţii aproximativ următoarea imagine.

Hess şi-a pilotat singur avionul. A aterizat — mai exact, a sărit cu paraşuta — în Scoţia, lîngă moşia ducelui Hamilton, cu care, se pare, s-a întîlnit înainte în Germania. Kirkpatrick, care fusese înainte de război consilier la Ambasada britanică de la Berlin, l-a recunoscut pe Hess. Din însărcinarea guvernului britanic, Kirkpatrick şi Simon l-au interogat pe Hess încercînd să lămurească în ce scop şi din însărcinarea cui a venit în Anglia. Hess a declarat că nimeni din Germania nu i-a dat nici o însărcinare, că Hitler nu ştia nimic de intenţia lui, că a venit din proprie iniţiativă şi din considerente proprii.

Hess consideră că Germania este invincibilă şi că continuarea războiului ameninţă Anglia cu o cumplită vărsare de sînge, foamete (din pricina blocadei) şi cu distrugerea totală. Pe de altă parte, războiul pricinuieşte şi Germaniei răni dureroase. El a fost la Hamburg şi a văzut distrugerile pricinuite acolo de incursiunile aviaţiei britanice. Hess nu vede de ce cele două mari state «nordice», bastioane ale civilizaţiei, trebuie să se distrugă între ele. Churchill este un aţîţător la război, lui nu-i pasă de toate astea, dar Hess nu se îndoieşte că în Anglia există oameni cu judecata mai sănătoasă, pe care i-ar urma poporul englez dacă i s-ar spune adevărul. Printre oamenii cu judecata sănătoasă, Hess îl socoteşte pe ducele Hamilton, de aceea a şi venit la el. Hess a mai citat cîteva nume care, după părerea lui, se înscriu în categoria celor cu judecata sănătoasă, dar pe cine anume nu am reuşit să aflu.

Ce vrea Hess ? După spusele lui, el doreşte în primul rînd concilierea între Germania şi Anglia. Pe ce bază ? Baza ar fi aproximativ următoarea : Anglia să rămînă cu imperiul ei, iar Germaniei să i se acorde libertatea de acţiune pe continentul Europei. Acordul cu privire la această împărţire a lumii ar putea fi încheiat pe un termen de 25 de ani. Se înţelege că o premisă pentru acordul anglo-german trebuie să fie înlăturarea guvernului Churchill şi crearea unui guvern «cu adevărat britanic».

Atitudinea presei engleze faţă de Hess a cunoscut mai multe faze. La început — în articolele şi informaţiile apărute la 13 mai — el a fost prezentat ca un om «sincer», «cinstit», bun familist şi aproape un «idealist» de nuanţă nazistă. Se afirma că el urăşte U.R.S.S. dintr-o profundă convingere şi de aceea îl dezaprobă pe Hitler pentru «împăcarea» cu bolşevicii. S-au găsit gazetăraşi care să-l preamărească pe Hess ca pe un «mare convertit», un soi de Buddha modern sau un sfînt Francisc (Ward Price în «Daily Mail»).

În zilele ce au urmat, gazetele au bătut în retragere, continuînd totuşi să-i dea o înaltă apreciere lui Hess şi misiunii sale. Apoi, spre sfîrşitul lunii mai, acţiunile lui Hess au scăzut mult ; s-a scris şi s-a vorbit despre el ca despre un reprezentant de seamă al «aceleiaşi bande de tîlhari», care a împins lumea la catastrofă. Se mai spunea că Hess este internat ca prizonier de război şi va rămîne închis pînă la terminarea războiului.

Ce se întîmplase ? După cîte cunosc, sosirea lui Hess a stîrnit o luptă în culisele politicii britanice. Churchill, Eden, Bevin şi în general toţi miniştrii laburişti s-au pronunţat de îndată în mod hotărît împotriva discutării cu Hess sau a ducerii prin intermediul lui a oricăror tratative de pace cu Germania. S-au găsit totuşi printre miniştri oameni ca Simon, care, susţinînd clica de la Cliveden, au considerat că trebuie să se folosească o ocazie atît de neaşteptată pentru stabilirea unui contact cu Hitler sau, cel puţin, pentru un sondaj privind eventualele condiţii de pace. Pînă la urmă a învins Churchill. Un rol destul de însemnat l-a jucat frămîntarea în rîndul maselor stîrnită de sosirea lui Hess. Lupta care s-a dat în culise şi-a găsit reflectarea şi în presă.

Victoria lui Churchill nu poate fi decît salutată, rămîne însă neclară întrebarea : cine este acest Hess ? Un trimis camuflat al lui Hitler sau un psihopat solitar ? Sau, poate, reprezentantul vreunei grupări a vîrfurilor naziste, îngrijorate de perspectivele războiului ce se tărăgănează prea mult ?"

A trecut aproape un sfert de veac de cînd au fost scrise rîndurile de mai sus. În acest răstimp au fost publicate o mulţime de documente, memorii, monografii şi studii despre cel de-al doilea război mondial, dar nici pînă în ziua de azi nu s-a dat un răspuns exact la întrebarea : cine a fost Hess ?

În memoriile sale de război, Churchill îşi exprimă părerea că Hess ar fi sosit „din proprie voinţă", dar că rădăcinile acestui act trebuie căutate în domeniul psihopatologiei ★. Schellenberg, şeful serviciului de contraspionaj al Gestapoului, afirmă în amintirile sale că Hitler nu i-a dat lui Hess nici un fel de indicaţii şi că nici măcar nu-i cunoştea planurile ★★. Kirkpatrick susţine aproximativ acelaşi punct de vedere ★★★. A. M. Nekrici, om de ştiinţă sovietic, scrie însă :

★ *W. Churchill.* „The Second World War", vol. III, p. 49.
★★ „The Labyrinth. Memoirs of Walter Schellenberg", New York, 1956, p. 187.
★★★ *J. Kirkpatrick.* „The inner circle".

„La procesul de la Nürnberg a avut loc un episod curios, căruia nu i s-a acordat suficientă atenţie. La 31 august 1946, Hess a declarat în faţa Tribunalului că doreşte să comunice sub jurămînt ce s-a întîmplat cu el în timpul şederii în Anglia. «În primăvara anului 1941...» — a început Hess. Dar aici a fost întrerupt de preşedintele Tribunalului, un englez, lordul Lawrence. S-ar putea ca istoria să nu-şi fi spus încă ultimul cuvînt cu privire la «misiunea lui Hess»" ★.

Oricum ar fi fost, un lucru este neîndoielnic : ceea ce era principal şi esenţial în legătură cu zborul lui Hess era cunoscut ambasadei sovietice încă de pe atunci, din primăvara anului 1941. Cei peste 20 de ani ce au urmat au adăugat numai diferite precizări şi detalii de importanţă secundară.

✻

Aş vrea să relatez 3 întîmplări care atestă că în ajunul zilei de 22 iunie I. V. Stalin nu credea într-o apropiată agresiune germană.

În primele zile ale lunii iunie 1941, Foreign Office mi-a transmis o scrisoare din partea consulului britanic la Barcelona, care m-a tulburat profund. În închisoarea din Tarragona, de lîngă Barcelona, era întemniţată cetăţeana sovietică Mah-Borjeţkaia, care lucrase în calitate de translatoare pe lîngă ofiţerii sovietici care au luptat de partea Republicii Spaniole. Mah-Borjeţkaia fusese capturată de franchişti şi condamnată la 30 de ani închisoare. Ea a reuşit într-un fel să ia contact cu consulul britanic de la Barcelona şi prin el a rugat să se comunice soţului şi copiilor ei, rămaşi la Moscova, că este în viaţă şi se află în închisoare în Spania.

Se înţelege că am transmis neîntîrziat printr-o telegramă Comisariatului poporului pentru afacerile externe informaţia primită, cu rugămintea de a se satisface cererea bietei femei. Dar nu m-am limitat numai la atît, ci am pus în faţa guvernului sovietic problema dacă nu s-ar putea obţine repatrierea cetăţenei sovietice Mah-Borjeţkaia pe bază de schimb sau printr-o altă modalitate. Mă aşteptam ca guvernul sovietic să folosească pentru aceasta sau Crucea Roşie, sau să-mi dea mie sarcina de a trata cu Foreign Office în vederea unei mediaţii engleze. Mare mi-a fost mirarea cînd, peste cîteva zile, am primit de la Moscova comunicarea că guvernul sovietic s-a adresat pentru ajutor la Berlin. Totodată, după tonul telegramei, se

★ „Mejdunarodnaia jizn" nr. 9 1960.

vedea că Moscova contează pe succes. Fără să vreau am dat din umeri şi m-am întrebat : „Cum e posibil ? Tocmai acum, cînd o mulţime de simptome ne fac să ne aşteptăm din partea lui Hitler, de la o zi la alta, la o agresiune împotriva Uniunii Sovietice, să sperăm că Mah-Borjeţkaia va fi eliberată prin mediaţie germană ?... De neînţeles !"

La 10 iunie m-a invitat la el A. Cadogan, subsecretar de stat permanent la afacerile externe. Cînd am intrat în cabinetul lui, mi-a spus :

— Din însărcinarea guvernului maiestăţii sale trebuie să vă fac o comunicare importantă. Vă rog să luaţi o hîrtie şi să notaţi ceea ce am să vă spun.

I-am îndeplinit rugămintea, şi Cadogan a început să dicteze, uitîndu-se în nişte documente pe care le avea în faţă :

— În ziua cutare, două divizii motorizate au trecut prin punctul cutare în direcţia graniţei dumneavoastră... La data cutare 6 divizii germane au fost masate în cutare loc din apropierea graniţei dumneavoastră... În cursul întregii luni mai, prin punctul cutare au trecut în direcţia graniţei dumneavoastră cîte 25—30 de trenuri militare pe zi... La data cutare, în cutare zonă din apropierea graniţei dumneavoastră a fost descoperit cutare număr de trupe germane şi aviaţie germană... Pînă la data de cutare, din cutare zonă pe lîngă graniţa dumneavoastră a fost terminată evacuarea populaţiei locale...

Cadogan vorbea cu glas monoton, numind mereu alte puncte şi alte unităţi militare. Notam aproape maşinal cele spuse de el. Îmi apăreau în faţa ochilor trupele naziste, mase imense de trupe naziste — infanterie, artilerie, tancuri, maşini blindate, aviaţie — în goană nestăvilită spre Răsărit, tot mai departe spre Răsărit... Şi toată această avalanşă de foc şi de moarte urma să se năpustească dintr-o clipă într-alta asupra ţării noastre !

În cele din urmă am terminat de scris. Cadogan s-a ridicat puţin, în semn că şi-a îndeplinit misiunea ce-i fusese încredinţată, apoi a adăugat :

— Primul ministru vă roagă să comunicaţi de urgenţă toate aceste date guvernului sovietic.

Îndată ce m-am întors la ambasadă am trimis la Moscova un cifru-fulger cu toate informaţiile primite de la Cadogan şi am început să aştept rezultatul. Desigur, n-am luat de bune sută la sută datele lui Cadogan : informaţiile serviciului de spionaj nu sînt întotdeauna precise ; englezii erau interesaţi în dezlănţuirea unui

război în Răsărit şi puteau să îngroaşe în mod intenţionat culorile pentru a produce o impresie mai puternică asupra guvernului sovietic ; de aceea, în sinea mea, am aplicat un rabat serios celor auzite de la Cadogan. Cu toate acestea, informaţia subsecretarului de stat era atît de gravă, iar datele comunicate atît de precise şi de concrete încît se părea că ar fi trebuit să-i dea de gîndit lui Stalin, să le verifice de urgenţă şi în orice caz să dea instrucţiuni riguroase celor de la graniţa noastră apuseană : „Fiţi vigilenţi !"

De aceea este lesne de înţeles marea mea surprindere cînd la 14 iunie agenţia TASS a publicat un comunicat în care se spunea :

„Încă înainte de sosirea în U.R.S.S. a d-lui Cripps, ambasadorul englez, dar mai cu seamă după sosirea lui la Londra, în presa engleză şi în general în presa străină au început să se răspîndească zvonuri privind «apropierea războiului între U.R.S.S. şi Germania»... În ciuda absurdităţii evidente a acestor zvonuri, cercurile autorizate de la Moscova consideră totuşi necesar, avîndu-se în vedere răspîndirea insistentă a acestor zvonuri, să împuternicească agenţia TASS să declare că aceste zvonuri reprezintă născociri grosolane ale propagandei forţelor vrăjmaşe U.R.S.S. şi Germaniei... Agenţia TASS declară că... şi Germania, la fel ca şi Uniunea Sovietică, respectă neabătut condiţiile pactului sovieto-german de neagresiune, drept care, după părerea cercurilor sovietice, zvonurile cu privire la intenţia Germaniei de a rupe pactul şi de a întreprinde un atac împotriva U.R.S.S. sînt lipsite de orice temei, iar transferul recent de trupe germane eliberate de operaţiile din Balcani în regiunile de est şi nord-est ale Germaniei este legat, probabil, de alte cauze, fără nici o legătură cu relaţiile sovieto-germane" ★.

Pur şi simplu nu ştiam ce să cred şi ce să fac. Săgeata în direcţia Angliei, cu care începea comunicatul TASS, era, fără doar şi poate, un răspuns la avertismentul dat de Cadogan.

Şi totuşi, mărturisesc, chiar şi în acest moment cumplit în sufletul meu mijea speranţa : „Dar dacă Stalin are totuşi dreptate ?"

În sfîrşit, încă o întîmplare şi ultima. La 20 iunie 1941 era gata de plecare spre U.R.S.S. vasul „Elna", cu care urmau să se întoarcă în U.R.S.S. marinarii din flota Mării Baltice rămaşi în Anglia din pricina împrejurărilor războiului. În aceeaşi zi am întrebat Moscova pe care itinerar este mai indicat să fie trimis vasul. Avînd în vedere pericolul unei agresiuni a Germaniei împotriva U.R.S.S., am

★ „Izvestiia", 14 iunie 1941.

dat a înţelege că vasul „Elna“ ar trebui trimis nu la Murmansk (cum ar fi fost firesc în condiţii normale), ci la Vladivostok, prin canalul Panama. Răspunsul a sosit spre seara zilei de 22 iunie, cînd războiul izbucnise, dar purta încă data de 21. Răspunsul glăsuia : „Trimiteţi «Elna» la Murmansk !“ În situaţia creată n-am mai executat, firește, aceste instrucţiuni şi am reţinut vasul în Anglia. Mai tîrziu, în urma schimbărilor survenite, „Elna“ n-a mai plecat în U.R.S.S., ci s-a încadrat în flota comercială a Angliei, care devenise aliata Ţării sovietice.

P A R T E A A T R E I A

Agresiunea Germaniei împotriva U.R.S.S.

22 iunie 1941

Sîmbătă 21 iunie era o zi călduroasă şi însorită, cum nu se întîmplă prea des la Londra. De aceea, îndată după terminarea lucrului la ambasadă, la ora 1 am plecat cu soţia mea la Bovingdown, în casa lui Negrin, unde ne petreceam de aproape un an fiecare „weekend“.

— Ce mai e nou ? — m-a întrebat Negrin, strîngîndu-mi mîna.

Am dat din umeri :

— Deocamdată nimic deosebit, însă atmosfera este încărcată... În orice clipă se poate stîrni furtuna.

Aveam în vedere informaţiile, profeţiile, zvonurile, care circulau intens în Occident în ultima lună, cu privire la apropiatul „salt“ al lui Hitler spre Răsărit, împotriva U.R.S.S.

Mi-am pus un costum uşor de vară şi am pornit-o prin grădina din jurul casei lui Negrin. Am stat pe bănci, m-am tolănit pe iarba verde, expunîndu-mi faţa razelor calde ale soarelui. Pămîntul şi aerul erau pline de miresmele îmbătătoare ale verii în pîrg, iar eu le inspiram cu nesaţ şi bucurie, desfătîndu-mă, căutînd să nu mă gîndesc la cumplitele primejdii ale momentului...

Raţiunea îmi spunea că agresiunea Germaniei hitleriste este aproape, că pîndeşte de după colţ, şi am anunţat în repetate rînduri Moscova despre această impresie a mea, dar inima parcă nu voia să creadă că aşa ceva ar putea să se întîmple cu adevărat. În ziua aceea memorabilă, tolănit pe iarbă, mă gîndeam :

— Să fie oare adevărat că mîine, poimîine va izbucni războiul?... Că hoardele hitleriste ne vor călca hotarul ?... Că bombele fasciste se vor prăvăli peste oraşele noastre ?... Că zeci şi sute de mii de

oameni sovietici sînt condamnaţi la moarte cumplită sub loviturile duşmanului ?... O, dacă toate acestea ar putea fi evitate !...

Deodată am fost chemat la telefon. Mă căuta secretarul ambasadei de la Londra : Stafford Cripps doreşte să mă vadă neîntîrziat. Cripps, care era pe vremea aceea ambasador britanic în U.R.S.S., sosise la începutul lunii iunie în Anglia pentru a se consulta cu guvernul său. Fusese de vreo două ori la mine, îmi spusese că activitatea sa la Moscova nu prea merge cum trebuie şi că are de gînd să plece din postul său. De ce o fi avînd nevoie atît de urgent de mine acum ? Eram alarmat.

Peste o oră am sosit la ambasadă. Cripps a intrat la mine extrem de tulburat.

— Vă amintiţi — începu el — că am avertizat în repetate rînduri guvernul sovietic despre apropierea agresiunii germane... Şi acum sîntem în posesia unor informaţii demne de încredere că această agresiune se va produce mîine, 22 iunie, sau, în caz extrem, la 29 iunie... Doar ştiţi şi dumneavoastră că Hitler atacă de obicei duminica... Am ţinut să vă aduc la cunoştinţă acest lucru.

După ce am schimbat cîteva scurte replici în legătură cu comunicarea lui, Cripps a adăugat :

— Se înţelege că, dacă la dumneavoastră începe războiul, mă întorc imediat la Moscova.

Îndată după plecarea lui Cripps am expediat Comisariatului poporului pentru afacerile externe o telegramă fulger cifrată cu privire la comunicarea lui. Apoi m-am întors la Bovingdown — la liniştea din afara oraşului, la grădina umbroasă, la miresmele verii, dar îmi sfredelea mereu creierul, şi mai dureros decît înainte, stăruitoarea întrebare : „Să fie oare adevărat că mîine va izbucni războiul ?“

Noaptea am dormit neliniştit, iar a doua zi, în 22 iunie, la ora 8 dimineaţa, am primit iarăşi un telefon de la ambasadă. Extrem de tulburat, consilierul K. V. Novikov vorbea foarte repede :

— Aţi ascultat radio Londra ?... Hitler a atacat azi dimineaţă Uniunea Sovietică !... Nemţii au trecut graniţa, bombardează oraşele noastre... Se dau lupte... Sînt victime...

„A început !... — îmi fulgeră prin minte. — Ce se va întîmpla acum ?“

Negrin şi toţi ai casei erau în picioare şi, extrem de agitaţi, umblau de colo colo într-o ţinută sumară. Apoi, îndată, chiar acolo, la telefon, izbucni un viu schimb de păreri în legătură cu senzaţionala ştire şi cu perspectivele ce se deschideau în viitorul apropiat.

M-am îmbrăcat în grabă şi împreună cu soţia mea m-am suit în maşină. Cît a durat drumul de la Bovingdown pînă la Londra m-am gîndit la măsurile practice pe care urma să le întreprind imediat. Îndată ce am sosit la ambasadă, secretarul mi-a comunicat că tocmai primise un telefon de la cabinetul lui Eden : ministrul afacerilor externe mă convoca la dînsul la ora 12. În jurul orei 11, radio Moscova a anunţat că la amiază va face o declaraţie la radio comisarul poporului pentru afacerile externe. I-am telefonat lui Eden şi, invocînd acest motiv, l-am rugat să mă primească după cuvîntarea lui V. M. Molotov. Eden consimţi bucuros, şi întîlnirea mea cu ministrul britanic pentru afacerile externe a avut loc de fapt în jurul orei 1, la amiază.

Cînd s-a anunţat cuvîntarea care urma să fie rostită la radio Moscova, primul meu gînd a fost : „De ce Molotov ? De ce nu Stalin ? Ar fi fost cazul să vorbească şeful statului“. N-am acordat însă prea mare importanţă acestui fapt, concentrîndu-mi întreaga atenţie asupra cuvîntării comisarului poporului pentru afacerile externe. Aceasta a fost scurtă — nu mai mult de un sfert de oră. Vorbitorul a subliniat mişelia lui Hitler şi răspunderea acestuia pentru dezlănţuirea războiului, făcînd distincţie între banda căpeteniilor fasciste şi poporul german şi exprimîndu-şi încrederea că forţele armate sovietice vor fi în stare să-i izgonească pe cotropitorii germani peste graniţele ţării noastre, aşa cum au reuşit s-o facă strămoşii noştri pe vremea lui Napoleon. Cuvîntarea se încheia cu următoarele cuvinte : „Cauza noastră este dreaptă. Duşmanul va fi nimicit. Victoria va fi a noastră“.

Cuvîntarea comisarului poporului pentru afacerile externe mi-a făcut o impresie bună. Ea corespundea întru totul stării mele de spirit şi convingerii mele ferme că vom zdrobi Germania. Dar în clipa aceea — şi o mărturisesc cu toată sinceritatea — nu mi-am putut închipui cît de groaznic va fi preţul victoriei noastre. Aceasta se explică prin faptul că în vara anului 1941, la fel ca şi mulţi, foarte mulţi alţii, nu-mi dădeam limpede seama nici de cultul personalităţii lui Stalin, nici de urmările tragice ale acestui fapt.

Eden m-a primit foarte prietenos şi mi-a vorbit îndelung despre solicitudinea şi simpatia Angliei şi a poporului englez faţă de Uniunea Sovietică în aceste clipe de grea încercare pentru ea. I-am mulţumit ministrului pentru afacerile externe pentru cuvintele sale calde, dar mă interesa mult mai mult să aflu cum va acţiona de aci încolo guvernul britanic. Mă neliniştea foarte mult gîndul că acum, căpătînd prin forţa împrejurărilor un aliat puternic în Răsărit,

guvernanţii britanici, aşa cum nu o dată procedaseră în trecut, vor arunca pe umerii acestuia tot greul războiului, în timp ce Anglia va căuta să se ţină oarecum deoparte. De aceea l-am întrebat pe Eden fără ocol : care va fi politica guvernului britanic în privinţa U.R.S.S. şi dacă nu-şi va restrînge oarecum „eforturile militare" pentru zdrobirea inamicului ? Apoi care va fi atitudinea Angliei faţă de „ofensiva de pace" a lui Hitler în Apus, lucru care va fi probabil de aşteptat acum, cînd principalele sale forţe le-a aruncat în Răsărit împotriva ţării noastre ?

Eden mi-a răspuns ferm că acum mai puţin ca oricînd poate fi vorba de pace cu Hitler, că Anglia va desfăşura din plin şi pe viitor „eforturile militare" şi că faţă de U.R.S.S. guvernul britanic va duce o politică de prietenie şi de solicitudine.

— Deseară — a continuat Eden — premierul va rosti o amplă cuvîntare la radio şi veţi avea prilejul să auziţi chiar din gura lui tot ceea ce v-am spus acum.

Mi-am exprimat satisfacţia în privinţa declaraţiilor ministrului afacerilor externe şi am promis să informez neîntîrziat guvernul sovietic. Apoi am adăugat :

— Pot să vă adresez o rugăminte ? — şi după ce Eden a răspuns că e gata s-o satisfacă bucuros, am continuat : — Vă rog să-i transmiteţi premierului că ar fi de o importanţă excepţională să precizeze cu maximă claritate două probleme : că Anglia va sprijini cu fermitate U.R.S.S. în acest război şi că Anglia nu va încheia în nici un caz pace cu Germania. Acum Anglia şi U.R.S.S. au de parcurs împreună o bucată bună de drum pe făgaşul istoriei. Pentru evitarea oricăror frecuşuri şi divergenţe inutile trebuie prevenită posibilitatea oricăror neclarităţi între cele două părţi.

Eden m-a ascultat cu atenţie, apoi a spus :

— Am să vă îndeplinesc bucuros rugămintea. Nu mă îndoiesc că premierul îi va acorda cea mai mare atenţie. În relaţiile dintre dumneavoastră şi noi trebuie să domnească o deplină claritate.

Cele ce au urmat au arătat — din păcate ! — că tocmai această „deplină claritate" a relaţiilor dintre Londra şi Moscova nu a existat în tot timpul războiului ; atunci însă aceasta era de domeniul viitorului, aşa că am plecat de la Eden foarte încurajat.

La ora 9 seara, Churchill a vorbit la radio. L-am ascultat cu atenţie. Premierul n-a ascuns faptul că a fost şi rămîne în principiu un adversar al comunismului şi că el „nu-şi va retrage nici un cuvînt" din cele rostite împotriva comunismului în pătrarul de veac care a trecut, dar, a continuat Churchill, „toate acestea pălesc în

faţa tabloului ce ni se înfăţişează... Îi văd pe soldaţii ruşi, care stau la hotarele patriei lor şi-şi păzesc ogoarele muncite de străbunii lor din timpuri imemoriale. Îi văd stînd de strajă căminelor lor, unde mamele şi soţiile se roagă — da, da, există momente cînd toţi se roagă — pentru salvarea celor dragi, a susţinătorilor lor, a apărătorilor şi ocrotitorilor lor. Văd zeci de mii de sate ruseşti, unde pămîntului i se smulg cu multă trudă mijloacele de existenţă, dar unde oamenii cunosc totuşi bucuriile simple, omeneşti, unde fetele rîd şi copiii se joacă. Văd cum peste toate acestea înaintează cumplita maşină militară a nazismului..."

În continuare, referindu-se la politica militară a Angliei, Churchill a spus :

„Sîntem ferm decişi să-l nimicim pe Hitler, ca şi orice urmă a regimului nazist... Noi nu vom angaja niciodată tratative nici cu Hitler, nici cu oricare altul din banda lui... Fiecare om, fiecare stat care luptă împotriva nazismului va primi sprijinul nostru... De aici rezultă că vom acorda Rusiei tot sprijinul de care sîntem capabili".

Churchill îşi întemeia atitudinea faţă de Uniunea Sovietică şi de lupta ei pe interesele reale ale Angliei. Hitler, spunea el, „vrea să înfrîngă forţa ruşilor în speranţa că, dacă aceasta îi va reuşi, el va putea să arunce principalele forţe ale armatei şi aviaţiei sale asupra insulelor noastre... Această invadare a Rusiei nu este decît un preludiu al invaziei împotriva Insulelor britanice... Iată de ce pericolul pentru ruşi înseamnă pericol şi pentru noi, şi pentru S.U.A., la fel cum cauza fiecărui rus care luptă pentru viaţa sa şi pentru căminul său este cauza fiecărui om liber şi a fiecărui popor liber din orice colţ al pămîntului" ★.

Ascultîndu-l pe Churchill, m-am gîndit : „Pentru astăzi pot fi mulţumit ; dorinţa mi-a fost împlinită : premierul a declarat cît se poate de limpede că acum Anglia nu va face tranzacţii cu Hitler şi că ea va acorda sprijin Uniunii Sovietice... Dar ce fel de sprijin ? Şi sub ce formă ? Pînă la ce limite ? Căci formularea „tot sprijinul de care sîntem capabili" permite diferite interpretări. Şi se ştie din istorie cîte controverse şi divergenţe înverşunate s-au iscat adeseori în sînul unor coaliţii militare chiar şi în cazurile cînd participanţii erau state cu acelaşi sistem social. Or, în cazul de faţă se creează coaliţia militară a două state cu sisteme sociale dife-

★ *W. Churchill.* „The Second World War", vol. III, p. 331—333.

rite — capitalist şi socialist. Care vor fi relaţiile lor reciproce ? Se vor putea oare înţelege în cadrul aceleiaşi grupări militare ?

Am reflectat îndelung pe această temă, dar apoi mi-am amintit de maxima evanghelică „ajunge zilei de astăzi grija ei", care-mi rămăsese în memorie încă din anii de şcoală, şi am hotărît : „Să ne bucurăm de succesul zilei de azi şi vom vedea ce va fi mai departe".

Apoi dintr-o dată mi-a apărut în faţă figura Beatricei Webb, cu care discutasem cu un an în urmă despre căile Angliei în acest război, şi fără să vreau am formulat în gînd concluzia : „Beatrice a avut dreptate — mersul evenimentelor confirmă previziunea ei : Anglia şi-a dobîndit cea de-a doua coaliţie" (prima coaliţie care s-a încheiat în vara anului 1940 a fost cu Franţa).

Problema celui de-al doilea front

Sosise a doua zi de război — de la Moscova nu venea nici o veste. Apoi a treia, a patra zi de război — Moscova continua să tacă. Aşteptam cu nerăbdare directive din partea guvernului sovietic, şi în primul rînd indicaţii în sensul pregătirii terenului aici, la Londra, în vederea încheierii în mod formal a unei alianţe militare anglo-sovietice, dar nici Molotov, nici Stalin nu dădeau nici un semn de viaţă.

Pe atunci nu ştiam ce situaţie se crease la Kremlin în primele zile după atacul Germaniei şi-mi explicam tăcerea Moscovei prin aceea că guvernul, copleşit de treburi militare extrem de urgente, pur şi simplu nu are timp pentru afacerile diplomatice.

Cu toate acestea nu mă simţeam îndreptăţit să stau cu mîinile încrucişate numai pentru că nu am primit nici un fel de „sarcini" de la Moscova. Cum ? ! Asupra ţării mele s-a abătut o groaznică nenorocire, pier mii de oameni, curg torente de sînge, în faţa poporului nostru se ridică problema libertăţii sau sclaviei, iar eu, cetăţean sovietic, mai mult, ambasador sovietic în Anglia, trebuie să rămîn pasiv, în aşteptarea directivelor de la centru ? Conştiinţa mea nu se putea împăca cu această situaţie, şi am hotărît să acţionez, să acţionez independent, pornind de la propria înţelegere a situaţiei şi a nevoilor celor mai stringente ale Uniunii Sovietice.

Mi-era perfect limpede că fără aprobarea Moscovei nu pot duce tratative cu privire la încheierea unei alianţe militare anglo-sovietice. Dar cu privire la crearea unui al doilea front în Franţa ? Era cu

totul altceva. Hitleriştilor le-a fost întotdeauna teamă de un al doilea front. Al doilea front era util în orice condiţii pentru U.R.S.S. — de ce n-aş ridica această problemă în faţa englezilor ? Nu vedeam nici un impediment şi am hotărît să întreprind demersurile necesare.

Dar cu cine puteam să stau de vorbă pe această temă ? Cel mai logic ar fi fost să vorbesc cu premierul, însă după o serie întreagă de simptome eram înclinat să cred că Churchill va avea o atitudine negativă faţă de o asemenea idee (ceea ce s-a şi întîmplat mai tîrziu). Cu Eden ? Ar fi fost cel mai nimerit din punctul de vedere al etichetei diplomatice, căci Eden deţinea pe atunci postul de ministru al afacerilor externe. Însă Eden, chiar dacă admiteam că va arăta înţelegere faţă de propunerea cu privire la cel de-al doilea front, se afla sub influenţa totală a premierului, şi era greu de crezut că va adopta o atitudine de opoziţie faţă de acesta. Pe baza considerentelor arătate am renunţat la ideea de a mă adresa în această problemă lui Churchill şi lui Eden.

Atunci cui să mă adresez ? După o matură chibzuinţă am ajuns la concluzia că ar fi poate indicat să întreprind primul demers pe lîngă lordul Beaverbrook. Acesta era un om îndrăzneţ şi independent. Era receptiv la ideile noi, la metodele originale de acţiune. Pe atunci Beaverbrook era membru al cabinetului militar al lui Churchill şi, ca atare, avea legătură cu problemele generale de strategie şi de desfăşurare a războiului. În afară de aceasta, în ultimii 6 ani se stabiliseră între noi bune relaţii personale. El mă vizita la ambasadă, eu îl vizitam la locuinţa sa din oraş şi la conacul său din Cherkley. În ultimii ani dinainte de război, Beaverbrook a contribuit mult la promovarea unei apropieri anglo-sovietice. Toate acestea mă făceau să presupun că Beaverbrook poate întîmpina ideea celui de-al doilea front cu mai multă înţelegere decît Churchill sau Eden. Este adevărat că o asemenea ocolire a premierului şi a ministrului afacerilor externe constituia o anumită abatere de la regulile diplomatice normale, dar oare se putea ţine cont de aceasta într-un moment de primejdie atît de cumplită ? Situaţia neobişnuită cerea, firește, şi metode neobişnuite de acţiune. Şi m-am decis : în a cincea zi de la începerea războiului germano-sovietic am plecat la Cherkley şi l-am rugat pe Beaverbrook să ridice în cabinetul de război problema deschiderii celui de-al doilea front în Franţa.

În momentul acela, informaţiile cu privire la situaţia de pe frontul germano-sovietic erau foarte confuze şi contradictorii. Hitleriştii, desigur, ţipau despre „succesele lor covîrşitoare" şi prezentau

lucrurile ca şi cum Armata Roşie s-ar destrăma văzînd cu ochii. Sursele engleze de informaţii erau mai prudente, dar şi ele constatau victoriile Wehrmachtului şi înfrîngerile trupelor sovietice. La Ministerul englez al Apărării se spunea atunci că „nemţii vor trece prin Rusia cum trece cuţitul prin unt". Pesimiştii afirmau că Hitler va deveni „stăpînul Rusiei" peste 6 săptămîni, iar optimiştii erau de părere că pentru aceasta el va avea nevoie de 3 luni. Comunicatele militare sovietice prezentau starea lucrurilor într-un sens mai favorabil pentru noi, totuşi şi din ele reieşea clar că Wehrmachtul înaintează, iar Armata Roşie se retrage.

Ridicînd în faţa lui Beaverbrook problema celui de-al doilea front, am argumentat în special pornind de la interesele reale ale Angliei însăşi. I-am spus că Marea Britanie singură (chiar cu imperiul ei) nu va putea să obţină niciodată victoria asupra celui de-al treilea Reich şi să-şi menţină poziţiile pe plan mondial. Pentru aceasta ea are nevoie de un puternic aliat pe uscat. Un asemenea aliat a apărut acum. Ce-i drept, deocamdată acesta cunoaşte anumite insuccese, dar ele constituie un fenomen trecător. Mai devreme ori mai tîrziu va avea loc o cotitură, şi atunci vor începe înfrîngerile hitleriştilor.

Drept argument am dat unele exemple istorice din trecutul Rusiei. Pentru Anglia este avantajos ca o asemenea cotitură să aibă loc cît mai curînd şi zdrobirea Germaniei hitleriste să se producă în viitorul cel mai apropiat, însă pentru aceasta este nevoie de un al doilea front şi cu cît mai repede, cu atît mai bine.

Beaverbrook m-a ascultat cu atenţie, apoi a spus :

— Tot ce spuneţi este foarte adevărat, dar...

Făcu o pauză, apoi, privindu-mă cercetător, adăugă :

— Permiteţi-mi să fiu absolut sincer... Dumneavoastră aveţi de gînd să luptaţi cu adevărat ? Oare la dumneavoastră nu se va întîmpla acelaşi lucru ca în Franţa ?

Am fost atît de uluit de întrebarea interlocutorului meu încît la început aproape că mi-am pierdut graiul. Venindu-mi în fire, m-am aprins şi am exclamat tăios :

— *We will fight like the devils* (vom lupta ca nişte diavoli).

Beaverbrook m-a privit cu atenţie, apoi mi-a atins umărul cu mîna şi a spus pe un ton mai cald decît de obicei :

— Eu vă cred... Bine, voi încerca să ridic în faţa cabinetului problema celui de-al doilea front. Consider că acum este necesar un al doilea front.

Mai tîrziu, cînd Ţara sovietică lupta eroic împotriva hoardelor hitleriste, Beaverbrook mi-a spus nu o dată :

— Mă bucur că v-am crezut atunci... Oamenii dumneavoastră luptă împotriva naziştilor într-adevăr ca nişte diavoli.

Însuşi Beaverbrook a devenit încă de atunci un partizan înfocat al celui de-al doilea front şi ulterior a contribuit mult la realizarea lui. Acest lucru îl dovedesc grăitor o serie de documente publicate după război. El ne-a făcut, de asemenea, o seamă de servicii în domeniul livrărilor militare, despre aceasta însă voi vorbi mai departe.

Am telegrafiat imediat la Moscova despre discuţia pe care am avut-o cu Beaverbrook. Iniţiativa mea nu a întîmpinat nici un fel de obiecţii. Dimpotrivă, comisarul poporului pentru afacerile externe l-a chemat la el pe Cripps (care îndată după 22 iunie s-a întors la Moscova) şi, referindu-se la atitudinea înţelegătoare a lui Beaverbrook faţă de ideea celui de-al doilea front, l-a rugat pe ambasadorul britanic să ridice această problemă în faţa guvernului său. Cripps a comunicat la Londra despre demersul comisarului poporului, şi atunci s-a produs un incident diplomatic curios. Eden m-a invitat la el şi, arătînd cu mîna spre materialul cifrat care se afla în faţa lui, primit de la Cripps, m-a întrebat cu cine anume am purtat discuţia cu privire la cel de-al doilea front : funcţionarul care alcătuise cifrul încurcase ceva şi numele interlocutorului meu fusese denaturat, aşa că nu se putea înţelege nimic.

Am răspuns :

— Interlocutorul meu a fost lordul Beaverbrook.

Pe faţa lui Eden trecu o umbră de iritare şi nemulţumire.

— Ah, lordul Beaverbrook... — rosti el tărăgănat.

Apoi, vorbind precipitat, îmi reproşă că nu m-am adresat direct lui în problema celui de-al doilea front : doar o asemenea problemă ţinea nemijlocit de competenţa lui, ca membru al cabinetului şi ministru al afacerilor externe.

Încercarea lui Beaverbrook de a trezi interesul cabinetului în problema celui de-al doilea front eşuase. Churchill, după cum am presupus, a avut faţă de această idee o atitudine negativă. Majoritatea membrilor cabinetului l-au susţinut. A fost nevoie de 3 ani de luptă îndîrjită din partea Uniunii Sovietice pînă ce al doilea front a fost deschis, în sfîrşit, în Franţa, dar şi aceasta numai pentru că statelor apusene le-a fost teamă ca nu cumva Armata Roşie să ajungă la Berlin înaintea lor. Este posibil ca această din urmă afirmaţie să fie contestată de istoricii, politicienii şi militarii

anglo-americani. Şi totuşi ea este întemeiată. Acum cînd, peste mulţi ani, revezi întregul material privind problema celui de-al doilea front, devine perfect clar că motivele ajutorării U.R.S.S. au jucat un rol secundar, ba chiar cu totul neînsemnat, în organizarea debarcării în Franţa în vara anului 1944. Iar în decursul celor 3 ani scurşi în bătălia pentru cel de-al doilea front principalul adversar al acestuia a fost invariabil premierul Marii Britanii, Winston Churchill. Iată cum trebuia înţeleasă în mod practic formularea lui că englezii vor acorda U.R.S.S. în acest război „tot sprijinul de care sînt capabili".

Primele săptămîni ale războiului germano-sovietic

În a douăsprezecea zi după dezlănţuirea agresiunii lui Hitler asupra U.R.S.S., la 3 iulie, I. V. Stalin a vorbit pentru prima oară la radio. L-am ascultat cu răsuflarea tăiată şi am căutat să desluşesc în cuvintele lui speranţa în cotitura hotărîtoare în desfăşurarea evenimentelor militare — şi încă în viitorul cel mai apropiat —, dar nu prea am izbutit.

„Trupele hitleriste — spunea Stalin — au reuşit să cotropească Lituania, o parte importantă din Letonia, partea apuseană a Bielorusiei, o parte din Ucraina apuseană. Aviaţia fascistă extinde sfera de acţiune a bombardierelor sale, bombardînd Murmanskul, Orşa, Moghilevul, Smolenskul, Kievul, Odesa, Sevastopolul". Aşadar, acum nu mai încăpea îndoială că hitleriştii ocupaseră întinse regiuni ale teritoriului sovietic şi că Armata Roşie se retrăsese de la graniţele sale departe în interiorul ţării. Iar chemarea lui Stalin ca „în regiunile ocupate de duşman să fie create detaşamente de partizani" şi să fie distruse „toate bunurile de preţ" în locurile părăsite de Armata Roşie sugera ideea că, probabil, pe curînd nu se poate aştepta o cotitură spre mai bine, cu atît mai mult cu cît mai departe Stalin a declarat de-a dreptul : „Este vorba de lupta pe viaţă şi pe moarte a Statului sovietic, de lupta pe viaţă şi pe moarte a popoarelor U.R.S.S.".

Fără să vreau mi-am pus întrebarea fatală : cum a fost cu putinţă să se întîmple una ca asta ? Oare n-am învăţat nimic din experienţa războiului finlandez ? Oare Armata Roşie s-a dovedit a fi nepregătită în faţa invaziei germane ? Oare n-au fost luate măsuri din vreme pentru o contralovitură puternică în eventualitatea

agresiunii hoardelor fasciste împotriva noastră ? Aici mi-am amintit de telegrama mea privind concentrarea trupelor germane la graniţa sovietică, trimisă la Moscova la 10 iunie, şi publicarea după aceasta, la 14 iunie, a declaraţiei TASS, care făcea asigurări cu privire la respectarea loială de către Germania a pactului de neagresiune.

A trecut o săptămînă după cuvîntarea lui Stalin, a mai trecut încă una, dar cotitura tot nu s-a produs. E drept că se dădeau lupte de-a lungul întregului front de la Marea Baltică pînă la Marea Neagră, e drept că hitleriştii sufereau pierderi grele, e drept că în anumite puncte şi regiuni ostaşii noştri i-au oprit multă vreme în loc pe cotropitorii germani, dar în ansamblu Armata Roşie continua să se retragă şi alte sute de mii de kilometri pătraţi ajungeau sub jugul hitleriştilor.

Eram nedumerit.

Dar cumplita realitate era evidentă : hoardele hitleriste înaintau impetuos spre Moscova şi Leningrad, iar Armata Roşie se retrăgea tot mai departe. Şi în conştiinţa mea se ridica tot mai acut şi mai insistent întrebarea : cine este de vină pentru această groaznică tragedie care a lovit atît de năprasnic Ţara sovietică ?

Pe atunci nu găseam un răspuns cît de cît clar la această întrebare, dar ţin bine minte că tocmai în primele săptămîni ale războiului germano-sovietic îndoiala mea în ceea ce priveşte înţelepciunea politică a lui Stalin, apărută pentru prima oară în zilele războiului sovieto-finlandez, a început să se accentueze.

✻

De la începutul lunii iulie a fost reluată activitatea diplomatică dintre U.R.S.S. şi Anglia. La Moscova s-a pus problema punerii la punct a noilor relaţii dintre cele două ţări. În aceeaşi chestiune, pe baza indicaţiei primite de la Comisariatul poporului pentru afacerile externe, am stat de vorbă cu Eden la Londra. Churchill, deşi oarecum jignit că Stalin nu reacţionase în nici un fel la cuvîntarea sa rostită la radio la 22 iunie, a hotărît totuşi să facă primul pas în vederea stabilirii unor relaţii mai amicale cu şeful Statului sovietic. La 7 iulie, el i-a trimis lui Stalin o scrisoare în care dădea a înţelege că ajutorul Angliei acordat Uniunii Sovietice va consta în special în bombardamentele aeriene asupra Germaniei. Cripps, care a înmînat personal această scrisoare lui Stalin, a avut cu el o convorbire care a durat aproape o oră. În timpul convorbirii cu Cripps, Stalin s-a exprimat în sensul că Anglia şi U.R.S.S. trebuie să încheie un acord care să conţină două puncte : ajutorul reciproc

în timpul războiului şi angajamentul de a nu încheia o pace separată cu Germania. Churchill a fost de acord, şi la 12 iulie 1941 Molotov şi Cripps au semnat la Moscova un pact de ajutor militar mutual, care prevedea următoarele :

„1. Cele două guverne se angajează să-şi acorde ajutor şi sprijin reciproc de orice natură în actualul război împotriva Germaniei hitleriste.

2. Ele se mai angajează, de asemenea, pe toată durata acestui război să nu ducă tratative şi să nu încheie un armistiţiu sau tratat de pace decît de comun acord"*.

Aceasta era piatra unghiulară în sistemul relaţiilor anglo-sovietice în perioada celui de-al doilea război mondial.

Cam tot pe atunci (mai exact la 8 iulie 1941) a sosit la Londra o misiune militară-maritimă sovietică. Şeful ei era generalul F. I. Golikov, iar locţiitorul acestuia — amiralul N. M. Harlamov. Am prezentat misiunea lui Churchill şi încă cîtorva membri ai guvernului, iar colonia noastră sovietică a înconjurat îndată pe membrii misiunii cu o atmosferă caldă de prietenie şi camaraderie. Militarii noştri s-au încadrat şi ei foarte curînd şi uşor în viaţa coloniei şi au ajuns membri destoinici ai acesteia. Am suportat cu toţii laolaltă vicisitudinile anilor de război, cu eforturi unite ne-am străduit să mai atenuăm condiţiile grele de viaţă organizînd serate cu artiştii noştri amatori la ambasadă şi la club. În cei 2 ani de relaţii cu misiunea militară-maritimă (pînă la plecarea mea definitivă la Moscova) nu-mi amintesc nici un caz de conflict cît de cît serios în care să fi fost amestecată misiunea. Aş vrea să adresez un cuvînt de mulţumire membrilor ei pentru comportarea lor în acele zile grele.

Generalul F. I. Golikov a rămas puţină vreme în Anglia — foarte curînd el a plecat cu avionul în S.U.A., în interes de serviciu, şi nu s-a mai întors să lucreze la Londra. Conducătorul efectiv (iar de la mijlocul anului 1943 şeful formal) al misiunii a fost amiralul N. M. Harlamov, care a rămas aici pînă la sfîrşitul anului 1944, cînd a primit alte însărcinări în patrie. N. M. Harlamov a condus activitatea misiunii cu înţelepciune şi tact, reuşind să apere interesele U.R.S.S. şi în acelaşi timp fără să încordeze peste măsură relaţiile cu englezii, lucru care ar fi fost extrem de dezavantajos pentru noi. Se înţelege că nu întotdeauna puteau fi

* „Politica externă a Uniunii Sovietice în perioada Războiului pentru Apărarea Patriei", vol. I, Moscova, 1944, p. 116.

evitate anumite ciocniri cu autorităţile britanice (voi relata despre aceasta mai amănunţit în cele ce urmează), însă, aruncînd o privire de ansamblu asupra activităţii misiunii din acei 2 ani, în cursul cărora am avut strînse legături cu ea, trebuie să arăt că ea a reuşit să facă faţă cu succes sarcinilor încredinţate. Şi acestea nu erau uşoare.

Pe lîngă serviciul obişnuit de legătură dintre forţele armate ale celor două state aliate, angajate într-un război mare şi greu, misiunea noastră se mai ocupa cu recepţionarea armamentului şi a furniturilor de război livrate de Anglia Uniunii Sovietice ; de asemenea, ea se mai îngrijea de organizarea transportului urgent al acestor livrări spre patrie şi, pe cît posibil, de securitatea lor. După cum se va vedea din cele ce urmează, aceste transporturi reprezentau, în condiţiile de atunci, nişte operaţii extrem de complexe, şi realizarea lor a prilejuit destule fricţiuni şi nemulţumiri reciproce. În cele din urmă însă, aceste asperităţi erau înlăturate : misiunea noastră îşi aducea contribuţia utilă în acest domeniu.

Spre deosebire de personalul numeros al misiunilor militare ale altor state, misiunea noastră militară-maritimă se remarca printr-o „austeritate" aproape spartană : ea număra doar vreo 50 de oameni (marinari şi ostaşi) ; în schimb, în majoritate, erau oameni de o înaltă calificare profesională, înzestraţi cu remarcabile calităţi personale.

Ţin să menţionez aici numele unor membri ai misiunii şi ale unor lucrători ai birourilor ataşaţilor militari, strîns legaţi în activitatea lor de ea, care au jucat în vremea aceea un rol deosebit : A. E. Brîkin, N. G. Morozovski, K. S. Stukalov, I. A. Sklearov, S. D. Kremer, M. N. Şarapov, N. N. Pugaciov. De numele acestuia din urmă se leagă o amintire tristă : el a pierit în Anglia în timpul unei catastrofe aviatice. Întreaga noastră colonie sovietică de la Londra a fost profund îndurerată din cauza acestei tragedii atît de năprasnice.

În primele săptămîni de război a avut loc un episod curios, despre care vreau să povestesc aici. Arhipelagul Spitzbergen aparţine Norvegiei, care exploatează acolo zăcăminte de cărbune. Pe bază de concesiune, U.R.S.S. se ocupă aici cu acelaşi lucru. Era de aşteptat ca, după agresiunea hitleriştilor asupra U.R.S.S., aceştia să încerce a ocupa Spitzbergenul pentru a-l transforma în baza lor nordică ; în acest caz, aliaţilor le-ar fi fost extrem de greu să-l apere ; în consecinţă guvernele U.R.S.S., Angliei şi Norvegiei s-au înţeles între ele cu privire la evacuarea minerilor sovietici şi norvegieni

de pe arhipelag. Guvernul britanic a luat asupra sa realizarea acestei operaţii, în care scop au fost repartizate nava de linie „Empress of Canada" şi cîteva nave militare pentru paza ei. Eu am primit de la Moscova directive urgente de a trimite cu expediţia pe unul dintre colaboratorii diplomatici ai ambasadei, în calitate de reprezentant al U.R.S.S., deoarece de pe Spitzbergen trebuiau evacuaţi aproape 2 000 de cetăţeni sovietici — mineri cu familiile lor. Telegrama a sosit în ajunul plecării expediţiei. Chestiunea era extrem de urgentă şi de importantă. Alegerea mea a căzut asupra tînărului ataşat P. D. Erzin, sosit de curînd la Londra. L-am chemat şi i-am spus :

— Pavel Dmitrievici, mîine va trebui să plecaţi în Arctica pentru îndeplinirea unei misiuni grele, dar de onoare.

E lesne de înţeles nedumerirea lui Erzin. I-am explicat în cîteva cuvinte fondul chestiunii. Pavel Dmitrievici a răspuns :

— Mă voi strădui să-mi îndeplinesc cît mai bine această misiune.

A doua zi, Erzin a plecat din Anglia, ducînd cu el documentele necesare din partea ambasadei.

Peste vreo 10 zile, flotila britanică a acostat la ţărmurile Spitzbergenului. Minerii sovietici, preveniţi dinainte de Moscova că vor fi evacuaţi, erau gata de plecare şi în decurs de două zile s-au îmbarcat împreună cu bagajele lor pe „Empress of Canada". Lucrurile nu au decurs însă fără „evenimente neprevăzute" care, de altfel, n-au avut nici un fel de urmări triste : tocmai în cursul celor două zile de îmbarcare au venit pe lume doi cetăţeni sovietici, care au fost asistaţi de medicii marinei militare engleze. Oarecare frămîntare a prilejuit şi un cîine — un animal extrem de inteligent şi de nobil — pe care căpitanul nu voia să-l ia pe vas. Cîinele se agita tot timpul pe mal în timp ce se desfăşura îmbarcarea minerilor pe vas, iar după ce au plecat ultimele bărci cu motor s-a aruncat în urma lor înot şi a ajuns la vapor. Aici a început să schelălăie atît de jalnic, încît, în cele din urmă, a fost luat pe bord.

Flotila britanică i-a transportat pe minerii sovietici la Murmansk, apoi s-a întors la Spitzbergen, i-a îmbarcat pe toţi norvegienii aflaţi aici, în număr de 700—800 de oameni, şi i-a dus în Anglia, deoarece în vremea aceea Norvegia era ocupată de hitlerişti.

La întoarcere, pe Erzin îl aştepta o surpriză pur şi simplu fantastică, posibilă numai pe vreme de război. Cînd flotila a sosit de la Murmansk la Spitzbergen, s-au prezentat la Erzin doi cetăţeni sovietici care n-au putut să se evacueze o dată cu ceilalţi com-

patrioţi ai lor, deoarece în acele două zile ei se aflau departe de ţărm, în munţi, şi nu ştiau nimic de plecarea ce urma să aibă loc. Ce era de făcut ? Erzin a găsit unica ieşire posibilă din situaţie : i-a luat pe cei doi mineri cu el şi i-a adus la Londra.

✽

La jumătatea lunii iulie am primit de la Moscova instrucţiuni de a încheia neîntîrziat pactul de asistenţă mutuală militară, după modelul celui anglo-sovietic, cu guvernele în emigraţie ale Cehoslovaciei şi Poloniei, care-şi aveau atunci reşedinţa la Londra. Am trecut imediat la acţiune.

Tratativele cu Cehoslovacia n-au prezentat nici o greutate. După ocuparea Cehoslovaciei de către Hitler, la mijlocul lunii martie 1939, majoritatea liderilor ţării care au emigrat s-au adunat treptat în Franţa, unde a sosit şi Beneş, care, după München, se afla în S.U.A. În noiembrie 1939 a luat fiinţă la Paris, sub preşedinţia lui Beneş, Comitetul Naţional Cehoslovac. Guvernele francez şi britanic l-au recunoscut şi i-au acordat un anumit sprijin. După căderea Franţei, comitetul s-a mutat la Londra, şi peste cîtva timp a fost format guvernul cehoslovac în emigraţie, în frunte cu Beneş, ministru al afacerilor externe fiind Masaryk (care în zilele premergătoare Münchenului deţinuse postul de ministru plenipotenţiar cehoslovac în Anglia). Guvernul britanic însă, din considerente nu prea clare, a tergiversat timp de cîteva luni recunoaşterea lui oficială.

Indicaţia primită de a încheia un pact de asistenţă mutuală militară cu Cehoslovacia m-a bucurat foarte mult. După semnarea pactului de neagresiune germano-sovietic din august 1939, relaţiile diplomatice dintre U.R.S.S. şi Cehoslovacia au ajuns într-o stare de letargie temporară, şi ambasadorul cehoslovac la Moscova, Zdenek Fierlinger, a sosit curînd după aceea la Paris, iar apoi, împreună cu Comitetul Naţional Cehoslovac, s-a mutat la Londra. Deşi de la sfîrşitul anului 1939 între guvernele sovietic şi cehoslovac nu au existat relaţii diplomatice, am continuat totuşi să mă întîlnesc „neoficial" cu Beneş, cu Masaryk şi cu Fierlinger. Acest lucru mi se părea indicat, ţinînd seama de eventualitatea unor schimbări care ar fi putut surveni în relaţiile dintre U.R.S.S. şi Germania în cursul războiului. Beneş deţinea informaţii foarte preţioase cu privire la situaţia Germaniei în Europa centrală, pe care mi le împărtăşea bucuros. Cel mai des mă întîlneam pe atunci cu Fierlinger, avînd astfel de multe ori prilejul să mă conving de înaltele

sale calităţi ca om şi ca politician. Între noi s-au stabilit relaţii cu totul prieteneşti, care s-au menţinut pînă în prezent.

Primind telegrama de la Moscova, i-am comunicat îndată lui Masaryk, ca ministru al afacerilor externe, conţinutul ei. El a fost foarte bucuros şi mi-a răspuns :

— Putem să semnăm acest pact chiar şi acum !

În ziua următoare, la 18 iulie, Masaryk a sosit la ambasada sovietică şi, după ce a studiat proiectul de pact pe care-l pregătisem, a declarat că nu are nici un fel de obiecţii. De aceeaşi părere a fost şi Fierlinger, care-l însoţea. Apoi a avut loc semnarea oficială : din partea Cehoslovaciei pactul a fost semnat de Masaryk, din partea U.R.S.S. — de mine. Prevederile pactului urmau, în general, modelul pactului anglo-sovietic, avînd însă două completări speciale. În primul rînd, articolul 1 al pactului prevedea că cele două guverne vor face imediat schimb de reprezentanţi. În al doilea rînd, articolul 3 prevedea crearea pe teritoriul U.R.S.S. a unor unităţi militare cehoslovace, în care vor intra cetăţenii cehoslovaci care locuiau pe vremea aceea pe teritoriul Ţării sovietice. Într-adevăr, asemenea unităţi militare au fost organizate ulterior şi au jucat un rol de cinste în luptele pentru eliberarea patriei lor.

Cînd ceremonia semnării a fost încheiată şi am sărbătorit acest act ciocnind cupe cu şampanie, Masaryk, care de obicei scăpăra de umor, a rostit cu o solemnitate neobişnuită pentru el :

— După ziua de azi îndrăznesc să afirm că n-am trăit degeaba pe pămînt.

Peste cîtva timp, Fierlinger a plecat la Moscova în calitate de ministru plenipotenţiar al Cehoslovaciei *.

Mult mai grele şi mai complicate s-au dovedit a fi tratativele cu guvernul polonez în emigraţie, care a luat fiinţă la Paris în octombrie 1939, îndată după zdrobirea Poloniei. În fruntea lui se afla generalul Sikorski — un bun militar, dar un prost politician, un patriot cinstit de modă veche poloneză şi adept convins al orientării franceze. Concepţia despre lume a lui Sikorski, pe cît am putut să-mi dau seama din cele observate de mine şi auzite de la alţii, se situa undeva între liberalismul moderat şi conservatorismul moderat de nuanţă burgheză. Din nenorocire, în jurul lui Sikorski se învîrteau prea multe figuri profund reacţionare, care

* Guvernul britanic, îndată după semnarea pactului sovieto-cehoslovac, a recunoscut, în sfîrşit, în mod oficial guvernul cehoslovac, ceea ce se abţinuse să facă vreme îndelungată.

exploatau numele lui şi pe care nu a avut tăria necesară de a le pune la punct. Iată de ce guvernul Sikorski, care a existat la Paris şi la Londra între 1939 şi 1943, a lăsat în urma sa atîtea triste amintiri. Acest guvern în surghiun, recunoscut de Anglia şi de Franţa, s-a înconjurat treptat cu tot felul de organe auxiliare cu caracter politic, militar şi cultural. Reşedinţa sa a fost la început oraşul francez Angers, iar după căderea Franţei — Londra.

Cercurile guvernante britanice aveau faţă de Sikorski o atitudine plină de bunăvoinţă. Am avut de multe ori prilejul să-i aud pe miniştrii şi politicienii englezi exprimîndu-şi dorinţa ca tocmai el, Sikorski, să stea după terminarea războiului în fruntea noii Polonii, care va renaşte din ruine.

Pentru tratativele cu guvernul cehoslovac nu am avut nevoie de nici un fel de mediatori, căci îi cunoscusem şi înainte pe oamenii care se aflau în fruntea acestui guvern. Alta era situaţia cu polonezii. Personal nu mă întîlnisem niciodată nici cu Sikorski, nici cu ceilalţi membri ai guvernului său. În afară de aceasta, în anii premergători războiului, relaţiile dintre Polonia şi U.R.S.S., spre deosebire de relaţiile sovieto-cehoslovace, au fost prea puţin prietenoase, uneori de-a dreptul ostile. Nu eram sigur că guvernul Sikorski va primi propunerea sovietică cu privire la pactul de asistenţă mutuală militară. De aceea mi s-a părut mai indicat (aceasta era şi părerea Moscovei) să fac în prealabil un sondaj cu ajutorul unui mediator cu autoritatea cuvenită. În acest scop l-am vizitat pe Eden şi l-am rugat să lămurească problema care ne interesa. Eden a salutat cu căldură intenţia guvernului sovietic şi a acceptat bucuros rolul de mediator între mine şi Sikorski.

A doua zi am primit un telefon de la A. Cadogan, subsecretar de stat la Ministerul Afacerilor Externe, care mi-a comunicat că Eden a stat de vorbă cu Sikorski şi că Sikorski acceptă să ducă tratativele propuse de noi. Se punea acum numai problema cum să fie organizate aceste tratative.

— Generalul Sikorski — a continuat Cadogan — ar fi bucuros dacă aţi trece pe la el şi v-aţi înţelege asupra tuturor amănuntelor de procedură.

I-am răspuns lui Cadogan rîzînd :

— Pentru prima întîlnire aş prefera un teritoriu ceva mai neutru.

Cadogan m-a înţeles şi a spus rîzînd şi el :

— Dacă socotiţi cabinetul meu de la Foreign Office un teritoriu suficient de neutru, sînt gata să vi-l cedez dumneavoastră şi generalului Sikorski. Am să şi plec de acolo, ca să nu vă stingheresc.

— E bine — i-am răspuns —, cabinetul dumneavoastră mi se pare un loc potrivit pentru prima noastră întîlnire cu generalul Sikorski.

Cadogan şi-a exprimat satisfacţia şi a promis să ia legătura în acest sens cu premierul polonez. Peste o jumătate de oră, Cadogan mi-a telefonat din nou şi mi-a comunicat că Sikorski nu are obiecţii împotriva unei întîlniri la Foreign Office şi propune s-o organizăm a doua zi la ora 4 după-amiază. Cadogan m-a întrebat dacă îmi convine această oră. Am răspuns că-mi convine şi l-am rugat pe Cadogan să-l înştiinţeze şi pe Sikorski. Am crezut că acum toate discuţiile preliminare sînt încheiate şi m-am apucat îndată de elaborarea propunerilor pe care urma să le fac polonezilor a doua zi. Însă mă înşelam. Peste o altă jumătate de oră, Cadogan mi-a telefonat pentru a treia oară şi mi-a spus :

— Generalul Sikorski m-a rugat să vă previn că dînsul nu se va prezenta mîine la întîlnire la ora 4 după-amiază, ci cu 3 minute mai tîrziu.

Am rîs copios în sinea mea. Probabil că cele 3 minute sacramentale erau menite să simbolizeze deosebirea dintre funcţiile noastre. Sikorski este premier, pe cînd eu numai ambasador. Am spus cu glas tare :

— Dacă generalul Sikorski consideră drept o virtute nepunctualitatea la o întîlnire convenită, nu am nimic de obiectat.

Am auzit cum a rîs Cadogan la celălalt capăt al firului, apoi a adăugat :

— Vă rog să mă scuzaţi că am fost nevoit să vă transmit o comunicare oarecum bizară, dar aşa este soarta mediatorului... Totul e să se înceapă tratativele cît mai curînd.

A doua zi, la ora 4 fix, mă aflam în cabinetul lui Cadogan. Afară era cald, soare şi, în mod firesc, m-am prezentat la Foreign Office într-un costum uşor de vară de culoare gri deschis. Salutîndu-l pe Cadogan, am spus zîmbind :

— Aşadar, 3 minute — şi am început să urmăresc cu atenţie acele ceasului meu de mînă.

Exact peste 3 minute, uşa cabinetului lui Cadogan s-a deschis şi în prag a apărut Sikorski în ţinută de mare gală, cu toate ordinele şi decoraţiile pe tunica de general. În spatele lui Sikorski a apărut

figura lui Zalesski, ministrul polonez al afacerilor externe. Trupul destul de masiv al acestuia parcă nu încăpea în costumul negru cu pantaloni vărgaţi. Gulerul alb, înalt îi susţinea obrajii puhavi. Sikorski s-a uitat la mine şi pe faţa lui a trecut o uşoară grimasă de uimire, aproape de indignare : generalul era vădit şocat de neseriozitatea costumului meu de toate zilele. Dar nu mai era nimic de făcut : realitatea trebuia acceptată aşa cum era.

Apariţia lui Sikorski în cabinetul lui Cadogan a fost precedată (după cum mi-au relatat nişte martori oculari) de o scenă şi mai ciudată. În faţa Foreign Office-ului s-au oprit două maşini imense. În prima se aflau generalul însuşi şi Zalesski, în a doua — adjutanţii lui, în uniformă militară. Adjutanţii s-au năpustit în clădirea Foreign Office-ului, apoi au pornit prin coridoare, împingîndu-i la o parte pe cei întîlniţi în cale şi strigînd cu glas tare :

— Vine generalul ! Vine generalul !

În urma adjutanţilor păşea maiestuos Sikorski, însoţit de Zalesski.

Cadogan a făcut prezentările şi a ieşit. Ne-am aşezat tustrei la masa care se afla în cabinet şi am început să discutăm. Adresîndu-mă lui Sikorski şi lui Zalesski, le-am propus, în numele guvernului sovietic, încheierea unui pact de asistenţă mutuală militară împotriva Germaniei hitleriste, adăugînd totodată că U.R.S.S. se angajează să contribuie în viitor la refacerea statului polonez între graniţele sale naţionale.

Sikorski şi Zalesski au întîmpinat cuvintele mele fără prea mare entuziasm. Zalesski a întrebat imediat cum trebuie înţeleasă formularea „statul polonez între graniţele sale naţionale".

I-am explicat că, după cît înţelegem noi, viitorul stat polonez trebuie să fie alcătuit numai din polonezi şi să cuprindă teritoriile populate cu polonezi.

Pe feţele partenerilor mei a apărut o expresie mohorîtă. Apoi a luat cuvîntul Zalesski şi a ţinut o lungă conferinţă pe tema că în ajunul agresiunii hitleriste în Polonia existau numai polonezi şi din această cauză graniţele viitorului stat polonez vor trebui să coincidă cu graniţele statului polonez din anul 1939. În susţinerea tezei sale, Zalesski a început să citeze monoton şi plicticos cifre din recensămintele efectuate în Polonia dinainte de război, prezentînd situaţia în aşa fel ca şi cum în această Polonie n-ar fi existat aproape de loc nici ucraineni, nici bieloruşi şi că unica minoritate naţională („dacă aceasta poate fi considerată în general minoritate naţio-

nală" — adăugă Zalesski, ridicînd degetul) în Republica Polonă ar fi fost numai o jumătate de milion de evrei.

Ministrul afacerilor externe avea de gînd să-şi continue consideraţiile pe aceeaşi temă, dar, nemaiputîndu-mă stăpîni, l-am întrerupt şi am spus :

— Domnule ministru al afacerilor externe, eu însumi am fost în tinereţe statistician şi cunosc bine toate acele trucuri statistice pe care le-a folosit adeseori guvernul ţarist pentru a demonstra lucruri ce nu pot fi demonstrate... Aşadar, să lăsăm statistica la o parte !... Guvernul sovietic cunoaşte destul de temeinic componenţa naţională a populaţiei din Polonia antebelică, şi în numele său ţin să repet încă o dată că el este gata să contribuie la crearea unui stat polonez *între graniţele sale naţionale* — am subliniat în mod deosebit ultimele cuvinte —, acesta este principiul de bază. Dacă nu doriţi să acceptaţi un asemenea principiu, atunci... Atunci cred că nu are nici un rost să începem tratativele.

Aluzia mea şi-a făcut, probabil, efectul, pentru că de astă dată a intervenit Sikorski şi, pe un ton mai conciliant, a început să vorbească despre necesitatea de a chibzui cu atenţie toate problemele legate de încheierea pactului de asistenţă mutuală.

Nu este nevoie să expunem aici în amănunţime desfăşurarea tratativelor, care au durat mult timp şi au necesitat un mare consum de nervi. Voi spune doar atît : că au fost nişte tratative foarte dificile şi că de cîteva ori erau gata, gata să se întrerupă. Dar perseverenţa şi supleţea de care a dat dovadă guvernul sovietic au biruit, în ultimă instanţă, toate obstacolele, şi la 30 iulie 1941 pactul a fost semnat de mine şi de Sikorski.

Cea mai complicată s-a dovedit a fi problema graniţelor viitorului stat polonez. Deşi Sikorski părea să reprezinte oarecum o altă variantă a castei militare poloneze decît faimoşii „colonei", care au dus la pieire Polonia antebelică, era pătruns în suficientă măsură şi el, ca şi întreaga sa ambianţă, de spiritul agresiv imperialist. El nu avea suficientă perspicacitate politică ; „romantismul" vechilor tradiţii ale şleahticilor îl trăgea cu putere înapoi. După îndelungi discuţii şi o polemică ascuţită s-a hotărît, în cele din urmă, ca în pact să nu fie de loc atinsă problema viitoarelor frontiere ale statului polonez, luîndu-se doar în considerare declaraţia guvernului sovietic că tratatele sovieto-germane din 1939 privind modificările teritoriale din Polonia se consideră a-şi fi pierdut valabilitatea. Această formulare a fost introdusă în articolul 1 al pactului încheiat.

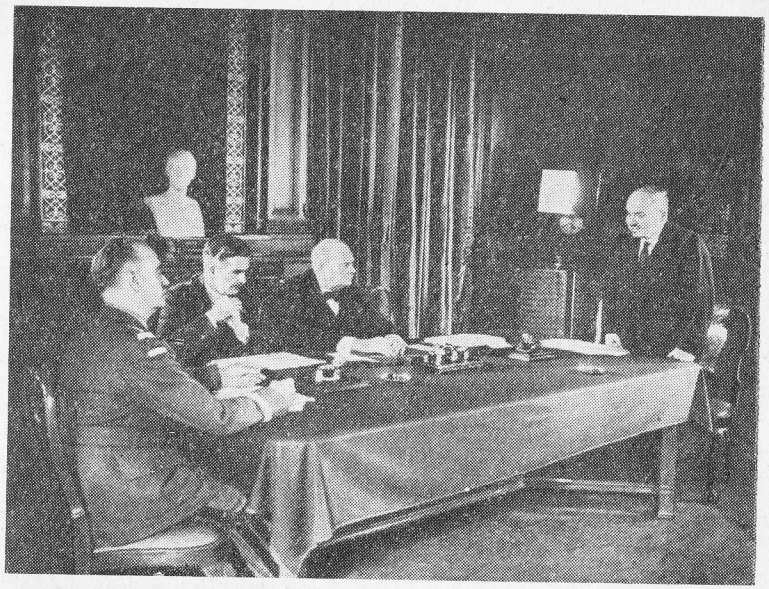

Semnarea tratatului sovieto-polon. De la stînga la dreapta : generalul V. Sikorski, A. Eden, W. Churchill, I. M. Maiski.

În continuare, pactul stabilea că între U.R.S.S. şi Polonia se reiau relaţiile diplomatice, că în decursul războiului cele două părţi îşi vor acorda ajutor şi sprijin de orice natură şi că guvernul sovietic consimte la crearea unei armate poloneze pe teritoriul U.R.S.S. În afară de aceasta, într-un protocol separat, se prevedea că guvernul sovietic „va acorda amnistie tuturor cetăţenilor polonezi închişi în prezent pe teritoriul sovietic ca prizonieri sau pe alte baze suficiente" ★.

Semnarea pactului a avut loc într-o atmosferă foarte solemnă, lucru de care s-au îngrijit englezii. De la bun început, Eden a acordat o deosebită importanţă concilierii dintre U.R.S.S. şi Polonia, a urmărit cu atenţie mersul tratativelor, venind în ajutor, din culise, în momentele critice, şi acum, cînd această întreprindere diploma-

★ „Politica externă a Uniunii Sovietice în perioada Războiului pentru Apărarea Patriei", vol. I, Moscova, p. 121.

tică a fost încununată de succes, voia să creeze în jurul ei cît mai mult zgomot prielnic pentru aliaţi. Aceasta se explica, pe de o parte, prin importanţa consolidării coeziunii dintre aliaţi, iar pe de altă parte prin dorinţa de a-i face cît mai multă reclamă lui Sikorski, de persoana căruia, după cum s-a mai arătat, guvernul britanic lega planuri de viitor.

Însăşi procedura semnării a avut loc la Foreign Office, în cabinetul lui Eden. În afară de Eden a asistat şi Churchill. Au fost de faţă mulţi gazetari, fotografi, reporteri cinematografici. Peste tot te orbeau proiectoarele. Sikorski şi cu mine am făcut schimb de cuvîntări, după care conducătorii statului britanic ne-au strîns mîinile. Apoi noi le-am mulţumit pentru ajutorul acordat. A doua zi, presa engleză a prezentat încheierea pactului sovieto-polonez drept „senzaţia" centrală a momentului. Nu am obiectat împotriva acţiunilor întreprinse de englezi : în vara anului 1941, pactul sovieto-polonez avea o mare importanţă pozitivă şi era important ca acest lucru să fie adus la cunoştinţa cercurilor celor mai largi atît la aliaţi cît şi la inamici.

Harry Hopkins zboară la Moscova

La 19 iulie 1941 a sosit de la Moscova primul mesaj al lui Stalin adresat lui Churchill. Cel de-al doilea război mondial a introdus o importantă inovaţie în tradiţionalele uzanţe diplomatice. Înainte vreme şefii de guverne comunicau între ei, cum se spunea, „prin canale diplomatice normale", adică prin miniştrii afacerilor externe şi prin ambasadori. Comunicările directe dintre şefii guvernelor erau extrem de rare — în cazul unor felicitări, condoleanţe etc. — şi purtau în cea mai mare parte un caracter solemn, protocolar. Acum situaţia se schimbase. Ocolind instanţele diplomatice obişnuite, şefii de guverne au început să facă schimb direct de mesaje în problemele cele mai importante şi mai arzătoare. Churchill mi-a spus o dată :

— În zilele noastre înfrigurate, „canalele diplomatice normale" sînt prea încete şi au prea multe trepte... Este uşor să pierzi ritmul necesar... Iată de ce prefer să corespondez direct cu Roosevelt.

Churchill încercase să stabilească aceeaşi cale de comunicare cu Stalin încă înainte de agresiunea Germaniei împotriva U.R.S.S., însă fără succes. Stalin pur şi simplu nu-i răspundea. După 22 iu-

nie 1941, premierul britanic s-a considerat în drept să se adreseze direct şefului guvernului sovietic şi la 8 şi 10 iulie i-a trimis lui Stalin două mesaje cu asigurări din partea britanică de a ajuta Uniunea Sovietică şi cu propunerea de a publica o declaraţie comună anglo-sovietică (de aci a luat naştere pactul amintit mai sus de asistenţă mutuală între cele două ţări). Mesajul lui Stalin primit la 19 iulie era un răspuns la cele două scrisori de mai sus ale premierului britanic.

În acest mesaj, Stalin scria :

„Mi se pare... că situaţia militară a Uniunii Sovietice, şi în acelaşi timp a Marii Britanii, s-ar îmbunătăţi considerabil dacă s-ar crea un front împotriva lui Hitler în vest (Franţa de nord) şi în nord (Arctica).

Un front în nordul Franţei nu numai că ar putea sustrage forţe ale lui Hitler din Răsărit, dar ar face totodată imposibilă o invazie a lui Hitler în Anglia...

Şi mai uşor poate fi creat un front în nord. Acolo nu ar fi necesare decît acţiuni ale forţelor britanice maritime şi aeriene, fără desant de trupe de uscat, fără debarcarea artileriei. La această operaţie ar putea participa forţe sovietice de uscat, maritime militare şi aeriene militare" ★.

După cum vedem, acesta a fost primul demers oficial prin care guvernul sovietic cerea deschiderea celui de-al doilea front în nordul Franţei... Cîte n-au urmat după aceea pentru ca revendicarea sovietică, atît de firească şi de rezonabilă, să fie satisfăcută abia în 1944 !

Mesajul a fost descifrat ; în scopul păstrării secretului l-am tradus personal în engleză şi tot eu l-am bătut la maşină. Apoi s-a pus problema cum să-i parvină lui Churchill. Îl puteam trimite în plic sigilat prin secretarul ambasadei noastre sau îl puteam înmîna premierului personal. Am ales această din urmă cale, pentru că doream să văd prima reacţie a lui Churchill la mesaj ; voiam, de asemenea, să pot răspunde pe loc la eventualele întrebări ale adresantului. Ulterior am practicat tot timpul această metodă de transmitere a mesajelor lui Stalin şi n-am avut motive să regret. Voi relata mai jos cît de utilă s-a dovedit pentru noi această practică adoptată

★ „Corespondenţa preşedintelui Consiliului de Miniştri al U.R.S.S. cu preşedinţii S.U.A. şi primii miniştri ai Marii Britanii din timpul Marelui Război pentru Apărarea Patriei 1941—1945", vol. I, E.S.P.L.P. 1958, p. 11 (mai departe — „Corespondenţa...").

de mine de transmitere a mesajelor din partea şefului guvernului sovietic.

Ziua de 19 iulie căzuse într-o sîmbătă. Churchill se afla în această zi la Chequers — reşedinţa din afara oraşului a premierilor britanici, unde aceştia, potrivit unui obicei statornicit, îşi petrec „weekend"-ul, primind oaspeţi şi dezbătînd într-o ambianţă mai puţin convenţională diferite probleme de stat. Am hotărît să plec la Chequers şi acolo să-i înmînez premierului mesajul lui Stalin.

Chequers era plin de gentlemeni şi doamne ; pe unii îi cunoşteam, pe alţii nu-i văzusem niciodată. Churchill m-a primit în cabinetul său şi chiar aici, pe loc, a citit mesajul pe care-l adusesem. Apoi a dat din umeri şi a spus :

— Îl înţeleg pe deplin pe mister Stalin şi sînt cu totul alături de el, dar, din păcate, ceea ce cere el acum este irealizabil.

Şi în continuare Churchill începu să-şi argumenteze amănunţit afirmaţia. Hitler, după spusele sale, are în Franţa 40 de divizii, are un litoral bine fortificat în zona Mării Mînecii, în Belgia şi Olanda. Forţele Angliei, care vreme de peste un an a dus lupta singură, se află într-o stare de extremă încordare şi sînt risipite şi în metropolă, şi în Africa, şi în Orientul Mijlociu ; o imensă cantitate de energie consumă lupta pe mare pentru Atlantic, de care atîrnă însăşi viaţa ţării. În asemenea condiţii, guvernul britanic nu este capabil să repartizeze un efectiv suficient de trupe, de aviaţie şi nave pentru o debarcare eficientă în Franţa, cu atît mai mult cu cît noaptea nu durează acum mai mult de 5—6 ore. Iar a încerca organizarea unei debarcări cu mijloace insuficiente înseamnă înfrîngere sigură — ceea ce nu va aduce folos nici U.R.S.S., nici Angliei. Tot ce poate face acum guvernul britanic pentru uşurarea situaţiei Uniunii Sovietice este intensificarea bombardamentelor aeriene asupra Germaniei şi organizarea unor operaţii pe mare în regiunea Norvegiei de nord şi a Spitzbergenului. Personal, lui Churchill îi pare foarte rău că în condiţiile actuale Anglia nu este în stare de mai mult, dar trebuie să ţinem seama de situaţia reală.

I-am obiectat premierului demonstrîndu-i îndelung că concentrarea gigantică a forţelor germane în Răsărit exclude posibilitatea de a ţine 40 de divizii nemţeşti în Franţa şi că în istorie există momente în care popoarele şi guvernele, în numele propriei lor salvări, trebuie să meargă la performanţe supraomeneşti. Acum a sosit un asemenea moment nu numai pentru U.R.S.S., ci şi pentru Anglia.

Churchill a rămas însă de neclintit. Apoi am ieşit din cabinetul lui în salon, unde erau mulţi musafiri de ambele sexe. Premierul m-a condus la un om înalt, foarte uscăţiv, cu un aer bolnăvicios, cu faţa prelungă şi ochii vioi, care stătea cu spatele la cămin, şi făcu prezentările :

— Faceţi cunoştinţă — acesta este mister Hopkins.

Numele lui Hopkins îmi era binecunoscut. Ştiam că este consilierul cel mai apropiat al lui Roosevelt şi că joacă un mare rol în stabilirea liniei politicii externe a S.U.A. Mai ştiam că Hopkins este fidel tradiţiilor democratice ale preşedintelui Lincoln. Ştiam, de asemenea, că a fost trimis de preşedinte pentru tratative cu guvernul britanic şi că Churchill îl stimează profund. De aceea m-am uitat cu deosebită atenţie la Hopkins, străduindu-mă să desluşesc din expresia feţei lui, din gesturile şi manierele lui ce fel de om este.

Ambasadorul american la Londra J. Vinant şi I. M. Maiski

— Vedeţi, Stalin cere crearea unui al doilea front în Franţa — zise Churchill precipitat, adresîndu-se lui Hopkins şi apoi, dînd din umeri, continuă : — N-o putem face acum... Nu sîntem în stare...

Apoi premierul s-a dus la ceilalţi oaspeţi, iar eu cu Hopkins am rămas lîngă cămin. I-am redat pe scurt conţinutul convorbirii pe care o avusesem cu Churchill. Hopkins mi-a pus cîteva întrebări, apoi s-a apropiat de noi doamna Churchill şi ne-a invitat să luăm cîte o ceaşcă de ceai. Ambianţa era, evident, nepotrivită pentru o discuţie mai serioasă cu Hopkins, şi am plecat curînd acasă cu impresia că Hopkins va privi cu mai multă simpatie decît Churchill problema ajutorării U.R.S.S. Aceasta m-a făcut să caut o nouă

întîlnire cu trimisul lui Roosevelt pentru a discuta cu el temeinic chestiunile care mă interesau. Mă gîndeam : „Poate că tocmai aici se află cheia soluționării reale a problemei cu privire la ajutor".

Luni 21 iulie i-am dat un telefon lui John Vinant, ambasadorul american în Anglia, și l-am întrebat unde s-a instalat Hopkins și dacă pot să-l văd și să discut cu el în mod deschis despre evenimentele de pe frontul germano-sovietic. Vinant, care fusese mulți ani de-a rîndul șeful Biroului internațional al muncii de pe lîngă Liga Națiunilor, fusese numit de curînd ambasador american la Londra. El se arătase încă înainte de agresiunea Germaniei împotriva U.R.S.S. foarte dispus să mențină un contact strîns cu mine.

Vinant mi-a răspuns :

— Nimic mai simplu ! Poftiți mîine la mine, la micul dejun, am să-l invit și pe Hopkins și vom putea sta de vorbă toți trei.

Astfel, la 22 iulie a avut loc întîlnirea mea cu Hopkins la masă la Vinant. Eu am descris amănunțit situația creată pe frontul de Răsărit, am explicat cauzele insuccesclor noastre și am subliniat importanța extraordinară a celui de-al doilea front. Hopkins m-a ascultat cu foarte mare atenție și cu vădită simpatie față de Uniunea Sovietică. Vinant s-a pronunțat deschis pentru al doilea front.

— Noi, S.U.A. — spuse în cele din urmă Hopkins —, sîntem acum o țară nebeligerantă și în privința celui de-al doilea front nu vă putem ajuta cu nimic. Dar în ceea ce privește problemele aprovizionării este altceva... Noi dăm Angliei mult armament, materii prime, nave etc. Am putea să vă dăm și dumneavoastră destule... De ce aveți nevoie ? Ați putea să-mi spuneți ?

Mă aflam într-o situație dificilă. Deși în linii generale aveam idee despre greutățile noastre, desigur, nu puteam să-mi asum sarcina de a enumăra ce anume și în ce cantități ne trebuie. Atunci mi-a venit o idee :

— Mister Hopkins — i-am spus —, n-ați putea cumva să faceți o vizită la Moscova și acolo, la fața locului, să obțineți toate datele necesare ?

Vinant m-a susținut energic, însă Hopkins a evitat să dea un răspuns precis la întrebarea mea. În schimb a început să demonstreze cu insistență cît de important ar fi să facem ca Roosevelt și Stalin să facă cunoștință și să se apropie. Aceasta ar fi avut o mare importanță.

— Înțelegeți — zicea Hopkins —, pentru Roosevelt, Stalin este acum pur și simplu un nume. El nu l-a văzut niciodată pe șeful guvernului dumneavoastră, n-a stat niciodată de vorbă cu el și, în

general, n-are idee ce fel de om este. Probabil și Stalin și-l reprezintă foarte vag pe Roosevelt. Această situație trebuie schimbată. Dar cum ?

Am răspuns că pentru apropierea dintre cei doi șefi — sovietic și american — ar exista trei căi : întîlnirea personală, trimiterea unor împuterniciți și schimbul de mesaje personale. Prima cale, în condițiile de față, cade evident, rămîn, prin urmare, celelalte două. În această ordine de idei am revenit la ideea călătoriei lui Hopkins la Moscova.

După ce se gîndi puțin, Hopkins răspunse precaut :

— Da, toate acestea trebuie chibzuite temeinic.

Întîlnirea noastră a luat apoi sfîrșit.

Au trecut 5 zile. Duminică, 27 iulie, pe cînd mă aflam ca de obicei la Bovingdown, în casa lui Negrin, am fost chemat la telefon de la ambasadă și mi s-a comunicat că Vinant dorește să mă viziteze neapărat, în aceeași zi, nu mai tîrziu de ora 10 seara. Se înțelege că m-am întors imediat la Londra. În jurul orei 10 seara, Vinant a apărut într-adevăr la mine în cabinet și mi-a pus pe birou 3 pașapoarte americane.

— Fiți bun și vizați chiar acum aceste pașapoarte — mi-a spus el fără să-mi explice nimic.

Erau pașapoartele lui Hopkins și ale celor două persoane care-l însoțeau. M-am uitat nedumerit la Vinant, care a început să-mi explice :

— După întîlnirea noastră de marți, Hopkins a reflectat cum să procedeze. În cele din urmă a ajuns la concluzia că propunerea dumneavoastră ca el personal să plece la Moscova este cît se poate de rațională. Ce-i drept, Hopkins nu stă prea bine cu sănătatea, dar așa este el : o dată ce un lucru i se pare important, nu pregetă să-l îndeplinească fără a ține seama de nimic. Vizita la Moscova o consideră extrem de importantă... Firește că a cerut părerea președintelui, care și-a dat consimțămîntul... Așadar, astăzi, mai bine zis chiar acum, Hopkins pleacă la Moscova... Cînd am pornit spre dumneavoastră, Hopkins plecase la gară... Trenul de Scoția pleacă peste o jumătate de oră, iar de acolo ia mîine dimineața avionul spre Rusia.

— Pe ce cale ? — am întrebat repede.

— Hopkins va pleca cu avionul „Catalina", ocolind Norvegia, direct la Arhanghelsk... Circa 24 de ore de zbor dacă totul va fi în ordine... În general va fi o călătorie primejdioasă și grea, mai

cu seamă pentru un om suferind cum e Hopkins, dar el nu se sinchiseşte de asta.

Apoi, arătînd paşaportul, Vinant a adăugat :

— Vă rog să vă grăbiţi... De la dumneavoastră mă duc de-a dreptul la gară ca să predau paşapoartele lui Hopkins şi însoţitorilor săi.

Mă aflam în mare încurcătură. Ştampilele necesare pentru viză se păstrau la consulat, care nu se afla în clădirea ambasadei. Drumul pînă acolo dura 10 minute cu maşina. Fiind duminică, era de presupus că nici consulul, nici locţiitorul lui, care locuiau la consulat, nu erau acasă, iar cheile safeurilor unde se păstrau ştampilele erau la ei. Aveam la dispoziţie cel mult 5 minute, altfel Vinant n-ar fi putut să ajungă la gară pînă la plecarea trenului... Ce era de făcut ?

Am luat paşaportul lui Hopkins şi am scris pe el de mînă : „Se va da drumul lui Harry Hopkins prin oricare punct al frontierei U.R.S.S. fără controlul bagajelor, ca persoană diplomatică. Ambasadorul U.R.S.S. în Anglia, I. Maiski". Alături am pus data şi am aplicat ştampila ambasadei. La fel am procedat şi cu celelalte două paşapoarte.

Vinant mi-a mulţumit şi s-a grăbit să plece la gară. Mi-a povestit ulterior că a ajuns în ultimul moment : trenul tocmai pornise, şi i-a înmînat paşapoartele lui Hopkins prin fereastra deschisă a vagonului.

Îndată după plecarea lui Vinant am expediat la Moscova o telegramă fulger cifrată în care anunţam plecarea lui Hopkins şi ceream să se ia toate măsurile necesare pentru a i se asigura o primire prietenească la Arhanghelsk sau la Murmansk ★.

Totul a decurs în bune condiţii. La 30 iulie, Stalin l-a primit pe Hopkins, care sosise la Moscova, şi a avut cu el o convorbire importantă. Hopkins a primit răspunsuri competente la toate chestiunile care-l interesau. El s-a întors în Anglia pe aceeaşi cale,

★ In cunoscuta sa carte „Roosevelt şi Hopkins" (Moscova, 1958), Robert Sherwood îşi pune întrebarea de unde i-a venit lui Hopkins ideea călătoriei la Moscova. El scrie : „Nu este exclus, deşi e puţin probabil, că Roosevelt a examinat posibilitatea călătoriei la Moscova încă înainte de plecarea lui Hopkins de la Washington. Se prea poate să fi fost aşa, deşi despre asta nu se aminteşte de loc în nici una dintre însemnările pe care le-a luat Hopkins cu el la Londra. Churchill, Vinant şi Harriman îşi amintesc că ideea călătoriei i-a venit lui Hopkins spontan şi că el a început să acţioneze de îndată" (vol. I, p. 51).

Din cele de mai sus reiese clar cum i-a venit lui Hopkins ideea călătoriei la Moscova.

cu avionul „Catalina", iar de aici a plecat îndată, tot cu avionul, acasă, în S.U.A. Raportul prezentat de Hopkins preşedintelui cu privire la rezultatele călătoriei sale în U.R.S.S. a produs asupra lui Roosevelt o puternică impresie şi a avut urmări importante.

La 15 august 1941 a avut loc aşa-numita Conferinţă atlantică dintre Roosevelt şi Churchill. Cei doi lideri au trimis de acolo un mesaj lui Stalin, care începea astfel :

„Am profitat de ocazia ce ni s-a prezentat cînd am discutat raportul lui Harry Hopkins la înapoierea sa de la Moscova pentru a ne consulta asupra felului în care ar putea cele două ţări ale noastre să ajute cît mai eficient ţara dumneavoastră" ★.

În continuare, cei doi lideri comunicau despre plecarea spre U.R.S.S. a unor nave cu furnituri de tot soiul şi propuneau convocarea într-un viitor apropiat la Moscova a unei conferinţe „la înalt nivel" a celor 3 puteri, în vederea elaborării unui program de lungă durată de livrări militare pentru U.R.S.S. din partea S.U.A. şi Angliei pe toată perioada războiului. O astfel de conferinţă a avut loc într-adevăr în capitala U.R.S.S. la 29 septembrie—2 octombrie 1941, dar despre aceasta se va vorbi mai departe.

Astfel, din experienţa practică, am înţeles pentru prima oară în cursul războiului însemnătatea „reacţiei în lanţ" în domeniul politicii (deşi pe atunci acest termen nu era încă de largă circulaţie). Mai departe voi da cîteva exemple cum ne-a ajutat nu o dată aceeaşi „reacţie în lanţ".

Aş vrea să spun aici cîteva cuvinte despre ultima mea întîlnire cu Hopkins, care a avut loc la Moscova 4 ani mai tîrziu. Războiul abia se terminase, şi se terminase victorios, dar multe probleme legate de război se mai cereau soluţionate. Una dintre problemele cele mai nevralgice era soarta Poloniei. Aici, între U.R.S.S., de o parte, S.U.A. şi Anglia, de cealaltă, s-au ivit mari divergenţe. La sfîrşitul lunii mai 1945, preşedintele Truman (Roosevelt murise la 12 aprilie 1945) l-a trimis la Moscova pe Hopkins pentru tratative cu I. V. Stalin. Această problemă acută n-a putut fi reglementată atunci, dar în timpul tratativelor Stalin, ca de obicei, a organizat în cinstea lui Hopkins un mare dejun la Kremlin. Printre alţii am fost invitat şi eu la acest dejun, şi, deoarece Hopkins sosise la Moscova cu soţia, a participat la dejun şi soţia mea. Ca întotdeauna, la masă s-au rostit multe toasturi. Unul dintre toasturi a

★ „Corespondenţa...", vol. I, p. 17.

fost rostit în limba engleză în cinstea soţiei lui Hopkins de către soţia mea. După dejun s-a dansat, şi spre uimirea mea a participat şi Hopkins ; arăta atît de obosit, de epuizat şi de bolnav ! A dansat şi cu soţia mea. Conducînd-o la locul ei, Hopkins abia răsufla. Avea fruntea brobonită de sudoare. Cînd mă atinse cu mîna am simţit-o fără vlagă, rece. M-am indispus. Iar Hopkins, ghicindu-mi parcă starea de spirit, mi-a aruncat cu jumătate de glas, cu un zîmbet care voia să pară voios :

— Mi-am luat doar un concediu de la moarte.

În ziua următoare, Hopkins a plecat. Iar peste un an am citit în ziare comunicarea despre moartea lui.

Harry Hopkins mi-a rămas în amintire ca una dintre cele mai înaintate personalităţi politice ale lumii burgheze din perioada celui de-al doilea război mondial.

Armament englezesc pentru U.R.S.S.

Au trecut două luni de la agresiunea Germaniei împotriva U.R.S.S. Războiul continua cu aceeaşi înverşunare. „Pesimiştii", care se aşteptaseră ca peste 6 săptămîni Hitler să devină „stăpînul Rusiei", erau nedumeriţi : pronosticul lor nu s-a adeverit. Poporul sovietic nu voia să îngenuncheze, Armata Roşie opunea rezistenţă duşmanului. Mulţi englezi au început să revizuiască valorile, mulţi politicieni, militari, gazetari, burghezi de rînd s-au gîndit fără voia lor : „Poate că vechile noastre idei cu privire la raportul de forţe dintre nemţi şi ruşi nu sînt tocmai juste ? Poate că rezistenţa Sovietelor va fi de mai lungă durată şi mai dîrză decît ne-am închipuit ? Poate că Hitler se va împotmoli fără speranţă în uriaşele întinderi, printre nenumăratele milioane de oameni ciudaţi şi de neînţeles ?" Englezilor le plăcea să creadă într-o asemenea desfăşurare a evenimentelor, dar totodată le era şi teamă de deziluzii. Ecourile unor asemenea stări de spirit le puteam observa distinct la englezii din cele mai diferite cercuri, cu care, după 22 iulie, am avut ocazia să mă întîlnesc atît de des.

Personal, eram şi eu nedumerit, dar cu totul din altă pricină. Admiteam pe deplin că în cursul primelor două-trei săptămîni hitleriştii au putut să aibă un avantaj asupra noastră : ei erau agresorii, ei s-au mobilizat complet înaintea noastră, ei au deţinut iniţiativa şi au ales punctele şi direcţiile loviturilor cele mai avantajoase pentru ei şi cele mai dezavantajoase pentru noi. Din această

cauză, la început au putut exista la noi situaţii neaşteptate, greşeli, momente de dezorientare şi panică. Dar numai la început. Mai departe, mi se părea, comandamentul Armatei Roşii trebuia să fi devenit stăpîn pe situaţie, să arunce pe front forţe proaspete, să oprească sau cel puţin să frîneze puternic înaintarea nemţilor.

Dar zilele treceau una după alta, şi totul continua să rămînă la fel ca înainte. Nemţii cînd ici, cînd colo străpungeau frontul nostru cu coloanele lor de tancuri, înaintau impetuos, ocupau noi şi noi teritorii, înconjurau şi nimiceau unităţile noastre militare şi se apropiau tot mai mult de Moscova şi de Leningrad. În fiecare zi, buletinele informative militare sovietice comunicau că ne retragem. Iată cîteva exemple :

3 iulie — luptele se duc pe Berezina şi Dvina de Vest...

13 iulie — luptele se duc în direcţiile Pskov şi Vitebsk...

18 iulie — luptele se duc în direcţiile Pskov şi Smolensk...

31 iulie — luptele se duc în direcţiile Smolensk şi Jitomir...

4 august — luptele se duc în direcţiile Smolensk şi Belaia Ţerkov...

13 august — cu cîteva zile în urmă, trupele sovietice au părăsit Smolenskul...

17 august — trupele sovietice au părăsit Nikolaevul...

19 august — luptele se duc în direcţiile Novgorod, Gomel, Odesa...

25 august — trupele sovietice au părăsit Novgorodul...

Îmi răsărea mereu în minte cumplita întrebare : cum a putut să se întîmple aceasta ?

Repet, pe atunci nu găseam un răspuns la această întrebare. Dar concluzia practică din situaţia creată era pentru mine perfect clară : dacă asupra patriei mele s-a abătut o nenorocire atît de cumplită — indiferent care sînt cauzele ei —, eu, ca ambasador al U.R.S.S. în Anglia, trebuie să fac tot ce este omeneşte posibil pentru a-i uşura soarta. Urmăream cu atenţia încordată situaţia internaţională şi căutam să desluşesc orice simptom care promitea ceva favorabil pentru ţara noastră. Am salutat, firească, cu însufleţire mesajul trimis la 15 august de Roosevelt şi Churchill, de la Conferinţa atlantică, şefului guvernului sovietic. Era însă limpede că rezultatele practice ale hotărîrii cu privire la ajutorarea U.R.S.S. nu vor apărea îndată. În acel moment însă era nevoie de ajutor grabnic şi serios. Iar după ce am ascultat la radio, la 20 august, apelul lui K. E. Voroşilov, A. A. Jdanov şi P. S. Popkov adresat populaţiei cu privire la pericolul de moarte ce ameninţă Leningra-

dul am hotărît să trec neîntîrziat la acţiune, deşi nu aveam nici un fel de indicaţii de la Moscova.

Am cerut o întîlnire cu Eden şi la 26 august am avut cu el o convorbire importantă. De fapt n-a fost o convorbire, ci un atac impetuos din partea mea asupra ministrului afacerilor externe, ba mai mult — asupra întregului guvern britanic.

Am început cu o scurtă, dar convingătoare descriere a situaţiei de pe frontul sovieto-german. Am subliniat că situaţia noastră nu este numai extrem de grea, ci de-a dreptul critică şi am insistat în special asupra marilor pierderi în oameni şi armament suferite de Armata Roşie în ultimele lupte. Apoi am continuat :

— În acest cumplit război, U.R.S.S. şi Anglia sînt aliate, dar cu ce ne ajută acum aliatul nostru britanic ? De fapt cu nimic ! Sînt 10 săptămîni de cînd luptăm singuri !... V-am rugat să deschideţi cel de-al doilea front : aţi refuzat. La Conferinţa atlantică ne-aţi promis un larg ajutor economic şi militar, dar deocamdată aceasta rămîne doar o promisiune... Departamentul nostru de aviaţie l-a rugat pe al dumneavoastră să-i dea urgent 60 de bombe mari. Care credeţi că a fost rezultatul ?... A urmat o îndelungată corespondenţă, pentru ca la sfîrşit să ni se promită 6 bombe !

Eden, vizibil jenat, încerca să-mi explice cauzele refuzului de a se deschide cel de-al doilea front şi să sublinieze importanţa incursiunilor tot mai intense ale aviaţiei britanice asupra Germaniei.

— Desigur, bombardamentele aeriene asupra Germaniei — am obiectat eu — reprezintă un anumit mod de ajutorare a U.R.S.S., dar... E prea puţin să tragi fiara turbată de coadă, trebuie să-i dai la cap !

Eden a început să vorbească despre profunda simpatie a poporului englez faţă de popoarele U.R.S.S., despre admiraţia generală pentru eroismul şi fermitatea lor, care înflăcărează acum inima fiecărui locuitor al Angliei, dar eu l-am întrerupt, nu prea politicos, spunîndu-i :

— Ştiţi, mister Eden, cînd aud atîta proslăvire la adresa noastră, mă gîndesc cu necaz : „Mai bine mai puţine laude şi mai multe avioane pentru frontul nostru"... Căci în prezent dumneavoastră, în aşteptarea momentului în care conferinţa de la Moscova propusă de dumneavoastră va analiza şi va pune la punct toate problemele livrărilor, nu ne trimiteţi nici măcar armament... Aşa nu mai poate continua ! De vreme ce la Conferinţa atlantică dumneavoastră împreună cu americanii aţi hotărît în principiu să ne ajutaţi, nu mai zăboviţi !

Pînă la punerea la punct a acestei probleme în ansamblul ei la viitoarea conferinţă de la Moscova acordaţi-ne ajutor acum, fără întîrziere, măcar parţial, cu titlu de avans. Dacă nu veţi face acest lucru, oamenii sovietici ar putea să piardă încrederea în aliatul lor englez.

Cuvintele mele l-au impresionat profund pe Eden. Îmi spuse extrem de tulburat :

— Voi discuta chiar astăzi toate acestea cu premierul şi apoi ne vom întîlni din nou.

Peste cîteva zile, Eden m-a invitat la el şi, cu vădită satisfacţie, mi-a comunicat că, deoarece noi am suferit pierderi deosebit de grele în aviaţie, Churchill a hotărît să facă imediat „un dar Armatei Roşii" expediindu-i 200 de avioane de vînătoare de tipul „Hurricane". Ştiam că marca „Hurricane" era socotită pe atunci una dintre cele mai bune mărci de avioane de vînătoare engleze (deşi nu cea mai bună, cum era „Spitfire") şi, mulţumindu-i lui Churchill pentru gestul său, mi-am exprimat speranţa că lucrurile nu se vor opri aici. Darul lui Churchill a fost într-adevăr expediat de urgenţă în U.R.S.S. şi a ajuns la timp în mîinile aviatorilor sovietici.

În cursul discuţiei purtate cu Eden m-a izbit o trăsătură pe care înainte n-o băgasem de seamă : ministrul afacerilor externe se simţea jenat din pricina refuzului guvernului britanic de a crea cel de-al doilea front în Franţa şi se străduia să atenueze deziluzia noastră în această privinţă, subliniind hotărîrea englezilor de a ne ajuta pe scară largă prin furnituri de război şi pe alte căi. Aceeaşi nuanţă de scuză faţă de noi am simţit-o şi în convorbirile cu alţi englezi sus-puşi cu care am avut ocazia să mă întîlnesc în zilele următoare. Cel mai mult s-a manifestat aceasta probabil în convorbirea pe care am avut-o cu Brendan Bracken, în trecut redactor-şef al ziarului „Financial News", în prezent unul dintre consilierii cei mai apropiaţi ai premierului, iar în viitor ministru al informaţiilor. Omul acesta înalt, uscăţiv, cu păr roşcat mi-a demonstrat îndelung că atît Churchill cît şi membrii guvernului său ar dori foarte mult să angajeze mari operaţii militare în Franţa, dar că acum ei nu sînt pur şi simplu în stare să facă aceasta şi din această cauză sînt amărîţi şi mîhniţi. Eu am înregistrat în gînd existenţa unor asemenea stări de spirit în cercurile guvernamentale şi am început să reflectez cum să le folosesc mai bine în interesul ţării noastre. O întîmplare fericită mi-a venit în ajutor.

Raportînd la Moscova despre demersul meu pe lîngă Eden şi despre „darul" acordat de Churchill Armatei Roşii, nu mă aşteptam să primesc nici un fel de aprecieri de acolo. Pe vremea aceea, Moscova nu mă răsfăţa prea mult cu comunicări, instrucţiuni sau aprecieri. Căutam să-mi explic acest lucru prin faptul că guvernul era extrem de ocupat cu problemele războiului şi nu mă supăram. Îmi vedeam de treabă la Londra pe măsura propriei mele înţelegeri a situaţiei, şi conştiinţa că-mi fac datoria de cetăţean şi de ambasador pînă la limitele extreme ale posibilităţilor mele îmi dădea satisfacţie.

Şi deodată, cu totul pe neaşteptate, drept răspuns la raportul meu cu privire la convorbirea avută cu Eden, am primit o telegramă semnată de Stalin ! Asemenea lucruri se întîmplau foarte rar. De obicei, cu mine corespondau fie comisarul poporului V. M. Molotov, fie unul dintre locţiitorii lui, de cele mai multe ori A. I. Vîşinski. Telegrama era cu totul ieşită din comun.

Stalin îmi scria că aprobă demersul meu pe lîngă Eden. Îl bucură în mod deosebit faptul că în discuţia mea cu ministrul de externe britanic am reuşit să redau atît de bine starea de spirit a oamenilor sovietici în legătură cu comportarea guvernului englez. Ţara sovietică trece acum prin momente foarte grele, şi ajutorul neîntîrziat şi activ al aliatului ei este extrem de important şi necesar.

Îmi amintesc că am ţinut îndelung telegrama lui Stalin în mînă şi mă tot gîndeam şi chibzuiam cu ce aş mai putea să-mi ajut patria. În cele din urmă mi-am alcătuit în minte un anumit plan.

M-am adresat lui Stalin cu rugămintea de a-i trimite lui Churchill un al doilea mesaj, în care să ridice două probleme : cu privire la crearea celui de-al doilea front în Franţa şi cu privire la livrările de armament şi material de război pentru Armata Roşie. L-am prevenit pe Stalin că în prima problemă nu sînt de aşteptat nici un fel de rezultate practice, cu toate acestea era important să li se amintească tot timpul englezilor despre necesitatea celui de-al doilea front. În schimb, în cea de-a doua problemă, am scris eu, judecînd după starea de spirit ce domneşte la Londra, există şanse de a obţine ceva real.

În cursul zilei de 4 septembrie a sosit de la Moscova al doilea mesaj al lui Stalin adresat lui Churchill, datat 3 septembrie. Pînă ce telegrama a fost descifrată, pînă ce am tradus-o apoi în limba engleză şi am transcris traducerea la maşină, s-a făcut seară. Cu

toate acestea am telefonat la secretariatul lui Churchill şi am cerut o întrevedere neîntîrziată cu premierul într-o problemă extrem de importantă şi urgentă. Churchill a fixat ora 10 seara (premierul lucra de obicei pînă foarte tîrziu). Îmi amintesc că în seara aceea luna strălucea puternic pe cer. Nori de forme fantastice alergau dinspre apus spre răsărit. Cînd acopereau faţa lunii, marginile lor se luminau în tonuri de un roşu întunecat, şi atunci întreaga privelişte devenea sumbră, sinistră, de parcă se apropia sfîrşitul lumii. Mergeam pe străzi cunoscute şi mă gîndeam : „Mai sînt cîteva minute şi va sosi un moment crucial, cu urmări importante. Se vor întîlni reprezentanţii a două lumi opuse care prin vrerea istoriei se află în acelaşi lagăr. Am să-i predau lui Churchill două file de hîrtie scrisă. El le va citi şi apoi îmi va da răspunsul. Care va fi acest răspuns ? Nu ştiu. Dar ştiu că de acest răspuns vor depinde foarte multe, poate chiar tot mersul istoriei în viitor... Oare voi avea suficientă forţă, energie, supleţe şi prezenţă de spirit pentru a-mi juca rolul în mod demn şi cu maximum de succes pentru U.R.S.S. şi pentru întreaga omenire ?"

Churchill m-a primit în cabinetul său oficial, unde aveau de obicei loc şedinţele guvernului. Era îmbrăcat într-un smoching de seară cu nelipsita ţigară între dinţi. Lîngă premier, la masa lungă acoperită cu postav verde, şedea Eden într-un costum uşor, gri închis. Churchill mă privi pe sub sprîncene, pufăi din ţigară şi mormăi cu un aer de buldog :

— Aduceţi veşti bune ?

— Mă tem că nu — am răspuns eu şi i-am înmînat premierului mesajul lui Stalin.

Churchill scoase mesajul din plic şi, punîndu-şi ochelarii, începu să-l citească în grabă. Citea cînd în tăcere, cînd cu jumătate de glas, uneori oprindu-se şi cîntărind parcă anumite cuvinte şi fraze. De la capătul opus al mesei îi urmăream cu atenţie reacţiile. Churchill citea cu jumătate de glas :

„Vă exprim recunoştinţa mea — scria Stalin — pentru promisiunea de a vinde Uniunii Sovietice încă 200 de avioane de vînătoare, în afara celor 200 promise anterior..."

Cînd Churchill rosti cuvîntul „vinde", sprînceana dreaptă i se ridică a mirare. Eu am notat lucrul acesta în sinea mea, dar deocamdată n-am tras de aici nici un fel de concluzii.

Mai departe, Churchill parcurse în tăcere cîteva rînduri şi citi din nou cu jumătate de glas :

„Stabilizarea relativă a frontului, pe care am reuşit să o obţinem acum 3 săptămîni, a eşuat în ultimele săptămîni, în urma transferării pe frontul de Răsărit a 30—34 de divizii germane de infanterie proaspete şi a unui număr uriaş de tancuri şi de avioane, precum şi în urma unei puternice activizări a 20 de divizii finlandeze şi 26 de divizii româneşti. Germanii consideră că pericolul dinspre Vest este un bluf şi că-şi pot transfera fără nici un fel de risc toate forţele din Apus spre Răsărit... În consecinţă am pierdut mai mult de jumătate din Ucraina, şi, în plus, duşmanul este la porţile Leningradului... Toate acestea au dus la slăbirea capacităţii noastre de apărare şi au pus Uniunea Sovietică într-un pericol de moarte. E cazul să punem întrebarea : ce trebuie făcut pentru a ieşi din această situaţie, mai mult decît nefavorabilă ?"

Churchill se opri, se gîndi puţin, apoi continuă cu jumătate de glas :

„Cred că nu există decît o singură cale de a ieşi din această situaţie : să se creeze încă în acest an, undeva în Balcani sau în Franţa, un al doilea front, care să poată sustrage de pe frontul răsăritean 30—40 de divizii germane şi, în acelaşi timp, să se asigure Uniunii Sovietice 30 000 de tone de aluminiu pînă la începutul lunii octombrie a.c. şi un ajutor *lunar* minim de 400 de avioane şi 500 de tancuri (mici sau mijlocii).

Fără aceste două forme de ajutor, Uniunea Sovietică va fi ori înfrîntă, ori va fi atît de slăbită, încît va pierde pentru multă vreme capacitatea de a-şi ajuta aliaţii prin acţiuni eficace pe frontul luptei împotriva hitlerismului" ★

Terminînd de citit, Churchill a predat mesajul lui Eden, care îl parcurse îndată, în grabă. Apoi Churchill scoase ţigara din gură şi, adresîndu-mi-se, îmi spuse că este foarte recunoscător şefului guvernului sovietic pentru prezentarea sinceră a situaţiei în care se află acum Uniunea Sovietică, că el, Churchill, ar dori din tot sufletul să ne vină în ajutor, dar că, din păcate, în momentul de faţă problema unui al doilea front în Franţa sau în Balcani nu este reală. Anglia nu este în stare să facă acest lucru.

Am început să obiectez. Am spus că, în fond, pînă în prezent Uniunea Sovietică nu a primit nici un ajutor real din partea Angliei, că niciodată încă în istoria ţării noastre nu a trebuit să facem faţă unei invazii de asemenea forţă ca în prezent. N-aş vrea să recurg la un limbaj excesiv de dramatic, cu toate acestea, apreciind cu

★ „Corespondenţa...", vol. I, p. 21—22.

sînge rece situaţia creată, sînt înclinat să cred că lumea a ajuns la unul dintre momentele de cotitură ale dezvoltării sale. Ori Hitler va fi oprit în Răsărit şi va fi frîntă coloana vertebrală a fascismului — atunci în faţa omenirii se vor deschide largi posibilităţi de progres şi civilizaţie —, ori Hitler va învinge în Răsărit, şi atunci asupra omenirii va coborî noaptea neagră a celei mai crîncene reacţiuni, şi cine ştie cît va dura ea ! Şi, dacă Hitler va învinge, care va fi soarta Angliei ? Nu este greu de imaginat... De aceea este de datoria fiecărui om, a fiecărui guvern, a fiecărei ţări care doreşte progresul omenirii ca tocmai acum să-şi încordeze toate forţele şi să dea ajutor maxim U.R.S.S., pentru a uşura şi a grăbi nimicirea agresorului german. În mod concret, aceasta înseamnă că Anglia trebuie să deschidă în cel mai scurt timp un al doilea front în Franţa, în Belgia, în Olanda, care să sustragă de pe frontul de Răsărit cel puţin 30—40 de divizii germane.

Am vorbit cu pasiune, cu emoţie, aproape cu înflăcărare, căci cuvintele mele exprimau sentimentul profund care mă copleşea atunci.

Churchill m-a ascultat cu multă atenţie, dar deodată s-a aprins şi a exclamat :

— Nu uitaţi că în urmă cu vreo 4 luni noi luptam singuri cu Germania şi nu ştiam de partea cui veţi fi dumneavoastră.

— Mulţumiţi-i pentru aceasta lui Chamberlain — am parat eu, făcînd aluzie la compromiterea de către Chamberlain şi Daladier a tratativelor din 1939 privind pactul tripartit de asistenţă mutuală (U.R.S.S., Anglia, Franţa) împotriva agresiunii hitleriste. — Doar aţi fost şi dumneavoastră atunci împotriva lui Chamberlain.

Lui Churchill îi era evident neplăcută amintirea acestui fapt, el se înfierbîntă şi, în expresii tăioase, începu să-mi demonstreze că noi nu avem dreptul să pretindem Angliei renunţarea la interesele sale, să-i pretindem chiar şi imposibilul, căci deschiderea celui de-al doilea front în nordul Franţei este în prezent peste puterile Angliei. Strîmtoarea care împiedică Germania să facă un salt în Anglia împiedică şi Anglia să facă un salt în Franţa ocupată.

Cunoscînd temperamentul premierului, mi-era teamă că în focul iritării ar putea să spună multe lucruri fără rost, îngreunînd prin aceasta relaţiile noastre pe mai departe. De aceea l-am întrerupt la jumătatea unui cuvînt şi i-am spus zîmbind :

— Mai puţin foc, scumpe mister Churchill, şi mai mult calm ! Căci noi trebuie să ajungem la anumite rezultate practice.

Observaţia mea l-a făcut pe Churchill să revină la realitate şi el coborî tonul. Apoi, de astă dată cu glasul lui obişnuit, el repetă că nici nu poate fi vorba de deschiderea imediată a celui de-al doilea front în Franţa ; în ceea ce priveşte problemele livrărilor militare, situaţia este cu totul alta. Aici guvernul britanic va merge la maximum în întîmpinarea U.R.S.S., fără nici un fel de amînări. El, Churchill, îi va convoca chiar în noaptea aceasta pe şefii statelor-majore (al armatei de uscat, ai aviaţiei şi marinei) şi împreună cu ei va analiza în ce măsură poate Anglia să îndeplinească doleanţele lui Stalin. Mîine dimineaţă Eden îmi va comunica hotărîrile adoptate la această consfătuire *.

Ne-am sculat, ne-am strîns mîinile şi eu am plecat spre casă. Era miezul nopţii, luna se ascunsese şi pe străzi domnea un întuneric de nepătruns. Stînd în maşină, depănam în gînd amănuntele întîlnirii ce abia avusese loc şi nu-mi dădea pace sprînceana ridicată a premierului. Oare ce însemna asta ? Probabil că premierul era mirat că Stalin întrebuinţase cuvîntul „vinde". Prin urmare se aşteptase ca Stalin să-i ceară livrări de armament în alte condiţii ? Cum ? Pe credit, aşa cum s-a procedat în mod obişnuit în alte războaie ? Sau pe calea lend-lease-ului, la fel cum primeau acum englezii furnituri de război din America ?...

Mă pierdeam în presupuneri, dar simţeam că aici există o posibilitate sau măcar o oarecare şansă de a face ceva util pentru ţara noastră. Desigur, ar fi absurd să iau legătura cu Moscova pentru lucruri atît de puţin importante cum sînt presupunerile bazate pe sprînceana ridicată a lui Churchill ; de altfel nu era nici timp

* Relatînd în memoriile sale despre întîlnirea noastră de la 4 septembrie 1941, Churchill scrie că s-a înfuriat cînd i s-a părut că desluşeşte în cuvintele mele o ameninţare ascunsă la adresa Angliei. Această impresie l-a frămîntat probabil atît de mult încît a considerat necesar să i-o comunice lui Roosevelt. În telegrama din 5 septembrie, adică a doua zi după convorbirea noastră, Churchill scria : „Deşi nimic din limbajul lui (adică al meu. — *I. M.*) nu dădea temeiuri pentru o asemenea presupunere, noi n-am putut totuşi să excludem faptul că ei (adică guvernul sovietic. — *I. M.*) se gîndesc, poate, la o pace separată... Am senzaţia că s-ar putea ca momentul să aibă un caracter hotărîtor" (*W. Churchill*. „The Second World War", vol. III, p. 406—409).

Se înţelege că în cadrul convorbirii de la 4 septembrie nici prin minte nu mi-a trecut posibilitatea unei păci separate cu Germania. Evident că lui Churchill i s-a năzărit lucrul acesta pentru că n-avea conştiinţa prea curată în problema celui de-al doilea front. Aruncînd o privire retrospectivă asupra evenimentelor din acele zile, mă gîndesc că o asemenea impresie, pe care şi-a făcut-o atunci Churchill în urma spuselor mele, a fost poate chiar utilă pentru noi. Aceasta a silit roata maşinii politice şi de război britanice să se învîrte mai repede şi, în speţă, să ne ofere lend-lease-ul.

pentru aşa ceva. De aceea, urcînd scările ambasadei, eram ferm hotărît ca în ziua următoare să încerc să obţin lend-lease-ul.

La 5 septembrie, ora 11, mă aflam în cabinetul lui Eden. Nu era singur. Tot aici, la masa lungă şedeau cei 3 şefi de state-majore, însoţiţi de experţi.

— Premierul — îmi explică Eden — a hotărît că va fi mai bine dacă răspunsul nostru la mesajul de ieri al lui mister Stalin va fi dat nu numai de mine singur, ci împreună cu conducătorii noştri militari.

Apoi Eden a acordat cuvîntul şefilor statelor-majore, şi fiecare dintre ei a făcut în specialitatea lui comunicări extrem de amănunţite, al căror sens se rezuma la aceea că în prezent Anglia nu este în stare să deschidă un al doilea front în Franţa sau în Balcani. Am ascultat cu atenţie aceste comunicări şi apoi am spus că voi transmite conţinutul lor guvernului nostru. Ce altceva puteam face ? Îmi lipsea posibilitatea de a verifica într-un fel afirmaţiile şefilor de state-majore, iar îndoielile mele cu privire la justeţea concluziilor lor nu le puteam întemeia pe date şi fapte concrete.

În schimb, în problemele aprovizionării, interlocutorii mei — atît Eden cît şi şefii de state-majore — erau mult mai optimişti. Ei socoteau că vor putea satisface întru totul cererea guvernului sovietic, însă în aşa fel ca aproximativ jumătate din această comandă să fie livrată de Anglia, iar cealaltă jumătate de S.U.A. Englezii luau însă asupra lor toate tratativele cu Washingtonul. Englezii promiteau să înceapă neîntîrziat executarea livrărilor, fără a mai aştepta Conferinţa de la Moscova a celor trei puteri. Asta suna mult mai încurajator.

Apoi şefii statelor-majore s-au retras şi am rămas singur cu Eden. L-am rugat pe ministrul afacerilor externe să transmită mulţumirile mele lui Churchill pentru promptitudinea şi energia cu care a soluţionat problema livrărilor şi apoi, făcînd intenţionat o mică pauză, am întrebat :

— Şi în ce condiţii ne veţi furniza armamentul şi materialele de război ?

Eden a dat oarecum mirat din umeri şi a răspuns :

— În mesajul său, mister Stalin are în vedere vînzarea...

Eu am tăcut un moment, parcă adunîndu-mi gîndurile, apoi, uitîndu-mă semnificativ la Eden, am spus :

— Dar nu găsiţi că cumpărarea-vînzarea este o formă cam învechită pentru acest gen de tranzacţii ?... Există şi altele, mai moderne.

Eden, privindu-mă de asemenea semnificativ, întrebă :

— Aveţi în vedere lend-lease-ul ?

— Da, am în vedere lend-lease-ul — i-am răspuns eu.

Eden se gîndi puţin, apoi continuă :

— În această problemă nu pot hotărî singur... Voi raporta despre dorinţa dumneavoastră cabinetului şi voi sta de vorbă cu primul ministru.

— Dacă am privi chestiunea într-o perspectivă mai largă — i-am explicat eu —, socot că aplicarea lend-lease-ului în cazul de faţă este chiar în interesul Angliei.

Şi am dezvoltat ideea că dacă U.R.S.S. ar fi limitată în obţinerea armamentului din Anglia la resursele sale de plată în numerar, aceasta ar putea duce la insuccese pe front, iar victoria nemţilor în răsăritul Europei ar avea urmările cele mai dezastruoase pentru Marea Britanie. Eden a fost de acord cu consideraţiile mele şi mi-a promis încă o dată un răspuns cît mai grabnic cu privire la lend-lease. Şi s-a ţinut de cuvînt. A doua zi după discuţia noastră, la 6 septembrie, Eden m-a invitat din nou la el şi mi-a comunicat :

— Toate livrările de război ale Angliei pentru Uniunea Sovietică vor fi efectuate pe bază de lend-lease.

Abia acum am telegrafiat la Moscova în legătură cu convorbirile mele cu Eden şi cu rezultatele lor.

Mărturisesc că mă simţeam fericit şi mîndru că într-o clipă atît de grea pentru U.R.S.S. am reuşit să-i fac un serviciu important şi serios.

Pe lîngă toate celelalte, lend-lease-ul englez ne-a uşurat foarte mult obţinerea lend-lease-ului american. La începutul lunii septembrie 1941, cînd am făcut demersul meu pe lîngă Eden, în S.U.A. se mai desfăşura lupta internă în problema dacă să se acorde în general lend-lease-ul Uniunii Sovietice. Grupări foarte puternice din rîndurile clasei dominante americane se împotriveau cu vehemenţă şi pretindeau ca U.R.S.S. să plătească pentru furniturile americane în aur, bunuri în natură, iar în caz extrem să facă unele concesii economice, în speţă renunţarea la monopolul comerţului exterior. Acordarea lend-lease-ului englez însemna un precedent de mare însemnătate, care l-a ajutat pe Roosevelt să extindă legea cu privire la lend-lease asupra U.R.S.S.

Astfel, încă o reacţie în lanţ, începută prin discuţia mea cu Eden la 26 august, a contribuit la soluţionarea favorabilă a problemei livrărilor militare pentru U.R.S.S din Anglia şi S.U.A.

În problema lend-lease-ului a avut loc un curios schimb de păreri între Churchill şi Stalin. În mesajul său din 6 septembrie, adică după ce problema respectivă fusese soluţionată, premierul britanic îi scria lui Stalin :

„În primul alineat al mesajului, Dv. aţi folosit cuvîntul «a vinde». Noi nu privim chestiunea sub acest aspect şi nu ne-am gîndit niciodată la o plată. Ar fi mai bine dacă ajutorul pe care vi-l acordăm ar avea aceeaşi bază tovărăşească ca şi legea americană de împrumut şi închiriere“ ★.

La aceasta, I. V. Stalin, în mesajul său din 13 septembrie, a răspuns :

„Vă exprim mulţumirile mele pentru promisiunea unui ajutor lunar din partea Angliei în aluminiu, avioane şi tancuri.

Nu pot decît să salut faptul că guvernul englez înţelege să acorde acest ajutor nu sub formă de vînzare-cumpărare de avioane, aluminiu şi tancuri, ci sub formă de colaborare tovărăşească“★★

Conflictul dintre Stalin şi Churchill

Între timp evenimentele de pe frontul sovieto-german deveneau tot mai ameninţătoare. La 2 octombrie, Hitler a anunţat începerea „ofensivei hotărîtoare asupra Moscovei“, şi două armate germane, sub comanda generalului Bock, întărite din flancuri cu mari unităţi de tancuri, au dezlănţuit o puternică lovitură împotriva Frontului de vest. La 8 octombrie, nemţii au ocupat Oriolul. Pe la jumătatea aceleiaşi luni, situaţia în direcţia apuseană s-a înrăutăţit în asemenea măsură încît s-a decretat evacuarea Moscovei, reşedinţa guvernului fiind mutată temporar la Kuibîşev. La 16 octombrie, „Pravda“ scria că „fiara fascistă turbată ameninţă Moscova“ şi chema „să fie oprit duşmanul, să fie barat cu orice preţ drumul cruntului cotropitor“. La 20 octombrie, luptele se desfăşurau în sectorul Mojaisk şi Maloiaroslaveţ, iar la Moscova a fost decretată starea de asediu. La 25 octombrie, „Pravda“ scria că „haita hitleristă continuă să dea tîrcoale Moscovei“, iar la 29 octombrie

★ „Corespondenţa...“, vol. I, p. 24.

★★ Op. cit., p. 25—26.

au început luptele în direcţia Volokolamsk. La 3 noiembrie s-a anunţat că luptele se desfăşoară în direcţia Kalinin. Hitleriştii depuneau eforturi uriaşe ca să înconjure Moscova. Concomitent armatele germane înaintau rapid pe Frontul de sud. La 21 septembrie, ei ocupaseră Kievul, la 17 octombrie — Odesa, la 22 octombrie — Taganrogul, la 29 octombrie — Harkovul, iar în noiembrie luptele se desfăşurau în sectorul Rostov-pe-Don.

În cursul lunii noiembrie, suferind pierderi imense, nemţii continuau să se apropie încetul cu încetul de capitală. Din anumite locuri, ei puteau chiar vedea cu binoclul punctele ei mai ridicate. Cu toate acestea, starea de spirit a moscoviţilor, starea de spirit a întregului popor, starea de spirit a armatei şi guvernului era unanimă : toţi erau hotărîţi să apere Moscova pînă la ultima suflare. Oraşul a fost transformat într-o tabără militară, pe străzi se înălţau baricade şi baraje antitanc, cele mai bune divizii ale Armatei Roşii (printre care multe divizii siberiene) erau masate pe căile de acces către capitală...

Cotitura pe Frontul de vest s-a produs la începutul lunii decembrie. La 6 decembrie a început contraofensiva sovietică, desfăşurîndu-se în ritm rapid. Hitleriştii ajunseseră atunci în mod vădit la epuizare şi s-au dovedit incapabili de a opune rezistenţă loviturii puternice din partea Armatei Roşii. Speranţele lor de a ocupa Moscova s-au năruit definitiv. Ei se retrăgeau, agăţîndu-se de fiecare poziţie potrivită pentru apărare, ceea ce nu a împiedicat Armata Roşie să elibereze la 9 decembrie localităţile Tihvin şi Eleţ, la 15 decembrie — Klin şi Iasnaia Poliana, la 16 decembrie — Kalinin, la 20 decembrie — Volokolamsk, la 30 decembrie — Kaluga. Retragerea nemţilor a continuat pînă la Rjev, unde linia frontului s-a stabilizat iarăşi pentru cîtva timp. Germania a suferit o înfrîngere neîndoielnică — cea dintîi înfrîngere în cursul celui de-al doilea război mondial. Mitul invincibilităţii ei a început să pălească. Era însă doar începutul. Pe drept cuvînt scria „Pravda“ la 13 decembrie : „Duşmanul este rănit, dar nu răpus“. În zilele acelea însă, aceasta avea o uriaşă semnificaţie politică şi psihologică nu numai pentru ţara noastră, ci şi pentru întreaga lume.

Spre deosebire de frontul sovieto-german, operaţiile militare de pe celelalte fronturi în a doua jumătate a anului 1941 erau de proporţii modeste şi fără efect apreciabil asupra situaţiei generale. De la 18 noiembrie, englezii au început ofensiva în Africa de nord, ocupînd la 9 decembrie Tobruk, la 19 decembrie Derna şi la

24 decembrie Benghazi. Aceasta n-a adus modificări cît de cît substanţiale nici măcar în situaţia creată în Africa. Pe mare, războiul continua în vechile forme şi proporţii ; inamicii Angliei scufundau lunar cu ajutorul submarinelor şi al aviaţiei circa 200 000 de tone din flota ce-i deservea nevoile. Situaţia Angliei s-a îmbunătăţit simţitor în războiul aerian : după 22 iunie 1941, incursiunile masive ale aviaţiei germane asupra oraşelor britanice au încetat pentru mai bine de 2 ani. Ele au fost reluate sub forma lansării proiectilelor teleghidate „V“ abia în 1944, dar atunci eu nu mă mai aflam la Londra *.

La 7 decembrie 1941, Japonia a atacat perfid Pearl-Harbour, în Oceanul Pacific. Aceasta a atras imediat în vîltoarea războiului încă două mari puteri — Japonia şi S.U.A. —, ceea ce a avut incalculabile consecinţe de ordin militar, politic şi economic. Ele au început însă să se manifeste abia în 1942, dezvăluindu-se pe deplin chiar mai tîrziu.

Aceasta era situaţia în preajma evenimentelor politice şi diplomatice despre care voi vorbi acum.

✤

După cum am mai relatat, la Conferinţa atlantică, Roosevelt şi Churchill luaseră hotărîrea să organizeze la Moscova o consfătuire a reprezentanţilor celor trei puteri pentru dezbaterea problemelor în legătură cu livrările militare destinate Uniunii Sovietice. Iniţial nici americanii, nici englezii nu au dat dovadă de cine ştie ce energie în această direcţie, astfel încît exista pericolul ca punerea în aplicare a hotărîrii adoptate să se tergiverseze multă vreme. Abia în urma demersului nostru din 4 septembrie la Londra s-a imprimat un element de urgenţă acestei iniţiative, şi, drept urmare, la 17 septembrie a sosit la Londra o misiune condusă de Averell Harriman, care trebuia să reprezinte S.U.A. la viitoarea conferinţă a celor trei puteri. Guvernul britanic a desemnat, de asemenea, o misiune condusă de lordul Beaverbrook, ministrul aprovizionării. Componenţa ambelor misiuni mi s-a părut foarte reuşită. La 22 septembrie, misiunile au părăsit Scapa Flow cu crucişătorul englez „London“, cu destinaţia Arhanghelsk, iar la 28 septembrie au sosit la Moscova. Harriman şi Beaverbrook au fost primiţi în două rînduri de Stalin, de faţă fiind Molotov şi Litvinov. Consfă-

* Începînd din 1943 am lucrat la Moscova în calitate de locţiitor al comisarului poporului pentru afacerile externe.

tuirea celor trei (Harriman, Beaverbrook şi Molotov) a durat 3 zile. A fost elaborat şi adoptat, pe o durată de 9 luni (de la 1 octombrie 1941 la 1 iulie 1942), „Protocolul nr. 1". În acest document s-a specificat în mod amănunţit ce anume şi în ce cantităţi se obligă să livreze Uniunii Sovietice S.U.A. şi Anglia pe bază de lend-lease. Se prevedea că în cursul primului semestru al anului 1942 consfătuirea celor trei va fi reluată şi în cadrul ei va fi adoptat „Protocolul nr. 2", analog, care să stabilească cuantumul livrărilor pentru U.R.S.S. pe un an înainte, pînă la 1 iulie 1943. În mesajul său din 6 octombrie adresat lui Stalin, Churchill promitea că transportul furniturilor prevăzute în „Protocolul nr. 1" se va efectua printr-un şir continuu de convoaie, adică caravane de vase comerciale escortate de nave de război, cu intervale de cîte 10 zile între convoaie.

În memoriile sale de război, Churchill se plînge că „primirea făcută celor două misiuni la Moscova a fost rece şi discuţiile s-au purtat într-un spirit prea puţin prietenesc... Generalii şi persoanele oficiale sovietice nu au comunicat colegilor lor americani şi englezi nici un fel de date. Nici măcar nu le-au explicat pe ce se bazează calculele ruşilor cu privire la necesarul de materiale de război, care aveau atunci o valoare atît de mare. Membrilor celor două misiuni nu li s-a arătat aproape pînă la sfîrşitul şederii lor ospitalitatea cuvenită. Abia în ultima seară petrecută la Moscova au fost invitaţi la dejun la Kremlin" *.

Mi se pare că Churchill cam exagerează. N-am fost la Moscova în timpul consfătuirii celor trei şi de aceea nu pot aprecia temeinicia plîngerilor lui Churchill pe baza propriilor mele impresii. Totuşi trebuie să constat că nici Beaverbrook, nici Harriman nu mi-au exprimat niciodată, nici măcar printr-o aluzie, vreo nemulţumire în legătură cu primirea lor la Moscova. Nu trebuie să uităm, de asemenea, că consfătuirea celor trei a avut loc într-un moment cînd nemţii se aflau foarte aproape de Moscova. Rezerva persoanelor oficiale sovietice în furnizarea de informaţii englezilor şi americanilor este foarte explicabilă : pînă atunci aceştia făcuseră prea puţin pentru a cîştiga încrederea noastră.

În orice caz, succesul consfătuirii de la Moscova a celor trei a constituit un mare pas înainte pe calea apropierii U.R.S.S. cu S.U.A. şi Anglia, şi eu l-am salutat din tot sufletul. Acum, întreaga mea atenţie s-a îndreptat către punerea cît mai rapidă în practică

* *W. Churchill.* „The Second World War", vol. III, p. 415.

a hotărîrilor acestei consfătuiri, ceea ce la Londra depindea în special de doi oameni — Churchill şi Beaverbrook. Din fericire eram în bune relaţii personale cu ei încă din anii antebelici şi am folosit la maximum această împrejurare în interesele U.R.S.S.

Se părea că relaţiile dintre cele trei ţări — U.R.S.S., S.U.A. şi Anglia — au pornit pe calea îmbunătăţirii ce se consolida treptat, ceea ce, în situaţia grea din acele zile, avea pentru noi o importanţă extraordinară, dar deodată...

✻

La 7 noiembrie 1941, Churchill i-a trimis lui Stalin un mesaj, care începea cu următoarele cuvinte :

„Pentru a lămuri lucrurile şi a întocmi planurile de viitor, sînt gata să-l trimit pe generalul Wavell, comandantul suprem din India, Persia şi Irak, spre a avea o întrevedere cu dumneavoastră la Moscova, Kuibîşev, Tiflis sau oriunde vă veţi afla. În afară de aceasta, împreună cu generalul Wavell va sosi generalul Paget, noul nostru comandant suprem pentru Extremul Orient... Ei ar putea sosi la dumneavoastră aproximativ peste două săptămîni. Doriţi să vă întîlniţi cu ei ?"

Mai departe în mesaj se anunţa că, în afară de livrările militare convenite prin Arhanghelsk, va începe transportarea acestora şi prin Iran. Englezii şi americanii îşi încordează şi-şi vor încorda pînă la limită eforturile în scopul ajutorării U.R.S.S. Apoi, într-o formă oarecum voalată, urmau plîngerile. „Vă rog să luaţi măsuri — scria Churchill — ca tehnicienii noştri, care sosesc cu tancurile şi avioanele, să aibă deplina posibilitate de a preda acest armament oamenilor dumneavoastră în cele mai bune condiţii. În prezent, misiunea noastră din Kuibîşev e ruptă de aceste treburi. Ea nu doreşte decît să dea o mînă de ajutor. Trimiterea acestui armament comportă un risc pentru noi, şi am dori foarte mult ca el să fie folosit cît mai bine... Nu sînt în măsură să vă comunic despre planurile noastre militare imediate mai mult decît puteţi să-mi comunicaţi despre planurile dumneavoastră. Vă rog însă să fiţi încredinţat că nu vom rămîne inactivi".

În mesajul lui Churchill a mai fost atins un punct căruia în viitor îi era dat să joace un rol destul de important în relaţiile U.R.S.S. cu Anglia şi S.U.A. Finlanda, România şi Ungaria, ca aliate ale Germaniei, duceau război împotriva U.R.S.S., dar Anglia şi S.U.A. continuau să menţină cu aceste ţări relaţii diplomatice normale. Dacă mai putea fi înţeleasă comportarea S.U.A., care în

mod formal nu participau la războiul împotriva Germaniei, eram în drept să ne aşteptăm ca Anglia, ca aliat al nostru, să declare război ţărilor amintite. I-am pretins acest lucru. Anglia, invocînd diferite pretexte, s-a eschivat însă de a face un asemenea pas. În mesajul său din 7 noiembrie, Churchill i-a expus lui Stalin motivele care determinau guvernul britanic să tergiverseze îndeplinirea îndatoririlor sale de aliat *.

Mesajul lui Churchill a sosit la Moscova cînd la cîteva zeci de kilometri de ea se mai dădeau lupte grele cu fasciştii. Trupele germane n-au fost în stare să străpungă apărarea capitalei, dar nici Armata Roşie nu-i putea respinge. La Moscova domneau o extremă tensiune şi nelinişte. Lipsa celui de-al doilea front se resimţea cu deosebită acuitate. Înainte de sărbătorirea zilei de 7 Noiembrie, la C.C. şi în cadrul guvernului s-a pus serios problema : să se organizeze sau să nu se organizeze în situaţia dată parada trupelor în Piaţa Roşie ? În cele din urmă s-a hotărît : să se organizeze. Şi parada a avut loc sub ameninţarea că în orice moment se poate năpusti asupra ei o ploaie aducătoare de moarte din bombardierele germane. Îmi aduc bine aminte ce efect însufleţitor a produs această paradă asupra tuturor oamenilor sovietici la Londra.

Cu puţin înainte de aniversarea zilei de 7 Noiembrie s-a produs un incident neplăcut, care a stîrnit o puternică iritare la Moscova. Tratativele cu privire la declararea de către Anglia a războiului cu Finlanda, Ungaria şi România au fost purtate pe cale diplomatică, în secret. În această privinţă, Churchill se sfătuia, desigur, cu Roosevelt. Şi iată că, deodată, din partea Americii s-au strecurat în presă informaţii cu privire la tratative !

Toate împrejurările arătate trebuie luate în considerare la citirea răspunsului lui I. V. Stalin la mesajul citat mai sus al premierului britanic. Răspunsul lui Stalin este datat 8 noiembrie. Aceasta înseamnă că şeful guvernului sovietic l-a trimis îndată după primirea mesajului lui Churchill, sub impresia nemijlocită a rîndurilor abia citite.

„Sînt de acord cu dumneavoastră — scria Stalin — că trebuie clarificate raporturile dintre U.R.S.S. şi Marea Britanie, ceea ce nu s-a făcut pînă în prezent. Această lipsă de claritate se datorează următoarelor două circumstanţe : prima — că între ţările noastre nu există o înţelegere precisă în privinţa ţelurilor războiului şi a planurilor de organizare a lumii după război ; iar a doua — că nu

* „Corespondenţa...", vol. I, p. 35—36.

există un tratat între U.R.S.S. şi Marea Britanie cu privire la ajutorul militar reciproc în Europa împotriva lui Hitler. Cît timp nu va exista o înţelegere în aceste două probleme principale, nu numai că nu va domni claritate în raporturile anglo-sovietice, dar, dacă e să vorbim absolut deschis, nu este asigurată nici încrederea reciprocă... Dacă generalul Wavell şi generalul Paget, despre care este vorba în mesajul dumneavoastră, vor veni la Moscova pentru a încheia un acord în problemele fundamentale menţionate, sînt, bineînţeles, gata să mă întîlnesc cu dînşii pentru a examina aceste probleme. Dacă însă misiunea sus-amintiţilor generali se limitează la informare şi la examinarea unor probleme de ordin secundar, nu văd necesitatea de a-i distrage pe generali de la treburile lor şi nici eu, la rîndul meu, nu-mi voi putea rezerva timp pentru asemenea convorbiri".

În cea de-a doua parte a mesajului, Stalin a dat frîu liber indignării sale în legătură cu divulgarea în presă a informaţiilor despre tratativele privind declararea de către Anglia a războiului cu Finlanda, Ungaria şi România *.

Primind acest mesaj, am reflectat îndelung la conţinutul lui. În privinţa f o n d u l u i consideraţiilor enunţate în mesaj nu aveam nici un fel de îndoieli. Desigur, în relaţiile reciproce dintre U.R.S.S. şi Anglia nu era deplină claritate. Desigur, nu exista un acord nici cu privire la ţelurile războiului, nici cu privire la planurile de organizare a lumii după război. Desigur, pactul de asistenţă mutuală militară dintre cele două ţări, semnat la 12 iulie, avea un caracter prea limitat şi temporar şi putea fi foarte bine înlocuit de un acord mai general şi pe un termen mai îndelungat, care să stabilească relaţiile reciproce ale părţilor în toate problemele europene. Toate acestea erau adevărate. Mă întrebam însă dacă era momentul potrivit pentru a ridica asemenea probleme mari şi complexe tocmai acum, cînd hoardele fasciste mai ameninţă Moscova şi este deosebit de important pentru noi să întărim prin toate mijloacele colaborarea (necesară chiar dacă nu ne satisface pe deplin) cu Anglia ? Căci era neîndoios faptul că şi ţelurile războiului, şi planurile Uniunii Sovietice şi ale Angliei de organizare postbelică a lumii diferă ; că obţinerea unui compromis cît de cît acceptabil pentru ambele părţi va fi cu putinţă, în cel mai bun caz, cu o mare pierdere de timp şi, ceea ce este mai important, cu ciocniri grave, tensiune şi conflicte. La ce bun să aţîţăm spiritul discordiei într-un moment atît de primejdios pentru

* Op. cit., p. 36—37.

noi ? Nu era mai bine să aşteptăm un moment mai prielnic ? Mie mi se părea că deocamdată lucrul cel mai avantajos pentru noi era scoaterea în prim plan a ceea ce ne uneşte cu Anglia, lăsînd pe planul al doilea tot ceea ce ne desparte de ea.

Astfel reflectam stînd în cabinetul meu cu textul mesajului lui Stalin în faţă. Şi totuşi, chiar şi în acest moment critic, mă gîndeam mereu : „S-ar putea însă ca el să înţeleagă mai bine decît mine situaţia şi jocul forţelor mondiale. S-ar putea totuşi ca el să aibă dreptate".

A doua zi m-am dus la Churchill cu mesajul din partea şefului guvernului sovietic. Prevăzînd posibilitatea unei reacţii acute din partea premierului, l-am rugat pe Eden să asiste la convorbirea noastră. Churchill m-a primit în cabinetul său din clădirea parlamentului. Predîndu-i mesajul lui Stalin, i-am spus :

— Vă rog foarte mult, mister Churchill, să primiţi asta — i-am arătat spre mesaj —, pe cît posibil, cu sînge rece.

Churchill m-a privit bănuitor şi, scoţînd mesajul din plic, s-a apucat să-l citească. Premierul se făcu dintr-o dată roşu la faţă, apoi mîna stîngă începu să se strîngă şi să se desfacă nervos. Cînd ajunse la pasajul în care Stalin vorbea despre condiţiile în care este dispus să-l primească pe Wavell şi Paget, Churchill explodă. Sări din fotoliu şi, într-o stare de agitaţie extremă, începu să alerge prin cabinet de la un capăt la altul.

— Cum ? — striga indignat Churchill — eu îi trimit lui Stalin pe cei mai buni oameni ai mei, şi el nu vrea să-i primească !... Eu îi vin în întîmpinare prin toate mijloacele, şi uite cu ce scrisori îmi răspunde !...

Premierul arătă iritat în direcţia mesajului care se afla pe masă. Apoi continuă extrem de agitat :

— Nu pot pricepe ce vrea Stalin ? Relaţii proaste ? Ruptură ?... În avantajul cui poate fi asta ?... Doar germanii se află la porţile Moscovei, iar Leningradul este în cercul blocadei !...

Aici l-am întrerupt pe Churchill şi, agăţîndu-mă de ultima lui frază, am făcut o încercare să-l mai liniştesc cît de cît.

— Aveţi dreptate — germanii sînt lîngă Moscova, iar Leningradul este în cercul blocadei... Dar tocmai aceste fapte trebuie să vă sugereze în ce situaţie grea se găseşte ţara mea şi ce atmosferă apăsătoare domneşte acum la Moscova... Trebuie să ştim să ne ridicăm deasupra neînţelegerilor cotidiene mărunte, a frecuşurilor, a jignirilor şi să ne călăuzim numai de interesele mari, fundamentale ale ţărilor noastre. Aceste interese mari, fundamentale coincid în prezent, atît

dumneavoastră cît şi noi trebuie să-l zdrobim pe Hitler... Prin urmare trebuie să mergem împreună.

Cuvintele mele, dar mai ales tonul meu calm, echilibrat, l-au mai potolit, pare-se, într-o oarecare măsură pe Churchill. La aceasta s-a mai adăugat şi influenţa lui Eden : el l-a sfătuit pe premier să nu ia acum nici o hotărîre, ci să chibzuiască temeinic, împreună cu ceilalţi membri ai cabinetului, cum trebuie procedat în cazul de faţă. Churchill însă tot nu se putea linişti şi continua să umble prin cabinet, deşi acum ceva mai calm. În cele din urmă se aşează la masă şi, dînd a înţelege că audienţa a luat sfîrşit, mi-a spus cu glas obişnuit :

— O să chibzuim la toate acestea.

A doua zi, Beaverbrook m-a rugat să trec urgent pe la el. M-a instalat într-un fotoliu în cabinetul său, iar el s-a aşezat în faţa mea într-un alt fotoliu. Apoi a început pe un ton prietenesc, confidenţial :

— S-a întîmplat un lucru neplăcut... Între Winston şi unchiul Joe s-a iscat o neînţelegere... Nu e bine de loc... Trebuie să-i împăcăm...

Apoi Beaverbrook mi-a spus că acum lucrul cel mai important este să se amîne pe cît posibil răspunsul lui Churchill la ultimul mesaj al lui Stalin. Churchill este foc şi pară. În starea în care se află ar putea să-i scrie lui Stalin în aşa fel încît situaţia să se înrăutăţească şi mai mult. E mai bine ca Churchill să tacă pînă o să-şi mai vină în fire, pînă o să se mai liniştească. El, Beaverbrook, împreună cu Eden, îşi asumă această misiune. Dar important este ca în viitorul apropiat să nu se întreprindă nici din partea sovietică acţiuni care să-l irite iarăşi pe premier, şi Beaverbrook m-a rugat să-l sprijin în acest sens.

Am fost de acord cu planul lui Beaverbrook şi i-am promis tot sprijinul meu, deşi, sincer vorbind, în momentul acela nu prea vedeam cam ce aş putea face.

Din partea engleză, planul propus a fost pus în aplicare : zilele treceau una după alta şi nu venea nici un fel de mesaj din partea lui Churchill pentru şeful guvernului sovietic. Churchill tăcea şi aştepta. Poate că el făcea asta demonstrativ, căci pînă atunci el răspundea de obicei fără întîrziere la mesajele lui Stalin.

Nu ştiu dacă au avut vreun efect asupra lui Stalin unele comunicări în legătură cu impresia produsă la Londra de ultima lui scrisoare, dar la 19 noiembrie, adică peste 10 zile după ce expediase mesajul din 8 noiembrie, a sosit deodată de la Moscova un cifru,

în care mi se cerea să aduc imediat la cunoştinţa lui Eden că Stalin, trimiţînd ultimul său mesaj, nu intenţionase nicidecum să jignească pe vreunul dintre membrii guvernului, şi cu atît mai puţin pe primul ministru. El este supraîncărcat cu nenumăratele probleme legate de desfăşurarea războiului şi nu se poate gîndi la nimic altceva. Problemele ridicate de Stalin în mesaj — cu privire la asistenţa mutuală militară împotriva lui Hitler şi cu privire la organizarea postbelică a lumii — sînt mult prea importante pentru a le mai complica şi cu simţăminte personale sau cu neînţelegeri. Stalin a fost foarte supărat din pricina divulgării tratativelor privind Finlanda, dar el nu doreşte decît realizarea unui acord cu Anglia în problemele ridicate în mesajul lui.

Eden a fost foarte mulţumit de comunicarea mea, considerînd-o ca o punte spre restabilirea „păcii" între Churchill şi Stalin. Într-adevăr, la 21 noiembrie premierul britanic a trimis la Moscova primul mesaj de după conflict, în care îl asigura pe Stalin că doreşte să lucreze cu el pe aceleaşi baze amicale ca şi cu Roosevelt. În continuare Churchill scria că pentru dezbaterea atît a problemelor militare cît şi a celor postbelice el intenţionează să-l trimită la Moscova pe Eden, însoţit de experţi militari de răspundere şi de alţi experţi. În legătură cu aceasta, Churchill făcea o foarte preţioasă mărturisire :

„Faptul că Rusia este un stat comunist şi că Marea Britanie şi S.U.A. nu sînt astfel de state, şi nici nu au intenţia să fie, nu poate fi pentru noi o piedică în întocmirea unui plan just de asigurare a securităţii noastre reciproce şi a intereselor noastre legitime"★.

Cît de actual sună aceste cuvinte în zilele noastre !

În sfîrşit, Churchill promitea că, dacă în următoarele 15 zile Finlanda nu va înceta ostilităţile militare împotriva U.R.S.S., Anglia îi va declara în mod oficial război.

La 23 noiembrie, Stalin i-a trimis lui Churchill un mesaj de răspuns. El scria că salută sincer „dorinţa de a conlucra cu mine pe calea unei corespondenţe private, întemeiată pe colaborare şi încredere" şi şi-a exprimat satisfacţia în legătură cu hotărîrea guvernului englez în problema Finlandei. Mai departe Stalin declara că este „întru totul de acord" ca Eden să viziteze în viitorul apropiat U.R.S.S., adăugînd totodată :

„Sînt de asemenea de acord cu Dv. că deosebirea dintre orînduirea de stat a U.R.S.S., pe de o parte, şi a Marii Britanii şi a

★ „Corespondenţa...", vol. I, p. 39.

S.U.A., pe de altă parte, nu trebuie şi nu poate să ne împiedice să rezolvăm favorabil problemele fundamentale ale asigurării securităţii noastre reciproce şi a intereselor legitime" ★.

Conflictul dintre Stalin şi Churchill a fost aplanat. Acum urma călătoria lui Eden la Moscova.

Vom învinge !

Întîmplător am păstrat însemnarea făcută la 22 iulie 1941, adică exact peste o lună după începerea războiului sovieto-german (îmi plăcea ca, pe lîngă însemnările în jurnal, să notez uneori separat pe o foaie de hîrtie cîte un gînd fugar).

„A trecut o lună de război pe frontul sovieto-german... Cumplită lună ! Armata Roşie se retrage mereu, se retrage, se retrage... Nemţii pătrund tot mai adînc în ţara noastră, ocupă oraşe, forturi, localităţi, teritorii... Şi deocamdată nici un fel de simptome de reviriment... Nu pot pricepe nicidecum de ce se întîmplă aceasta.. Insuccesele noastre sînt atît de neaşteptate, atît de inexplicabile, atît de nefireşti... Dar în adîncul sufletului meu licăreşte speranţa, nu, nu speranţa, ci o certitudine elementară, profundă că înfrîngerile noastre de astăzi sînt un fenomen trecător. Îmi amintesc de campania napoleoniană în Rusia. Şi atunci, la început, armata rusă s-a retras mult timp, cedînd pînă şi Moscova, dar după aceea... Nici nu vreau să mă gîndesc că ar fi cu putinţă ca Moscova să încapă acum pe mîna fasciştilor blestemaţi !... Undeva, odată, vom opri hoardele fasciste încă înainte de a ajunge la Moscova, iar după aceea o să le alungăm înapoi... Dar unde şi cînd ? De-ar sosi mai repede clipa aceea !... Dar deocamdată curaj, curaj şi iar curaj ! De cîte ori n-au încercat duşmanii în trecut să cucerească, să subjuge, să înrobească Rusia, dar zadarnic ! Am scăpat cu viaţă în trecut, nu vom pieri nici acum. Un popor ca al nostru nu poate să piară !..."

Toate acestea sînt adevărate, numai că pe englezi e greu să-i convingi de invincibilitatea noastră finală. Ieri l-am văzut pe David Low★★. Sînt de mult în relaţii bune cu el, şi adeseori el

★ Op. cit., p. 40—41.
★★ Cunoscut caricaturist englez.

discută cu mine absolut sincer. În prezent este extrem de tulburat şi mîhnit din pricina situaţiei de pe frontul sovieto-german. M-am străduit să-i alung gîndurile negre dîndu-i argumente din istorie şi din prezent. El m-a ascultat foarte atent, apoi a spus :

— Tare mult aş vrea să cred că dumneavoastră aveţi dreptate, dar ştiţi ce se vorbeşte pe Fleet Street * şi chiar şi în parlament ? Se spune că Rusia nu va mai rezista prea mult... Pesimiştii cred că şase-şapte săptămîni, optimiştii — trei luni... În orice caz, spre toamnă totul va fi terminat... La ministerul nostru de război domneşte o stare de spirit deosebit de proastă : se repetă într-una că nemţii vor trece prin Rusia cum trece cuţitul prin unt...

Fără să vreau, m-a pufnit rîsul şi am remarcat că departamentul de război britanic nu s-a distins niciodată prin cine ştie ce perspicacitate. Cu un zîmbet trist, Low adăugă, tărăgănind cuvintele :

— Un cunoscut de-al meu, colonel, a căutat azi să mă convingă că de la ruşi n-ai la ce să te aştepţi : în timpul războiului finlandez s-au opintit trei luni de zile în şir pînă ce l-au răpus pe micul lor adversar... Cum o să reziste ei nemţilor ? De aceea, el este împotriva trimiterii în Rusia a unei mari cantităţi de armament din Anglia şi S.U.A. — la ce bun ? Oricum, totul va cădea în mîinile nemţilor. Mai bine să păstrăm armamentul pentru noi.

— Colonelul dumneavoastră — am remarcat — face probabil parte din specia Blimpilor ** ?

— Da, desigur, este un Blimp — a răspuns Low —, dar este privit cu încredere de mulţi gazetari şi oameni politici, şi asta-i periculos.

Ceea ce mi-a povestit Low reda foarte bine starea de spirit larg răspîndită în Anglia în primele săptămîni de după 22 iunie. Mărturii ale acestei stări de spirit puteau fi observate zilnic, pretutindeni, la oameni de toate categoriile — de la miniştri pînă la şoferii de taximetre. În faţa mea, ca ambasador sovietic în Anglia, se ridica tot mai acut problema : cum aş putea să lupt împotriva acestei stări de spirit defetiste ? Cum să contribui la întărirea încrederii englezilor în capacitatea noastră de a duce

* Stradă din Londra unde îşi au sediul redacţiile principalelor ziare.

** Colonelul Blimp — figură creată de Low în caricaturile sale. Este tipul ofiţerului obtuz, mărginit, infuzat de tradiţii şi prejudecăţi, un militar în retragere după un serviciu îndelungat în armata colonială britanică. În deceniile al 4-lea şi al 5-lea, numele de „Blimp" devenise în Insulele Britanice un simbol.

lupta pînă la capăt ? Cum să li se creeze convingerea că în ultimă instanţă noi vom învinge ?

Această problemă avea în vara anului 1941 (ba chiar şi mai tîrziu) o importanţă primordială, şi soluţionarea ei ne cerea eforturi imense şi inventivitate. Noi, funcţionarii sovietici de la Londra, am dezbătut cu înfocare această problemă, ne-am sfătuit în această problemă cu Moscova, şi, încet-încet, din toate dezbaterile, proiectele şi propunerile noastre s-au cristalizat anumite măsuri care s-au dovedit utile în desfăşurarea ulterioară a războiului.

Prima dintre aceste măsuri a fost publicarea buletinului zilnic „Soviet War News" („Ştiri despre războiul sovietic"), editat de ambasadă. Iniţial, el conţinea aproape în exclusivitate material de război : buletine informative de pe frontul sovietic, ordine ale comandanţilor de armate, comunicări ale corespondenţilor militari etc. şi avea sarcina de a opune informaţia sovietică cu privire la evenimentele din răsăritul Europei informaţiilor engleză, americană şi în special germană. Treptat însă, cadrul buletinului s-a lărgit şi au început să apară în el tot mai des informaţii cu privire la viaţa din spatele frontului în U.R.S.S., despre eforturile eroice ale poporului sovietic în domeniul economiei naţionale, ştiinţei, culturii, muzicii, literaturii, artei. În cele din urmă, noi am ajuns la concluzia că paginile buletinului sînt neîncăpătoare pentru necesităţile noastre şi am fondat săptămînalul „Soviet War Weekly" („Săptămînalul războiului sovietic"), care putea să reflecte mai larg şi mai complet întreaga viaţă sovietică sub toate aspectele ei în anii războiului. Buletinul „Ştiri despre războiul sovietic" se difuza gratuit personalităţilor din lumea politică, socială, militară, sindicală şi de partid şi, în prima perioadă, avea un tiraj de circa 2 000 de exemplare (către sfîrşitul războiului, tirajul s-a ridicat pînă la 11 000), iar „Săptămînalul războiului sovietic" se vindea prin intermediul reţelei comerciale obişnuite pentru cărţi într-un număr de circa 50 000 de exemplare.

Această măsură a noastră a avut un succes incontestabil, la care a contribuit în mare măsură alegerea reuşită a redactorului în persoana lui S. N. Rostovski. Rostovski era un om foarte bine pregătit din punct de vedere politic şi foarte instruit, excelent cunoscător al relaţiilor internaţionale, gazetar capabil, care cunoştea şi cîteva limbi străine. În anii dinainte de război, el a publicat în străinătate sub pseudonimul Ernst Henry două cărţi — „Hitler peste Europa" („Hitler over Europe") şi „Hitler peste Rusia" („Hitler over Russia") —, care s-au bucurat la timpul lor

de mare popularitate. În afară de aceasta, Rostovski era un adevărat gazetar şi se remarca printr-o mare putere de muncă. Acest lucru era foarte important căci chiar de la început ne-am convins că materialele care ni se trimiteau pentru buletin şi săptămînal de la Moscova nu puteau fi publicate în Anglia fără o foarte serioasă prelucrare.

Fiecare naţiune îşi are deprinderile şi tradiţiile sale în sfera intelectuală, în speţă, în domeniul receptării informaţiilor din gazete şi reviste. Aici gusturile şi deprinderile ruşilor nu seamănă nici pe departe cu ale englezilor. Astfel, ruşii citesc cu uşurinţă articole lungi, englezii, dimpotrivă, nu citesc decît articole scurte : ei dau pur şi simplu la o parte articolele lungi (am în vedere, firește, pe cititorul mijlociu). Ruşii nu au nimic împotrivă dacă într-un articol, să zicem cu caracter economic, există multe cifre, englezilor, dimpotrivă, nu le plac de loc prea multe cifre şi, dacă acestea sînt totuşi inevitabile, ei pretind ca ele să fie prezentate cît mai sugestiv. Dacă-i veţi spune englezului că uzina X produce anual 400 000 de automobile, aceasta va trece pe-alături de memoria lui şi nu va fi reţinută. Dar dacă-i veţi spune englezului că la uzina X în fiecare minut coboară de pe conveier un automobil, aceasta îl va impresiona şi i se va întipări în memorie ca un fapt interesant.

Tovarăşii noştri moscoviţi erau animaţi, desigur, de cele mai bune intenţii şi trimiteau adeseori pentru buletinul „Ştiri despre războiul sovietic" materiale deosebit de valoroase, dar aproape toate, cu rare excepţii, erau scrise „ruseşte" — şi nu în sens filologic, ci ca stil şi manieră. Toate aceste materiale trebuiau prelucrate la Londra, dîndu-li-se un aspect accesibil englezilor. În mod practic, redacţia buletinului „Ştiri despre războiul sovietic" (adică în primul rînd însuşi Rostovski) scotea în mod obişnuit din materialul trimis datele şi evenimentele şi scria articole noi, adecvate gustului englezilor. Era o muncă foarte complicată, delicată, urgentă, căreia Rostovski îi făcea faţă în mod admirabil.

Ambele organe sovietice bombardau zi de zi, săptămînă de săptămînă minţile englezilor cu „adevărul despre Rusia", mai ales minţile conducătorilor ţării ; în felul acesta luptam perseverent împotriva stării de spirit defetiste în ceea ce priveşte U.R.S.S., larg răspîndită în vremea aceea pe Insulele britanice. Această luptă a dat roade chiar în prima perioadă, cea mai grea, a războiului, iar mai tîrziu, cînd optimismul organelor sovietice a început să

fie coroborat tot mai des de evenimentele de pe front, a cunoscut succese mai mari.

După ce a fost realizată această extrem de importantă măsură, m-am gîndit ce s-ar putea face pentru educarea şi întărirea încrederii englezilor în voinţa de neînfrînt a oamenilor sovietici de a trăi, de a-şi păstra fiinţa de mare popor cu un mare viitor. Ce-ar putea să le vorbească englezilor despre zădărnicia eforturilor hitleriştilor de a înfrînge şi de a înrobi ţara noastră ?

În cele din urmă m-am gîndit că ar fi bine ca două cărţi să ajungă tocmai acum în mîinile cititorului englez : „Război şi pace" de L. N. Tolstoi şi „Invazia lui Napoleon în Rusia" de academicianul E. V. Tarle.

Marele roman al lui Tolstoi (întotdeauna l-am considerat romanul cel mai genial al tuturor timpurilor şi al tuturor popoarelor) cunoscuse, desigur, şi înainte mai multe ediţii în Anglia ; niciodată însă nu a avut o semnificaţie atît de actuală ca acum. Era foarte important să fie editat urgent într-o nouă ediţie şi într-un tiraj pe cît posibil mai mare. Aveam bune relaţii cu lumea editorială şi în scurt timp am constatat cu satisfacţie că una dintre cele mai mari edituri londoneze — editura lui Macmillan * — s-a apucat de această treabă, care, pe deasupra, mai promitea să aducă şi un mare profit (ceea ce s-a şi întîmplat). În 1942 a apărut în vitrinele librăriilor un volum gros, legat în roşu. Conţinea 1 352 de pagini, însă, fiind tipărit pe hîrtie de pai de orez, nu arăta ca o cărămidă grea. Era romanul lui Tolstoi în întregime, cu hărţi şi anexe. El a devenit îndată ceea ce englezii numesc bestseller. Cu alte cuvinte se vindea „ca pîinea caldă". Era citit pretutindeni : în palate şi bordeie, de către parlamentari şi muncitori, în casele fermierilor şi ale micilor slujbaşi, pe vapoare şi în vagoanele metroului londonez. L-am văzut cu ochii mei în mîinile dactilografelor de la Foreign Office. Celebra operă a străbătut ca o furtună ţara şi a stîrnit o puternică reacţie. Desigur, nu toţi s-au convins după ce au citit-o de invincibilitatea U.R.S.S., dar mulţi, foarte mulţi au înţeles şi au simţit că ruşii sînt un popor mare, care nu poate să piară atît de simplu.

* Harold Macmillan, viitorul prim-ministru britanic, era pe vremea aceea şeful firmei editoriale amintite şi totodată deputat în parlament. El gravita spre grupul lui Churchill, apăra ideea colaborării anglo-sovietice şi adeseori era oaspetele ambasadei noastre. Eu eram în bune relaţii cu el — cu atît mai mult cu cît Macmillan cunoştea şi iubea literatura clasică rusă.

Curînd după apariţia noii ediţii a romanului „Război şi pace", soţia mea a făcut cadou un exemplar soţiei lui Churchill cu următoarea dedicaţie :

„1812—1942. L-am nimicit pe duşmanul nostru atunci, îl vom nimici şi acum".

Mult mai tîrziu, în februarie 1943, doamna Churchill i-a făcut, la rîndul ei, cadou soţiei mele aceeaşi carte. Scrisese pe ea :

„Iată o carte pentru cei care vor să înţeleagă nemărginirea şi misterul Rusiei. Clementine Churchill".

Pesemne că romanul lui Tolstoi a produs asupra doamnei Churchill o puternică impresie şi a determinat-o să privească într-un fel nou poporul nostru, să-i simtă imensa forţă vitală...

Aproape concomitent cu „Război şi pace" a apărut şi cartea lui E. V. Tarle despre Napoleon. Desigur, aceasta n-a avut un public atît de larg ca romanul lui Tolstoi, fiind citită în special în cercurile de intelectuali, îndeosebi politicieni, gazetari, istorici, militari. Ei au citit-o cu atenţie şi, fără să vrea, au făcut comparaţii cu perioada celui de-al doilea război mondial. Şi, deoarece această categorie de cititori juca un mare rol în parlament, în presă, în armată şi în flotă, în diferite instituţii de stat, efectul psihologic al operei lui Tarle a fost, probabil, tot atît de puternic ca şi efectul pe care l-a avut marea epopee a lui Lev Nikolaevici.

Cele două cărţi amintite au fost o adevărată artilerie grea în lupta împotriva neîncrederii englezilor în invincibilitatea Uniunii Sovietice. Dar au existat şi arme mai mărunte al căror foc era îndreptat spre aceeaşi ţintă. Îmi amintesc că o mare impresie a produs broşura lui Poleakov „Însemnările unui partizan", care apăruse la noi curînd după începerea războiului. Am tradus-o în limba engleză, am tipărit-o într-un tiraj mare şi am răspîndit-o larg printre locuitorii Insulelor britanice. Îmi mai amintesc de o altă întîmplare caracteristică. O dată, unul dintre binevoitorii noştri englezi a adus la ambasadă o admirabilă colecţie de caricaturi legate de evenimentele din 1812 şi executate în creion de graficianul englez Crookshank şi de graficianul rus Terebenev. Caricaturile înfăţişau în special catastrofa lui Napoleon în Rusia. Beaverbrook a editat un album cu aceste caricaturi, iar eu am scris o scurtă prefaţă.

Ceva mai tîrziu, pe la începutul anului 1943, am reuşit să organizăm punerea în scenă la teatrul londonez „Old Vic" a piesei lui K. Simonov „Oamenii ruşi", care în momentul acela avea nu numai o importanţă literar-artistică, dar şi o mare importanţă politică. Foarte utilă, deşi oarecum pe un alt plan, a fost apariţia

pe piaţa engleză a cunoscutului roman „Căderea Parisului" de I. G. Ehrenburg, care arăta atît de pregnant cum şi de ce a căzut Franţa în 1940.

Ca urmare a tuturor eforturilor arătate mai sus şi a multor altor eforturi din partea noastră (în cele ce urmează mă voi opri în mod special asupra activităţii Crucii Roşii în acest domeniu), starea de spirit defetistă, atît de larg extinsă în primele luni de după 22 iunie, a început treptat să dea înapoi. După ce a trecut o lună şi jumătate, apoi trei luni de lupte sîngeroase în Răsărit, iar Ţara sovietică tot nu s-a destrămat, nu a capitulat în faţa lui Hitler, ci continua să lupte şi să dea duşmanului lovituri grele, ce-l sleiau de puteri, în conştiinţa englezilor s-a aprins steaua speranţei în victorie — deocamdată încă îndepărtată şi neclară —, stea a cărei rază luminoasă a străpuns bezna grea în care era scufundată Europa. Ceva mai tîrziu, acţiunile Armatei Roşii au contribuit din ce în ce mai mult la transformarea acestei speranţe în convingerea că, mai devreme ori mai tîrziu, va surveni în războiul sovieto-german o cotitură radicală şi în faţa Ţării sovietice (şi, o dată cu aceasta, a întregii coaliţii antihitleriste) se va deschide calea biruinţei asupra duşmanului.

✻

O altă formă de luptă împotriva stării de spirit defetiste a englezilor au fost discursurile şi cuvîntările mele ca ambasador al U.R.S.S.

În ţările de democraţie burgheză, cum sînt Anglia, S.U.A., ţările scandinave şi altele, un ambasador trebuie să ştie să vorbească. Să vorbească nu numai între patru ochi, în cabinetul ministrului de externe, nu numai cu un grup de vizitatori care vin în cabinetul ambasadorului pentru lămurirea vreunei probleme complicate de politică curentă, dar şi public — la un dejun cu mulţi invitaţi, în cadrul unei mari organizaţii obşteşti, la şedinţa vreunei importante corporaţii ştiinţifice care doreşte să afle vederile ambasadorului într-un anumit domeniu care o preocupă, de la o catedră universitară, în faţa studenţilor care vor să afle cîte ceva despre ţara reprezentată de respectivul ambasador, la un miting al muncitorilor organizat cu o anumită ocazie de sindicate sau de partidul laburist. Aşa se obişnuieşte în ţările de democraţie burgheză, şi ambasadorul care s-ar eschiva de la asemenea manifestări şi-ar pierde îndată prestigiul şi ar fi privit ca un simplu curier pentru transmiterea documentelor de la un guvern la altul. Iar

reputaţia de curier restrînge foarte mult posibilităţile ambasadorului de a înrîuri în sensul dorit opinia publică a ţării pe lîngă care este acreditat şi, în ultimă instanţă, aduce prejudicii intereselor statului care l-a trimis.

Curînd după sosirea mea la Londra am înţeles acest mecanism şi m-am străduit să folosesc la maximum posibilităţile luărilor de cuvînt publice pentru răspîndirea adevărului despre Uniunea Sovietică. Pe atunci, la Moscova, nu toţi tovarăşii din conducere îşi dădeau seama de avantajele unor asemenea cuvîntări şi priveau oarecum chiorîş activitatea mea în acest domeniu. Dar atîta vreme cît M. M. Litvinov a fost comisar al poporului pentru afacerile externe nu mi s-au pus nici un fel de piedici : Maxim Maximovici cunoştea personal, la perfecţie, uzanţele democraţiei burgheze şi încuraja prin toate mijloacele eforturile mele de a străpunge şi pe această cale zidul ostilităţii de care fuseserăm înconjuraţi în Anglia la începutul celui de-al 4-lea deceniu. O dată cu plecarea lui, în mai 1939, situaţia s-a schimbat întrucîtva, însă tocmai în această perioadă — pînă la 22 iunie 1941 —, din pricina înrăutăţirii relaţiilor anglo-sovietice, s-au redus simţitor şi posibilităţile mele de înrîurire prin cuvînt asupra auditoriului englez. Acum, după ce Hitler a atacat U.R.S.S., au început să curgă invitaţiile — eram rugat să iau cuvîntul la lunch-uri, la dejunuri, la adunări, la şedinţe, la mitinguri şi alte manifestări publice. Acceptam bucuros aceste invitaţii, deoarece fiecare cuvîntare constituia un prilej admirabil de a spune adevărul despre U.R.S.S. sau de a da o lovitură puternică stării de spirit defetiste ce domnea în rîndurile englezilor. Acum, adeseori era pentru mine o adevărată greutate numărul prea mare de invitaţii şi trebuia să mă decid pe care s-o aleg.

Despre ce am vorbit în primele luni — lunile cele mai cumplite — ale războiului pe frontul sovieto-german ? Voi reda cîteva fragmente din cuvîntările mele de atunci, ale căror texte s-au păstrat (vorbeam de obicei englezeşte, liber, dar îmi pregăteam textul dinainte).

...29 iulie. Municipalitatea londoneză a organizat o recepţie în cinstea ambasadorului sovietic şi a soţiei sale. Ne-a salutat şeful municipalităţii cu o scurtă cuvîntare, subliniind admiraţia englezilor faţă de lupta eroică a Armatei Roşii şi extraordinara importanţă a unei strînse colaborări dintre Marea Britanie şi U.R.S.S. Membrii municipalităţii au aplaudat zgomotos şi şi-au exprimat în fel şi chip simpatia faţă de noi ca reprezentanţi ai marelui popor şi ai guvernului prieten. A trebuit să răspund eu. Mi-am exprimat bucuria

şi recunoştinţa pentru calda primire pe care ne-a făcut-o municipalitatea în calitatea noastră de trimişi ai Ţării sovietice, apoi am continuat :

„În acest stadiu al războiului ar fi prematur să facem proroci asupra viitorului. În fiecare război mare există fluxuri şi refluxuri, cotituri şi surprize ; însă două lucruri sînt absolut neîndoielnice : în primul rînd, popoarele ţării mele, strîns unite în jurul guvernului sovietic, vor lupta cu dîrzenie împotriva Germaniei hitleriste ; în al doilea rînd, în ultimă instanţă, noi vom învinge. Dar această victorie va fi obţinută cu atît mai curînd şi va cere cu atît mai puţine victime cu cît mai strînsă va fi prietenia dintre popoarele noastre şi cu cît mai uniform vor fi repartizate între ele toate greutăţile şi primejdiile războiului".

De cuvîntarea mea din 29 iulie se leagă o amintire hazlie şi totodată instructivă. Recepţia de la municipalitate era fixată pentru ora 3 după-amiază. În aceeaşi zi, la ora 1, trebuia să aibă loc la unul dintre cele mai mari hoteluri londoneze lunch-ul Asociaţiei ziariştilor străini, la care Eden promisese să ţină un discurs amplu. Printre oaspeţii de onoare invitaţi la acest lunch se afla ambasadorul american J. Vinant şi cu mine. Credeam că într-o oră şi jumătate-două totul se va termina şi voi ajunge la timp la municipalitate. Dar în mod cu totul neprevăzut masa a fost servită cu întîrziere, discursul ministrului de externe s-a dovedit a fi ceva mai lung decît de obicei şi, drept urmare, am nimerit, cum spun şahiştii, în „criză de timp". Arătătoarele ceasului se apropiau de ora 3, iar discursul lui Eden tot nu se isprăvea. Era cu neputinţă să plec înainte de terminarea lui. Ce era de făcut ? Am expediat la municipalitate o telefonogramă că voi întîrzia 15 minute şi am explicat motivul întîrzierii. Cei de acolo mi-au primit comunicarea fără entuziasm, dar n-aveau încotro : trebuiau să se împace cu situaţia neprevăzută. Îndată ce Eden şi-a terminat discursul, i-am trimis un bileţel în care mi-am exprimat satisfacţia faţă de expunerea sa, cerîndu-mi totodată scuze pentru că eram nevoit să părăsesc lunch-ul înainte de a se termina. Apoi ne-am ridicat de la masă şi am plecat împreună cu soţia mea. Acest fapt n-a trecut pe neobservate. A doua zi, în cercurile politice şi gazetăreşti a început să circule zvonul cum că Maiski, indignat de cuvîntarea lui Eden, n-a mai aşteptat pînă la sfîrşit şi a plecat de la lunch-ul ziariştilor străini. Apoi aceeaşi poveste a apărut în presă. Iată cît de uşor se nasc diferitele legende politice ! Şi iată cît de serioase sînt acele „surse demne de încredere" la care se referă în asemenea cazuri

gazetarii ! De aci concluzia : adeseori anumite evenimente din viaţa internaţională în care anumiţi gazetari sau diplomaţi înguşti la minte văd un „sens profund“ şi „intenţii funeste“ nu sînt în realitate decît un rod al întîmplării sau al unor cauze dintre cele mai obişnuite...

...31 august 1941. O demonstraţie populară de masă la Feltham, suburbie a Londrei, organizată sub cerul liber pe o întinsă pajişte înverzită. Au participat oameni de condiţii sociale şi de stări diferite, dar cei mai mulţi erau muncitori din fabrici şi uzine. Au fost de faţă, de asemenea, şi detaşamente ale apărării civile şi ale unităţilor de apărare antiaeriană. La ora 3 după-amiază am sosit la locul demonstraţiei, unde se agita şi lărmuia o mulţime imensă. Am fost întîmpinat de o gardă de onoare. Apoi a început slujba religioasă. S-au cîntat psalmi. Preotul P. D. Godfrey a rostit o predică. După aceea au început discursurile. Primul cuvînt mi-a fost acordat mie. Am vorbit de pe un mic dîmb şi, mărturisesc, eram profund tulburat de întreaga privelişte solemnă, care îmi amintea de îndepărtatele mitinguri ale cartiştilor, ale căror imagini le-am văzut nu o dată în cărţile de istorie a mişcării muncitoreşti britanice.

„Poporul sovietic şi Armata Roşie — am spus eu — luptă eroic nu numai pentru propria lor ţară, dar şi pentru libertatea şi independenţa tuturor popoarelor de pe glob, ameninţate de fascismul german... Nu ne vom opri la jumătatea drumului, vom lupta pînă la capăt, pînă cînd Germania hitleristă va fi zdrobită complet... Cum se va realiza aceasta ? Răspunsul este perfect clar : aceasta se poate realiza numai pe calea unei foarte strînse colaborări militare, economice şi politice între popoarele britanic şi sovietic. Cu cît mai strînsă va fi această colaborare, cu atît mai puţine vor fi victimele şi cu atît mai apropiată victoria finală“.

Cuvintele mele au fost întîmpinate cu mare entuziasm. Se simţea că ele au ajuns la inimile acestor mii de oameni simpli englezi, care înţelegeau, dar mai ales simţeau ce groaznică ameninţare planează deasupra lumii şi cît de importantă era preîntîmpinarea ei pe calea luptei comune a celor două popoare.

După mine a mai urmat un lung şir de oratori. Cu toţii atacau cu vehemenţă Germania nazistă, jurau să ducă războiul pînă la capăt şi să întărească prin toate mijloacele colaborarea cu Uniunea Sovietică.

Apoi s-a propus o rezoluţie, în care, printre altele, se spunea : „Sîntem ferm decişi să ne încordăm toate eforturile pentru a obţine victoria asupra fascismului... Să muncim în fabrici şi în uzine cum n-am mai muncit niciodată pînă acum... Ne adresăm

guvernului maiestăţii sale cu apelul insistent de a acorda Uniunii Sovietice ajutorul reciproc neîntîrziat... Sîntem încredinţaţi că poporul nostru împreună cu poporul Uniunii Sovietice şi cu toţi oamenii iubitori de libertate din întreaga lume vor obţine în cele din urmă victoria“.

Rezoluţia a fost adoptată în unanimitate cu aprobarea furtunoasă a celor adunaţi.

În încheiere au fost intonate „Internaţionala“ şi „God save the King“. Ascultîndu-i, mă gîndeam : „Ce îmbinări ciudate pot avea loc în viaţă ! Acum însă în această îmbinare stă chezăşia victoriei asupra fascismului şi, prin urmare, ea slujeşte cauza eliberării omenirii...“

...22 septembrie 1941. Birmingham. În urma hotărîrii guvernului britanic de a livra Uniunii Sovietice armament (despre care s-a vorbit cu prilejul întrevederii mele cu Churchill din 4 septembrie), în Anglia se organizase „Săptămîna tancurilor pentru Rusia“. Am fost rugat să vizitez una dintre marile uzine producătoare de tancuri...

Corpuri de fabrică întunecate. Mii de muncitori care au ieşit să-l întîmpine pe ambasadorul sovietic. Glasuri reţinute, atenţie concentrată, strîngeri de mîini prieteneşti şi strigăte : „Trăiască Uniunea Sovietică !“ Mîini puternice mă saltă pe un tanc. Din toate părţile exclamaţii puternice : „O cuvîntare ! O cuvîntare !“

Îmbrăţişez cu privirea marea de capete ce freamătă în jurul meu şi încep să vorbesc, exprimînd profunda recunoştinţă a Armatei Roşii şi a poporului sovietic pentru tancurile pe care le produc ascultătorii mei şi care ajută soldaţilor noştri în luptele împotriva fasciştilor. Apoi explic de ce am avut nevoie de tancuri din Anglia şi S.U.A., deşi avem şi noi o industrie proprie de tancuri :

„Într-o luptă de proporţiile celei pe care am dus-o în ultimele trei luni, pierderile în tancuri sînt foarte mari. Ele nu pot fi compensate printr-o producţie normală. La aceasta mai trebuie adăugat că importante regiuni industriale au căzut în mîinile duşmanului şi că multe fabrici şi uzine au fost evacuate şi pînă să reintre în funcţiune pe noile locuri va trebui să mai treacă un timp. Iată de ce ne este atît de necesar acum ajutorul Angliei şi al S.U.A. în livrări de armament. În prezent, lozinca noastră este simplă şi clară : «Mai multe tancuri, mai multe avioane, mai multe tunuri !» Vă rog din toată inima pe dumneavoastră să-i daţi o întruchipare practică“.

O furtună de aplauze. Blesteme proferate la adresa fasciştilor. Strigăte : „Ura, trăiască Armata Roşie !"

...27 septembrie 1941. Londra. A treia sesiune a Asociaţiei britanice pentru dezvoltarea ştiinţei. Animatorul ei era cunoscutul scriitor Herbert Wells. Aci s-au adunat corifeii ştiinţei britanice. Sînt de faţă şi cîţiva străini, printre care Juan Negrin, fostul premier al guvernului republican al Spaniei, aflat în prezent în emigraţie (înainte de război, Negrin fusese profesor de fiziologie). Conferinţa a lucrat pe mai multe secţii. Secţia „Ştiinţa şi nevoile oamenilor" este prezidată de ambasadorul american J. Vinant, secţia „Ştiinţa şi progresul tehnologic" este prezidată de Eduard Beneş, premierul guvernului cehoslovac în exil, secţia „Ştiinţa şi ajutorul postbelic" este prezidată de ambasadorul chinez Wellington Koo, secţia „Ştiinţa şi raţiunea umană" este prezidată de Herbert Wells. Mie mi s-a încredinţat preşedinţia secţiei „Ştiinţa şi planificarea mondială". Inaugurez lucrările cu un scurt cuvînt introductiv, în care mai întîi dau citire salutului Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S., semnat de preşedintele ei V. L. Komarov, de vicepreşedinţii O. I. Schmidt şi I. A. Ciudakov, precum şi de mai mulţi membri — A. N. Bach, A. A. Bogomoleţ, N. N. Burdenko, A. E. Fersman, A. F. Ioffe, P. L. Kapiţa, L. S. Stern, E. V. Tarle ş.a. Oamenii de ştiinţă sovietici fac apel la colegii lor britanici să depună toate eforturile pentru a se obţine victoria asupra fascismului, care „va fi o victorie a libertăţii, a culturii, a ştiinţei, a civilizaţiei asupra barbariei, asupra tiraniei şi obscurantismului, o victorie a viitorului luminos asupra trecutului întunecat".

Apoi vine rîndul meu. Cu toată circumspecţia şi cu tot tactul necesar încerc să explic că ar fi inoportun să analizăm în momentul de faţă în mod serios problema planificării mondiale, apoi, treptat, aduc vorba despre sarcinile prezentului :

„Noi am considerat întotdeauna că ştiinţa trebuie să ajute omenirii în nevoile sale. Şi de ce are acum mai multă nevoie omenirea ? Acum, înainte de orice, trebuie nimicit sistemul nazist german, care vrea să stăpînească întreaga lume şi să terorizeze întreaga lume... Oamenii de ştiinţă trebuie să contribuie la soluţionarea acestei probleme fundamentale a zilelor noastre".

Acord unanim, aplauze, puternice strîngeri de mîini...

...21 noiembrie 1941. Pentru a întări unitatea anglo-sovietică a fost creat Comitetul obştesc pentru relaţiile anglo-sovietice, în care intră reprezentanţi marcanţi ai parlamentului, ai guvernului, ai cercurilor conducătoare din City. Acest comitet a organizat un

Şedinţa Asociaţiei britanice pentru dezvoltarea ştiinţei, ţinută la 27 septembrie 1941.

mare lunch sub preşedinţia cunoscutului medic lord Horder. Churchill a trimis un salut, urînd comitetului succes în activitatea sa şi promiţîndu-i tot sprijinul. Principalul orator la lunch a fost Eden, care a declarat că guvernul britanic ar dori cel mai mult ca relaţiile anglo-sovietice să aibă o bază sănătoasă şi trainică. În acest război, a spus Eden, avem un ţel comun şi trebuie să ne acordăm ajutor reciproc. Resursele noastre trebuie să fie şi resursele Rusiei, iar resursele Rusiei trebuie să fie şi resursele noastre. Vasele care transportă în prezent armament Rusiei aduc din Rusia materii prime preţioase pentru industria noastră de război. Aceste raporturi de reciprocitate şi acest interes reciproc trebuie să se dezvolte şi pe mai departe şi să se întărească în cursul războiului şi după terminarea lui. Noi trebuie să colaborăm cît mai strîns posibil cu U.R.S.S. în organizarea postbelică a lumii.

În cuvîntarea mea de răspuns am făcut în primul rînd un bilanţ sumar al primelor cinci luni de război în Răsărit şi am constatat eşecul total al tuturor planurilor şi calculelor lui Hitler. Am arătat apoi că lupta împotriva Germaniei hitleriste, oriunde s-ar duce ea, trebuie să fie privită ca un front unic al aliaţilor şi

că toate forţele şi resursele lor, după necesităţi, trebuie să fie deplasate dintr-o parte a frontului într-alta. Recunoscînd întreaga importanţă a luptei duse împotriva Germaniei pe mare şi în aer, am spus totuşi că Germania a fost întotdeauna, în esenţă, o putere terestră şi că ea nu poate fi zdrobită cu adevărat decît numai pe uscat. Am făcut apel, de asemenea, să se imprime tuturor eforturilor militare ale aliaţilor viteză, impetuozitate, perseverenţă şi l-am citat cu simpatie pe Beaverbrook, care cu puţin înainte declarase : „Trebuie dat zor !" În încheiere am avertizat asupra pericolului de a cîştiga războiul şi a pierde pacea şi am propus să se înceapă de pe acum pregătirile pentru elaborarea planurilor privind organizarea postbelică a lumii, punînd la baza lor principiul autodeterminării naţiunilor.

Aş putea să vorbesc foarte mult despre căile şi mijloacele cu ajutorul cărora noi ne-am străduit să biruim stările de spirit defetiste în rîndurile englezilor în acele zile grele, dar cred că nu este nevoie de aşa ceva. Exemplele relatate sînt destul de grăitoare. Aş vrea să mai adaug un singur lucru : la aprecierea cea mai exigentă a eforturilor noastre, am putut constata cu satisfacţie că ele reprezintă o contribuţie utilă la stabilizarea stărilor de spirit britanice. Deşi mai era foarte mult pînă la Stalingrad, englezii se lepădau totuşi treptat de temerile lor iniţiale şi încet-încet începeau să admită (unii chiar să creadă) că „ruşii" — desigur, nu imediat, nu acum, dar mai tîrziu, mai apoi, într-un oarecare viitor nedesluşit — vor reuşi în cele din urmă să obţină victoria O asemenea concluzie avea atunci o mare importanţă pozitivă.

Cu Eden la Moscova

Plecarea lui Eden la Moscova, lucru despre care vorbise Churchill în mesajul său adresat lui Stalin din 22 noiembrie, a fost fixată pentru 7 decembrie 1941. Situaţia mondială la data la care trebuia să aibă loc această vizită era cît se poate de gravă.

Pe frontul sovieto-german se dădeau în continuare lupte grele. Hitleriştii se înverşunau să ia Moscova şi, cu toate că în noiembrie rezistenţa noastră se întărise, ei continuau totuşi să înainteze încet, căutînd să împresoare capitala U.R.S.S. dinspre nord şi dinspre sud. În unele puncte, hitleriştii se găseau doar la o distanţă de 30 km de Moscova, şi nimeni nu putea să prevadă cum se vor termina toate acestea. Războiul pe mare îşi continua cursul, şi

Anglia, la fel ca şi înainte, îşi încorda toate forţele pentru a înlocui imensele pierderi pricinuite de submarinele şi avioanele germane în această perioadă. Spectrul sinistru al războiului se contura tot mai clar în Oceanul Pacific. Japonia se pregătea în mod vădit de luptă : îşi sporise bugetul militar, îşi concentrase flota sa maritimă militară în punctele strategice importante şi desfăşura în presă şi prin radio o campanie furibundă împotriva S.U.A. şi Angliei. În acelaşi timp, guvernul japonez, căutînd să dea un caracter de surpriză loviturii pe care o pregătea, ducea în mod făţarnic tratative diplomatice la Washington cu privire la reglementarea tuturor problemelor litigioase dintre Japonia şi S.U.A. Împuterniciţii oficiali ai guvernului japonez la aceste tratative, Nomura şi Kurusu, dădeau dovadă de o neobişnuită largheţe în cele mai conciliante gesturi şi cele mai prietenoase cuvinte. Următorul fapt arată pînă unde a ajuns duplicitatea japoneză : la 6 decembrie (adică în ajunul atacului japonezilor la Pearl Harbour), reprezentantul biroului guvernamental de informaţii de la Tokio a făcut o declaraţie oficială cum că, în ciuda tuturor zvonurilor şi născocirilor, tratativele japono-americane vor continua, că presa japoneză învinuieşte pe nedrept S.U.A. de „nesinceritate şi de tergiversarea intenţionată a tratativelor" şi că „cele două părţi vor căuta în modul cel mai sincer să ajungă la elaborarea unei formule acceptabile pentru ambele părţi". Însă, în ciuda unor asemenea asigurări, toţi simţeau că în Extremul Orient se pregăteşte furtuna şi că azi-mîine vor bubui tunetele şi vor scăpăra fulgerele.

În aceste condiţii apărea cu atît mai importantă o colaborare cît mai strînsă între U.R.S.S. şi Anglia şi cu atît mai importantă plecarea lui Eden la Moscova. Dorind să creez o atmosferă cît mai prielnică acestei călătorii, am avut în primele zile ale lunii decembrie o convorbire cu Eden, în cursul căreia am relevat necesitatea extremă de a satisface neîntîrziat cererea Uniunii Sovietice (exprimată în mesajul lui Stalin adresat lui Churchill la 8 noiembrie) ca Marea Britanie să declare război Finlandei, Ungariei şi României. Am arătat cu acest prilej că termenul de 15 zile acordat de Churchill Finlandei pentru ieşirea din război (lucru despre care scrisese în mesajul său adresat lui Stalin la 22 noiembrie) expiră, iar Finlanda nici nu se gîndeşte la încetarea ostilităţilor. Pe atunci nu ştiam că, după cum arată Churchill în memoriile sale *, Mannerheim răspunsese la 2 decembrie cu un refuz la propunerea

* W. *Churchill*. „The Second World War", vol. III, p. 474.

premierului britanic, dar întreaga comportare a Finlandei nu dădea loc la îndoieli în privinţa intenţiilor sale de a continua războiul. Eden a fost întru totul de acord cu argumentele mele şi, într-adevăr, la 6 decembrie 1941 Anglia a declarat război Finlandei, Ungariei şi României. În felul acesta, calea spre tratativele de la Moscova a fost netezită pe plan militar-diplomatic.

Mi s-a părut necesar, potrivit uzanţelor diplomatice, să-l însoţesc pe Eden în călătoria sa în U.R.S.S. În acest scop am cerut la timpul său aprobarea Moscovei. Mare mi-a fost însă mîhnirea şi dezamăgirea cînd am primit de la Comisariatul poporului pentru afacerile externe un răspuns negativ. Nu puteam să înţeleg despre ce este vorba, însă nu m-am resemnat şi am început să obiectez. Atunci s-a lămurit că Comisariatul poporului nu-mi refuzase acordul său, ci pur şi simplu cifratorii făcuseră o greşeală în prima telegramă, astfel încît mi-a parvenit o indicaţie opusă celeia care s-a dat de fapt. Iată ce feste poate juca uneori o neglijenţă în munca cifratorilor ! După lămurirea neînţelegerii am răsuflat uşurat şi am început să mă pregătesc în grabă de drum.

În condiţiile războiului, călătoria lui Eden la Moscova era, firesc, organizată în mare secret. Fusese întocmit următorul plan : Eden va pleca în U.R.S.S. pe mare, din Anglia pînă la Murmansk, şi pentru această parte a drumului răspunderea şi-o asumă guvernul britanic ; mai departe, din Murmansk pleacă spre Moscova, şi pentru această parte a drumului răspunderea, natural, şi-o asumă guvernul sovietic. Plecarea de la Londra a fost fixată pentru ora 1 la 7 decembrie, care cădea într-o duminică. Un tren special trebuia să-l ducă pe Eden şi persoanele care-l însoţeau pînă la cunoscuta bază maritimă Invergordon din Scoţia, iar de acolo un contratorpilor special trebuia să-i transporte la şi mai cunoscuta bază maritimă Scapa Flow, din insulele Orkney, unde întreaga delegaţie urma să se îmbarce pe marele crucişător „Kent" pentru a-şi continua drumul spre Murmansk. „Kent" aparţinea tipului aşa-numitelor crucişătoare washingtoniene, al căror deplasament, potrivit acordului de la Washington din 1922, se fixase în mod oficial la 10 000 de tone. De fapt deplasamentul crucişătorului „Kent" se ridica la circa 15 000 de tone. Era un vas foarte puternic şi rapid cu patru elice, care avea o viteză de 27 de noduri. La amiralitate s-a discutat mult dacă să i se dea crucişătorului „Kent" un grup de escortă alcătuit din trei-patru contratorpiloare, dar pînă la urmă s-a hotărît să se renunţe la însoţire. Contratorpiloarelor le-ar fi fost greu să se ţină după un crucişător atît de rapid, mai cu seamă

pe vreme de furtună ; pe lîngă aceasta, fasciştii ar fi putut depista lesne un grup atît de însemnat de vase. Se considera mai puţin primejdioasă plecarea crucişătorului „Kent" de unul singur, deoarece viteza lui mare îl făcea aproape invulnerabil pentru submarine, iar întunericul ce domnea în perioada aceasta la latitudinile nordice îl ferea de atacurile bombardierelor germane.

La ambasada noastră, nimeni, în afară de soţia mea, consilierul K. V. Novikov şi cifratori, nu ştia de plecarea mea, ce urma să aibă loc. La 7 decembrie, pe la amiază, am ieşit cu soţia mea ca la o plimbare obişnuită în parcul Kensington, cu care ne învecinam, de acolo am trecut la cea mai apropiată staţie de metro şi în felul acesta am ajuns la gară, unde, pe o linie de rezervă, se afla trenul special al delegaţiei. I-am găsit în tren pe englezi, precum şi pe consilierul K. V. Novikov. Bagajul meu era simplu, alcătuit în special din lucruri călduroase pentru drum.

Cu aceste lucruri călduroase am avut mult de furcă. La Londra nu aveam nevoie nici de şubă, nici de pîslari. Soţia mea a căutat şi mi-a cumpărat cu mare greutate de la un magazin englez o imitaţie de şubă din tricot. Era uşoară şi caldă, dar era de culoare galbenă. În primul moment m-am şi îndoit dacă aş putea s-o îmbrac. Mai tîrziu, cînd am ajuns la Murmansk, gerul m-a silit să trec peste ezitările mele. Pe străzile Moscovei umblam în „şuba" mea galbenă aproape ca o arătare : trecătorii se opreau în loc şi mă priveau uimiţi. În 1943, cînd m-am întors definitiv în U.R.S.S., am vopsit şuba în negru şi o port de atunci cu multă plăcere : ea îmi ţine cald, nu este grea şi, totodată, îmi aminteşte de evenimentul istoric la care am avut ocazia să particip. Desigur că la Londra nu s-au putut găsi pîslari şi mi-au fost procurate de la Ministerul Aviaţiei nişte cizme îmblănite, cum poartă aviatorii. Mai aveam şi o căciulă de blană cu clape, care-mi rămăsese întîmplător de pe vremea misiunii mele de plenipotenţiar în Finlanda. Astfel echipat mă simţeam perfect pregătit pentru călătoria în regiunile polare şi nu greşisem ; deşi nu prea arătoase, lucrurile luate cu mine s-au dovedit sănătoase.

După ce mi-am luat rămas bun de la soţia mea şi am strîns mîna lui Novikov m-am suit în vagon. Eden cu colegii săi se aflau acolo. Trenul porni în plină viteză. Ne-am instalat cît mai comod pe locurile noastre. Copleşit de gînduri, urmăream maşinal prin fereastră gările, oraşele, satele, crîngurile, pajiştile verzi ce se perindau vertiginos prin faţa ochilor mei. Mă gîndeam la ceea ce ne aşteaptă pe drum şi cum vom fi întîmpinaţi la Moscova. Mă în-

trebam la ce rezultate vor duce tratativele şi în ce măsură vor înrîuri ele desfăşurarea războiului. Mă gîndeam, de asemenea, la convorbirea avută în ajun cu Churchill. Trecusem pe la el ca să-mi iau rămas bun înainte de plecare. Premierul, ca întotdeauna cu ţigara în dinţi, a fost foarte amabil şi a urat succes deplin întîlnirii dintre Eden şi conducătorii sovietici. I-am mulţumit şi, printre altele, am remarcat că voi fi bucuros să revăd Moscova. Churchill pufăi din ţigară şi, privind pieziş prin norul albăstrui de fum, întrebă :

— Sînteţi sigur că întîlnirea va avea loc la Moscova ?

Era limpede că premierul exprima temerile care domneau pe atunci în Anglia cum că, în ultimă instanţă, nu vom reuşi să păstrăm capitala. Altfel de ce ar fi fost evacuată Moscova ? De ce şi-ar fi mutat guvernul reşedinţa oficială la Kuibîşev ?

M-am supărat şi am întrebat cu năduf :

— Cum adică ? Firește că tratativele vor avea loc la Moscova !

Churchill m-a privit oarecum ironic, apoi a spus împăciuitor :

— N-are a face, oriunde ar avea loc tratativele, la Moscova sau — se poticni pentru o clipă şi pronunţă cu greu — în Ku... Kuibîşevul acesta al dumneavoastră, vă doresc totuşi succes deplin.

Acum, stînd în vagon, mi-am pus fără să vreau întrebarea : unde se vor ţine totuşi tratativele ? La Moscova sau la Kuibîşev ? Şi ca de la sine, spontan, năvalnic, intuitiv a venit răspunsul ferm : sigur că la Moscova ! Numai la Moscova !... Nu, nu, noi nu vom ceda pentru nimic în lume Moscova nemţilor !

La ora 5 după-amiază ne-am adunat cu toţii la tradiţionalul „ceai“ englezesc. Ministrul afacerilor externe era însoţit de subsecretarul de stat A. Cadogan, de adjunctul şefului statului-major, generalul Nye, şi de doi funcţionari ai Foreign Office-ului, Harvey şi Frank Roberts. Conversaţia era obişnuită, prea puţin interesantă şi tocmai mă pregăteam să mă retrag în compartimentul meu cînd deodată s-a petrecut ceva ciudat şi inexplicabil. Trenul mergea repede, nu se oprea nicăieri. Pe la ora 6 am trecut în viteză prin faţa unei mici gări pe peronul căreia am observat mare agitaţie şi neobişnuit de multă lume ; oamenii alergau, gesticulau, discutau ceva cu aprindere. La următoarea gară mică, prin faţa căreia trenul a trecut, de asemenea, în mare viteză, am văzut acelaşi tablou. Acest lucru ne-a stîrnit interesul, dar nu puteam pricepe ce se întîmplase.

Un lucru era limpede, că se întîmplase ceva important. Atunci, din ordinul lui Eden, în următoarea gară s-a făcut o scurtă oprire. Unul dintre colaboratorii lui Eden a sărit pe peron şi peste cîteva minute ne-a adus vestea zguduitoare : Japonia a atacat S.U.A. Şeful micii gări, care auzise acest comunicat la radio, nu putea să dea prea multe amănunte, în speţă, nu ştia unde şi cum a avut loc atacul, dar în privinţa atacului însuşi nu existau nici un fel de îndoieli.

Eden, extrem de tulburat, mi-a pus îndată întrebarea :

— Dumneavoastră ce credeţi despre asta ?

I-am răspuns că acţiunea Japoniei putea fi aşteptată din clipă în clipă şi că acum războiul, în fond, a cuprins tot globul pămîntesc, iar raportul de forţe dintre cele două tabere s-a schimbat vădit în favoarea noastră.

— Cum credeţi — a continuat Eden —, mai e cazul să-mi continuu acum călătoria la Moscova ? Poate că ar fi mai bine să mă întorc la Londra ?

— În nici un caz — am obiectat eu —, dimpotrivă, acum călătoria dumneavoastră la Moscova a devenit şi mai necesară.

Tîrziu noaptea, într-o gară mare, am aflat toate amănuntele cu privire la atacul japonezilor asupra Pearl Harbour-ului, iar dis-de-dimineaţă am sosit la Invergordon. Eden a luat îndată legătura, prin telefon, în prezenţa mea, cu Churchill şi i-a pus aceeaşi întrebare pe care mi-o pusese şi mie în ajun, şi anume dacă este cazul să-şi continue călătoria la Moscova. Apoi s-a depărtat o clipă de receptor şi mi-a spus :

— Premierul consideră, ca şi dumneavoastră, că acum călătoria mea la Moscova este şi mai necesară decît înainte.

Apoi Eden continuă discuţia :

— Întrebaţi ce crede tovarăşul meu de drum ? E de aceeaşi părere cu dumneavoastră.

Eden puse jos receptorul şi, cu vădită uşurare, adăugă :

— Totul e clar. Aşadar, ne continuăm călătoria !

Contratorpilorul pe care ne-am îmbarcat era supus unui puternic tangaj, şi Eden, care, pe deasupra, mai era şi puţin răcit, se simţea rău. A venit medicul şi a luat măsurile de rigoare. Pe la ora 5 am sosit, în sfîrşit, la Scapa Flow, trecînd printr-un lanţ nesfîrşit de bariere de tot soiul, şi am ajuns la crucişătorul „Kent“. În bezna de nepătruns a nopţii, crucişătorul a ridicat ancora şi a ieşit în larg...

Drumul de la Scapa Flow pînă la Murmansk a durat patru zile şi jumătate. Am mers spre nord de-a lungul graniţei vestice a Peninsulei Scandinave, dar la mare depărtare de ţărmul norvegian. Astfel, drumul era şi mai scurt, şi mai ferit de primejdii : doar pe vremea aceea fasciştii se aflau pe pămîntul norvegian. Apoi am ocolit Capul Nord şi, cu mari precauţii, am trecut de zona periculoasă dintre Capul Nord şi insula Medvejie, unde fasciştii atacau deosebit de des din aer sau de sub apă navele care mergeau spre U.R.S.S., şi, în cele din urmă, am cotit spre sud, în direcţia golfului Kola. Furtuni puternice nu am întîlnit, însă nava noastră era mereu supusă tangajului ; am suportat relativ uşor jocul toanelor stihiei. În linii mari, totul a decurs bine, dar au existat şi unele neplăceri.

Principala neplăcere a fost puternica trepidaţie a navei sau, mai exact, a acelei părţi unde mă aflam eu. La pupa crucişătorului „Kent" existau două cabine aşa-numite de amiral : ele ne-au fost rezervate lui Eden şi mie, ca fiind „pasageri de onoare". Eden a primit cabina din stînga, eu pe cea din dreapta în sensul navei. Ne despărţea doar un coridor îngust. Fiecare cabină era alcătuită dintr-un salon, un dormitor şi o baie. Ele erau amenajate foarte bine, desigur, în stil marinăresc. Totul ar fi fost excelent dacă... sub duşumeaua coridorului dintre cabine n-ar fi trecut axele celor patru elice puternice ale crucişătorului. Atunci cînd crucişătorul, aşa cum era şi cazul, mergea în mare viteză, cînd toate elicele lui frămîntau cu furie apa rece şi neagră, toată partea dinapoi a navei trepida atît de cumplit încît mă simţeam cu totul zdrobit. Din pricina vibraţiei dormeam prost, mîncam prost şi chiar raţionam prost. La un moment dat m-am gîndit să-l rog pe comandantul crucişătorului să-mi schimbe „domiciliul", să-mi dea o cabină mai puţin „de onoare", dar mai liniştită ; m-am răzgîndit însă, cunoscînd cît de mult ţin englezii la formele şi rînduielile tradiţionale.

Am făcut cunoştinţă cu comandantul navei şi cu ajutoarele sale cele mai apropiate ; de cîteva ori — în timpul lunch-urilor şi al prînzurilor — am stat la masă în salonul ofiţerilor, dar cea mai mare parte din timp am petrecut-o în „cabina mea de amiral", recitind cu pasiune „Amintiri şi cugetări" de Herzen. Făcusem cunoştinţă pentru prima oară cu această operă, una dintre cele mai mari lucrări memorialistice ale literaturii ruse, încă pe băncile gimnaziului, la Omsk ; încă pe atunci, lectura ei mi-a

produs o impresie de neşters. În anii ce au urmat, nu o dată, în clipele de răgaz, cînd nu aveam treburi prea urgente, am răsfoit cu plăcere filele cunoscute, oprindu-mă asupra celor care în mod deosebit găseau răsunet în gîndurile şi sentimentele momentului respectiv. Un asemenea contact cu lumea „Amintirilor şi cugetărilor" a trezit întotdeauna în mine un avînt spiritual, un soi de inspiraţie, de parcă m-aş fi întîlnit şi aş fi stat de vorbă personal cu marele revoluţionar democrat. Acum, în timp ce mă aflam la bordul crucişătorului „Kent", mă atrăgeau îndeosebi acele capitole ale memoriilor lui Herzen unde descrie Londra din mijlocul secolului trecut şi pe oamenii cu care s-a întîlnit el aici. Citeam şi mă gîndeam : „Cît de simplă a fost lumea pe vremea lui Herzen în comparaţie cu cea de azi ! Cît de puţin complicate erau problemele care o frămîntau ! Cît de modeste erau proporţiile evenimentelor de atunci !... Iar acum, în zilele noastre ?" Şi începeam să mă gîndesc, să mă gîndesc intens la ceea ce se petrece acum pe planeta noastră. Să mă gîndesc în special la ceea ce trebuie să aibă loc peste cîteva zile la Moscova.

Pentru diferite servicii mărunte mi-a fost repartizat ca ordonanţă un marinar. Era un flăcău înalt, tînăr, blajin, foarte comunicativ şi vesel. În fiecare dimineaţă îmi aducea în cabină micul dejun şi, în acelaşi timp, îmi comunica ultimele ştiri transmise prin radio sau întîmplări petrecute pe bordul navei cu membrii echipajului care erau în număr de 800. Mă bucura întotdeauna venirea lui şi de fiecare dată discutam cu el pe diferite teme curente. Printre altele, pe marinarul meu îl interesa foarte mult ţara noastră şi trebuia să răspund la zecile de întrebări pe care mi le punea. Unele întrebări mă uluiau prin naivitatea şi chiar absurditatea lor ; ignoranţa ordonanţei mele în tot ceea ce privea Uniunea Sovietică era de-a dreptul strigătoare la cer — o ignoranţă în care clasele guvernante ale Angliei s-au străduit să ţină masele populare, şi în special forţele sale armate, în decursul ultimului pătrar de veac. La 11 decembrie, dis-de-dimineaţă, flăcăul s-a prezentat la mine neliniştit şi amărît. Servindu-mi micul dejun, spuse mohorît :

— S-a întîmplat o mare nenorocire.

— Despre ce este vorba ? — am exclamat, temîndu-mă să nu aud ceva neplăcut de pe frontul din jurul Moscovei.

— Japonezii din Malaya au scufundat două nave mari de-ale noastre — „Ducele de Wales“ şi „Repulse“. Asta e o mare pierdere pentru Marea Britanie.

Apoi marinarul mai adăugă cîteva amănunte : cele două nave atacaseră nişte transporturi japoneze de trupe şi armament ; avioanele japoneze s-au năpustit asupra vaselor engleze şi au aruncat asupra lor multe torpile ; navele au fost puternic avariate, s-au răsturnat şi s-au scufundat ; englezii au pierdut mulţi oameni, a pierit, de asemenea, şi comandantul escadrei, amiralul Phillips.

Amiralul Phillips ?... Mi-am amintit cum, cu patru ani în urmă, am dus cu el tratative privind limitarea armamentului marin. Îmi făcuse atunci impresia unui om inteligent, activ şi priceput în probleme de politică. Iată că acum a pierit.

Uneori, cînd mă săturam să stau prea mult în cabină, îmi puneam şuba galbenă şi cizmele de aviator şi ieşeam pe punte. Mă aşezam undeva în partea ferită de vînt şi deveneam numai ochi şi urechi. Privelişte a era mohorîtă, sumbră : apa neagră, cerul negru, valuri impetuoase, o coloană de gheaţă crescută pe prova navei şi undeva, dedesubt, acel vaier nesfîrşit, monoton al maşinilor care zdruncinau neslăbit vasul. Aveam uneori impresia că în bezna adîncă a nopţii polare, spintecînd hăul dintre cer şi ape, zboară spre necunoscut o corabie neagră, fermecată...

Fără voie mă gîndeam că exact cu un sfert de veac în urmă, în anul 1916, a pierit fără urmă pe acelaşi drum ministrul de război englez, lordul Kitchener. Se crede că nava pe care se afla a dat peste o mină şi s-a scufundat împreună cu întregul echipaj. Dar nu putem fi siguri că lucrurile s-au petrecut aşa, deoarece nu a scăpat cu viaţă nimeni de pe nava lui Kitchener. Depănam în gînd detaliile posibile ale acestei misterioase drame marine şi mă gîndeam :

— Asemenea lucruri nu se petrec de două ori în istorie. Pe noi ne ameninţă cu totul alte primejdii.

La 12 decembrie am sosit, în sfîrşit, la Murmansk. Deasupra mării plutea o negură deasă, ceea ce ne bucura : ea ascundea crucişătorul „Kent“ de aviaţia germană, instalată foarte aproape de Murmansk, de cealaltă parte a frontului. În întîmpinarea noastră a ieşit în mare un remorcher, de pe care a urcat pe bordul crucişătorului pilotul sovietic. Apoi remorcherul a făcut cale întoarsă şi a pornit înainte cu viteză mică, croind drumul pentru a intra în golful Kola. Crucişătorul urma cu precauţie remorcherul. Peste vreo trei ore, el a ancorat în rada portului Murmansk. Eden a fost în-

tîmpinat prietenește de autorităţile locale — civile şi militare. Erau de faţă şi reprezentanţii Comisariatului poporului pentru afacerile externe, sosiţi special cu avionul de la Moscova : şeful secţiei de protocol, F. F. Molocikov, şi şeful secţiei a doua europene (în competenţa căreia intra Anglia), G. T. Gusev.

S-a hotărît că întregul grup al lui Eden va rămîne deocamdată pe crucişător, iar eu voi coborî pe ţărm pentru a participa la dezbaterea tuturor amănuntelor privind continuarea drumului. A avut loc un consiliu militar, la care au luat parte tov. Starostin, secretarul Comitetului regional de partid Murmansk, generalul Panin, comandantul frontului Murmansk, amiralul Golovko, şeful flotilei Murmansk şi alte cîteva persoane cu munci de răspundere. Se punea problema cum să plece Eden la Moscova : cu avionul sau cu trenul. Puteam alege. Cerusem încă de la Londra ca în momentul sosirii noastre la Murmansk să fie pregătite aici mijloacele de transport de ambele tipuri. Dar fiecare dintre aceste posibilităţi prezenta avantaje şi dezavantaje.

Calea aerului reducea considerabil durata călătoriei, însă, în primul rînd, avioanele trimise de la Moscova nu erau încălzite (ceea ce, în condiţiile iernii aspre din 1941—1942, avea o mare importanţă), iar în al doilea rînd — lucru şi mai important — avioanele trebuiau să parcurgă cîteva sute de kilometri fără nici o escortă de avioane de vînătoare. Traseul aerian Murmansk—Moscova trecea prin Arhanghelsk. Murmanskul putea să asigure acoperirea pentru prima parte a drumului. Arhanghelskul putea să dea acoperire pentru ultima parte a drumului (raza de acţiune a avioanelor de vînătoare de atunci era relativ limitată), dar între aceste două zone de relativă siguranţă se afla un spaţiu destul de întins în care avioanele trebuiau să zboare fără nici un fel de pază. Cîntărind toate aceste împrejurări, consiliul nostru militar s-a pronunţat împotriva căii aerului.

Aşadar, a trebuit să alegem calea ferată. Dura mai mult, dar era mai sigur. Însă era şi aici o complicaţie. Ceva mai la sud de Kandalakşa există o mică gară, care poartă denumirea finlandeză Louhi, ceea ce înseamnă „vrăjitoarea“. Frontul din sectorul Louhi era la o distanţă de numai 20—25 km de calea ferată, iar gara era supusă destul de des incursiunilor aviaţiei hitleriste. După vii dezbateri am ajuns la concluzia că sectorul Louhi trebuie parcurs în cursul nopţii, iar în această unică noapte vor fi concentrate aici, pentru orice eventualitate, maximum de forţe armate. Ple-

carea englezilor de la Murmansk fusese fixată pentru ziua următoare, 13 decembrie.

După şedinţa consiliului militar m-am întors pe crucişător şi, fără a intra în detalii (în speţă fără să pomenesc de Louhi), i-am comunicat lui Eden hotărîrile luate de noi. Eden a răspuns :

— Să fie precum aţi stabilit dumneavoastră : cunoaşteţi mai bine condiţiile locale.

În noaptea de 12 spre 13 decembrie am dormit pe ţărm şi seara tîrziu am avut o amplă şi interesantă convorbire cu tovarăşii de aici. Le-am cerut amănunte despre front, despre spatele frontului, despre moralul populaţiei, iar ei mi-au pus întrebări despre situaţia din Anglia, despre scopul vizitei lui Eden, despre vederile lui Churchill şi, mai ales, despre cel de-al doilea front — cînd va fi el deschis în sfîrşit ?

A doua zi dimineaţa, un comunicat oficial a stîrnit însufleţirea generală. Se aducea la cunoştinţa întregii ţări înfrîngerea nemţilor lîngă Moscova. Feţele tuturora radiau de bucurie, se auzeau exclamaţii pline de entuziasm „Aşa da !“ M-am urcat pe crucişător şi i-am comunicat lui Eden plăcuta noutate. Aflase cîte ceva din emisiunile de radio engleze, dar amănuntele aduse de mine l-au impresionat profund.

— Admirabil ! — a exclamat Eden. — E prima înfrîngere a armatei germane !

Apoi am coborît amîndoi pe ţărm, am cutreierat oraşul acoperit cu zăpadă şi învăluit într-o ceaţă uşoară. Eden a stat îndelung pe o colină, de unde se deschide o vastă perspectivă asupra Murmanskului, îmbrăţişînd şi golful Kola, şi un lanţ de munţi nu prea înalţi, albi de nea, apoi a spus :

— Ce natură aspră ! Dar te subjugă farmecul ei aparte.

În cursul zilei a fost organizată parada trupelor din garnizoana locală. Ostaşii roşii, cu căciuli cu clape şi scurte îmblănite de bună calitate, aveau o înfăţişare foarte bravă şi i-au făcut o bună impresie lui Eden, care a remarcat zîmbind :

— Acum văd cu propriii mei ochi ce tip important de armă este pe frontul sovietic scurta îmblănită. Din fericire, nemţii au prea puţine scurte de acest fel.

Apoi, arătînd drapelele sovietic şi britanic, ţinute sus de doi ostaşi înalţi, pe care culorile apăreau extrem de vii pe albul imaculat al zăpezii, Eden adăugă :

— Este un simbol. În el stă speranţa în victoria definitivă asupra lui Hitler.

Trenul nostru, pe care au venit să-l salute toate autorităţile locale, a părăsit peronul în jurul orei 5 după-amiază. Era un convoi impunător. La mijloc se afla un vagon-salon blindat, în care se instalase Eden cu persoanele care-l însoţeau. Alături era vagonul internaţional, rezervat pentru mine, Molocikov, Gusev şi alţi cîţiva tovarăşi sovietici. Locomotiva era urmată de două vagoane, în care se afla paza înarmată cu puşti şi mitraliere. Trenul se încheia cu două mari platforme, pe care fuseseră instalate tunuri antiaeriene deservite de cîţiva artilerişti îmbrăcaţi în nişte şube uriaşe de blană. Înaintea trenului, la oarecare distanţă, mergea o locomotivă care controla securitatea liniei.

Era aproape întuneric cînd am pornit la drum. Pe deasupra mai începuse să ningă, e drept, nu prea tare, însă vremea devenise „nefavorabilă pentru zbor“. Am salutat-o cu căldură. Aveam o singură dorinţă : să ningă toată noaptea, mai cu seamă cînd vom trece prin Louhi. Fireşte, lui Eden nu-i suflasem o vorbă despre îngrijorarea şi temerile noastre, dar eram tot timpul agitat. Englezii, mulţumiţi de confort şi de cina gustoasă, se simţeau în largul lor şi s-au culcat devreme. Eu nu puteam să închid ochii, aşteptînd să sosim la Louhi. Trenul înainta cu viteză uniformă pe ninsoare, un întuneric profund învăluise pămîntul. Am trecut cu bine de gara Oleni, am lăsat în urmă Kandalakşa, am mai trecut de cîteva halte mărunte, totul decurgea în linişte şi pace, vremea continua să ne fie favorabilă. În jurul orei 1 noaptea am ajuns, în sfîrşit, la Louhi. Am ieşit pe peron şi... am rămas îngrozit : ninsoarea încetase, iar cerul senin era luminat de o minunată aurore boreală. Era lumină ca ziua. Natura parcă-şi bătea joc de noi. Şeful trenului mi-a comunicat că, potrivit graficului, trebuie să rămînem la Louhi 20 de minute. Am cerut ca trenul să părăsească gara imediat. Sosi în fugă şeful gării şi începu să-mi demonstreze că, din motive tehnice, acest lucru e cu neputinţă. Am fost însă neclintit. Peste şapte minute, trenul porni. Am intrat în compartimentul meu şi am început să aştept cu încordare. Aşteptam să dispară la orizont Louhi inundat în lumină, să treacă zona primejdioasă, să ajungem la oarecare distanţă de front. Abia la ora 3 noaptea, cînd nimic nu mai ameninţa preţioasa noastră „încărcătură“, m-am liniştit, în sfîrşit, şi am putut să adorm.

Călătoria noastră pînă la Moscova a continuat fără nici un fel de complicaţii. De la Belomorsk am cotit pe o ramificaţie construită recent, care unea drumul de la Murmansk cu linia Arhanghelsk—Vologda—Moscova. Apoi am înaintat spre sud pe această linie şi am început să ne apropiem rapid de capitală. În apropiere de Vologda ne-am întîlnit cu trenul special cu care ambasadorul britanic în U.R.S.S., Stafford Cripps, venea în întîmpinarea lui Eden. Cripps a trecut în vagonul ministrului afacerilor externe şi a călătorit împreună cu noi înapoi la Moscova. În tot timpul călătoriei noastre era un ger cumplit, cerul era albastru, soarele strălucitor, iar pe pămînt totul era ferecat de gheaţă. Eden a ieşit în repetate rînduri în staţii, avînd prilejul să cunoască direct iarna rusească. Plimbîndu-se de-a lungul trenului, mi-a spus nu o dată arătînd spre artileriştii care însoţeau tunurile antiaeriene pe platformele descoperite :

— Cum suportă oamenii dumneavoastră asemenea încercări ? !

— Poporul nostru — i-am răspuns — este obişnuit cu iernile aspre şi, în afară de aceasta, artileriştii sînt bine îmbrăcaţi.

Eden a dat din umeri şi în clipa următoare a adăugat :

— În schimb, nemţii nu sînt învăţaţi cu asemenea geruri.

La 15 decembrie, seara tîrziu, trenul nostru a sosit, în sfîrşit, la Moscova. Era în întregime acoperit cu zăpadă, de pe acoperişurile vagoanelor atîrnau ţurţuri mari de gheaţă. În capitală, pe vremea aceea, de teama incursiunilor aeriene germane, se introdusese un camuflaj strict. În oraş era întuneric beznă. În mod excepţional, cu ocazia sosirii lui Eden gara fu luminată timp de un sfert de oră. Eden a fost întîmpinat de comisarul poporului pentru afacerile externe, V. M. Molotov, care a comunicat îndată oaspetelui că tocmai în ziua respectivă Armata Roşie i-a respins pe nemţi de la Klin. Au fost de faţă, de asemenea şi alte persoane oficiale.

Cînd membrii delegaţiei engleze, în căciuli de blană şi cojoace, au ieşit din vagoane şi, amestecîndu-se cu oamenii sovietici veniţi să-i întîmpine, au pornit de-a lungul peronului în lumina felinarelor deodată aprinse, cînd rotocoalele de abur şi de fum de la locomotivă i-au învăluit pe oamenii ce mergeau şi bolţile gării de deasupra lor, am avut o clipă impresia că nu este vorba de realitatea aspră a celui de-al doilea război mondial, ci de o privelişte fantomatică dintr-un basm sumbru, fantastic.

Încă o clipă, şi lumina se stinse brusc. Am ieşit în piaţa din faţa gării şi, într-un întuneric deplin, ne-am instalat în maşinile care ne aşteptau. Englezii au plecat la „Naţional", unde se amenajase reşedinţa lor, iar eu m-am îndreptat spre hotelul „Moskva".

Tratativele de la Moscova

Tratativele au început a doua zi după sosirea lui Eden la Moscova, la 16 decembrie. Ele s-au desfăşurat la Kremlin. Astfel, îndoielile lui Churchill cu privire la locul tratativelor au fost risipite de fapte. U.R.S.S. era reprezentată la tratative de Stalin şi Molotov ; am asistat şi eu. Mi-a revenit sarcina de translator. Anglia era reprezentată de Eden şi Cadogan, a asistat, de asemenea, Cripps, care făcea procesul-verbal al tratativelor. Uneori apărea generalul Nye.

Înainte de începerea şedinţei, Stalin a scos din buzunar proiectul propunerilor noastre şi m-a întrebat :

— Ce părere aveţi, îl vor accepta englezii ?

Am parcurs în grabă cele cîteva file dactilografiate. Erau proiectele celor două tratate pe care U.R.S.S. dorea să le încheie cu Anglia. Primul purta caracterul unui tratat de asistenţă mutuală între cele două state, atît în perioada războiului cît şi după terminarea lui ; el trebuia să înlocuiască pactul de asistenţă mutuală de la 12 iulie 1941, care viza numai perioada războiului. Al doilea tratat schiţa organizarea postbelică a lumii. El prevedea în esenţă restabilirea Iugoslaviei, Austriei, Cehoslovaciei şi Greciei între graniţele lor antebelice ; Prusia de est urma să fie atribuită Poloniei, iar regiunea renană avea să fie desprinsă din componenţa Prusiei. Mai departe, tratatul prevedea recunoaşterea graniţei U.R.S.S. din 1941 (adică includerea în U.R.S.S. a Estoniei, Letoniei, Lituaniei, a Ucrainei apusene şi a Bielorusiei apusene) şi dreptul Angliei de a avea pentru securitatea ei baze în Franţa, Belgia, Olanda, Danemarca şi Norvegia.

După ce am parcurs documentele, i-am răspuns lui Stalin :

— Cred că aceste proiecte pot servi ca bază pentru tratativele cu englezii. Probabil că din partea lor vor fi obiecţii şi propuneri de rectificare a unor puncte, dar realizarea înţelegerii nu ridică dificultăţi deosebite.

Pronosticul meu s-a adeverit chiar la prima şedinţă a părţilor. După ce a ascultat propunerile noastre, Eden a spus că, în general, ele i se par acceptabile, dar că-şi rezervă dreptul de a propune unele schimbări şi modificări.

În aceeaşi şedinţă a avut loc un schimb general de păreri în problema reparaţiilor, a posibilităţii încheierii după război a unui fel de pact de asistenţă mutuală militară între toate statele care se află pe poziţii de pace. A reieşit că şi în acest domeniu este posibilă o înţelegere între U.R.S.S. şi Anglia.

Am constatat cu satisfacţie că, aşa cum se prezentau lucrurile, nu existau divergenţe serioase între părţi şi, prin urmare, era posibilă semnarea sau, în caz extrem, parafarea ambelor tratate. Cu toate acestea, undeva în adîncul conştiinţei mă rodea viermele îndoielii : oare totul va decurge atît de simplu şi de bine ?

Îndoielile mele n-au întîrziat să se confirme. Cînd, după pauză, s-a deschis şedinţa a doua, Stalin a scos deodată din buzunar o mică foaie de hîrtie şi, adresîndu-se lui Eden, a spus :

— Presupun că nu veţi obiecta dacă la acordul nostru cu privire la organizarea postbelică a lumii vom anexa un mic protocol.

Pentru mine aceasta a fost o adevărată surpriză. Înainte de şedinţă, Stalin nu-mi arătase acest proiect de protocol şi nici măcar nu mă prevenise că ar exista o asemenea eventualitate. Am parcurs repede documentul aşezat pe masă. Era scurt şi prevedea recunoaşterea de către Anglia a graniţelor sovietice din 1941.

Ştiam că englezii nu sînt dispuşi să adopte vreo hotărîre cu privire la viitoarele frontiere înainte de terminarea războiului. Dacă ar fi fost vorba numai de englezi, se mai putea spera să fie convinşi într-un fel. Mai rău era faptul că Roosevelt obţinuse de la englezi promisiunea fermă de a nu întreprinde nimic în această direcţie fără asentimentul prealabil al S.U.A. Iar americanii nu recunoşteau pe atunci graniţele sovietice din 1941, în speţă, nu recunoşteau includerea statelor baltice în U.R.S.S. În asemenea condiţii, soarta protocolului era pecetluită. Peste o jumătate de an, Stalin s-a convins personal de acest lucru : tratatul încheiat pentru 20 de ani între U.R.S.S. şi Anglia cu privire la alianţă, colaborare etc. semnat la 26 mai 1942 la Londra nu conţinea recunoaşterea graniţelor sovietice din 1941. Protocolul prezentat de Stalin în timpul tratativelor din decembrie nu putea să reprezinte altceva decît un măr al discordiei între Anglia şi U.R.S.S.

Or, noi eram extrem de interesaţi într-o colaborare cît mai strînsă cu Marea Britanie într-un moment în care imense teritorii sovietice erau ocupate de duşman ; Leningradul era blocat ; nemţii se aflau în apropierea Moscovei ; e drept că trupele sovietice abia îi respinseseră de lîngă capitală, totuşi victoria asupra Germaniei hitleriste era încă foarte departe. La ce puteau servi asemenea frecuşuri între cele două guverne, şi încă în chestiuni care nu aveau atunci importanţă practică nemijlocită ?

Îndată ce a luat cunoştinţă de textul protocolului, Eden a răspuns că guvernul britanic nu-l poate semna acum şi a motivat aceasta în mod amănunţit, subliniind îndeosebi poziţia S.U.A. în problema graniţelor.

Stalin a început să obiecteze, încercînd să-l convingă pe ministrul de externe englez, dar zadarnic. Aceasta a dăunat foarte mult atmosferei tratativelor, şi ambele părţi au plecat de la şedinţă prost dispuse.

La 18 decembrie a avut loc a treia şedinţă, la care s-a continuat discuţia în problema celor două tratate şi a protocolului. Englezii au lăsat să se înţeleagă că sînt gata să ducă tratative şi speră că va fi posibil un acord cu privire la proiectele de tratate, dar în problema protocolului nu s-a înregistrat nici o schimbare de atitudine din partea lor. La rîndul său, Stalin a declarat că fără protocol tratatele nu pot fi semnate. S-a ajuns la un impas din care nu se întrezărea o ieşire apropiată. Singurul lucru pe care a reuşit Stalin să-l obţină a fost promisiunea lui Eden de a transmite problemele litigioase spre examinare cabinetului englez, precum şi guvernelor dominioanelor britanice. El nu a exclus nici posibilitatea consultării cu guvernul S.U.A.

După a treia întîlnire a devenit limpede că acordul părţilor nu poate fi încheiat la Moscova ; cu toate acestea, atît pentru U.R.S.S. cît şi pentru Anglia nu avea nici un sens ca Hitler şi Mussolini să afle de existenţa divergenţelor dintre cele două state. De aceea s-a hotărît ca în legătură cu vizita lui Eden să se dea un comunicat care să nu poată oferi inamicului un prilej de satisfacţie. Întocmirea comunicatului mi-a fost încredinţată mie. După ce am redactat proiectul acestui comunicat, l-am prezentat lui Stalin. El l-a aprobat.

Apoi am arătat proiectul lui Eden şi am obţinut şi aprobarea lui. El a adăugat chiar :

— Comunicatul este mai bun decît speram.

Astfel, cele două părţi au căzut de acord asupra textului comunicatului. Firește însă că publicarea comunicatului a trebuit să fie amînată pînă în momentul în care delegaţia engleză se va fi întors acasă. În condiţiile războiului nu se putea proceda altfel. Comunicatul a apărut în presa sovietică şi în cea engleză la 29 decembrie 1941, chiar în ziua în care, după cum se va vedea din cele ce urmează, crucişătorul „Kent" ancorase la Greenock, la ţărmul Scoţiei.

Iată punctele cele mai esenţiale ale comunicatului.

De la bun început, după enumerarea persoanelor care au participat la tratativele de la Moscova, se declara că între cele două părţi „a avut loc un schimb multilateral de vederi în problemele privind desfăşurarea războiului şi organizarea postbelică a lumii şi a securităţii în Europa", apoi se spunea :

„În cursul convorbirilor, care au decurs într-o atmosferă prietenească, s-a constatat unitatea de vederi a celor două părţi în problemele desfăşurării războiului, şi în special în ceea ce priveşte necesitatea zdrobirii totale a Germaniei hitleriste şi a luării după aceasta a unor măsuri care să excludă pe viitor posibilitatea repetării unei agresiuni din partea Germaniei. Din schimbul de păreri în problemele organizării postbelice a lumii şi securităţii a rezultat un vast material important şi util, care va înlesni în viitor elaborarea unor propuneri concrete în acest domeniu. Cele două părţi sînt încredinţate că convorbirile de la Moscova marchează un nou şi important pas înainte pe calea apropierii continue dintre U.R.S.S. şi Marea Britanie".

După cum vedem, comunicatul nu a oferit hitleriştilor nici un fel de prilej de comentarii şi, în acelaşi timp, a corespuns întru totul realităţii, căci, în mod cu totul neîndoios, din schimbul de păreri în problemele organizării postbelice a lumii şi securităţii — în ciuda divergenţelor ieşite la iveală — a rezultat într-adevăr un vast material important şi util, menit să înlesnească în viitor elaborarea unor propuneri acceptabile pentru ambele părţi.

✻

Într-una din şedinţe, Eden i s-a adresat lui Stalin cu rugămintea de a i se da posibilitatea să meargă pe front. Stalin a fost de acord şi i-a recomandat lui Eden să se deplaseze în zona Klin, unde se duceau lupte împotriva trupelor germane în retragere. Călătoria a avut loc la 19 decembrie. Au participat Eden şi persoanele care-l însoţeau, iar din partea sovietică am fost eu şi F. F. Molocikov, şeful protocolului din Comisariatul poporului pentru afacerile externe.

Dimineaţa, cînd maşinile noastre, însoţite de paza necesară, au părăsit Moscova, soarele de iarnă, strălucitor, dar rece, se ridicase sus pe cer. Era un ger năprasnic. Către sfîrşitul acelei zile scurte de decembrie, vremea s-a înrăutăţit, a început să viscolească uşor. Cu toate acestea am avut suficient timp să vedem pe lumină priveliştea aspră a frontului de la o depărtare de vreo 80—90 km de capitală.

Ne-au dat de veste despre apropierea frontului în primul rînd satele pîrjolite de hitlerişti în retragere. Era o privelişte sinistră, înfricoşătoare. Nici o casă, nici o şură, nici un gard ! O întindere acoperită cu zăpadă, pe care se zăreau, parcă aliniate într-o paradă a morţii, şiruri lungi de cuptoare ţărăneşti cu coşuri rămase întregi după foc. Îţi puneai fără voie întrebarea : ce s-a întîmplat cu cei ce încă de curînd locuiseră în aceste case, care acum nu mai existau ? Au pierit sau au fugit ? Şi, dacă au fugit, ce fac ei acum ? Unde şi-au găsit adăpost şi hrană ?

O mulţime de cadavre zăceau pe drum, în şanţuri, sau în poienile acoperite cu zăpadă din dreapta şi din stînga. Erau mai ales nemţi în uniforma lor verzui-albastră, dar erau şi ostaşi ai Armatei Roşii în mantale lungi, cenuşii. Cadavrele încremeniseră uneori în poziţiile cele mai bizare şi de neînţeles : ba cu braţele larg desfăcute, ba în patru labe, ba în zăpadă pînă la brîu.

Tot aici, pe drum, ca şi de o parte şi de alta a drumului, se aflau un număr imens de camioane răsturnate, tancuri deformate, tunuri distruse, automate împrăştiate, colaci de cablu telefonic şi tot felul de rămăşiţe ale celor mai diferite tipuri de armament. Îmi fulgeră prin minte : „Parcă ar fi jucat dracii tontoroiul aici..."

În sfîrşit ajunserăm la Klin. Oraşul suferise relativ puţin, deoarece fasciştii fuseseră nevoiţi să-l părăsească în grabă : nu mai apucaseră să incendieze şi să distrugă. Cu toate acestea, casa în care locuise marele compozitor P. I. Ceaikovski — acest loc sfînt pentru fiecare om sovietic — se afla într-o stare îngrozitoare. Pe dinafară părea întreagă, dar în interior totul fusese răvăşit, spart, profanat. Una dintre camerele de la etajul întîi fusese transformată în closet. În alte camere zăceau pe podea mormane de cărţi arse pe jumătate, bucăţi de lemn, foi de note rupte. Fasciştii germani au omagiat, probabil, în felul lor, pe unul dintre cele mai mari genii ale istoriei

muzicale a omenirii. Împreună cu Eden am cercetat, rînd pe rînd, fiecare încăpere, constatînd la tot pasul urmele cruntei barbarii a bandiţilor hitleriști. În cele din urmă, nemaiputînd suporta, profund dezgustat, Eden a spus :

— Iată la ce ne-am fi putut aştepta dacă hitleriştii ar fi debarcat pe insulele noastre... Aceştia sînt o adevărată drojdie a societăţii.

Am vizitat apoi oraşul şi. tocmai cînd ne pregăteam să pornim mai departe, în direcţia liniei întîi, a intervenit generalul Zahvataev, şeful statului-major al frontului de la Klin, care ne însoţea, protestînd în mod categoric împotriva intenţiei noastre. El ne-a spus că prin pădurile din apropiere se mai ascund rămăşiţe ale unităţilor germane zdrobite, care din timp în timp fac incursiuni prin surprindere. Generalul nu socotea de loc indicată expunerea la un asemenea risc a ministrului afacerilor externe al Marii Britanii. Vrînd-nevrînd, a trebuit să ne supunem şi să facem cale întoarsă. Aici a apărut pe neaşteptate F. F. Molocikov, care ne-a condus în grabă într-o casă ţărănească destul de spaţioasă, dar avariată rău de tot, unde, ca o gazdă primitoare, ne-a oferit tuturora un „lunch de campanie". Prin cercevelele sparte pătrundea aerul îngheţat, în schimb mîncarea a fost foarte gustoasă. În numele tuturor colegilor săi englezi, Eden a mulţumit din inimă lui F. F. Molocikov pentru ospăţul oferit ca în basm, la semnul „masă aşterne-te", şi a apreciat după merite renumita ospitalitate rusească.

Eden şi-a exprimat apoi dorinţa de a vedea prizonieri nemţi. Dintr-o casă învecinată, pe jumătate dărîmată, au fost aduşi vreo şase inşi capturaţi în recentele lupte. Aveau un aspect cît se poate de jalnic : în mantale verzui-albastre, mototolite, prin care sufla vîntul, cu broboade femeieşti pe cap, cu picioarele înfăşurate în cîrpe, ei tremurau de frig şi de frică. Prin intermediul translatorului, Eden le-a pus cîteva întrebări : de unde sînt, dacă se află de multă vreme pe front, la ce lupte au participat etc., dar mai mult se uita la ei şi le observa comportarea. Prizonierii nu semănau de loc cu nişte „eroi", drept care se dăduseră adeseori hitleriştii căzuţi în mîinile ostaşilor roşii în vara anului 1941. Acum, în decembrie, ei nu mai erau atît de trufaşi. Cei şase stăteau descumpăniţi şi căutau din răsputeri să ne convingă că, de fapt, ei nu au nici o vină, că au fost siliţi să lupte. Ba unul chiar strigă :

— Hitler kaput !

Seara, cînd ne întorceam la Moscova, Eden a spus :

— Acum am văzut cu propriii mei ochi cum poate fi înfrîntă armata germană, cum se retrage, cum fuge... Mitul invincibilităţii hitleriştilor a fost spulberat... Aceasta va trebui să aibă o importanţă uriaşă pentru psihologia tuturor popoarelor Europei şi pentru tot viitorul războiului.

După o scurtă pauză adaugă :

— Iar pe aceşti „*poor devils*" (nenorociţi) pe care i-am văzut — Eden se referea la prizonieri şi în general la soldaţii germani — nu-i invidiez : cu o îmbrăcăminte subţire ca a lor pe un ger rusesc... Brr !... Da, da, acum văd bine că pe Frontul de răsărit scurta îmblănită este o armă serioasă.

✻

A doua zi, Stalin a oferit în cinstea lui Eden un mare prînz în palatul Kremlinului. La masa cea lungă, în afară de membrii delegaţiei engleze, luară loc membrii Biroului Politic, comisarii poporului, mai mulţi generali. Locul prezidenţial l-a ocupat Stalin. În dreapta lui Stalin şedea Eden, iar alături de acesta eu, în calitate de translator pentru amîndoi. Stalin a toastat pentru ministrul britanic al afacerilor externe. La sfîrşitul prînzului a răspuns Eden cu un toast în cinstea gazdelor.

Chiar la începutul prînzului s-a petrecut un incident amuzant. În faţa lui Eden se afla pe masă, printre alte băuturi, o sticlă mare cu rachiu cu piper. Culoarea gălbuie a lichidului amintea oarecum de whisky-ul scoţian. Sticla a stîrnit curiozitatea lui Eden, care l-a întrebat pe Stalin :

— Ce este asta ? N-am mai văzut pînă acum o asemenea băutură rusească.

Stalin zîmbi şi, cu o sclipire în ochi, răspunse :

— Ăsta-i whisky-ul nostru rusesc.

— Aşa ? — se miră Eden. — Aş vrea să-l gust.

— Poftiţi.

Stalin luă sticla şi-i turnă lui Eden un pahar mare.

Nebănuind nimic, acesta duse paharul la gură şi sorbi zdravăn. Doamne, ce-a urmat ! Cu gîtlejul ars, Eden se înecă. Roşi la faţă ca para focului şi ochii mai-mai să-i iasă din orbite. După ce mai răsuflă şi-şi veni puţin în fire, Stalin remarcă moralizator :

— O băutură ca asta o poate bea numai un popor puternic. Hitler începe să simtă acest lucru.

După prînz, aşa cum se obişnuia la banchetele date de Stalin, a fost organizată în încăperea vecină o vizionare de filme, cu pauze, care s-a prelungit pînă noaptea tîrziu.

Trecînd peste incidentul cu rachiul cu piper, Eden rămase foarte mulţumit de seara petrecută la Stalin, considerînd-o ca un indiciu al faptului că divergenţele ieşite la iveală în timpul tratativelor nu vor tulbura cu nimic atmosfera prietenească stabilită între cele două ţări. A doua zi am reuşit să creăm o şi mai bună dispoziţie ministrului de externe britanic.

Acelaşi neobosit F. F. Molocikov a invitat delegaţia engleză la un spectacol de balet la filiala Teatrului Mare. Cu toate că lipseau şi Semenova, şi Ulanova, plecate în evacuare, spectacolul a fost foarte frumos şi i-a impresionat profund pe englezi. Eden, care şedea alături de mine, a şi făcut următoarea remarcă :

— Un asemenea balet la Moscova acum, cînd frontul se află doar la vreo 60 de mile de capitală, pur şi simplu te înaripează. El îţi dă speranţa — ba mai mult ! —, certitudinea că veţi şti să treceţi cu bine această groaznică încercare.

Cuvintele rostite atunci de Eden corespund întru totul unui pasaj din memoriile de război ale lui Churchill referitor la perioada tratativelor de la Moscova :

„În cursul celor şase luni de campanie, nemţii au obţinut foarte mult şi au pricinuit adversarului pierderi pe care nu le-ar fi putut suporta nici o altă naţiune. Şi totuşi cele trei obiective mai importante ale ofensivei germane — Moscova, Leningradul şi Donul inferior — au continuat să rămînă ferm în mîinile ruşilor. Caucazul, Volga, Arhanghelskul mai erau şi ele foarte departe. Armatele ruseşti nu numai că nu au fost nimicite, dar luptau din ce în ce mai bine, şi forţa lor, desigur, avea să crească în anul următor (1942. — *I.M.*). A venit iarna. Devenea perfect clar că războiul va avea un caracter de durată. Toate popoarele mari şi mici care nutreau stări de spirit antinaziste au primit cu bucurie primul insucces al «războiului-fulger» german" ★.

✻

În puţinele ceasuri în care nu eram ocupat cu tratative sau cu îndeplinirea diferitelor sarcini diplomatice, căutam să observ îndeaproape fizionomia aspră a Moscovei, aflată în război, şi să mă întîlnesc cu tovarăşi şi cunoscuţi care mă interesau.

★ *W. Churchill.* „The Second World War", vol. III, p. 476.

Moscova din decembrie 1941 se deosebea foarte mult de acea Moscovă pestriţă, zgomotoasă, plină de lume, oarecum uşuratică, pe care o cunoşteam în anii dinainte de război. Acum totul arăta altfel. Pe străzi era lume puţină, iar trecătorii pe care-i întîlneam păreau zoriţi, preocupaţi de treburi urgente. Nu se auzeau rîsetele atît de obişnuite în oraş — toate feţele erau grave, mohorîte, buzele strînse. Treceau unităţi militare sau coloane de oameni mobilizaţi, cu lopeţi pe umeri. În mai multe pieţe şi la încrucişări de străzi se zăreau întunecate baraje şi bariere antitanc. Pe caldarîm şi pe trotuare zăceau troiene de zăpadă. Ferestrele multor case erau sparte şi astupate în grabă cu scînduri sau cu placaj. Noaptea era întuneric beznă : camuflajul total era respectat cu stricteţe. Nu se discuta decît despre război, despre luptele înverşunate, despre incursiunile aeriene, despre dificultăţile de aprovizionare, despre frigul din locuinţe, despre proasta funcţionare a transportului orăşenesc. Nicăieri însă nu era panică, nu existau stări de spirit defetiste. În acel decembrie, Moscova semăna cu un om slăbit care şi-a păstrat însă muşchii de oţel şi o voinţă de neînfrînt.

M-am văzut cu cîţiva vechi prieteni care lucrau în diferite domenii — economic, de partid, diplomatic, cultural. Pretutindeni se simţea hotărîrea de a apăra Moscova pînă la capăt şi convingerea adîncă, neclintită că, în ultimă instanţă, oricît de mari ar fi pierderile şi suferinţele, vom învinge. Acest lucru m-a însufleţit foarte mult.

Am avut discuţii interesante şi cu conducători ai Statului sovietic. Am stat îndelung de vorbă cu K. E. Voroşilov despre mersul şi perspectivele războiului, cu A. I. Mikoian despre relaţiile militare şi economice dintre U.R.S.S. şi Anglia, precum şi despre adaptarea reprezentanţei comerciale sovietice de la Londra la noile condiţii.

Extrem de interesantă a fost întîlnirea cu N. G. Kuzneţov, comisar al poporului pentru flota maritimă militară. După cum am mai amintit, la începutul lunii iulie 1941 a sosit în Anglia o misiune maritimă militară a U.R.S.S. Pe atunci era greu de prevăzut ce curs vor lua evenimentele. Nu se ştia, în speţă, cît timp va trebui să rămînă misiunea la Londra. În această situaţie, firesc, membrii misiunii veniseră la Londra fără familiile lor. Prin decembrie 1941 însă s-au limpezit multe lucruri. S-a lămurit că războiul va fi de lungă durată, că misiunea noastră maritimă militară va trebui să rămînă mai multă vreme la Londra şi că membrii ei vor fi nevoiţi să stea acolo un timp mai îndelungat.

Atunci s-a pus, pe bună dreptate, problema aducerii la Londra a familiilor. Încercările militarilor de a rezolva această problemă prin ministerul lor nu au dat rezultate. De aceea, plecînd cu Eden la Moscova, m-am gîndit să fac demersurile necesare pe lîngă autorităţile respective, şi în special să stau de vorbă cu N. G. Kuzneţov, de care depindea în primul rînd trimiterea familiilor în Anglia. La Comisariatul poporului pentru afacerile externe am fost sfătuit să renunţ la un asemenea demers : am fost avertizat că va rămîne fără rezultat. Iar despre N. G. Kuzneţov mi s-a spus fără ocol : „Este un om dur, căruia prea puţin îi pasă de sentimentele subalternilor săi şi care nu va aproba plecarea familiilor şi transportul lor pe mare. La ce bun să vă mai expuneţi unui refuz ?" N-am dat ascultare acestor recomandări şi, după ce am stat de vorbă în problema respectivă la C.C., m-am dus la N. G. Kuzneţov. I-am expus fondul chestiunii şi am susţinut energic cererea lucrătorilor misiunii, invocînd diferite argumente : şi umane, şi practice. Mare mi-a fost mirarea şi plăcută „dezamăgirea" cînd N. G. Kuzneţov, fără a sta mult pe gînduri, mi-a promis că va lua imediat măsuri pentru trimiterea familiilor membrilor misiunii la Londra. N. G. Kuzneţov şi-a ţinut promisiunea, şi în 1942 a pornit din U.R.S.S. spre Anglia un grup mare de soţii şi copii, care au înfruntat numeroase greutăţi, peripeţii primejdioase, uneori chiar cu riscul vieţii, pentru a ajunge la Londra. Pentru mine personal, prima întîlnire cu N. G. Kuzneţov a însemnat începutul unor relaţii de prietenie cu el, care s-au întărit în anii ce au urmat.

Într-un rînd lucram, în legătură cu pregătirea unei întîlniri a celor două delegaţii, în cabinetul lui Molotov, unde se afla şi Stalin. Molotov stătea la masa de scris, iar Stalin măsura cabinetul de la un capăt la altul, exprimîndu-şi opiniile şi dînd indicaţii, fără a se opri din mers. După ce lucrările de pregătire a întîlnirii au fost terminate l-am întrebat pe Stalin :

— S-ar putea oare considera că principala linie a strategiei noastre în acest război este aproximativ aceeaşi ca în războiul din 1812, cel puţin judecînd după cursul războiului nostru în prima jumătate de an ?

Stalin mai măsură o dată cabinetul, apoi îmi răspunse :

— Nu întru totul. Retragerea lui Kutuzov a fost o retragere pasivă : pînă la Borodino, el nu a opus nicăieri o rezistenţă cît de cît serioasă lui Napoleon. Retragerea noastră este o apărare activă — noi ne străduim să-l reţinem pe duşman pe fiecare

aliniament posibil, căutăm să-i dăm lovituri şi, hărţuindu-l, să-l epuizăm. O trăsătură comună a celor două retrageri a fost faptul că ele nu au fost planificate dinainte, ambele fiind nişte retrageri forţate.

Încurajat de faptul că Stalin era dispus să discute pe teme mai generale, am continuat :

— Dacă-mi permiteţi, aş dori să vă mai pun o întrebare. În cuvîntarea dumneavoastră cu prilejul aniversării lui Octombrie aţi spus că cel mult într-un an Germania hitleristă se va prăbuşi. Pe ce se bazează acest pronostic ?

Întrebarea mea, pare-se, nu i-a plăcut lui Stalin, aşa că încercă să se eschiveze :

— Ei, am spus aşa, şi ce-i cu asta ?

— Dumneavoastră nu sînteţi un om care să arunce vorbele în vînt. Probabil că aţi avut temeiuri suficiente — de ordin militar, politic, economic — pentru a face o asemenea afirmaţie.

Stalin ridică nemulţumit din umeri şi răspunse :

— Trebuia într-un fel ridicat moralul oamenilor noştri. Trebuiau încurajaţi, aşa că am spus că cel mult în 12 luni duşmanul va fi nimicit.

Apoi Stalin se întoarse şi ieşi din cabinet.

Dintre toate întîlnirile, cea mai interesantă a fost cea cu M. I. Kalinin, întîlnire care mi s-a întipărit puternic în memorie. Ţineam foarte mult la Mihail Ivanovici. Între noi se statorniciseră bune relaţii şi profitam de orice clipă liberă pentru a merge să-l văd — mai cu seamă că el locuia chiar aici, la Kremlin. Cînd am intrat în locuinţa lui Kalinin era seară şi Mihail Ivanovici îşi lua ceaiul singur. Venirea mea l-a bucurat foarte mult. Mi-a oferit un pahar de ceai şi mi-a pus o mulţime de întrebări amănunţite despre mersul războiului în Apus, despre starea de spirit din Anglia, despre Churchill, despre perspectivele celui de-al doilea front. L-am informat bucuros pe Mihail Ivanovici în toate problemele care-l interesau, spunîndu-i numai adevărul gol. N-am înfrumuseţat absolut nimic şi de aceea nu am putut să-i spun nimic îmbucurător în privinţa apropierii momentului cînd se va deschide cel de-al doilea front. Mihail Ivanovici mă asculta cu atenţie, uneori punea întrebări suplimentare, apoi asculta din nou.

Apoi, la rîndul meu, l-am întrebat pe Kalinin despre treburile noastre interne şi militare. Mi-a răspuns şi el bucuros la întrebări, dar în seara aceea era foarte indispus din pricina veştilor primite :

în luptele de lîngă Moscova căzuse unul dintre cei mai buni comandanţi ai noştri de cavalerie, generalul Dovator.

Îl ascultam pe Mihail Ivanovici şi-l priveam cu un simţămînt aparte, care-mi umplea inima ; era şi mîndrie, şi duioşie în acelaşi timp. Aveam în faţă un om trecut de ani, foarte încărunţit, cu o bărbuţă ascuţită, îmbrăcat cu o cămaşă simplă, cu gulerul descheiat... Un om inteligent, cu suflet nobil, cu o mare rezervă de înţelepciune şi în viaţa practică, şi ca om de stat... Ţinea în mînă o ţigară pe care o răsucise chiar atunci, în faţa mea, şi se pregătea s-o aprindă cu un chibrit. ...Avea înfăţişarea celui mai obişnuit muncitor rus provenit din rîndurile ţărănimii... Şi omul acesta era preşedintele unui stat imens, şeful oficial al uneia dintre cele mai mari puteri din lume... Unde, în care ţară ar fi fost posibil ceva asemănător ? Nicăieri, în nici o altă ţară !

Şi parcă de la sine s-a zămislit în mintea mea concluzia : o ţară ca aceasta nu poate fi învinsă ! O ţară ca aceasta va rezista tuturor încercărilor şi apoi va nimici fascismul hitlerist !

Am plecat de la M. I. Kalinin cu o imensă rezervă de entuziasm, de avînt, de care aveam atîta nevoie în cursul acestui război.

✻

Delegaţia engleză a părăsit Moscova în seara zilei de 22 decembrie, exact după o săptămînă de la sosirea în capitala noastră. Drumul de întoarcere de la Moscova la Murmansk a decurs în cele mai bune condiţii. Nici măcar Louhi nu ne-a jucat festa : de astă dată cînd am ajuns în gara cu pricina, cerul nu mai era luminat de aurora boreală. La 24 decembrie, trenul nostru a sosit la Murmansk, şi delegaţia engleză s-a îmbarcat îndată pe crucişătorul „Kent", care o aştepta. Eu i-am urmat exemplul. În noaptea de 25 decembrie, pe un întuneric de nepătruns, nava engleză a ridicat ancora şi a ieşit în largul oceanului. Drumul de la ţărmul U.R.S.S. la ţărmul Scoţiei a durat, la fel ca şi prima oară, ceva mai mult de patru zile. Acum însă mergeam dinspre nord spre sud, şi, treptat, întunericul arctic ceda tot mai mult locul luminii sau, mai bine zis, semiîntunericului, deoarece în decembrie aici soarele nu se ridică prea mult deasupra orizontului. Lumina aceasta difuză era plăcută. În schimb, foarte neplăcută era furtuna care bîntuia pe mare şi zgîlţîia crucişătorul nostru greu ca pe o coajă de nucă. În ceea ce mă priveşte sînt un „marinar" mediocru. Un vînt uşor nu mă dezechilibrează, furtuna însă n-o suport uşor. Aproape tot

drumul înapoi am zăcut în cabina mea „de amiral", cu capul greu şi cu un gust neplăcut în gură. Abia după ce crucişătorul „Kent" a ajuns în apele Scoţiei, furtuna s-a potolit şi am putut să ies pe punte. La 29 decembrie, noaptea, am sosit la Greenock (în apropiere de Glasgow) şi ne-am urcat îndată în trenul special care ne aştepta. La 30 decembrie am sosit la Londra.

În timpul călătoriei de la Greenock spre capitală am discutat mult cu Eden, făcînd un bilanţ al vizitei la Moscova. Am ajuns amîndoi la concluzia că, în ciuda divergenţelor survenite, vizita a avut un rezultat pozitiv. În primul rînd, acum, fiecare dintre părţi cunoştea mai bine poziţia celeilalte într-o serie de probleme importante, ceea ce putea înlesni în viitor realizarea în mod coordonat a unor măsuri strategice şi politice. În al doilea rînd — şi aceasta nu era mai puţin important —, Eden şi colegii săi englezi, după ce au vizitat U.R.S.S. şi au luat contact nemijlocit cu realitatea sovietică, au înţeles mai bine de unde îşi trage rădăcinile vitalitatea noastră şi au căpătat mai multă încredere în pregătirea şi capacitatea noastră de a duce la bun sfîrşit războiul împotriva Germaniei hitleriste.

În noaptea de revelion, la cererea postului de radio B.B.C., am rostit o scurtă cuvîntare, în care am spus printre altele :

„Viitorul este învăluit în ceaţă. Orice prorocire este problematică. Şi totuşi evenimentele anului care se încheie acum ne permit să desluşim unele indicii asupra mersului lucrurilor în 1942, care începe acum. Războiul a devenit un război mondial în toată puterea cuvîntului. Toate continentele au fost antrenate în el. Acum apare mult mai clară delimitarea dintre cele două mari tabere — tabăra libertăţii, care uneşte ţările democratice şi iubitoare de libertate, şi tabăra asupririi şi a robiei, în care sînt concentrate forţele cele mai întunecate ale reacţiunii din cîte a cunoscut vreodată istoria omenirii. Principalul duşman al popoarelor este Germania hitleristă. Principalul sector de luptă al frontului mondial este ţara mea. Principala întruchipare a forţelor care fac să sufere astăzi întreaga speţă umană este armata germană ; principala ei armă, alături de tancuri şi avioane, fusese pînă acum mitul invincibilităţii ei. Acum însă, chiar la sfîrşitul anului 1941, acest mit a fost spulberat pe cîmpurile de luptă de lîngă Moscova şi Leningrad, de lîngă Rostov şi din Crimeea, precum şi din Libia".

Descriind apoi pe scurt impresiile culese pe frontul de lîngă Klin, mi-am încheiat cuvîntarea cu următoarele cuvinte :

„Ceea ce s-a întîmplat în ultimele luni pe frontul nostru marchează o cotitură în desfăşurarea războiului germano-sovietic şi chiar în mersul întregului război. Dar nu trebuie să fim excesiv de optimişti. Trebuie să privim adevărul în faţă. Mai avem de învins multe greutăţi. Drumul spre victorie este lung şi greu... şi totuşi, în acest prag de An nou, în inimile tuturor popoarelor iubitoare de libertate mişeşte speranţa fermă că se apropie ceasul cînd Germania hitleristă va zăcea în ruine".

P A R T E A A P A T R A

Lupta pentru cel de-al doilea front

Deşi, după cum s-a văzut din cele ce preced, problema celui de-al doilea front a apărut chiar din prima zi a dezlănţuirii atacului hitlerist împotriva U.R.S.S. şi deşi această problemă a constituit obiectul unor serioase tratative între Moscova şi Londra încă în cursul anului 1941, ea a devenit deosebit de acută în 1942 din următoarele două motive principale :

Primul consta în aceea că la 22 iunie 1941 şi în decursul următoarelor cinci luni şi jumătate în Apus a luptat împotriva Germaniei numai Anglia. În asemenea împrejurări, asigurările lui Churchill cu privire la imposibilitatea pentru guvernul britanic de a deschide neîntîrziat cel de-al doilea front în Franţa, asigurări cu care el a răspuns nu o dată la demersurile Moscovei, au determinat de partea sovietică o reacţie ambiguă : credeam şi în acelaşi timp nu credeam în temeinicia acestor asigurări. O asemenea stare de spirit a părţii sovietice nu a creat, firește, condiţii prielnice pentru discutarea fără înconjur a problemei celui de-al doilea front. Dar în decembrie 1941, cînd Japonia a atacat Pearl Harbour şi au fost atrase în război şi S.U.A., situaţia s-a schimbat simţitor. Acum luptau în Apus împotriva Germaniei două mari puteri şi era cît se poate de limpede că ele dispun de forţe şi mijloace cu totul suficiente pentru crearea celui de-al doilea front în Franţa. Orice pretexte cu privire la imposibilitatea fizică a unei asemenea operaţii cădeau de la sine.

Celălalt motiv pentru care problema celui de-al doilea front devenise deosebit de acută în 1942 era faptul că în a doua jumătate a anului 1941 s-au ţinut lanţ tratative ample şi complicate

între U.R.S.S. şi anglo-americani în problemele livrărilor militare şi politice. La 12 iulie 1941 a fost semnat la Moscova pactul de asistenţă mutuală militară dintre Anglia şi Uniunea Sovietică. În ultimele zile ale lunii iulie a avut loc vizita lui Harry Hopkins la Moscova, cu importante urmări politice şi economice-militare. La mijlocul lunii august, la Conferinţa atlantică dintre Roosevelt şi Churchill s-a hotărît să se acorde Ţării sovietice ajutor maxim în livrări militare. La 5 septembrie, guvernul britanic a asigurat guvernului sovietic primirea acestor livrări în condiţiile lend-lease-ului. La 29 septembrie a avut loc la Moscova conferinţa reprezentanţilor celor trei puteri (U.R.S.S., S.U.A. şi Anglia), la care a fost reglementată problema aprovizionării U.R.S.S. pentru întreaga perioadă a războiului, atît Anglia cît şi S.U.A. asumîndu-şi obligaţia de a o asigura pe bază de lend-lease. S-a trecut apoi la organizarea transportului livrărilor din ţările apusene în U.R.S.S., ceea ce, în condiţiile de atunci, nu era o sarcină uşoară. Refuzînd părţii sovietice organizarea celui de-al doilea front, Churchill căuta să atenueze această lovitură grea printr-un concurs larg în domeniul aprovizionării. El a fost susţinut de Roosevelt, care, pe deasupra, în calitate de şef al unei puteri încă „neutre", ocolea dezbaterea problemei celui de-al doilea front.

Datorită circumstanţelor arătate, în 1941 atenţia guvernului sovietic a fost concentrată în special asupra problemelor aprovizionării economice-militare, cu atît mai mult cu cît deocamdată nu se întrezărea calea soluţionării practice a problemei celui de-al doilea front.

Abia după ce au intrat în război şi S.U.A., iar problemele aprovizionării au fost în general reglementate, s-au creat condiţii pentru a se aduce în prim plan problema celui de-al doilea front (subliniez „a se aduce", deoarece pentru soluţionarea ei mai trebuia multă vreme). Iată de ce următoarele 18 luni — anul 1942 şi prima jumătate a anului 1943 — în decursul cărora am mai continuat să îndeplinesc în Anglia misiunea de ambasador al U.R.S.S. s-au scurs sub semnul unei lupte acerbe în jurul problemei respective.

Aceasta nu înseamnă, desigur, că în perioada arătată relaţiile dintre U.R.S.S., pe de o parte, Anglia şi S.U.A., pe de altă parte, s-ar fi redus exclusiv la tratative cu privire la cel de-al doilea front. Nu, viaţa este complexă şi nu admite un asemenea monism. În decursul anilor 1942—1943, în relaţiile anglo-sovietice au avut loc destule alte evenimente, s-au purtat destule alte tratative, pe

alte teme — despre aceasta se va vorbi mai departe ; cu toate acestea, *problema celui de-al doilea front apărea în zilele acelea ca un moment principal, dominant faţă de toate celelalte probleme diplomatice.*

Delegaţia Consiliului Central al Sindicatelor
din U.R.S.S. în Anglia

Cu crucişătorul „Kent", cu care s-a întors în Anglia Eden, a plecat în Anglia şi o delegaţie a Consiliului Central al Sindicatelor din U.R.S.S., în frunte cu N. M. Şvernik, preşedintele său de atunci. Pentru ca să fie clare cele ce urmează, trebuie să mă întorc întrucîtva în urmă.

În februarie 1941, Walter Citrine, secretarul general al Congresului trade-unionurilor britanice, a făcut o călătorie în Canada şi S.U.A., avînd misiunea de a stabili o mai strînsă colaborare, în condiţiile războiului, cu sindicatele de peste ocean şi, în special, de a-i determina pe colegii săi americani să intensifice şi să accelereze ritmul producţiei de armament, atît de necesar Angliei în lupta ei împotriva Germaniei hitleriste. Un rol de cea mai mare importanţă l-a avut cuvîntarea rostită de Citrine la Congresul Federaţiei americane a muncii din 18—22 februarie 1941 la New Orleans, unde acesta a adresat tuturor muncitorilor din S.U.A. apelul să nu-şi precupeţească forţele pentru fabricarea armamentului, deoarece, după cum s-a exprimat el, „prima linie de apărare a democraţiei trebuie să se afle acum în uzinele voastre".

După atacul lui Hitler din 22 iunie 1941 împotriva U.R.S.S., Congresul trade-unionurilor britanice a hotărît să trimită la Moscova o delegaţie specială pentru stabilirea unor legături mai strînse cu sindicatele sovietice, urmărind, de asemenea, în primul rînd, intensificarea la maximum a producţiei de război. La 21 septembrie s-a anunţat componenţa delegaţiei : Woolstonekraft (preşedintele Consiliului general), Citrine (secretarul general al Consiliului general), Allen, Conolly şi Harrison. Figura centrală era, desigur, Citrine, omul care nu a nutrit niciodată simpatie faţă de U.R.S.S. şi care a adoptat o poziţie net antisovietică în perioada războiului sovieto-finlandez din 1939—1940. Dar, în atmosfera creată în Anglia după atacul hitleriştilor împotriva Ţării sovietice şi după încheierea, la 12 iulie 1941, a pactului de asistenţă mutuală militară dintre U.R.S.S. şi Marea Britanie, Citrine a fost silit să-şi

schimbe atitudinea, cel puţin temporar. De fapt, el era conducătorul delegaţiei trade-unionurilor care urmărea întărirea colaborării dintre muncitorii englezi şi sovietici.

Delegaţia a sosit la Moscova într-un moment de grea încercare : la mijlocul lunii octombrie 1941, în ajunul evacuării capitalei. La 13—15 octombrie au avut loc întîlniri cu reprezentanţii sindicatelor sovietice : N. M. Şvernik, K. Nikolaeva, M. P. Tarasov, P. G. Moskatov şi E. M. Savkov. Rezultatul acestei consfătuiri a fost hotărîrea cu privire la crearea unui comitet sindical anglo-sovietic şi elaborarea sarcinilor ce reveneau sindicatelor celor două ţări „în vederea organizării ajutorului reciproc în războiul împotriva Germaniei hitleriste... a sprijinirii prin toate mijloacele a guvernelor U.R.S.S. şi Marii Britanii", în scopul nimicirii duşmanului comun, precum şi „pentru sporirea eforturilor industriale ale ambelor ţări în domeniul producţiei de tancuri, avioane, tunuri, proiectile şi alte tipuri de armament". Cele două părţi s-au angajat să folosească toate mijloacele de agitaţie şi propagandă pentru lupta împotriva hitlerismului, să acorde sprijin multilateral popoarelor din ţările ocupate de nemţi şi să întărească pe cît posibil contactele personale dintre mişcările sindicale ale Angliei şi U.R.S.S. În afară de aceasta, ambele părţi îşi asumau obligaţia de a contribui la cauza „ajutorării maxime cu armament a Uniunii Sovietice de către Marea Britanie" ★.

Curînd după aceasta, delegaţia trade-unionurilor britanice s-a reîntors acasă ; ea a invitat, la rîndul său, Consiliul Central al Sindicatelor din U.R.S.S. să trimită în Anglia o delegaţie a sindicatelor sovietice. Delegaţia C.C.S. care a întors vizita în Anglia a sosit pe Insulele britanice o dată cu Eden, la 29 decembrie 1941. Ea era alcătuită din nouă persoane, şi anume : N. Şvernik (conducătorul delegaţiei), K. Nikolaeva, M. Tarasov, A. Malkova, E. Savkov, L. Soloviov, N. Masalov, P. Kazakov, A. Iakubov, fiind însoţită, de asemenea, de secretari şi translatori. În total erau 13 persoane. Subliniez această cifră, deoarece, oricît de ciudat ar părea, ea a jucat un anumit rol în cele ce au urmat.

Povestea a început, de altfel, încă pe teritoriul sovietic. Primisem însărcinarea să stau de vorbă cu Eden în legătură cu călătoria delegaţiei pe bordul crucişătorului „Kent". Eden n-a avut obiecţii, în schimb, comandantul navei a declarat că nu poate lua delegaţia pe bord. De ce ? Din două considerente : în primul rînd

★ „Voljskaia Kommuna" (Kuibîşev), 26 octombrie 1941.

era vorba de 13 persoane, iar în al doilea rînd printre membrii delegaţiei erau şi două femei. Şi una, şi alta sînt prevestitoare de nenorociri.

Am obiectat că, în afară de cei 13 membri ai delegaţiei, mă voi îmbarca şi eu pe crucişător, aşa că, de fapt, pe bordul navei nu vor fi 13, ci 14 cetăţeni sovietici. Comandantul navei s-a gîndit puţin, apoi a spus că prima lui obiecţie s-ar putea să cadă. Rămîne, în schimb, cea de-a doua : echipajul va fi extrem de neliniştit dacă va afla că pe nava militară se află două femei. Am încercat îndelung să-l înduplec pe comandant, Eden mă sprijinea prudent, dar totul a fost în zadar. Atunci am aruncat pe masă „ultima carte" :

— Vă rog să mă scuzaţi — am exclamat eu, deodată —, dar ce fel de femei sînt Nikolaeva şi Malkova ? Ele nu sînt femei, ci ostaşi. Întreaga populaţie a Uniunii Sovietice, şi mai ales toţi membrii sindicatelor noastre, sînt mobilizaţi în război. Veţi refuza oare să transportaţi nişte ostaşi sovietici ?

Comandantul crucişătorului n-a mai ştiut ce să răspundă. L-am rugat insistent încă o dată să îndeplinească dorinţa sindicatelor sovietice, şi, în cele din urmă, omul a cedat.

La 22 decembrie 1941, delegaţia a părăsit Moscova cu acelaşi tren care-l transporta pe Eden la Murmansk. La 25 decembrie, ea s-a îmbarcat pe crucişătorul „Kent". N. M. Şvernik a împărţit cu mine cabina de amiral, în care stătusem şi în timpul călătoriei din Anglia spre Moscova. Membrii delegaţiei au fost instalaţi confortabil în alte cabine. La 29 decembrie, crucişătorul „Kent" a sosit fără nici un fel de peripeţii la Greenock (Scoţia), de unde am luat cu toţii trenul special care ne-a adus în mare viteză la Londra. Luîndu-mi rămas bun de la comandantul crucişătorului, i-am spus zîmbind :

— Vedeţi, totul s-a terminat cu bine, deşi dumneavoastră v-aţi temut de cine ştie ce nenorociri.

Bravul marinar n-a răspuns nimic : a clătinat doar neîncrezător din cap. Se pare că totuşi nu era convins.

Era miezul nopţii cînd trenul nostru a sosit la Londra. În ciuda orei tîrzii au venit în întîmpinarea delegaţiei, în afară de conducătorii Consiliului general, în frunte cu Citrine, o mare mulţime de muncitori, ceea ce, evident, nu era pe placul lui Citrine, dar proletarii englezi de rînd nu-şi ascundeau entuziasmul.

De la gară am condus întreaga delegaţie la ambasadă. Aici se adunaseră numeroşi membri ai coloniei sovietice. Soţia mea orga-

nizase o masă prietenească nocturnă din mîncăruri specific ruseşti, cu toţii eram bine dispuşi, însufleţiţi. Am mîncat, am băut, am discutat, am făcut schimb de păreri şi de noutăţi. Abia pe la ora 4 am condus delegaţia la „Hyde Park Hotel", unde Consiliul general îi rezervase reşedinţa.

A doua zi, la 30 decembrie, Citrine a arătat delegaţiei Londra — monumentele ei, precum şi imensele distrugeri săvîrşite în capitală de incursiunile aviaţiei germane. O impresie deosebit de puternică au produs ruinele Camerei Comunelor, ale multor clădiri din City şi din vecinătatea portului londonez. Primarul sectorului Bermondsey a comunicat oaspeţilor că numai în acest sector fuseseră distruse total sau puternic deteriorate 13 000 de case. În timpul acestei vizite, delegaţii au trecut şi pe la uriaşul depou al pompierilor de pe malul Tamisei. Ei au fost întîmpinaţi aici cu foarte multă căldură şi li s-a prezentat un film documentar despre incendiile din Londra produse de bombardamente. Apoi orchestra a executat două cîntece ruseşti : „Doi ochi negri" şi „Azi e ultima zi". Alegerea cîntecelor era oarecum surprinzătoare, dar nu era cazul să ne îndoim de bunele intenţii ale organizatorilor.

La 1 ianuarie 1942, delegaţia a asistat la şedinţa Consiliului general, la care s-a stabilit programul şederii ei în Anglia. S-a hotărît că delegaţia va fi împărţită în trei grupuri (conduse respectiv de Şvernik, de Tarasov şi K. Nikolaeva), care vor vizita mai multe oraşe dintre cele mai importante şi o serie de întreprinderi industriale din provincie. În fiecare joi, cele trei grupuri vor reveni la Londra pentru a face schimb de experienţă, bilanţul celor văzute şi stabilirea noilor sarcini. La rîndul său, Consiliul general va organiza în diferite cartiere conferinţe unificate ale trade-unionurilor, la care vor putea lua cuvîntul membrii delegaţiei sovietice. Citrine urmărea în general să împiedice un contact prea apropiat al delegaţilor cu masele muncitoreşti şi să imprime întîlnirilor cu muncitorii englezi, pe cît posibil, un caracter oficial trade-unionist. Dar foarte curînd viaţa însăşi a dat peste cap toate calculele conducătorilor Consiliului general. De obicei, lucrurile se petreceau în felul următor :

Delegaţii sovietici sosesc într-un oraş oarecare. În gară îi întîmpină o mulţime imensă de muncitori cu steaguri şi pancarte. Răsună exclamaţii prieteneşti de salut la adresa delegaţilor şi a Ţării sovietice, răsună cîntece englezeşti, deosebit de des „Red Flag" („Drapelul roşu"). Delegaţii iau cuvîntul, conform planului stabilit în cadrul conferinţei trade-unioniste, îndemnînd să se facă tot

posibilul pentru zdrobirea fascismului hitlerist. Apoi delegaţii sînt invitaţi să viziteze una sau mai multe întreprinderi locale. Aici se ţin, în parte organizat, în parte spontan, mitinguri ale muncitorilor — în ateliere, în cluburi, în curţile fabricilor sau uzinelor. La mitinguri vorbesc oamenii noştri sovietici, vorbesc şi muncitorii englezi cu cele mai diferite concepţii. După încheierea mitingului, muncitorii se împart în grupuri şi delegaţii sovietici stau de vorbă cu diferite grupuri şi chiar cu unii dintre muncitori. Orice cadru oficial dispare şi intră în vigoare relaţiile omeneşti obişnuite. Acest contact direct stîrneşte adeseori printre englezi simţăminte înflăcărate, un adevărat entuziasm la adresa Uniunii Sovietice, a Armatei Roşii, a întregului popor sovietic. Tot aici, în cadrul mitingurilor, se constituie colecte în favoarea Crucii Roşii. Uneori delegaţii sovietici şi chiar delegatele sînt purtaţi pe braţe cu entuziasm — obicei aproape necunoscut înainte în Anglia. Se creează o adevărată legătură prietenească între muncitorii celor două ţări, care contribuie la întărirea cauzei lor comune, dar care nu prea este pe placul birocraţilor trade-unionişti...

În cele cinci săptămîni cît a stat delegaţia C.C.S. din U.R.S.S. în Marea Britanie, membrii ei au luat cuvîntul la 11 conferinţe unificate sindicale şi la 40 de mitinguri ; au fost vizitate peste 50 de întreprinderi dintre cele mai mari ale ţării — constructoare de maşini, de avioane, de tunuri, de tancuri, carbonifere, de confecţii, portuare şi altele. Delegaţiei i-a fost arătată, de asemenea, apărarea de coastă a Angliei în regiunea Folkestone (litoralul Mării Mînecii).

Guvernul a acordat delegaţiei C.C.S. din U.R.S.S. multă atenţie. La 9 ianuarie am prezentat delegaţia lui Ernest Bevin, unul dintre cei mai de seamă lideri trade-unionişti, pe atunci ministru al muncii. La această întîlnire, Şvernik şi Bevin au făcut schimb de cuvîntări prieteneşti. La 16 ianuarie, delegaţia a fost primită de liderul partidului laburist, Clement Attlee, pe atunci vicepreşedinte al guvernului (Churchill era plecat). La 29 ianuarie, delegaţia a fost invitată la Churchill, care tocmai se întorsese în Anglia. Premierul şi-a exprimat marea sa satisfacţie în legătură cu vizita acestei delegaţii şi cuvîntările rostite de membrii ei în faţa muncitorilor britanici. Beaverbrook, ministru al aprovizionării, a făcut tot posibilul pentru a înlesni delegaţiei cunoaşterea „eforturilor militare" ale Marii Britanii, şi nu o dată reprezentanţii lui oficiali s-au întîlnit cu Şvernik şi cu tovarăşii săi în întreprinderile industriale pe care le-au vizitat.

Nu au rămas deoparte nici organizaţiile obşteşti engleze. În cinstea delegaţiei C.C.S. din U.R.S.S. au fost organizate recepţii de către Comitetul parlamentar anglo-rus şi de către Asociaţia pentru relaţiile culturale dintre Marea Britanie şi U.R.S.S.

Citrine s-a îngrijit şi de partea mai „uşoară" a programului : delegaţia a asistat la un meci de fotbal, la baletul american, la o şedinţă a parlamentului.

Punctul culminant al vizitei delegaţiei pe Insulele britanice l-a constituit mitingul de masă organizat la Londra în ziua de 25 ianuarie, cînd N. M. Şvernik a rostit o amplă cuvîntare de încheiere.

„Întîlnirile delegaţiei sindicale sovietice — a spus N. M. Şvernik — cu muncitorii, muncitoarele şi cu conducători ai organizaţiilor sindicale au constituit o admirabilă demonstraţie a prieteniei dintre clasa muncitoare a Marii Britanii şi cea a Uniunii Sovietice, dintre sindicatele britanic şi sovietic. Această prietenie este deosebit de preţioasă datorită faptului că ea s-a născut în zilele de cumplită încercare pentru toate popoarele iubitoare de pace, şi în special pentru popoarele Uniunii Sovietice, silite să poarte pe umerii lor întreaga povară a loviturilor giganticei maşini de război a Germaniei hitleriste".

În U.R.S.S., a spus N. M. Şvernik în continuare, „în procesul luptei împotriva cotropitorilor fascişti germani, legătura dintre front şi spatele frontului s-a cimentat zi de zi tot mai mult ; astăzi ţara noastră reprezintă o singură tabără de luptă care urmăreşte un singur ţel : să lupte şi să învingă".

Descriind apoi în imagini pregnante şi în culori vii eroismul Armatei Roşii şi al întregului popor sovietic (aplauze deosebit de furtunoase a stîrnit epopeea celor 28 de eroi din regimentul de gardă care au aruncat în aer pe căile de acces spre Moscova 18 tancuri inamice cu ajutorul sticlelor cu material inflamabil), Şvernik a declarat cu toată fermitatea că, în ciuda succeselor repurtate de trupele sovietice în apărarea capitalei, poporul şi guvernul U.R.S.S. îşi dau foarte bine seama că-i aşteaptă o luptă foarte grea şi de durată împotriva Germaniei hitleriste, luptă pe care o vor continua cu orice preţ şi o vor duce pînă la capăt. Aceeaşi sarcină stă şi în faţa clasei muncitoare britanice.

Amintind că delegaţia a avut posibilitatea să cunoască activitatea industriei engleze de război, preşedintele C.C.S. din U.R.S.S. a declarat că „organizarea producţiei, ca şi înzestrarea tehnică a întreprinderilor au produs asupra delegaţiei o impresie excelentă". Cu toate acestea, după părerea delegaţiei, „în industria Marii Britanii mai există destule rezerve nefolosite", care „trebuie să fie mobilizate şi cu cît mai repede, cu atît mai bine pentru cauza noastră comună".

Delegaţia Consiliului Central al Sindicatelor din U.R.S.S. la ambasadă împreună cu membri ai coloniei sovietice la Londra. Primul din stînga în rîndul de jos N. M. Şvernik

N. M. Şvernik şi-a încheiat cuvîntarea cu o chemare înflăcărată la întărirea prieteniei dintre clasa muncitoare din Anglia şi cea din U.R.S.S. „Să ridicăm zi de zi productivitatea muncii — a spus oratorul — ca să putem da armatei Marii Britanii şi Armatei Roşii a Uniunii Sovietice din ce în ce mai multe tancuri, avioane, tunuri, aruncătoare de mine şi alt armament !" Aceste cuvinte au fost întîmpinate cu aplauze furtunoase ★.

E de prisos să mai arăt ce eveniment important în viaţa coloniei sovietice londoneze a fost sosirea delegaţiei C.C.S. din U.R.S.S. Era ca şi cum ni s-ar fi injectat fiecăruia cîte o picătură de elixir vrăjit. Eram cu toţii bucuroşi, plini de însufleţire, de optimism şi speranţă, toţi voiam să facem ceva pentru oaspeţi, să ajutăm cu ceva delegaţia. La rîndul ei, şi delegaţia a arătat multă prietenie şi simpatie membrilor coloniei. Am petrecut împreună cu delegaţia

★ Cuvîntarea tovarăşului N. M. Şvernik la mitingul de masă din Londra. Sverdlovsk, 1942.

revelionul 1942 ; am fost împreună şi la 22 ianuarie 1942, a 18-a aniversare a morţii lui Lenin. Ca ambasador al U.R.S.S. am organizat în cinstea delegaţiei o mare recepţie, la care au participat membrii guvernului britanic, liderii partidului laburist şi ai trade-unionurilor, parlamentari de diferite nuanţe, militanţi pe tărîm social şi reprezentanţi ai culturii, precum şi numeroşi gazetari.

La 4 februarie, după ce a avut loc o conferinţă de presă, delegaţia C.C.S. din U.R.S.S. a pornit spre patrie. Se înţelege că, în condiţiile războiului, întoarcerea ei s-a desfăşurat într-o atmosferă de secret. Dar englezii au rămas englezi, şi la plecarea tovarăşilor noştri din Scoţia s-a dat tributul cuvenit tuturor superstiţiilor pe care am avut prilejul să le cunoaştem din discuţiile cu comandantul crucişătorului „Kent".

La 5 februarie 1942, delegaţia C.C.S. din U.R.S.S. s-a îmbarcat pe crucişătorul englez „The Adventure", care pleca spre Murmansk. Pe la ora 3 după-amiază, crucişătorul a ridicat ancora şi a ieşit din portul Greenock în larg. Era o ceaţă deasă. La miezul nopţii, un petrolier englez s-a ciocnit cu crucişătorul. La bordul drept al crucişătorului s-a format o mare spărtură. Din fericire, „The Adventure" a rămas pe linia de plutire şi şi-a menţinut chiar capacitatea de a înainta, ce-i drept, cu viteză mică. A trebuit să se întoarcă la Greenock. E lesne de înţeles ce impresie a produs această întîmplare asupra marinarilor englezi — nu numai la Greenock, dar şi la Londra. În cercurile marinăreşti, nenorocirea lui „The Adventure" era explicată prin trei cauze : 1) vasul a pornit la drum într-o vineri (zi nefastă !) ; 2) delegaţia sovietică era alcătuită din 13 persoane ; 3) printre membrii delegaţiei se aflau şi două femei. În aceste cercuri au început ezitările, s-a vădit nehotărîrea. Bravii matrozi îşi puneau întrebarea : ce e de făcut ?

Aflînd acest lucru, împreună cu conducerea misiunii noastre militare în Anglia, am apăsat energic pe anumite butoane. Drept urmare, la 8 februarie, delegaţia C.C.S. din U.R.S.S. a fost îmbarcată pe un alt crucişător, „Cairo", care la 15 februarie a sosit cu bine la Murmansk. Un amănunt caracteristic : englezii au îmbarcat pe bordul lui „Cairo" un om în plus — un gazetar — pentru ca numărul „civililor" de pe crucişător să nu fie 13, ci 14.

La vreo trei zile după plecarea delegaţiei m-am întîlnit cu Brendan Bracken, ministrul informaţiilor. Între noi se stabiliseră bune relaţii încă dinainte de război.

— Pot să vă felicit — mi-a spus Brendan Bracken —, delegaţia dumneavoastră sindicală a produs o impresie admirabilă

asupra muncitorilor noştri. Oamenii i-au acordat încredere şi, drept urmare, se munceşte mai bine în uzinele noastre. Şi guvernul apreciază foarte mult lucrul acesta.

M-am gîndit : „Avem şi noi acum tot interesul ca în întreprinderile industriale engleze să se lucreze bine. Şvernik şi tovarăşii săi au făcut un lucru util".

Da, util ! Şi nu numai în domeniul ridicării productivităţii muncii în uzinele de armament britanice. Întreaga activitate a delegaţiei C.C.S. din U.R.S.S. a contribuit în cel mai înalt grad la întărirea convingerii englezilor că U.R.S.S. va reuşi să reziste loviturilor invaziei hitleriste şi apoi să distrugă maşina de război germană. Iar la începutul anului 1942 acest lucru era foarte important.

Situaţia militară şi politică

Contraofensiva din decembrie a trupelor sovietice lîngă Moscova a jucat un rol dintre cele mai importante în desfăşurarea celui de-al doilea război mondial. Această contraofensivă nu numai că a salvat capitala sovietică de ocupaţia hitleristă, lucru pe care führerul a contat cu certitudine, dar ea a marcat şi primul insucces serios al armatei germane. Evident, războiul-fulger eşuase. Uniunea Sovietică, după ce s-a retras vreme de jumătate de an şi a suferit insuccese pe front, fiind condamnată la pieire de mulţi „specialişti" occidentali, cu totul pe neaşteptate pentru aceştia, a înviat, s-a redresat şi a dat inamicului prima lovitură grea. La început, dezorientaţi, „specialiştii" au încercat să explice înfrîngerea hitleriştilor printr-o întîmplare : intervenise, chipurile, „generalul Iarnă" (care în anul acela era foarte aspră) ; hitleriştii fuseseră nevoiţi, chipurile, să se retragă temporar, pentru a se pregăti mai bine de o nouă ofensivă la vară. Ba au mai născocit şi o nouă „teorie" : iarna aparţine ruşilor, vara — germanilor, adică în timpul iernii ruşii au superioritate militară, iar vara nemţii. De aici atotştiutorii „specialişti" trăgeau concluzia că succesele sovietice de lîngă Moscova sînt pur întîmplătoare şi efemere şi că, o dată cu venirea primăverii, nemţii îşi vor lua revanşa ocupînd Moscova şi Leningradul. Ce o să mai valoreze după aceea rezistenţa sovietică ?...

Dar toate aceste Casandre ale capitaliştilor au suferit o mare deziluzie. Luptele de lîngă Moscova n-au constituit nici pe departe o operaţie unică, izolată. Ele au fost urmate de contraofensiva ge-

nerală a Armatei Roşii de-a lungul unui front uriaş ce se întindea de la Lacul Ladoga pînă la Marea Neagră. Comandamentul german îşi fixase în mod vădit sarcina de a menţine în timpul iernii poziţiile ocupate din toamnă pentru a pregăti o nouă lovitură, la primăvară, care, după cum credeau hitleriştii, va fi o lovitură hotărîtoare. El şi-a greşit însă calculele. Desigur, contraofensiva sovietică nu a fost pretutindeni la fel de puternică şi nici n-a fost încununată de acelaşi succes ; desigur, în cursul luptelor au fost şi succese, şi insuccese ; desigur, pierderi grele în oameni şi armament au avut de suferit nu numai hitleriştii, ci şi Armata Roşie... şi totuşi comandamentul sovietic a smuls iniţiativa din mîinile hitleriştilor şi a dat liniile inamicului cu 100—350 km înapoi, spre apus. Din păcate, în momentul acela Armata Roşie nu avea încă superioritatea necesară nici din punct de vedere numeric, nici ca experienţă şi tehnică faţă de cea germană, şi de aceea contraofensiva din iarna 1941—1942 nu a putut duce la zdrobirea duşmanului. Operaţia a rămas neterminată.

Cu toate acestea, evenimentele de pe frontul sovieto-german au avut o imensă însemnătate — nu numai pur militară, ci şi moral-politică. Ele au demonstrat pentru întîia oară că armata hitleristă nu este invincibilă şi că există posibilitatea de a o învinge. Aceste evenimente au dezvăluit pentru întîia oară în faţa întregii omeniri că există pe lume o ţară, o forţă capabilă să opună în mod efectiv rezistenţă fascismului şi chiar să-i dea grele lovituri. Aceasta a ridicat moralul tuturor popoarelor, atît al celor ferecate în cătuşele hitleriste, cît şi al celor pe care le ameninţa o asemenea soartă. Pe vremea aceea era singura rază de lumină care răzbătea printre norii de plumb ce acoperiseră cerul, deoarece pentru coaliţia antifascistă situaţia de pe celelalte fronturi ale celui de-al doilea război mondial în iarna 1941—1942 nu era prea strălucită.

Într-adevăr, în acea perioadă, operaţiile britanice din Africa de nord, după ce mai întîi trupele au cam bătut pasul pe loc, începînd cu primăvara anului 1942, se transformaseră într-o retragere sistematică sub presiunea trupelor germano-italiene conduse de Rommel. Forţele fasciste pătrunseseră pe teritoriul Egiptului, ajungînd pînă la Mersa-Matruh. Războiul anglo-german pe mare a continuat cu o forţă neslăbită ★. În februarie 1942 s-a stîrnit un scandal

★ În memoriile sale de război, Churchill arată că pierderile Angliei şi ale aliaţilor ei în prima jumătate a anului 1942 se ridicau lunar, în medie, la circa 700 000 de tone (*W. Churchill.* „The Second World War", vol. IV, p. 860).

uriaş : două mari nave militare germane : „Scharnhorst" şi „Gneisenau", care se aflau în reparaţie la Brest, şi-au croit drum prin Marea Mînecii şi Pasul Calais şi au plecat în Germania. Englezii au fost pur şi simplu copleşiţi de nemaipomenita cutezanţă a hitleriştilor, cît şi de surprinzătoarea miopie a apărării britanice, care făcea atîta paradă de vigilenţă pe ţărmul sudic al ţării. Incidentul a avut serioase urmări politice, despre care vom vorbi în cele ce urmează. Churchill a trebuit să se consoleze doar cu organizarea unor incursiuni aeriene de mari proporţii asupra Germaniei, posibile numai atunci cînd condiţiile atmosferice permiteau acest lucru. În mesajul său adresat lui Stalin la 12 martie 1942, el scria printre altele : „Acum, cînd vremea se îmbunătăţeşte, reluăm — atît ziua cît şi noaptea — puternica noastră ofensivă aeriană împotriva Germaniei" ★. Cu toate acestea, cronica acelor zile arată că a mai trebuit să treacă o lună şi jumătate pentru ca Anglia să trimită cîteva convoaie aeriene cu adevărat puternice (de cîte 1 000 de bombardiere fiecare) în Ruhr şi în regiunea Rinului.

Şi mai proastă era situaţia în Extremul Orient. Japonia ocupa vertiginos ţară după ţară, insulă după insulă, oraş după oraş, fără a întîmpina vreo rezistenţă cît de cît serioasă. În ianuarie 1942, japonezii au ocupat Filipinele şi Malaya, în februarie — Singapore, o parte din Borneo şi insula Timor, în martie — insula Java şi capitala Birmaniei, Rangoon ; în aprilie au organizat o incursiune aeriană asupra Ceylonului şi au scufundat două crucişătoare grele engleze, precum şi portavionul „Hermes" ; în iunie au debarcat trupe în Insulele Aleutine Kiska şi Attu. Pe scurt, în decurs de cinci luni după intrarea în război, Japonia ajunsese stăpînă pe situaţie în Asia de sud-est şi în apele Oceanului Indian. Valul agresiunii japoneze se apropiase de graniţele Indiei.

S.U.A., cărora le revenea sarcina principală în lupta împotriva Japoniei, au întreprins în zilele acelea primii paşi pentru organizarea propriilor forţe. În februarie, trupele americane au apărut în Australia şi Noua Zeelandă. În martie, generalul american Steelwell a devenit şeful statului-major al lui Cian Kai-şi. În aprilie, generalul MacArthur a fost numit comandant suprem al tuturor forţelor aliate în partea de sud-vest a Oceanului Pacific. Tot atunci trupele americane au sosit în India, iar aviaţia americană a aruncat pentru prima oară bombe asupra oraşelor Tokio, Kioto, Nagoya şi

★ „Corespondenţa...", vol. I, p. 46.

a altor oraşe japoneze. Desigur, resursele S.U.A. erau uriaşe şi se putea aştepta ca, după ce vor fi mobilizate, Japonia să primească lovituri grele, dar momentul acesta părea încă foarte departe, şi mulţi se întrebau dacă va veni în general un asemenea moment...

Da, în prima jumătate a anului 1942, situaţia militară se prezenta destul de sumbru pentru aliaţi. Numai pe frontul sovietic păreau să mijească zorile, dar oamenii, atît de obişnuiţi în ultimii trei ani cu victoriile continue ale fasciştilor, s-au temut să creadă că se luminează de zi pînă ce nu s-a făcut lumină de-a binelea.

În jurnalul meu, la data de 15 februarie 1942 există o însemnare caracteristică în ceea ce priveşte reflectarea politică a situaţiei militare din Anglia. Voi extrage din ea cîteva fragmente :

„Care este reacţia Angliei faţă de succesele militare ale U.R.S.S. în cursul ultimelor zece săptămîni ?

În general, toţi sînt mulţumiţi, ţinîndu-se seama mai ales de insuccesele din Libia, Malaya şi din alte părţi. E atît de plăcut să primeşti veşti bune măcar de pe un front — frontul fronturilor ! Cei de aici încep să înţeleagă tot mai limpede că soarta războiului se hotărăşte pe frontul nostru, că de aici vine salvarea. Prestigiul Armatei Roşii a crescut colosal. Toţi vorbesc despre ea cu entuziasm. A fost spulberată legenda «invincibilităţii» Germaniei hitleriste. Se speră că în curînd vom zdrobi armata germană. Pe jumătate în glumă, pe jumătate în serios, unii dintre cunoscuţii mei de aici mă întreabă : «Nu s-ar putea să ne împrumutaţi şi nouă o pereche de generali de-ai dumneavoastră ?». Cripps a ridicat foarte mult prestigiul «tinerilor» comandanţi sovietici. Toţi ne sînt foarte recunoscători că în ultimele nouă luni nu au mai avut loc incursiuni aeriene germane asupra Angliei, că pericolul invaziei hitleriştilor asupra Insulelor britanice a fost înlăturat. Da, Uniunea Sovietică este acum foarte populară. Această popularitate se răsfrînge şi asupra persoanei mele : în luna ianuarie am primit 100 de invitaţii la diferite recepţii cu caracter obştesc, diplomatic şi guvernamental. Numai să nu mă sufoc în atîtea îmbrăţişări prieteneşti !

Acesta este tabloul general. Ei, dar să-l analizăm puţin.

Masele largi se bucură sincer de succesele noastre, fără nici un fel de rezerve. Alta este situaţia cu clasa dominantă. În pieptul ei bat acum două inimi, care, pe scurt, pot fi denumite

«churchillistă» şi «chamberlainistă» (deşi Chamberlain însuşi este mort).

Inima «churchillistă» spune cam aşa : Germania a atentat asupra Imperiului britanic şi asupra poziţiilor mondiale ale Angliei, prin urmare ea trebuie nimicită. Ruşii îi bat pe germani şi e posibil să-i zdrobească. Foarte bine. Ruşii fac pentru englezi o treabă de salahori. Iar englezii, fără pierderi mari, vor intra în marş triumfal în Berlin. La viitoarea conferinţă de pace, Anglia va reprezenta, împreună cu S.U.A., o «contrapondere sănătoasă» faţă de bolşevici. Totul se aranjează cum nu se poate mai bine : noi vom obţine victoria la un preţ foarte ieftin. Ruşii să-şi facă treaba.

Inima «chamberlainistă» se strînge de pe acum de frică : dar dacă ruşii vor ajunge singuri la Berlin ? Ce se va întîmpla dacă ei vor deveni prea puternici ? Ce o să fie dacă Armata Roşie va deveni stăpînă pe continent ? Ce o să fie dacă sub influenţa succeselor sovietice Europa se va bolşeviza ? Ce o să fie dacă Moscova ne va impune o «pace sovietică» ? Cine va putea s-o împiedice ?

Grupul lui Churchill (Eden, Beaverbrook, Brendan Bracken, Cranborne ş.a.) urăşte prea mult Germania şi pentru nimicirea ei este gata să meargă alături de bolşevici. Grupul «chamberlainiştilor» (Margesson, Kingsley Wood, Anderson ş.a.) urăşte prea mult «comunismul» şi pentru a împiedica «bolşevizarea Europei» este în stare să accepte un compromis cu Germania, mai cu seamă cu Germania generalilor şi moşierilor. Laburiştii ocupă o poziţie nedecisă : se resimt lipsa lor de fermitate şi ostilitatea faţă de comunişti.

Atîta vreme cît sucesele noastre nu sînt prea serioase, «chamberlainiştii» tac, în timp ce «churchilliştii» ne şi laudă. Dar ce se va întîmpla dacă Armata Roşie se va apropia de Berlin şi, pe deasupra, chiar singură ?... Un coşmar ! Pe fruntea multor reprezentanţi ai clasei dominante engleze (şi nu numai «chamberlainişti») apar la acest gînd broboane de sudoare rece !... Presupun că ar putea veni un moment cînd englezii înşişi, fără nici un fel de îndemnuri din partea noastră, vor deschide în grabă cel de-al doilea front pentru a preveni ocuparea Berlinului de către Armata Roşie singură".

După cum reiese din cele de mai sus, încă în acea perioadă timpurie a Marelui Război pentru Apărarea Patriei nu-mi făceam

nici un fel de iluzii în ceea ce priveşte adevărata stare de spirit şi calculele guvernului britanic. Cele petrecute ulterior nu au făcut decît să confirme justeţea acestei aprecieri a situaţiei. În speţă, cel de-al doilea front în Franţa a fost deschis abia atunci cînd în faţa englezilor şi americanilor apăruse în mod real „ameninţarea" că Forţele Armate Sovietice vor ajunge înaintea lor la Berlin.

✻

Starea de spirit ce domnea în Anglia după victoria de lîngă Moscova a făcut posibilă realizarea unei frumoase iniţiative a comuniştilor britanici. Încă în 1939, în ajunul celui de-al doilea război mondial, ei ridicaseră în faţa municipalităţii londoneze, în care predominau reprezentanţii partidului laburist, problema fixării unei plăci memoriale pe zidurile casei în care locuise Lenin în 1902—1903 (Finsbury, Holford Square, 30). La început, cînd se mai duceau tratative cu privire la pactul de asistenţă mutuală între U.R.S.S., Anglia şi Franţa împotriva agresiunii hitleriste, municipalitatea s-a arătat oarecum dispusă să satisfacă cererea comuniştilor. Cînd însă, în urma sabotării perseverente din partea lui Chamberlain şi a lui Daladier, tratativele au eşuat, municipalitatea s-a grăbit să claseze această problemă. Acum, la începutul anului 1942, situaţia era cu totul alta, şi comuniştii au reuşit să obţină aprobarea de a fixa o placă memorială pe casa cu nr. 30 de pe Holford Square. Din păcate, casa fusese puternic deteriorată de bombele hitleriştilor, faţada însă se păstrase pe jumătate. Pe această frîntură de zid a fost prinsă, la mijlocul lunii martie 1942, placa memorială. La inaugurare au asistat reprezentanţii autorităţilor municipale şi mai mulţi invitaţi, printre care şi Harry Pollitt, lider al Partidului Comunist al Marii Britanii. Au fost rostite cuvîntări atît din partea engleză cît şi din cea sovietică. În faţa casei în care a locuit Lenin, într-un mic parc, a fost aşezat bustul lui Vladimir Ilici — lucrare a unui sculptor localnic. Huliganii fascişti ai lui Mosley au încercat de cîteva ori să dea jos bustul şi placa, dar pînă la urmă nu au reuşit. Noi, oamenii sovietici din colonia londoneză, am avut un sentiment de adîncă satisfacţie văzînd aici, chiar în inima Angliei capitaliste, un monument al marelui nostru conducător. Chiar dacă acest monument era deocamdată modest, prea modest pentru un gigant al istoriei omenirii, însemnătatea lui principială era imensă.

Mesajul lui Stalin către Churchill, mesaj care, cu totul pe neaşteptate, a avut urmări foarte importante, mi-a parvenit la 14 martie 1942. Mesajul în sine era scurt şi nu conţinea nimic deosebit. Stalin mulţumea premierului britanic pentru măsurile luate în vederea asigurării livrărilor militare către U.R.S.S. şi pentru intensificarea bombardamentelor aeriene asupra Germaniei, amintea de necesitatea unui schimb de păreri cu privire la formularea referitoare la graniţele U.R.S.S. în tratatul anglo-sovietic în curs de pregătire, cu privire la organizarea postbelică a lumii (discutarea acestui tratat nu s-a terminat în timpul vizitei lui Eden la Moscova din decembrie 1941) şi, în cele din urmă, scria :

„Am ferma convingere că, în ciuda unor insuccese izolate, eforturile unite ale armatelor noastre vor zdrobi în cele din urmă forţele duşmanului nostru comun şi că anul 1942 va aduce cotitura hotărîtoare pe frontul luptei împotriva hitlerismului" ★.

Era, de fapt, o nouă referire — uşor mascată — la necesitatea creării celui de-al doilea front în Franţa. În această problemă, precum se ştie, se purta de cîteva luni între părţile sovietică şi britanică o dispută fără sfîrşit şi nu în termenii cei mai prieteneşti, care pînă acum nu dăduse nici un fel de rezultate practice.

Primind mesajul lui Stalin, i-am telefonat îndată lui Churchill. Premierul nu prea se simţea bine şi se afla la Chequers, reşedinţa premierilor din afara oraşului. Secretarul a luat legătură cu Churchill şi peste o jumătate de oră mi-a transmis invitaţia acestuia de a lua micul dejun împreună cu el la Chequers în ziua de 16 martie.

Sosind la ora stabilită la Chequers, am fost întîmpinat de Eden, care m-a condus la premier. Acesta, îmbrăcat cu obişnuitul său „siren suit" ★★, m-a poftit îndată să iau loc la masă, în dreapta lui. Eden s-a aşezat în stînga. Am gustat tustrei din produsele nu prea grozave ale artei culinare engleze, iar după aceea, chiar aici, la masă, i-am înmînat premierului telegrama lui Stalin. El a parcurs-o

★ „Corespondenţa...", vol. I, p. 46.

★★ „Costumul de sirenă" nu avea nimic comun cu mitologia antică. Era un combinezon bleumarin cu termoar, care putea fi îmbrăcat în grabă pentru a fugi în adăpost îndată ce sirenele anunţau apropierea avioanelor inamice. Mulţi aveau pe vremea aceea asemenea costume. Churchill — mai mult din demagogie — apărea adesea în acest „costum de sirenă", ba chiar primea îmbrăcat astfel miniştri şi diplomaţi străini.

în grabă, apoi, dînd din umeri, a aruncat cu o uşoară iritare în glas :

— Nu prea văd cum ar putea anul 1942 să fie un an hotărîtor.

A urmat o lungă expunere cu privire la imposibilitatea pentru Anglia de a ne satisface cererea în cursul acestui an. Argumentele premierului le mai auzisem şi altădată, astfel încît, repetate frecvent, ele ajunseseră un fel de şablon învăţat pe dinafară şi sunau anost şi neconvingător. Am început să obiectez, chiar cu aprindere şi elocvenţă. Churchill era vizibil stînjenit, cu toate acestea continua să-şi apere vechea poziţie. Atunci m-am gîndit : „Discuţiile acestea cu privire la cel de-al doilea front nu duc la nici un rezultat. Ce-ar fi să încerc acum, profitînd de stinghereala premierului, să obţin de la el un pas real — fie şi mult mai mic decît deschiderea celui de-al doilea front — care să ne uşureze însă în mod practic situaţia ? Dar ce fel de pas anume ?" Am ezitat cîteva clipe, apoi m-a luminat un gînd...

Înainte de a porni spre Chequers parcursesem în grabă buletinul informativ abia primit de pe frontul sovietic, în care se spunea, printre altele, că undeva, în apropiere de Borisov, nemţii au folosit gaze toxice.... „Am găsit !" — am exclamat în sinea mea, apoi, adresîndu-mă lui Churchill, am spus :

— Spuneaţi, mister Churchill, că vă este cu neputinţă crearea celui de-al doilea front în Franţa, în ciuda faptului că americanii au intrat în război... Să nu mai discutăm acum în contradictoriu în această privinţă... Dar dacă nu ne puteţi ajuta prin crearea celui de-al doilea front, acordaţi-ne ajutor neîntîrziat şi practic într-alt fel...

— În ce fel ? — a întrebat oarecum bănuitor Churchill.

— Iată cum — am continuat eu. — Ştirile abia sosite anunţă că hitleriştii folosesc gaze pe frontul nostru apusean. Există temeiuri de a presupune că în ofensiva lor de primăvară, pe care o pregătesc acum, hitleriştii vor desfăşura pe scară largă războiul cu gaze... Ajutaţi-ne să împiedicăm măcar această nouă calamitate !

Spusele mele l-au impresionat vizibil pe Churchill. Sări ca ars exclamînd :

— Cum ?... Război cu gaze ?... Asta mai lipsea !

— Ei bine, — am confirmat eu, războiul cu gaze pe frontul sovietic este inevitabil dacă dumneavoastră, englezii, nu veţi lua în timp util măsurile necesare.

— Şi ce-am putea face ? — a întrebat Churchill cu anumită nedumerire.

— Puteţi face foarte mult şi foarte uşor — am răspuns eu. — Dacă guvernul britanic face neîntîrziat o declaraţie oficială că în cazul utilizării gazelor pe frontul sovietic aviaţia engleză va arunca asupra oraşelor germane bombe cu gaze, va fi de ajuns pentru a-l împiedica pe Hitler de la acest pas bestial.

Ideea mea trebuie să-i fi plăcut lui Churchill. Ochii prinseră a-i străluci şi începu să vorbească cu vădită plăcere despre mijloacele foarte puternice de care dispune Anglia pentru războiul chimic, adăugînd că, dacă ar fi să se ajungă la o înfruntare pe acest tărîm, hitleriştii vor avea mult de suferit de pe urma represiunilor britanice cu gaze. Apoi premierul îl întrebă pe Eden, care şedea lîngă el :

— Dumneavoastră ce credeţi în această privinţă ?

Eden îi răspunse că, după părerea lui, declaraţia la care mă refeream putea fi publicată.

Aceasta îl încălzi şi mai mult pe Churchill. Cu ochi scăpărători se apucă să descrie grozăviile care se vor abate asupra hitleriştilor dacă nu se vor opri la timp.

Gîndindu-mă că e bine să bat fierul cît e cald, l-am întrebat pe Churchill :

— Cînd va putea guvernul britanic să facă această declaraţie ?

O uşoară umbră întunecă pentru o clipă faţa premierului, care-mi răspunse pe un alt ton, adică pe cel obişnuit :

— O, am să fac tot posibilul să nu întîrzie ! Trebuie să mă sfătuiesc însă, în legătură cu toate măsurile practice, cu experţii mei.

Ne-am luat rămas bun şi am început să aştept ca Churchill să-şi ţină promisiunea.

În mesajul adresat lui Stalin la 21 martie, Churchill scria :

„Ambasadorul Maiski a luat săptămîna trecută dejunul la mine şi a spus, printre altele, că există unele indicii că germanii ar avea de gînd, încercînd o ofensivă de primăvară, să folosească gaze împotriva ţării Dv. După ce m-am consultat cu colegii mei şi cu şefii statelor-majore, ţin să vă asigur că guvernul Maiestăţii Sale va considera orice folosire a gazelor toxice împotriva Rusiei exact ca şi cum această armă ar fi îndreptată împotriva noastră. Am creat stocuri uriaşe de bombe cu gaze pentru lansare din avion şi nu vom întîrzia să folosim aceste bombe pentru a le lansa asupra tuturor obiectivelor adecvate din Germania occidentală

din momentul în care armatele şi poporul Dv. vor fi atacate cu asemenea mijloace.

Este necesar să se studieze dacă n-ar trebui să dăm la momentul oportun un avertisment public prin care să facem cunoscut că aceasta este hotărîrea noastră. Un asemenea avertisment ar putea reţine pe germani de a adăuga o nouă oroare la multiplele orori pe care le-au dezlănţuit asupra lumii. Vă rog să-mi comunicaţi ce părere aveţi în această privinţă" ★.

În răspunsul din 29 martie, Stalin scria :

„Vă exprim recunoştinţa guvernului sovietic pentru asigurarea că guvernul Marii Britanii va considera orice folosire a gazelor toxice de către germani împotriva U.R.S.S. la fel ca şi cum această armă ar fi îndreptată împotriva Marii Britanii şi că forţele aeriene britanice nu vor întîrzia să folosească imediat marile stocuri de bombe cu gaze, existente în Anglia, pentru a le arunca asupra obiectivelor adecvate din Germania" ★★.

În continuare, Stalin cerea extinderea avertismentului britanic şi la adresa Finlandei, întrucît există indicii că gazele toxice ar putea fi folosite şi de finlandezi, adăugînd că U.R.S.S., la rîndul său, este gata să dea un avertisment analog în cazul unui atac cu gaze din partea germanilor împotriva Angliei. Stalin şi-a exprimat dorinţa ca avertismentul britanic să fie dat cel mai tîrziu spre sfîrşitul lunii aprilie sau la începutul lunii mai ★★★.

De pe la jumătatea lunii aprilie, am început „să mă informez" cînd anume va fi dat publicităţii avertismentul. L-am întrebat de cîteva ori în acest sens pe Eden, l-am întrebat, de asemenea, de vreo două ori şi pe Churchill, întîlnindu-l întîmplător în parlament. Amîndoi m-au asigurat că în principiu problema este rezolvată, dar că mai trebuie informat cineva, că mai trebuie cerut sfatul cuiva... În sfîrşit, la 10 mai, premierul a vorbit la radio, făcînd obişnuita trecere în revistă a operaţiilor militare. El a spus, printre altele, următoarele cuvinte :

„Guvernul sovietic ne-a comunicat că nemţii, pierzîndu-şi speranţa în succesul agresiunii lor, ar putea folosi gaze împotriva armatelor ruseşti şi a poporului rus. Noi, din partea noastră, am hotărît ferm să nu folosim această armă infamă dacă ea nu va fi folosită împotriva noastră. Cunoscîndu-i însă bine pe «hunii» noştri,

★ „Corespondenţa...", vol. I, p. 47—48.
★★ Op. cit., p. 48.
★★★ Op. cit., p. 48—49

nu am neglijat pregătirea cea mai serioasă în vederea unei asemenea eventualităţi. Ţin să declar aici că în cazul folosirii neprovocate a gazelor toxice împotriva aliatului nostru rus vom reacţiona ca şi cum această măsură ar fi fost îndreptată împotriva noastră. Dacă ne vom încredinţa că Hitler a săvîrşit această nouă nelegiuire, vom folosi marea noastră superioritate, mereu crescîndă, în aer în Apus pentru desfăşurarea pe o scară cît mai largă cu putinţă a războiului cu gaze împotriva obiectivelor militare din Germania. Astfel încît Hitler însuşi va avea de ales dacă mai doreşte să adauge şi această nouă grozăvie la ororile războiului aerian" ★.

Cam peste o lună, la 5 iunie, Roosevelt a făcut următoarea declaraţie :

„Din surse demne de încredere, guvernul nostru este informat că forţele armate japoneze folosesc gaze toxice în diferite regiuni din China. Aş vrea să fie perfect limpede că, dacă Japonia va continua să utilizeze această formă inumană a războiului împotriva Chinei sau împotriva oricăreia dintre naţiunile unite, acţiunea ei va fi privită de către guvernul nostru ca şi cum ar fi fost îndreptată împotriva Statelor Unite şi va provoca din partea noastră represalii cu mijloace identice. Întreaga răspundere va cădea asupra Japoniei".

Ambele avertismente citate, date în timp util şi în mod public, au avut efectul unui duş rece pentru agresorii dezlănţuiţi, care întrecuseră orice măsură : în timpul celui de-al doilea război mondial gazele n-au fost utilizate într-o măsură cît de cît importantă. Astfel că, în virtutea unei noi reacţii în lanţ, convorbirea mea cu Churchill din 16 martie 1942 a impulsionat un şir întreg de evenimente care au salvat omenirea de ororile războiului cu gaze.

Tratatul anglo-sovietic din 26 mai 1942

Tratativele de la Moscova în legătură cu cele două tratate (de asistenţă mutuală dintre U.R.S.S. şi Anglia şi cu privire la organizarea postbelică a lumii), care au avut loc cu prilejul vizitei lui Eden în U.R.S.S. în decembrie 1941, nu au fost încheiate din pricina unor divergenţe ivite între părţi privind cel de-al doilea

★ „Times", 11 mai 1942.

tratat. Tratativele urmau să fie reluate la Londra. Drept urmare, în perioada ianuarie-martie 1942 am avut o serie de întîlniri cu Eden, în cadrul cărora am încercat să ajungem la un acord. Însă ritmul tratativelor a fost destul de lent, ceea ce se explică prin două motive principale : criza de guvern din Anglia şi dificultatea de a înlătura divergenţele în ceea ce priveşte conţinutul tratatului însuşi.

Criza de guvern a fost provocată de insuccesele militare ale Angliei de la începutul anului 1942 (despre care am mai amintit în cele ce preced). O tulburare deosebit de puternică a stîrnit trecerea vaselor „Scharnhorst" şi „Gneisenau" prin Marea Mînecii şi Pasul Calais (la 12 februarie) şi căderea Singapore-ului (la 15 februarie). În jurnalul meu există următoarea însemnare datînd din 18 februarie 1942.

„În ziua de 17 am fost în parlament. Churchill a luat cuvîntul în legătură cu căderea Singapore-ului. Premierul arăta prost şi era irascibil, nervos, încăpăţînat. Deputaţii, puşi pe critică, erau surescitaţi. S-au arătat ostili atît la apariţia cît şi la plecarea lui Churchill. Nu mi s-a mai întîmplat niciodată să văd aşa ceva... După cuvîntarea premierului a devenit limpede că vor urma inevitabil dezbateri generale în parlament. S-a pus în discuţie : cînd ? Churchill se încăpăţînă din nou. S-a hotărît : săptămîna viitoare. Impresia mea generală : criza se cocea cu repeziciune...

Churchill face din ce în ce mai dificilă sprijinirea guvernului său chiar şi de către prieteni. El declară la fiece pas «Eu răspund pentru tot». Cu alte cuvinte : miniştrii, generalii etc. nu pot fi criticaţi, deşi sub aripa lui ocrotitoare s-au adunat destui proşti, oameni mediocri şi reprezentanţi potenţiali ai «coloanei a cincea»... Drept urmare, critica se înăspreşte mereu în parlament, în presă, în mase. Un însemnat rol îl joacă înfrîngerile militare. Şedinţa de ieri a arătat cît de puternic este valul nemulţumirilor. Dacă Churchill va continua cu încăpăţînarea lui, valul acesta poate să-l mături şi pe el. Cred însă că Churchill va ceda, acceptînd un compromis.

Cine ar putea fi eventualii succesori ai lui Churchill în cazul căderii guvernului ? Circulă larg două nume : Eden şi Cripps. Eden este cotat mai de mult. Steaua lui Cripps s-a înălţat acum feeric (după întoarcerea sa de la Moscova, unde fusese ambasador al Marii Britanii. — *I. M.*). Cauzele : omul de pe stradă este încredinţat că Cripps «aduce noroc» (nu degeaba Rusia, unde a fost el ambasador, a intrat în război !), apoi el este progresist, inteligent, bun orator şi, mai ales, mizează pe o carte cîştigătoare — U.R.S.S.

În afară de aceasta, el este în afara oricărui partid, iar de maşinaţiile partidelor s-a săturat toată lumea *... Cît o fi însă de trainică popularitatea lui Cripps ? Mă cam îndoiesc de trăinicia ei. Dar nu încape îndoială că, dacă s-ar produce acum o remaniere a guvernului, el ar putea să ajungă premier sau cel puţin membru al cabinetului de război.

Personal sînt pentru Churchill ca premier. Este un om de nădejde ca inamic al Germaniei ; este un om voluntar : conduce singur. Nici Cripps, nici Eden nu sînt suficient de puternici pentru a conduce ţara în vremuri atît de zbuciumate."

La cîteva zile după ce au fost scrise rîndurile de mai sus a avut loc într-adevăr o remaniere a guvernului : au fost scoşi cîţiva miniştri chamberlainişti şi au fost numiţi cîţiva noi miniştri churchillişti. Churchill a rămas premier, Cripps a devenit membru al cabinetului de război şi lider al Camerei Comunelor (un post important în ierarhia parlamentară engleză). Ca urmare, criza guvernamentală a fost înlăturată şi situaţia lui Churchill s-a consolidat din nou. Însă nu pe deplin. Voi reda două momente caracteristice.

La 20 martie s-a prezentat la mine o delegaţie a majorităţii partidului laburist în Camera Comunelor, alcătuită din deputaţii Seymour, Cox, Milner, Bellenger, Readley şi Beaumont, şi mi-a făcut următoarea declaraţie (reproduc după însemnarea din jurnalul meu cu data de 20 martie 1942) :

„Treburile merg prost. Anglia suferă mereu noi înfrîngeri. Strategia guvernului britanic a dat faliment. Ne ameninţă spectrul unui război pierdut. Ţara trebuie să se trezească, să se reorganizeze, să se mobilizeze, să treacă la ofensivă şi, în primul rînd, trebuie strînsă prietenia cu U.R.S.S... Dar guvernul tărăgăneaza, şovăie, nu dă dovadă de spirit combativ, de energie, de hotărîre. Laburiştii cer socoteală miniştrilor lor în cabinet, dar aceştia (în special Attlee) se eschivează de a da un răspuns clar. Majoritatea fracţiunii a trimis la mine o delegaţie pentru a afla adevărul.

Am răspuns la întrebările delegaţiei şi am motivat în amănunţime importanţa celui de-al doilea front. Oaspeţii mei au fost întru totul de acord şi au promis să atace neîntîrziat pe miniştrii lor.

La despărţire, unul dintre membrii delegaţiei a exclamat :

* Cripps a fost exclus din partidul laburist pentru propagarea frontului unic în mişcarea muncitorească. Cît a stat la Moscova în calitate de ambasador britanic şi apoi la Londra ca membru al cabinetului de război, Cripps era considerat în mod oficial ca neaparţinînd nici unui partid.

— Ah, dacă generalii dumneavoastră ar putea veni în Anglia ca să înveţe armata noastră metodele războiului modern !"

Şi încă o însemnare în jurnal, tot din 20 martie 1942 :

„A fost la mine lordul Mottistone — un conservator cam tare de cap, general în retragere, care a ocupat în trecut funcţii înalte, pînă la aceea de ministru de război. El are 74 de ani. Pînă acum fusese întotdeauna un duşman înverşunat al Rusiei Sovietice. Scopul vizitei lui Mottistone este următorul : el este indignat de instrucţiunile Ministerului de Externe britanic, care în cazul unei invazii germane recomandă populaţiei «să rămînă pe loc» şi «să-şi păstreze calmul» (trebuie să lupte numai cei ce poartă uniforma). Mottistone îi numeşte pe autorii instrucţiunilor quislingi * şi are de gînd să ridice problema acestor instrucţiuni în Camera Lorzilor. El vrea să cunoască ce instrucţiuni a dat guvernul sovietic populaţiei în cazuri similare. Am pus la dispoziţia lui Mottistone cuvîntările lui Stalin. El a promis să le citeze. Mottistone împărtăşeşte întru totul concepţia noastră cu privire la rolul anului 1942 în acest război şi se pronunţă în favoarea celui de-al doilea front. În încheiere, Mottistone a exclamat :

— Bolşevicii sînt pur şi simplu admirabili ! Luptaţi foarte bine ! Ne-aţi salvat pe noi, aţi salvat civilizaţia. Şi eu care fusesem împotriva dumneavoastră !

L-am întrebat zîmbind :

— Poate că recunoaşteţi acum că există şi ceva sănătos în sistemul nostru ?

— Fireşte că recunosc — a răspuns Mottistone. — Sînt soldat. De vreme ce aţi reuşit să creaţi o astfel de armată înseamnă că în sistemul dumneavoastră există ceva sănătos."

Da, chiar şi după remanierea din februarie a guvernului situaţia lui Churchill nu era încă definitiv consolidată. Faptul că el a supravieţuit crizei şi a rămas premier se explică mai ales prin aceea că nu se găsea pe atunci un alt lider mai bun. Acest lucru îl simţea poporul, acest lucru îl înţelegeau şi cercurile politice ale ţării fără deosebire de partid.

Oricum, pe la începutul lunii martie 1942, prima cauză a tergiversării tratativelor cu privire la încheierea tratatului (criza guvernamentală) a fost înlăturată. Rămăsese însă a doua cauză, şi

* Quisling, fascist norvegian care după ocuparea Norvegiei de către hitlerişti, în aprilie 1940, a fost pus în fruntea guvernului norvegian aservit lor. În perioada celui de-al doilea război mondial, numele lui Quisling a devenit simbolic în acest sens.

cea mai serioasă — divergenţele ivite între părţi cu privire la conţinutul însuşi al tratatului.

Stalin pretindea ca Anglia să recunoască de pe acum graniţele sovietice din 1941 (adică inclusiv ţările baltice, Basarabia, Ucraina apuseană şi Bielorusia apuseană). Partea britanică, dimpotrivă, voia să amîne problema graniţelor pînă la terminarea războiului. Cauzele acestui lucru mi le-a explicat o dată Cripps (redau însemnarea din jurnalul meu datată 4 martie 1942) :

„Cripps a luat cina la mine. El depune toate eforturile pentru ca întregul cabinet să fie de acord să recunoască graniţele sovietice din 1941... Dar, din păcate, cam cu un an în urmă, încă în perioada cînd Anglia lupta singură şi voia să atragă S.U.A. în război, guvernul britanic a promis guvernului american să nu recunoască fără consultarea cu el modificările graniţelor europene. În felul acesta, englezii au devenit dependenţi de americani. E neplăcut, dar ce poţi face ?"

Cripps a spus adevărul, dar nu tot adevărul. Desigur, promisiunea dată americanilor a legat într-o anumită măsură guvernul englez, însă, pe lîngă aceasta, însuşi guvernul britanic — după cum reiese din numeroase indicii — prefera ca toate problemele privind graniţele să fie amînate pînă la conferinţa de pace de după război. Cu toate acestea, ţinînd seama de situaţia militară ce se crease atunci, guvernul din Londra a manifestat o anumită înclinaţie de a ne veni în întîmpinare.

Astăzi, din materialele publicate de guvernul britanic reiese că încă la sfîrşitul lunii ianuarie 1942 Foreign Office prezentase guvernului un memorandum în care insista asupra necesităţii de a satisface într-o formă sau alta dorinţa U.R.S.S. de a-şi asigura securitatea după război. Cabinetul era de aceeaşi părere şi nu a exclus posibilitatea de a recunoaşte în acest sens graniţele din 1941. Dar S.U.A. se pronunţau categoric împotrivă. Cum însă situaţia militară îi impunea Angliei necesitatea unei strînse colaborări cu U.R.S.S. şi cum Anglia, ca stat european, avea nevoie de bune relaţii cu U.R.S.S. după terminarea războiului, Churchill a hotărît în cele din urmă că în tratatul anglo-sovietic va trebui să se recunoască chiar acum graniţele din 1941 (cu excepţia Poloniei *).

Nu cunoşteam pe atunci toate aceste amănunte, dar în timpul tratativelor cu Eden am constatat că de la o întîlnire la alta rezistenţa lui faţă de pretenţia noastră slăbeşte, iar în mesajul lui

* *L. Woodward.* „British Foreign Policy in the Second World War". Londra, 1962, p. 190—193.

Churchill către Stalin din 12 martie am citit următoarele cuvinte : „Am trimis preşedintelui Roosevelt un mesaj, căutînd să-l conving să accepte semnarea unui acord cu privire la graniţele Rusiei după terminarea războiului" ★. Răspunzînd lui Churchill la 14 martie în problema graniţelor U.R.S.S., Stalin a declarat că „va mai fi nevoie de un schimb de păreri cu privire la textul tratatului respectiv în eventualitatea că va fi acceptat spre semnare de ambele părţi" ★★.

La 8 aprilie, Eden a propus ca pentru perfectarea tratativelor şi semnarea tratatului să vină la Londra comisarul poporului pentru afacerile externe V. M. Molotov. Comisarul poporului a răspuns însă că în momentul de faţă îi este cu neputinţă să părăsească Moscova şi că mă împuterniceşte pe mine să duc tratativele pînă la capăt. Refuzul lui Molotov l-a cam contrariat pe Eden, dar tratativele le-a continuat, deşi fără prea mult entuziasm. La sfîrşitul lunii aprilie, cu totul pe neaşteptate, Molotov a telegrafiat că acceptă invitaţia guvernului britanic şi că va sosi la Londra în cursul lunii mai. Nu cunoşteam cauzele acestei schimbări a planului comisarului poporului şi abia în timpul şederii sale în Anglia s-a lămurit că un rol hotărîtor a jucat aici Roosevelt.

Am aflat că în legătură cu divergenţele ivite în problema tratatului preşedintele Statelor Unite luase contact direct cu Stalin. Pe preşedinte îl mai interesau şi numeroase alte probleme legate de război şi s-a gîndit să se întîlnească personal cu Stalin, pentru ca în cadrul unei discuţii prieteneşti să fie reglementate toate problemele litigioase ivite între cele două părţi. Ulterior M. M. Litvinov, pe atunci ambasador sovietic la Washington, mi-a spus că, după impresia lui, Roosevelt dorea să stea de vorbă cu Stalin între patru ochi, fără prezenţa lui Churchill.

Această impresie a lui M. M. Litvinov a fost confirmată şi de propria mea experienţă. La 2 februarie 1942, unul dintre consilierii apropiaţi ai lui Roosevelt, Averell Harriman, a sosit la Londra şi m-a invitat la dejun la 5 februarie. Eram numai noi doi, şi Harriman m-a întrebat fără ocol dacă nu s-ar putea organiza o întîlnire între Roosevelt şi Stalin ? Harriman este informat că Roosevelt doreşte o asemenea întîlnire, o doreşte oare şi Stalin ? Ca loc al unei eventuale întîlniri Harriman propunea fie Islanda, fie regiunea strîmtorii Behring.

★ „Corespondenţa...", vol. I, p. 46.
★★ Op. cit., p. 47.

M-am interesat în primul rînd dacă au existat în această privinţă discuţii cu M. M. Litvinov la Washington, deoarece problema aceasta intra în întregime în competenţa lui. Harriman a răspuns că nu ştie sigur, dar presupunea că asemenea discuţii n-au avut loc cu M. M. Litvinov. Ca explicaţie, el a remarcat că problema respectivă se mai află încă într-o „formă prea brută" pentru ca guvernul american să considere posibilă efectuarea chiar şi a unui sondaj neoficial pe o asemenea temă la ambasadorul sovietic acreditat pe lîngă preşedinte. Era mai convenabil să se facă acest lucru prin Londra.

Am comunicat la Moscova discuţia avută cu Harriman şi mi s-a răspuns de acolo că Stalin consideră binevenită o întîlnire cu Roosevelt ; avîndu-se însă în vedere situaţia încordată de pe front, el nu poate părăsi U.R.S.S. şi propune ca întîlnirea să aibă loc la Arhanghelsk sau la Astrahan. I-am transmis lui Harriman răspunsul Moscovei. Tocmai pe atunci „Scharnhorst" şi „Gneisenau" străpuseseră drumul către Marea Nordului, şi Harriman mi-a spus că în asemenea împrejurări Islanda şi Arhanghelsk ca loc de întîlnire cad, iar pînă la Astrahan ar fi prea departe pentru Roosevelt, aşa că rămîne o singură posibilitate : regiunea strîmtorii Behring. De la Moscova s-a răspuns însă că pînă la strîmtoarea Behring este prea departe pentru Stalin. În concluzie, întîlnirea n-a mai avut loc ★.

Din cele relatate am rămas cu impresia că Roosevelt a vrut într-adevăr să aibă o întîlnire cu Stalin între patru ochi, fără Churchill ; Stalin însă, din anumite motive, nu dorea de loc acest lucru. Ceva mai tîrziu, în ianuarie 1943, Stalin a refuzat, de asemenea, să meargă la Casablanca, unde a fost invitat la o conferinţă cu Roosevelt şi Churchill. Lovindu-se în primăvara anului 1942 de lipsa de dorinţă a lui Stalin de a părăsi Moscova, Roosevelt scria în mesajul său din 12 aprilie :

„Dacă evenimentele vor decurge atît de favorabil cum ne aşteptăm, s-ar putea ca vara viitoare să ne întîlnim pentru cîteva zile undeva în apropierea graniţelor noastre comune, pe lîngă Alaska. Deocamdată însă consider extrem de important, atît din punct de vedere militar cît şi din alte puncte de vedere, de a organiza ceva cît mai apropiat de un schimb de păreri. Am în vedere o extrem de importantă propunere cu caracter militar referitoare la folosirea forţelor noastre armate în aşa fel, încît să

★ Despre toată această istorie l-am informat pe M. M. Litvinov prin scrisoarea mea din 27 februarie 1942.

ușureze situația critică de pe frontul Dv. de vest. Acord acestui scop o foarte mare importanță. De aceea aș dori să vă gîndiți la posibilitatea de a trimite la Washington, în cel mai scurt timp, pe d-l Molotov împreună cu un general împuternicit" ★.

Așa s-au petrecut lucrurile înainte de vizita lui Molotov în S.U.A. Și, de vreme ce pleca la Washington, era firesc ca în drum să se abată pe la Londra. Astfel se explică modificarea neașteptată survenită în planurile comisarului poporului.

Între timp, în cadrul pregătirii tratativelor ce urmau să aibă loc între Molotov și Eden, am înaintat la Foreign Office, în jurul datei de 1 mai, contrapropunerile noastre privind tratatul, din care reieșea că partea sovietică consideră problema graniței sovieto-polone ca fiind exclusiv de competența U.R.S.S. și a Poloniei. Documentul mai conținea și o nouă propunere : ca guvernul britanic să sancționeze printr-un protocol încheierea de către Uniunea Sovietică a unor pacte de asistență mutuală cu Finlanda și România. Citind contraproiectul nostru, m-am gîndit : „Această variantă nu are nici o șansă de a fi acceptată de englezi".

Așadar, eram în așteptarea sosirii comisarului poporului pentru afacerile externe la Londra. În condițiile războiului, această operație nu era de loc simplă. Am fost anunțați că comisarul poporului va veni cu avionul direct de la Moscova în Scoția, unde urmează să aterizeze pe aerodromul de la Dundee. A plecat acolo cu un tren special, ca să-l întîmpine pe comisarul poporului sovietic, un grup destul de numeros : partea britanică era condusă de A. Cadogan, subsecretar de stat la afacerile externe, însoțit de cîțiva reprezentanți civili și militari ; din partea sovietică, în afară de mine, se mai aflau Borisenko, reprezentantul nostru comercial, amiralul Harlamov, șeful misiunii militare, precum și A. E. Bogomolov, ambasadorul sovietic acreditat pe lîngă guvernele în emigrație în Anglia.

Trebuie să fac o digresiune. Cînd Hitler a ocupat aproape întreaga Europă capitalistă, Anglia a devenit reședința unei serii întregi de guverne în emigrație, evacuate din țările ocupate de naziști, sau care au luat naștere mai tîrziu, din pricina inaccesibilității propriilor lor țări. Este vorba de guvernele Norvegiei, Olandei, Belgiei, Poloniei, Cehoslovaciei, Iugoslaviei, precum și de mișcarea „Francezilor liberi", în frunte cu de Gaulle. După agresiunea Germaniei împotriva U.R.S.S., guvernul sovietic a stabilit relații diplomatice cu toate aceste guverne, și atunci s-a pus problema cum

★ „Corespondența...", vol. II, p. 23

să se mențină cu acestea contactele diplomatice necesare. Problema a fost soluționată într-un mod original și cît se poate de fericit. Guvernul sovietic l-a trimis la Londra pe A. E. Bogomolov în calitate de ambasador extraordinar și plenipotențiar pe lîngă toate guvernele în emigrație existente aici.

El a sosit în Anglia în octombrie 1941. Sarcina lui Bogomolov era extrem de complicată și de delicată, dar prezenta un mare interes politic. Astfel, prin forța unor împrejurări excepționale create de cel de-al doilea război mondial, a apărut un precedent diplomatic original, cînd în mod paralel în una și aceeași țară (Anglia) se găseau doi ambasadori extraordinari și plenipotențiari ai uneia și aceleiași țări (U.R.S.S.), fiecare cu scrisoarea sa de acreditare.

Sosind la Dundee, trenul nostru a fost tras pe o linie de garare. Presupuneam că avionul sovietic va sosi în dimineața următoare (zborul urma să aibă loc în cursul nopții), dar către seară s-a comunicat de la Moscova că, din pricina condițiilor atmosferice nefavorabile zborului, plecarea comisarului poporului se amînă pe a doua zi. A doua zi, spre seară, a sosit o nouă comunicare : la Moscova vremea este nefavorabilă zborului. A treia zi, la Moscova s-a înseninat, în schimb, parcă dinadins, aici, la capătul englez al călătoriei, vremea a devenit nefavorabilă. Același lucru s-a petrecut și a patra zi. Acest joc al vremii de-a v-ați ascunselea a durat aproape o săptămînă. Grupul celor veniți în întîmpinare se plictisea, lîncezea, drăcuia ; pentru a se mai distra, făcea excursii prin împrejurimi, dar nu părăsea Dundee.

Între timp trenul special, sosit de la Londra, aflat pe linia de garare și populat cu niște personaje puțin obișnuite, printre care se aflau și străini, nu putea să nu atragă atenția personalului feroviar. Curînd acesta află destinația trenului nostru, ceea ce stîrni și mai mult curiozitatea unanimă. Dundee nu este un oraș prea mare, toți locuitorii se cunosc între ei și diferitele „noutăți" se răspîndesc cu iuțeala fulgerului. De aceea nu este de mirare că în a cincea sau a șasea zi de la sosirea noastră la Dundee în fața vagoanelor trenului special a apărut primarul orașului, în ținută oficială și cu lanțul la gît, pentru a saluta în numele populației pe „excelența sa ambasadorul statului aliat". Primarul era însoțit de cîțiva consilieri municipali. Eu am invitat delegația orașului în vagon și, mulțumind pentru atenție, i-am tratat cu ceai și fursecuri. Dar îndată ce delegația a plecat am organizat un „consiliu de război" și am hotărît că așa nu mai poate continua. După toate probabilitățile, scopul sosirii trenului devenise un secret cunoscut de toată lumea

şi aceasta putea pune în primejdie securitatea zborului lui Molotov din U.R.S.S. în Anglia. Concluzia pe care am tras-o noi de aci se rezuma la aceea că în dimineaţa următoare întregul tren cu pasagerii săi trebuie să se întoarcă la Londra. Înainte de plecare a fost lansat zvonul că vizita comisarului poporului sovietic a fost contramandată. Pentru primirea lui Molotov au rămas numai două persoane : V. N. Pavlov, translatorul lui Molotov, care sosise în prealabil în Anglia, şi un funcţionar mai mic al Foreign Office-ului.

Molotov a sosit în Anglia la 20 mai. Am plecat să-l întîmpinăm în drumul său de la Dundee la Londra. Undeva pe la jumătatea drumului am trecut din trenul care se îndrepta spre nord în trenul care venea spre sud, unde se aflau comisarul poporului sovietic şi persoanele care-l însoţeau, printre care „generalul împuternicit", despre care îi scrisese Roosevelt lui Stalin. În timpul călătoriei cu trenul l-am informat pe scurt pe Molotov cu privire la starea lucrurilor din Anglia şi, printre altele, l-am prevenit că proiectul nostru de tratat are puţine şanse de a fi acceptat de partea britanică. Comisarul poporului a fost vizibil nemulţumit de comunicarea mea, dar a spus cu glas tare :

— Vom vedea !

În imediata apropiere a Londrei, oaspeţii sovietici au fost întîmpinaţi de Eden şi de Cadogan, care l-au condus la Chequers, unde fusese pregătită reşedinţa oficială a comisarului poporului. Era o cinste deosebită. La reşedinţa premierului din afara oraşului erau găzduiţi numai oaspeţii cei mai înalţi din alte ţări.

În aceeaşi seară, Churchill a organizat la Chequers în cinstea delegaţiei sovietice un mare dineu cu participarea multor membri ai guvernului, iar după dineu ne-a invitat pe Molotov, pe Eden şi pe mine în cabinetul său şi am început convorbirile. Eram numai în patru, şi rolul de translator mi-a revenit mie. Am rămas în cabinetul premierului vreo două ore. Ţin bine minte că Churchill, stînd lîngă un glob mare, povestea amănunţit, cu însufleţire şi căldură, cum a purtat Anglia războiul pînă acum şi care sînt planurile ei de viitor. Ilustrîndu-şi spusele pe glob, el a subliniat în mod deosebit curajul şi hotărîrea Angliei — a acestor mici insule care alcătuiesc o porţiune aproape microscopică de uscat în mijlocul unor continente uriaşe şi oceane nemărginite — de a se opune coaliţiei celor trei mari puteri care au pornit pe calea agresiunii mondiale.

— Iată — a exclamat Churchill —, au trecut doi ani şi am rămas teferi şi nu numai că am rămas teferi, dar ne sporim chiar forţele, ne întărim şi sperăm în victorie ! E un adevărat miracol !

Premierul a preferat să treacă sub tăcere faptul că Insulele britanice erau susţinute de un întreg imperiu. De asemenea, n-a vorbit decît foarte puţin despre ajutorul primit din partea S.U.A.

Referindu-se la apropiatele tratative în legătură cu pactul, Churchill a remarcat oarecum enigmatic că dacă nu se va ajunge la un acord pe baza textelor existente (englez şi sovietic) e posibil să se facă propuneri într-o altă alternativă.

A doua zi au început în mod formal la Foreign Office tratativele cu Eden. În afară de mine, pe Molotov îl mai însoţeau Sobolev şi translatorul Pavlov. Eden era însoţit de un grup de colaboratori ai ministerului, în frunte cu Cadogan.

După cum era şi de aşteptat, s-au ivit adînci divergenţe între părţi, mai ales în problema privind Polonia : noi insistam asupra recunoaşterii neîntîrziate a graniţei sovieto-poloneze aşa cum fusese ea pînă la 22 iunie 1941, iar englezii voiau să amîne neapărat soluţionarea acestei probleme pînă la conferinţa de pace care va avea loc după terminarea războiului. Ei au obiectat, de asemenea, împotriva unui protocol anglo-sovietic care să sancţioneze încheierea de către Uniunea Sovietică a pactelor de asistenţă mutuală cu Finlanda şi România. S-au ivit şi alte puncte de dezacord.

Au mai trecut două şedinţe cu discuţii sterile, care nu au dus la nici un acord. În şedinţa a patra, Eden, constatînd că pe baza proiectelor de tratate existente va fi probabil greu să se ajungă la o înţelegere, a pus pe masă un document cu totul nou. Era acea propunere într-o nouă alternativă la care se referise Churchill cu prilejul discuţiei noastre din prima seară.

Reacţia părţii sovietice a fost net negativă : propunerile alternative ocoleau cu totul problema graniţelor U.R.S.S. În acest sens a fost trimisă la Moscova o telegramă cu anexarea textului noilor propuneri.

Şi deodată a sosit de la Moscova un răspuns cu totul neaşteptat : delegaţiei sovietice i se dădeau indicaţii să-şi retragă toate propunerile anterioare şi să continue tratativele pe baza noului proiect englez.

Nu ştiu ce anume l-a determinat pe Stalin să-şi schimbe atît de brusc poziţia, oricum însă cotitura s-a produs. Pe baza noilor propuneri nu mai era greu să ne înţelegem cu privire la redactarea definitivă a tratatului. La 26 mai, într-un cadru solemn, în cabinetul lui Eden, de faţă fiind Churchill, Attlee şi Sinclair (cei trei lideri ai celor trei partide care alcătuiau coaliţia guvernamentală), cu o afluenţă imensă de fotoreporteri şi operatori de cinema, tratatul a

fost semnat de Molotov şi Eden. El purta următoarea denumire oficială : „Tratat de alianţă în războiul împotriva Germaniei hitleriste şi a acoliţilor săi în Europa şi de colaborare şi ajutor reciproc după război".

Conţinutul tratatului se reducea în esenţă la următoarele :

În partea întîi, menită să înlocuiască acordul din 12 iulie 1941 cu privire la asistenţa militară, se spunea că cele două părţi îşi vor acorda în cursul războiului ajutor militar şi de orice altă natură în lupta împotriva Germaniei hitleriste şi a acoliţilor săi europeni ; de asemenea, se obligă să nu ducă tratative cu ei decît pe baza unui acord comun.

În partea a doua, care trebuia să rămînă în vigoare 20 de ani, se stabileau principiile de bază ale colaborării postbelice dintre U.R.S.S. şi Anglia. În art. 3, cele două părţi declarau că doresc să se unească cu celelalte state aliate în vederea adoptării unor măsuri generale menite să asigure pacea şi să împiedice agresiunea. În art. 4, ele garantau ajutorul reciproc în cazul cînd una dintre părţi ar fi din nou atrasă într-un război cu Germania sau cu aliaţii acesteia. În art. 5—7 părţile se angajau să nu participe la coaliţii îndreptate împotriva uneia dintre ele, de asemenea, să nu caute a dobîndi teritorii pentru ele însele şi să nu se amestece în treburile interne ale altor state.

După cum vedem, acest tratat nu se referea de loc la problema graniţelor. Şi totuşi în situaţia de atunci el avea o valoare foarte mare, militară şi politică. Ratificat de către Uniunea Sovietică la 18 şi de către Anglia la 24 iunie, tratatul a intrat în vigoare după schimbul instrumentelor de ratificare, la 4 iulie 1942

Churchill şi cel de-al doilea front

La începutul lunii martie 1942 l-am întîlnit la o recepţie diplomatică pe ambasadorul american J. Vinant, care, după cum am mai spus, avea o atitudine prietenoasă faţă de U.R.S.S. Vinant m-a luat deoparte, unde nu ne auzea nimeni, şi mi-a spus confidenţial :

— Pot să vă comunic o noutate plăcută : preşedintele Roosevelt şi şeful statului nostru major general, generalul Marshall, consideră drept inamic nr. 1 Germania, şi nu Japonia, şi sînt de părere că pasul următor pe care trebuie să-l întreprindă S.U.A. şi Anglia este debarcarea în nordul Franţei. Prietenii noştri englezi nu sînt

întru totul de acord cu aceasta, personal însă nădăjduiesc că în cele din urmă punctul nostru de vedere va triumfa.

Am încercat să aflu de la Vinant amănunte în legătură cu planurile americane, dar el mi-a răspuns că deocamdată nu le cunoaşte. Nu ştiu dacă aşa era în realitate sau pur şi simplu socotea că nu a sosit încă momentul de a aprofunda tema respectivă ; în schimb după toată comportarea sa era evident că el personal împărtăşeşte întru totul intenţiile Washingtonului.

Cele arătate de Vinant mi-au sugerat ideea de a face o declaraţie publică în favoarea celui de-al doilea front, pentru a exercita o anumită înrîurire asupra opiniei publice britanice şi, indirect, asupra guvernului. Trebuia să procedez totuşi cu multă precauţie pentru a nu-l irita pe Churchill şi a nu prilejui un conflict inutil. O împrejurare favorabilă m-a ajutat să-mi pun planul în aplicare.

La sfîrşitul anului 1941, guvernul englez expediase la Murmansk cîteva escadrile de aviaţie pentru a lupta alături de aviatorii sovietici în regiunea Capului Nord împotriva forţelor armate germane care îngreuiau mult trecerea spre Murmansk şi Arhanghelsk a caravanelor de nave anglo-americane cu încărcături militare destinate Armatei Roşii (vezi mai amănunţit despre aceasta mai jos). Englezii s-au comportat bine în lupte şi unii dintre ei au fost distinşi cu ordine sovietice. Patru dintre aviatorii britanici se înapoiaseră în Anglia încă înainte de hotărîrea guvernului sovietic de a li se decerna decoraţii, astfel încît am primit sarcina să le înmînez ordinele la Londra. Ceremonia a avut loc la 25 martie într-un cadru solemn. Am invitat la ambasadă o serie de personalităţi ale vieţii sociale şi politice, militari englezi, reprezentanţi ai presei, ai radioului şi cinematografiei. A asistat de asemenea şi doamna Churchill. În sala albă a ambasadei, tixită de lume, domnea acea aşteptare amestecată cu oarecare nelinişte care marchează întotdeauna evenimentele importante.

Cu prilejul înmînării ordinelor am rostit un discurs. Am început prin a adresa celor patru aviatori englezi cuvinte deosebit de călduroase, pe care le-au meritat pe deplin, apoi am trecut la probleme cu caracter mai general. Mi-am exprimat speranţa că „anul 1942 va marca o cotitură" în desfăşurarea războiului şi că colaborarea militară dintre Anglia şi U.R.S.S. va fi în acest an tot atît de strînsă şi de prietenească cum a fost colaborarea aviatorilor britanici şi sovietici la Murmansk. În continuare am dezvoltat ideea că pentru asigurarea succesului acestei colaborări nu trebuie să uităm nici o clipă patru lucruri deosebit de importante.

În primul rînd „noi ducem acum un *război modern*, şi nu un război din secolul al XIX-lea, nici măcar războiul din 1914—1918, ci un război al anilor 1939—1942". Acesta este un război al motoarelor şi de aceea „lozinca zilei este viteza".

În al doilea rînd, „simpla superioritate numerică a unei părţi faţă de cealaltă în ceea ce priveşte populaţia, teritoriul, resursele naturale şi posibilităţile industriale în sine nu este încă o garanţie a victoriei... În luptă contează în primul rînd nu resursele potenţiale, ci acelea mobilizate efectiv... *Cheia victoriei este ca în momentul hotărîtor să existe în sectorul hotărîtor o superioritate hotărîtoare asupra inamicului*".

În al treilea rînd, trebuie *să deţii iniţiativa pe front*. „Pe frontul sovietic, iniţiativa a fost smulsă din mîinile lui Hitler... Pe celelalte fronturi însă, iniţiativa se mai află pe alocuri în mîinile duşmanului... Aliaţii trebuie să lichideze această situaţie".

În sfîrşit, *„afirmaţia cum că «timpul lucrează pentru noi»* nu este nici pe departe o axiomă". Dimpotrivă, „între cele două tabere are loc o adevărată cursă pentru cîştigarea timpului... Inamicul mizează pe anul 1942. El se pregăteşte să depună chiar în primăvara şi în vara acestui an eforturi supraomeneşti pentru a învinge. Sarcina aliaţilor este limpede : trebuie să mizeze şi ei pe anul 1942 şi să depună chiar în primăvara şi vara acestui an eforturi supraomeneşti pentru a-l zdrobi pe inamic".

Mi-am încheiat cuvîntarea cu următoarele cuvinte :

„Auzim adeseori spunîndu-se : bine, dar aliaţii nu şi-au terminat încă pregătirile. Personal nu-mi amintesc să fi existat vreodată în istorie vreun comandant suprem care în ajunul luptei să fi spus că este perfect pregătit pentru ea... Toţi aliaţii luaţi laolaltă au acum tot ce le este necesar pentru victorie : trupe, tancuri, avioane, arme. Nu trebuie aşteptat pînă cînd ultimul nasture va fi cusut pe tunica ultimului soldat. Vremurile sînt cumplite. Şi apoi, în general, istoria nu este o promenadă pe Picadilly... Acum momentul hotărîtor este anul 1942, iar sectorul hotărîtor al frontului mondial — U.R.S.S. Trebuie pornit de aici. Şi dacă aliaţii vor să obţină într-adevăr victoria (lucru de care nu mă îndoiesc), atunci... întreaga activitate a statelor-majore trebuie să fie străbătută de o singură idee, de o singură lozincă — anul 1942, nu anul 1943 !"

Cuvîntarea mea a apărut în presa engleză şi cea sovietică. La Londra cîte unii au luat cunoştinţă de ea fără prea mare plăcere — în cercurile guvernamentale, cuvîntarea a fost primită fără entuziasm —, cu toate acestea ea nu a provocat nici un fel de com-

plicaţii diplomatice. În schimb, în cercurile largi democratice engleze, cuvîntarea a produs o impresie cît se poate de favorabilă. Îmi amintesc că un lider trade-unionist de rangul doi m-a vizitat la ambasadă şi mi-a strîns îndelung mîna, repetînd mereu :

— Dumneavoastră aţi spus ceea ce ar fi trebuit să spună şi Churchill, dar şi liderii laburişti care stau în parlament.

Cuvîntarea mea a stîrnit un larg ecou în Uniunea Sovietică. Un succes deosebit a avut afirmaţia mea că „nu trebuie să aşteptăm pînă ce ultimul nasture va fi cusut pe tunica ultimului soldat". Nu o dată mi s-a amintit de ea mai tîrziu, după ce m-am întors acasă, la Moscova.

Vorbind despre cel de-al doilea front, trebuie să mă opresc cu deosebită atenţie asupra poziţiei lui Winston Churchill, deoarece nu încape îndoială că, în afară de cauze de ordin general, un rol imens în destinul acestei probleme i-a revenit lui Churchill personal.

Amintindu-mi acum de tot ce am văzut şi am auzit în anii războiului, de tot ce ştiam despre Churchill din numeroasele noastre întîlniri şi convorbiri în anii dinaintea şi din timpul războiului, de tot ce am citit despre Churchill şi ce mi s-a povestit despre el, aş putea să reconstitui destul de exact atitudinea lui faţă de problema celui de-al doilea front în nordul Franţei.

În 1934, cînd am făcut pentru întîia oară cunoştinţă cu Churchill, el mi-a spus cu toată sinceritatea că dumnezeul lui este Imperiul britanic şi că întreaga lui activitate politică este subordonată intereselor menţinerii imperiului. Tocmai de aceea, după preluarea puterii de către Hitler în Germania, Churchill a ajuns la concluzia că în momentul acela Hitler reprezintă cel mai mare pericol pentru imperiu şi că, pentru apărarea imperiului, Anglia trebuie să reconstituie Antanta din perioada primului război mondial, adică să formeze un bloc cu Rusia Sovietică, împotriva căreia, după cît se ştie, organizase chiar el în 1918—1920 cruciada celor 14 state.

Acum, după 22 iunie 1941, la fel ca şi înainte, Churchill punea interesele Imperiului britanic mai presus de orice, considerînd însă că în condiţiile celui de-al doilea război mondial aceste interese sînt legate în primul rînd de zona atlantică, de Oceanul Pacific, de bazinul Mării Mediterane şi de Orientul Apropiat. Cît priveşte problema Rusiei (cum prefera Churchill să numească U.R.S.S.), aceasta se afla pe planul al doilea, iar pe deasupra aici mai apărea şi următoarea contradicţie lăuntrică : Anglia are nevoie de Rusia ca aliat împotriva Germaniei, şi, în acelaşi timp, Rusia este periculoasă, deoarece, dacă ea va ieşi din război considerabil

întărită, acest lucru poate pune într-o situaţie grea Imperiul britanic nu pentru că Rusia ar atenta la teritoriul lui, ci pentru că această ţară poate constitui un puternic factor moral-politic care să contribuie la descompunerea internă a imperiului. Churchill nu dorea înfrîngerea U.R.S.S., căci în această eventualitate Germania, victorioasă, s-ar năpusti cu forţe sporite asupra Angliei şi, probabil, pînă la urmă, ar ocupa Insulele britanice. Churchill nu dorea însă nici zdrobirea totală a Germaniei, deoarece în acest caz U.R.S.S. ar deveni prea puternică şi influenţa ei ar putea să submineze bazele coloniale ale Imperiului britanic şi, în general, să provoace în lume mari zguduiri cu caracter anticapitalist. Din punctul de vedere al lui Churchill ar fi ideal dacă şi Germania şi U.R.S.S. ar ieşi din război schilodite şi vlăguite, în aşa fel încît cel puţin de-a lungul unei generaţii să umble în cîrje ; în schimb, Anglia să ajungă la finiş cu minimum de pierderi şi în forma bună a unui boxer european. De aici decurgea, în mod firesc, tendinţa de a face o economie maximă de eforturi proprii pentru cîştigarea războiului şi, dimpotrivă, de a arunca pe umerii Uniunii Sovietice maximum de eforturi, suferinţe şi pierderi pentru atingerea acestui scop.

Această tendinţă s-a dovedit a fi cu atît mai tenace, cu cît ea îşi avea rădăcinile în tradiţiile seculare ale politicii britanice. Se ştie că în secolele trecute Anglia a participat nu o dată la războaiele duse de întreaga Europă, de obicei însă participînd — pînă la primul război mondial — doar cu bani, cu influenţa ei politică şi cu flota maritimă militară. Operaţiile de uscat erau lăsate întotdeauna pe seama aliaţilor continentali ai Angliei, în sprijinul cărora ea trimitea doar cîte un detaşament „simbolic" al armatei sale, de proporţii cît se poate de modeste. Acest detaşament avea nu atît menirea de a acorda ajutor efectiv trupelor aliate, cît să le redreseze prin prezenţa sa moralul, hotărîrea de a aduce jertfe apărînd interesele britanice.

Primul război mondial a demonstrat ineficienţa acestei strategii în condiţiile secolului al XX-lea : în cursul acestui război, Anglia a fost nevoită să arunce pe continent o armată uriaşă. Cel de-al doilea război mondial a dezvăluit şi mai acut necesitatea pentru Anglia de a-şi organiza o asemenea armată. Cu toate acestea, Churchill s-a străduit să salveze tot ce se mai putea salva din vechea strategie, şi nu fără succes. Grăitor în acest sens este următorul fapt surprinzător : în cei şase ani ai celui mai mare război

din istoria Angliei, această ţară nu a avut mai mult de 400 000 de morţi.

Desigur, grija de a purta un război „cît mai puţin sîngeros" este demnă de toată lauda, dar cu o singură condiţie indispensabilă : dacă aceasta nu cere, în schimb, „prea mult sînge" unuia sau mai multor aliaţi. În cazul de faţă, această condiţie principală a fost vădit încălcată : numărul victimelor pe care le-a avut în război Uniunea Sovietică se ridică la 20 000 000 de oameni. Chiar dacă ţinem seama de diferenţa numerică a populaţiei, de lungimea fronturilor, de efectivul armatelor etc., este absolut evident că pe umerii Ţării sovietice au apăsat poveri uriaşe, cu totul disproporţionate. Şi aceasta se datorează în bună măsură poziţiei ocupate de Anglia şi S.U.A. în problema celui de-al doilea front.

În decursul anilor 1941—1943 am avut de mai multe ori prilejul să stau de vorbă cu Churchill despre strategia militară în general şi despre cel de-al doilea front în special, şi de fiecare dată m-a impresionat încăpăţînarea lui tenace în apărarea unor puncte de vedere o dată stabilite. Semăna cu o ciocănitoare care nu ştie să scoată decît o singură notă. Cum vedea Churchill tabloul războiului, desfăşurarea şi sfîrşitul lui ?

Aproximativ astfel :

Inamicul nr. 1 este Germania. Japonia se află pe locul al doilea. Războiul împotriva Germaniei nu trebuie să aibă caracterul unui asalt (fireşte, un asalt destul de bine pregătit !), ci al unui asediu de durată. Germania trebuie supusă unei blocade cît mai stricte din punct de vedere economic şi hărţuită pînă la epuizare prin operaţii militare secundare la periferia „imperiului" ei european. Aceste operaţii trebuie să pătrundă treptat pînă în inima „imperiului", strîngîndu-se tot mai mult menghinea în jurul Berlinului. Presiunii din afară exercitate de aliaţi i se va adăuga în mod inevitabil descompunerea lăuntrică mereu crescîndă sub înrîurirea acesteia, precum şi ca efect al incursiunilor aeriene tot mai intense. Mai devreme ori mai trîziu va veni momentul în care acţiunea combinată a celor doi factori va măcina puterea Germaniei hitleriste, şi atunci va începe prăbuşirea ei. Acesta va fi momentul cînd va trebui deschis cel de-al doilea front în nordul Franţei. El nu va cere jertfe mari şi, probabil, se va transforma într-un fel de marş triumfal al trupelor anglo-americane spre Berlin. Churchill conta ca statele apusene să ajungă în capitala germană înaintea Uniunii Sovietice, ceea ce trebuia să întărească considerabil poziţiile lor în soluţionarea tuturor problemelor postbelice.

Aceasta era în general concepţia premierului britanic. N-aş putea spune că mi-a expus-o deschis, într-o formă atît de clară ; fireşte că nu ! Dar, din numeroasele convorbiri avute cu el, din anumite remarci, aprecieri, raţionamente şi păreri pe care am avut prilejul să le aud cu diferite ocazii, am înţeles din ce în ce mai bine în ce constă „crezul" său intim. Aceasta m-a ajutat să-mi calculez mai bine paşii practici.

Din toate convorbirile avute cu Churchill pe tema celui de-al doilea front mi s-au întipărit mai bine în minte două. Prima a avut loc pe la mijlocul lunii martie 1942, chiar în ziua în care am obţinut de la premier promisiunea de a face o declaraţie oficială referitor la represaliile Angliei în cazul folosirii de către Germania a gazelor toxice în U.R.S.S. În mesajul lui Stalin pe care l-am predat atunci se spunea că 1942 trebuie să fie anul hotărîtor al războiului. Churchill a contestat acest lucru, considerînd că deschiderea celui de-al doilea front în nordul Franţei va fi cu putinţă abia în 1943. Polemizînd cu premierul, am spus următoarele (citez după însemnarea din jurnalul meu datată 16 februarie 1942) :

„Nu ştiu cum vedeţi dumneavoastră lucrurile, dar eu consider că ne aflăm într-o situaţie dintre cele mai grave. În mersul războiului a survenit într-adevăr un moment hotărîtor. Ori — ori. Care este situaţia ? Germania pregăteşte în acest an o uriaşă ofensivă de primăvară. Ea mizează pe acest an. Dacă vom reuşi să înfrîngem ofensiva de primăvară a Germaniei, războiul va fi în fond cîştigat. Coloana vertebrală a maşinii de război hitleriste va fi frîntă anul acesta. Va mai trebui să i se dea fiarei turbate numai lovitura de graţie, iar odată Germania înfrîntă restul va fi relativ uşor. Să ne închipuim însă că nu vom putea ţine piept ofensivei germane la primăvară. Să ne închipuim că Armata Roşie va fi nevoită să treacă iarăşi la defensivă, că vom pierde iarăşi din teritoriu, că hitleriştii vor reuşi să ajungă pînă în Caucaz, ce se va întîmpla atunci ? Căci în această eventualitate Hitler nu se va opri în Caucaz, ci va merge mai departe — în Iran, Turcia, Egipt, India. El va da mîna cu Japonia, undeva în bazinul Oceanului Indian, şi-şi va întinde mîinile spre Africa. Vor fi rezolvate pentru Germania problemele petrolului, ale materiilor prime şi ale produselor alimentare. Imperiul britanic se va prăbuşi, iar U.R.S.S. va pierde teritorii de o importanţă excepţională. Desigur U.R.S.S. ar mai continua războiul chiar şi în aceste condiţii. Să admitem că Anglia şi S.U.A.

vor continua şi ele războiul. Care vor fi însă şansele noastre de a învinge ? Şi cînd ?... Avem deci de ales : acum ori niciodată !

După ce m-a ascultat cu faţa încruntată şi cu capul aplecat uşor într-o parte, Churchill, extrem de tulburat, s-a ridicat deodată brusc şi a exclamat :

— Mai bine murim, decît să acceptăm o asemenea situaţie !

Eden, care şedea în stînga premierului, a adăugat :

— Sînt cu totul de acord cu ambasadorul. Problema se pune chiar aşa : acum ori niciodată !

Iar eu am continuat :

— Desigur că, din anul trecut, Armata Roşie a devenit mai puternică, iar armata germană mai slabă. Desigur că vom lupta cu înverşunare anul acesta. Dar cine poate garanta pentru viitor ? Cine ştie dacă Hitler nu pregăteşte cumva noi invenţii militare ? Vreun gaz nou, necunoscut pînă acum ?... Şi chiar dacă lăsăm la o parte problema armei «secrete», se ştie prea bine că Hitler dispune de ajutorul activ (chiar dacă nu întotdeauna liber consimţit) al aliaţilor săi. Pînă acum U.R.S.S. a suportat singură întreaga presiune gigantică a maşinii de război hitleriste. Primejdia creşte considerabil. Iar Anglia şi cu S.U.A. tot mai stau să chibzuiască : 1942 sau 1943 va fi anul hotărîtor ?... Anglia şi S.U.A. trebuie să mizeze şi ele tot pe anul 1942. Ele trebuie să arunce în luptă în acest an toate forţele de care dispun... Dacă nu o vor face, se va crea o situaţie extrem de periculoasă : în timp ce «Axa» va lupta cu ambele braţe, aliaţii vor lupta numai cu unul. O asemenea situaţie nu se poate admite în nici un caz !

Eden m-a susţinut din nou întru totul.

Churchill era adîncit în meditaţie. În cele din urmă ridică capul şi spuse :

— S-ar putea să aveţi dreptate. Toate informaţiile pe care le deţin arată că fasciştii pregătesc o lovitură în Răsărit... Da, la primăvară va trebui să faceţi faţă unei lovituri cumplite. Trebuie să vă ajutăm. Vom face tot ce ne stă în putinţă".

Această formulare elastică : „vom face tot ce ne stă în putinţă" m-a neliniştit atunci foarte mult. Şi nu fără temei. În cele ce urmează voi relata amănunţit cum numai la trei săptămîni după discuţia de mai sus premierul britanic a început o campanie înverşunată de sabotare a deschiderii celui de-al doilea front în Franţa nu numai în 1942, dar şi în 1943.

O altă convorbire cu Churchill în legătură cu cel de-al doilea front, care mi s-a întipărit bine în minte, a avut loc în vara anului

1942, tocmai în perioada cînd marea ofensivă germană, la care ne aşteptam în timpul discuţiei din martie, se desfăşura din plin. I-am pus premierului următoarea întrebare :

— De ce consideraţi că Egiptul poate fi cel mai uşor apărat de nemţi chiar în Egipt ? Poate fi apărat foarte bine şi lîngă Paris. Totul depinde de planul strategic şi de forţa aplicată în punctul loviturii.

Churchill s-a aprins şi s-a apucat să-mi demonstreze cu vehemenţă că greşesc. Pe măsură ce vorbea devenea tot mai clar pentru mine că toate raţionamentele lui erau puternic influenţate de înfocate *sentimente* imperialiste, asemănătoare sentimentelor care-l inspiraseră pe Kipling.

Churchill nu privea Egiptul pur şi simplu ca pe o verigă în sistemul de apărare al imperiului — el era vădit îndrăgostit de Egipt, de Arabia, de ţărmul nordic al Africii, de tot ce alcătuia atunci teatrul operaţiilor de război în Mediterana şi în Orientul Apropiat. Acolo se aflau inima şi inteligenţa lui, şi denumiri ca Tobruk sau El Alamein îi spuneau mult mai mult decît Havre sau Lille.

Cînd i-am amintit lui Churchill că în comunicatul din 12 iunie 1942 Anglia şi S.U.A. promiseseră să deschidă cel de-al doilea front în acelaşi an, el a fost şi mai tulburat.

— Hitleriştii au în Franţa 40 de divizii — repetă Churchill, ceea ce-mi mai spusese de atîtea ori —, ţărmul francez al Mării Mînecii este bine fortificat de ei... Ar fi nevoie de forţe uriaşe din partea noastră pentru a învinge rezistenţa Germaniei în cazul încercării unei debarcări anglo-americane. Noi nu dispunem acum de aceste forţe. Încercarea de a forţa în momentul de faţă o debarcare pe ţărmul francez s-ar solda în mod inevitabil cu o catastrofă. Apele Mării Mînecii s-ar înroşi de sîngele tinerilor noştri, iar dumneavoastră nu v-ar folosi la nimic.

Am obiectat că din informaţiile pe care le deţinem noi cu privire la starea de lucruri din Franţa se conturează un tablou oarecum diferit. Acolo se află mult mai puţine trupe germane decît cred englezii, iar nivelul lor calitativ este foarte scăzut : unităţile cele mai bune sînt concentrate pe frontul sovieto-german. Fortificaţiile germane de pe ţărmul Mării Mînecii reprezintă pe trei sferturi rodul fanteziei lui Goebbels. Ceea ce există în realitate nu prezintă obstacole cît de cît serioase în calea debarcării. Anglo-americanii au toate şansele de reuşită, dar nu mai trebuie aşteptat, nu mai trebuie amînat la nesfîrşit pasul hotărîtor.

Cînd am terminat, Churchill a spus :

— Operaţia traversării Mării Mînecii comportă în cel mai bun caz un mare risc... o mare doză de incertitudine... există probabilitatea unor pierderi imense... Sîntem o ţară mică, cu abia 50 000 000 de locuitori — nu ştiu cum se întîmplă, dar premierul uită iarăşi de imperiu —, şi nu ne putem juca cu viaţa oamenilor.

— Dumnevoastră credeţi că noi, Uniunea Sovietică, putem să ne jucăm cu vieţile omeneşti ? — am exclamat iritat.

Churchill începu să mă asigure că nu e vorba de aşa ceva, dar că în cazul de faţă Anglia este silită „să se-ntindă cît o ţine plapuma".

Concret, raţionamentele lui Churchill însemnau că premierul este iarăşi împotriva strategiei asaltului, pentru strategia asediului de durată. Ce-i drept, strategia lui trebuia să se soldeze cu prelungirea duratei războiului şi creşterea numărului de victime omeneşti şi a pierderilor materiale pe care le va suferi Uniunea Sovietică, precum şi o serie de alte ţări ocupate de hitlerişti, dar aceste considerente nu-l prea nelinişteau pe premierul britanic. Acum, după un an de la agresiunea lui Hitler asupra ţării noastre, pentru Churchill era limpede că U.R.S.S. nu se va prăbuşi sub loviturile armatelor germane, că ea este capabilă să le opună o rezistenţă serioasă, aşa că putea fi liniştit : nu era nevoie să sară în ajutorul Rusiei pentru a preîntîmpina destrămarea frontului răsăritean (ceea ce ar fi fost dezavantajos pentru Anglia) ; englezii îşi puteau vedea de treburile lor, ale imperiului, şi, în special, să aibă grijă ca rușii „să nu-şi ia nasul la purtare". Căci în politica lor externă statele capitaliste nu se călăuzesc nici de sentimente generoase, nici de înalte principii etice, ci de interese egoiste, adeseori de calcule cît se poate de dure. Oricîte fraze sforăitoare ar rosti miniştrii burghezi, spusele lor ascund întotdeauna doar calculul rece al propriului avantaj.

Trebuie să recunoaştem că Churchill a dat dovadă de o fermitate, consecvenţă şi iscusinţă cu totul excepţionale în promovarea punctului său de vedere cu prilejul elaborării planurilor strategiei generale de război de comun acord cu americanii. Şi, deoarece Churchill ştia foarte bine ce vrea, iar Roosevelt, după cum vom vedea îndată, nu avea o concepţie proprie bine stabilită cu privire la modul de a duce războiul, Churchill, în ciuda covîrşitoarei superiorităţi a forţelor S.U.A., a reuşit să conducă de fapt vreme îndelungată întreaga activitate a blocului anglo-american pe plan militar. Aceasta s-a manifestat cît se poate de clar şi în problema celui de-al doilea front.

Pe atunci, în primăvara şi în vara anului 1942, nu cunoşteam toate amănuntele tratativelor anglo-americane într-o problemă atît de importantă pentru noi. Îmi parveneau din diferite surse doar informaţii fragmentare cu privire la disputele dintre Londra şi Washington în această problemă. În linii mari însă mi-era perfect clar tabloul de ansamblu al celor ce se petreceau atunci. Ştiam că Roosevelt este dispus să accepte soluţia creării cît mai grabnice a celui de-al doilea front în nordul Franţei, dar că Churchill se opune cu îndîrjire acestui plan. Mai ştiam că între cele două părţi se poartă tratative îndelungi şi complicate în problema respectivă, dar multă vreme rezultatele lor au fost pentru mine neclare. Abia pe la mijlocul lunii iulie m-am convins, în sfîrşit, că în duelul Londra — Washington Churchill a obţinut victoria ; în cele ce urmează voi arăta cum am ajuns la această concluzie. Deocamdată însă, folosind materialele publicate după război, voi descrie pe scurt ce s-a petrecut atunci în realitate în culisele relaţiilor oficiale anglo-americane.

Roosevelt şi Churchill în problema celui de-al doilea front

În memoriile sale de război, Churchill declară : „S-a scris atît de mult despre antipatia mea adînc înrădăcinată faţă de operaţiile mari pe continent, încît socot că este foarte important să se restabilească adevărul în această problemă... Cînd mă apuc să număr cărţile în care poziţia mea în această problemă este înfăţişată cu totul denaturat, îmi dau seama că trebuie să atrag atenţia cititorului asupra unor documente autentice şi demne de toată încrederea, datînd din perioada la care ne referim“ ★.

Să răspundem, aşadar, invitaţiei lui Churchill de a face cunoştinţă cu acele documente de bază pe care le citează el însuşi în memoriile sale drept dovadă a „nevinovăţiei“ sale în ceea ce priveşte antipatia organică faţă de cel de-al doilea front în nordul Franţei.

La 18 decembrie 1941, după 12 zile de la agresiunea Japoniei asupra Pearl Harbour-ului, într-un memorandum special, Churchill şi-a expus planul de desfăşurare a războiului. El examina amănunţit acţiunile pe care Anglia şi S.U.A. trebuie să le întreprindă în

★ *W. Churchill.* „The Second World War“, vol. III, p. 581.

Atlantic şi în Pacific, apoi, trecînd la operaţiile de uscat, a schiţat condiţiile în care, după părerea lui, se putea vorbi în mod serios despre deschiderea celui de-al doilea front în nordul Franţei. Numărul acestor condiţii era foarte mare. Iată-le :

1. Dacă acţiunile anglo-americanilor în Pacific şi în Atlantic vor fi reuşite ;
2. Dacă Insulele britanice vor rămîne nevătămate şi vor fi foarte bine apărate în faţa ameninţării unei invazii ;
3. Dacă întregul litoral al Africii, de la Dakar pînă la Canalul Suez şi, în continuare, litoralul Asiei Mici pînă la graniţa cu Turcia se vor afla în mîinile anglo-americanilor ;
4. Dacă Turcia, deşi neangajată în luptă, se va încadra definitiv în frontul anglo-americano-sovietic ;
5. Dacă Anglia, S.U.A. şi U.R.S.S. vor avea în aer o superioritate hotărîtoare asupra duşmanului ;
6. Dacă poziţiile U.R.S.S. vor fi stabilizate temeinic ;
7. Dacă trupele anglo-americane vor pune piciorul solid în Sicilia şi în Italia.

Aşadar, dacă toate acestea vor fi îndeplinite, se va putea da duşmanului lovitura în nordul Franţei, dar şi aceasta nu înainte de vara anului 1943 ★.

Fără să vrei te gîndeşti : ciudată metodă de a-şi demonstra „nevinovăţia“ ! Oare ar fi fost cu putinţă îndeplinirea simultană a tuturor condiţiilor arătate în memorandum chiar şi pînă în vara anului 1943 ? Şi oare aceasta nu înseamnă că în fond Churchill respingea în general ideea celui de-al doilea front în nordul Franţei şi-şi camufla adevăratele intenţii prin îngrămădirea atîtor condiţii prealabile ? Într-adevăr, orice om cu judecata sănătoasă îşi poate da seama că faimosul memorandum din 18 decembrie nu pledează în favoarea, ci împotriva tezei pe care vrea s-o demonstreze Churchill.

Memorandumul lui Churchill a fost supus la Washington unei discuţii minuţioase, după care a fost elaborat un „plan de război american“ cel puţin pentru următorii doi ani, care se deosebea considerabil de cel britanic. În fond, acest plan se reducea la aceea că în primăvara anului 1943 trebuia să aibă loc debarcarea anglo-americană în nordul Franţei cu forţele a 48 de divizii (din care 9 mecanizate) ; 30 de divizii urmau să fie date de S.U.A. şi 18 de

★ Op. cit., p. 582—584.

Anglia. Debarcarea urma să fie sprijinită de o flotă aeriană formată din 5 800 de avioane, din care 3 250 americane şi 2 550 engleze.

Planul american mai prevedea „o operaţie auxiliară", denumită cifrat „Barosul", şi anume debarcarea în toamna anului 1942 pe ţărmul francez al Mării Mînecii a cinci-şase divizii, însă numai într-unul din următoarele două cazuri : dacă în Germania se va produce deodată o profundă dezorganizare lăuntrică sau dacă situaţia pe frontul sovietic se va înrăutăţi brusc *.

Motivînd acest plan, care a căpătat mai tîrziu denumirea cifrată de „Overlord", generalul Marshall, şeful statului-major general american, a adus următoarele argumente în favoarea lui : este important ca prima mare ofensivă a aliaţilor să aibă loc în Europa apuseană ; o asemenea ofensivă se poate organiza aici mai repede decît în oricare alt loc ; aici aliaţii pot să-şi asigure o superioritate locală în aer ; aici Anglia şi S.U.A. pot să concentreze mai uşor decît oriunde forţele de uscat necesare ; aici, datorită apropierii de baza ofensivei — Anglia — pentru frontul din nordul Franţei, va fi nevoie de un tonaj total mai redus (şi pe atunci se resimţea o mare lipsă de tonaj) ; aici S.U.A., Anglia şi U.R.S.S. îşi pot uni eforturile într-o ofensivă comună asupra inamicului comun ; aici, în sfîrşit, se poate acorda maximum de ajutor U.R.S.S. cu scopul de a uşura situaţia de pe frontul sovietic.

După cum vedem, argumentele lui Marshall nu erau cîtuşi de puţin sentimentale. Ele purtau un caracter strict practic militar. Nu întîmplător ajutorarea U.R.S.S. era amintită în ultimul rînd. Elaborat de generalii americani, planul a primit aprobarea lui Roosevelt şi a fost susţinut energic de către Hopkins.

Comparînd memorandumul lui Churchill cu planul american, reiese limpede că Roosevelt şi Marshall, deşi nu au acceptat o parte din numeroasele condiţii ale premierului englez, deşi au recunoscut că ar fi de preferat operaţia „Overlord", au menţinut totuşi teza principală a memorandumului lui Churchill, şi anume : organizarea celui de-al doilea front abia în 1943.

La 8 aprilie 1942, Hopkins şi Marshall au sosit la Londra, unde au dus tratative timp de o săptămînă cu reprezentanţii britanici, în frunte cu Churchill ; obiectul acestor tratative era elaborarea unui plan de război comun anglo-american. La început premierul britanic nu mai contenea cu laudele la adresa planului

* *R. Sherwood.* „The White House Papers of Harry Hopkins, vol. II, Londra, 1949, p. 523—524.

american, declarînd că este întru totul de acord cu el ; mai tîrziu însă a întreprins o adevărată campanie de sabotare a liniei generale preconizate de Roosevelt şi Marshall. Churchill susţinea că problema cea mai acută şi mai urgentă a momentului nu este ajutorarea U.R.S.S., ci pericolul joncţiunii forţelor germane şi japoneze în Orientul Mijlociu şi că acolo, şi nu în altă parte, vor trebui trimise în primul rînd forţele anglo-americane. Cum însă propunerea premierului britanic a întîmpinat o puternică opoziţie nu numai din partea americanilor, ci şi din partea unor englezi, Churchill a fost nevoit să bată în retragere, declarînd solemn că „guvernul britanic şi poporul britanic îşi vor aduce din plin şi fără nici un fel de rezerve contribuţia la succesul acestei mari întreprinderi", adică al debarcării aliaţilor în nordul Franţei. Aceasta l-a determinat pe Hopkins să expedieze lui Roosevelt o telegramă în care îi comunica în termenii cei mai entuziaşti că în esenţă guvernul britanic este de acord cu propunerile americane *.

Dar bucuria lui Hopkins s-a dovedit a fi neîntemeiată. Declaraţia lui Churchill, făcută spre sfîrşitul conferinţei, n-a fost din partea lui altceva decît o manevră ipocrită. La 21 mai a sosit la Londra comisarul poporului pentru afaceri externe al U.R.S.S. În afară de încheierea pactului anglo-sovietic, despre care s-a vorbit mai sus, el mai dorea — şi aceasta era, de fapt, misiunea lui principală — să obţină deschiderea celui de-al doilea front în 1942. La 22 mai a avut loc în cabinetul premierului britanic o amplă convorbire pe această temă între Churchill şi Molotov, la care am asistat şi eu. După ce a expus pe scurt situaţia de pe frontul sovietic, Molotov a cerut cu insistenţă crearea celui de-al doilea front în nordul Franţei, operaţie care ar fi dus la retragerea de pe frontul răsăritean a cel puţin 40 de divizii germane.

Churchill răspundea foarte detaliat, cu fel de fel de amănunte şi digresiuni istorice-filozofice, în fond însă spunea un lucru foarte simplu : Anglia chiar şi împreună cu S.U.A. nu este în stare să organizeze în 1942 un al doilea front eficient în nordul Franţei, deoarece deocamdată ele nu dispun încă de un număr suficient de avioane, de nave necesare pentru debarcare şi de alte tipuri de echipament de război. Tot ce pot face aliaţii occidentali în 1942 este să intensifice la maximum bombardarea Germaniei din aer şi să se pregătească energic în vederea invaziei în nordul Franţei în 1943. Premierul şi-a susţinut poziţia invocînd şi considerentul

* Op. cit., p. 542—543.

că încă de pe acum englezii şi americanii imobilizează peste 40 de divizii germane în Olanda, Belgia, Franţa, Norvegia, precum şi în Africa de nord. Oare aceasta nu constituie o contribuţie extrem de importantă a Angliei la cauza uşurării situaţiei U.R.S.S. ?

Argumentele lui Churchill au stîrnit o serioasă critică din partea sovietică ; spre sfîrşitul discuţiei s-a văzut cît se poate de limpede că guvernul britanic se va opune din răsputeri creării celui de-al doilea front în nordul Franţei în 1942.

A rămas o oarecare speranţă numai în ceea ce priveşte S.U.A., unde Molotov a plecat de la Londra. La 29 mai, el a sosit la Washington şi a avut mai multe convorbiri cu preşedintele Roosevelt în diferite probleme, dar în special în problema celui de-al doilea front. Roosevelt s-a dovedit a fi parcă ceva mai maleabil decît Churchill, şi, drept urmare, între părţile americană şi sovietică a fost pus de acord un comunicat în care exista şi următoarea frază : „Cu prilejul tratativelor s-a ajuns la o deplină înţelegere în privinţa sarcinilor imediate ale creării celui de-al doilea front în Europa în 1942". În drum spre Moscova, Molotov s-a mai oprit încă o dată la Londra, unde a continuat tratativele cu Churchill în legătură cu cel de-al doilea front. Premierul britanic a acceptat să introducă în comunicatul anglo-sovietic cu privire la vizita lui Molotov în Anglia aceeaşi frază cu privire la cel de-al doilea front în 1942 pe care o conţinea comunicatul americano-sovietic. La 12 iunie 1942, ambele comunicate au fost date publicităţii la Moscova, la Londra şi Washington. Însă chiar în momentul semnării comunicatului anglo-sovietic Churchill a îndesat în mîna lui Molotov un scurt memorandum, în care se spunea :

„Noi facem pregătiri în vederea debarcării pe continent în august sau septembrie 1942. După cum s-a mai arătat, principalul factor care limitează proporţiile forţelor de debarcare este numărul insuficient de nave pentru trupele de care dispunem... Nu se poate şti dinainte dacă operaţia va fi posibilă chiar în momentul necesar înfăptuirii ei. De aceea, nu ne putem lua un angajament ferm în această privinţă ; cu toate acestea, dacă vom considera ca fiind raţională şi oportună o asemenea operaţie, o vom realiza fără întîrziere ★.

Parcurgînd în fugă memorandumul chiar acolo, în cabinetul lui Churchill, m-am lămurit pe loc : „Aşadar, Churchill nu va crea nici un al doilea front în 1942".

★ *W. Churchill.* „The Second World War", vol. IV, p. 305.

Molotov a plecat cu avionul spre Moscova, iar eu am început să urmăresc cu atenţia încordată ceea ce se petrecea în jurul meu. I-am convocat pe toţi colaboratorii mei cu munci de răspundere, atît pe militari cît şi pe cei de la reprezentanţa comercială şi, după ce le-am explicat situaţia creată, i-am rugat insistent să observe dacă englezii fac pregătiri în vederea debarcării în nordul Franţei în toamna anului 1942. O asemenea operaţie nu poate fi improvizată pe moment, ea presupune o vastă muncă preliminară, atît în domeniul militar cît şi în cel economic. Această activitate nu poate fi în întregime secretă şi indiciile pot fi lesne observate în fabrici şi uzine, în transporturi, în regiunile de dislocare a trupelor etc. Timp de o lună, tovarăşii mei m-au informat cu conştiinciozitate în problema care mă interesa, şi pe la mijlocul lunii iulie a devenit perfect clar că guvernul britanic nu a întreprins nici un fel de pregătiri în vederea debarcării unor importante trupe de desant pe ţărmul francez. Aceasta avea o importanţă hotărîtoare. Apoi am verificat informaţiile primite de la tovarăşii mei prin convorbiri cu caracter de sondaj, purtate cu multă precauţie, cu cîţiva membri ai guvernului britanic. Bilanţul final nu mai lăsa loc la îndoieli. Iată cum l-am formulat în jurnalul meu la data de 19 iulie 1942 :

„Discuţiile mele cu Churchill, Eden, Cripps, Beaverbrook şi alţii, ca şi tot ce am auzit, citit şi văzut aici, mă duc la următoarele concluzii :

1. Cel de-al doilea front nu va fi creat în 1942.

2. Livrările către U.R.S.S. din partea Angliei şi S.U.A. vor fi reduse (din pricina greutăţilor întîmpinate de convoaiele nordice).

3. Sînt posibile operaţia nordică (Petsamo etc.), debarcarea trupelor de desant pe ţărmul opus, despre care s-a vorbit cu prilejul vizitei lui Molotov (dar nu m-am încumetat să garantez realizarea ei), intensificarea bombardării din aer a Germaniei şi a raidurilor deasupra ţărmului francez (dacă vor exista presiuni serioase din partea noastră), transferarea unei părţi a forţelor aeriene britanice din Orientul Mijlociu pe frontul nostru sudic (mai ales dacă situaţia din Egipt va lua o întorsătură favorabilă englezilor).

Cu alte cuvinte, aceasta înseamnă că în campania din acest an nu putem conta decît pe noi înşine... De acest lucru trebuie să se ţină seama în toate planurile şi calculele noastre. Acest lucru trebuie reţinut pentru viitor".

În acest spirit am trimis în iulie o telegramă la Moscova. Nu mă îndoiam că ea va stîrni o explozie extraordinară şi perfect legi-

timă din partea lui Stalin — iritare care prin ricoşeu putea să se răsfrîngă şi asupra mea (adeseori şefilor nu le place să primească veşti neplăcute de la organele locale). În tot cursul activităţii mele în străinătate am considerat de datoria unui ambasador să spună întotdeauna adevărul guvernului său. Cu atît mai mult trebuia spus adevărul într-o problemă de o importanţă excepţională pentru statul şi pentru poporul nostru. De astă dată, de altfel, totul s-a terminat relativ cu bine, şi manifestarea nemulţumirii lui Stalin s-a limitat doar la o apostrofare aspră şi nedreaptă la adresa mea în cu totul altă chestiune.

Telegrama mea cu privire la constatarea că în 1942 nu va fi creat cel de-al doilea front era mai mult decît întemeiată. Acum ştim exact că n-a apucat să se usuce cerneala cu care fusese semnat comunicatul din 12 iunie, şi Anglia a şi început să saboteze pregătirile în vederea creării celui de-al doilea front nu numai în 1942, ci şi în 1943.

La 19 iunie, adică la o săptămînă după publicarea comunicatului amintit, Churchill a sosit la Washington însoţit de consilierii săi. El a înmînat îndată lui Roosevelt un memorandum, în care se declara că guvernul britanic se pronunţă împotriva operaţiei „Overlord" în 1942, din două considerente : el nu are încredere în succesul unei asemenea operaţii şi consideră că încercarea de a o realiza va fi în detrimentul realizării operaţiei „Overlord" în 1943. În continuare, Churchill punea întrebarea : pot S.U.A. şi Anglia să rămînă pasive vreme de 12 luni care le despart de începerea operaţiei „Overlord" ? Şi răspundea : nu, nu pot. De aceea propunea să se „studieze" posibilitatea unei operaţii militare care a căpătat mai tîrziu denumirea cifrată „Torţa" — operaţie care avea drept scop cucerirea Africii de nord franceze.

Stimson şi Marshall au obiectat împotriva „Torţei", căci realizarea ei ar fi necesitat atîta timp, forţe şi mijloace încît pregătirea concomitentă a operaţiei „Overlord" devenea pur şi simplu de neconceput. Trebuia ales între cele două operaţii.

Tocmai în timpul acestor tratative a sosit comunicarea telegrafică cu privire la căderea Tobrukului (la 20 iunie). Churchill a exagerat foarte abil însemnătatea militară-politică a acestui fapt, creînd lui Roosevelt şi celor din anturajul preşedintelui impresia că trebuie luate măsuri urgente pentru salvarea situaţiei din Africa de nord. E drept că de astă dată premierul britanic n-a reuşit să-l cîştige pe preşedinte în favoarea „Torţei" ; cu toate acestea, hotărîrea lui Roosevelt de a stărui pentru debarcarea în nordul Franţei în vara anului 1942 a fost considerabil atenuată.

Revenind la Londra, Churchill a trimis la 8 iulie preşedintelui o telegramă lungă, al cărei conţinut reiese limpede din următorul fragment : „Nici un general, amiral sau mareşal de aviaţie englez cu simţ de răspundere nu consideră posibilă recomandarea operaţiei «Overlord» ca practic realizabilă în 1942. Personal sînt convins că ocuparea Africii de nord franceze este cea mai bună modalitate de a uşura situaţia pe frontul rusesc în 1942".

Situaţia devenea foarte acută, şi, pentru a găsi o ieşire din impas, a avut loc la Londra, între 16 şi 24 iulie, o nouă consfătuire între reprezentanţii englezi şi americani. Problema principală care se punea era : „Torţa" sau „Overlord"-ul ? Americanii (Hopkins, Marshall, Eisenhower) susţineau „Overlord"-ul. Dimpotrivă, englezii, şi în primul rînd Churchill, demonstrau imposibilitatea de a se realiza „Overlord"-ul şi cereau pregătirea ocupării Africii de nord. La 22 iulie, tratativele au ajuns în impas.

Atunci Hopkins, care, după cum mărturiseşte el însuşi, era „descurajat la culme" din pricina refuzului categoric al englezilor de a porni la operaţia „Overlord", a apelat la Roosevelt.

Ce a făcut atunci Roosevelt ? Comportarea lui a fost cît se poate de caracteristică.

Roosevelt nu a făcut nici o încercare pentru a salva planul american, adoptat în aprilie, şi nici măcar nu s-a adresat în această privinţă direct lui Churchill, deşi a întreţinut în permanenţă cu acesta o corespondenţă personală. Roosevelt a acceptat pur şi simplu obiecţiile englezilor ca un fapt de netăgăduit şi le-a telegrafiat lui Hopkins şi lui Marshall că trebuie găsite alte operaţii terestre împotriva trupelor germane, la care soldaţii americani să participe neapărat în mod activ în 1942. Ca eventuale „alte operaţii" preşedintele enumera în ordinea descrescîndă a importanţei lor : ofensivă în Algeria sau în Maroc ; „Torţa" ; operaţii militare în nordul Norvegiei ; sprijinirea operaţiilor britanice în Egipt ; operaţii militare în Iran şi în Caucaz ★.

După primirea acestor directive, lui Hopkins şi lui Marshall nu le-a mai fost greu să se înţeleagă la Londra cu englezii. Churchill a obţinut o victorie şi s-a hotărît că în 1942 anglo-americanii vor executa operaţia „Torţa".

★ *R. Sherwood.* „The White House Papers of Harry Hopkins", vol. II, p. 610.

Totodată s-a hotărît că pregătirile în vederea operaţiei „Overlord" în primăvara anului 1943 vor fi continuate, dar aceasta nu era decît o simplă formalitate. În această privinţă, Churchill spune în memoriile sale : „Părerea generală a militarilor americani... se reducea la aceea că hotărîrea în favoarea «Torţei» exclude orice posibilitate pentru marea operaţie de traversare a Mării Mînecii în vederea ocupării Franţei în 1943. Pe atunci încă nu puteam să fiu de acord cu aceasta" ★. Aici Churchill se abate în mod vădit de la adevăr. Feldmareşalul englez Montgomery scrie în memoriile sale : „Cînd proiectul nord-african a fost aprobat, toată lumea şi-a dat seama că preţul lui, în resurse unificate, va fi nu numai renunţarea la orice operaţii în Europa apuseană în 1942, ci şi imposibilitatea de a termina pregătirea forţelor în Anglia în vederea marelui atac prin traversarea Mării Mînecii în 1943" ★★. Dacă de acest lucru „şi-a dat seama toată lumea", era cu putinţă să nu-l fi înţeles Churchill ?

Fără să vrei, te întrebi : cum se explică comportarea, s-ar părea atît de ciudată, a lui Roosevelt în cursul tratativelor anglo-americane cu privire la cel de-al doilea front ?

Pentru a răspunde la această întrebare, trebuie să avem o idee clară despre ceea ce reprezenta personalitatea preşedintelui american, deoarece pînă acum ea este învăluită într-o legendă care-l idealizează pe Roosevelt cel real. Înainte de cel de-al doilea război mondial şi în timpul acestui război a fost adeseori înfăţişat ca un democrat de extremă stîngă, aproape socialist — ca un fel de Abraham Lincoln al secolului al XX-lea. Se vorbea despre Roosevelt ca despre un înfocat antifascist, ca despre un adept înflăcărat al autodeterminării naţiunilor. Îmi aduc bine aminte cum în 1934 Herbert Wells, întors dintr-o călătorie în S.U.A., îmi demonstra cu căldură că Roosevelt, fără să-şi zică socialist, în realitate, prin „new-deal"-ul său, aşterne drumul spre socialism. Celebrul scriitor a fost profund revoltat cînd i-am spus că, după părerea mea, „new-deal"-ul nu aşterne în realitate drumul spre socialism, ci spre fuzionarea monopolurilor cu aparatul de stat, adică spre consolidarea capitalismului. Această legendă despre Roosevelt, alimentată, în chip ciudat, atît de prietenii preşedintelui (care se mîndreau cu ea) cît şi de duşmanii săi (care o foloseau ca pe o sperietoare), prinsese rădăcini atît de adînci, inclusiv în Uniunea

★ *W. Churchill.* „The Second World War", vol. IV, p. 581.
★★ *Field-Marshal Montgomery.* „Normandy to the Baltic". Londra, 1947, p. 1.

Sovietică, încît multă vreme a împiedicat cunoaşterea lui Roosevelt cel adevărat.

Dar Roosevelt nu prea semăna în realitate cu portretul său idealizat de legendă. Personal am avut ocazia să-l întîlnesc la Conferinţa din Crimeea a şefilor celor trei puteri din februarie 1945 şi să-l observ vreme de aproape zece zile. Am avut de asemenea cîteva convorbiri cu el pe culoarele conferinţei. Însumînd impresiile mele de atunci cu privire la persoana lui Roosevelt şi comparîndu-le cu tot ce am avut prilejul să aud şi să citesc despre el de-a lungul anilor, mi-am format următoarea imagine despre personalitatea preşedintelui american.

Roosevelt era, fără îndoială, un om de stat de foarte mare anvergură — cu două capete mai sus decît nişte oameni ca Hoover, predecesorul său în fotoliul prezidenţial, sau Truman, succesorul său, dar un om de stat de orientare net burgheză. Roosevelt avea o minte ageră, era capabil de elanuri mari şi dispunea de o imensă energie. Avea mult mai multă perspicacitate decît ceilalţi reprezentanţi ai clasei dominante americane. El îşi dădea seama că în condiţiile deceniilor al 4-lea şi al 5-lea ale secolului al XX-lea apărarea intereselor acestei clase necesita mijloace mai puţin obişnuite şi le aplica cu hotărîre, stîrnind adeseori împotrivirea zgomotoasă a cercurilor mai reacţionare şi mai puţin perspicace ale burgheziei americane. În ciuda voinţei acestora, Roosevelt, pentru a salva capitalismul american într-unul din momentele lui cele mai grele (criza mondială din 1929—1933), a recurs la măsuri care păreau extrem de radicale. Cu toate acestea, Roosevelt a fost întotdeauna şi a rămas pînă la capăt trup din trupul clasei dominante a S.U.A. şi faimosul lui „new-deal", aşa cum s-a mai spus, era menit să contribuie doar la consolidarea capitalismului american.

Esenţa burgheză a lui Roosevelt s-a manifestat limpede şi în domeniul politicii externe. În anii antebelici, tocmai sub preşedinţia lui, S.U.A. au adoptat legea cu privire la neutralitate (1935), care a însemnat o adevărată binefacere pentru agresorii fascişti, deoarece această lege interzicea cetăţenilor americani să vîndă arme statelor beligerante, fie că era agresor, fie că era victima agresiunii. Tocmai în virtutea acestei legi, S.U.A. au refuzat să livreze armament Etiopiei cînd Mussolini a atacat această ţară. Tot astfel şi în anii războiului din Spania (1936—1939), S.U.A. au sprijinit politica anglo-franceză de „neintervenţie", care nu era în realitate decît o intervenţie uşor voalată în favoarea generalului Franco, şi au refuzat

categoric să vîndă arme Republicii Spaniole. Guvernul american dădea o interpretare atît de largă „neintervenţiei" sale încît în 1937, cînd a sosit la New York un vas cu 500 de copii evacuaţi din Republica Spaniolă în Mexic, nu li s-a permis copiilor debarcarea pe ţărm pentru a-şi continua drumul spre locul de destinaţie pe teritoriul S.U.A.

Desigur că Roosevelt, ca mare om politic, şi-a dat seama înaintea altora de primejdia pe care o reprezenta hitlerismul pentru poziţiile S.U.A. pe plan mondial şi a tras de aici concluziile practice necesare. El s-a hotărît chiar la un act fără precedent : participarea la coaliţia antihitleristă împreună cu Uniunea Sovietică, lucru pe care nu i-l iartă nici astăzi obscurantiştii americani. Luptînd însă cot la cot cu Ţara sovietică, Roosevelt nu şi-a trădat nici o clipă fondul său burghez, şi acest lucru s-a vădit cu toată claritatea în atitudinea sa în problema celui de-al doilea front.

Am mai spus că planul american de desfăşurare a războiului aprobat de preşedinte, care a fost prezentat de Hopkins şi de Marshall la conferinţa anglo-americană din aprilie 1942, pornea de la considerente cu caracter pur militar şi abia în ultimul rînd lua în considerare cerinţa U.R.S.S. cu privire la deschiderea celui de-al doilea front în nordul Franţei. Roosevelt vedea în Germania inamicul nr. 1 şi voia s-o zdrobească pe aceasta în primul rînd. Japonia reprezenta pentru el inamicul nr. 2. Din punctul de vedere al strategiei generale de război, acest lucru era just. Însă tot pe atunci exista în S.U.A. o grupare influentă, în fruntea căreia se afla amiralul King, comandantul forţelor maritime militare americane, care socotea că inamicul nr. 1 este Japonia. Cînd, în vara anului 1942, datorită opoziţiei lui Churchill faţă de organizarea operaţiei „Overlord", s-a lămurit că va fi nevoie de o pregătire de 12 luni pentru înfăptuirea operaţiei respective în 1943, adică de 12 luni de pasivitate exterioară pe fronturi, Roosevelt s-a speriat : dar dacă cumva gruparea lui King va utiliza această pasivitate în interesele sale ? Oare nu va reuşi acesta să „convingă" forţele hotărîtoare ale S.U.A. de justeţea părerii sale că drept inamic nr. 1 trebuie să fie considerată Japonia ?

Lupta împotriva unui asemenea pericol putea fi dusă pe două căi : fie să se opună rezistenţă lui Churchill şi să se obţină realizarea operaţiei „Overlord" în 1942, ceea ce, ţinînd seama de raportul de forţe dintre S.U.A. şi Anglia, era perfect posibil ; fie să se accepte soluţia lui Churchill şi, renunţîndu-se la „Overlord" în 1942, să se caute vreun alt front în Europa sau în Africa, unde

soldaţii americani, chiar acum, în toamna anului 1942, să lupte împotriva fascismului german. Roosevelt a ales cea de-a doua cale, pentru că aceasta i-au sugerat-o toate instinctele, deprinderile, calculele, speranţele, concepţiile omului de stat *burghez*.

Aşa s-a întîmplat că în vara anului 1942 în problema celui de-al doilea front, victoria a fost de partea lui Churchill.

Acum, după mulţi ani, cînd îmi aduc aminte de toate amănuntele luptei în jurul deschiderii celui de-al doilea front în acele zile îndepărtate, îmi pun iar şi iar întrebarea : cum au putut Roosevelt şi Churchill să semneze în iunie un comunicat privind deschiderea celui de-al doilea front în 1942 cînd ştiau prea bine că abia cu cîteva săptămîni în urmă, în aprilie, tot ei hotărîseră să organizeze cel de-al doilea front abia în 1943 ? Cum au putut ei să ne dea asigurări că vor deschide cel de-al doilea front în 1943 cînd au început operaţia „Torţa" în toamna anului 1942 ?

Churchill mi-a spus nu o dată :

— Pe duşman trebuie să-l înşeli întotdeauna, publicul larg poate fi înşelat uneori, şi aceasta tot spre binele lui, dar un aliat nu trebuie înşelat niciodată.

Tratativele cu privire la cel de-al doilea front în 1942 servesc drept o ilustrare cît se poate de bună a felului cum au înţeles oamenii de stat burghezi nu în vorbă, ci în faptă obligaţiile ce le reveneau faţă de un aliat.

Churchill hotărăşte să plece la Moscova

La mijlocul lunii iulie 1942, hitleriştii au dezlănţuit ofensiva împotriva Stalingradului. Deşi trupele sovietice dădeau dovadă de mare dîrzenie şi eroism în apărarea poziţiilor lor, duşmanul le forţa treptat să se retragă. La 15 iulie au fost evacuate Bogucearî şi Millerovo, la 19 iulie — Voroşilovgrad, la 27 iulie — Rostov-pe-Don şi Novocerkassk. Lupte grele se dădeau în sectorul Kletskaia, Ţimleanskaia, Kotelnikovo, Belaia Glina şi în alte sectoare de pe cursul inferior al Donului. Aceste succese ale armatei germane au stîrnit o imensă nelinişte în Ţara sovietică, ca, de altfel, şi dincolo de hotarele ei. În Anglia şi-au ridicat din nou capetele tot soiul de Casandre, care demonstrau iarăşi, în fel şi chip, că armata hitleristă este invincibilă, că ruşii nu pot să reziste pe Volga, că această înfrîngere le va măcina definitiv puterile şi că s-ar putea ca ruşii

să înceapă tratative cu Germania în vederea încheierii unei păci separate. Doar mai încheiaseră bolşevicii o pace separată cu kaiserul în 1918 !

Evenimentele de pe frontul sovietic mă nelinişteau. În jurnalul meu, la data de 19 iulie notasem :

„Grea săptămînă ! Situaţia pe front este foarte gravă. E adevărat că Voronejul continuă să rămînă în mîinile noastre, ba chiar am început în acest sector să-i forţăm pe nemţi să se retragă. În schimb, în sud situaţia capătă un caracter ameninţător. Am pierdut Kantemirovka, Bogucearî, Millerovo. Hitleriştii afirmă că ei au ocupat şi Voroşilovgradul (Lugansk). Nu ştiu în ce măsură este adevărat. Din partea noastră nu a venit confirmarea. În orice caz, ofensiva hitleriştilor în valea Donului s-a desfăşurat în cursul săptămînii trecute rapid şi cu succes, şi acum ei ameninţă, evident, Rostovul. Este cît se poate de limpede că hitleriştii se îndreaptă spre Stalingrad, vor să taie linia Volgăi şi să rupă Caucazul de celelalte regiuni ale ţării. Dacă ar reuşi s-o facă, situaţia ar deveni critică. Vor reuşi oare ? Un sentiment lăuntric îmi spune că nu vor reuşi... Dar deocamdată nu se poate să nu vedem că ne aflăm în faţa unui pericol de moarte pentru ţara noastră, pentru revoluţie, pentru întregul viitor al omenirii".

La 26 iulie scriam :

„Încă o săptămînă grea ! Trupele noastre se retrag mereu. Germanii ocupă o regiune după alta. A căzut Rostovul. Duşmanul a trecut Donul pe cursul lui inferior, lîngă Ţimleanskaia. Hoardele fasciste se apropie tot mai mult de Stalingrad. Din ce în ce mai aproape de Kuban şi Caucaz. Oare n-o să fim în stare să-i oprim pe fascişti ? Vor izbuti oare să ne taie de Caucaz şi să-şi pună ferm piciorul pe Volga ? Asta mi se pare pur şi simplu un coşmar, o poveste de groază.

Nu ! Atît sentimentul lăuntric cît şi calculul rece îmi spun că aceasta nu se va întîmpla... Trebuie să sosească momentul cînd retragerea se va opri, cînd vor fi aduse rezerve proaspete, cînd vom putea trece la ofensivă împotriva inamicului slăbit din pricina pierderilor suferite şi a distanţei de aprovizionare atît de mari. Şi, judecînd după toate indiciile, s-ar părea că acest moment nu este prea departe".

În această situaţie nu puteam să rămîn pasiv, cu braţele încrucişate. Mă frămîntam în căutarea unor mijloace de a ajuta

măcar cît de cît poporul meu în clipele de grea restrişte. La 21 iulie notam în jurnalul meu :

„La ultimul «weekend» de la Bovingdown am pus la punct planul proximelor acţiuni... Ce-aş putea face pentru a trezi din letargia lor periculoasă vîrfurile guvernante britanice, pentru a pune în mişcare forţele paralizate aici, pentru a uşura naşterea celui de-al doilea front ?

Plimbîndu-mă prin grădină, am alcătuit în gînd următorul plan :

1. Stalin trebuie să pună în mod serios în faţa lui Churchill problema convoaielor * şi a celui de-al doilea front, subliniind că poporul nostru nu înţelege pasivitatea Angliei într-un moment atît de grav pentru noi şi că, dacă cel de-al doilea front nu va fi deschis în 1942, războiul poate fi pierdut sau, cel puţin, U.R.S.S. va fi atît de slăbită încît în viitor nu va putea să ia parte activă la luptă.

2. După ce Stalin va trimite lui Churchill un asemenea mesaj, voi vorbi în acelaşi spirit în faţa unei asistenţe alcătuite din deputaţii parlamentului şi în faţa redactorilor gazetelor londoneze.

Am cerut părerea Moscovei în legătură cu acest plan. Aştept răspunsul".

Acordam o importanţă deosebită discursului meu în faţa parlamentarilor. Pînă în prezent apelasem la Anglia numai prin intermediul guvernului ei, şi rezultatele ne-au fost prea puţin favorabile. Acum ne adresam Angliei printr-un organ mai larg şi mai reprezentativ al acestei ţări — prin parlamentul ei. Desigur, un asemenea mod de a discuta cu Anglia era oarecum neobişnuit (deşi precedente de acest gen au existat în istoria politică a Marii Britanii) şi putea da naştere unor complicaţii diplomatice, dar momentul era prea grav, şi am hotărît să risc, căci situaţia excepţională care se crease cerea, sau cel puţin justifica, luarea unor măsuri excepţionale pentru cît mai multă eficienţă.

Planul meu a fost acceptat de Moscova, şi la 24 iulie a sosit un mesaj din partea lui Stalin (datat 23 iulie), care punea foarte tăios problema convoaielor, iar în legătură cu problema celui de-al doilea front spunea următoarele :

„În ceea ce priveşte a doua problemă, şi anume aceea a organizării unui al doilea front în Europa, mă tem că ea începe să ia un caracter neserios. Avînd în vedere situaţia care s-a creat pe frontul sovieto-german, trebuie să declar foarte categoric că Guvernul

* Mă voi referi mai amănunţit la această chestiune în capitolul „Convoaiele".

Sovietic nu se poate împăca cu amînarea organizării celui de-al doilea front în Europa pentru 1943" ★.

Mesajul lui Stalin era redactat într-un ton ceva mai atenuat decît aş fi vrut. Cu toate acestea, el a avut un efect puternic. Cînd am sosit la Churchill pentru a-i înmîna mesajul (citez în continuare însemnarea din jurnalul meu datată 24 iulie), „era în «costumul său de sirenă» şi părea prost dispus. După cum a reieşit mai departe, tocmai primise veşti prea puţin îmbucurătoare din Egipt... Probabil de supărare luase o gură de whisky. Asta se cunoştea după faţa, după ochii, după gesturile lui. În anumite momente îşi smucea într-un fel ciudat capul şi atunci se simţea că în fond este un om bătrîn... şi numai o extraordinară încordare a voinţei şi conştiinţei îl mai face pe Churchill capabil de acţiune şi de luptă.

Mesajul lui Stalin a produs asupra premierului impresia pe care contasem. Se simţea în acelaşi timp şi deprimat, şi jignit (mai cu seamă de învinuirea lui Stalin că nu şi-a îndeplinit angajamentele asumate) şi trebuie să-i fi trecut prin minte şi eventualitatea ieşirii U.R.S.S. din război pentru că, cu totul pe neaşteptate, a spus :

— Ei, am mai rămas noi şi altădată singuri... Am luptat... E de mirare cum a mai rezistat această mică insulă a noastră... Dar...

— Nu vă mai gîndiţi la prostii ! — l-am întrerupt brusc pe Churchill —. La noi nimeni nu se gîndeşte o clipă să înceteze lupta. Drumul nostru a fost trasat o dată pentru totdeauna — lupta pînă la capăt. Dar trebuie să ţinem seama de realităţi, de situaţia creată...

Churchill se linişti, dar mai continuă să demonstreze îndelung că din partea lui face tot posibilul şi că în problema celui de-al doilea front rămîne în vigoare memorandumul înmînat lui Molotov cu prilejul semnării comunicatului din 12 iunie".

Mai trebuia realizată şi partea a doua a planului meu — cuvîntarea pe care voiam s-o ţin în faţa parlamentarilor. Comitetul parlamentar anglo-rus şi-a luat sarcina de a organiza această întîlnire. La 30 iulie, într-una din marile săli ale clădirii parlamentului (şi nu în sala oficială de şedinţe a Camerei Comunelor), la ora 3 după-amiază a avut loc întîlnirea mea cu deputaţii. Redau mai jos cîteva extrase din jurnalul meu datînd din 30 iulie :

★ „Corespondenţa...", vol. I, p. 66.

„Erau vreo 300 de oameni ★ — după cum mă asigură «obişnuiţii» parlamentului, caz nemaipomenit în istoria acestui gen de adunări. A prezidat sir Percy Harris (liberal). Printre cei prezenţi au fost Elliot, Hore-Belisha, Mander, Aneurin Bevan, Erskine-Hill şi alţii. Au fost, de asemenea, cei trei whipi ★★. Dar principalul — la masa prezidiului a luat loc bătrînul Lloyd George... Aceasta a stîrnit rumoare în sală. S-a «creat atmosferă», cum s-a exprimat Sylvester" ★★★.

Am fost primit foarte bine... Apoi mi s-a dat cuvîntul.

Am început prin a spune că în desfăşurarea războiului „a survenit un moment extrem de periculos, cînd aliaţii trebuie în mod sincer şi cinstit, fără a se teme de cuvinte, să facă schimb de vederi şi cu forţe unite să găsească o cale de salvare a situaţiei". Mai departe am descris pe scurt mersul operaţiilor pe frontul de la Stalingrad, unde fasciştii „printr-o concentrare colosală de trupe, în primul rînd tancuri şi aviaţie... au reuşit să străpungă în cîteva locuri liniile noastre şi în cursul lunii trecute au pus stăpînire pe întreaga vale a Donului. Ofensiva germană — am spus în continuare — încă nu a fost oprită şi, prin urmare, Volga inferioară şi Caucazul sînt ameninţate". Aceste evenimente prezintă cea mai mare importanţă nu numai pentru Uniunea Sovietică, ci pentru toţi aliaţii.

Mai departe am pus întrebarea cum se explică această situaţie nesatisfăcătoare pe frontul germano-sovietic, şi am răspuns :

— Permiteţi-mi să fac o comparaţie interesantă. În războiul din 1914—1918, Germania n-a ţinut niciodată pe frontul rusesc mai mult de o treime din forţele ei armate, restul de două treimi fiind imobilizate pe frontul anglo-francez. Pe lîngă aceasta, Germania de atunci era pur şi simplu Germania, cu un număr restrîns de aliaţi, care-i erau mai curînd o povară decît un ajutor. Nici Rusia de atunci nu trebuia să se îngrijească de apărarea altor părţi ale statului său. Cu toate acestea, se ştie care a fost soarta Rusiei în

★ La şedinţele obişnuite ale Camerei Comunelor rar se întîmplă să participe mai mult de 100 de deputaţi. Numai de „zile mari", cînd au loc evenimente importante, se adună 300—400 de oameni dacă nu urmează un vot de care depinde soarta guvernului. Dacă se aşteaptă un asemenea vot hotărîtor, fiecare partid se străduieşte să aducă la şedinţă, pe cît posibil, pe toţi membrii săi. Numărul necesar în Camera Comunelor pentru a considera o adunare legal constituită este de 40 de deputaţi la un efectiv total de peste 600.

★★ Whip — în parlamentul englez se numesc aşa organizatorii principali ai partidelor politice — conservator, laburist şi liberal.

★★★ Secretarul principal al lui Lloyd George.

primul război mondial. Acum situaţia este cu totul alta. E al doilea an de cînd Rusia din zilele noastre — Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste — rezistă presiunii a 80% din totalul forţelor armate germane. Iar pe deasupra ea trebuie să-şi păzească cu ajutorul unor mari unităţi militare şi alte porţiuni ale teritoriului său. Şi apoi cu cine duce războiul Rusia de azi ? Cu Germania ? Nu, nu numai cu Germania, ci efectiv cu întreaga Europă continentală ! Prea des se pierde din vedere faptul că Germania controlează în prezent destinele şi resursele a peste 300 000 000 de oameni din ţările ocupate de ea şi aşa-numite aliate. Desigur, în interiorul acestor ţări există o opoziţie, adeseori se practică sabotajul ; cu toate acestea, Uniunea Sovietică este nevoită în prezent să ducă lupta împotriva unei concentrări imense de forţe, care depăşeşte cu mult forţele vechiului imperiu al kaiserului. Iată cauza principală a faptului că în desfăşurarea războiului a survenit un moment atît de periculos !

De aici am tras concluzia firească : pentru a îndrepta situaţia, pentru a ieşi din zona periculoasă nu numai pentru U.R.S.S. ci şi pentru toţi aliaţii, este necesară crearea efectivă şi urgentă, în 1942, şi nu în 1943, a celui de-al doilea front în Franţa. Sînt necesare elaborarea unei strategii unitare a tuturor aliaţilor şi mobilizarea urgentă a tuturor resurselor lor. A sosit momentul ca poporul sovietic să fie uşurat măcar de o parte din povara mult prea grea ce i-a revenit în cursul ultimelor 13 luni.

Mă întorc la însemnarea mea din jurnal :

„În timpul cuvîntării mele, în sală domnea o tăcere încordată... Cuvîntarea a fost întreruptă pe alocuri de aplauze furtunoase — de pildă cînd am spus că aliaţii au nevoie mai ales de o strategie unitară. La fel şi atunci cînd am remarcat că a-ţi pune nădejdea în uriaşele cifre ale resurselor potenţiale de care dispun aliaţii este o formă de autoliniştire dintre cele mai primejdioase... Cînd am amintit că noi am ridicat problema celui de-al doilea front pentru întîia oară în iulie 1941, prin sală a trecut un freamăt.

După cuvîntarea mea au urmat întrebări. Au fost multe, dar aproape nici una cu caracter ostil.

Apoi Lloyd George m-a condus în camera sa din parlament. A venit Megan *. Se făcuse ora 4 şi un sfert. Şedinţa a durat ceva mai mult de o oră. S-a servit ceaiul. Am băut, am stat de vorbă.

* Fiica lui Lloyd George, deputată în parlament.

Bătrînul a spus că în întreaga şi îndelungata sa activitate parlamentară el nu-şi aduce aminte de multe şedinţe cum a fost cea de astăzi — prin numărul celor prezenţi, prin atenţia încordată a auditoriului, prin impresia produsă asupra ascultătorilor de comunicarea mea.

— Este bine că aţi fost franc, aproape brutal. Aceasta a avut efect. V-aţi aflat într-o situaţie grea, dar aţi făcut faţă cu multă abilitate misiunii dumneavoastră : aţi mers destul de departe în expunerea dumneavoastră şi totuşi n-aţi depăşit cadrul diplomatic... De la dumneavoastră deputaţii au aflat adevărul. Căci guvernul îi hrăneşte cu sirop...

— Şi care ar putea fi rezultatul practic ? — l-am întrebat eu.

Lloyd George a ridicat din umeri. Îşi dă şi el prea bine seama de întreaga importanţă a deschiderii celui de-al doilea front tocmai în 1942... Dar Churchill dă dovadă de o ciudată pasivitate".

Am plecat de la Lloyd George cu un sentiment ambiguu : eram mulţumit că am vorbit la şedinţa parlamentarilor — aceasta fusese datoria mea şi m-am achitat de ea — şi totodată cu un sentiment de amărăciune, fiind conştient că, după toate indiciile, în 1942 cel de-al doilea front nu va fi totuşi creat. Scepticismul lui Lloyd George mi-a confirmat temerile.

La ora 12 şi jumătate noaptea am primit pe neaşteptate un telefon din partea premierului. Secretarul lui Churchill mă ruga să vin fără întîrziere în Downing Street 10.

Fără să vreau, m-am alarmat. Despre ce o fi vorba ? Ce s-a întîmplat ? Îmi spuneam că această invitaţie nocturnă la Churchill trebuie să fie în legătură cu şedinţa de azi, dar cum ? Nu m-am îndoit de la bun început că expunerea mea în faţa deputaţilor, insistenţa cu care ceream crearea celui de-al doilea front vor stîrni nemulţumire şi, poate, chiar iritare în guvern, şi mai ales la Churchill... Nu cumva premierul vrea să-şi exprime dezaprobarea ? Să fie un lucru atît de urgent încît ambasadorul trebuie să fie chemat în toiul nopţii ?

Voi continua cu însemnarea din jurnalul meu de la 30 iulie :

„Cînd am intrat în cabinetul premierului, l-am găsit pe Churchill la masa de şedinţe a guvernului. Era îmbrăcat cu invariabilul său «costum de sirenă», peste care era aruncat un halat pestriţ, pe un fond negru-cenuşiu. Lîngă el şedea Eden, în papuci şi cu o haină verde de catifea, pe care o purta seara «acasă». Amîndoi arătau obosiţi, dar surescitaţi. Premierul se afla în acea dis-

poziţie cînd obişnuia să facă spirite scînteietoare, pline de o ironie blajină şi cînd devenea foarte atrăgător.

— Ce ziceţi, merge asta? — zise Churchill zîmbind şi-mi întinse o hîrtie.

Am parcurs-o repede.

Era textul mesajului său adresat lui Stalin, care începea cu următoarele cuvinte: «Aş dori să mă invitaţi la o întîlnire cu Dv. personal la Astrahan, în Caucaz sau în orice alt loc potrivit. Am putea discuta împreună problemele legate de război şi am putea lua în cadrul unui contact prietenesc hotărîri comune» ★.

— Sigur că merge, şi încă cum! — am răspuns eu după ce am citit mesajul.

Fireşte că o întîlnire între Churchill şi Stalin ar putea să dea rezultate foarte importante. Am căutat să sprijin prin toate mijloacele intenţia premierului... M-am interesat dacă Churchill ar fi de acord să plece la Moscova în cazul în care lui Stalin i-ar fi cu neputinţă să plece în sud? După oarecare ezitare, Churchill mi-a dat în cele din urmă de înţeles că, la nevoie, el acceptă şi Moscova.

Am promis să iau neîntîrziat legătura cu Moscova, deoarece Churchill intenţiona să plece la 1 august cu avionul la Cairo, unde avea treburi urgente, iar de acolo să-şi continue drumul spre U.R.S.S.

Eden m-a petrecut pînă la uşă. La despărţire, el mi-a spus aşa, ca într-o doară:

— Ce bine ar fi dacă aţi putea pleca împreună cu premierul!

I-am răspuns că aş dori foarte mult să plec, dar că rezolvarea acestei chestiuni depinde de guvernul sovietic...

Despre întîlnirea mea cu deputaţii nici Churchill, nici Eden n-au suflat o vorbă. Şi totuşi am rămas cu vaga impresie că mesajul lui Churchill era oarecum legat de această întîlnire, dar în ce fel?...“

Mesajul lui Churchill a fost expediat în aceeaşi noapte la Moscova, iar la 1 august a şi sosit răspunsul lui Stalin, pe care l-am transmis imediat premierului. În mesajul său, Stalin îl invita în mod oficial pe Churchill să vină la Moscova, la o dată care îi va conveni, „pentru a examina împreună problemele urgente ale războiului împotriva lui Hitler, care a ajuns să prezinte acum o deosebit de mare primejdie pentru Anglia, S.U.A. şi U.R.S.S.“ ★★

★ „Corespondenţa...“, vol. I, p. 66.
★★ Op. cit., p. 68.

Aşadar, problema întîlnirii dintre Churchill şi Stalin a fost soluţionată. A început înfăptuirea practică a acţiunii coordonate. După cum mi-a comunicat Eden, Churchill spera ca eu să-l însoţesc în călătoria la Moscova. Aş fi dorit foarte mult acest lucru: ar fi fost extrem de interesant să particip la un eveniment istoric de atare importanţă, însă Moscova mi-a recomandat să rămîn la Londra. Era o subliniere neîndoielnică a nemulţumirii guvernului sovietic în legătură cu atitudinea Angliei în problema celui de-al doilea front. Aşa au şi înţeles acest lucru Eden şi Churchill.

Mă gîndeam cu îngrijorare la modul în care se va desfăşura întîlnirea dintre şefii celor două guverne. Cunoscînd caracterele amîndurora, mă temeam ca nu cumva la Kremlin, cu prilejul dezbaterii unei probleme atît de explozive cum este cel de-al doilea front, să intervină între ei vreo agravare, care n-ar fi putut decît să înrăutăţească şi mai mult situaţia creată. Am considerat că, în ciuda tuturor greutăţilor şi a deziluziilor, coaliţia tripartită trebuie să stea la baza strategiei noastre militare şi politice. De aceea, pentru a atenua pe cît posibil pericolul unei „certe“ între Stalin şi Churchill, am trimis la Moscova o telegramă lungă, în care am descris amănunţit temperamentul, manierele, gusturile şi deprinderile premierului britanic, subliniind în mod special că, în afara tratativelor oficiale, lui Churchill îi plac convorbirile „particulare“ pe cele mai variate teme şi că, în cadrul unor asemenea convorbiri, el înclină să stabilească o înţelegere reciprocă şi contacte mai apropiate cu partenerii săi. Această telegramă a produs, probabil, o anumită impresie asupra lui Stalin, deoarece, după cum se va vedea din cele ce urmează, întîlnirea lui Churchill cu Stalin a fost „salvată“, în ultimă instanţă, tocmai datorită unei „convorbiri particulare“.

Cînd mă gîndesc acum la împrejurările călătoriei lui Churchill la Moscova, încerc să înţeleg mai bine motivele care l-au determinat să întreprindă un pas atît de puţin obişnuit. În memoriile sale, el spune că înfrîngerea suferită în iunie 1942 de Armata a 8-a engleză la Tobruk şi în zona acestuia (Africa de nord) cerea imperios prezenţa sa personală la Cairo pentru reorganizarea comandamentului britanic în Orientul Mijlociu. În continuare el scrie:

„Ne îngrijora pe toţi reacţia guvernului sovietic la comunicatul neplăcut, deşi inevitabil, că în 1942 noi nu vom putea desfăşura operaţiile de cealaltă parte a Mării Mînecii" *.

Cu alte cuvinte, anglo-americanii se temeau ca nu cumva deziluzia produsă de refuzul lor de a crea în nordul Franţei al doilea front în 1942 să producă o sciziune prea adîncă în coaliţie şi să ducă, în ultimă instanţă, la o pace separată între U.R.S.S. şi Germania. Justeţea interpretării pe care am dat-o frazei citate mai sus este confirmată, în fond, chiar de Churchill. Nu întîmplător, în telegrama din 14 august trimisă de la Moscova cabinetului de război britanic, el spune printre altele : „În cursul tuturor tratativelor nu a existat nici o aluzie, cît de vagă, că ei (adică guvernul sovietic. — *I. M.)* ar putea să înceteze războiul" **. Iar în raportul său din 16—17 august adresat lui Roosevelt şi cabinetului de război Churchill îşi rezumă astfel concluziile : „În general sînt foarte mulţumit de vizita făcută la Moscova. Nu mă îndoiesc că dacă lucrurile neplăcute care trebuiau comunicate n-ar fi fost aduse la cunoştinţa conducătorilor sovietici de mine personal, rezultatul ar fi fost o foarte gravă divergenţă între părţi" ***.

Dar, după cîte-mi amintesc, a mai existat şi o altă cauză esenţială care l-a îndemnat pe Churchill să ia iniţiativa unei întîlniri cu Stalin, şi încă într-o formă atît de puţin obişnuită („Aş dori să mă invitaţi"). În memoriile sale, premierul britanic nu pomeneşte nimic despre aceasta, şi totuşi este vorba de o cauză extrem de reală şi presantă.

*

Marile evenimente de pe frontul sovieto-german au găsit în Anglia un ecou larg şi plin de solicitudine. El provenea din două surse : emoţională şi politică.

Masele largi ale democraţiei britanice erau entuziasmate de eroismul trupelor sovietice şi al poporului sovietic, care luptau pe viaţă şi pe moarte cu duşmanul cumplit. Vîrfurile guvernante se gîndeau cu nelinişte : „Dacă ruşii nu vor rezista pe Volga, ce se va întîmpla cu posesiunile noastre din Orientul Apropiat şi Mijlociu ?" Şi unii, şi alţii urmăreau cu atenţia încordată evenimentele de pe frontul sovieto-german, dezbăteau cu aprindere toate

* W. *Churchill.* „The Second World War", vol. IV, p. 409.
** Op. cit., p. 440.
*** Op. cit., p. 450.

manevrele şi contramanevrele inamicilor, făceau cu înfrigurare pronosticuri în legătură cu deznodămîntul final al giganticei bătălii. Gazetele erau pline de date amănunţite cu privire la fluxurile şi refluxurile ei. Radioul dădea de cîteva ori pe zi buletine informative privind bătăliile ce aveau loc pe front, completîndu-le cu comentarii (nu întotdeauna competente) ale observatorilor militari. Toţi cetăţenii sovietici care se aflau la Londra — lucrătorii ambasadei, ai reprezentanţei comerciale, ai misiunii noastre militare — erau copleşiţi cu nenumărate întrebări, care se reduceau în fond la una singură, întrebarea supremă : veţi rezista ori ba ?

Îmi amintesc că aceste sentimente s-au manifestat deosebit de furtunos la sfîrşitul lunii iunie 1942, cu prilejul primei aniversări a agresiunii hitleriste împotriva Uniunii Sovietice. Cercurile guvernante engleze şi City-ul şi-au exprimat simpatia şi solicitudinea, însă „cu măsură". La fel s-a comportat şi „presa mare", care, în esenţă, exprima starea lor de spirit. În schimb, masele, masele largi nu şi-au înfrînat înflăcărarea şi entuziasmul...

Un val de mari mitinguri consacrate acestei aniversări şi problemei celui de-al doilea front a străbătut întreaga ţară. Am asistat ca oaspete de onoare la un miting cu 10 000 de participanţi la „Empress Hall", la Londra, unde vorbitorul principal a fost Stafford Cripps, laburist de stînga şi pe atunci membru al cabinetului de război. El a vorbit în termeni prieteneşti despre U.R.S.S. şi a recoltat cele mai zgomotoase aplauze atunci cînd a dat de înţeles că Anglia pregăteşte cel de-al doilea front în 1942. Prin starea de spirit care domnea la acest miting, prin cuvîntările rostite, prin telegramele cărora li s-a dat citire, mitingul a fost impresionant. A sosit un mesaj de salut chiar şi din partea arhiepiscopului de Canterbury. Plecînd de la miting, unii dintre tovarăşii noştri sovietici au spus :

— A fost aproape ca la Moscova...

Fireşte că era şi oarecare exagerare aici, totuşi o asemenea apreciere era semnificativă.

Acelaşi lucru a fost şi în alte oraşe. Pentru a participa la mitinguri în calitate de oaspeţi de onoare am trimis în provincie pe toţi colaboratorii ambasadei cu munci de răspundere, bunăoară pe locţiitorul meu, consilierul K. V. Novikov, la Birmingham, unde urma să vorbească lordul Beaverbrook. A fost un miting deosebit de reuşit : s-a ţinut sub cerul liber şi a întrunit peste 50 000 de

oameni. Participanţii erau plini de însufleţire. Beaverbrook a pus răspicat problema celui de-al doilea front. Mitingul l-a întîmpinat cu aplauze furtunoase.

Probabil însă că şi mai caracteristic a fost următorul episod : preşedintele mitingului, lordul primar al Birminghamului, Tiptaft, în cuvîntul introductiv, a spus printre altele :

— Se vorbeşte despre comunism... Dar dacă s-ar pune acum la vot această problemă, la noi majoritatea ţării s-ar afla, probabil, printre comunişti !

Mitingul a răspuns cu un entuziast „Da ! Da !" şi a acoperit cuvintele lordului primar cu aplauze furtunoase.

Se înţelege că cuvintele lui Tiptaft trebuiau luate cu rezerva cuvenită, totuşi... Care trebuie să fi fost starea de spirit în general pentru ca lordul primar al Birminghamului să facă o asemenea declaraţie în această citadelă a companiilor metalurgice şi totodată cuib al chamberlainiştilor !

Asemenea stări de spirit s-au menţinut şi mai tîrziu. Astfel, la 12 august a avut loc la Glasgow un mare miting sub cerul liber, la care peste 20 000 de oameni au cerut deschiderea imediată a celui de-al doilea front. Acelaşi lucru l-au cerut multe trade-unionuri britanice — minerii din Wales-ul de Sud, constructorii de maşini din Londra, textiliştii din Lancashire şi alţii. La 25 octombrie, 50 000 de oameni adunaţi la mitingul din piaţa Trafalgar din Londra au cerut guvernului organizarea neîntîrziată a celui de-al doilea front.

Extrem de semnificative au fost şi scenele care se petreceau atunci în cele mai obişnuite „pub"-uri (berării) engleze, frecventate cu atîta plăcere de muncitorii englezi. Prieteni şi camarazi beau, glumesc, discută despre diferite treburi curente. La un moment dat se anunţă ştiri de pe fronturi. Toată lumea amuţeşte ca prin farmec — toţi ascultă cu atenţia încordată. Se dă drumul la radio. Se comunică buletinul informativ de pe frontul sovieto-german... Oamenii ascultă cu atenţia încordată, încruntaţi. Apoi radioul se închide — restul ştirilor nu mai interesează pe nimeni. Englezii de rînd, neiniţiaţi în tainele „politicii înalte", în virtutea unui instinct sănătos de clasă, au sesizat întreaga importanţă istorică a bătăliei de pe Volga, ca o cotitură hotărîtoare în desfăşurarea celui de-al doilea război mondial.

În acelaşi timp, peste ocean se desfăşura o largă campanie în favoarea deschiderii celui de-al doilea front. La începutul lunii

august a trecut prin oraşele S.U.A. un val de mitinguri de masă sub semnul acestei revendicări (la New York au participat 75 000 de oameni, la Detroit — 20 000 etc.). Aceeaşi revendicare a fost formulată la congresul sindicatului din industria de automobile (la 10 august) şi la congresul sindicatelor industriale din S.U.A. (la 15 noiembrie), precum şi la o serie de alte organizaţii sindicale americane. Pentru deschiderea cît mai grabnică a celui de-al doilea front au insistat energic multe organizaţii obşteşti, oameni politici şi cunoscuţi oameni de cultură ai ţării.

Deosebit de grăitoare a fost atitudinea lui Wendell Willkie, candidatul republican la funcţia de preşedinte. Ca reprezentant personal al lui Roosevelt, el a făcut la sfîrşitul lunii septembrie 1942 o călătorie la Moscova şi, în interviul acordat corespondentului ziarului „Izvestia", a declarat că, după părerea lui, metoda cea mai eficientă care ar putea duce la victorie în acest război pe linia ajutorului acordat Uniunii Sovietice este organizarea de către Statele Unite împreună cu Marea Britanie „a unui adevărat al doilea front în Europa şi în termenul cel mai scurt, care să fie aprobat de conducătorii noştri militari". La întoarcerea sa la Washington, în interviul acordat la 14 octombrie reprezentanţilor presei americane, Wendell Willkie a confirmat încă o dată această declaraţie făcută la Moscova.

În aceste împrejurări, cuvîntarea mea din 30 iulie în faţa numeroasei adunări a parlamentarilor şi, mai ales, simpatia cu care a fost întîmpinată de un auditoriu atît de serios i-au demonstrat lui Churchill că cererea deschiderii cît mai grabnice a celui de-al doilea front devine populară în cercurile de care el trebuie să ţină seama în mod serios. Se impunea luarea de urgenţă a unor măsuri pentru „calmarea" minţilor înflăcărate, pentru prevenirea creşterii valului sovietofil, care putea să pună în pericol politica de război a guvernului. Călătoria premierului la Moscova, întîlnirea şi tratativele lui cu Stalin au constituit o bună „diversiune" pentru a abate patimile publice de la lozinca „cel de-al doilea front imediat !" Acest motiv, în afară de altele, descrise mai sus, a jucat, după cît se pare, un rol destul de important în hotărîrea cabinetului de război de a sancţiona vizita premierului la Moscova. Şi e de presupus că intervenţia mea în faţa parlamentarilor a constituit ultima picătură care a dat a înţelege guvernului britanic că această măsură nu mai poate fi tărăgănată.

A doua zi, la 31 iulie, am avut o importantă convorbire cu

conducătorii celor mai mari gazete engleze. Întrucît întîlnirea mea cu parlamentarii a avut un caracter „secret", nu am putut da relaţii reprezentanţilor presei despre aceasta, deşi ar fi fost un aport foarte important la lupta pentru crearea celui de-al doilea front în 1942. Pentru a trece peste această greutate, am invitat la ambasadă pe redactorii-şefi ai presei londoneze şi, în esenţă, am repetat în faţa lor cuvîntarea pe care o rostisem în ajun în incinta Camerei Comunelor. În zilele şi săptămînile ce au urmat, aceasta şi-a găsit reflectarea în poziţia diferitelor organe de presă în legătură cu arzătoarea problemă a momentului.

Ceva mai tîrziu, în septembrie, am avut o amplă convorbire pe tema deschiderii celui de-al doilea front în 1942 cu un grup de corespondenţi londonezi ai gazetelor americane. Şi această întîlnire a avut urmări utile pentru noi ★.

✻

Revin la călătoria lui Churchill la Moscova. Întrucît nu am participat la ea, nu am despre această călătorie nici un fel de amintiri personale. Consider totuşi necesar să relatez cel puţin pe scurt istoria ei, folosindu-mă pentru aceasta de cele arătate de Churchill în memoriile sale, corectate cu ceea ce am avut ocazia să aud şi să aflu ulterior, din alte surse demne de încredere (versiunea sovietică a întîlnirii dintre Churchill şi Stalin în august 1942 nu a fost dată publicităţii pînă în prezent).

La 2 august, Churchill a plecat cu avionul la Cairo, iar la 10 august — de la Cairo la Moscova. Drumul trecea prin Teheran, Caucaz, Kuibîşev ; lîngă Stalingrad se mai dădeau pe atunci lupte crîncene. Premierul era însoţit de o numeroasă suită, din

★ În lucrarea lui Woodward „Politica externă britanică în cel de-al doilea război mondial" (Sir *Llewellyn Woodward*. „British Foreign Policy in the Second World War". Londra, 1962) există următorul pasaj :

„Propaganda rusă în favoarea celui de-al doilea front a continuat, şi d-l Maiski i-a arătat în repetate rînduri d-lui Eden că armata rusă şi poporul rus au toate temeiurile să aştepte deschiderea celui de-al doilea front în 1942. Însuşi d-l Maiski, după cum a devenit cunoscut la Foreign Office, a căutat să-i îndemne pe redactorii gazetelor londoneze să înrîurească guvernul în acest sens. Foreign Office a considerat însă (după cum s-a întîmplat şi înainte) că lucrul cel mai indicat este să nu acorde atenţie acestor acţiuni ale d-lui Maiski atîta vreme cît ele nu depăşesc întru totul cadrul celor permise unui ambasador. La 18 septembrie Eden s-a văzut pus în situaţia de a sta de vorbă cu d-l Maiski despre întîlnirea lui cu gazetarii americani, în timpul căreia afirmase că cel de-al doilea front nu numai că este necesar în 1942, dar este şi «perfect posibil». Explicaţiile d-lui Maiski nu l-au satisfăcut pe Eden" (p. 198—199).

care făceau parte şeful marelui stat-major, generalul Wavell, mareşalul de aviaţie Tedder şi secretarul de stat pentru afaceri externe, A. Cadogan. În afară de aceştia, pe Churchill îl mai însoţea şi A. Harriman, în calitate de reprezentant al lui Roosevelt. La 12 august, oaspeţii anglo-americani au sosit la Moscova, unde au rămas trei zile.

Prima întîlnire dintre Churchill şi Stalin a avut loc la 12 august. Ea a durat patru ore. Starea de spirit a tuturor celor de faţă era extrem de încordată. Şi nici nu era de mirare : în cadrul ei, Churchill a expus detaliat motivele care i-au determinat pe anglo-americani să renunţe la crearea celui de-al doilea front în 1942. Argumentele lui însă, după cum era şi de aşteptat, nu l-au convins pe Stalin, care, drept răspuns, a declarat că, probabil, anglo-americanii se tem să se angajeze în luptă corp la corp cu armata germană. Churchill, iritat, a început să demonstreze că ruşii, ca popor „continental", nu pot să înţeleagă toată complexitatea şi greutatea debarcării trupelor de desant marine. Nu s-a ajuns la un acord între părţi, fiecare rămînînd cu convingerea ei.

Apoi Churchill a expus în faţa lui Stalin planul operaţiei „Torţa" şi perspectivele ce se deschid de aici. „Pentru a ilustra mai bine punctul meu de vedere — scrie Churchill în memoriile sale — am desenat un crocodil şi am arătat că intenţia noastră este de a ataca punctul cel mai vulnerabil al animalului" ★. Folosind un glob mare, premierul britanic a explicat ce avantaje serioase prezintă pentru aliaţi curăţirea Mării Mediterane de duşman. Se înţelege că partea sovietică nu putea să fie de acord cu cea britanică, dar, după cum scrie Churchill, „gheaţa a fost totuşi spartă" şi „ne-am despărţit într-o atmosferă de bunăvoinţă" ★★. Această apreciere a rezultatelor primei întîlniri era prea optimistă. Chiar a doua zi, în 13 august, Stalin i-a înmînat premierului britanic un memorandum, în care se spunea printre altele :

„În urma schimbului de păreri ce a avut loc la Moscova în ziua de 12 august a.c., am constatat că primul ministru al Marii Britanii, d-l Churchill, consideră imposibilă organizarea unui al doilea front în Europa în 1942".

Arătînd în continuare că deschiderea celui de-al doilea front

★ *W. Churchill*. „The Second World War", vol. IV, p. 433.
★★ Op. cit., p. 435.

în 1942 fusese prevăzută în comunicatul anglo-american din 12 iunie 1942, că comandamentul sovietic şi-a organizat planul operaţiilor sale de vară şi de toamnă contînd pe existenţa celui de-al doilea front şi că refuzul creării acestuia aduce prejudicii morale întregii opinii publice sovietice, agravează situaţia Armatei Roşii şi aduce prejudicii planurilor comandamentului sovietic, memorandumul continua :

„Colegii mei şi cu mine considerăm că anul 1942 oferă cele mai favorabile condiţii pentru crearea unui al doilea front în Europa, deoarece aproape toate forţele armate germane, cuprinzînd partea lor cea mai bună, sînt angajate pe frontul răsăritean, în timp ce în Europa a rămas un efectiv neînsemnat, şi anume forţele cele mai slabe. Nu se ştie dacă anul 1943 va prezenta condiţii tot atît de favorabile pentru crearea unui al doilea front ca anul 1942... Din păcate, nu am izbutit să-l conving de acest lucru pe d-l prim-ministru al Marii Britanii, iar d-l Harriman, reprezentantul preşedintelui S.U.A. la tratativele de la Moscova, l-a susţinut întru totul pe domnul prim-ministru" ★.

La 14 august, Churchill i-a răspuns lui Stalin printr-un contramemorandum, în care declara că un al doilea front posibil în 1942 îl poate oferi exclusiv operaţia „Torţa", că Anglia nu şi-a încălcat nici un angajament dat Uniunii Sovietice, căci în momentul semnării comunicatului din 12 iunie Churchill i-a înmînat lui Molotov o clauză restrictivă şi că, cu toate acestea, publicarea comunicatului a fost utilă, deoarece l-a indus în eroare pe inamic. În continuare, Churchill obiecta împotriva oricăror discuţii publice în problema importanţei comunicatului din 12 iunie, căci ele ar putea da în vileag divergenţele dintre aliaţi şi, în felul acesta, ar dăuna intereselor lor comune ★★.

După un asemenea schimb de amabilităţi, firește, atmosfera nu putea fi deosebit de caldă. Chiar şi marele dejun oficial organizat la Kremlin în cinstea oaspeţilor englezi, cu numeroase toasturi şi urări, nu a fost în stare să mai încălzească atmosfera. Exista primejdia unei despărţiri în condiţiile unui profund dezacord dacă Stalin nu şi-ar fi adus aminte în ultimul moment de pasiunea premierului britanic pentru convorbiri „cu caracter particular". La 15 august, seara, el l-a invitat pe Churchill la locuinţa sa, „la un păhărel". Cei doi premieri au petrecut la acest

★ „Corespondenţa...", vol. I, p. 71—72.
★★ Op. cit., p. 73.

„păhărel" aproape toată noaptea de 15 spre 16, aproape chiar pînă în momentul plecării lui Churchill de la Moscova. Discuţiile pe chestiuni practice — despre convoaie, despre comunicat ş.a. — s-au împletit aici în mod bizar cu convorbiri pe temele cele mai variate cu caracter filozofic-istoric şi personal. După întoarcerea sa în Anglia, Churchill mi-a povestit :

— A fost o întîlnire admirabilă... A venit fiica lui Stalin — la fel de roşcată ca şi fiica mea Diana —, şi-a sărutat tatăl şi s-a aşezat la masă. De altfel, ea n-a rămas prea mult, a plecat curînd. Apoi Stalin l-a invitat pe Molotov, pe seama căruia a glumit tot timpul. El personal s-a ocupat de deschiderea sticlelor. Curînd s-a format pe masă o baterie mare de vinuri excelente. Le-am apreciat cum se cuvine, dar m-am dat bătut în faţa purcelului care a apărut pe masă după miezul nopţii. În schimb, Stalin s-a năpustit asupra lui cu toată energia...

În călătoria sa de întoarcere de la Moscova în Anglia, premierul s-a mai oprit iarăşi pentru cîteva zile în Orientul Mijlociu şi s-a întors acasă abia către sfîrşitul lunii august. Aproape o lună încheiată, elementele democratice ale ţării, care ceruseră stăruitor crearea neîntîrziată a celui de-al doilea front, au trăit în speranţa că şefii celor două guverne se vor fi înţeles în această problemă atît de importantă. Curînd după sosirea lui Churchill, maşina propagandei engleze a început să popularizeze pe scară largă următoarele cuvinte ale comunicatului cu care s-a încheiat vizita premierului britanic în U.R.S.S. :

„Cele două guverne sînt ferm hotărîte să continue acest război drept pentru libertate, cu toată forţa şi energia lor, pînă la zdrobirea definitivă a hitlerismului şi a oricărei tiranii asemănătoare. Discuţiile care s-au purtat într-o atmosferă de cordialitate şi de absolută sinceritate au asigurat posibilitatea întăririi unei strînse prietenii şi a înţelegerii reciproce între Uniunea Sovietică, Marea Britanie şi S.U.A. în conformitate cu relaţiile de alianţă existente între ele" ★.

Aceste cuvinte erau tălmăcite de către adepţii lui Churchill ca o mărturie a faptului că între U.R.S.S. şi Anglia nu mai există acum nici un fel de divergenţe nici în problema celui de-al doilea front. Ambasada noastră a adus corectivele necesare interpretării tendenţioase date comunicatului de către propaganda guvernamen-

★ „Politica externă a Uniunii Sovietice în perioada Marelui Război pentru Apărarea Patriei", vol. I, Moscova, p. 269.

tală. Cu toate acestea, în conştiinţa maselor largi au fost semănate confuzia şi deruta, din care cauză lupta lor pentru organizarea neîntîrziată a celui de-al doilea front şi-a pierdut în parte fermitatea şi hotărîrea. Călătoria la Moscova îi aducea acum lui Churchill roadele sub forma unei anumite slăbiri a presiunii interne în această problemă atît de acută de pe ordinea zilei. Aceasta a facilitat manevrele guvernului în următoarele două-trei luni, după care a început marea bătălie de pe Volga — moment de cotitură în desfăşurarea celui de-al doilea război mondial, acum punîndu-se într-un mod cu totul nou numeroase probleme de strategie, inclusiv problema celui de-al doilea front.

Convoaiele

În afară de problema celui de-al doilea front, atmosfera relaţiilor dintre aliaţi s-a răcit considerabil în vara şi în toamna anului 1942 şi din pricina problemei convoaielor, care devenise acută tocmai în vremea aceea.

După cum am arătat în cele ce preced, la 1 octombrie 1941 a fost semnat la Moscova acordul cu privire la livrarea de către S.U.A. şi Anglia a diferitelor materiale de război Uniunii Sovietice. Conţinutul acestui acord (adică cantitatea, calitatea, nomenclatura produselor) era din punct de vedere sovietic satisfăcător, însă realizarea lui se lovea în primul rînd de *problema transportului*. Din Anglia şi S.U.A. existau două căi posibile spre U.R.S.S.: calea nordică, spre Murmansk şi Arhanghelsk, şi cea sudică, prin Iran *. Prima era mai scurtă şi, prin intermediul ei, încărcăturile erau aduse la punctele terminus ale unei reţele de căi ferate relativ dezvoltate. A doua era mult mai lungă şi aducea încărcăturile la sectorul terminus al unei căi ferate cu o capacitate redusă de transport. Fireşte că atît englezii cît şi americanii au recurs iniţial la utilizarea la maximum a căii de nord. Într-adevăr, timp de vreo patru-cinci luni după semnarea acordului (din octombrie 1941 pînă în martie 1942), toate livrările către U.R.S.S. din Marea Britanie şi S.U.A. s-au efectuat prin Murmansk şi Arhanghelsk.

* Mai exista şi o a treia cale — prin Vladivostok, de care se puteau folosi S.U.A., dar, în primul rînd, era incomodă, necesitînd transportarea încărcăturilor prin întreaga Siberie şi, în al doilea rînd, la o jumătate de an de la agresiunea Germaniei împotriva U.R.S.S. ea s-a întrerupt din pricina intrării Japoniei în război.

De obicei, caravanele de nave comerciale se formau în Islanda sau în apropierea ei şi apoi, sub escorta navelor militare — britanice sau anglo-americane —, se îndreptau către cele două porturi sovietice din nord, unde se făcea descărcarea şi după o scurtă odihnă se întorceau pe aceeaşi cale înapoi. Întunericul ce domnea la aceste latitudini în timpul iernii uşura foarte mult efectuarea respectivelor operaţii maritime. Pe lîngă aceasta, germanii, prea ocupaţi cu blocada Angliei, încă nu apucaseră atunci să se reorganizeze pentru a repartiza forţele necesare interceptării livrărilor către U.R.S.S. din ţările apusene. Drept rezultat, convoaiele au trecut în primele patru-cinci luni în linişte şi aproape fără pierderi. În această perioadă, drumul prin Iran a fost folosit foarte puţin.

Dar din luna martie 1942 situaţia a început să se schimbe. Hitleriştii au amenajat în portul norvegian Narvik o bază a flotei lor maritime şi de submarine. Ei au concentrat aici un număr important de submarine, care au început să brăzdeze apele Mării Barenţ între Capul Nord şi Murmansk. La Narvik au apărut şi nave mari de suprafaţă — vestitul vas de linie „Tirpitz" (40 000 de tone) şi crucişătoarele „Scheer" (13 000 de tone) şi „Hipper" (13 000 de tone). În regiunea Capului Nord, pe pămînt norvegian, a fost creată o puternică bază aeriană. Începînd cu luna martie 1942, hitleriştii au dezlănţuit o campanie sistematică şi înverşunată împotriva convoaielor cu destinaţia U.R.S.S. Locul preferat pentru aceasta a devenit trecătoarea relativ îngustă dintre Capul Nord şi insula Medvejii (circa 350 km). Vînătoarea convoaielor se efectua de obicei cu ajutorul aviaţiei şi al submarinelor. Exista însă şi rezerva marilor vase de suprafaţă, cu un puternic efect psihologic. Numai la amintirea vasului „Tirpitz", statul-major maritim britanic era aproape cuprins de panică. Din pricina schimbărilor survenite, începînd din martie 1942, trecerea caravanelor anglo-americane spre Murmansk şi Arhanghelsk devenea o operaţie din ce în ce mai complicată — cu atît mai mult cu cît tocmai în vremea aceea nopţii polare începuse să-i ia locul tot mai mult nesfîrşita zi polară.

La 1 martie 1942 a pornit din Islanda obişnuita caravană cu destinaţia U.R.S.S. Folosind denumirea convenţională, ea se numea PQ12. Ea avea o pază proprie dintr-un număr corespunzător de nave de război britanice şi, pe lîngă aceasta, mai avea o acoperire alcătuită din forţele principale ale flotei britanice, în frunte

cu vasul de linie „Regele George V" şi vasul portavion „Victorious". După cum a comunicat amiralitatea britanică, în fruntea căreia se afla pe atunci amiralul sir Dudley Pound, „Tirpitz" ieşise din Fiordul Vestic, în care se ascunsese, cu intenţia de a intercepta PQ12. Fiind însă observat de un submarin englez, la 9 martie portavionul „Victorious" s-a năpustit asupra lui cu torpile aeriene. „Tirpitz" a reuşit să evite avariile, dar a fost silit să se întoarcă, cu buzele umflate, în Fiordul Vestic. În cele din urmă, PQ 12 a ajuns la destinaţie fără nici un fel de pierderi.

Mai prost a ieşit cu următoarele patru convoaie, care au trecut prin zona periculoasă în aprilie şi mai 1942. PQ13 a fost supus unui puternic atac din partea aviaţiei şi a contratorpiloarelor germane şi a pierdut 5 nave din 19. În afară de aceasta, a pierit crucişătorul englez „Trinidad" din escorta caravanei. PQ 14 a fost prins la nord de Islanda de iceberguri, din care pricină 14 din cele 23 de nave ale sale au fost nevoite să se întoarcă în Islanda, o navă a pierit şi numai 8 au ajuns în portul sovietic. PQ15 şi 16 numărau 60 de nave, din care 10 au căzut victime atacurilor germane. Cu ele a pierit şi crucişătorul britanic „Edinburgh" din escorta caravanei.

Se înţelege că războiul e război, şi era firesc ca transportul livrărilor de război în U.R.S.S. să sufere unele pierderi. Tot ce se putea face era reducerea acestor pierderi la minimum. Dar Churchill a ales altă cale. După cum se ştie, în primăvara şi vara anului 1942, el a dus o luptă desperată împotriva deschiderii celui de-al doilea front în nordul Franţei, luptă căreia la început Roosevelt a încercat să i se opună, dar în cele din urmă a bătut în retragere în faţa premierului britanic. Churchill nu s-a mulţumit numai cu atît. În aprilie 1942, referindu-se la pierderile suferite de PQ13 (cinci nave din 19), el a început o campanie împotriva trimiterii convoaielor în U.R.S.S. cel puţin pînă la sfîrşitul zilei polare, adică aproape o jumătate de an. Şi aceasta în timp ce Uniunea Sovietică se afla în ajunul marii ofensive germane, care s-a terminat, după cum se ştie, la Stalingrad !

Churchill a avut în acest sens o consfătuire cu Roosevelt. La început, preşedintele american s-a opus categoric intenţiei premierului britanic, subliniind pericolul efectului politic al acţiunii respective în Ţara sovietică. În acelaşi timp, în mesajul său din 6 mai, Stalin s-a adresat lui Churchill cu cererea insistentă de a expedia în U.R.S.S. în cursul lunii mai cele 90 de nave care se

adunaseră în momentul acela în porturile Islandei. Sub presiunea exercitată din două direcţii, premierul britanic a fost nevoit să dea înapoi temporar, şi în cursul lunii mai au fost expediate încă trei convoaie (PQ14, 15 şi 16). Dar numai temporar ! Trista soartă a următorului convoi, PQ17, pentru care întreaga răspundere o purta amiralitatea britanică, i-a oferit lui Churchill prilejul de a stîrni din nou zarvă în jurul problemei convoaielor, care s-a soldat în cele din urmă cu sistarea lor temporară.

✻

PQ17, alcătuit din 34 de vase comerciale, a părăsit ţărmul Islandei la 27 iunie. Paza era formată din şase contratorpiloare, două submarine, două nave cu apărare antiaeriană şi 11 alte vase de mai mică importanţă. Acoperirea era formată din două crucişătoare engleze, două americane şi trei contratorpiloare sub comanda amiralului Hamilton. Nouă submarine britanice şi două sovietice făceau curse de recunoaştere de-a lungul ţărmului norvegian pentru a depista apariţia lui „Tirpitz".

Mai departe, spre apus se aflau sub comanda amiralului Tovey principalele forţe maritime militare : vasul de linie englez „Ducele de York", vasul de linie american „Washington", portavionul „Victorious", trei crucişătoare şi o flotilă de contratorpiloare. Aşadar, în zona de trecere a PQ17 fusese concentrată o caravană puternică, capabilă să distrugă nu numai un „Tirpitz". Ce s-a petrecut însă ?

În memoriile sale, urmărind să reabiliteze cu tot dinadinsul guvernul britanic, Churchill înfăţişează astfel desfăşurarea evenimentelor : din pricina gheţurilor, convoiul a trecut mai la nord de insula Medvejii ; amiralitatea i-a dat lui Hamilton instrucţiuni prin care se interzicea crucişătoarelor sale să înainteze spre răsărit de insula Medvejii, „afară de cazul dacă convoiul va fi ameninţat de vase de suprafaţă de o asemenea capacitate încît el nu va fi în stare să lupte împotriva lor" ; amiralul Tovey se afla cu forţele principale la 150 de mile nord-vest de insula Medvejii, cu misiunea principală de a-l ataca pe „Tirpitz", în eventualitatea apariţiei acestuia ; la 1 iulie, hitleriştii au interceptat convoiul şi la 4 iulie au scufundat patru vase aproximativ la 150 de mile la răsărit de insula Medvejii ; amiralul Hamilton cu crucişătoarele sale a mai continuat să se menţină în apropierea convoiului ; în timpul acesta s-a aflat că la 3 iulie „Tirpitz" părăsise Trondheim,

dar rămînea neclar în ce direcţie anume ; amiralitatea socotea că „Tirpitz" îşi propune să nimicească convoiul şi că-l va ajunge din urmă spre seara zilei de 4 iulie ; deoarece crucişătoarele amiralului Hamilton erau neputincioase faţă de „Tirpitz", după părerea amiralităţii unica măsură menită să salveze măcar o parte din convoi era dispersarea lui urgentă ; de aceea, în seara de 4 iulie, amiralitatea, în urma hotărîrii personale a şefului ei, amiralul Pound, şeful statului-major maritim militar, i-a ordonat lui Hamilton următoarele : crucişătoarele vor porni în cea mai mare viteză spre apus, convoiul va fi dispersat şi vasele vor merge independent către porturile sovietice. Amiralul Hamilton a acţionat fulgerător, ba chiar cu un zel excesiv : nu numai că a expediat de îndată crucişătoarele spre apus, dar a ordonat acelaşi lucru contratorpiloarelor şi celorlalte vase din escorta caravanei de vase comerciale ; în felul acesta, caravana alcătuită din nave de mică viteză, de şase-şapte noduri pe oră, a fost părăsită de navele militare şi lăsată în voia soartei în momentul cel mai critic ; „Tirpitz" pînă la urmă nici n-a mai apărut pe scenă, în schimb submarinele şi avioanele germane s-au năpustit cu furie asupra transporturilor lipsite de orice apărare. Rezultatul este lesne de înţeles : 23 de nave din 34 au pierit, iar celelalte, după mari eforturi şi suferinţe, au ajuns în cele din urmă, pe căi ocolite, în porturile sovietice (unele pe la Novaia Zemlea).

Aşa arată acest revoltător episod chiar în expunerea vădit părtinitoare a lui Churchill ★. Înţelegînd că comportarea amiralităţii oferă temeiuri serioase de acuzare împotriva amiralului Pound, premierul încearcă să găsească „circumstanţe atenuante" în favoarea acestuia. El scrie că hotărîrea şefului de stat-major maritim militar de a rechema escadra de crucişătoare de sub comanda amiralului Hamilton din zona de trecere a convoiului se explica prin grija ca nu cumva ciocnirea cu „Tirpitz" să ducă la pieirea celor două nave americane care intrau în componenţa escadrei, ceea ce ar fi putut avea urmări politice nefavorabile în S.U.A. Iar rechemarea contratorpiloarelor şi a celorlalte vase din paza caravanei, pe care Churchill o consideră nejustă, el o explică prin acţiunile abuzive ale amiralului Hamilton, pentru care Pound nu poartă nici o răspundere ★★. Dar toate aceste justificări

★ *W. Churchill.* „The Second World War", vol. IV, p. 234—238.
★★ Op. cit., p. 235, 238.

nu pot aduce vreo schimbare de fond în aprecierea celor întîmplate cu convoiul PQ17, constituind unul din cele mai grave insuccese ale forţelor maritime militare ale Marii Britanii în cursul celui de-al doilea război mondial.

Eşecul convoiului PQ17 a stîrnit, firește, o foarte puternică reacţie din partea U.R.S.S. La 18 iulie, Churchill l-a informat pe Stalin despre soarta convoiului PQ17 şi, expunînd amănunţit toate greutăţile trecerii convoaielor nordice în perioada zilei polare, i-a adus la cunoştinţă că guvernele britanic şi american au ajuns la concluzia că nu este indicat să expedieze în viitorul apropiat în U.R.S.S. convoiul PQ18. Churchill promitea, în schimb, să sporească la maximum livrările în U.R.S.S. pe calea transiraniană. La 23 iulie, Stalin i-a răspuns premierului britanic pe un ton extrem de tăios că „ordinul dat de amiralitatea engleză celui de-al 17-lea convoi de a părăsi vasele de transport şi de a se înapoia în Anglia, iar vaselor de transport de a se împrăştia şi de a se strecura — unul cîte unul şi fără escortă — pînă în porturile sovietice este considerat de specialiştii noştri ca inexplicabil şi de neînţeles". În continuare, Stalin arăta că transportul prin porturile iraniene nu poate compensa nici pe departe sistarea convoaielor nordice şi că „în timp de război nu se poate realiza nimic important fără riscuri şi pierderi" ★.

O poziţie net dezaprobatoare faţă de cele întîmplate au adoptat ambasada noastră şi Misiunea militară sovietică la Londra. Nici eu, nici conducătorul misiunii, amiralul N. M. Harlamov, nici ceilalţi colaboratori ai noştri cu munci de răspundere nu şi-au ascuns indignarea în discuţiile cu politicienii, gazetarii, marinarii şi militarii englezi. În cele din urmă s-a creat în capitală o asemenea atmosferă încît Churchill a fost silit să reacţioneze într-un fel. El l-a însărcinat pe Eden să organizeze o consfătuire cu reprezentanţii amiralităţii şi ai părţii sovietice pentru ca amiralul Pound să ne explice motivele acţiunilor sale şi să ne convingă de temeinicia lor. Această consfătuire a avut loc la 28 iulie în cabinetul lui Eden din clădirea parlamentului. Din partea engleză au asistat Eden, Alexander (ministrul marinei) şi amiralul Pound ; din partea sovietică — eu, amiralul N. M. Harlamov şi locţiitorul său, N. G. Morozovski.

Atmosfera la această consfătuire a fost foarte încordată şi aceasta s-a răsfrînt din capul locului asupra dezbaterilor ce au

★ „Corespondenţa...", vol. I, p. 65.

avut loc în jurul mesei. Îmi voi permite să redau cîteva fragmente din însemnările făcute în jurnalul meu la data de 28 iulie.

„În tot timpul consfătuirii, din partea engleză a vorbit şi a hotărît numai Pound. Eden şi cu Alexander fie că au tăcut, fie că şi-au permis scurte replici, şi atunci uitîndu-se cu sfială în ochii lui Pound. Ca şi cum Pound ar fi fost profesorul, iar Eden şi Alexander — elevii, care nu doresc decît să ia o notă bună. Un tablou tipic al relaţiilor reciproce dintre miniştri şi funcţionari în Marea Britanie".

Eden a propus să i se permită lui Pound să ia cel dintîi cuvîntul pentru a explica cele petrecute ; cu toate acestea, înainte ca Pound să apuce a rosti o vorbă, am spus (continuu după însemnarea din jurnal) :

„Problema se pune în felul următor : cînd poate fi expediat următorul convoi ? Ar fi de dorit ca amiralul Pound să ne dea un răspuns la această întrebare".

Evident că lui Pound nu i-a convenit acest mod de a pune problema. De aceea, foarte „nenorocit", el a declarat că în ultimul mesaj al premierului către Stalin (din 18 iulie) s-a propus să fie trimis la Moscova un ofiţer superior al flotei aeriene tocmai pentru a se menţine posibilitatea convoaielor, dar, din păcate, în răspunsul lui Stalin (din 23 iulie) punctul respectiv „a rămas fără nici un răspuns". Şi de fapt acest punct are o importanţă excepţională : posibilitatea convoaielor, după părerea lui Pound, depinde în întregime de posibilitatea... „de a face Marea Barenţ periculoasă pentru «Tirpitz»... Trebuie asigurată în zona Murmanskului o puternică pază aeriană".

Era limpede că trimiterea ofiţerului nu constituia decît un pretext pentru a cîştiga timp, de aceea i-am propus lui Pound să spună chiar acum, în şedinţă, cîte avioane ar trebui să existe, după părerea lui, în zona Murmanskului şi de ce tip anume pentru a face Marea Barenţ periculoasă pentru „Tirpitz". Voi telegrafia îndată la Moscova şi voi primi răspunsul în două-trei zile, aşa că totul va fi în regulă. Prin urmare, convoiul va putea fi expediat fără întîrziere.

Lui Pound nu i-a plăcut propunerea mea şi el a continuat să insiste pentru trimiterea ofiţerului englez la Moscova. Eu am obiectat că la Moscova există o misiune militară britanică, în fruntea căreia se află amiralul Mills, el are un ajutor, pe viceamiralul aerului Collier, de ce n-ar apela Pound la aceştia pentru obţinerea datelor care-i sînt necesare ? Dar Pound a respins şi această

propunere. Trebuia să trimită neapărat în U.R.S.S. un om special : altfel nu se putea obţine tergiversarea. Atunci am mai făcut o propunere : să-şi trimită Pound omul la Moscova, dar expedierea următorului convoi să nu se pună în dependenţă de acest lucru. Pentru fixarea datei plecării convoiului vom utiliza telegraful — eu pe linia mea, iar Pound pe linia lui. Mă întorc iarăşi la însemnările mele :

„Pound însă continua să se încăpăţîneze şi mormăia ceva pe sub nas. Asta m-a scos din sărite şi am exclamat iritat :

— Vă rog, domnule amiral, să-mi spuneţi totuşi : cîte avioane sînt necesare la Murmansk ? Sau nu ştiţi ?

Asta l-a atins pe amiral ; roşind, a răspuns posac :

— Este nevoie de şase escadrile de bombardiere şi patru escadrile de avioane torpiloare.

— Foarte bine — am răspuns —, chiar astăzi îmi voi interpela guvernul şi după primirea răspunsului se va putea fixa definitiv data următorului convoi...

Eden a susţinut metoda propusă de mine pentru lămurirea problemei, Alexander n-a obiectat. Călcîndu-şi pe inimă, Pound a trebuit să se resemneze...

Acum, după ce problema convoiului PQ18 fusese epuizată, am trecut la problema convoiului PQ17. Harlamov ca marinar a socotit necesar să stea de vorbă serios cu Pound în legătură cu cea mai bună metodă de trecere a convoaielor prin zona periculoasă. În mod inevitabil a venit vorba despre cauzele distrugerii ultimului convoi, şi Harlamov a declarat cu tot tactul necesar, dar în termeni destul de categorici, că în cazul de faţă amiralitatea britanică a făcut o greşeală. Baza acestei greşeli constă în aceea că «Tirpitz», chiar dacă ar fi ieşit din fiordul în care se afla, tot n-ar fi putut ajunge din urmă convoiul, deoarece distanţa de la fiord la convoi era prea mare. Prin urmare nu au existat temeiuri de a rechema crucişătoarele, şi cu atît mai puţin contratorpiloarele.

Pound îl asculta pe Harlamov vădit impacientat, din ce în ce mai roşu la faţă. Întreaga lui înfăţişare spunea : «Oul să nu înveţe găina ! Ha ! Un oarecare amiral sovietic cu caş la gură vrea să-mi dea sfaturi mie, unui amiral britanic ! Asta n-o să-i meargă !»

— Cum puteţi spune că a fost săvîrşită o greşeală ? — a sărit deodată Pound. — Eu am dat acest ordin ! Eu ! Şi ce altceva era de făcut ?...

În acest moment a intervenit Alexander şi a rostit o cuvîntare înflăcărată, făcînd apologia lui Pound şi a amiralităţii...

Aceasta m-a întărîtat şi am intervenit răspicat :

— Nimeni nu contestă marile merite ale flotei britanice în acest război, dar... dar nici amiralii englezi nu sînt fără de păcate.

Pound s-a înfuriat şi mai tare şi a aruncat iritat :

— Am să cer chiar mîine primului ministru să vă numească pe dumneavoastră în locul meu, în fruntea flotei britanice !

I-am răspuns, rîzînd, că nu am pretenţii la o cinste atît de înaltă.

Atunci a intervenit Eden, rugînd «ambele părţi» să evite orice enervări inutile. Apoi a adăugat :

— Aşadar, ambasadorul îşi va interpela guvernul, şi vom vedea ce-i de făcut mai departe.

Cu aceasta consfătuirea a luat sfîrşit".

Peste vreo două zile m-am întîlnit cu Vansittart şi i-am povestit despre convoiul PQ17 şi despre şedinţa cu Eden. El a remarcat nu fără răutate :

— De ce vă miraţi ?... Cine este Pound ?... Un laş şi un indolent... Cînd trebuie să întreprindă vreo acţiune găseşte zece argumente ca să nu facă nimic... Căci, cine ştie, s-ar putea să nu iasă ceva cum trebuie... Această calitate a lui Pound este binecunoscută în flotă... Ştiţi cum l-au poreclit cei „de pe puntea inferioară", cum spun marinarii ? „Don't do it, Dudley !" („Să nu faci asta, Dudley !")... Acesta este Pound.

✻

Protestele venite de la Moscova, protestele din partea reprezentanţilor sovietici la Londra, atitudinea dezaprobatoare a lui Roosevelt faţă de sistarea convoaielor nordice şi-au făcut efectul : la începutul lunii septembrie a pornit din Islanda spre U.R.S.S. convoiul PQ18, alcătuit din 40 de nave. De astă dată, paza convoiului fusese reorganizată : pe lîngă acoperirea generală de către principalele forţe ale flotei maritime militare, acesta era însoţit de 16 contratorpiloare şi un mic portavion cu 12 avioane de vînătoare. În afară de aceasta, la cererea lui Churchill, guvernul sovietic a trimis în nord importante forţe aeriene pentru paza convoiului în Marea Barenţ. Fasciştii au atacat cu furie convoiul, în special cu ajutorul aviaţiei ; cu toate acestea, 27 de nave din 40 au ajuns cu bine în porturile sovietice.

A urmat apoi o nouă sistare a convoaielor. În cursul lunilor octombrie-decembrie 1942, englezii şi americanii, profitînd de noaptea care se lăsa peste latitudinile nordice, au început să expedieze la Murmansk şi Arhanghelsk vase izolate, fără nici o pază : vasele porneau unul cîte unul, avîndu-se grijă ca între două nave să existe o distanţă de cel puţin 300 km. Abia la 22 decembrie 1942 a pornit din Islanda convoiul PQ19, alcătuit din 30 de vase, care, după o înverşunată luptă marină în zona Capului Nord, fără să piardă nici un vas, a sosit cu bine în portul sovietic.

În amintirile sale, Churchill prezintă un interesant tabel înfăţişînd situaţia convoaielor nordice pe 1941—1942 ★. În 15 luni (convoaiele au început după 1 octombrie 1941) au fost expediate în U.R.S.S. în total 283 de transporturi (124 engleze şi 159 americane), din care au sosit cu bine la destinaţie 219. Au pierit pe drum 64 de nave, sau 23% din numărul total. Aşadar, pierderile au fost serioase, fără a depăşi însă limitele utilităţii trimiterii convoaielor. Aceasta a fost situaţia în perioada cea mai grea a războiului, cînd hitleriştii înaintau spre Stalingrad, iar S.U.A. încă nu apucaseră să-şi desfăşoare din plin potenţialul industriei de război. În 1943 trecerea convoaielor nordice a devenit din ce în ce mai uşoară, iar în 1944 a încetat să mai fie o problemă greu de rezolvat. Pe deasupra s-au ivit posibilităţi mai largi de folosire a căii sudice, prin Golful Persic, deoarece, datorită eforturilor depuse de englezi, şi mai ales de americani, a fost mărită considerabil capacitatea de trafic a căii ferate transiraniene.

În încheierea acestui capitol aş vrea să adresez un cuvînt de mulţumire miilor de marinari străini, în special englezi şi americani, care au luat parte la convoaiele nordice. Aceasta a fost o muncă complicată, grea şi primejdioasă. Natura însăşi a făcut ca drumurile navelor spre Murmansk şi Arhanghelsk, mai ales iarna, să fie o grea încercare. În condiţiile războiului, cînd frigului, întunericului, ceţurilor şi furtunilor Arcticii li se mai adăugau obuzele, bombele şi torpilele germane, aceste călătorii deveneau şi mai primejdioase. Se cerea foarte mult curaj, hotărîre şi putere de rezistenţă pentru a porni la un asemenea drum. Desigur, nu toţi marinarii care plecau în convoaiele nordice erau mînaţi de conştiinţa datoriei şi de sentimente patriotice. Mulţi se dădeau în vînt după cîştiguri mari. Cu toate acestea, au existat printre ei

★ W. *Churchill*. „The Second World War", vol. IV, p. 245.

destui oameni însufleţiţi în acţiunile lor de motive nobile, şi unii, cei mai merituoşi, au fost la timpul lor distinşi cu ordine şi medalii ale Uniunii Sovietice. Dacă luăm întreaga masă de marinari străini în ansamblu, trebuie să recunoaştem fără ocol că ei au acordat un ajutor important ţării noastre în vremuri de restrişte şi suferinţe şi, implicit, cauzei măreţei lupte istorice a popoarelor iubitoare de libertate împotriva agresorilor fascişti.

Crucea roşie

Un flux puternic şi spontan de donaţii s-a revărsat pe neaşteptate pe uşa ambasadei sovietice... N-au trecut decît puţine zile de la agresiunea Germaniei împotriva U.R.S.S., şi pe numele meu a sosit un mandat de 60 000 de lire din partea Federaţiei minerilor britanici. Ţinînd în mînă scrisoarea însoţitoare, în care conducătorii acestui vestit sindicat, în numele a sute de mii de membri, îşi exprimau indignarea faţă de fascismul german şi simpatia faţă de poporul sovietic, m-am gîndit fără voie : „Avea dreptate Krasin". Mi-am amintit anul 1926...

În Anglia izbucnise greva generală a minerilor, care cereau ridicarea nivelului lor de trai. Greva era condusă de comitetul executiv al Federaţiei minerilor, în frunte cu secretarul general, A. Cook, un lider trade-unionist de stînga, tînăr, energic. Consiliul General al trade-unionurilor încercă să-i sprijine pe mineri prin grevă generală, dar din pricina nehotărîrii şi a laşităţii liderilor nu o duse pînă la capăt şi, peste nouă zile, capitulă. Minerii însă nu voiră să se plece în faţa proprietarilor de mine. Ei hotărîră să continue lupta singuri. Rezistenţa lor se transformă într-o luptă cu adevărat eroică. Timp de şase luni încheiate, 600 000 de mineri au stat cu braţele încrucişate, cerînd satisfacerea revendicărilor lor. Patronii, sprijiniţi de guvernul conservator al lui Baldwin, refuzară cu încăpăţînare orice concesii. Situaţia minerilor deveni din zi în zi mai grea. Fondurile sindicatului lor se epuizară treptat. Sprijinul în bani oferit de alte trade-unionuri nu putu asigura ajutoarele de grevă. Greviştii îşi vindeau lucrurile din casă, făceau datorii, flămînzeau. Copiii lor erau luaţi în grijă de către muncitorii din alte ramuri industriale. În aşezările minerilor domneau mizeria şi mînia. Guvernul, proprietarii de mine, presa îi calomniau pe grevişti, îi declarau instigatori, trădători de patrie.

Însă minerii nu s-au dat bătuţi. Dar „...un ţar e pe lume, lipsit de-ndurare, şi Foamea e numele lui" *. Şi puterea lui Foamete-Împărat îi apăsă tot mai tare şi mai dureros pe greviştii... Oare vor mai putea să se opună multă vreme asediului ameninţător al duşmanilor lor ?

Deodată apăru pe scenă un nou şi important factor. Sindicatele sovietice întinseră o mînă de ajutor fraţilor lor englezi. În rîndurile muncitorilor sovietici — nu numai mineri — s-au făcut colecte pe scară largă în folosul minerilor britanici. Şi sindicatele sovietice au alocat sume importante din fondurile lor. Consiliul Central al Sindicatelor din U.R.S.S. trimise periodic fondurile adunate Federaţiei minerilor britanici. În total s-au trimis din U.R.S.S. în timpul grevei în Anglia circa 1 000 000 de lire. Aceasta a permis minerilor britanici să continue lupta şi, în ultimă instanţă, să nu se găsească la cheremul proprietarilor de mine (ţinînd seama de raportul de forţe de atunci, de victorie nici nu putea fi vorba).

În toamna anului 1926 am avut prilejul să asist la o discuţie interesantă în cabinetul lui L. B. Krasin, care era atunci reprezentantul plenipotenţiar al U.R.S.S. în Anglia. Doi funcţionari ai reprezentanţei noastre comerciale de la Londra spuneau :

— Într-un moment cînd avem noi înşine atîtea necesităţi şi atît de puţine devize, procedează oare just tovarăşii de la Moscova cheltuind sume atît de mari în devize pentru ajutorarea minerilor britanici ?

Leonid Borisovici zîmbi şi spuse :

— Nu putem trata problema aceasta într-un spirit afacerist. Trebuie să privim lucrurile într-o perspectivă mai largă. E adevărat că nu ne este uşor să cheltuim acum devize pentru sprijinirea minerilor de aici, dar trebuie să înţelegeţi că ajutorul sovietic, acordat într-un moment greu, va cîştiga de partea noastră sute de mii şi milioane de muncitori englezi ! Aceasta le creează acum greutăţi conservatorilor, care ar vrea să organizeze o cruciadă împotriva Ţării sovietice. Iar în viitor s-ar putea ca proletariatul britanic să ne vină în ajutor în clipe grele pentru noi... Cine ştie ce ne rezervă viitorul ?

Acum, după 15 ani, cuvintele înţelepte ale lui Krasin s-au adeverit. Într-adevăr, era foarte semnificativ faptul că cea dintîi

* N. A. Nekrasov : Poeme alese, Editura Cartea Rusă, 1953, p. 184. Traducere de Miron Radu Paraschivescu.

donaţie după agresiunea Germaniei împotriva U.R.S.S. a venit din partea Federaţiei minerilor britanici.

Da, cea dintîi ! După ea au venit şi altele ; curgea un torent neîntrerupt şi tot mai larg de donaţii de la sindicate, de la cele mai diferite organizaţii, instituţii, grupuri şi persoane. Printre donatori erau şi trade-unionuri, şi cooperative, şi şcoli, şi fabrici, şi ateliere, şi redacţii de ziare, şi ligi ale artiştilor, şi salariaţi ai cinematografelor, şi funcţionari din diferite ministere. Îmi aduc bine aminte cum a apărut într-o zi la ambasadă ministrul conservator al alimentaţiei, lordul Woolton, cu un cec de 1 500 de lire, strînse de la lucrătorii departamentului său. Nu a trecut mult, şi o donaţie similară, de 1 500 de lire, a fost adusă de ministrul aviaţiei, liberalul Sinclair.

La donaţiile colective se adăugau un mare număr de donaţii individuale. Muncitori, fermieri, mici negustori, intelectuali, şoferi, hamali, salariaţi de la tramvaie, gospodine, marinari, poliţişti, elevi — cu toţii îşi trimiteau la ambasadă obolul, fiecare cît putea, exprimîndu-şi astfel simpatia faţă de poporul sovietic şi dorind să uşureze cît de cît suferinţele abătute asupra lui. Uneori donatorii indicau cum doreau să fie folosiţi banii : pentru medicamente necesare răniţilor, pentru procurarea unui automobil sanitar, pentru orfani sau pentru a se procura îmbrăcăminte călduroasă familiilor ostaşilor de pe front etc. ; cei mai mulţi însă donau „în general", pentru nevoile Crucii Roşii, fără vreo destinaţie anume. Au fost unele cazuri profund emoţionante. Astfel, doi şoferi de taxi trimiteau în fiecare lună cîţiva şilingi, însoţindu-i de fiecare dată cu scrisori în care urau Armatei Roşii victorii grabnice şi hotărîtoare. Îmi amintesc şi de o altă întîmplare care merită să fie menţionată.

În anii celui de-al doilea cincinal, la exploatările petroliere de la Groznîi a lucrat inginerul petrolist englez Bryan Montague Grover, trimis în Uniunea Sovietică pe linia asistenţei tehnice (pe atunci asemenea întîmplări erau frecvente). El s-a îndrăgostit de o fată sovietică, fiica unui farmacist din localitate, şi voia să se căsătorească cu ea. Cum însă contractul lui a expirat, Grover a plecat cu durere în suflet în Anglia. Toate demersurile lui de a primi aprobarea să plece în străinătate pentru a-şi revedea iubita au rămas fără succes. Nu i se dădea nici viza pentru intrarea în U.R.S.S. Atunci Grover a procedat ca un adevărat Romeo al secolului al XX-lea. A învăţat să piloteze, şi-a cumpărat un avion sportiv nu chiar nou, şi în noiembrie 1938 a sosit ilegal, pe calea aerului, prin Stockholm în U.R.S.S., pentru a face aici demersurile în vederea

obţinerii aprobării de a se căsători cu femeia iubită şi de a o lua cu el. Grover a trecut cu bine graniţa sovietică, dar nu i-a ajuns benzina şi a fost nevoit să aterizeze pe un ogor colhoznic, undeva lîngă Kalinin. Aici a fost arestat şi, împreună cu avionul lui, adus la Moscova. A început ancheta. Grover a arătat cu toată sinceritatea motivele care l-au determinat să încalce legile sovietice. Cazul era ieşit din comun şi s-a raportat despre el la nivel înalt. Deşi lucrurile s-au petrecut în timpurile acelea dure, autorităţile superioare au stat în cumpănă. În cele din urmă, Grover a fost eliberat şi a primit permisiunea să se căsătorească şi să-şi ia soţia în Anglia. Sosind la Londra, soţii mi-au făcut o vizită şi m-au rugat să transmit guvernului sovietic mulţumiri pentru atitudinea plină de înţelegere faţă de ei. Ei au acordat, de asemenea, presei un interviu foarte prietenos faţă de ţara noastră.

Apoi i-am pierdut din vedere pe soţii Grover. Am auzit doar atît că Grover a plecat să lucreze în Kenya, pe atunci colonie engleză. Şi, deodată, această simpatică pereche a reapărut în cîmpul meu vizual. Curînd după agresiunea Germaniei împotriva U.R.S.S. am primit de la soţii Grover o scrisoare foarte caldă, în care ei îşi exprimau profunda simpatie faţă de Ţara sovietică şi comunicau că au organizat o colectă de bani în favoarea Crucii Roşii sovietice. Curînd după aceea am primit în cîteva rînduri prin mandat sume de bani ce veneau să se adauge marelui torent al colectelor noastre. Totalul donaţiilor s-a ridicat în primii doi ani ai războiului sovieto-german (pînă la plecarea noastră din Londra la Moscova, despre care vom vorbi mai jos) la peste 650 000 de lire *.

Fluxul spontan de donaţii a pus în faţa ambasadei o serie de probleme, care cereau o rezolvare urgentă şi (destul de des) independentă.

Cea dintîi problemă a fost de ordin organizatoric. De la bun început a devenit limpede că torentul de donaţii va fi larg, de lungă durată şi mereu în creştere. Cine trebuia pus în fruntea acestei ramuri cu totul noi de activitate la ambasadă ? Pe atunci organizaţia Crucii Roşii de la Moscova nu avea încă nici destulă experienţă, nici forme organizatorice elaborate pentru acest fel de activitate. Statutul reprezentanţelor Crucii Roşii peste hotare a apărut abia peste doi ani (în 1943). Treburile Crucii Roşii puteau fi încredinţate, desigur, unuia dintre secretarii ambasadei ; aceasta ar

* Am aflat mult mai tîrziu că, nereuşind să găsească în Kenya de lucru în specialitatea sa, Grover a devenit un fermier destul de prosper. Era fericit în viaţa lui de familie. Soţii Grover au doi fii.

fi însemnat însă birocratizarea tuturor problemelor şi limitarea în mare măsură a posibilităţilor obşteşti pe care le oferea această activitate, ceea ce nu era de dorit. Mi s-a părut mai nimerit să aleg o altă cale. În Anglia se obişnuieşte ca în fruntea fondurilor de tipul celor de Cruce Roşie să stea femeile din înalta societate. Preşedinte al Crucii Roşii britanice (denumirea oficială : „Societatea Crucii Roşii britanice şi a Ordinului Sfîntului Ioan din Ierusalim") nu este regele, ci regina. Înainte de război, fondul de ajutorare a Chinei luptătoare era condus de lady Cripps (soţia cunoscutului laburist Stafford Cripps). În timpul războiului, după cum va reieşi mai amănunţit din cele ce urmează, cel mai mare „Fond de ajutorare a Rusiei" a avut-o în frunte pe d-na Churchill. De aceea, mi s-a părut indicat să se organizeze pe lîngă ambasadă un fond de ajutorare a Crucii Roşii a U.R.S.S., în fruntea căruia să fie pusă soţia mea. Această soluţie era foarte potrivită uzanţelor engleze şi deschidea fondului cele mai largi posibilităţi. Căci soţia mea, ca soţie de ambasador, avea numeroase relaţii şi cunoştinţe care puteau fi utilizate în interesele fondului şi care nu erau accesibile nici chiar unui secretar sau unui consilier de ambasadă. Aceste considerente şi-au găsit o deplină justificare ulterior.

A. A. Maiskaia „a fost învestită" cu calitatea de conducător al fondului Crucii Roşii la început printr-un ordin pe ambasadă, iar apoi cu sancţiunea Crucii Roşii de la Moscova. Se înţelege că întreaga ei activitate se desfăşura pe plan obştesc. În ajutorul ei a fost creat un aparat foarte restrîns : la început, un om, apoi doi şi, în cele din urmă, trei oameni, remuneraţi din fondurile Crucii Roşii. O activitate intensă a depus pentru punerea la punct a lucrărilor interne ale fondului funcţionarul ambasadei V. P. Nadejdin. Aşa au stat lucrurile pînă la mijlocul anului 1943, cînd, după publicarea Statutului cu privire la reprezentanţii Crucii Roşii în străinătate, a sosit în Anglia, în calitate de reprezentant, profesorul S. A. Sarkisov.

Trebuie să arăt că activitatea lui A. A. Maiskaia a fost sprijinită energic de întreaga colonie sovietică de la Londra. Fiecare se străduia să contribuie cu ceva, să ajute cu ceva Crucea Roşie, şi această năzuinţă unanimă a luat în practică cele mai felurite forme. Partea femeiască a coloniei, sub conducerea lui A. A. Harlamova, soţia şefului misiunii noastre maritime militare, tricota, cosea, ambala şi expedia obiecte de îmbrăcăminte călduroasă pentru Armata Roşie şi populaţia civilă. Partea bărbătească, care alcătuia majoritatea aparatului ambasadei, al reprezentanţei comerciale, al misiunii maritime militare şi al celorlalte instituţii sovietice din

Anglia, ajuta Crucea Roşie într-alt fel : amiralul N. G. Morozovski se îngrijea de „propulsarea" încărcăturilor acesteia în cadrul convoaielor cu destinaţia U.R.S.S. ; contabilul ambasadei, Kuleşov, a desfăşurat o foarte vastă activitate de înregistrare a încasărilor şi plăţilor din donaţiile fondului ; lucrătorii reprezentanţei comerciale I. T. Kaciurov, A. I. Dubnosov, A. I. Mehantiev şi alţii erau consilieri tehnici ai fondului pentru plasarea comenzilor pe piaţă etc. Un ajutor preţios în stabilirea relaţiilor cu instituţiile medicale engleze l-a adus fondului funcţionarul ambasadei V. S. Grajul, de profesie medic.

Fondul avea prieteni sinceri şi în rîndurile englezilor, printre care aş vrea să-l menţionez aici pe doctorul Geoffrey Vevers, vicepreşedinte al Societăţii de zoologie din Londra. În primul război mondial, el a fost medic pe lîngă armata britanică în Franţa. După acest război, Vevers s-a ocupat mai ales de probleme de parazitologie şi a publicat o serie de lucrări ştiinţifice în acest domeniu. Mai tîrziu, Vevers a trecut la Societatea de zoologie din Londra. Încă cu mult înainte de război el a devenit prietenul Uniunii Sovietice şi a vizitat de vreo două ori ţara noastră. Din primele zile ale agresiunii Germaniei împotriva U.R.S.S., Vevers s-a consacrat cu mult elan cauzei ajutorării Armatei Roşii şi a poporului sovietic. El a fost de foarte mare ajutor fondului în stabilirea relaţiilor cu diferiţi furnizori de medicamente, instrumente, materiale medicale etc. El controla, de asemenea, calitatea produselor primite şi a desfăşurat o propagandă neobosită în favoarea ajutorării U.R.S.S. în rîndul cercurilor ştiinţifice engleze.

A doua problemă care s-a ridicat în faţa ambasadei era aceea a confirmării donaţiilor primite. Fiind vorba de bani, fondul nostru de Cruce Roşie trebuia să trimită neîntîrziat, cu cea mai mare acurateţe, fiecărui donator o chitanţă însoţită de cîteva rînduri de mulţumire. Aceste rînduri de mulţumire puteau fi redactate într-o formă stereotipă, confirmînd faptul că donaţia a ajuns la destinaţie, dar ele puteau avea şi un conţinut mai bogat, de natură să întărească încrederea donatorului în victoria finală a ţării noastre (ceea ce, în împrejurările de atunci, aşa cum s-a arătat mai sus, era deosebit de important). Am hotărît să alegem cea de-a doua cale.

În fiecare scrisoare de mulţumire, A. A. Maiskaia căuta să introducă, desigur, cu tot tactul cuvenit, cîteva cuvinte care să poată contribui direct sau indirect la o mai bună înţelegere de către donator a evenimentelor din U.R.S.S., a eroismului oamenilor sovietici de pe front şi din spatele frontului, a hotărîrii lor ferme de

a lupta pînă la capăt, adică pînă la nimicirea totală a fascismului. Dacă donatorul era un muncitor, în scrisoarea de mulţumire se amintea, printre altele, faptul că muncitorii sovietici, fără să ţină seama nici de timp, nici de oboseală, pregătesc pentru front tancuri şi tunuri. Dacă donatorii erau elevi, în scrisoarea de mulţumire se povestea cum îi ajută elevii sovietici pe părinţii şi pe fraţii lor să-l învingă pe duşman. Dacă donatorul era fermier, în scrisoare se povestea cum în satele sovietice, din care au plecat bărbaţii pe front, femeile, bătrînii şi copiii însămînţează grînele şi strîng recolta. Dacă donatorul era un intelectual — scriitor, artist, dramaturg, avocat, inginer, profesor —, în scrisoare se arăta cum participă la lupta împotriva fascismului colegii săi sovietici.

În scrisorile trimise nu se admiteau repetări. Materialul trebuia variat şi în fiecare caz în parte trebuia să se ţină seama de însuşirile individuale ale donatorului. Era o activitate foarte complicată, care cerea o înţelegere subtilă a problemelor şi multă delicateţe, şi fondul i-a făcut faţă cu succes, fiind de mare ajutor ambasadei în lupta împotriva stărilor de spirit pesimiste în ceea ce priveşte perspectivele U.R.S.S., care, după cum am avut prilejul să aflăm, erau larg răspîndite în Anglia în 1941—1942. Se poate aprecia cît de serios a fost acest mijloc de propagandă antidefetistă după faptul că în primii doi ani de război fondul nostru a trimis peste 10 000 de scrisori de răspuns. Corespondenţa fondului depăşea de multe ori tot restul corespondenţei ambasadei. Afară de aceasta, fiecare scrisoare de răspuns primită de donator era citită şi răscitită prietenilor, cunoştinţelor, colegilor.

Munca de lămurire cu ajutorul scrisorilor era completată prin utilizarea pe scară largă, în aceleaşi scopuri, a cuvîntului viu. Mulţi donatori preferau să nu-şi trimită banii prin poştă, ci să-i aducă personal la ambasadă. În cei doi ani de activitate în fruntea fondului Crucii Roşii, A. A. Maiskaia a primit literalmente sute şi sute de delegaţii dintre cele mai diferite. Veneau bătrîni şi tineri. muncitori şi industriaşi, fermieri şi negustori, copii şi adulţi, aviatori şi artişti, profesori şi gospodine. A. A. Maiskaia îi primea pe toţi şi stătea de vorbă cu ei, străduindu-se să le spulbere prejudecăţile sau ignoranţa, să le spună adevărul despre Ţara sovietică, despre Armata Roşie, dar mai ales să le întărească încrederea în invincibilitatea noastră şi în prăbuşirea inevitabilă a statelor fasciste. Am să redau o amintire grăitoare.

Într-o zi, o învăţătoare, repartizată pe lîngă un adăpost antiaerian pentru copii, a trimis fondului o liră şi jumătate. În scri-

soarea de însoţire, ea spunea că şcolarii care au donat banii ar fi vrut să-i aducă ei înşişi la ambasadă, dar ea îi sfătuise să nu facă acest lucru : arătau prea sărăcăcioşi, fiind din East-End, cartierul sărăcimii din Londra. A. A. Maiskaia i-a răspuns învăţătoarei printr-o scrisoare caldă şi i-a invitat din inimă pe copii la ambasadă. Şcolarii au venit în frunte cu învăţătoarea lor. Erau vreo 15. Într-adevăr, vizitatorii nu arătau prea bine : aveau hăinuţele boţite, ghetele peticite, paltoanele rupte, părul ciufulit. Toţi erau emoţionaţi şi fîstîciţi, pomenindu-se într-un loc necunoscut, şi, pe deasupra, într-o ambasadă străină. A. A. Maiskaia i-a primit ca pe oaspeţii cei mai scumpi, a avut cu ei o discuţie prietenească, i-a tratat cu ceai şi cu prăjituri, iar spre sfîrşit a cîntat cu ei un cîntecel englezesc. La despărţire le-a dăruit tuturora surprize sovietice, printre care de un succes deosebit s-au bucurat steluţele de ostaş roşu şi ilustratele care-l înfăţişau pe Budionnîi călare. Şcolarii erau încîntaţi de primirea ce li s-a făcut şi au povestit cu entuziasm despre ea prietenilor şi colegilor lor. Apoi timp de cîteva luni prin întregul East-End au circulat adevărate legende despre felul în care sînt primiţi la ambasada sovietică copiii sărăcimii.

Strîns legate de activitatea Crucii Roşii au fost şi unele cuvîntări rostite de A. A. Maiskaia la marile mitinguri şi adunări. Deosebit de interesante au fost trei călătorii ale ei la Coventry, Manchester şi Glasgow la începutul anului 1943. În zilele acelea, pentru a întări legătura dintre oamenii simpli sovietici şi englezi, se practica schimbul de mesaje între un oraş sovietic şi un oraş englez sau între un anumit grup de oameni sovietici şi un anumit grup de oameni englezi etc. Răspunzînd la mesajele femeilor din diferite regiuni ale Marii Britanii, femeile din diferite regiuni ale U.R.S.S. trimiteau surorilor lor de departe calde salutări, cele mai bune urări şi, mai ales, chemarea înflăcărată de a zdrobi, cît mai repede, cu eforturi unite, coloana vertebrală a Germaniei hitleriste. Aceste mesaje ale femeilor sovietice erau trimise soţiei mele, cu rugămintea de a le transmite destinatarelor. De obicei era vorba de albumuri cu textul mesajului sub care figurau sute şi mii de iscălituri. Ca exemplu voi reda cîteva fragmente din mesajul femeilor din Leningrad adresat femeilor din Glasgow şi împrejurimi.

Mesajul femeilor leningrădene începea astfel :

„Dragi prietene ! Profund mişcate de cuvintele de salut pline de dragoste ce ne-au parvenit din îndepărtata Scoţie, vă exprimăm mulţumirile noastre pentru ajutorul pe care ni-l daţi în lupta împotriva Germaniei hitleriste. Atîta timp cît va exista hitlerismul,

femeile vor avea parte de nenumărate suferinţe şi de moarte. Soţii şi fraţii noştri sînt smulşi de lîngă noi, căminele noastre sînt în pericol, copiii noştri sînt condamnaţi la robie şi pieire... Dragele noastre aliate, sîntem multe la număr ! Noi, femeile, sîntem o mare forţă. De noi depinde accelerarea victoriei !"

Urmau scurte apeluri adresate femeilor-mame, fetelor, femeilor cooperatoare, femeilor comuniste, femeilor credincioase. Femeile leningrădene le chemau pe toate, fără deosebire de ocupaţie, convingeri politice sau credinţe religioase, să strîngă rîndurile pentru a obţine victoria asupra cumplitului duşman. Printre femeile leningrădene care au semnat mesajul era şi cunoscuta noastră scriitoare Vera Inber.

La 5 februarie 1943, soţia mea a sosit la Glasgow şi, după lunch-ul organizat de municipalitate, la o mare întrunire la care au asistat reprezentantele a numeroase organizaţii de femei din regiune, le-a înmînat într-un cadru festiv albumul leningrădean, rostind totodată cîteva cuvinte prilejuite de această solemnitate.

Întîlniri analoge au avut loc cu organizaţiile de femei din Manchester şi Coventry.

Cele arătate nu epuizează munca de lămurire pe care a desfăşurat-o fondul Crucii Roşii de pe lîngă ambasadă, dar, din lipsă de spaţiu, trebuie să mă limitez la atît.

Cea de-a treia problemă care s-a ridicat pentru ambasadă a fost problema utilizării banilor strînşi. În această problemă, A. A. Maiskaia a purtat o vastă corespondenţă cu Moscova (cu Crucea Roşie, cu Direcţia militară medicală ş.a.) şi a primit de acolo liste de obiecte necesare pentru front şi pentru spatele frontului. Pe primul plan se aflau, desigur, nevoile Armatei Roşii. Pe baza listelor primite, A. A. Maiskaia plasa comenzi la diferite firme engleze, deoarece aici producţia de medicamente, de instrumente şi aparate medicale se afla şi se află şi acum în mîini particulare. Adeseori se iveau complicaţii serioase. Fondul nostru se lovea de concurenţa unei serii de alte fonduri de ajutorare a Rusiei (despre care se va vorbi mai jos), precum şi de comenzile instituţiilor medicale britanice. Tocmai aici i-a prins bine lui A. A. Maiskaia poziţia ei înaltă de soţie de ambasador, cu vaste relaţii şi multe cunoştinţe. Cînd se iveau greutăţi, ea apela la d-na Churchill, care o ajuta întotdeauna bucuroasă ; apela şi la membri ai guvernului sau, în sfîrşit, la liderii trade-unionurilor şi, în cele din urmă, obţinea ceea ce dorea.

Voi reda o întîmplare semnificativă. După cum am mai amintit, lordul Woolton, ministrul alimentaţiei, a venit într-o zi la ambasadă pentru a înmîna soţiei mele suma de 1 500 de lire, strînsă de funcţionarii din departamentul său. Chiar atunci sosise de la Moscova o cerere pentru 200 de tone de glucoză. Jumătate din cantitatea cerută ne-a fost asigurată de autorităţile britanice, dar 100 de tone nu erau suficiente. Soţia mea ştia că glucoză se găseşte şi la Ministerul Alimentaţiei. Primind din partea lordului Woolton cecul, ea i s-a plîns că nu reuşeşte să procure cele 100 de tone de glucoză. Lordul Woolton i-a promis, extrem de amabil, să rezolve această problemă. Într-adevăr, peste cîteva zile a fost primită şi cantitatea de glucoză care lipsea. Dar, după cum am aflat mai tîrziu, lordul Woolton a avut mari neplăceri de pe urma acestui serviciu, pentru că cele 100 de tone de glucoză existente în cadrul Ministerului Alimentaţiei reprezentau în momentul acela singura rezervă de glucoză din Anglia (de obicei, glucoza se primea din S.U.A.) ; cum însă lordul Woolton a socotit cu neputinţă să-şi calce cuvîntul de gentleman dat soţiei ambasadorului aliat, el şi-a îndeplinit promisiunea fără să ţină seama de nimic.

Aici sînt nevoit să fac o mică digresiune. În cartea apărută la Londra în 1964 şi intitulată „My Darling Clementine" („Scumpa mea Clementina"), scrisă de Jack Fishman după amintirile verbale ale doamnei Limerick, care fusese în timpul războiului vicepreşedinta Crucii Roşii britanice, se relatează următoarele :

„Ea (d-na Churchill. — *I.M.*) se afla, de asemenea, în contact permanent cu d-na Maiskaia, soţia ambasadorului rus, şi aceasta îi crea o situaţie oarecum delicată, pentru că d-na Maiskaia venea adeseori cu o listă lungă de cereri, nu întotdeauna puse de acord cu cererile oficiale primite din Rusia. Nu se ştie de unde îşi lua dînsa informaţiile, însă în repetate rînduri ea ne-a spus că are nevoie de cutare, de cutare şi de cutare lucru, cu toate că acestea nu figurau în comenzile sosite de la Moscova. De aceea, Clementina trebuia să dea dovadă de un mare tact diplomatic în relaţiile cu d-na Maiskaia" (p. 248).

D-na Limerick face aceste insinuări din motive cu totul inexplicabile. În realitate n-a existat nimic ciudat în comportarea lui A. A. Maiskaia, care nu o dată i-a explicat d-nei Churchill de unde proveneau comenzile ei. Schema relaţiilor dintre U.R.S.S. şi Anglia se rezuma, în esenţă, la următoarele : Crucea Roşie sovietică îşi trimitea comenzile oficiale Crucii Roşii britanice, iar în afară de aceasta mai trimitea fondului de Cruce Roşie de pe lîngă

ambasada noastră comenzi *suplimentare*, care urmau să fie plătite din resursele acestui fond. La executarea acestor comenzi suplimentare, A. A. Maiskaia era nevoită să recurgă uneori la ajutorul d-nei Churchill pentru a învinge greutăţile ce decurgeau din caracterul privat-capitalist al producţiei de medicamente din Anglia.

✻

Fondul Crucii Roşii de pe lîngă Ambasada sovietică a fost prima iniţiativă de acest gen. Ea a impulsionat crearea unui şir întreg de alte fonduri de ajutorare a Rusiei, care au jucat un rol important atît în ceea ce priveşte uşurarea nevoilor U.R.S.S., cît şi, în general, în domeniul consolidării relaţiilor dintre cele două ţări.

În primul rînd, la sfîrşitul lunii iulie 1941 a luat fiinţă Fondul naţional anglo-sovietic pentru ajutor medical, în fruntea căruia se afla cunoscutul prieten al U.R.S.S. dr. Hewlett Johnson. Aici s-au încadrat oameni ca profesorul Holden, comunist, scriitorul J. Priestley, liderul liberal Lloyd George, cunoscutul sculptor Jacob Epstein, teoreticienii laburişti Sidney şi Beatrice Webb, laburistul de stînga D. N. Pritt ş.a.

Aproape concomitent cu fondul de ajutor medical, tot în iulie 1941, a fost organizat în oraşul-grădină Welvyn Comitetul pentru prietenia anglo-sovietică, strîns legat de diferite organizaţii muncitoreşti : sindicale, cooperatiste etc.

În septembrie 1941 a luat naştere Comitetul de femei anglo-sovietic, în frunte cu Beatrice King şi cu participarea cunoscutei scriitoare Cecil Chesterton, a laburistelor Barbara Drake, Edith Summerskill, lady Listowel ş.a.

În octombrie 1941 a fost creat Fondul pentru uşurarea situaţiei femeilor şi copiilor din Rusia Sovietică, în frunte cu contesa Attolsky (adepta lui Churchill) şi cu participarea în cadrul conducerii a lordului Horder, cunoscutul medic curant al vîrfurilor conducătoare din Anglia. Rolul cel mai activ l-a jucat aici d-na Henry Martin.

Spre sfîrşitul anului 1941 a apărut Fondul celor cinci arte, care strîngea daruri pentru Armata Roşie ; preşedinta fondului era cunoscuta artistă Sybil Thorndike, iar printre vicepreşedinţi şi activişti se găseau o serie întreagă de reprezentanţi dintre cei mai de seamă ai artei : artistele Laura Knight, Valery Hobson, Peggy Ashcroft, Vivien Leigh, prima balerină Margot Fonteyn,

A. A. Maiskaia vorbeşte la şedinţa reprezentanţilor organizaţiilor engleze de Cruce Roşie. În stînga — dr. Hewlett Johnson, în dreapta — cunoscutul savant Charles Mitchel.

artiştii Lawrence Oliver şi Michael Redgrave, scriitorii Sean O'Casey, Sackville-West, Priestley ş.a.

Motivul acestei fărîmiţări a eforturilor obşteşti în opera de ajutorare a Crucii Roşii a Uniunii Sovietice trebuie căutat în deosebirea de vederi politice dintre diferitele grupuri de iniţiatori şi, în special, în individualismul englez. Practica vieţii a demonstrat însă foarte curînd tuturor participanţilor la organizaţiile enumerate neajunsurile unei asemenea dispersări a forţelor, astfel încît din cele cinci fonduri s-a format un Comitet unit, sub conducerea doctorului Hewlett Johnson, cu menţinerea existenţei autonome a fiecăreia dintre părţile componente. Conducătorul comitetului s-a străduit — şi nu fără succes — să introducă o anumită diviziune a muncii între organizaţiile participante. Astfel, Fondul naţional anglo-sovietic pentru ajutor medical se ocupa în special de trimiterea în U.R.S.S. a medicamentelor şi aparatelor Roentgen ; Fondul celor cinci arte s-a specializat în expedierea unor colete individuale pentru ostaşii roşii cu obiecte de îmbrăcăminte călduroasă şi cu articole pentru scris. Comitetul de femei anglo-sovietic şi-a con-

centrat atenţia mai ales asupra ajutorării şcolarilor sovietici etc. Foarte interesant a fost marele miting convocat de acest comitet la Londra cu copiii din şcolile engleze la care au fost discutate măsurile pentru stabilirea unor legături mai strînse între elevii englezi şi cei sovietici prin corespondenţă şi trimitere de colete.

Suma totală a fondurilor strînse de Comitetul unit în primii doi ani de război a atins aproximativ 250 000 de lire. Dar mult mai important a fost efectul politic-psihologic asupra opiniei publice engleze pe care l-a avut activitatea comitetului şi a organizaţiilor cuprinse de acesta.

Un alt fond important de ajutorare a Rusiei care a fost creat, fără îndoială, sub influenţa Fondului sovietic, a fost Fondul trade-unionurilor, care a luat naştere în a doua jumătate a anului 1941. Cele 60 000 de lire, despre care am amintit mai sus, trimise de Federaţia minerilor la Ambasada sovietică nu-i dădeau pace lui Citrine şi altor lideri sindicali. Ei nu puteau să rămînă deoparte cînd diferite trade-unionuri trimiteau donaţii Fondului sovietic, cînd valul de simpatie în masă faţă de U.R.S.S. şi compasiunea faţă de suferinţele poporului ei deveniseră atît de puternice. Trebuiau să facă şi ei ceva. Trebuia captat entuziasmul maselor muncitoare şi îndreptat pe un „făgaş constituţional". Iată rădăcinile din care se trage acest fond. El se ocupa în special cu trimiterea în U.R.S.S. a unor obiecte călduroase pentru populaţia civilă şi a adoptat hotărîrea de a construi două spitale la Stalingrad. În primii doi ani de război, Fondul trade-unionurilor a strîns circa 500 000 de lire, o sumă destul de modestă dacă ţinem seama de faptul că Congresul trade-unionurilor reprezenta o organizaţie extrem de puternică şi bogată. Dar... în fruntea ei se afla Citrine, şi aceasta explică multe.

Multitudinea fondurilor a avut urmări neaşteptate pentru A. A. Maiskaia. Oamenii sînt oameni, ei îşi au ideile şi sentimentele lor. Fiecare dintre fondurile amintite voia să-şi desfăşoare activitatea în felul său. Uneori rezultatele erau bune, alteori această activitate se dovedea inutilă, ba chiar dăunătoare. Lui A. A. Maiskaia i-a revenit sarcina de a îndruma activitatea fondurilor amintite în aşa fel încît ele să-şi concentreze eforturile în direcţia care era mai necesară Uniunii Sovietice în momentul respectiv. O asemenea îndrumare nu era de loc uşoară şi necesita uneori o mare iscusinţă diplomatică. Şi, chiar dacă nu întotdeauna s-a soldat cu un succes deplin, a permis totuşi să se evite greşeli grave.

Şi mai era ceva. Nu întotdeauna oamenii care activau în cadrul diferitelor fonduri, iar uneori şi în cadrul aceluiaşi fond se înţe-

geau între ei. Se iscau tot felul de discuţii, frecuşuri, conflicte, care adeseori aveau repercusiuni asupra activităţii organizaţiilor. În astfel de ocazii, părţile interesate veneau de foarte multe ori la A. A. Maiskaia şi-i cereau să arbitreze. Astfel, A. A. Maiskaia era nevoită să caute soluţii pentru situaţii dintre cele mai complicate, cunoscînd că menirea diplomaţiei nu este cearta, ci buna înţelegere între oameni, ţări, popoare...

✤

Cea mai importantă şi cea mai vastă organizaţie de Cruce Roşie în Anglia în perioada războiului a fost, fără îndoială, Fondul de ajutorare a Rusiei, condus de d-na Churchill, din care pricină i se spunea adesea în limbaj curent Fondul mrs. Churchill.

Trebuie să arăt deschis că iniţial Crucea Roşie britanică oficială intenţionase probabil să trateze războiul care izbucnise în Răsărit într-un mod formal-birocratic. Curînd după 22 iunie, ea a trimis la ambasadă o donaţie de 75 000 de lire, şi cu aceasta activitatea ei a încetat pentru multă vreme. Urmîndu-i exemplul, au trimis donaţii şi organizaţiile de Cruce Roşie din Canada, din Norvegia şi Belgia. În cursul următoarelor trei luni nu s-a mai făcut nimic. Abia spre sfîrşitul lunii octombrie situaţia s-a schimbat radical : s-a anunţat cu mare pompă că pe lîngă Crucea Roşie britanică ia fiinţă un fond special denumit Fondul de ajutorare a Rusiei, a cărui conducere va fi preluată de d-na Churchill, soţia primului-ministru. Cum se explică această iniţiativă ?

Cred că o anumită influenţă a exercitat asupra guvernului desfăşurarea ajutorării obşteşti a U.R.S.S., care a luat în vremea aceea o mare amploare în Anglia. Dar a mai fost şi un alt motiv, mult mai important. Cu prilejul vizitei sale în U.R.S.S., care a avut loc în primăvara anului 1945, d-na Churchill mi-a descris în felul următor împrejurările în care a luat fiinţă fondul ei :

— M-a răscolit adînc marea dramă care s-a desfăşurat în ţara dumneavoastră îndată după agresiunea lui Hitler. M-am tot gîndit cu ce am putea să vă ajutăm. În vremea aceea se dezbătea foarte larg în Anglia problema celui de-al doilea front. Într-o zi am primit o scrisoare de la un grup de femei ai căror soţi şi fii erau înrolaţi în armata engleză. Ele insistau pentru deschiderea celui de-al doilea front. Atunci m-am gîndit : „Dacă aceste femei cer un al doilea front, fiind gata să riste viaţa celor dragi, înseamnă că noi trebuie să ajutăm neîntîrziat Rusia". Am arătat scrisoarea

primită soţului meu. El a răspuns că pînă la cel de-al doilea front mai este foarte mult. Asta m-a neliniştit foarte mult şi am început să mă gîndesc ce am putea face acum, imediat, pentru a ajuta ţara dumneavoastră. Atunci mi-a venit în minte ideea Fondului Crucii Roşii...

N-am motive să mă îndoiesc de sinceritatea subiectivă a d-nei Churchill. Dar elanul ei era în strînsă legătură cu stările de spirit ce domneau pe atunci în cercurile guvernante din Anglia. Am mai scris că în toamna anului 1941 miniştrii şi politicienii britanici simţeau o jenă faţă de noi, căci refuzaseră Uniunii Sovietice deschiderea neîntîrziată a celui de-al doilea front în nordul Franţei şi, drept compensare, erau gata să acorde ajutor aliatului sub diferite alte forme. Nu-i de mirare că ideea d-nei Churchill privind Fondul de ajutorare a Rusiei a fost primită cu vie simpatie de soţul ei şi s-a transformat foarte repede în realitate *. Întregul aparat administrativ şi de propagandă al guvernului a fost pus de îndată la dispoziţie d-nei Churchill, şi activitatea noului fond a progresat repede. În primii doi ani de război, pînă la plecarea noastră din Anglia, acest fond a strîns circa 2 500 000 de lire.

Vorbind despre activitatea Fondului mrs. Churchill, trebuie amintit despre o împrejurare întîmplătoare care a avut însă o anumită importanţă practică. Relaţiile dintre d-na Churchill şi A. A. Maiskaia au purtat un caracter prietenesc-diplomatic încă din anii dinainte de război. Acum acest lucru a fost de mare folos : cele două fonduri paralele — „al ambasadei“ şi „al soţiei premierului“ — funcţionau fără luptă şi concurenţă între ele. Cele două conducătoare se întîlneau adesea, dezbăteau problemele comune ale celor două fonduri şi, acolo unde era cazul, trăgeau linii de demarcaţie, ajutîndu-se reciproc pe măsura posibilităţilor. Ajutorul acordat de d-na Churchill fondului ambasadei a fost deosebit de preţios la procurarea medicamentelor, care erau în general insuficiente pe piaţă, şi la transportul încărcăturilor noastre de Cruce Roşie spre U.R.S.S., căci pe vasele care plecau la Murmansk sau Arhanghelsk autorităţile maritime militare rezervau de obicei tot „spaţiul“ lor pentru armament şi furnituri pur militare ; Crucea Roşie smulgea cu greu spaţiul necesar coletelor sale. Iar ajutorul lui A. A. Maiskaia dat fondului „soţiei premierului“ era foarte important pentru stabilirea liniei generale a activităţii sale. Iniţial, sub înrîurirea ajutoarelor sale recrutate mai ales din cadrul Crucii Roşii britanice, d-na Churchill s-a preocupat foarte mult de trimiterea în U.R.S.S. a lucrurilor călduroase pentru populaţia civilă. Desigur, aceasta era o sarcină importantă şi utilă. Pe atunci însă era mai acută nevoia de medicamente şi de instrumente medicale pentru necesităţile Armatei Roşii. A. A. Maiskaia a avut cîteva convorbiri cu d-na Churchill în problema respectivă, şi drept urmare activitatea fondului ei a fost îndrumată pe un făgaş mai corespunzător necesităţilor noastre. Aşa a fost, bunăoară, hotărîrea fondului condus de d-na Churchill de a înfiinţa la Rostov-pe-Don două spitale pentru ostaşii roşii răniţi.

Vorbind despre această perioadă, trebuie să arăt că, oricare ar fi fost calculele politice ale premierului, nu încape îndoială că d-na Churchill, ca om, era însufleţită de o sinceră pasiune în activitatea fondului său şi că a făcut tot ce i-a stat în puteri pentru a acorda ajutor U.R.S.S. În jurnalul meu, la data de 16 martie 1942 găsesc următoarea însemnare :

* *W. Churchill.* „The Second World War“, vol. III, p. 421.

Colete ale Crucii Roşii pregătite să fie trimise din Anglia în U.R.S.S.

„Churchill a vorbit cu entuziasm despre Armata Roşie şi a constatat creşterea impetuoasă a simpatiei şi a prestigiului de care se bucură U.R.S.S. în Anglia. El a adăugat rîzînd :

— Unde am ajuns ! Propria mea soţie este complet sovietizată... N-o auzi vorbind decît despre Crucea Roşie, despre Armata Roşie, despre soţia ambasadorului sovietic, căreia îi scrie, cu care vorbeşte la telefon şi alături de care ia cuvîntul la diferite demonstraţii !

Apoi, cu o sclipire şăgalnică în ochi, Churchill mi-a aruncat :

— N-aţi putea s-o alegeţi cumva într-unul din sovietele dumneavoastră ? Zău că ar merita !"

Firește, d-na Churchill n-a fost aleasă într-un soviet, dar în primăvara anului 1945, cînd a sosit în U.R.S.S., ea a fost primită de şeful guvernului sovietic, a făcut o mare călătorie prin Ţara sovietică şi a fost distinsă cu Ordinul „Steagul Roşu al Muncii". Cred că a meritat pe deplin această atenţie din partea noastră.

✤

In toamna anului 1943, la plecarea noastră din Anglia, atît soţia mea cît şi eu am încercat o mare satisfacţie făcînd bilanţul activităţii Fondului Crucii Roşii de pe lîngă ambasada sovietică ⋆. Această activitate a adus o contribuţie utilă la opera de ajutorare a ostaşilor răniţi şi bolnavi ai Armatei Roşii, precum şi de uşurare a situaţiei populaţiei civile ; ea a stimulat şi, într-o anumită măsură, a îndrumat eforturile englezilor privind organizarea ajutorării Uniunii Sovietice pe linia Crucii Roşii ; în sfîrşit, această activitate a dezvăluit milioanelor de englezi adevărul despre

⋆ In momentul plecării noastre din Anglia, suma totală colectată în decurs de doi ani de Crucea Roşie „a ambasadei" se ridica la 650 000 de lire ; în următorii doi ani, pînă la sfîrşitul războiului, s-au mai adăugat 150 000 de lire.

Nu este lipsit de interes să indic cifrele colectelor realizate de celelalte fonduri menţionate mai sus.

	La mijlocul anului 1943	Spre sfîrşitul războiului
Fondul mrs. Churchill	3 000 000 lire	8 000 000 lire
Fondul Hewlett Johnson	250 000 lire	800 000 lire
Fondul trade-unionurilor	500 000 lire	700 000 lire.

D-na Churchill (a doua din stînga) în timpul vizitării unui spital din Leningrad

poporul nostru şi despre lupta sa eroică, ceea ce era deosebit de important în prima perioadă — şi cea mai grea — a războiului, înainte de Stalingrad.

Zile grele

Au fost zile grele, foarte grele...

În mai 1942, hitleriştii au ocupat Peninsula Kerci. La 3 iulie, după a doua apărare eroică, care a durat 250 de zile, a căzut Sevastopolul. Întreaga Crimee a căzut în mîinile hitleriştilor. Ofensiva noastră de pe Frontul de sud-vest, din sectorul Harkov, începută la 12 mai, s-a lovit de o contraofensivă puternică a duşmanilor. Comandamentul suprem al frontului a cerut Cartierului general permisiunea de a se retrage temporar, dar Stalin a refuzat această soluţie. Ofensiva a continuat şi, drept rezultat, gruparea trupelor sovietice de la Harkov a ajuns în încercuirea inamicului. Cu mare greutate, ea a străpuns încercuirea şi a ieşit la Donеţul de nord, suferind însă pierderi foarte mari. La 28—30 iunie, duşmanul a început atacul asupra Voronejului şi localităţii Starîi Oskol. Trupele sovietice au opus o rezistenţă îndîrjită, izbutind să

oprească înaintarea nemţilor în acest sector al frontului, totuşi situaţia a rămas extrem de instabilă. La mijlocul lunii iulie, situaţia militară a devenit şi mai ameninţătoare...

Acum, după mulţi ani, ştim bine că Hitler a fost silit în oarecare măsură să ţină seama de învăţămintele anului 1941 şi să înţeleagă că nu-i ajung forţele pentru a desfăşura o mare ofensivă concomitent în trei direcţii — asupra Leningradului, Moscovei şi Ucrainei —, ceea ce încercase să facă în primul an de război. De aceea, în campania anului 1942, el şi-a propus sarcini mult mai limitate : ocuparea Leningradului şi ocuparea Caucazului şi a Volgăi inferioare cu uriaşele lor resurse naturale. Ţiţeiul de la Baku îl atrăgea în chip deosebit pe führer. Mai existau şi alte considerente importante care l-au determinat să-şi îndrepte lovitura principală spre sud : dacă Germania ar fi reuşit să pună piciorul în Caucaz, i s-ar fi deschis perspectiva ameţitoare a pătrunderii fără greutate în Iran, Siria, Egipt şi India. Imperiul britanic ar fi suferit pierderi ireparabile, iar Orientul Apropiat şi Mijlociu ar fi devenit provincii ale Germaniei...

Da, acum ştim prea bine acest lucru. Atunci însă, în primăvara şi vara anului 1942, puteam doar presupune că nemţii se pregătesc să ne dea cea mai gravă lovitură.

Abia pe la jumătatea lunii iulie, Cartierul general a înţeles adevăratele intenţii ale nemţilor. Din desfăşurarea operaţiilor militare se vădea tot mai limpede că de astă dată în centrul atenţiei inamicului se află Sudul. În ultimele zile ale lunii august, la Cartierul general a fost luată în studiu, în sfîrşit (din iniţiativa frontului), problema unei contralovituri sovietice în sud şi abia în a doua jumătate a lunii septembrie au fost întreprinşi primii paşi practici în vederea înfăptuirii ei.

Între timp, duşmanii se avîntau impetuos spre obiectivele care-i ademeneau. Hitler a creat două grupe de armate : aşa-numita grupă „A", care înainta în direcţia Caucazului, şi aşa-numita grupă „B", care înainta în direcţia Stalingradului. Pe la mijlocul lunii iulie, împingînd în mod sistematic trupele sovietice care li se opuneau cu îndîrjire, nemţii au ajuns la marele cot al Donului. La 25 iulie, grupa „A" a ocupat Rostov-pe-Don şi, dezvoltînd acest succes, a ocupat în continuare Novorossiisk, Maikop, sectorul Mineralnîie Vodî, şi, spre sfîrşitul lunii septembrie, a ieşit la Mozdok. Aici ea a întîmpinat o împotrivire atît de puternică încît a fost silită să oprească ofensiva, fără să ajungă nici pînă la Groznîi. În direcţia Stalingradului s-au dus vreme îndelungată lupte înverşunate în zona Kotelnikovo, Kletskaia, Kalaci ; cu toate acestea, la 23 august hitleriştii (Armata a 6-a a generalului Paulus) au reuşit pentru prima oară să atingă Volga, la nord-vest de Stalingrad. Toate acestea constituiau, fără îndoială, succese importante ale inamicului, dar el nu obţinuse principalul, deoarece trupele sovietice, învăţînd să lupte mai bine, îşi menţineau capacitatea de luptă. Ele au luptat bine şi, spre deosebire de primele luni de război, nu au admis nicăieri formarea unor „pungi" : cînd era cazul, ele se retrăgeau şi continuau să lupte pe poziţii noi.

De la Londra nu vedeam toate amănuntele acestei mari drame, toate reorganizările, regrupările petrecute în timpul luptelor, înlocuirea unor comandanţi cu alţii, însă tabloul de ansamblu mi-era perfect clar. Fără să facă economie de forţe şi mijloace, hitleriştii înaintau cu înverşunare către Volga şi Caucaz, iar ostaşii sovietici se apărau din răsputeri, luptau pînă la ultimul om, nu-şi precupeţeau sîngele şi, cu toate acestea, se retrăgeau încet, pas cu pas, agăţîndu-se cu îndîrjire de fiecare poziţie, de fiecare dîmb, de fiecare pîrîiaş, în faţa cumplitei avalanşe de foc şi metal. Fără voie, ne puneam întrebarea : ce se va întîmpla mai departe ? Va rezista oare Armata Roşie în faţa duşmanului blestemat ? Va menţine Stalingradul ? Va putea apăra Caucazul ?... Cu cît pătrundeau duşmanii mai adînc în stepele Donului, cu cît se apropiau mai mult de Volga şi de poalele munţilor Caucaz, cu atît mai chinuitoare devenea această întrebare.

Către mijlocul lunii septembrie, nemţii au ajuns pînă la Stalingrad, şi luptele au început la periferiile oraşului. Peste două săptămîni, inamicul a reuşit să ocupe centrul şi partea de sud a oraşului. Gorganul lui Mamai trecea dintr-o mînă într-alta. Linia frontului trecea peste teritoriul uzinei de tractoare, însă halele şi atelierele rămase în mîinile noastre continuau să lucreze, reparînd tancurile avariate, automobilele scoase din uz, armele deteriorate în lupte. Ziua de 14 octombrie a fost deosebit de agitată : se dădeau lupte pentru fiecare casă, pentru fiecare etaj, pentru fiecare scară. Nemţii au reuşit să atingă Volga chiar pe teritoriul oraşului.

Am păstrat copia scrisorii mele către M. M. Litvinov expediată la sfîrşitul lunii octombrie 1942. Maxim Maximovici era pe vremea aceea ambasador în S.U.A., şi cu orice ocazie prielnică făceam schimb de păreri şi noutăţi. Această scrisoare arată grăitor starea de spirit pe care mi-au provocat-o evenimentele ce se petreceau pe Volga.

„În ultima lună — îi comunicam lui Litvinov — trăiesc numai cu gîndul la Stalingrad. Ca să fiu mai precis, mă chinuieşte tot ce se întîmplă acolo. Un tablou groaznic şi totodată eroic. Nu ştiu dacă a mai existat ceva asemănător în istorie. Cred că nu. Şi mă tot frămînt, mă gîndesc, mă gîndesc la nesfîrşit : oare vom rezista pe Volga ? În mod obiectiv s-ar părea că situaţia este desperată. Goebbels a şi început să ţipe că Stalingradul a căzut, că n-au rămas decît unele focare de rezistenţă şi că lichidarea lor nu mai este de resortul armatei, ci al unităţilor poliţieneşti. Goebbels, desigur, exagerează, dar şi după buletinele noastre informative situaţia este critică. Cu toate acestea nu cred, nu pot să cred că e posibilă căderea Stalingradului ! Undeva în adîncul sufletului meu păstrez speranţa spontan izvorîtă că acesta nu poate fi sfîrşitul. Însăşi măreţia eroismului de care au dat dovadă ai noştri la Stalingrad impune cu necesitate continuarea lui. Ah, dacă această speranţă nu m-ar înşela !... Poate că în ea se reflectă adevărul de semnificaţie istorică măreaţă că în vremurile cele mai vitrege ţara noastră nu a pierit niciodată. Sînt sigur că ea nu va pieri nici acum".

✻

Vara şi toamna anului 1942 au fost grele pentru Uniunea Sovietică. Ele au fost grele şi pentru Anglia. În memoriile sale de război, Churchill scrie :

„De 28 de luni mă aflam la putere * şi în tot acest răstimp am suferit aproape fără întrerupere înfrîngeri militare. Am fost martori ai căderii Franţei şi ai atacurilor aeriene asupra Angliei. Totuşi invazia asupra insulei nu a avut loc. Am păstrat Egiptul. Am rămas în viaţă, dar strînşi în chingi... Faptul că acum nu luptam singuri, ci în alianţă cu două dintre cele mai puternice naţiuni din lume, care luptau cu înverşunare alături de noi, ne întărea încrederea în victoria finală. Dar faptul acesta, deşi înlătura sentimentul pericolului de moarte, ne aţîţa spiritul critic. Oare mai trebuie să ne mirăm că au fost puse sub semnul întrebării caracterul şi sistemul de desfăşurare a războiului a căror răspundere îmi revenea pe de-a-ntregul ?" **

La cele arătate se mai adăugau imensele greutăţi de pe mare.

* Churchill a venit în fruntea guvernului la 10 mai 1940.
** *W. Churchill.* „The Second World War", vol. IV, p. 493.

În cele 28 de luni despre care vorbeşte Churchill au fost scufundate o serie de nave dintre cele mai mari ale flotei militare britanice (printre care unităţi de bază, ca, de pildă, vasul de linie „Ducele de Wales" şi crucişătoarele de linie „Repulse" şi „Hood"). În urma acţiunilor aviaţiei germane şi a submarinelor germane au pierit lunar nave comerciale cu un tonaj de circa 600 000 de tone, cu echipajul şi încărcăturile respective. Anglia (chiar cu ajutorul S.U.A.) reuşea cu mare greutate să menţină importul de produse alimentare şi de materii prime la nivelul minim necesar.

În această situaţie, terenul de sub picioarele lui Churchill începu să se clatine din nou. În cercurile guvernamentale izbucniră discuţii şi se iviră divergenţe în problema modului în care trebuie continuat războiul. Pe vremea aceea nu-mi erau cunoscute toate amănuntele pe care Churchill le-a descris ulterior în memoriile sale de război, în esenţă însă ştiam destul de bine totul încă de pe atunci.

Un grup de critici, în fruntea căruia se afla lordul Trenchard, miza în primul rînd pe arma aeriană. O dată am avut ocazia să discut pe această temă cu mareşalul Harris. El mi-a spus fără ocol :

— Dacă aş avea la dispoziţie suficiente avioane şi piloţi, aş cîştiga războiul în timpul cel mai scurt, zdrobind Germania pînă la temelii. Dar nu-i am — aici e buba !

Am început să obiectez şi să argumentez că faimoasa „doctrină Due" * exagerează foarte mult importanţa aviaţiei, dar Harris n-a vrut nici în ruptul capului să fie de acord cu mine. Mi-a arătat chiar unele calcule concrete cu privire la numărul bombardierelor şi al avioanelor de vînătoare necesare pentru a anihila orice posibilitate de rezistenţă din partea Germaniei.

Un alt grup de critici susţinea că Anglia, aşa cum s-a întîmplat de atîtea ori în trecut, trebuie să se orienteze spre un război de durată şi, în consecinţă, să se pregătească din punct de vedere material şi psihologic pentru a purta acest război. Îmi amintesc că în toamna anului 1942 lordul Hankey, unul dintre principalii reprezentanţi ai acestei şcoli de cunctatori, a publicat, dacă nu mă înşel, în „Sunday Times" un amplu articol, în care demonstra că cel de-al doilea război mondial va dura cel puţin zece ani.

Al treilea grup de critici, al cărui exponent strălucit a fost Stafford Cripps, susţinea că întregul mecanism de conducere a

* Cu puţin înainte de cel de-al doilea război mondial, generalul italian Due demonstra posibilitatea de a cîştiga războiul numai cu ajutorul aviaţiei.

războiului trebuie restructurat radical. Cripps socotea necesar să se introducă în purtarea războiului cît mai multe elemente de planificare centralizată, preconizînd crearea în acest scop a unui Directorat de planificare a războiului alcătuit din Churchill ca ministru al apărării şi trei consilieri superiori care să nu fie ocupaţi cu nici un fel de treburi departamentale, pentru a-şi putea consacra tot timpul şi energia problemelor războiului. Directoratul ar fi avut misiunea să elaboreze strategia de război şi planurile viitoarelor operaţii militare, înlocuind Comitetul şefilor de state-majore existent atunci.

Pe fiecare teatru de acţiuni militare, operaţiile urmau să fie conduse de un singur comandant, subordonat nemijlocit Directoratului. Sub conducerea acestuia trebuia să se afle toate genurile de arme de pe teren : el trebuia să fie ajutat de un mic stat-major unificat al forţelor militare terestre, aeriene şi maritime ale teatrului respectiv de acţiuni militare.

Churchill nu a fost de acord cu planul lui Cripps, considerîndu-l lipsit de spirit practic. Expunîndu-mi odată, în linii mari, planul său, Cripps mi-a spus :

— Winston mă crede un visător utopic, iar eu sînt ferm convins că planul meu constituie calea cea mai scurtă către victorie !

Cripps şi Churchill nu au putut ajunge la o înţelegere. Drept urmare, Cripps a declarat că iese din cabinetul de război, care purta răspunderea pentru conducerea generală a războiului ; în schimb era dispus să rămînă în guvern ca ministru titular al unui departament. Churchill i-a încredinţat Ministerul Construcţiei de Avioane, în fruntea căruia Cripps a şi rămas pînă la sfîrşitul războiului.

Această luptă internă a frămîntat timp de cîteva luni cercurile guvernamentale şi la un moment dat s-a pus chiar problema demisiei premierului. Cu toate acestea, în general, opinia publică (nu numai în sînul cercurilor guvernante, dar şi în masele largi populare) înclina, în ultimă instanţă, spre evitarea oricăror experimentări. Englezii au o zicală : „Nu schimbi caii cînd treci peste rîu". Spiritul acestei zicale a triumfat şi în acest caz.

✤

La sfîrşitul lunii septembrie 1942 am avut prilejul să discut mai îndelung cu Lloyd George. Bătrînul era extrem de neliniştit în ceea ce priveşte perspectivele războiului şi recunoştea cu toată

sinceritatea situaţia grea a coaliţiei antihitleriste. După o succintă caracterizare a situaţiei de pe fiecare front, Lloyd George a spus în încheiere :

— Fiecare front îşi are, desigur, importanţa sa, ba chiar unele dintre fronturile noastre au o foarte mare importanţă ; cu toate acestea, lucrul cel mai de seamă este ceea ce se petrece acum pe malurile Volgăi. Este, într-adevăr, o bătălie de importanţă mondială. Dacă dumneavoastră o cîştigaţi, Hitler şi toţi acoliţii lui vor pieri. Nu deodată, cît ai bate din palme, ci abia în ultima instanţă, însă vor pieri, vor pieri definitiv... Dar dacă veţi pierde această bătălie...

Lloyd George a făcut o mică pauză, apoi, cu un efort vizibil, a încheiat :

— Atunci... mă cutremur gîndindu-mă ce se va întîmpla cu omenirea... Destinele lumii depind pe de-a-ntregul de deznodămîntul evenimentelor de pe Volga... Vă urez din tot sufletul cea mai deplină victorie !

✤

Din aceste zile pline de zbucium şi nelinişte (cît de straniu se împletesc uneori în viaţă cele triste cu cele luminoase !) mi s-au întipărit în memorie două amintiri vii şi însufleţitoare... Stafford Cripps, cu care eram în relaţii de prietenie, m-a invitat într-o zi, împreună cu soţia mea, s-o ascultăm pe vestita pianistă londoneză Myra Hess. Ne-am înţeles că mai întîi vom lua masa la restaurantul francez din Soho (cartier din centrul Londrei, frecventat de străini) şi apoi ne vom duce cu toţii la locuinţa pianistei, prietenă apropiată a familiei Cripps.

La ora stabilită mă aflam cu soţia în Soho, la ora stabilită am cinat cu soţii Cripps la restaurant. Am stat cu ei de vorbă pe diferite teme la ordinea zilei şi tocmai ne pregăteam să pornim spre casa Myrei Hess... Deodată au început să vuiască sirenele. Începea o incursiune a bombardierelor germane asupra Londrei. După agresiunea Germaniei împotriva U.R.S.S., cumplitele atacuri aeriene asupra Angliei încetaseră ; totuşi, din cînd în cînd, Göring căuta să le amintească britanicilor că nu i-a uitat şi, ca un semn de atenţie din partea lui, se arăta gata să-i distreze cu jucăriile sale diabolice.

Ce era de făcut ? Am fi putut să rămînem la restaurant şi să aşteptăm sfîrşitul incursiunii în adăpostul care exista pe lîngă

acest local. Am preferat însă să nu ne lipsim de mult-aşteptata plăcere, aşa că am pornit cu maşina spre Myra Hess, care locuia în partea de nord-vest a Londrei. Drumul a fost destul de lung şi în jurul nostru bombele explodau neîncetat, cu un zgomot înfiorător. În cele din urmă am ajuns. Myra Hess, foarte curajoasă, cînd ne-a văzut, a exclamat cu bucurie :

— Ei, slavă domnului că aţi sosit cu bine ! Mi-a fost teamă că din pricina acestei incursiuni neroade seara noastră muzicală nu va mai putea să aibă loc.

Pianista ne-a oferit cîte o ceaşcă de ceai, apoi s-a aşezat la pian. Bombardamentul continua şi cînd ici, cînd colo izbucneau trîmbe de foc. Myra Hess rămase o clipă pe gînduri, căutînd parcă să-şi amintească ceva important, şi deodată atinse clapele. Răsună celebra „Appassionata" a lui Beethoven...

Myra Hess cînta întotdeauna foarte frumos. Dar acum — poate datorită emoţiei profunde, produse de situaţia dramatică — ea s-a întrecut pe sine însăşi. Sunetele minunate se revărsau ca un torent plin de pasiune, punînd stăpînire pe raţiune, captivînd inimile. O ascultam ca vrăjiţi, fără a lua în seamă urletele „junkers"-ilor, fără a da vreo atenţie sinistrelor zgomote ale incursiunii ce se potolea treptat.

După ce Myra Hess termină de cîntat, am tăcut îndelung, nemişcaţi. Mă gîndeam : „Dacă există pe lume asemenea lucruri ca «Appassionata», dacă oamenii pot să simtă atît de profund minunata ei armonie, neluînd în seamă bubuitul şi vuietul bombardierelor, înseamnă că încă nu este totul pierdut... Înseamnă că vom învinge !..."

Cealaltă amintire este întrucîtva diferită de prima.

La începutul lunii noiembrie 1942 au sosit la Londra trei comsomolişti sovietici : N. Krasavcenko, V. Pcelinţev şi L. Pavlicenko. În zilele acelea, aliaţii depuneau mari eforturi pentru a mobiliza tineretul de diferite naţiuni la lupta împotriva statelor fasciste. Era vorba de o mobilizare atît pe plan militar cît şi spiritual. În acest scop, în S.U.A. şi Anglia au fost organizate mari conferinţe internaţionale ale tineretului, la care cei trei tineri din ţara noastră reprezentau Uniunea Sovietică.

Comsomoliştii noştri au fost mai întîi în America, unde Eleanor Roosevelt, soţia preşedintelui, i-a întîmpinat cu o deosebită căldură, iar din America au sosit în Anglia.

Se înţelege că ambasada noastră a organizat o primire cît se poate de prietenească delegaţiei şi i-a dat tot concursul în îndeplinirea sarcinilor ei. Delegaţia a participat nu numai la Conferinţa internaţională a tineretului care s-a ţinut la Londra, dar s-a deplasat într-o serie de regiuni din Anglia, vorbind pretutindeni în faţa unui auditoriu alcătuit din tineri, povestindu-le adevărul despre Ţara sovietică şi subliniind extraordinara importanţă a celui de-al doilea front pentru înfrîngerea cît mai grabnică a Germaniei hitleriste. Tinerii noştri tovarăşi s-au bucurat pretutindeni de mare succes, iar Ludmila Pavlicenko s-a bucurat de o atenţie cu totul deosebită. Şi pe bună dreptate. Studentă a Universităţii din Kiev, ea a devenit unul dintre cei mai buni trăgători de elită de pe frontul sovietic şi cînd a plecat în străinătate răpusese 309 soldaţi şi ofiţeri germani. Îmi amintesc cît de „asaltată" a fost ea în timpul marii recepţii organizate la ambasadă cu prilejul aniversării Revoluţiei din Octombrie. Este neîndoios că în timpul vizitei lor pe Insulele britanice comsomoliştii noştri au îndeplinit o misiune importantă şi utilă. Ei au reprezentat admirabil tineretul Uniunii Sovietice, curajos şi plin de vigoare, însufleţit de o încredere nestrămutată în viitorul ţării sale şi al poporului său. Acesta era lucrul principal, care i-a impresionat profund pe englezii care au venit în contact cu comsomoliştii noştri ; mulţi dintre ei spuneau după aceea : „O ţară care are un asemenea tineret nu poate fi învinsă !"

La 14 noiembrie, la invitaţia Conferinţei internaţionale a tineretului, am avut ocazia să vorbesc în faţa participanţilor ei despre situaţia internaţională ; cînd recitesc acum, după trecerea atîtor ani, textul acestei cuvîntări, mă impresionează mai ales spiritul optimist de care era pătruns. „Conferinţa voastră — am spus eu atunci — s-a întrunit într-un moment cînd pe fronturile din întreaga lume au loc schimbări foarte importante... Simţim cea dintîi adiere proaspătă prin atmosfera încărcată, apăsătoare pe care au respirat-o pînă acum Naţiunile Unite".

Cuvîntarea aceasta a fost rostită încă înainte de începerea contraofensivei noastre de la Stalingrad ! Probabil că în momentul acela războiul mondial se apropia de marea cotitură, şi acest lucru îl simţeau cu toţii, de ambele părţi ale frontului. Nu degeaba a strigat Hitler de două ori isteric în cuvîntările sale din octombrie-noiembrie 1942 : „Eu nu capitulez !"

În dimineaţa zilei de 20 noiembrie am primit de la Moscova un mesaj urgent al lui Stalin adresat lui Churchill. În el se spunea :

„Operaţiile ofensive în regiunea Stalingrad au început în sectoarele de sud şi nord-vest. Prima etapă a operaţiilor ofensive urmăreşte ocuparea căii ferate Stalingrad—Lihaia şi dezorganizarea comunicaţiilor grupului de trupe germane de la Stalingrad. În sectorul de nord-vest, frontul trupelor germane a fost străpuns pe o lungime de 22 km, iar în sectorul sudic, pe o lungime de 12 km. Operaţia se desfăşoară satisfăcător" ⋆.

În sfîrşit ! — mi-a trecut fulgerător prin minte. Eram profund tulburat şi aproape că-mi venea să joc de bucurie. Am tradus îndată mesajul în limba engleză şi l-am înmînat lui Churchill. Acesta, după ce a parcurs în grabă textul, mi-a spus oarecum îngîndurat :

— Este o noutate admirabilă... Dacă... dacă ofensiva dumneavoastră nu se vlăguieşte în cîteva zile.

— Nu se vlăguieşte ! — am exclamat eu.

În fond, în momentul acela nu aveam nici un fel de dovezi palpabile pentru a susţine acest lucru, dar doream nespus să fie aşa şi nu-mi puteam închipui ca Stalin să-i trimită lui Churchill un mesaj atît de optimist fără a avea temeiuri suficiente. De altfel, mi-am amintit cum am reacţionat cu aproape un an în urmă, în ajunul plecării lui Eden la Moscova, văzînd îndoiala lui Churchill în ceea ce priveşte locul unde se vor purta tratativele anglo-sovietice : la Moscova sau la Kuibîşev (atrag atenţia că în decembrie 1941 nemţii se aflau la porţile capitalei). Îi spusesem atunci premierului cu adîncă convingere : „Sigur că la Moscova !" Şi s-a dovedit că am avut dreptate. Acum îmi ziceam cu încăpăţînare : „Voi avea dreptate şi de astă dată".

Churchill, care în ziua aceea memorabilă, de 20 noiembrie, era absorbit de invazia anglo-americană abia începută în Africa de nord (despre care voi relata mai amănunţit în cele ce urmează), mi-a vorbit despre caracterul convenţional al tuturor calculelor strategice :

— Debarcarea noastră în Algeria şi în alte părţi a reuşit cît se poate de bine ; în schimb, desfăşurarea în continuare a operaţiilor

⋆ „Corespondenţa...", vol. I, p. 92.

aduce surprize şi deziluzii... Merge mai încet decît am sperat şi ne-am aşteptat : mereu ies la iveală noi greutăţi, pe care nu le-am prevăzut.

Apoi, dorind să atenueze impresia produsă de scepticismul său în privinţa contraofensivei sovietice pe Volga, Churchill a adăugat :

— În orice caz vă urez din toată inima cele mai mari succese în bătălia de la Stalingrad !

Aşa a început marea cotitură, căreia i-a fost sortit să devină punctul crucial al celui de-al doilea război mondial.

✻

Nu voi descrie amănunţit evenimentele de la Stalingrad. Ele sînt binecunoscute, despre ele au fost publicate mai multe lucrări valoroase ⋆. Cu toate acestea, pentru o mai bună înţelegere a celor ce voi relata, trebuie să mă opresc la jaloanele principale ale acestei remarcabile bătălii.

La 19 noiembrie 1942, unităţile Armatei Roşii, concentrate la est şi nord-est de Stalingrad, au trecut la o contraofensivă energică împotriva trupelor germane.

Lovitura dată de Armata Roşie s-a produs subit, ceea ce poate să pară un miracol. Hitleriştii nu se aşteptaseră la una ca asta. După o gigantică pregătire de artilerie, diviziile sovietice au străpuns liniile germane pe ambele flancuri, desfăşurînd apoi o acţiune impetuoasă de învăluire a Armatei a 6-a germane de sub comanda generalului Paulus, care opera la Stalingrad. La 23 noiembrie, această armată era încercuită, iar la 30 noiembrie 300 000 de nemţi erau încercuiţi complet de unităţile sovietice.

Hitler a încercat să străpungă din afară încercuirea sovietică şi să-l elibereze în felul acesta pe Paulus. A fost creat în mare grabă un puternic grup de armate germane sub comanda feldmareşalului E. Mannstein. La 12 decembrie a fost dezlănţuită o impetuoasă ofensivă din direcţia Kotelnikovo împotriva trupelor sovietice care-l blocaseră pe Paulus. Încercarea de eliberare a Armatei a 6-a din „pungă" a eşuat.

La 8 ianuarie 1943, pentru a evita jertfele şi suferinţele inutile, comandamentul sovietic i-a propus lui Paulus să se predea, garantînd tuturor soldaţilor, ofiţerilor şi generalilor germani viaţa şi securitatea, iar după terminarea războiului întoarcerea în Germania

⋆ *A. M. Samsonov.* „Bătălia de la Stalingrad", Moscova, 1960 ; „Marea victorie de pe Volga". Carte apărută sub îngrijirea lui K. K. Rokossovski. Moscova, 1965.

sau în oricare altă țară, la alegerea lor. Dar Hitler nici acum nu voia să audă despre capitulare. În consecință, Paulus a respins propunerea sovietică.

La 10 ianuarie a început lichidarea Armatei a 6-a. La 2 februarie s-au predat ultimele rămășițe ale grupului hitlerist încercuit la nord de Stalingrad.

Așa s-a încheiat marea bătălie, care va rămîne pentru totdeauna una dintre luptele hotărîtoare din istoria omenirii. Armata Roșie a luat 91 000 de prizonieri, printre care 24 de generali și circa 2 500 de ofițeri. Urletele și gesturile isterice ale lui Hitler prilejuite de aceste evenimente au scos și mai viu în evidență proporțiile grandioase ale succesului sovietic.

Succesele noastre nu s-au terminat la Stalingrad. Acum hitleriștii erau siliți să evacueze grabnic Caucazul de nord. Armata Roșie a eliberat orașele Rostov-pe-Don, Harkov, Kursk, bazinul Donețului și a ieșit la Nipru. La celălalt capăt al frontului, Armata Roșie a străpuns blocada Leningradului. Ofensiva trupelor sovietice a continuat pînă la sfîrșitul lunii februarie. Renăscută ca voinicul din poveste, această nobilă oaste a muncitorilor și țăranilor se avînta năprasnic spre apus, alungînd hoardele hitleriste.

Războiul din Africa

Concomitent cu marea bătălie de pe Volga aveau loc evenimente importante în Africa de nord.

Am relatat mai sus că în toamna anului 1940, îndată după căderea Franței, Mussolini a hotărît să ocupe Egiptul pentru a da astfel o grea lovitură intereselor Imperiului britanic. Situația părea întru totul favorabilă dictatorului italian : Abisinia, Eritreea, Somalia se aflau sub călcîiul lui ; în Libia, de-a lungul autostrăzii ce se-ntindea pe țărmul sudic al Mării Mediterane au fost înșirați aproape 200 000 de soldați italieni, în timp ce englezii nu aveau în Egipt decît vreo 50 000 de oameni, care duceau lipsă acută de armament. Pe deasupra, regele Faruk al Egiptului, împreună cu întregul său anturaj, manifesta vădite simpatii față de statele fasciste (mai cu seamă față de Italia), sabotînd din răsputeri măsurile de apărare luate de englezi.

La 13 septembrie 1940, mareșalul Graziani, comandantul forțelor italiene în Africa de nord, a început ofensiva în direcția

Egiptului și peste patru zile a ocupat Sidi Barani, care se afla pe teritoriul egiptean. Dar, din diferite motive — printre care un rol destul de important l-au jucat divergențele ivite între Graziani și Mussolini —, acest succes nu a fost exploatat în continuare ; în operațiile militare a survenit o pauză, care a durat aproape trei luni. De această pauză au profitat englezii. Aruncînd în Egipt noi trupe și armament suplimentar, ei au trecut la începutul lunii decembrie 1940 la o reușită contraofensivă și pînă în 8 februarie 1941 i-au silit pe italieni să se retragă pînă la Benghazi, așezat aproximativ la jumătatea drumului dintre Alexandria și Tunis. În același timp s-au răsculat Abisinia, Eritreea, Somalia, care, cu ajutorul energic al Angliei, au lichidat „Imperiul Africii de răsărit" al lui Mussolini.

În martie 1941, Hitler a trimis în Africa de nord, pentru salvarea aliatului său italian, primele trupe germane. Unitățile unificate germano-italiene au trecut la contraofensivă împotriva englezilor, pe care i-au scos din Benghazi, silindu-i să se retragă spre răsărit, către fortăreața Tobruk. Aici operațiile militare s-au oprit din nou pentru mai multe luni.

Abia în mai 1942 au fost reluate luptele din Africa de nord. Considerabil întărite, trupele germano-italiene de sub comanda lui Rommel i-au atacat pe englezi. La 20 iunie a căzut fortăreața Tobruk și a început înaintarea rapidă spre răsărit. Către sfîrșitul lunii iulie, armata britanică s-a întărit în tranșeele din zona El Alamein, doar la vreo sută de kilometri vest de Alexandria. S-a creat o situație foarte primejdioasă, însă, spre norocul englezilor, trupele germano-italiene erau în momentul acela atît de sleite și vlăguite încît au fost silite să se oprească ca să mai prindă puteri. Acalmia a durat circa trei luni, și englezii au profitat pentru a doua oară de această pauză atît de binevenită, aducînd în Egipt trupe și armament și, mai ales, reorganizîndu-și radical întregul comandament din Orientul Apropiat. La sfîrșitul lunii august 1942, întorcîndu-se de la Moscova la Londra, Churchill s-a oprit la Cairo, a vizitat personal fronturile, interesîndu-se în amănunțime de situația lor, după care a luat o serie de măsuri hotărîtoare : în fruntea comandamentului din Orientul Mijlociu a fost pus generalul Alexander, iar în fruntea Armatei a 8-a, care opera pe frontul din Egipt, generalul Montgomery. Aceștia erau considerați cei mai capabili generali britanici. Rezultatele n-au întîrziat să se arate.

La 23 octombrie 1942, Armata a 8-a a trecut la ofensivă la El Alamein împotriva trupelor germano-italiene de sub comanda lui Rommel. Ofensiva s-a soldat cu un considerabil succes, şi la 5 noiembrie inamicul a fost silit să înceapă retragerea. Montgomery înainta pe urmele lui, hărţuindu-l neîncetat, fără să-i dea o clipă de răgaz. În rîndurile trupelor germano-italiene a început dezorganizarea : hitleriştii acaparau mijloacele de transport puse la dispoziţia trupelor şi fugeau în mare grabă spre apus, părăsindu-i pe italieni la voia întîmplării. Aceasta a uşurat, firește, sarcina englezilor. Montgomery ataca neobosit, iar Rommel se retrăgea rapid. La 4 februarie 1943, Armata a 8-a a trecut graniţa Tunisiei dinspre răsărit, silindu-l pe Rommel să părăsească pentru totdeauna Egiptul şi Libia. De atunci, aceste regiuni importante din punct de vedere strategic şi politic au trecut definitiv sub controlul englezilor, uşurînd considerabil realizarea celei de-a doua mari operaţii militare, cunoscută sub denumirea convenţională „Torţa".

✻

În paginile anterioare am arătat cum a reuşit Churchill să obţină în iunie 1942 adoptarea operaţiei „Torţa" (invazia în Africa de nord) ca principala operaţie anglo-americană în iarna 1942—1943. Din august a început pregătirea acestei operaţii extrem de complexe şi multilaterale.

Trebuia transportată pe cale maritimă o uriaşă armată modernă din S.U.A. şi Anglia. O parte din trupe urma să navigheze spre ţărmurile Africii de nord direct din America ; cealaltă parte urma să parcurgă o distanţă mult mai mică (venind totuşi de la o considerabilă depărtare) — din Anglia. Într-un anumit punct, aceste două părţi trebuiau să facă joncţiunea, după care urmau să acţioneze pe baza unui plan strategic unic. Trebuia păstrat secretul cel puţin al momentelor mai importante ale operaţiei, ceea ce, în condiţiile situaţiei din apus, nu era uşor. Flota care transporta armata trebuia ferită de forţele submarine şi aeriene inamice. Trebuia asigurată neutralitatea Spaniei franchiste. Trebuia învinsă — pe cît posibil, fără vărsare de sînge — rezistenţa generalilor francezi şi a trupelor lor cazate în Tunisia, Algeria, Maroc, care recunoscuseră în mod formal guvernul de la Vichy. Trebuia, îndată după ocuparea ţărmurilor nordice ale Africii, să se pună la punct conducerea militară şi administrativă în regiunile ocupate. Trebuia, în sfîrşit, să se desăvîrşească cît mai repede cu putinţă operaţia „Torţa", aceasta constituind premisa pentru operaţia „Overlord" (invazia în Franţa), a cărei realizare în 1943 figura în programul strategic al aliaţilor.

Către sfîrşitul lunii octombrie, tocmai cînd Armata a 8-a şi-a început ofensiva victorioasă la El Alamein, pregătirea „Torţei" era în linii mari încheiată, şi la 8 noiembrie 1942 a început invazia anglo-americană în Africa de nord. Ea a avut loc simultan la Alger, Oran, Casablanca, Dakar şi în alte cîteva porturi. Pentru a uşura ocuparea acestor porturi, întregii operaţii i s-a imprimat în mod intenţionat un caracter „american", încît chiar şi trupele engleze erau îmbrăcate în uniforme americane. Se considera că militarii francezi din Africa se vor împăca mai uşor cu invazia S.U.A., faţă de care nu manifestau vreo ostilitate. Dimpotrivă, Angliei ei nu-i puteau ierta distrugerea flotei maritime militare franceze în iulie 1940 *. Acest calcul a fost justificat într-o mare măsură, şi ocuparea celor mai importante porturi ale Africii de nord franceze le-a revenit anglo-americanilor „ieftin" **, după cum scrie Churchill în memoriile sale.

Debarcînd pe pămîntul nord-african, anglo-americanii au încercat, firește, să desfăşoare operaţii militare pentru a-şi consolida aici cît mai repede poziţiile. În Algeria şi Maroc, ei au reuşit să facă acest lucru relativ uşor ; în Tunisia însă s-a întîmplat altfel. Hitler a hotărît să dea în această colonie franceză o bătălie serioasă. La 9 noiembrie, chiar a doua zi după începerea invaziei anglo-americane, au sosit în Tunisia pe calea aerului primele unităţi germane. Spre sfîrşitul lunii noiembrie, efectivul forţelor germane în Tunisia ajunsese la 15 000 şi ulterior a continuat să crească, ajungînd în cele din urmă pînă la 100 000. Au sosit aici, de asemenea, un mare număr de avioane germane, ba chiar şi tancuri. În cele din urmă, Hitler a reuşit să creeze în Tunisia o mare concentrare de forţe — după proporţiile africane —, care, sub comanda lui Rommel, a frînat considerabil desăvîrşirea operaţiei „Torţa".

Comandantul suprem anglo-american al acestei operaţii, generalul Eisenhower, a dat înapoi în faţa lui Rommel, renunţînd la intenţia de a ocupa printr-o lovitură rapidă Tunisia, deşi trupele anglo-americane se aflau doar la 20 km de oraşul Tunis. Eisenhower a preferat să se ocupe de acumularea forţelor şi de alte măsuri pregătitoare de mai lungă durată. Aceasta i-a dat posibilitate lui

* Vezi mai sus „Căderea Franţei".

** *W. Churchill.* „The Second World War", vol. IV, p. 564.

Rommel să treacă la ofensivă şi să-i dea considerabil înapoi pe anglo-americani, cu toate că, aşa cum s-a mai amintit, Armata a 8-a engleză, de sub comanda lui Montgomery, intrase la 4 februarie în Tunisia dinspre răsărit.

Operaţia „Torţa" avea nu numai o importanţă militară, ea avea şi un extrem de important aspect politic-administrativ.

Teritoriile ocupate de anglo-americani se deosebeau oarecum între ele prin statutul juridic al fiecăruia : Tunisia fusese pur şi simplu o colonie a Franţei, Algeria — un departament al Franţei, iar Marocul — un protectorat al ei. În realitate însă, Franţa fusese pur şi simplu „stăpînă" în cele trei state. Peste tot se aflau garnizoane franceze sub comanda unor generali francezi, peste tot autorităţile administrative se aflau în mîinile francezilor, în special ale militarilor francezi. După căderea Franţei, în iunie 1940, toate posesiunile ei africane au recunoscut guvernul de la Vichy şi conducătorii lor aveau o atitudine vădit ostilă faţă de Anglia, care nimicise, după cum s-a mai amintit, flota maritimă militară franceză. Un aspect dintre cele mai importante în pregătirea „Torţei" era atragerea de partea anglo-americanilor sau, cel puţin, neutralizarea trupelor franceze şi a administraţiei franceze din posesiunile nord-africane ale Franţei. În situaţia creată, această sarcină putea fi soluţionată mai uşor de diplomaţia americană (şi nu de cea engleză). Într-adevăr, în toamna anului 1942, în Africa de nord franceză a sosit reprezentantul politic al S.U.A., Robert Murphy. El a desfăşurat aici o largă activitate de „persuasiune" a liderilor militari şi administrativi francezi, obţinînd în acest sens succese importante ; deşi nu toţi au fost de acord cu invazia anglo-americană, mulţi înclinau să privească operaţia „Torţa", în situaţia dată, ca răul cel mai mic.

După debarcarea anglo-americană s-a pus însă în mod acut problema cine să preia conducerea maşinii politice-administrative franceze din Africa de nord. Era neîndoielnic că trebuia să fie un francez, dar cine anume ? Se profilau în momentul acela două candidaturi : Giraud şi de Gaulle. Giraud era un cunoscut general francez, care tocmai evadase în chip senzaţional din prizonieratul german, prea puţin priceput în politică, un om care se orienta în general către S.U.A. ; de Gaulle era conducătorul Mişcării francezilor liberi, patriot francez de factură veche, un om cu un caracter dîrz şi independent.

Roosevelt îl proteja pe Giraud şi voia să-l vadă şef militar şi administrativ al Africii de nord. Preşedintele american era în acelaşi timp vădit ostil lui de Gaulle, care, după părerea lui, dădea dovadă de prea multă independenţă şi îndărătnicie în părerile sale şi în politică. Însă Giraud, pe care americanii l-au şi adus în ajunul invaziei la Gibraltar, a fost întîmpinat de generalii şi politicienii din Africa de nord atît de glacial (ceea ce se explica prin considerente de ordin personal) încît nici nu putea fi vorba de numirea lui în fruntea maşinii militare-administrative. Cum însă, pe de altă parte, americanii nici nu voiau să audă despre de Gaulle, în cele din urmă, conducerea i-a fost încredinţată lui Darlan, care în momentul invaziei se afla întîmplător în Algeria.

Amiral al flotei maritime militare franceze, Darlan era un reacţionar, un om cu caracter hotărît, care se bucura de multă autoritate în cercurile conducătoare militare şi maritime ale Franţei. Avea o stare de spirit net antibritanică. Englezii cu vederi de stînga nu-l vedeau cu ochi buni pe Darlan fiindcă era reacţionar, în timp ce englezii cu vederi de dreapta nu-l agreau fiindcă era antibritanic ; pînă una, alta însă, Churchill a fost nevoit să se împace cu situaţia creată.

Dar cercurile democratice din Anglia nu voiau să se resemneze. Ele au desfăşurat în parlament, în presă, la mitinguri şi întruniri o largă agitaţie împotriva numirii lui Darlan ca şef al administraţiei în Africa de nord. Ele argumentau nu fără temei : „Aliaţii au declarat solemn că duc război pentru zdrobirea statelor fasciste, pentru eliberarea popoarelor şi instaurarea principiilor democratice, dar în fapt ? În regiunile abia eliberate ale Africii de nord, aliaţii aduc la putere pe un reacţionar înverşunat în persoana lui Darlan ! Cum se împacă aceasta cu linia lor politică generală ? Trebuie reparată imediat greşeala comisă !"

Campania împotriva lui Darlan s-a desfăşurat concomitent şi în S.U.A. (deşi în proporţii ceva mai reduse decît în Anglia), stîrnind, firesc, şi mai mult valul de antidarlanism în Insulele britanice. Amintindu-şi de acele zile, Churchill scrie în memoriile sale :

„În jurul numirii lui Darlan, în Anglia s-au stîrnit pasiuni înfocate... Mulţi dintre cei cu care mă aflam în relaţii apropiate, intelectuale şi morale, erau pur şi simplu desperaţi. Aceste senti-

mente erau şi mai mult întreţinute de organizaţia lui de Gaulle, care se afla în mijlocul nostru (adică în Anglia. — *I.M.).* Presa a reflectat întru totul aceste stări de spirit" ★.

Pot atesta că Churchill nu numai că nu exagerează, ci mai curînd diminuează violenţa indignării stîrnite în Anglia de cazul Darlan, căci premierul britanic nu pomeneşte nimic despre reacţia maselor largi democratice, mai cu seamă a muncitorilor. Merită menţionat că şi în cercurile guvernante au fost destui cei care, din pricina atitudinii antibritanice a lui Darlan, s-au pronunţat împotriva numirii lui ca şef al Africii de nord şi care, din această pricină, nu numai că nu s-au opus furtunii democratice care a zguduit ţara, dar au şi sprijinit-o în mod tacit sau, cel puţin, au adoptat în această privinţă o poziţie de neutralitate binevoitoare. În concluzie, situaţia lui Churchill şi a guvernului său, care a consfinţit în mod oficial tranzacţia cu Darlan, s-a dovedit a fi extrem de dificilă.

Şi iată că, în toiul furtunii politice dezlănţuite, premierul britanic primeşte un sprijin puternic din direcţia cea mai neaşteptată... din partea lui Stalin !

La 24 noiembrie 1942, Churchill a trimis şefului guvernului sovietic un amplu mesaj, în care s-a referit la cele mai variate probleme. La punctul 6 al acestui mesaj, el a considerat necesar să se scuze pentru numirea „escrocului Darlan" ca guvernator-general al Africii de nord şi să-l liniştească pe Stalin (la dezaprobarea căruia se aştepta, evident) în privinţa urmărilor acestei măsuri. La 28 noiembrie a sosit mesajul de răspuns de la Moscova, în care punctul 4 glăsuia :

„În ceea ce-l priveşte pe Darlan, am impresia că americanii au ştiut să-l folosească, uşurînd prin aceasta ocuparea Africii occidentale şi de nord. Diplomaţia militară trebuie să ştie să folosească în scopuri militare nu numai oameni ca Darlan, dar şi pe dracul şi pe bunicul său" ★★.

Cînd i-am predat lui Churchill mesajul lui Stalin a avut loc următoarea scenă : premierul a parcurs iute şi fără nici un fel de emoţii primele trei puncte ale mesajului, referitoare la Turcia, la convoaie şi la importanţa relaţiilor personale dintre şefii de guverne ; cînd a ajuns însă la punctul 4, el s-a oprit, s-a uitat

★ *W. Churchill.* „The Second World War", vol. IV, p. 572.
★★ „Corespondenţa...", vol. I, p. 96.

în sus, a rămas o clipă pe gînduri, apoi, extrem de emoţionat, cu lacrimi în ochi, a exclamat :

— Ah, Stalin, cît îţi sînt de recunoscător ! Ce bine mă înţelegi tu pe mine !

Ştiam că Churchill are o vînă de actor şi că e în stare, la o adică, mai cu voie, mai fără voie, să-şi stoarcă lacrimi. În clipa aceea însă, pentru mine era neîndoielnic că emoţia sa era sinceră. Curînd după aceea, pentru a atenua întrucîtva furtuna ce se dezlănţuise, Churchill a fost nevoit să rostească un mare discurs la o şedinţă secretă a parlamentului. El a citat cu acest prilej — şi cu mult efect — punctul 4 din mesajul lui Stalin, care a produs o colosală impresie. Curînd după aceasta, protestele împotriva numirii lui Darlan au încetat.

Darlan a rămas, dar mersul evenimentelor a soluţionat în felul său, şi foarte repede, problema ce se ridicase în faţa lui Roosevelt şi a lui Churchill. La 24 decembrie 1942, Darlan a fost ucis cu un foc de revolver. Asasinatul a fost săvîrşit de Bonnier de La Chapelle, un tînăr de 20 de ani, care a fost arestat şi peste două zile executat. Împrejurările acestei istorii rămîn pînă astăzi neclare, în speţă, din ce motive a tras Bonnier în Darlan şi cine a stat în spatele lui. Oricum ar fi fost, moartea lui Darlan a scos de pe ordinea de zi o problemă acută pentru anglo-americani. În memoriile sale, Churchill scrie în legătură cu aceasta :

„Oricît de criminală a fost asasinarea lui Darlan, ea a izbăvit pe aliaţi de greutăţile ce decurgeau din colaborarea cu el" ★.

Vestea morţii lui Darlan a stîrnit în Anglia un oftat unanim de uşurare, şi nu numai în cercurile democratice, ci şi în cele guvernante. Îmi amintesc de o discuţie pe care am avut-o în primele zile ale lunii ianuarie 1943 cu ministrul informaţiilor, Brendan Bracken.

— Cum aţi întîmpinat noul an ? — m-a întrebat el.

— Admirabil — i-am răspuns. — Am primit un minunat dar de Anul nou : a fost străpunsă blocada Leningradului. Dar cum aţi întîmpinat dumneavoastră Anul nou ? — m-am interesat, la rîndul meu.

— Foarte bine — a răspuns interlocutorul meu. — Şi eu am primit un admirabil dar de Anul nou : s-a isprăvit cu Darlan.

★ *W. Churchill.* „The Second World War", vol. IV, p. 578.

În pragul anului 1943 au început să sufle vînturi noi, proaspete. Deşi marea bătălie de pe Volga nu era încă terminată, cumplita negură a odioasei dominaţii fasciste începuse să se risipească. Căile omenirii către eliberarea de sub ameninţarea robiei hitleriste au început să se contureze mai clar. Popoarele şi-au ridicat fruntea...

În jurnalul meu, la 1 ianuarie 1943 notam :

„A murit vechiul an, s-a născut un an nou. L-am întîmpinat cu veselie. Dispoziţia noastră era cu totul alta decît cu un an în urmă. Deosebirea principală : în ultimele 12 luni ne-am măsurat puterile cu duşmanul, i-am cunoscut forţa, am simţit forţa noastră, am comparat puterea noastră cu puterea duşmanului şi ne-am încredinţat cu fermitate că noi sîntem mai puternici. Pentru zdrobirea duşmanului mai este nevoie, desigur, de mult timp şi de mari eforturi, dar deznodămîntul este neîndoielnic. Acum trebuie să avem grijă ca în procesul zdrobirii duşmanului să nu ne sleim noi înşine şi să nu ajungem la finiş total vlăguiţi. Pentru aceasta este nevoie de o manevrare iscusită — pe cîmpul de bătaie şi pe cîmpul diplomatic...

Fără să vrei, gîndul zboară înainte. În primul rînd, pe cînd se poate aştepta sfîrşitul războiului în Europa ?

Rămîn la vechea mea convingere, pe care mi-am mai exprimat-o şi în octombrie : că sfîrşitul războiului în Europa nu e de aşteptat înainte de 1944. Şi aceasta numai dacă treburile aliaţilor vor merge bine, adică dacă nu va surveni între ei vreo sciziune sau divergenţe care să paralizeze eficienţa operaţiilor comune şi dacă în 1943 va fi creat un al doilea front cum se cuvine în Europa. Cînd anume, în 1944, e de aşteptat sfîrşitul războiului este greu de prevăzut, dar nu ştiu de ce sînt înclinat să cred că în primăvara sau vara anului 1944".

Recitind acum, după mulţi ani, această însemnare, o compar, fără voia mea, cu mersul real al evenimentelor ce au urmat. Mi s-a părut atunci că victoria va veni aproximativ peste un an după deschiderea unui „temeinic al doilea front în Europa" (desigur, cu condiţia unităţii aliaţilor, care, din fericire, s-a menţinut pînă la sfîrşitul războiului). Cum însă în 1943 Anglia şi S.U.A. nu au deschis nici un al doilea front în Europa (despre aceasta se va vorbi mai jos), termenul calculului meu s-a deplasat, firesc, cu un an. Însă după ce un „temeinic al doilea front" a fost creat, în

cele din urmă, la 6 iunie 1944, victoria a venit la 8 mai 1945, adică la 11 luni după această dată. Prin urmare, „formula" calculului meu de atunci era aproape de adevăr.

Dublul efect al bătăliei
de la Stalingrad în Anglia

Impresia produsă în Anglia de victoria de pe Volga a fost uriaşă şi... contradictorie.

Pe toţi i-a impresionat şi i-a uimit în primul rînd eroismul fără seamăn al Armatei Roşii şi al poporului sovietic. Amintindu-şi de acele zile, Churchill scrie în memoriile sale despre „lupta admirabilă şi victoria hotărîtoare a armatelor ruseşti". Oameni mai puţin oficiali şi mai obiectivi şi-au exprimat simţămintele mai viu. După succesul de pe Volga, ambasada noastră a fost literalmente asaltată de scrisori entuziaste. Delegaţii ale muncitorilor din fabrici şi uzine au venit să ne felicite şi şi-au exprimat convingerea fermă că Germania va fi inevitabil zdrobită. Se înfăţişau reprezentanţi ai diferitelor organizaţii obşteşti, ai unor comitete şi grupuri — funcţionari, intelectuali, comercianţi, gospodine —, care-i mulţumeau poporului sovietic şi Armatei Roşii pentru eroismul lor nemuritor în lupta cu ciuma fascistă. Deosebit de impresionante au fost vizitele la ambasadă ale unor elevi şi copii.

Îmi amintesc că într-o zi au venit la mine un grup de copii cu o învăţătoare tînără dintr-una din şcolile East-End-ului, o şcoală a sărăcimii. Ei au intrat în cabinetul meu cu oarecare sfială, cercetîndu-mi plini de curiozitate înfăţişarea şi comportarea. După ce i-am instalat pe tinerii mei oaspeţi m-am străduit, prin cîteva glume, să le risipesc tulburarea şi să creez o atmosferă simplă, prietenească. Învăţătoarea mi-a prezentat copiii şi a spus cîteva cuvinte introductive. Apoi s-a ridicat un băieţandru foarte simpatic de vreo doisprezece ani, care a rostit o scurtă, dar inteligentă cuvîntare în numele tuturor elevilor şcolii pe care o reprezentau.

— Ne bucurăm tare mult — a spus în încheiere băieţandrul — că dumneavoastră îi bateţi pe aceşti nazişti blestemaţi. Noi îi urîm pe nazişti. Cînd o să creştem mari o să-i batem şi noi pe nazişti...

A sărit în picioare o fetiţă şi a declarat cu însufleţire că a şi isprăvit de tricotat trei perechi de şosete pentru „Tommies ★ ai

★ „Tommy" — denumirea populară a soldatului în Anglia.

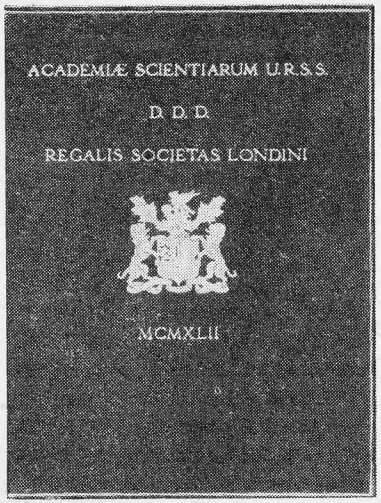

Coperta cărţii lui Newton „Principii“ (ediţie din anul 1687)

noştri“. Limbile se dezlegară, şi membrii delegaţiei se străduiră care mai de care să povestească cum îi urăsc ei pe nazişti şi ce au făcut sau ar vrea să facă fiecare pentru a grăbi victoria asupra lor.

Mă uitam la oaspeţii mei şi mă gîndeam : „Victoria de pe Volga vă salvează de la moarte şi vă deschide perspectiva viitorului... Poate că voi veţi apuca să vedeţi triumful socialismului pe pămînt“.

La despărţire le-am spus tinerilor mei vizitatori :

— Să ţineţi minte un lucru, copii : Armata Roşie este o armată bună, ea doreşte fericirea tuturora, şi în primul rînd a unor copii cum sînteţi voi.

Într-o asemenea atmosferă, şi cercurile guvernante şi-au exprimat fără rezerve bucuria şi simpatia. Soţia mea şi cu mine am devenit dintr-o dată „eroii zilei“ : la recepţiile mondene şi diplomatice, toţi ne felicitau, întrecîndu-se care mai de care să ne invite acasă la ei ; toată lumea se străduia să ne arate semne de atenţie şi recunoştinţă. Presa şi radioul nu-şi precupeţeau laudele la adresa Armatei Roşii, a poporului sovietic, a moravurilor şi obiceiurilor din ţara noastră.

Vestita Societate Regală (aşa se numeşte în Anglia Academia de Ştiinţe Naturale) a hotărît să facă un dar memorabil Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S. : prima ediţie a „Principiilor“ lui Newton împreună cu scrisoarea lui Newton, ca preşedinte al Societăţii Regale (ea exista deja atunci), conţinînd comunicarea despre alegerea lui Aleksandr Menşikov ca membru al acestei instituţii. Ambele daruri mi-au fost înmînate într-un cadru solemn, pentru a fi transmise prezidiului Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S.

La 23 februarie 1943, guvernul britanic a sărbătorit cea de-a 25-a aniversare a Armatei Roşii într-un cadru festiv, în cea mai

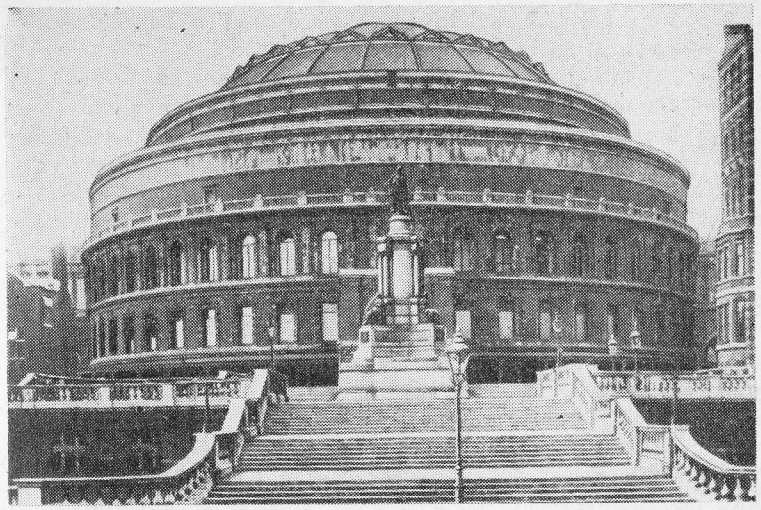

Albert Hall

mare sală londoneză — Albert Hall. Au participat peste 10 000 de oameni, inclusiv toate vîrfurile oficiale ale Angliei. Au fost rostite cuvîntări, au fost exprimate felicitări, s-au cîntat operele muzicale potrivite situaţiei. Stalin a salutat mitingul printr-o telegramă.

Participînd la acest miting şi uitîndu-mă la cei din jurul meu, fără să vreau, mă gîndeam :

„Cît de fantastică este viaţa ! Cine ar fi crezut, cu un sfert de veac în urmă, că conducătorii din City şi White Hall vor sărbători solemn ziua de naştere a Armatei Roşii a muncitorilor şi ţăranilor, spaima burgheziei ? Şi totuşi aşa s-a întîmplat ! ...Într-adevăr, în politică niciodată nu trebuie să spui «niciodată»“.

Marea victorie de pe Volga a avut însă şi un alt efect, mai puţin plăcut. O dată, la începutul lunii februarie, soţia mea a fost invitată la un „ceai de cucoane“ din înalta societate. Au participat numai soţiile miniştrilor englezi şi aliaţi, ale ambasadorilor străini, cîteva cunoscute militante pe tărîm social. Soţia mea s-a întors de la recepţie extrem de surescitată.

— Tu ştii despre ce a fost vorba la această „Chicken Party“ * — a exclamat ea, adresîndu-mi-se.

— Desigur, despre Stalingrad — am răspuns eu.

— Da, desigur, la început s-a vorbit despre Stalingrad şi s-a servit porţia de complimente la adresa noastră corespunzătoare stărilor de spirit ale cercurilor sus-puse, dar asta n-a fost principalul... ci doar un fel de aperitiv înaintea mesei... La masă s-a servit cu totul altceva... Aproape tot timpul doamnele au discutat cu aprindere unde să plece pentru a se odihni şi a se distra cel mai bine după terminarea războiului !

— Oho ! — mi-a scăpat fără să vreau. — Ilustrele doamne o iau prea repede înaintea evenimentelor.

— Şi încă cum ! — a continuat soţia. — Cele mai multe judecă aşa : acum, după Stalingrad, este limpede că hitleriştii vor fi zdrobiţi, şi încă foarte curînd... Prin urmare, acum trebuie să ne gîndim nu atît la război, cît la ceea ce vom face după victorie... Şi primul lucru la care se gîndesc este să plece undeva pentru a uita cît mai repede războiul şi a se întoarce iarăşi la atmosfera şi tabieturile din timp de pace... Să fi văzut cu cîtă aprindere au discutat unde este mai bine să plece... Au fost emise diferite păreri, dar în cele din urmă s-a desprins una : în obişnuitele staţiuni ale Europei — din Franţa, Elveţia, Italia etc. — nu face să pleci. Îndată după război, Europa va fi încă prea ruinată, distrusă, dezorganizată, prea multe vor aminti încă războiul cu toate ororile lui... Nu, nu ! Odihna în Europa nu va fi prea plăcută... E mai bine să pleci în acele părţi ale lumii care au fost mai puţin atinse de război... Şi, în cele din urmă, au căzut în unanimitate de acord că cel mai bine este să alegi ca loc de odihnă şi distracţii ţările Americii Latine.

Relatarea soţiei mele despre „ceaiul de cucoane“ m-a pus în gardă. După cîteva zile, o mică discuţie m-a alarmat şi mai mult. A fost la mine la micul dejun Duff Cooper, fruntaş conservator, fost ministru de război şi al marinei, care, după München, îşi dăduse demonstrativ demisia. Era un om inteligent şi cult, un scriitor capabil, cu care îmi plăcea să port discuţii interesante pe diferite teme la ordinea zilei. De astă dată, Duff Cooper a vorbit mult despre importanţa bătăliei de la Stalingrad şi a emis pro-

* „Chicken Party“ (în traducere literală : „Reuniune a găinilor“), denumirea glumeaţă dată dejunurilor şi ceaiurilor la care iau parte exclusiv femeile ; foarte uzuală în Anglia.

nosticuri optimiste pentru viitor. Cînd ne-am luat rămas bun, m-am interesat cu ce se ocupă acum.

— M-am întors la David al meu — a răspuns Duff Cooper.

Am crezut că e vorba de celebrul pictor francez din epoca revoluţiei din 1789.

— Şi prin ce v-a trezit interesul tocmai acest maestru francez al penelului ? — l-am întrebat.

— Da, de unde — obiectă Duff Cooper —, nu e vorba de pictorul francez, ci de regele David din Biblie... Mă apucasem mai de mult să scriu o carte despre el, dar războiul m-a silit să întrerup lucrul. A trebuit să mă ocup trei ani încheiaţi de cu totul alte treburi, mai urgente... Acum însă situaţia s-a schimbat şi pot să mă întorc din nou la străvechiul rege al statului iudeu.

Eram zguduit. Aşadar, un remarcabil şi inteligent om politic, deputat al parlamentului britanic, considera că după Stalingrad poate să fie liniştit în privinţa războiului şi să-şi termine o lucrare literară începută înainte de război — o lucrare fără nici o legătură cu cumplitele evenimente ale contemporaneităţii.

Cele două fapte relatate aici m-au făcut să privesc cu atenţie în jur. Am văzut multe lucruri cărora mai înainte nu le acordasem prea mare atenţie. Voi reda cîteva fragmente din însemnările mele în jurnal la data de 5 februarie 1943.

„Care este reacţia Angliei la victoriile noastre ? Cu neputinţă să răspunzi la această întrebare printr-un singur cuvînt. Căci reacţia Angliei la succesele Armatei Roşii este complexă şi contradictorie.

Primul lucru ce sare în ochi cînd îţi pui această întrebare este uimirea unanimă în faţa forţei U.R.S.S. şi a puterii Armatei Roşii. Nu s-a aşteptat nimeni ca după grelele încercări din vara trecută să putem menţine o astfel de capacitate de luptă... Acest sentiment este la fel de puternic pretutindeni — atît la vîrful cît şi la baza piramidei sociale.

Al doilea sentiment pe care l-au provocat evenimentele din U.R.S.S. este profunda admiraţie faţă de poporul sovietic, faţă de Armata Roşie... Acest sentiment însă este mai puţin unanim decît uimirea. Sentimentul de admiraţie este neţărmurit şi indiscutabil în rîndul maselor. Aici prestigiul U.R.S.S. în ultimele trei luni a crescut neînchipuit de mult... Cu cît ne apropiem însă de vîrful piramidei sociale cu atît sentimentul de admiraţie apare împletit cu diferite alte sentimente, de cele mai multe ori cu un caracter contrar.

Să luăm, bunăoară, intelectualitatea de toate nuanţele, inclusiv cea laburistă, democratică. Reacţia acestei pături faţă de victoriile noastre poate fi caracterizată ca nedumerire... Intelectualii englezi au crescut în ideea că cel mai bun, cel mai perfect, cel mai eficient sistem de conducere este democraţia burgheză... Şi deodată, doamne, ce întorsătură ! La marele examen al istoriei s-a dovedit că «dictatura comunistă»... dă probe pur şi simplu uluitoare de curaj, eroism... probe care depăşesc cu mult tot ce a putut demonstra pînă acum în acest domeniu democraţia burgheză din Anglia şi din S.U.A. Cum ? În ce fel ? De ce ? Pentru ce ?...

Şi mai complex este felul în care reacţionează clasele dominante britanice faţă de succesele noastre militare. Pe de o parte, ele sînt mulţumite : e foarte bine că ruşii îi bat atît de tare pe nemţi. O să ne fie nouă mai uşor. Vom economisi pierderile şi distrugerile. Vom realiza şi de astă dată străvechea noastră tactică : vor lupta alţii pentru noi. Pe de altă parte însă, clasele dominante... sînt neliniştite : oare pînă la urmă nu se vor întări prea mult bolşevicii ?... Şi cu cît mai mari sînt succesele Armatei Sovietice, cu atît mai adînc pătrunde neliniştea în inimile vîrfurilor conducătoare... Deocamdată Armata Roşie se află la porţile Rostovului. Ce va simţi chiar şi «grupul churchillist» cînd Armata Roşie va ajunge la porţile Berlinului este greu de spus. Mi se pare că nu sînt excluse surprizele neplăcute".

În momentul acela, problema cea mai importantă pentru noi era : cum se va răsfrînge victoria de pe Volga asupra deschiderii unui al doilea front în nordul Franţei. Va accelera deschiderea acestui front sau, dimpotrivă, o va tergiversa ? Iată ce se spune pe această temă în însemnarea mea din 5 februarie :

„În legătură cu această problemă se remarcă iarăşi în sînul vîrfurilor conducătoare o dedublare lăuntrică. Pe de o parte, ele ar dori să amîne crearea celui de-al doilea front pe un termen cît mai lung cu putinţă, în aşteptarea momentului în care noi vom frînge coloana vertebrală a Germaniei, iar anglo-americanii vor putea să debarce «confortabil» în Franţa şi să ajungă la Berlin fără cine ştie ce pierderi. Pe de altă parte, totuşi, dacă Anglia şi S.U.A. vor tergiversa prea mult crearea celui de-al doilea front în apus, ele ar putea să piardă momentul oportun, permiţînd Armatei Roşii să ajungă prima la Berlin. De acest lucru ele se tem groaznic : în închipuirea lor apare spectrul «bolşevizării Europei» ; de aceea, momentul creării celui de-al doilea front devine principala

problemă tactică pentru guvernele englez şi american. Din punctul lor de vedere, acest lucru nu trebuie făcut prea devreme şi nici prea tîrziu — *just in time* (la momentul potrivit). Dar cînd anume ?..."

Concluzia finală, în aceeaşi însemnare a mea, este formulată în felul următor :

„Anglia şi S.U.A. nu vor crea un al doilea front în Franţa la primăvară, ci se vor distra primăvara şi vara cu diverse operaţii de mai mică importanţă în regiunea Mării Mediterane (Sicilia, Creta, Dodecanez ş.a.). Poate că vor născoci vreun nou Dieppe ★ în nord, dar e greu de presupus că vor întreprinde ceva serios în Franţa. Nu e plăcut, dar ce poţi face ? Nu trebuie să închidem ochii în faţa situaţiei reale".

Conferinţa de la Casablanca

Din păcate, pronosticul meu s-a dovedit a fi just. În această ordine de idei trebuie să ne oprim ceva mai amănunţit asupra Conferinţei de la Casablanca.

Încă de la începutul lunii decembrie 1942, Roosevelt a propus să se organizeze o întîlnire a şefilor celor trei state (S.U.A., U.R.S.S., Anglia) pentru dezbaterea celor mai importante probleme ale războiului şi ale perioadei postbelice. Întîlnirea ar fi urmat să aibă loc pe la mijlocul lunii ianuarie 1943, locul de întîlnire fiind în nordul Africii. Churchill, desigur, a consimţit îndată. Stalin însă, în mesajul adresat lui Roosevelt la 6 decembrie, scria : „În prezent situaţia este atît de încordată (bătălia de la Stalingrad era în plină desfăşurare. — *I.M.)*, încît nu pot pleca nici măcar pentru o singură zi". Atunci Roosevelt a propus să se amîne întîlnirea pentru 1 martie 1943, dar şi de astă dată Stalin a răspuns că „treburile frontului nu-mi permit cu nici un chip" ★★ absenţa din U.R.S.S. În locul reglementării pe calea întîlnirii personale a problemelor ce se ridică între aliaţi, Stalin recomanda metoda corespondenţei. Drept urmare, Conferinţa de la Casablanca s-a ţinut totuşi, însă au participat numai Roosevelt şi Churchill.

★ Dieppe — orăşel pe ţărmul francez al Mării Mînecii. Cu puţin înainte de evenimentele descrise, englezii au organizat aici o incursiune de scurtă durată şi nu prea reuşită.

★★ „Corespondenţa...", vol. II, p. 49, 50.

Conferința de la Casablanca a avut loc la 14—23 ianuarie 1943. Bătălia de la Stalingrad încă nu era încheiată, dar deznodămîntul ei era cert. Aceasta a exercitat o influență puternică asupra Conferinței de la Casablanca. Starea de spirit a lui Roosevelt și a lui Churchill în timpul conferinței ar putea fi caracterizată cam în felul următor : „Rușii luptă admirabil ; ei se vor descurca singuri cu treburile lor ; noi, englezii și americanii, putem să ne ocupăm acum de realizarea propriilor noastre planuri ; trebuie numai să menținem moralul rușilor, lucru pentru care sînt suficiente un flux puternic de livrări, intensificarea bombardărilor aeriene ale Germaniei și, desigur, promisiuni frumoase" ★.

Toate hotărîrile adoptate la Casablanca poartă amprenta acestei stări de spirit. În mesajul lor comun din 27 ianuarie 1943, adresat șefului guvernului sovietic, Roosevelt și Churchill scriau în legătură cu aceste hotărîri :

„Principala noastră dorință e de a sustrage însemnate forțe germane de uscat și aeriene de pe frontul rus și de a îndrepta spre Rusia un flux cît mai mare de livrări... Intenția noastră imediată este de a curăța Africa de nord de forțele Axei și de a crea baze militare maritime și aeriene cu scopul : 1) de a deschide un drum sigur prin marea Mediterană pentru transporturile militare și 2) de a începe bombardarea intensă a obiectivelor importante ale puterilor Axei în Europa de sud...

În afară de aceasta, intenționăm să concentrăm pe teritoriul Regatului Unit însemnate forțe americane de uscat și aeriene. Aceste forțe, împreună cu forțele armate britanice din Regatul Unit,

★ Pe atunci acestea erau doar vagi presupuneri. Acum există dovezi incontestabile privind justețea lor. În volumul al patrulea al memoriilor sale de război, Churchill redă însemnarea sa în legătură cu problemele strategiei generale a războiului datată la 3 decembrie 1942. Era momentul cînd Paulus se afla în încercuirea Armatei Roșii, cu toate acestea deznodămîntul bătăliei de la Stalingrad nu apărea încă perfect clar. În însemnarea lui Churchill există următorul pasaj :

„Evenimentele importante din ultimul timp au modificat și continuă să modifice premisele de la care au pornit strategii noștri de ambele părți ale Atlanticului. Rușii n-au fost zdrobiți sau slăbiți în cursul campaniei din 1942. Dimpotrivă, a fost zdrobit Hitler, iar armata germană a avut de suferit pierderi grele... În rîndurile trupelor ungare, române și italiene care operează pe Frontul de răsărit se remarcă vădite semne de descompunere. Finlandezii, cu excepția unor unități de vînători, nu luptă în general" (*W. Churchill.* „The Second World War", vol. IV, p. 588—589).

Dacă Churchill aprecia astfel situația de pe Frontul de răsărit încă înainte de zdrobirea nemților la Stalingrad, este ușor de imaginat ce gîndea el după această zdrobire.

se vor pregăti pentru a pătrunde din nou pe continentul european, de îndată ce acest lucru va fi realizabil...

În Europa vom intensifica în ritm rapid ofensiva prin bombardamente desfășurate de aliați împotriva Germaniei din Regatul Unit" ★.

Și atîta tot. Cum rămîne cu crearea celui de-al doilea front în nordul Franței ? Despre asta — nimic. Doar o aluzie vagă cum că anglo-americanii își vor pregăti forțele armate pentru o asemenea operație și vor aștepta momentul cînd aceasta va deveni „realizabilă".

La 30 ianuarie, Stalin a trimis un mesaj de răspuns lui Roosevelt și lui Churchill, în care scria următoarele :

„Înțelegînd că hotărîrile luate de dv. în privința Germaniei au drept obiectiv înfrîngerea acesteia prin deschiderea unui al doilea front în Europa în 1943, v-aș fi recunoscător dacă m-ați informa asupra operațiilor concrete prevăzute în acest sens și asupra termenelor în care se proiectează să fie realizate" ★★.

La 9 februarie a urmat precizarea cerută din partea lui Roosevelt și a lui Churchill, dar ea nu promitea nimic bun. În ea se spunea :

„Ne ocupăm, de asemenea, cu toată energia de pregătirea — în limita resurselor noastre — a operației de forțare a Canalului (adică a Mării Mînecii. — *I.M.*) în august, operație la care vor participa unități britanice și unități ale Statelor Unite. Tonajul și mijloacele de desant pentru ofensivă vor fi și în acest caz factori limitativi. Dacă operația va fi amînată din cauza vremii sau din alte motive, ea va fi pregătită pentru septembrie, cu participarea unor forțe mai mari. Termenele acestei ofensive trebuie, bineînțeles, să depindă de posibilitățile de apărare de care vor dispune germanii în acel moment de cealaltă parte a Canalului" ★★★.

Formulările lui Roosevelt și Churchill erau atît de elastice și conțineau atîtea rezerve încît am hotărît să stau de vorbă în această problemă personal cu premierul britanic. Iată ce am notat în jurnal la data de 9 februarie :

„Cît privește operația peste Canal — a spus Churchill —, zău, îmi vine greu să spun acum ceva precis. Noi, englezii, am putea să repartizăm în acest scop 12—15 divizii... iar americanii...

★ „Corespondența...", vol. II, p. 59—60.
★★ Op. cit., p. 61.
★★★ Op. cit., p. 64.

Aici Churchill a dat din umeri nedumerit şi a exclamat :

— Americanii au aici deocamdată numai o singură divizie !

— Cum una singură ? — am intervenit eu mirat. — Mi-aţi spus încă în noiembrie că în Anglia se află o divizie americană, de atunci să nu se fi adăugat nimic ?

— Chiar aşa ! — a răspuns Churchill. — Din noiembrie n-au trimis nimic.

— Şi cîte divizii americane aşteptaţi pînă în august ? — m-am interesat eu.

— Dacă aş putea să ştiu ! — răspunse Churchill cu desperare comică. — Cînd am fost la Moscova am presupus că pînă în primăvara anului 1943 americanii vor aduce în Anglia 27 de divizii, cum promiseseră. Pe asta m-am bizuit în convorbirile avute cu Stalin. Dar unde sînt ele, aceste 27 de divizii ?... Acum americanii promit pînă în august numai 4—5 divizii. Dacă ei îşi vor ţine promisiunea, operaţia din Canal va fi efectuată cu forţele a 17—20 de divizii...

Deodată Churchill a izbucnit în rîs, amintindu-şi parcă de ceva foarte amuzant. Apoi m-a întrebat :

— Ce credeţi, cîţi oameni cuprinde o divizie americană ?

Am răspuns oarecum nedumerit :

— Nu ştiu precis, dar cred, probabil, 18 000—19 000.

— Exact — a rîs şi mai zgomotos Churchill —, dacă numărăm numai ostaşii... Dar dacă socotim tot personalul de deservire, cifra lor se ridică la 50 000 !

Am exclamat fără voie.

— Cum, 50 000 ?

— Uite aşa, 50 000 ! — a exclamat încă o dată Churchill, apoi, cu o notă vizibilă de sarcasm, a început să socotească. — Cîte nu există într-o divizie americană !... Ei, bineînţeles, transporturile, serviciul medical, intendenţa ş.a. Asta-i normal. Dar mai departe !... Două batalioane de spălătorese, un batalion de frizeri, un batalion de actori, un batalion de croitori, un batalion de cizmari... Ha-ha-ha !... Noi am trimis în Africa de nord aproape o jumătate de milion de oameni, dar asta reprezintă în total numai 10—11 divizii.

Izbucnind iarăşi în rîs, Churchill a adăugat :

— În această privinţă, noi, englezii, nu ne prezentăm prea bine, dar americanii stau şi mai prost".

După discuţia avută cu premierul m-am convins definitiv că nu se poate conta pe un al doilea front în nordul Franţei în primăvara anului 1943. Mai nutream însă o vagă speranţă că s-ar putea să fie deschis în august-septembrie. Pentru aceasta englezii ar fi trebuit cumva zgîlţîiţi, speriaţi, ar fi trebuit să se acţioneze cu putere asupra acelei psihologii de „complacency" (de autolinistire), care după Stalingrad a renăscut spontan atît la baza, cît mai cu seamă pe la vîrful piramidei sociale. Avînd în vedere tocmai acest lucru, am hotărît să adresez cel puţin un cuvînt de avertisment aliaţilor noştri.

La 23 februarie 1943 a fost organizată la Londra, cu participarea activă a Ambasadei sovietice şi a Ministerului britanic de Informaţii, o mare expoziţie pe tema „25 de ani de existenţă a U.R.S.S. şi a Armatei Roşii". Inaugurînd această expoziţie, în cuvîntul meu introductiv am spus printre altele :

„Oricît de îmbucurătoare ar fi victoriile noastre (de la Stalingrad), oricît de preţioase ar fi succesele Armatei dumneavoastră a 8-a (în Africa), ar fi o foarte mare greşeală să se creadă că Germania fascistă e la capătul puterilor. Din păcate, situaţia nu se prezintă chiar aşa. Maşina de război germană a primit în cursul ultimelor luni o serie de lovituri grele, dar ea nu este încă zdrobită. Ea mai funcţionează, ea mai este puternică. Germania fascistă mai ţine în mînă multe cărţi — teritoriale şi altele — cu care poate să joace. Iar naţiunile unite mai au de străbătut un drum lung şi greu înainte de a-şi vedea ţelul atins : zdrobirea totală şi nimicirea duşmanului. Nu ne putem mulţumi cu mai puţin !... Pentru Armata Roşie, drumul de la Mozdok la Rostov şi de la Stalingrad la Harkov nu a fost o simplă plimbare. A fost un drum de luptă grea şi eroică.

Un cuvînt de avertisment mi se pare deosebit de necesar acum, deoarece, în urma succeselor obţinute de Armata Roşie, unele cercuri îşi fac ceea ce aş numi «iluzii optimiste». Pe alocuri, în aceste cercuri, oamenii încep să creadă că fasciştii au şi fost puşi pe fugă, că victoria bate la uşă şi că, aşa stînd lucrurile, putem să slăbim întrucîtva efortul şi să ne întoarcem la sentimentele, deprinderile şi preocupările din timp de pace. Nimic mai periculos decît o asemenea stare de spirit !".

Expoziţia noastră a fost foarte reuşită, bucurîndu-se tot timpul de atenţia unui mare număr de vizitatori. Concomitent, după cum am mai relatat, guvernul britanic a organizat la Albert Hall, în-

tr-un cadru festiv, sărbătorirea celei de-a 25-a aniversări a Armatei Roşii. La adresa Uniunii Sovietice veneau de pretutindeni cuvinte înflăcărate de recunoştinţă şi de laudă, dar... chestiunea invaziei în nordul Franţei în primăvara anului 1943 nu progresa de loc.

Ca o notă discordantă, cît se poate de bizară pe fondul acestei situaţii cu totul nesatisfăcătoare, a apărut telegrama lui Stalin adresată lui Churchill datînd din această perioadă. În prima jumătate a lunii martie 1943, premierul britanic a trimis la Moscova filmul „Victorie în deşert", realizat de operatorii de film englezi în Africa de nord. La 29 martie, Stalin a trimis premierului britanic un mesaj, în care scria :

„Împreună cu colegii mei am vizionat ieri filmul «Victorie în deşert» trimis de Dv., care produce o foarte puternică impresie. Filmul redă admirabil lupta Angliei şi demască foarte bine pe acei nemernici — există oameni de acest fel şi la noi — care afirmă că Anglia nu ar lupta, ci ar observa numai războiul de departe" ★.

Cînd i-am remis lui Churchill acest mesaj, s-a repetat aproape aidoma scena la care am asistat cu cîteva luni în urmă, cu ocazia înmînării mesajului lui Stalin în legătură cu Darlan — premierul britanic a exclamat cu lacrimi în ochi, adînc mişcat :

— Mulţumesc lui Stalin ! El a ştiut să aprecieze cum trebuie eforturile noastre !

Probleme postbelice

În aceste luni de după bătălia de la Stalingrad, mulţi oameni din Anglia (şi nu numai din Anglia) au început să se gîndească în mod serios cum va trebui să fie lumea după zdrobirea agresorilor fascişti. Înainte prea puţini fuseseră preocupaţi de aceste probleme : viitorul apărea învăluit în ceaţă, nimeni nu ştia cum se va termina războiul şi cui îi va fi dat să soluţioneze în viitor destinele omenirii. În această atmosferă, cînd toţi erau preocupaţi de grijile zilei de azi, toată lumea părea să ocolească instinctiv problemele zilei de mîine. Oamenii nu se gîndeau la planuri de organizare a lumii după ce vor amuţi tunurile.

★ Op. cit., vol. I, p. 133—134.

După Stalingrad, situaţia s-a schimbat simţitor. În Anglia toată lumea era acum convinsă că statele fasciste vor fi înfrînte (cînd şi cu ce preţ — despre asta mai era de discutat), dar de victoria finală a aliaţilor nu se mai îndoia nimeni. De aici decurgea, natural, că, mai devreme ori mai tîrziu, aliaţilor le va reveni misiunea de a pune la punct organizarea postbelică pe planeta noastră. Ceea ce însemna, la rîndul său, că tocmai aliaţii trebuia să se pregătească din timp de soluţionarea unei probleme atît de complexe şi de grandioase. Nu-i de mirare deci că după bătălia de pe Volga oamenii de stat, politicienii, economiştii, scriitorii, filozofii şi-au concentrat atenţia asupra problemelor organizării postbelice a lumii şi au început să le discute cu ardoare, formulînd soluţii. Aceste probleme mă preocupau atunci şi pe mine şi am trimis chiar Comisariatului poporului pentru afacerile externe o seamă de consideraţii personale în această privinţă. Se înţelege de la sine că în prima jumătate a anului 1943 am avut o serie de convorbiri pe teme postbelice cu cunoştinţele mele din Anglia de toate nuanţele şi poziţiile. Voi reda cîteva dintre discuţiile de atunci pe care le-am reţinut în mod deosebit.

✻

Odată, la sfîrşitul lunii aprilie 1943, m-am întîlnit la un dejun cu Brendan Bracken, ministrul informaţiilor, un om foarte apropiat de Churchill. După un schimb însufleţit de noutăţi curente de tot soiul am trecut la problema securităţii după terminarea războiului. Nu-mi pot aminti acum cine a atins primul această problemă — Brendan Bracken sau eu. Dar amîndoi ne-am fixat asupra ei şi am dezbătut îndelung perspectivele ce se deschideau în faţa lumii. Recunosc că pe atunci nu aveam încă un răspuns perfect clar la această problemă atît de importantă şi din această cauză mai mult l-am ascultat pe interlocutorul meu decît am vorbit eu însumi. Brendan Bracken îşi formase deja o anumită concepţie (deşi nu întru totul elaborată încă), care — el nu mi-a ascuns acest lucru — reflecta în bună parte vederile şi starea de spirit a lui Churchill. La ce se rezuma această concepţie ?

— Lumea care va ieşi din încercările acestui război — spunea Brendan Bracken — va fi o lume puternic distrusă şi cea mai arzătoare dorinţă a ei va fi împiedicarea unui nou război. Trebuie să i se asigure o viaţă liniştită... Însă cum ?

Aici Brendan Bracken a expus o schemă amplă, care se reducea în esenţă la următoarele :

Va trebui creat un *Consiliu mondial suprem* alcătuit din S.U.A., Anglia, U.R.S.S. şi, poate, China ; acestui consiliu îi va reveni răspunderea pentru menţinerea păcii în lumea întreagă ; în afară de *Consiliul suprem* vor trebui create, de asemenea, trei *consilii regionale* subordonate acestuia — pentru Europa, pentru America şi pentru Oceanul Pacific ; fiecare dintre cele trei consilii va purta răspunderea pentru menţinerea păcii în limitele regiunii sale ; dacă consiliul regional nu va fi în stare să soluţioneze litigiile dintre ţările din regiunea respectivă, chestiunea va fi transmisă pentru rezolvare Consiliului suprem ; pentru ca aceste consilii să-şi poată exercita funcţiile, vor fi necesare forţe armate, alcătuite astfel : ţările cuprinse în fiecare consiliu regional vor repartiza un anumit contingent de trupe, pe care consiliul respectiv să-l poată utiliza în caz de nevoie ; acelaşi lucru îl vor face şi marile puteri cuprinse în Consiliul suprem ; între toate statele — mari şi mici — se va încheia o convenţie cu privire la cuantumul forţelor armate ; în componenţa organului de conducere al Consiliului regional vor intra reprezentanţii tuturor ţărilor asupra cărora se extinde competenţa sa ; membrii Consiliului suprem pot fi concomitent şi membri ai unui Consiliu regional dacă domeniile lor intră în sfera de competenţă a vreunui Consiliu regional, de exemplu, U.R.S.S. poate fi concomitent membră şi în Consiliul suprem, şi în Consiliul regional al Oceanului Pacific, iar Anglia — membră şi în Consiliul suprem, şi în Consiliul regional american.

Expunînd toate acestea, Brendan Bracken m-a întrebat ce cred eu despre o asemenea organizare a lumii ?

— Pe hîrtie — am răspuns — schema dumneavoastră pare foarte logică şi bine echilibrată, dar... Dar în practică nu vor întîrzia să apară, fără îndoială, tot felul de greutăţi... Bunăoară, un exemplu foarte important : structura consiliilor regionale prevede reprezentarea fiecărei ţări cuprinse în regiunea respectivă în organul său central, aici nu pot exista obiecţii. Dar cu Consiliul suprem chestiunea stă altfel : în el trebuie să intre doar trei-patru dintre cele mai puternice state. Cu alte cuvinte, se prevede crearea unui Directorat alcătuit din trei sau patru membri, care, în ultimă instanţă, va conduce lumea. Acest lucru, fără îndoială, va întîmpina obiecţii serioase şi suficient întemeiate din partea altor state, şi atunci ?...

La o recepţie la ambasada sovietică. De la stînga la dreapta A. Eden, D. Lloyd George, I. M. Maiski.

Brendan Bracken a recunoscut justeţea observaţiei mele şi a început să caute mijloace pentru a învinge greutatea ivită, dar nu prea reuşea, căci, într-un fel sau altul, el tot voia să menţină dictatura „celor trei mari" în viitoarea organizare a lumii.

L-am întrebat apoi cum îşi imaginează Europa postbelică ? Brendan Bracken a răspuns că cel mai mult ar dori ca Europa postbelică să se transforme în „Statele Unite ale Europei", dar, firește, aşa ceva nu poate fi realizat dintr-o dată. De aceea, consideră că deocamdată în Consiliul regional pentru Europa trebuie să intre 10—12 state şi federaţii de state (prin federaţii el înţelegea, de pildă, Federaţia balcanică, dunăreană). Franţa va trebui refăcută, ca stat puternic ; în schimb, Germania trebuie să fie slăbită prin separarea Prusiei de restul Germaniei. Polonia şi Cehoslovacia vor trebui să întreţină relaţii prieteneşti între ele, precum şi cu U.R.S.S.

— O singură problemă îmi dă mult de gîndit — a spus Brendan Bracken în încheiere —, problema relaţiilor dintre S.U.A. şi

Europa. S.U.A. nu au nici un fel de posesiuni în Europa şi, în consecinţă, nu pot face parte din Consiliul regional pentru Europa ; totodată însă este greu să-ţi imaginezi viitoarea Europă fără ajutorul Americii. Trebuie găsită o formă de asociaţie a S.U.A. cu Europa...

— Dar poate că nici nu este nevoie de aşa ceva ? — am întrebat eu, parcă în treacăt (în situaţia de atunci eram nevoit să fiu foarte precaut în aprecierile privind S.U.A.).

— Nu, nu ! — a exclamat interlocutorul meu. — Europa nu poate trăi fără America !

✻

La 12 mai 1943, Herbert Wells a fost oaspetele nostru la dejun. Iată însemnarea din jurnalul meu. „Am stat în trei — eu, Agnia şi oaspetele nostru... Am discutat mult, pe diferite teme, în special despre viitorul postbelic al omenirii. Wells sublinia neîncetat : tehnica modernă transformă lumea într-un complex unic, în timp ce vechea psihologie o separă în zeci de făgaşuri diferite. Dacă această contradicţie nu va fi soluţionată, omenirea va pieri. Oare va fi soluţionată ? Wells nu este sigur de asta. El a spus :

— Lumea ori o va lua înainte în salturi mari, ori se va preface într-un pustiu. O a treia alternativă nu există.

Wells îşi pune speranţe în U.R.S.S., dar undeva în adîncul sufletului are unele «rezerve». Şi nici nu-i de mirare. Încîlceala din capul celebrului scriitor este uluitoare. Contradicţia despre care vorbeşte el este reală. Constatarea lui dovedeşte prezenţa unor idei juste în capul lui Wells. Dar mai departe : cum poate fi soluţionată această contradicţie ? Aici începe o adevărată harababură intelectuală, şi, deodată, Wells proclamă :

— Trebuie creată Internaţionala a cincea !"

Cam peste o lună după această convorbire, Wells mi-a trimis „Programul" Internaţionalei a cincea : era o declaraţie a „Drepturilor generale ale omenirii", alcătuită din 11 puncte. Ele prevedeau grija pentru copii, libertatea muncii, dreptul de a cîştiga bani, dreptul la proprietate, dreptul de deplasare liberă, dreptul la instrucţiune şi la informare, dreptul la libertatea gîndirii, a discuţiilor şi a credinţelor religioase, libertatea personală în spiritul lui „Habeas Corpus" englezesc, eliberarea de orice constrîngere. Declaraţia nu obliga omul la muncă, dar îi garanta munca dacă el o doreşte. Declaraţia oferea, de asemenea, omului dreptul de a

Brendan Bracken

cîştiga bani, dar îi interzicea cumpărarea, păstrarea şi vînzarea în vederea obţinerii unor profituri.

În scrisoarea de însoţire, Wells spunea :

„Sper în revoluţia mondială (care nu reprezintă în fond decît restabilirea concepţiei materialiste asupra istoriei), ceea ce, după părerea mea, nu necesită de loc cine ştie ce modificări adînci în structura exterioară, vizibilă, a activităţii umane. 999 de oameni din 1 000 vor avea numai de cîştigat de pe urma revoluţiei, organizată pe baza principiului egalităţii".

Fără să vreau, am ridicat din umeri şi m-am gîndit : „Îl recunosc pe Wells : cele mai bune intenţii şi o nemaipomenită încîlceală în cap !" N-am început însă să discut cu el, ci pur şi simplu am trimis declaraţia lui la Moscova.

✻

...Am să mai redau o însemnare din jurnalul meu datată 2 iunie 1943 :

„A luat dejunul la mine Butler ★. Am discutat mult despre perspectivele postbelice ale Angliei (în afară de faptul că este acum ministru al instrucţiunii publice, Butler este preşedintele comitetului partidului conservator pentru problemele postbelice). Butler crede că dezvoltarea viitoare a Angliei se va desfăşura pe următoarele căi :

1. Forma mixtă a economiei naţionale, adică o parte a ramurilor economice (electroenergia, căile ferate, poate şi cărbunele) va fi naţionalizată ; o altă parte (transportul rutier, transportul maritim, aviaţia civilă ş.a.) va fi subordonată unui «control public»,

★ R. A. Butler a fost în 1938—1941 subsecretar de stat la afacerile externe, mai tîrziu a devenit ministru al instrucţiunii publice. În 1963—1964 a ocupat postul de ministru al afacerilor externe.

iar o parte va rămîne în continuare în mîinile întreprinzătorilor particulari.

2. Treptat va lua naştere «fabrica constituţională», adică fabrica în care reprezentanţii muncitorilor vor participa la conducerea întreprinderii. Această idee o susţine în special socrul lui Butler, Cortot.

3. Sistemul instrucţiunii trebuie să fie democratizat, adică trebuie să fie lichidate aproape toate «public schools» ★ (cu toate acestea, Butler ar vrea să menţină două-trei din ele), şi trebuie sporit considerabil numărul burselor de stat în şcolile superioare.

L-am întrebat pe Butler :

— Aşadar, dumneavoastră doriţi să duceţi Anglia pe drumul dezvoltării fabianiste ★★ ?

Butler a răspuns :

— Esenţialul nu este aici denumirea. Ştiţi că noi, englezii, putem realiza prefaceri revoluţionare, dacă ele se săvîrşesc sub o denumire veche.

Fabianismul nu înseamnă, desigur, revoluţie. Dar pentru un conservator aceasta este aproape o revoluţie. Iar Butler (care reflectă, fără îndoială, starea de spirit a vîrfurilor conducătoare conservatoare) probabil că se gîndeşte la fabianism, chiar dacă nu vrea să-l numească.

Apoi Butler a vorbit îndelung despre necesitatea prieteniei şi a colaborării între ţările noastre după război şi, în cele din urmă, a întrebat :

— Dacă Anglia va merge pe drumul pe care dumneavoastră îl numiţi fabianism, ce credeţi, aceasta va contribui la întărirea relaţiilor dintre noi ?

— Cred că va contribui — i-am răspuns. Cuvintele mele l-au impresionat vizibil pe Butler."

✻

...În sfîrşit, o ultimă însemnare din jurnalul meu, făcută la 3 iunie 1943 :

„A luat dejunul la mine liderul laburist Herbert Morrison. Nu

★ „Public schools (textual : „şcoli publice") sînt şcolile privilegiate, nesubvenţionate de stat — Eton, Winchester, Harow ş.a. —, în care sînt instruiţi copiii persoanelor din vîrfurile guvernante ale Angliei.

★★ Întemeiată în 1884, „Asociaţia fabienilor", care-i cuprindea pe socialiştii moderaţi englezi (B. Shaw, soţii Webb, Herbert Wells şi alţii), considera că Anglia va trece la socialism fără revoluţie, pe baza unui şir lung de reforme sociale treptate.

ştiu cum s-a întîmplat, dar şi discuţia cu Morrison a atins în special problemele postbelice. Morrison a dezvoltat cîteva idei pe care le cunoşteam din cuvîntările sale ; cu cîteva zile în urmă, ele apăruseră într-o culegere intitulată «Prospects and Policies» («Perspective şi politică»). Şi cu cît vorbea mai mult Morrison, cu atît apărea mai izbitoare coincidenţa vederilor lui cu vederile lui Butler. Desigur, existau între ei unele deosebiri de nuanţă, ton, accente ; în fond însă, ei se situează pe aceeaşi platformă. Uimitor ! Ascultîndu-l pe Morrison, mă gîndeam cît de uşor le va fi după război conservatorilor să se înţeleagă cu laburiştii în problemele reconstrucţiei interne a Angliei, dacă, bineînţeles, proletariatul le va permite celor de seama lui Morrison să-şi continue jocul... Mă tem că le va permite !"

✻

Cînd mă gîndesc acum la toate aceste convorbiri, îmi vine să spun : slabi proroci s-au dovedit a fi interlocutorii mei de atunci ! Istoria, viaţa reală nu a acceptat nici Directoratul cîtorva mari puteri, care-l captivase pe Churchill, nici Internaţionala a cincea, la care visa Herbert Wells, nici „fabrica constituţională", în care îşi pusese speranţele Butler. Istoria, viaţa reală a urmat alte căi. Oamenii greşesc atît de des în pronosticurile lor ! Am redat însă cele de mai sus pentru a arăta care era atmosfera în Anglia atunci, după marea bătălie de pe Volga.

În locul celui de-al doilea front,
Marea Mediterană

Deşi Churchill promisese şi în mod public şi cu prilejul unor convorbiri particulare încheierea rapidă a operaţiilor militare din Africa de nord, evenimentele s-au desfăşurat în această zonă, aşa cum era şi de aşteptat, mult mai încet decît s-a crezut. Se făceau simţite şi insuccesele comandantului suprem, Eisenhower, şi lipsa de experienţă militară a trupelor anglo-americane, şi nivelul mult mai ridicat al comandamentului militar inamic, în fruntea căruia se afla Rommel, şi multe altele.

Treburile au început să meargă ceva mai bine cînd, la sfîrşitul lunii februarie 1943, generalul englez Alexander a fost numit comandantul frontului tunisian (sub comanda generală a lui Eisenhower). Două armate — a 1-a dinspre vest şi a 8-a dinspre est — au început operaţii militare concentrate împotriva forţelor germano-italiene din Tunisia, care se cifrau la acea dată la aproximativ

200 000 de oameni. Atacul principal a început la 22 aprilie, iar la 2 mai, în mesajul său curent, Churchill îi scria lui Stalin :

„De la intrarea forţelor noastre în Tunisia am luat aproximativ 40 000 de prizonieri ; în afară de aceasta, inamicul a pierdut 35 000 de morţi şi de răniţi. Pierderile Armatei 1 au fost aproximativ de 23 000, iar cele ale Armatei a 8-a de aproximativ 10 000 de oameni. Pierderile totale ale aliaţilor sînt de aproximativ 50 000 de oameni, dintre care 2/3 sînt englezi. Bătălia va continua pe întregul front cu o intensitate extremă" ★.

Atacurile anglo-americanilor se intensificau, teritoriul ocupat de inamic se micşora tot mai mult, pierderile lui creşteau neîncetat, situaţia lui devenea tot mai deznădăjduită. În sfîrşit, la 13 mai, generalul Alexander i-a raportat lui Churchill că „campania din Tunisia a fost încheiată, orice rezistenţă a inamicului a încetat, sîntem stăpîni pe ţărmul nord-african" ★★.

Aşadar, în ciuda previziunilor „optimiste" ale lui Churchill, operaţia „Torţa" a necesitat şase luni încheiate, ceea ce a jucat un rol nefast în problema deschiderii celui de-al doilea front în 1943.

După război, în jurul problemei frontului african din 1942—1943 s-au purtat discuţii aprinse, care nu s-au încheiat nici acum. În memoriile sale, Churchill dă o înaltă apreciere luptelor de la El Alamein şi din Tunisia. Despre bătălia de la El Alamein el scrie :

„În esenţă, ea a însemnat o «cotitură a destinului». Aproape că s-ar putea spune : pînă la El Alamein, noi n-am avut niciodată victorii, după El Alamein n-am avut niciodată înfrîngeri" ★★★.

Despre cea de-a doua spune :

„Nu poate exista nici o îndoială în ceea ce priveşte măreţia victoriei noastre din Tunisia. Ea rezistă la o comparaţie cu Stalingradul !" ★★★★

Ani de-a rîndul, istoricii şi politicienii occidentali au dezvoltat şi au elaborat teza formulată de Churchill în cuvintele de mai sus. Unii dintre ei au ajuns atît de departe încît au considerat drept moment de cotitură al celui de-al doilea război mondial cele două bătălii nord-africane amintite, acordînd Stalingradului o importanţă secundară. Cei mai „obiectivi" dintre ei erau dispuşi să considere ca „punct de cotitură" El Alameinul şi Tunisia plus Stalingradul.

★ „Corespondenţa...", vol. I, p. 154—155.
★★ *W. Churchill.* „The Second World War", vol. IV, p. 698.
★★★ Op. cit., p. 541.
★★★★ Op. cit., p. 698.

Astăzi însă, în lumina perspectivei istorice, este timpul să se treacă la o apreciere mai obiectivă a importanţei reale pe care au avut-o diferitele evenimente ale celui de-al doilea război mondial. Dorind să fac acest lucru, nu am nici pe departe intenţia să minimalizez rolul operaţiilor militare din Africa de nord. Fără îndoială, El Alamein şi Tunisia au constituit mari succese ale anglo-americanilor şi au înrîurit desfăşurarea întregului război şi deznodămîntul lui. Dar aici, fără să vreau, îmi aduc aminte cum însuşi Churchill, în mesajul adresat lui Stalin din 11 martie 1943, spunea că „proporţiile acestor operaţii (din Tunisia. — *I.M.*) nu prea sînt mari în comparaţie cu uriaşele operaţii pe care le conduceţi dv." ★ Atunci, în toiul luptelor din Tunisia, premierul britanic a înţeles limpede raporturile şi proporţiile reale. De ce oare mai tîrziu, cînd tunurile au amuţit şi Churchill s-a apucat să-şi scrie memoriile, Tunisia a început să „reziste la comparaţia cu Stalingradul ?"

Nu, nu ! Un om cît de cît obiectiv din zilele noastre nu poate subscrie la o asemenea declaraţie. Problema se pune cu totul altfel. Dacă comparăm bătălia de pe Volga cu luptele purtate concomitent în Africa, dacă le comparăm forţele antrenate şi pierderile suferite, consecinţele militare şi politice, efectul psihologic asupra popoarelor lumii, şi mai cu seamă asupra popoarelor din ţările participante la coaliţia hitleristă, numai nişte oameni iremediabil orbi pot aprecia cele două bătălii africane şi nu marea bătălie de pe Volga drept „punct de cotitură".

✽

După ce războiul din Africa de nord a fost încheiat, în sfîrşit, pe la mijlocul lunii mai 1943, s-a ridicat cu toată acuitatea problema : ce va fi mai departe ?

Părea că sosise momentul de a se organiza invazia în nordul Franţei. Acest lucru îl făgăduiseră Churchill şi Roosevelt atunci cînd au început operaţia „Torţa". Ei şi-au repetat această promisiune cu prilejul Conferinţei de la Casablanca. Dar... acel dizolvant „complacency" (spirit de autolinişţire) care s-a manifestat atît de puternic în Anglia şi în S.U.A. după bătălia de la Stalingrad a ieşit din nou victorios. Un rol de seamă i-a revenit şi de astă dată premierului britanic.

La 11 mai, însoţit de o numeroasă suită alcătuită din condu-

★ „Corespondenţa...", vol. I, p. 121.

cătorii forţelor armate britanice, Churchill a sosit la Washington, unde s-a întîlnit cu Roosevelt şi cu consilierii militari şi politici ai preşedintelui S.U.A. În ajun, la 10 mai, Churchill l-a informat din drum pe Stalin despre călătoria întreprinsă în vederea unei întîlniri cu Roosevelt ; cu cîteva zile înainte, la 6 mai, Roosevelt îl informase pe Stalin despre apropiata vizită a lui Churchill ; însă nici unul, nici celălalt nu l-a invitat pe Stalin să vină şi el la Washington sau să-şi trimită cel puţin un reprezentant împuternicit pentru a lua parte la conferinţă *. Astfel, toate hotărîrile de la Washington, care au avut cea mai mare importanţă, au fost adoptate fără participarea U.R.S.S. şi comunicate acesteia post factum.

Tocmai în această perioadă s-a petrecut un episod foarte curios. Fostul ambasador american în U.R.S.S., Joseph Davies, a sosit la Moscova şi i-a înmînat lui Stalin un mesaj din partea lui Roosevelt, datat 5 mai 1943. În acest mesaj, preşedintele îşi exprima dorinţa de a se întîlni personal cu Stalin „în mod particular" undeva în zona strîmtorii Behring şi însoţit de un număr extrem de restrîns de oameni. Roosevelt intenţiona să ia cu el numai pe Hopkins, un translator şi o stenografă. Din scrisoare reieşea, de asemenea, că întîlnirea ar urma să aibă loc fără participarea lui Churchill. „Între noi ar avea loc ceea ce la noi se numeşte o «întîlnire de idei»" ** — scria Roosevelt. Stalin i-a răspuns preşedintelui american la 26 mai, exprimîndu-şi acordul cu privire la propunerea acestuia, dar, avînd în vedere marea ofensivă de vară a hitleriştilor ce se aştepta atunci, a cerut amînarea întîlnirii pentru iulie sau august ***. Toate acestea s-au petrecut înainte ca guvernul sovietic să fi fost informat cu privire la hotărîrile anglo-americanilor adoptate la Washington.

La 4 iunie 1943, ambasadorul american la Moscova, amiralul Standley, i-a înmînat lui Stalin mesajul lui Roosevelt (aprobat şi de Churchill), în care erau expuse aceste hotărîri. În ce constau ele ?

Planul operaţiilor militare pentru restul anului 1943 prevedea :

1. Intensificarea luptei împotriva submarinelor ;

2. Crearea condiţiilor preliminare pentru participarea Turciei la război ;

3. Slăbirea Japoniei, „supunînd-o unei presiuni susţinute" ;

* Op. cit., vol. I, p. 157 ; vol. II, p. 75.
** Op. cit., vol. II, p. 75.
*** Op. cit., p. 78.

4. Ajutorarea forţelor armate franceze din Africa, în scopul pregătirii lor pentru viitoarele operaţii din Europa ;

5. Scoaterea „Italiei din război în timpul cel mai scurt posibil" ;

6. Intensificarea prin toate mijloacele a ofensivei aeriene asupra Germaniei şi ţărilor ocupate de ea.

Şi atîta tot.

Dar cum rămînea cu al doilea front în nordul Franţei ?

Despre aceasta în mesajul lui Roosevelt se spuneau următoarele :

„Potrivit planurilor actuale, pînă în primăvara anului 1944 vor fi concentrate pe Insulele britanice un număr suficient de trupe şi de materiale care să permită o debarcare generală pe continent" *.

Aşadar, cel de-al doilea front în Franţa se amîna din nou cu un an !

Pe vremea aceea nu cunoşteam toate amănuntele tratativelor de la Washington, pe care le conţin memoriile lui Churchill ** ; cunoscînd însă oamenii care au participat la ele, mi-am imaginat lesne cam în ce fel a demonstrat premierul britanic necesitatea de a se desfăşura după victoria din Africa operaţiile în Marea Mediterană, la care ţinea atît de mult (doar ruşii îi bat pe nemţi şi fără cel de-al doilea front) şi în ce fel Roosevelt, rostind o cuvîntare înflăcărată despre importanţa acţiunii de ajutorare a Rusiei, îl urma în ultimă instanţă pe Churchill. Principalul însă îmi era cît se poate de limpede, şi în această privinţă mesajul lui Roosevelt nu lăsa loc la îndoieli : la întrebarea fundamentală a momentului — al doilea front sau Marea Mediterană ? — Conferinţa de la Washington a răspuns ferm : Marea Mediterană.

Nu este greu de imaginat ce impresie a produs acest răspuns la Moscova. În mesajul său din 11 iunie adresat lui Roosevelt, Stalin scria :

„După cum reiese din comunicarea Dv. (de la Washington. — *I.M.*), aceste hotărîri *sînt în contradicţie* cu hotărîrile luate de Dv. şi de d-l Churchill la începutul acestui an în privinţa termenelor de deschidere a unui al doilea front în Europa occidentală... Acum, în mai 1943, Dv. aţi luat împreună cu d-l Churchill hotărîrea de a amîna invazia anglo-americană în Europa occidentală pentru primăvara anului 1944. Cu alte cuvinte, deschiderea celui de-al doilea front în Europa occidentală, amînată o dată din 1942

* Op. cit., p. 81.
** *W. Churchill.* „The Second World War", vol. IV, p. 706—710.

pe 1943, este din nou amînată, de data aceasta pentru primăvara anului 1944... Mai este oare necesar să spun ce impresie apăsătoare şi negativă va produce în Uniunea Sovietică — în rîndurile poporului şi ale armatei — această nouă amînare a deschiderii celui de-al doilea front... ? În ceea ce priveşte guvernul sovietic, el nu consideră posibil să-şi dea adeziunea la o asemenea hotărîre, care a fost luată fără participarea sa şi fără să se fi făcut încercarea de a discuta împreună această foarte importantă problemă" ★.

Tonul mesajului arăta cît se poate de grăitor că hotărîrile de la Washington au stîrnit la Moscova o iritare extremă. Eram şi eu indignat de comportarea lui Churchill şi a lui Roosevelt. Reflectînd la situaţia creată, fără să vreau, am ajuns la concluzia că guvernul sovietic nu poate să se limiteze numai la vorbe, că el trebuie să arate aliaţilor nemulţumirea sa şi prin anumite acţiuni practice. Dar în ce fel ? În această privinţă nu eram lămurit.

Însăşi viaţa a dat foarte curînd răspuns la problema care mă frămînta. După două săptămîni a sosit de la Moscova o telegramă prin care mi se cerea să vin urgent cu avionul în U.R.S.S. pentru a participa la dezbaterea problemelor postbelice. Am arătat mai sus că după Stalingrad m-am ocupat într-adevăr intens de problemele organizării postbelice a lumii, lucru binecunoscut Moscovei ; cu toate acestea, sensul directivei pe care am primit-o mi-era limpede. Guvernul sovietic voia în mod evident să-şi arate nemulţumirea faţă de guvernul britanic, chemîndu-mă de la Londra „pentru consultări" — în asemenea cazuri cea mai obişnuită formulă adoptată de uzanţele diplomatice. Foarte curînd m-am convins şi mai mult de justeţea interpretării pe care am dat-o directivei primite de la Moscova, aflînd că o directivă similară a primit şi ambasadorul nostru la Washington, M. M. Litvinov.

Cînd m-am dus la Eden şi, comunicîndu-i indicaţia primită, l-am rugat să-mi aranjeze posibilitatea de a pleca cu avionul la Moscova, ministrul afacerilor externe s-a arătat extrem de neliniştit :

— De ce vă cheamă guvernul dumneavoastră tocmai acum pentru consultări ? — a exclamat Eden cu aprindere.

I-am explicat că în ultimele luni m-am ocupat mult de problemele postbelice şi că, evident, se apropie timpul discutării lor în mod serios. Nu e de mirare că guvernul sovietic mă invită pentru o vreme la Moscova pentru a participa la examinarea acestor probleme, care nu sînt de loc simple.

Eden m-a ascultat cu vădită neîncredere, apoi a spus :

— Nu, nu ! Problema este mai complicată. Chemarea dumneavoastră are o semnificaţie politică.

Şi îndată, în prezenţa mea, Eden i-a comunicat telefonic lui Churchill noutatea aflată de la mine. Astfel, şederea mea la Londra s-a întrerupt pe neaşteptate. Şi, după cum au arătat cele ce-au urmat, aşa a luat sfîrşit activitatea mea de 11 ani ca ambasador sovietic în Anglia.

★ „Corespondenţa...", vol. II, p. 82—83.

PARTEA A CINCEA

Întoarcerea la Moscova

Londra—Cairo

La miezul nopţii de 3 iulie 1943 am plecat cu avionul de pe unul dintre aeroporturile vestice ale Angliei. M-au petrecut soţia, locţiitorul meu, A. A. Sobolev, care rămînea acum în calitate de însărcinat cu afaceri al U.R.S.S., amiralul N. M. Harlamov, şeful misiunii militare sovietice, şi alţi tovarăşi. Pe aeroport se respecta cu stricteţe „black out" (camuflajul), în jur era întuneric beznă, şi, îmbrăţişîndu-mi la despărţire soţia, nu i-am putut vedea faţa.

Avionul care trebuia să mă ducă la Moscova era un bombardier „Liberator", tip de aparat vestit pe vremea aceea, transformat în avion de pasageri. Nu călătoream singur. Englezii au profitat de ocazie şi au trimis o dată cu mine cîteva persoane militare şi civile care trebuiau să ajungă în U.R.S.S. sau într-unul din punctele aflate în drumul nostru. Printre călători erau şi două femei tinere care mergeau să lucreze în instituţiile britanice de la Moscova. Pe mine mă însoţea un ofiţer sovietic de la misiunea noastră militară, care, după deplasarea la Londra, se întorcea acasă. În total erau în avion, în afară de echipaj, vreo zece persoane. Curînd am făcut cunoştinţă cu toţii şi am alcătuit un grup unit de tovarăşi de drum.

Îndată ce avionul nostru s-a desprins de pămînt şi s-a înălţat spre bolta presărată cu stele, l-am invitat la mine pe comandantul avionului şi l-am prevenit :

— În această noapte vom zbura în apropierea Portugaliei şi Spaniei... Vă rog să aveţi în vedere că între aceste două ţări şi Uniunea Sovietică nu numai că nu există relaţii diplomatice, dar este o duşmănie făţişă... Aşa că nu pot păşi pe teritoriul lor... Dacă în drumul nostru avionul ar avea unele defecţiuni, vă rog să

nu uitaţi că în Portugalia, dar mai cu seamă în Spania nu putem ateriza.

Comandantul avionului mă privi oarecum mirat, probabil că în practica lui încă nu se întîmplase aşa ceva, apoi se grăbi să mă asigure :

— Fiţi pe pace, totul va fi în ordine ! Voi ţine însă seamă de avertismentul dumneavoastră.

Comandantul îmi explică, la rîndul său, că, pentru evitarea oricăror întîlniri cu avioanele germane care au baza pe ţărmul apusean al Franţei, avionul nostru va descrie un mare semicerc deasupra Oceanului Atlantic şi pe la ora 9 dimineaţa va sosi la Gibraltar.

Pilotul englez a avut dreptate. „Liberator"-ul nostru funcţiona perfect — fapt dovedit întru totul de călătoria care a urmat — şi nici un fel de „întîmplări extraordinare" nu s-au petrecut în noaptea aceea. În vuietul monoton al motoarelor, în semiîntuneric, am adormit curînd şi am deschis ochii abia după cîteva ore, cînd primele raze ale soarelui mi-au atins pleoapele. Am privit prin fereastră şi am rămas înmărmurit în faţa priveliştii ce se deschidea înaintea mea.

Niciodată nu văzusem ceva mai măreţ şi mai impresionant. Avionul zbura vertiginos printre îngrămădiri fantastice de nori cumulus. Erau mulţi şi păreau atît de compacţi şi de solizi, că-ţi venea fără să vrei să sari afară din avion şi să alergi pe ei. Erau nori de cele mai felurite forme : ba păreau nişte munţi înalţi, cu piscuri ascuţite, ba întinderi albe, nemărginite, nişte gigantice rotocoale de fuior, convoaie de corăbii aeriene, castele medievale cu turnuri şi creneluri, plutind prin neguri, ba contururi bizare de dragoni şi alte fiare fantastice. Iar soarele ce răsărea voios, străpungînd cu razele sale norii, arunca în această împărăţie fermecată toate culorile curcubeului, învăluind-o într-o vrajă fără seamăn. Din vreme în vreme, avionul se smulgea din vîrtejurile de plăsmuiri şi culori, şi atunci apărea deodată deasupra noastră cerul senin, de un albastru neîntinat, iar jos, în adîncuri, ca într-un infern, tălăzuiau apele întunecate ale oceanului, brăzdate de crestele lungi, albe ale valurilor. Apoi venea un nou vîrtej de forme şi culori, prin care avionul nostru îşi croia drum cu o uşurinţă şi siguranţă de-a dreptul miraculoase...

Am petrecut aproape două ore în această lume vrăjită, de o frumuseţe de nedescris. Deodată avionul a început să coboare. A trecut stevardesa în fugă strigînd tare :

— Ne apropiem de Gibraltar, pregătiţi-vă de aterizare !

Am privit prin fereastră şi, fără să vreau, m-am dat un pas

înapoi : mi s-a părut că totul de pe pămînt s-a răsturnat cu capul în jos şi că de „Liberator"-ul nostru se apropie în cea mai mare viteză o stîncă uriaşă, plină de crăpături şi acoperită cu căsuţe. M-am dezmeticit îndată, dîndu-mi seama că, probabil, avionul se lasă pe o aripă şi face un viraj. Într-adevăr, avionul s-a redresat şi a pornit aproape razant deasupra apei, iar stînca şi-a reluat poziţia normală. În clipa următoare, „Liberator"-ul nostru greu a aterizat pe un aerodrom mic şi îngust din Gibraltar. Mi-am spus în gînd : „Trebuie să fii un pilot foarte iscusit ca să nu faci ţăndări avionul aici".

Am fost întîmpinat de comandantul Gibraltarului, generalul Macfarlane, pe care-l cunoşteam de la Moscova, unde fusese o vreme ataşat miliar britanic. Macfarlane purta uniforma trupelor coloniale engleze : pantaloni scurţi, pînă la genunchi, şi cască tropicală cu două cozoroace. Instalîndu-ne în maşină pe mine şi pe tovarăşul meu de drum, ofiţerul, el ne-a dus la reşedinţa sa din fortăreaţă. Deşi „Liberator"-ul nostru trebuia să-şi ia zborul peste trei ore, totuşi, chiar şi pentru acest scurt răgaz, mi s-a pus la dispoziţie, ca unui înalt oaspete, un apartament în casa guvernamentală — aşa cere protocolul ospitalităţii militare — şi mi-a fost repartizat un adjutant militar cu gradul de căpitan.

Macfarlane m-a tratat cu un copios dejun englezesc şi m-a informat pe scurt despre situaţia Gibraltarului şi a fortificaţiilor lui. Mi-a vorbit cu deosebită mîndrie despre două realizări din ultima vreme : prima — toate bateriile mai importante ale fortăreţei care acoperă strîmtoarea Gibraltar se află acum chiar în stîncă, fiind inaccesibile atît aviaţiei cît şi artileriei inamice ; a doua : în aceeaşi stîncă a fost construită o uzină care transformă apa mării în apă potabilă. Datorită celor două realizări, Gibraltarul a ajuns un bastion puternic, capabil să reziste oricăror asedii sau blocade.

La întrebarea mea cu privire la securitatea portului cu şantierele navale şi cu atelierele lui, Macfarlane mi-a răspuns că portul, desigur, este mai vulnerabil decît fortăreaţa ; totuşi, într-o anumită măsură, artileria şi aviaţia fortăreţei asigură şi apărarea portului. M-am interesat dacă în port lucrează multă lume şi de unde vine mîna de lucru ? Macfarlane a răspuns :

— În port lucrează circa 10 000 de oameni. Majoritatea sînt spanioli, de dincolo de graniţă, mai cu seamă din La Linea... Vă este, desigur, cunoscut că colonia britanică Gibraltar (un teritoriu de trei mile pătrate) este, uitaţi-vă, stînca aceea şi fîşia îngustă de mal de la poalele ei, iar totul din jur este Spania. În fiecare

dimineaţă, cîteva mii de spanioli trec graniţa Gibraltarului din La Linea şi din alte localităţi. Ziua lucrează în port, iar seara trec iarăşi graniţa şi se întorc pe la casele lor.

Am întrebat :

— Oare este bine că lucrează atîţia spanioli, adică străini, în port ? Mai cu seamă acum, în timp de război ?

Macfarlane a ridicat din umeri şi mi-a răspuns că rînduiala aceasta s-a statornicit de-a lungul deceniilor şi că ar fi greu şi costisitor s-o mai schimbi.

— În orice caz — a adăugat Macfarlane —, pînă acum nu s-au semnalat nici un fel de incidente neplăcute.

După dejun mi-am exprimat dorinţa de a vizita Gibraltarul. Adjutantul meu a comandat o maşină şi am plecat. Am vizitat portul, am trecut pe străduţele colbăite ale oraşului cu case străvechi, în stil spaniol, am aruncat o privire în galeriile în care se ascundeau bateriile şi, în cele din urmă, pe un drum îngust, şerpuit, am urcat pînă la vîrful stîncii Gibraltarului.

De acolo ni s-a deschis o priveliştе impresionantă : la dreapta — zbuciumatele hăuri ale Atlanticului, la stînga — apele albastre ale Mediteranei, în faţa noastră — strîmtoarea Gibraltar (lată de numai 12 km), iar dincolo de ea — nisipurile de un galben intens ale deşertului african. Totul laolaltă era măreţ, nemărginit, grandios, totul respira forţa şi frumuseţea naturii virgine.

Am rămas fermecat de cele ce vedeam din vîrful stîncii. Mă gîndeam în acelaşi timp : „Iată una dintre înălţimile strategice de comandă ale lumii ! Anglia a pus mîna pe ea în 1703 şi o ţine şi acum..."

Deodată... lîngă mine răsună un glas :

— Spuneţi-mi, vă rog, unde se află acum Teatrul de Artă din Moscova ?

Luat prin surprindere, am şi tresărit. Cît de mult contrastau aceste cuvinte cu tot ce vedeam în jurul meu !

M-am întors spre căpitanul care mă însoţea şi i-am răspuns :

— Teatrul de Artă din Moscova a fost evacuat în regiunile din interiorul ţării... El se află acum în siguranţă... Dar de ce vă interesează tocmai acest lucru ?

Ofiţerul rîse şi, arătîndu-şi uniforma, spuse :

— Războiul m-a silit să îmbrac această uniformă. Înainte de război am fost actor şi cunosc bine Teatrul de Artă din Moscova,

perla teatrelor dumneavoastră. Mă număr şi eu printre admiratorii acestui teatru.

Discuţia luă o întorsătură cu totul neaşteptată. Am aflat că interlocutorul meu cunoaşte bine lucrările lui Stanislavski şi ale lui Nemirovici-Dancenko, că în 1937 a fost la Paris pentru a vedea spectacolele M.H.A.T.-ului, pe atunci în turneu în Franţa, că-i sînt binecunoscute numele actorilor Moskvin, Tarhanov, Knipper-Cehova, Tarasova. După terminarea războiului avea de gînd să se reîntoarcă la profesiunea sa. În încheiere, adăugă cu amărăciune :

— Ei, dacă am avea şi noi, în Anglia, un teatru cum e M.H.A.T.-ul dumneavoastră !

✻

La amiază „Liberator"-ul nostru s-a înălţat din nou în văzduh şi a luat-o spre est. Acum, în faţa noastră se întindea azurie Marea Mediterană. A rămas în urmă Gibraltarul, s-au topit într-o ceaţă uşoară contururile ţărmului spaniol, avionul a pătruns într-o sferă albastră, vrăjită : dedesubt era marea, deasupra cerul şi nimic altceva. Dispăruseră toate punctele de orientare şi părea că puternicul „Liberator", în ciuda vuietului monoton al motoarelor lui, a rămas suspendat în spaţiu, nemişcat, în acelaşi loc...

Au trecut astfel cîteva ore. Apoi avionul şi-a schimbat direcţia : undeva, în regiunea Tunisiei, a tăiat ţărmul african şi a zburat mai departe, peste întinderile galbene, nemărginite ale deşertului. Din nisipul încălzit de razele necruţătoare ale soarelui se înălţau valuri de aer fierbinte ; au apărut goluri de aer, avionul nostru era zgîlţîit puternic. Pilotul l-a îndreptat în sus... tot mai sus, mai sus... Acul altimetrului vibra şi aluneca pe cadranul alb... În cele din urmă s-a oprit la nivelul de 4 000 de metri... Avionul şi-a urmat cursul egal şi liniştit...

Au mai trecut cîteva ore. Stevardesa a oferit de vreo două ori pasagerilor cîte o gustare uşoară. În ciuda marii înălţimi, în avion era cald şi zăpuşeală. După-masă toţi s-au moleşit, unii au început să moţăie în fotolii. M-am apucat să citesc o carte şi, din cînd în cînd, priveam plin de curiozitate pe ferestruica avionului, dar privelişte a era mereu aceeaşi : deşert galben, întins, fierbinte, fără început şi fără sfîrşit. Nicăieri nici o căsuţă, nici un pom, nici un ochi de apă sau pîrîiaş. Te simţeai copleşit de monotonie şi deznădejde...

Ştiam că între Gibraltar şi Cairo se face o singură escală ; de obicei, pe aerodromul de la Castel Benito, lîngă Tripoli, dar acesta nu se mai arăta. Am intrat în cabina pilotului şi l-am întrebat cînd o să ajungem acolo. Pilotul mi-a răspuns :

— Păi, nici nu trecem pe acolo.

— De ce ? — m-am mirat eu.

— La Gibraltar — îmi explică pilotul — am primit instrucţiuni să nu aterizez la Castel Benito, ci ceva mai departe, pe unul dintre aerodromurile militare din deşert... Nu ştiu nici eu de ce.

Fără să vreau, m-am alarmat : în timp de război devii deosebit de neîncrezător şi bănuitor. Motivul modificării itinerarului l-am înţeles abia a doua zi, dar despre asta voi vorbi mai tîrziu.

Pe la ora 6 seara, mersul egal al avionului încetă deodată. Au început virajuri şi devieri. Am privit pe fereastră : jos, în adîncime, pe suprafaţa galbenă a deşertului, se zăreau nişte puncte minuscule albe, dispuse într-o ordine geometrică regulată. Era aerodromul unde trebuia să facem escală. Peste cîteva minute, „Liberator"-ul nostru alerga greoi pe pista lungă de beton, printre corturile militare în care era adăpostit echipajul de deservire a aerodromului. Aceste corturi ni se păruseră de sus nişte puncte albe.

Comandantul aerodromului şi ceilalţi ofiţeri ne-au salutat cordial. Bucuria lor era firească, deoarece se întîmpla foarte rar să se abată lume nouă, şi încă civili, pe acest aerodrom pierdut în inima deşertului ! Însufleţirea ofiţerilor spori cînd văzură printre pasageri pe cele două tinere doamne. Am fost conduşi la popota ofiţerilor, amenajată într-un cort spaţios, cu mese şi scaune de campanie. Pe mine, ca oaspetele cel mai de seamă, comandantul aerodromului m-a instalat în dreapta sa... într-un fotoliu mare, confortabil, unicul din această popotă exotică.

— De unde aveţi fotoliul ? — am întrebat mirat.

Comandantul rîse, apoi îmi explică :

— Luna trecută am aşteptat vizita d-lui Churchill şi pentru el am procurat acest fotoliu ; premierul n-a venit, dar fotoliul a rămas... Sîntem foarte bucuroşi că acum ne-a prins bine... Cel puţin nu ne-am străduit în zadar.

Ni s-a servit o masă simplă, dar foarte gustoasă şi săţioasă. Ni s-a oferit şi vin. După-masă ni s-a propus să vizităm aerodromul şi amenajările lui. Totul era simplu, practic şi confortabil. M-a impresionat în mod deosebit utilizarea canistrelor goale de benzină. Aveau extrem de multe canistre din acestea ; din ele era construită

împrejmuirea aerodromului, de asemenea şi pereţii despărţitori între anumite compartimente, unde se aflau magaziile, depozitele, amenajările de utilitate publică etc.

A început să se întunece. Gazdele ne-au invitat să bem o cafea sub cerul liber. Au fost aduse nişte măsuţe mici şi scaune uşoare, cu totul aeriene. Au fost aduse, de asemenea, vinuri şi lichioruri. În jurul tinerelor femei s-a format, firește, cel mai numeros şi mai însufleţit cerc. Pentru mine, cu toate protestele mele, s-a adus „fotoliul lui Churchill". Şedeam ceva mai la o parte de cercul vesel, dar discuţiile care se purtau acolo ajungeau pînă la mine. Aviatorii povesteau tot felul de întîmplări şi peripeţii din viaţa lor de militari în deşert, şi era foarte greu să faci o delimitare între realitate şi fantezie. Dar tinerele femei nu erau înclinate să cerceteze adevărul. Încîntate, ele îşi exprimau mereu admiraţia şi, la rîndul lor, împărtăşeau ofiţerilor cele mai proaspete noutăţi londoneze, în care rolul principal îl jucau ultimele programe de muzic-hol din capitală.

Şedeam în fotoliul meu, sub mîngîierea vîntuleţului slab al deşertului, îmi sorbeam tacticos cafeaua, mă uitam la cerul negru de miazăzi — mult mai întunecat decît la noi —, priveam stelele strălucitoare — mult mai strălucitoare decît la noi — şi mă gîndeam : „Ciudată mai e şi viaţa asta ! Mi-aş fi închipuit eu vreodată că am să mă pomenesc în mijlocul deşertului african, că am să privesc la stelele lui atît de strălucitoare pe cerul neobişnuit de negru, am să ascult discuţiile unor aviatori cu chef cu nişte oaspeţi londonezi uşor afumaţi şi am să aştept cu oarecare neliniște zborul de noapte dintre acest aerodrom şi Cairo ?"

În timp ce tovarăşele mele de drum ciripeau necontenit, mi-am adus aminte de o recepţie de la ambasada noastră organizată cu cîteva zile înainte de plecarea mea. În iarna 1942—1943 am depus multe eforturi ca să se pună în scenă la Londra piesa lui Konstantin Simonov „Oameni ruşi", abia apărută atunci. Piesa avea remarcabile calităţi artistice şi — principalul în zilele acelea — dădea o imagine clară a războiului de pe frontul sovietic. Eforturile mele au fost încununate de succes, şi piesa a fost montată la teatrul „Old Vic", unul dintre cele mai cunoscute teatre englezeşti. Pentru a sărbători acest eveniment şi totodată pentru a mulţumi artiştilor, la 25 iunie 1943 a fost organizat la ambasadă un „ceai" anume pentru ei. A luat parte aproape întreaga trupă a teatrului, au fost de faţă vîrfurile coloniei sovietice de la Londra, precum şi eminenţi oameni de cultură englezi şi, firește, reprezentanţi ai presei. Am rostit o scurtă cuvîntare, în care am subliniat marea importanţă socială, militară şi politică a montării acestei piese. În numele trupei mi-a răspuns Tyrone Guthrie, exprimîndu-şi adînca satisfacţie pentru faptul că „Old Vic" contribuie prin acest spectacol, pe măsura puterilor sale, la cauza apropierii anglo-sovietice. El a fost susţinut de Russell Thorndike, Clement Ashbee, Freda Jackson, Ferdinand Meyer şi alţi actori ai teatrului. Reuniunea s-a desfăşurat într-o atmosferă caldă, prietenească, cordială. Am plecat de la recepţie bine dispus...

Cu toate acestea, vorbind despre noutăţile londoneze, tovarăşele mele de drum n-au suflat o vorbă despre montarea piesei „Oameni ruşi" la „Old Vic". E posibil ca ele nici să nu fi auzit despre acest spectacol. Judecînd după sporovăiala lor, se pare că cerinţele artistice ale acestor doamne nu se ridicau peste nivelul muzic-holurilor.

La miezul nopţii, pe un întuneric de nepătruns, „Liberator"-ul nostru şi-a luat iarăşi zborul, şi la ora 7 dimineaţa am sosit cu bine la Cairo.

U.R.S.S. şi Egiptul

Pe atunci, între U.R.S.S. şi Egipt nu se stabiliseră încă relaţii diplomatice. La Cairo nu exista o reprezentanţă sovietică. De aceea, toată grija pentru mine în capitala Egiptului şi-au asumat-o englezii. Pe aerodromul militar, unde a aterizat „Liberator"-ul nostru, am fost întîmpinat de Watson, secretar al Ambasadei britanice la Cairo, care s-a dovedit a fi rudă cu Vansittart, pe care-l cunoşteam bine din activitatea mea la Londra ; datorită acestui fapt, între noi s-au stabilit de îndată relaţii mai simple. Watson ne-a condus, pe mine şi pe ofiţerul care mă însoţea, la ambasadă, unde ni s-a pus la dispoziţie un apartament destinat „oaspeţilor de onoare", compus din trei camere. După ce am luat baia, ne-am bărbierit şi ne-am schimbat, ne-am dus la dejun la lordul Killearn, ambasadorul Marii Britanii, la invitaţia acestuia.

Lordul Killearn era un bărbat foarte înalt, spătos, cu un aer aristocratic şi cu o burtică respectabilă. Amfitrioana, lady Killearn, era o brunetă frumoasă de vîrstă mijlocie. Mai erau cîţiva invitaţi militari şi civili. Ambasadorul m-a salutat amabil şi m-a prezentat

soţiei sale şi oaspeţilor. După invariabilul schimb de întrebări şi răspunsuri în legătură cu călătoria noastră, deodată, arborînd o mină tristă, lordul Killearn spuse compătimitor :

— Am primit adineauri o veste tristă : s-a prăbuşit avionul generalului Sikorski. Ieri dimineaţă a plecat de la Cairo spre Gibraltar, întorcîndu-se din Orientul Apropiat în Anglia. Pe drum a făcut o escală la Castel Benito. Apoi a sosit cu bine la Gibraltar. Dar după ce avionul a decolat din nou de pe aerodromul din Gibraltar şi a luat înălţime s-a întîmplat ceva în avion şi aparatul a căzut ca o piatră în apă. Au pierit cu toţii. Cauza catastrofei va rămîne probabil un mister, pentru că nu a fost salvat nici un om dintre pasagerii sau din echipajul avionului, iar marea în locul acela este foarte adîncă şi este greu de crezut că avionul va putea fi adus la suprafaţă.

Pentru o clipă s-a aşternut o linişte mohorîtă. Acum îmi era limpede de ce nu făcuse avionul meu escală la Castel Benito, ci pe un aerodrom din deşertul Libiei. Cum Sikorski plecase de la Cairo spre Gibraltar în aceeaşi zi în care am plecat eu de la Gibraltar spre Cairo, respectîndu-se itinerarul obişnuit, ar fi fost inevitabil să ne întîlnim la Castel Benito.

Englezii se temeau, probabil, în legătură cu ruperea relaţiilor diplomatice dintre guvernele sovietic şi polonez (care avusese loc cu două luni înainte), că o asemenea întîlnire ar putea da prilej unor „neînţelegeri" şi de aceea au hotărît să facem escală pe aerodromuri diferite. De altfel, aceasta avea acum o importanţă pur academică.

După ce discuţia în jurul mesei a fost reluată, s-a încins o mare dispută în legătură cu cauzele catastrofei, care însă nu a dus şi nici nu putea duce la limpezirea misterului prăbuşirii avionului lui Sikorski ; în fond, nimeni nu ştia nimic, în afara faptului că s-a produs catastrofa.

Mi-am amintit fără să vreau discuţia din ajun cu Macfarlane şi m-am gîndit : „E foarte posibil să fie la mijloc mîna nemţilor : nu le-ar fi fost prea greu să-şi strecoare un agent printre miile de spanioli care vin zilnic din La Linea la Gibraltar". N-am spus însă nimic cu glas tare : în momentul acela nu aveam nici un fel de dovezi care să confirme presupunerea mea.

În timpul dejunului i-am spus lui Watson, care şedea lîngă mine, că lady Killearn nu seamănă cu o englezoaică.

— Nici nu este englezoaică — mi-a răspuns Watson —, este italiancă.

— Italiancă ? — m-am mirat eu.

— Înţeleg nedumerirea dumneavoastră — îmi spuse Watson —, Anglia luptă împotriva Italiei, iar soţia ambasadorului englez în Egipt este italiancă... Hm... Curios, nu-i aşa ?... Am să vă spun sincer : nu numai curios, dar şi greu... Pe această linie s-au ivit aici o mulţime de complicaţii... Dar ce să-i faci ?... Lordul Killearn s-a căsătorit cu italianca lui cu mult înainte de război ; cine putea să prevadă atunci că în 1940 noi o să luptăm împotriva italienilor ?...

După o scurtă pauză, Watson a încheiat oarecum filozofic :

— Cine ştie, poate că în etapa următoare ne-ar putea fi util faptul că soţia lordului Killearn este italiancă.

✻

Din diferite motive tehnice, „Liberator"-ul nostru urma să pornească iar la drum abia peste două zile. Acest lucru m-a bucurat, fiindcă la Cairo mai aveam de aranjat o treabă importantă, pentru care aveam nevoie de un timp oarecare.

După bătălia de la Stalingrad, Nashat-paşa, ambasadorul egiptean la Londra, care pînă atunci aproape că nici „nu mă observa", şi-a schimbat dintr-o dată comportarea, m-a invitat la un dejun şi în cursul convorbirii noastre mi-a spus că ar fi bine să se stabilească relaţii diplomatice între ţările noastre. Am răspuns că-i împărtăşesc părerea şi am recomandat guvernului egiptean, în fruntea căruia se afla atunci Nahhas-paşa, conducătorul partidului naţional-burghez VAFD, să facă propunerea de rigoare guvernului sovietic.

Ceea ce s-a petrecut în decursul următoarelor patru luni a fost o adevărată comedie. Ambasadorul egiptean mă asigura mereu că depune toate eforturile în vederea stabilirii unor relaţii diplomatice între Cairo şi Moscova ; de fiecare dată însă venea la mine cu fel de fel de pretenţii, care nu puteau decît să strice totul. La început a cerut ca propunerea cu privire la recunoaşterea diplomatică reciprocă să pornească de la U.R.S.S., şi nu de la Egipt. După ce am respins această pretenţie, Nashat-paşa, invocînd instrucţiunile primite de la guvernul său, a insistat ca la stabilirea relaţiilor diplomatice guvernul sovietic să-şi ia angajamentul, printr-un act special, că nu se va amesteca în treburile interne ale Egiptului. Am rîs de această pretenţie cu totul de neînţeles a guvernului egiptean, deoarece în general guvernul sovietic nu se amestecă niciodată în treburile altor ţări. Peste cîteva zile, lui Nashat-paşa i-a venit o

nouă idee : la reluarea relaţiilor diplomatice, cele două guverne vor face un schimb de scrisori cu privire la acelaşi lucru în legătură cu recenta dizolvare a Cominternului. Aici ambasadorul egiptean se referea la acordul anglo-sovietic din 1921, în care partea sovietică se angaja să nu se amestece în treburile interne ale Marii Britanii. I-am explicat lui Nashat-paşa în ce condiţii fusese încheiat acordul amintit şi, în cele din urmă, i-am spus iritat :

— Egiptul a întîrziat cu un sfert de secol recunoaşterea U.R.S.S. şi acum mai pretinde şi o recompensă pentru asta — aşa nu merge !

Toată această tărăgăneală m-a plictisit la culme, cu atît mai mult cu cît aici se făceau simţite ecourile luptei interne care se dădea în Egipt. Nashat-paşa era omul regelui Faruk, ultrareacţionar şi mare admirator al lui Hitler şi al lui Mussolini. Partidul VAFD se afla în opoziţie faţă de rege, iar relaţiile — atît politice cît şi personale — dintre Nahhas-paşa, liderul acestui partid, şi Nashat-paşa, ambasadorul Egiptului la Londra, erau dintre cele mai încordate. De aceea, cînd am primit telegrama care mă chema la Moscova, mi-a venit o idee : „Aha ! În trecere prin Cairo voi încerca să ajung la o înţelegere cu privire la stabilirea relaţiilor diplomatice între U.R.S.S. şi Egipt tratînd direct cu prim-ministrul Nahhas-paşa".

Acum, la Cairo, i-am telefonat lui Nahhas-paşa şi i-am solicitat o întrevedere. Mi-a răspuns foarte bucuros şi m-a invitat de îndată la el la ora 6 seara. La ora stabilită eram acolo. Am fost introdus într-un frumos salon european, aş spune în stil parizian. N-am apucat să mă uit bine în jur cînd, deodată, din dreapta, de după uşă s-au auzit paşi şi în salon a intrat impetuos sau, mai bine zis, a venit de-a rostogolul, Nahhas-paşa. Era un om de statură mijlocie, brunet, cu faţa vioaie ; avea mîinile neobişnuit de mobile, nişte picioruşe scurte şi iuţi. Era îmbrăcat într-un costum gri deschis, bătînd în albăstriu, cu o cravată pestriţă prinsă cu un ac cu un briliant mare. Întreaga făptură a premierului egiptean degaja frivolitatea şi verva parizianului, ceea ce, de altfel, nu era de mirare : Nahhas-paşa a primit educaţie franţuzească, vorbea perfect franceza şi era un admirator al culturii franceze.

— Fiţi binevenit pe pămîntul egiptean ! — a exclamat Nahhas-paşa, desfăcîndu-şi braţele de parcă ar fi vrut să mă cuprindă la piept.

I-am răspuns cu amabilitatea corespunzătoare. După întrebările de rigoare despre sănătatea mea, despre călătorie etc., Nahhas-paşa

nu mai contenea cu expresiile admirative la adresa poporului sovietic, a Armatei Roşii şi a victoriei de pe Volga. Apoi Nahhas-paşa a spus:

— Sînt bucuros că o întîmplare fericită v-a adus la Cairo. Doresc foarte mult stabilirea relaţiilor diplomatice între Egipt şi marea dumneavoastră ţară, însă în tratativele noastre cu dumneavoastră au existat unele rezerve şi complicaţii...

Nahhas-paşa a adăugat cu un zîmbet semnificativ :

— Dar nu din vina mea... Nu, nu din vina mea !

Era o aluzie evidentă la Faruk şi Nashat-paşa. Nahhas-paşa a zîmbit încă o dată semnificativ şi a spus de data aceasta fără nici o reticenţă :

— Acum, pentru că sînteţi aici, sînt sigur că fără intermediul altora vom ajunge foarte repede la un acord cu dumneavoastră... Eu am să fac aceasta, orice ar crede regele Faruk !

Apoi am trecut la dezbaterea măsurilor practice. I-am propus premierului egiptean următoarea modalitate : el îmi adresează mie, ca ambasador al U.R.S.S. în Marea Britanie, o scrisoare în care arată dorinţa Egiptului de a stabili relaţii diplomatice cu U.R.S.S. ; eu iau scrisoarea cu mine şi, îndată ce sosesc la Moscova, o aduc la cunoştinţa guvernului sovietic ; guvernul sovietic va răspunde la scrisoarea lui Nahhas-paşa prin acordul său ; după aceasta, relaţiile diplomatice dintre cele două ţări vor putea fi considerate ca stabilite. În legătură cu acest fapt se va da publicităţii un comunicat corespunzător atît la Moscova cît şi la Cairo.

Nahhas-paşa a acceptat planul propus de mine, apoi am trecut la discutarea conţinutului scrisorii premierului egiptean. La despărţire i-am spus lui Nahhas-paşa :

— Aş vrea, dacă-mi permiteţi, să vă dau un sfat prietenesc : căutaţi să faceţi în aşa fel ca scrisoarea dumneavoastră să fie pe cît posibil mai clară şi mai simplă. Spuneţi în ea fără ocol că doriţi să stabiliţi relaţii diplomatice cu U.R.S.S. şi nu încercaţi, chiar şi într-o formă voalată, să puneţi unele condiţii suplimentare. Aşa vom ajunge mai repede la ţintă.

— Aveţi dreptate — a răspuns Nahhas-paşa. — Mîine după-amiază vă voi înmîna scrisoarea. Nu-mi refuzaţi atunci să mă înştiinţaţi dacă cuprinsul ei vă va satisface întru totul.

Tocmai cînd mă pregăteam să plec, Nahhas-paşa mă întrebă deodată cu multă bunăvoinţă :

— Aţi avut posibilitatea să vizitaţi frumosul nostru oraş ?

— Nu am văzut decît o parte — i-am răspuns —, dar intenţionez să mă ocup de asta mîine.

— Doriţi să vă dau un ghid ?

— Sigur că doresc.

Nahhas-paşa bătu din palme în stil oriental, şi în cadrul uşii de alături apăru un tînăr de vreo 27 de ani, pe care mi-l prezentă ca pe o rudă a sa.

— El are să vă arate tot ce doriţi să vedeţi — a spus premierul, şi ne-am despărţit.

Cînd m-am întors de la Nahhas-paşa la ambasadă, lordul Killearn, întîmpinîndu-mă pe coridor, m-a întrebat ca din întîmplare :

— Ei, v-aţi înţeles ?

Mi-am dat seama că ambasadorul britanic dorea grozav să afle cum au decurs tratativele privind stabilirea relaţiilor diplomatice între Egipt şi U.R.S.S. ; am socotit însă deocamdată inoportun să-l informez despre cele petrecute. De aceea am răspuns scurt :

— Nu s-a stabilit încă nimic precis.

Şi am trecut imediat la un alt subiect.

În ziua următoare, la 6 iulie, spre seară mi-a fost adusă scrisoarea promisă a premierului egiptean — într-un plic imens, prevăzut cu cinci sigilii mari. Scrisoarea era în limba franceză, şi conţinutul ei mi s-a părut pe deplin satisfăcător. Nahhas-paşa declara în ea că „ar fi nelogic" ca două state aflate în aceeaşi tabără de luptă pentru cauza democraţiei să nu întreţină relaţii diplomatice şi-şi exprima speranţa fermă că asemenea relaţii vor fi stabilite efectiv în cel mai scurt timp posibil. Nu punea nici un fel de condiţii, amintea doar despre faptul că convenţia de la Montreux * cu privire la abrogarea capitulaţiilor i-a recunoscut Egiptului un nou statut internaţional, care excludea orice discriminare politică-juridică şi adăuga că U.R.S.S. a proclamat din proprie voinţă principiul egalităţii în drepturi a popoarelor.

Aşadar, totul era în ordine. Se făcuse pasul hotărîtor spre stabilirea relaţiilor diplomatice dintre cele două ţări. I-am spus la telefon lui Nahhas-paşa :

* În 1937 a avut loc la Montreux (Elveţia) conferinţa cu participarea Egiptului şi a statelor care s-au bucurat de privilegiile capitulaţiilor în Egipt (S.U.A., Anglia, Franţa, Italia, Belgia, Olanda, Spania, Portugalia, Norvegia, Danemarca, Suedia şi Grecia) ; la această conferinţă s-a adoptat hotărîrea cu privire la abrogarea capitulaţiilor în Egipt.

— Sînt pe deplin satisfăcut de conţinutul scrisorii dumneavoastră. Nu mă îndoiesc că ea va produce o bună impresie la Moscova.

Confundarea epocilor

Cairo în 1943 era, fără îndoială, cel mai fantastic oraş de pe pămînt. Era încă vechiul Cairo — cel monarhic şi colonial —, în adîncul căruia abia se întrezăreau germenii viitorului. De aceea nu a existat nicăieri în lume un amestec atît de neobişnuit de timpuri, civilizaţii, epoci, rase, popoare, obiceiuri şi moravuri ca aici, la Cairo, în 1943.

La periferia apuseană a oraşului, dincolo de fluviu, trăia ca într-un basm străvechi Egiptul din antichitatea îndepărtată : giganticele piramide de la Gizeh, enigmaticul Sfinx, mormintele elitei de pe vremea faraonilor, obeliscuri de piatră, statui şi coloane, ruinele unor ziduri şi clădiri construite aici cu milenii în urmă... Acest Egipt al piramidelor şi al mumiilor a murit de mult şi totuşi n-a murit de tot : o şuviţă din sîngele lui mai pulsează în vinele Egiptului contemporan, respiraţia lui se simte în moravurile şi obiceiurile Egiptului din zilele noastre.

Pe colinele Mokattam şi în alte cartiere ale oraşului mai trăieşte aproape ca-n poveşti Egiptul medieval, Egiptul cuceririlor arabe şi al domniei lui Mahomed : moschei străvechi cu minarete ascuţite, cetăţuia înconjurată cu ziduri de piatră, o mare de căsuţe mici şi întunecoase şi, mai ales, piaţa principală — bogată în culori şi arome, pestriţă, zgomotoasă, un adevărat bîlci de ev mediu oriental.

În centrul oraşului şi în unele cartiere privilegiate de pe malul Nilului apare cu totul prozaic Egiptul contemporan. Aici vezi admirabile clădiri europene, străzi largi, bănci, societăţi de navigaţie, magazine şi cafenele strălucitoare, instituţii publice. Aici îşi au reşedinţa englezii, francezii şi alţi europeni, precum şi reprezentanţii europenizaţi ai nobilimii şi intelectualităţii egiptene. Aici este lumea imperialismului, cu toate contradicţiile sale interne, sporite şi agravate de împrejurările celui de-al doilea război mondial.

În acele zile, Egiptul era inundat de trupe regulate, detaşamente şi misiuni militare de tot soiul, între care se iscau necontenit tot felul de disensiuni şi conflicte. Erau aici divizii australiene şi neozeelandeze, care nu se prea împăcau cu comandamentul britanic,

apoi erau reprezentanţii militari ai S.U.A. şi Africii de sud, care îşi aveau răfuielile lor cu englezii. Tot aici se aciuiau şi rămăşiţele trupelor greceşti, poloneze şi iugoslave evacuate din ţările lor. Au rămas la Cairo şi unităţi ale flotei militare franceze, care se ascundeau aici pentru a nu fi interceptate de hitlerişti... Toate aceste rămăşiţe ale unor armate şi flote, care au supravieţuit catastrofei, se compuneau din nişte oameni vlăguiţi, înrăiţi, care şi-au pierdut încrederea în viitor ; un singur lucru îi unea pe toţi — aversiunea faţă de englezi. Ei îi învinuiau pe englezi — şi nu întotdeauna pe drept — de aroganţă, de perfidie, de lipsa oricărei dorinţe de a acorda ajutor real aliaţilor care au avut de suferit în război — de toate păcatele de moarte !

Iar în timpul acesta maşina militară a imperialismului lucra din plin. În fiecare zi soseau în porturile egiptene numeroase vase cu trupe, armament, muniţii, alimente. Pe de altă parte, englezii plasau în Egipt importante comenzi de materii prime şi produse alimentare, de pe urma cărora paşii localnici izbuteau adeseori să-şi încropească în cîteva zile averi fabuloase. Simţind că e rost de profit, aventurieri şi speculanţi de toate naţiile s-au adunat în Egipt şi au început un dans turbat în jurul intendenţei britanice, umplîndu-şi buzunarele cu bani. Un val de chefuri sălbatice, de beţii monstre, de joc nebunesc de cărţi, de zaruri şi ruletă trecea peste ţară, atingînd o forţă nemaipomenită la Cairo.

Astfel, cele trei aspecte ale Egiptului — Egiptul faraonilor, Egiptul lui Mahomed şi Egiptul celui de-al doilea război mondial — s-au amestecat într-un talmeş-balmeş fantastic, înrîurindu-se reciproc şi creînd o atmosferă social-politică extrem de complicată...

*

Desigur, doream nespus să văd cît mai mult posibil în acest uimitor oraş şi regretam că dispuneam de prea puţin timp — numai de două zile ! Cu toate acestea am avut noroc : cu ajutorul rudei pe care mi-a recomandat-o Nahhas-paşa, al lui Watson, secretarul Ambasadei britanice, şi al profesorului Amery din Liverpool, cu care am făcut cunoştinţă la dejunul de la ambasador, am reuşit să văd atît de multe la Cairo, încît e şi de mirare cum am reuşit să „asimilez" totul. N-am să descriu aici vizitarea piramidelor de la Gizeh, a celor mai vestite moschei şi a altor locuri interesante, prevăzute în programul obişnuit al oricărui turist. Mă voi opri doar asupra cîtorva aspecte care mi s-au întipărit în chip deosebit în minte.

...Ruda lui Nahhas-paşa, despre care am amintit mai sus, m-a dus în vîrful minaretului moscheei centrale, situată în cetăţuie. În faţa mea s-a deschis o privelişte încîntătoare.

Jos, la poalele colinelor pe care se află cetăţuia, se întindea uriaşul oraş, cu 2 000 000 de locuitori, cu larma sa necontenită. Vuietul lui tulbure răzbea pînă în vîrful minaretului. În jur se întindea o împestriţare imensă de case. O reţea deasă de străzi, stradele, pieţe se ramifica în toate direcţiile. Peste tot mişunau oameni, care de sus păreau nişte gîngănii minuscule. Cupolele moscheilor se înălţau semeţe, minaretele îşi înfigeau cutezătoare vîrfurile în cer. Ca nişte mari pete întunecate se zăreau cartierele mizere ale sărăcimii, în timp ce clădirile dichisite, multicolore ale centrului european — Piaţa Operei şi cartierele învecinate — străluceau în altă parte. Aici erau case cu patru-cinci etaje, monumente, fîntîni arteziene, muzee, se detaşa clar verdele grădinilor, aleilor, parcurilor, cartierului Zamelek — cartierul bogătaşilor. Artera puternică a Nilului, cuprinsă ca în nişte copci de liniile strălucitoare ale podurilor, tăia oraşul în două. Iar în depărtare, dincolo de fluviu, după marginea oraşului strîns între nisipuri galbene, licăreau molcom sub razele soarelui sudic siluetele grandioase ale piramidelor de la Gizeh ca nişte munţi de aur pe fundalul albastru intens al cerului...

*

...Locul unde m-a condus apoi ghidul meu — tînăra rudă a lui Nahhas-paşa —, părea un alt oraş, cu străzi, stradele, pieţe. Pe tăbliţe, denumirile lor. Pe la colţuri, felinare. Căsuţe, case, palate, temple. Cartiere de bogătaşi, cartiere de săraci. Toate contradicţiile sociale de care suferă Cairo cel real. Dar nicăieri nu erau oameni. Nicăieri nu se vedea o fereastră luminată, deşi se lăsase seara. Linişte şi nemişcare. Parcă nu mă simţeam în largul meu.

— Acesta este „oraşul morţilor" — îmi spuse tovarăşul meu de drum —, sau, europeneşte, „cimitirul".

Maşina noastră se apropie de o casă cu un singur cat, de mărime mijlocie. Ghidul meu bătu tare la uşă. Ciocăniturile răsunară prelung, de parcă în dosul uşii ar fi fost pustiu. În cele din urmă, uşa se deschise. În prag apăru un paznic.

— Intraţi — spuse tovarăşul meu de drum —, este casa funerară a familiei mele.

Intrarăm într-un vestibul mare, pardosit cu piatră şi împodobit

cu covoare pestriţe. În mijlocul vestibulului, un bazin de apă, iar în jurul lui canapele moi.

— Aici — îmi explică însoţitorul meu —, o dată pe an, în ziua pomenirii morţilor, se adună toţi membrii familiei noastre şi se roagă pentru cei care au trecut în cealaltă viaţă...

Trei uşi duceau din vestibul în trei încăperi separate. Ghidul meu deschise prima uşă : pereţi goi, duşumea de scînduri. În mijlocul duşumelei — o piatră neagră, frumos şlefuită, cu o inscripţie egipteană.

— Acesta este mormîntul tatălui meu — îmi comunică impasibil însoţitorul meu.

Se deschise a doua uşă : aceiaşi pereţi goi, aceeaşi duşumea de scînduri, iar la mijloc — o piatră neagră.

— Acesta este mormîntul bunicii mele.

Încă o uşă : acelaşi tablou.

— Acesta este mormîntul bunicului meu.

Trecurăm prin cîteva camere... mereu acelaşi lucru. Peste tot unchi, mătuşi, nepoţi şi alţi membri ai familiei ghidului meu. În cele din urmă intrarăm într-o cameră unde nu exista piatra neagră, în schimb, chiar în centrul podelei, se căsca o groapă săpată cu grijă. Tovarăşul meu de drum declară cu sînge rece :

— Iar aici, cu timpul, mă voi odihni eu însumi.

Ieşirăm din cavoul familial al însoţitorului meu şi pornirăm încet pe străzile oraşului. Îmi atrase atenţia o vilă mare şi luxoasă şi întrebai cui aparţine. Aflai că proprietarul este unul dintre cei mai mari bogătaşi ai ţării. Însoţitorul îmi explică :

— Între familiile bogate din Cairo se desfăşoară o adevărată competiţie pentru fastul şi strălucirea caselor funerare. Pe acest tărîm se iscă certuri şi se nasc chiar vrăjmăşii între oamenii de seamă. Oamenii cu mijloace mai modeste nu-şi pot permite atîta lux, dar şi la ei, pînă şi la cei mai săraci, este puternică tendinţa de a avea o casă funerară cît mai bună. Căci după concepţiile egiptene viaţa de aici este doar o mică frîntură din întreaga viaţă a omului. Principalul începe după ceea ce numim noi moarte. Aşa că trebuie să ne asigurăm cum trebuie cu locuinţă pentru această viaţă de apoi, care va dura veşnic.

Îl întrebai pe ghidul meu :

— Spuneţi-mi, ce religie au egiptenii ?

— Musulmană — răspunse el.

— Dar credinţele egiptenilor, despre care aţi povestit adineauri, nu prea seamănă cu ceea ce cred musulmanii despre viaţa de apoi...

Ce sînt, în fond, luxoasele vile funerare ale paşilor contemporani ? Mi se pare că e o reminiscenţă puternică a străvechilor piramide, diferă numai proporţiile şi formele — acestea aparţin secolului al XX-lea. Cum se împacă toate acestea cu religia musulmană ?

Însoţitorul meu tăcu pentru o clipă şi apoi conchise îngîndurat :

— Tradiţiile de milenii nu se dezrădăcinează atît de uşor.

Stau şi mă gîndesc : un „oraş al morţilor" în 1943 ! Ce-o fi asta : vis sau realitate ?

✻

...Watson m-a condus în piaţa principală — bazarul oraşului.

Sute de mici prăvălioare şi ateliere. Coridoare înguste, întunecoase. Mirosuri înţepătoare. Praf şi noroi. O mulţime pestriţă de bărbaţi, femei şi copii. Halate albe. Feregele negre, transparente, beţişoare de aur la rădăcina nasului femeilor (podoaba cea mai la modă la egiptencele de atunci). Ochi negri, capete pletoase, arareori fesuri roşii — simbolul apartenenţei la păturile superioare ale piramidei sociale. O mulţime de copii ! În cîrduri, bronzaţi, desculţi, gălăgioşi. Glasurile lor sînt stridente, ochişorii nostimi şi ageri dacă sînt sănătoşi. În realitate însă, nici pe departe nu este aşa : printre egipteni este foarte răspîndită trahoma.

Bazarul clocoteşte de viaţă. Răsună ciocanele spoitorilor, scîrţîie cuţitele cizmarilor, se învîrt roţile olarilor, răsuflă greu foalele fierarilor. Bijutierii şlefuiesc din aur şi argint inele şi coliere complicate. Împletitorii de coşuri fac genţi şi coşuri. Croitorii cos fesuri şi halate. Toţi aceştia şi mulţi alţi meseriaşi se adăpostesc în nişte cotloane sărăcăcioase, întunecoase, la fel cum au stat, probabil, strămoşii lor cu multe secole în urmă. Ei lucrează aici şi tot aici îşi vînd produsele muncii lor.

Ceva mai departe — prăvălii şi chioşcuri. Ce nu găseşti în ele ! Rochii egiptene uşoare, ţesături pestriţe, podoabe pentru femei, jucării pentru copii, peşte din Nil, ierburi miraculoase, legume şi fructe, cărţi străvechi, cuţite şi pumnale, şei şi hamuri, măsuţe, tăvi şi multe, multe altele. Lumea lărmuieşte, ţipă, se tocmeşte, întreabă de preţ, încearcă ; dar de cele mai multe ori oamenii îşi povestesc ultimele noutăţi. Toate evenimentele din viaţa oraşului, toată cronica, scandaloasă şi penală, toate ştirile senzaţionale de pe fronturi şi din politica mondială —, toate acestea îşi găsesc reflectarea imediată şi pitorească în bazarul din Cairo. Tot aici se formează „opinia publică" a cercurilor largi democratice, care poate înrîuri chiar şi politica forţelor guvernante. Diplomaţii străini acre-

ditaţi pe lîngă regele egiptean au agenţi anume tocmiţi care-i informează despre tot ce se întîmplă zilnic în piaţa principală din Cairo...

Am rătăcit vreo două ore prin această adevărată „inimă a ţării", pînă ce un incident neaşteptat m-a silit să mă întorc înainte de vreme la ambasadă.

Cairo era pe atunci înţesat de militari din diverse armate străine — engleze, americane, franceze, africane —, şi egiptenii se obişnuiseră cu uniformele şi cu semnele lor distinctive. La piaţă m-a însoţit şi tovarăşul meu de drum, ofiţerul sovietic. Purta obişnuita uniformă a Armatei Roşii, pe care egiptenii n-o mai văzuseră înainte, şi aceasta a atras îndată atenţia tuturora. Lumea cerceta curioasă cizmele însoţitorului meu şi steluţa roşie de pe chipiul lui : băieţandrii se ţineau după el cîrduri-cîrduri, oameni în toată firea se opreau şi se uitau lung în urma lui. Deodată cineva spuse într-o curată limbă rusă :

— Bun sosit ofiţerului Armatei Roşii !

Am privit în jur. Pe pragul uneia dintre prăvălii cu manufactură stătea un om vîrstnic, vînjos, cu părul cărunt. El făcu un gest de salut în direcţia noastră de parcă ne-ar fi invitat la el în casă.

— Deşi trăim de douăzeci de ani în Egipt — a continuat necunoscutul —, noi ne mîndrim cu Armata Roşie. Avem totuşi în piept o inimă de rus.

Era probabil un emigrant alb în sufletul căruia războiul trezise simţul adormit al patriotismului. Erau destui dintr-aceştia pe vremea aceea. Eu însă nu doream cîtuşi de puţin să transform această întîlnire întîmplătoare într-o demonstraţie politică.

Între timp se răspîndi ca o vijelie zvonul :

— Un rus ! Un rus !

Cît ai clipi se strînseră în jurul nostru o mulţime de oameni. Toţi făceau zarvă, spuneau ceva, păreau tulburaţi de ceva. Răsunară aplauze. Apoi rîndurile celor adunaţi s-au dat la o parte şi a ieşit în faţă un tînăr egiptean în haine europeneşti, care, într-o frumoasă limbă engleză, a declarat :

— Permiteţi-mi ca în numele poporului egiptean să-l salut pe reprezentantul eroicei Armate Roşii !

Toată lumea l-a susţinut furtunos pe tînăr.

Aceasta ne bucură şi ne însufleţi. Dar era extrem de periculos pentru situaţia mea de incognito, pe care trebuia s-o respect în tot cursul drumului de la Londra la Moscova. M-am grăbit deci să mă întorc acasă...

...Profesorul Amery de la Universitatea din Liverpool, cu care am făcut cunoştinţă la dejunul oferit de lordul Killearn, era un savant egiptolog. O jumătate de an ţinea cursuri la universitatea sa, iar cealaltă jumătate de an se ocupa cu săpăturile în Egipt. Aşa a fost ani de-a rîndul. Acum, în condiţiile războiului, el purta epoleţi de maior, în realitate însă îşi continua activitatea sa obişnuită. Mi-a propus să-l însoţesc la locul săpăturilor lui — la aşa-numita Piramidă în trepte, situată la vreo 40 de kilometri spre nord de Cairo. Am acceptat bucuros.

Şi iată-ne în zorii zilei de 6 iulie, înainte de începerea călduri-lor, în împărăţia trecutului îndepărtat. Pe drum Amery mi-a spus că fiecare piramidă egipteană reprezintă un adevărat complex. În piramida propriu-zisă era, de obicei, îngropat faraonul, iar în jurul piramidei erau îngropaţi membrii familiei din seminţia faraonului, în cinstea cărora au fost construite piramide de proporţii mai mici. Tot aici erau îngropaţi şi oamenii de seamă din anturajul faraonului, însă nu în piramide, ci în nişte construcţii de tipul palatelor de atunci — clădiri mari de piatră, cu un singur cat şi cu acoperişul plat. În sfîrşit, în apropierea piramidelor se înălţau temple şi capele închinate zeilor adoraţi în epoca aceea îndepărtată. Aşa a răsărit un oraş întreg al morţilor (fără voie mi-am amintit de actualul „oraş al morţilor" pe care tocmai îl vizitasem, unde, potrivit credinţei vechilor egipteni, continuau să trăiască sufletele celor răposaţi...

Cînd am ajuns cu Amery în faţa Piramidei în trepte, am întrebat :

— Spuneţi-mi, domnule profesor, se ştie ceva despre originea acestei construcţii grandioase ?

— Se ştie — a răspuns Amery —, şi am să vă povestesc bucuros istoria ei... s-a întîmplat... Faraonul Zosser, care a trăit cu aproximativ 3 000 de ani înaintea erei noastre, a avut o domnie foarte îndelungată şi extrem de norocoasă. La fel ca şi toţi ceilalţi egipteni, a început să-şi construiască mormîntul fiind încă în viaţă. La început, cînd succesele lui Zosser erau modeste, el şi-a construit mormîntul în stilul celor obişnuite pentru oamenii de seamă din vremurile acelea : o clădire mare, cu un singur cat, cu acoperişul plat şi cu cripta la o adîncime de circa 70 de metri... Am să vă arăt acest mormînt... Apoi treburile faraonului au început să meargă mai bine. El a hotărît că acum nu-i mai ajunge un asemenea

mormînt, că-i trebuie ceva mai impunător. A dăruit soţiei sale mormîntul construit şi a început să-şi construiască un mormînt nou, grandios, pe locul unde se află în prezent Piramida în trepte. La început, şi acest al doilea mormînt avea obişnuita formă a casei egiptene cu un singur cat, doar de proporţii mai mari. Apoi treburile faraonului au început să meargă şi mai bine. Acum nu-l mai mulţumea nici mormîntul nou construit. Voia ceva mai impunător, mai uriaş. Dar ce anume ? După o oarecare gîndire — probabil că aici au jucat un rol şi sfaturile arhitecţilor de la curte —, Zosser a hotărît să construiască peste clădire un etaj. Din punctul de vedere arhitectonic al acelor vremuri, etajul trebuia să fie ceva mai redus ca proporţii decît catul de jos. S-a obţinut prima treaptă. Au trecut anii, succesele faraonului creşteau mereu. În cinstea noilor victorii, el a construit deasupra etajului încă un al doilea, apoi un al treilea etaj, care, firește, erau mai reduse decît cele precedente. S-au format treptele piramidei. Curba succeselor faraonului continua să fie ascendentă. Cu fiecare nouă creştere a puterii sale, el mai construia cîte un etaj pe mormîntul său. Aşa a crescut mormîntul tot mai sus pînă cînd, în cele din urmă, şi-a înălţat capul peste deşert Piramida în trepte, cu cinci etaje, din ce în ce mai înguste, în faţa căreia ne aflăm noi acum.

Iată, aşadar, povestea acestui remarcabil monument al antichităţii !

— Şi acum — a continuat Amery —, dacă doriţi, putem să coborîm în mormîntul iniţial al faraonului Zosser, pe care l-a dăruit apoi cu bunăvoinţă soţiei sale... Foarte recent am terminat săpăturile şi veţi avea ocazia să vedeţi multe lucruri interesante.

L-am urmat pe profesor. Am intrat într-o casă mare de piatră şi, după ce am trecut printr-o sală întunecoasă, am pătruns într-un coridor îngust, care ducea în pantă în jos.

Amery, cu o lanternă mare în mînă, păşea în faţa mea, eu veneam în urma lui, iar un lucrător egiptean cu o lanternă încheia procesiunea. Coridorul nu era mai înalt de doi metri şi, întinzîndu-mi braţele în lături, puteam să-i ating pereţii. Tavanul era susţinut, din loc în loc, de bîrne.

Am mers mult pe acest coridor, coborînd tot mai jos şi mai jos. Deodată coborîşul fu barat de un zid, care părea să închidă complet coridorul.

— Cum o să mergem mai departe ? — mi-a scăpat fără voia mea.

— Fiţi pe pace — a intervenit Amery. — Aceasta este o iluzie optică. Nu există nici un perete.

Într-adevăr, ajungînd lîngă ceea ce crezusem a fi un zid, m-am convins că nu era vorba de un perete, ci doar de o cotitură bruscă a coridorului. Am continuat să coborîm. Acelaşi lucru s-a petrecut de cîteva ori, însă în direcţie opusă. Amery explică :

— Egiptenilor din antichitate le plăcea foarte mult să facă coborîşurile în morminte cotite, nu drepte... Acest lucru îl vedeţi şi aici.

— Spuneţi-mi, domnule profesor — am întrebat eu —, bîrnele din tavan par de lemn... oare nu greşesc ?... Sau e lemn petrificat ?...

— Sînt de lemn — a răspuns Amery —, şi pe deasupra nu petrificat, ci lemn viu.

— Nu se poate ! — mi-a scăpat fără voie —, doar trebuie să aibă 5 000 de ani !

— Dacă nu credeţi, pipăiţi şi dumneavoastră — a spus Amery.

Am urmat sfatul profesorului şi am constatat cu mirare că bîrnele erau de lemn şi că lemnul şi-a păstrat în bună măsură supleţea.

— Nu-i nici un mister aici — a observat Amery, amuzat probabil de uimirea mea — ; pur şi simplu în Egipt pămîntul este atît de uscat, încît lemnul aşezat în pămînt rămîne lemn în decurs de milenii, fără să putrezească şi fără să se petrifice.

În cele din urmă ne-am atins ţinta. La o adîncime de 70 de metri se afla o cameră în patru colţuri, lungă de vreo zece metri, care fusese cîndva căptuşită cu plăci smălţuite de un albastru intens, de o frumuseţe surprinzătoare. Fusese cîndva... Mă exprim astfel pentru că în momentul vizitei noastre nu mai rămăseseră din aceste plăci decît puţine exemplare, răzleţe, pe fondul monoton cenuşiu al pereţilor. Postamentul care se înălţa în fundul încăperii, probabil că pe el se aflase sarcofagul, era, de asemenea, gol. Nu l-am mai întrebat pe Amery, dar era perfect clar că şi sarcofagul cu mumia, şi plăcile albastre se află în prezent la Muzeul britanic de la Londra...

Apoi Amery mi-a mai arătat cîteva morminte aşezate în jurul Piramidei în trepte, printre care mormîntul unui înalt dregător din vremea lui Zosser care fusese atunci, dacă ar fi să ne exprimăm în limbaj contemporan, ministrul lui de finanţe. M-a impresionat aici un amănunt. Pe pereţii vastei încăperi a criptei am văzut basoreliefuri admirabil executate, înfăţişînd scene din viaţa răposatului : iată-l aici la un chef, aici la vînătoare, dincolo îi biciuieşte pe contribuabilii rău platnici, dincoace îl vezi într-o barcă pe Nil...

— Daţi-mi voie — am exclamat uimit. — Uitaţi-vă la barca înfăţişată aici — întreaga ei construcţie, croiala pînzei, cîrma... Bine, dar am văzut chiar ieri pe Nil bărci perfect asemănătoare...

E cu putinţă ca în 5 000 de ani să nu se fi schimbat nimic în acest domeniu ?...

— Da — a răspuns calm Amery —, în domeniul obişnuitei construcţii de nave egiptene nu s-a schimbat nimic de atunci... O statornicie extraordinară !

— Statornicie ! — am exclamat indignat —, inerţie, încremenire ! La fel ca şi aceste piramide...

Apoi Amery mi-a arătat o bogată colecţie de străvechi vase egiptene, descoperite de el în criptele străvechi, şi un templu frumos, cu aspect impunător. Cînd ne-am apropiat de templu, am întrebat :

— Dar de ce are acest templu coloane dorice ?

Din copilărie mă obişnuisem să asociez coloanele dorice cu antichitatea greacă, de aceea nu puteam pricepe cum au putut să se găsească într-o construcţie înălţată cel puţin cu 20 de veacuri înainte de Pericle.

Amery a remarcat zîmbind cu îngăduinţă :

— Patria coloanelor dorice este Egiptul. Grecii pur şi simplu le-au preluat de la egipteni.

La întoarcere, în drum spre Cairo, Amery mi-a spus :

— Piramida în trepte a slujit drept model faraonilor de mai tîrziu, doar cu o modificare lipsită de importanţă. Arhitecţii din secolele următoare au considerat că treptele strică armonia liniilor şi, pe lîngă aceasta, uşurează acţiunea distructivă a forţelor naturii : ele reţin umezeala, se desprind uşor bucăţi de piatră etc. De aceea, arhitecţii din secolele următoare au retezat treptele, creînd astfel acea formă clasică a piramidei, care este transpusă în piramidele mai noi de la Gizeh, construite cu vreo 500 de ani după Piramida în trepte.

Îl ascultam pe savantul meu însoţitor şi mă gîndeam : „Da, mă aflu într-o lume aparte, unde totul e altfel decît la noi, unde dimensiunile timpului sînt măsurate în milenii..."

✻

...Seara, în ajunul plecării, am fost invitat la dineu la Kirk, ambasadorul american în Egipt. Fuseseră invitate vreo 50 de persoane — diplomaţi străini, membri ai guvernului egiptean, oameni politici egipteni şi activişti pe tărîm social cu soţiile. Masa a fost servită pe terasa de pe acoperişul plat al vilei pe care o ocupa ambasadorul american ; peste capetele oaspeţilor se împleteau frumos ramurile unor plante tropicale. În rest, totul era ca de obicei la recepţiile diplomatice : mîncăruri alese, vinuri scumpe, servitori fără grai

îmbrăcaţi în alb, clinchetul furculiţelor şi al cuţitelor, zvonul amestecat al conversaţiilor din jurul mesei. Gazda a promis că ne va prezenta chiar aici, pe acoperiş, ultimul film de succes al studiourilor de la Hollywood.

În dreapta mea şedea o egipteancă frumoasă, cu pielea măslinie şi o claie de păr negru ca pana corbului, soţia unuia dintre miniştrii lui Nahhas-paşa. În timpul mesei am schimbat cu ea fraze de circumstanţă, cu caracter monden. Deodată, vecina mea a ridicat capul şi a spus :

— Priviţi, ce frumos e !

Drept în faţa noastră, ca la o azvîrlitură de băţ, se înălţa gigantica piramidă a lui Keops. O văzusem în ajun. Mă apropiasem de zidul ei şi-i pipăisem cu mîna piatra galbenă, măcinată de vreme. Citisem în ghid că înălţimea piramidei este de 146 de metri şi că a fost construită de 100 000 de sclavi, timp de 20 de ani. Acum, în strălucirea albastră a luminii selenare, cînd liniile severe ale masivului piramidei se profilau limpezi pe fondul cerului întunecat, această minunată creaţie a trecutului îndepărtat producea o impresie deosebit de puternică.

M-am uitat la vecina mea şi am zis în glumă :

— Oare vechii faraoni ne-or fi auzind pe noi ?

Vecina mea s-a schimbat deodată la faţă şi mi-a aruncat o privire plină de spaimă superstiţioasă. Apoi s-a întors şi a început să discute cu lordul Killearn, care şedea alături de ea, de cealaltă parte...

✻

În zorii zilei de 7 iulie, „Liberator"-ul nostru s-a înălţat din nou în văzduh. Mă întorsesem tîrziu de la ambasadorul american, dormisem foarte puţin şi de aceea am moţăit cea mai mare parte a drumului de la Cairo pînă la următoarea escală, la Habanieh, care a durat şase ore. Am zburat peste munţii, cîmpiile şi nisipurile Asiei Mici, care se perindau departe, jos, ca pe o peliculă cinematografică. Pe la ora prînzului am aterizat la Habanieh. Era una dintre cele mai mari baze militare aeriene ale Angliei în Orientul Apropiat, în jurul căreia răsărise un întreg orăşel cu piaţă, cinematograf, cartier de meseriaşi, redacţie de ziar şi alte atribute ale vieţii civilizate.

Mie şi tovarăşului meu de drum, ofiţerul, ne-a fost repartizată o locuinţă destinată „oaspeţilor de onoare" — o mică vilă alcătuită din trei camere cu bucătărie, mi-a fost ataşat drept adjutant un tînăr locotenent. Şeful aerodromului ne-a comunicat că va trebui să zăbovim la Habanieh o zi-două, deoarece în zona Caucazului, pe care

trebuia s-o traversăm în drum spre Moscova, vremea este nefavorabilă pentru zbor. Vestea ne-a indispus foarte mult.

Am petrecut două nopţi chinuitoare la Habanieh ; căldura şi zăduful se menţineau aproape ca şi în timpul zilei. Termometrul arăta 40 de grade Celsius. Apartamentul nostru era prevăzut cu duşuri şi ventilatoare. Am folosit din plin şi unele, şi altele, dar cu prea puţin folos. Abia mă culcam pe patul fierbinte, şi cearşaful era ud leoarcă de transpiraţie ; mă trezeam într-o stare de toropeală apăsătoare şi nu-mi mai aflam liniştea. Şi aşa pînă în zori.

Pentru a mai scurta timpul, m-am repezit cu un mic avion, supranumit aici „birjă aeriană", pînă la Bagdad, care se afla la 70 de kilometri de bază ; de asemenea, am făcut o baie într-un mic lac aflat la doi paşi de Habanieh şi am hoinărit pe malul fluviului Tigru, care curge în spatele bazei. La picioarele mele se rostogoleau, clipocind uşor, apele acestui rîu legendar. Nu era prea lat — cel mult vreo 200 de metri. La suprafaţă pluteau în josul apei un număr imens de broaşte ţestoase mari...

La 9 iulie, dis-de-dimineaţă, avionul nostru a pornit mai departe la drum. În zona Caucazului, vremea se îndreptase. Motoarele funcţionau bine şi dedesubtul nostru se perindau vertiginos şesurile Iranului de nord, brăzdate ici-colo de munţi, puternicul lanţ al Caucazului, Marea Caspică, Astrahan, stepa brună de peste Volga, Volga şi, în sfîrşit, Kuibîşev. „Liberator"-ul nostru a aterizat aici. Am coborît pe pajiştea verde a aerodromului pentru a ne dezmorţi puţin picioarele după un zbor obositor de 12 ore, am băut la bufet cîte o cană de bere „de-a noastră", de Jiguli, apoi ne-am luat din nou zborul.

Încă trei ore de zbor peste păduri, cîmpii, oraşe ale Rusiei centrale, şi iată că departe în zare, scăldate în razele roşietice ale soarelui în asfinţit, sclipiră cupolele aurii ale Moscovei. După cîteva complicate manevre aeriene, „Liberator"-ul nostru s-a îndreptat brusc către pistă şi a aterizat pe aerodromul de la Vnukovo. Slavă cerului — s-a terminat călătoria cea lungă !

Am fost întîmpinat de reprezentanţii Comisariatului poporului pentru afacerile externe — K. V. Novikov, F. F. Molocikov şi alţi cîţiva tovarăşi. L-am felicitat pe comandantul avionului şi întregul echipaj cu ocazia încheierii cu bine a zborului şi le-am mulţumit călduros pentru munca admirabilă depusă pe drum. Apoi am luat loc în maşini şi am pornit spre oraş. Se lăsa întunericul. Pe cer se aprindeau primele stele, iar sufletul mi-era plin de bucurie :

Moscova ! Moscova !...

Moscova a produs asupra mea o impresie extraordinară. Era încă Moscova austeră a anilor de război : alimentele se dădeau pe cartelă şi erau puţine, transportul orăşenesc era insuficient şi oamenii atîrnau adeseori ciorchine din autobuze şi tramvaie ; se făcea economie de curent electric şi iluminatul de noapte lăsa mult de dorit ; curăţenia străzilor era sub nivelul obişnuit ; o mulţime de oameni — bărbaţi şi femei — umblau în uniforme militare sau semimilitare ; pe ici, pe colo se mai păstrau fortificaţiile din toamna anului 1941 ; pe marile magistrale ale capitalei treceau neîncetat unităţi militare...

Da, Moscova, centrul conducător al uneia dintre cele mai mari bătălii din istorie, mai trăia încă sub regim de război, iar oamenii cu care am avut ocazia să mă-ntîlnesc în locuinţele particulare, în instituţii, în restaurante, în grădini şi parcuri — cu toţii nu se gîndeau decît la război şi nu vorbeau decît despre el.

M-am adaptat de îndată la această atmosferă şi am simţit cu bucurie că nota dominantă era optimismul profund. Acum era cu totul altfel decît în decembrie 1941, cînd am fost ultima oară aici. Atunci se simţea hotărîrea dîrză de a rezista pînă la ultima suflare în faţa duşmanului crunt, care se afla la cîteva zeci de kilometri de capitală ; acum duşmanul era departe de Moscova, se retrăgea sub loviturile Armatei Roşii, şi în sufletele tuturor oamenilor sovietici cînta primăvara, ardea puternic flacăra avîntului, a însufleţirii, a bucuriei, a încrederii ferme în victoria deplină. Umblam prin oraş buimac de bucurie şi trăiam clipe unice de entuziasm seara, cînd urmăream pe cerul întunecat exploziile multicolore ale saluturilor, care atunci abia intrau în obicei.

I-am văzut pe V. M. Molotov, K. E. Voroşilov, A. I. Mikoian, M. I. Kalinin, N. M. Şvernik şi pe alţi tovarăşi din conducere. Toţi m-au întrebat amănunţit despre Anglia, despre Churchill, despre relaţiile anglo-americane, insistînd îndeosebi asupra perspectivelor celui de-al doilea front şi asupra adevăratelor intenţii ale aliaţilor noştri apuseni. Şi de data aceasta am spus adevărul, numai adevărul, care nu era prea îmbucurător. Concluzia la care ajunsesem era cam următoarea : că în 1943 nu va fi creat al doilea front, că cercurile guvernante engleze se tem tot mai mult de puterea din ce în ce mai evidentă a U.R.S.S. şi că, în general, trebuie să contăm pe propriile noastre forţe. Tocmai atunci începuse cunoscuta bătălie de la Kursk, şi toată lumea aştepta cu

emoţie desfăşurarea şi deznodămîntul ei. I-am cerut o audienţă lui Stalin pentru a-i raporta personal despre situaţia din Anglia şi despre toate problemele legate de aceasta, dar Stalin n-a găsit necesar să stea de vorbă cu mine.

La Moscova l-am găsit pe M. M. Litvinov, care, după cum am arătat mai sus, fusese chemat de la Washington concomitent cu mine ; am discutat mult cu el despre cele mai variate probleme. Eram buni prieteni încă din timpul emigraţiei londoneze şi mi-a plăcut întotdeauna să dezbat cu Maxim Maximovici problemele complexe ale politicii internaţionale, de care ne ocupam amîndoi. Ne-am amintit de trecutul îndepărtat — de zilele exilului nostru comun la Londra înainte de 1917 —, am discutat mult şi despre evenimentele la ordinea zilei.

Am avut multe întîlniri interesante la Moscova. Am avut o convorbire cu un grup de scriitori pe diferite probleme de politică curentă. Am reluat legătura cu vechea mea cunoştinţă P. I. Ceaghin, pe atunci director al Editurii de stat pentru literatură, şi am început să pregătesc pentru tipar prima carte a amintirilor mele „Înainte de furtună" (copilăria şi tinereţea). Am făcut cunoştinţă cu E. L. Lann, care a venit la mine în calitate de recenzent al amintirilor mele din partea editurii. Am stat de vorbă vreo două ore în camera mea de la hotelul „Naţional" ; am discutat nu numai despre manuscrisul meu, ci şi despre multe alte probleme interesante. Mai tîrziu, această colaborare s-a transformat treptat în trainice relaţii de prietenie, care s-au menţinut 15 ani, pînă la moartea tragică a lui Lann ★.

M-am văzut, de asemenea, şi cu A. N. Tolstoi. Eram legat de el încă din deceniul al 3-lea, pe cînd eram redactor al revistei leningrădene „Zvezda", iar Alexei Nikolaevici, abia întors din străinătate, se mutase pe malurile Nevei şi trecea prin primele etape de „familiarizare" cu mediul sovietic, neobişnuit pentru el. Tolstoi îmi plăcea şi ca om, şi ca scriitor ; stăteam adeseori îndelung de vorbă cu el şi observam cu bucurie cît de repede se orientează în noua ambianţă, care-i era necunoscută, şi se ataşează tot mai mult de Rusia nouă, revoluţionară. M-am mai întîlnit o dată sau de două ori cu Alexei Nikolaevici în străinătate, unde venea în legătură cu probleme literare şi obşteşti. Am devenit un fervent admirator al talentului lui după ce am citit prima parte a romanului

★ În 1958, E. L. Lann s-a sinucis.

„Petru I". Acum, în 1943, Tolstoi m-a impresionat plăcut prin încrederea sa în victorie, prin însufleţirea sa, prin optimismul său.

Am fost, de asemenea, foarte bucuros să-l întîlnesc din nou pe I. G. Ehrenburg. Eram vechi cunoştinţe, încă din perioada colaborării la „Zvezda", şi i-am urmărit cu mult interes activitatea literară. Nu eram în toate de acord cu Ilia Grigorievici şi nu toate operele lui îmi plăceau la fel. Îmi impuneau însă mintea lui ascuţită, condeiul lui sclipitor, profunda înţelegere a Occidentului, cultura lui enciclopedică. Apreciam foarte mult gîndirea originală a lui Ehrenburg şi talentul lui de a descoperi cărări neumblate. Îmi plăceau foarte mult „Trustul D. E.", „Treisprezece pipe", „Julio Jurenito" şi alte opere ale sale. Iar în perioada războiului, în afara articolelor publicistice, am rămas încîntat de „Căderea Parisului", pe care o consider una dintre cele mai bune opere ale literaturii sovietice. Primind la Londra şpalturile romanului „Căderea Parisului", am depus toate eforturile, din fericire încununate de succes, pentru apariţia cît mai rapidă a acestui roman în limba engleză. Convorbirile cu Ilia Grigorievici au fost foarte interesante. El mi-a povestit despre fronturile de luptă, unde a petrecut atît de multă vreme, iar eu i-am relatat ce se petrece în străinătate, mai cu seamă în Anglia şi printre francezii care s-au încolonat sub steagul luptei împotriva fascismului german. Convorbirile noastre au fost extrem de utile pentru amîndoi.

✻

În a doua jumătate a lunii august a fost hotărîtă şi soarta mea personală.

În cursul primelor săptămîni petrecute la Moscova au avut loc la Comisariatul poporului pentru afacerile externe cîteva consfătuiri în cadru restrîns în legătură cu problemele postbelice, pentru dezbaterea cărora am fost, de fapt, chemat în mod oficial de la Londra. Nu era decît un uşor sondaj preliminar în domeniul unor probleme extrem de importante şi complexe. Nu au fost adoptate nici un fel de hotărîri. S-au schiţat doar nişte proiecte pentru viitoarele studii şi programe. Această muncă mă pasiona în cel mai înalt grad : era extrem de interesantă în sine şi, pe deasupra, mai era şi de cea mai mare actualitate : acum nu mai existau nici un fel de dubii în privinţa victoriei, se discuta numai data cînd se va produce acest eveniment.

În legătură cu problemele postbelice m-am întîlnit destul de des cu academicianul E. S. Varga. Evgheni Samoilovici nu participa la

consfătuirile de la Comisariatul poporului pentru afacerile externe ; îl cunoşteam însă de mult ca pe unul dintre cei mai mari specialişti în problemele economiei internaţionale şi-i preţuiam foarte mult părerile şi aprecierile în acest domeniu. De aceea, după ce „ventilam" o problemă în cadrul unei consfătuiri la Comisariatul poporului pentru afacerile externe, obişnuiam să mă duc „cu titlu particular" la Evgheni Samoilovici şi să examinez împreună cu el încă o dată aceeaşi problemă. Speram să aflu astfel ceva nou şi interesant, sau să descopăr în raţionamentele mele precedente vreo greşeală pe care n-am observat-o înainte. Trebuie să spun fără ocol că o asemenea „verificare la Varga" în multe cazuri s-a dovedit a fi extrem de utilă şi m-a ferit de cîteva ori de greşeli. Mai tîrziu, după ce m-am mutat definitiv la Moscova şi am devenit preşedintele Comisiei de reparaţii, l-am cooptat pe Varga în componenţa ei. Vreau să-i mulţumesc şi pe această cale pentru preţioasa contribuţie pe care a adus-o la elaborarea programului postbelic al Uniunii Sovietice.

O dată, pe la mijlocul lunii august, şedeam la Varga în micul său apartament de la fostul hotel „Lux", unde locuia de mulţi ani, şi dezbăteam cu însufleţire problema cuantumului reparaţiilor care pot fi obţinute în mod real din partea Germaniei. Deodată a sunat telefonul : mă chema urgent la el comisarul poporului pentru afacerile externe (de obicei lăsam la Comisariatul poporului pentru afacerile externe telefoanele unde puteam fi găsit în caz de nevoie). Peste un sfert de oră intram în cabinetul comisarului poporului, care m-a întîmpinat cu cuvintele :

— Aţi fost numit locţiitor al comisarului poporului pentru afacerile externe... Veţi pleca de la Londra şi vă veţi muta la Moscova... Ne vom îngriji de locuinţă şi de celelalte probleme curente... Vă veţi ocupa de problema reparaţiilor, veţi conduce o comisie guvernamentală specială în această problemă care va fi instituită şi împreună cu comisia veţi pregăti programul pretenţiilor de reparaţii pe care U.R.S.S. le va prezenta la conferinţa de pace... Sînteţi satisfăcut de noua dumneavoastră numire ?

— Absolut satisfăcut — am răspuns eu.

— Aveţi vreo dorinţă în legătură cu noua dumneavoastră numire ? — a continuat comisarul poporului.

— Da, am — am răspuns —, aş dori să mă întorc la Londra pentru o scurtă vreme, să-mi iau soţia, căreia nu-i va fi uşor, în condiţiile de război, să ajungă la Moscova, şi, mai cu seamă, pentru

a preveni apariţia în legătură cu persoana mea a oricărei clevetiri cu totul nedorite şi inoportune pentru noi.

Şi m-am uitat semnificativ la comisar.

În anii cultului personalităţii au existat multe cazuri cînd ambasadorii sovietici erau chemaţi pe neaşteptate la Moscova şi apoi dispăreau fără urmă — fie în mormînt, fie după gratiile vreunui lagăr. De aceea, în Apus se crease următoarea idee : de vreme ce ambasadorul sovietic a fost chemat la Moscova înseamnă că acasă îl aşteaptă unele neplăceri. Am vrut să risipesc orice scorneli şi bănuieli de acest gen şi de aceea i-am adresat comisarului poporului rugămintea mea. Molotov s-a gîndit o clipă, apoi a spus :

— O să examinăm această chestiune.

A doua zi, comisarul poporului m-a chemat la telefon şi mi-a comunicat că cererea mi-a fost satisfăcută.

— Numai că — a adăugat Molotov — vi se permite să staţi la Londra cel mult cinci zile.

Această limitare impusă părea ciudată : în condiţiile războiului, între Londra şi Moscova nu existau nici un fel de comunicaţii regulate, cu un orar precis de plecare sau de sosire a trenurilor sau avioanelor. Pentru plecarea din Anglia în U.R.S.S. trebuia prinsă o ocazie potrivită, care nu se nimerea în fiecare zi. În afară de aceasta, soţia mea, din motive de sănătate, nu putea zbura cu avionul. Totuşi nu l-am contrazis pe Molotov şi am hotărît să las problema duratei şederii mele la Londra la voia desfăşurării firesti a lucrurilor.

Aşadar, acum totul era limpede. Misiunea mea la Londra a luat sfîrşit. Mă aştepta activitatea la Moscova. Eram mulţumit : după mulţi ani de muncă în străinătate mă reîntorceam în patrie şi pe deasupra cu perspectiva unei munci importante şi interesante. Totodată simţeam şi o oarecare tristeţe : atîta energie investisem în cursul celor 11 ani de activitate la Londra, unde mă simţisem util ţării mele, atît de mult dorisem să-i mai fac cîteva servicii utile pînă la sfîrşitul războiului, care părea să nu mai fie prea departe. Aveam, de asemenea, sentimentul că dacă voi părăsi Anglia înainte de zdrobirea Germaniei, un capitol foarte important din activitatea mea de ambasador va rămîne neîncheiat...

Dar, toate aceste gînduri şi meditaţii elegiace cedau locul conştiinţei marelui succes de care am avut parte şi, plin de vigoare şi energie, am început să mă pregătesc de zborul la Londra.

Se înţelege de la sine că una dintre primele probleme de care

m-am ocupat îndată după sosirea mea la Moscova a fost problema relaţiilor sovieto-egiptene. Guvernul sovietic a socotit perfect satisfăcătoare scrisoarea adusă de mine de la Nahhas-paşa şi m-a însărcinat (întrucît scrisoarea lui Nahhas îmi era adresată mie) să-i răspund premierului egiptean în numele guvernului sovietic, comunicîndu-i consimţămîntul guvernului sovietic la propunerea privind stabilirea relaţiilor diplomatice între cele două ţări. Am redactat textul acestui răspuns, care a fost aprobat apoi de instanţele superioare. Scrisoarea era datată 26 iulie, iar partea ei principală glăsuia :

„Guvernul sovietic îşi menţine părerea că stabilirea unor relaţii diplomatice normale între Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste şi Egipt ar fi o contribuţie importantă la cauza întăririi frontului naţiunilor unite în lupta împotriva Germaniei hitleriste şi a sateliţilor ei, după cum ar fi şi în interesul ambelor ţări. De aceea, guvernul sovietic acceptă bucuros propunerea dumneavoastră de a se stabili relaţii diplomatice normale între U.R.S.S. şi Egipt şi este gata să facă schimb de reprezentanţi într-un termen cît mai scurt posibil...

Aducînd la cunoştinţa guvernului dumneavoastră cele expuse mai sus, consider de datoria mea să declar că prin aceasta relaţiile diplomatice dintre ţările noastre pot fi considerate stabilite."

S-a ridicat problema cum să fie transmis răspunsul nostru lui Nahhas-paşa ? Să-l trimitem printr-o simplă telegramă direct la Cairo se considera neindicat. Atunci s-a hotărît să se telegrafieze cifrat textul scrisorii de răspuns la Londra, lui A. A. Sobolev, însărcinatul nostru cu afaceri ad-interim, cu rugămintea de a înmîna de urgenţă scrisoarea ambasadorului egiptean Nashat-paşa. Iar Nashat-paşa — aşa cel puţin gîndeam eu —, în virtutea funcţiei sale, va retransmite îndată telegrafic premierului său la Cairo textul documentului primit. După calculele cele mai precaute reieşea că răspunsul nostru trebuia să ajungă în mîinile lui Nahhas-paşa peste patru-cinci zile după expedierea lui de la Moscova.

A trecut o săptămînă, şi din partea lui Nahhas-paşa nu venea nici un răspuns. Asta m-a mirat, dar n-am vrut să trag nici un fel de concluzii pripite. A mai trecut o săptămînă... De la Cairo nici o veste. Nu puteam să înţeleg ce înseamnă asta şi-mi frămîntam creierii ca să-mi dau seama care putea fi cauza acestei atitudini cu totul de neînţeles din partea premierului egiptean.

Acum, cînd s-a lămurit că voi pleca la Londra şi mai ales pe acelaşi drum pe care am zburat spre Moscova, eram ferm hotărît

să-l vizitez din nou pe Nahhas-paşa şi să duc pînă la capăt procesul stabilirii relaţiilor diplomatice între U.R.S.S. şi Egipt. De aceea, pornind la drum, am luat cu mine copia scrisorii mele din 26 iulie adresată lui Nahhas-paşa, precum şi proiectul acordului privind stabilirea relaţiilor diplomatice între cele două ţări. Deşi, judecînd după toate indiciile, se părea că Nahhas-paşa nu putea decît să dorească această reluare a relaţiilor, tăcerea lui de neînţeles mă neliniştea întrucîtva şi, suindu-mă în avion, nu eram încă sigur de succesul misiunii mele.

Moscova—Londra

Am plecat de la Moscova la 22 august. De astă dată nu aveam la dispoziţie un aparat care să acopere cei 10 000 de kilometri de la Moscova la Londra. A trebuit să zbor „cu poştalionul". Nu călătoream singur : împreună cu mine se întorcea la Londra amiralul N. M. Harlamov, şeful misiunii militare sovietice în Anglia, chemat cu puţin înainte la Moscova, pentru raport. Eram mulţumit : în timpul zborurilor lungi aveam cu cine schimba o vorbă. Cu avionul sovietic am călătorit pînă la Teheran. Pe drum am făcut două escale, dintre care prima la Stalingrad. Am fost zguduit de ceea ce mi-a fost dat să văd : un cimitir de tancuri, blindate, tunuri, autocamioane şi alt armament de tot soiul rămase după marea bătălie. Privit de la o înălţime de cîteva sute de metri, tabloul era înfiorător, o adevărată viziune de infern : cît cuprindeai cu ochii, stepa largă îşi rînjea parcă dinţii de fier, ameninţînd cu moartea pe cei ce s-ar încumeta să calce pe acolo. Aerodromul era aşezat destul de departe de oraş, şi, cum escala a fost de scurtă durată, nu am avut posibilitatea să văd ruinele Stalingradului. A doua escală a fost la Baku, unde am petrecut o noapte.

La Teheran, contrar aşteptărilor noastre, a trebuit să zăbovim o zi şi o noapte : tînărul şah, fiul lui Reza-şah (aflat în exil), care în toamna anului 1941 şi-a urmat tatăl la tron, a ţinut să ne arate o politeţe ireproşabilă şi m-a invitat la o ceaşcă de ceai. M-a primit în palatul său din afara oraşului, unde ne-am întreţinut pe teme pur mondene. La 25 august, un avion englez ne-a dus, pe Harlamov şi pe mine, la Cairo. Pe aerodrom am fost întîmpinat de acelaşi Watson, care, spre marea mea mîhnire, mi-a comunicat că Nahhas-paşa lipsea din Cairo : am aflat că în lunile călduroase

ale anului toţi membrii guvernului egiptean se mută pe litoral, la Alexandria. În capitală nu rămîn decît demnitarii de rangul al doilea şi al treilea. Am hotărît să plec la Alexandria. N. M. Harlamov a întîmpinat cu bucurie această hotărîre a mea : dorea mult să viziteze vestitul port Alexandria, care pentru el, ca marinar, prezenta un interes deosebit. Autorităţile din Cairo ne-au pus la dispoziţie un mic avion, şi în dimineaţa zilei de 26 august ne-am luat zborul spre Alexandria.

Drumul nostru, care a durat circa o oră, a urmat tot timpul valea Nilului. Priveliştea era uluitoare şi, probabil, unică în felul ei. Jos, sub noi, şerpuia ciudat, ca o reptilă gigantică, panglica apei. Pe ambele maluri ale fluviului, vreo 20—25 de kilometri de fiecare parte, se întindea o zonă de vegetaţie de un verde intens : lunci, pajişti, lanuri, grădini, păduri. Iar mai departe, dincolo de fîşia de verdeaţă, în dreapta şi în stînga, cît vedeai cu ochii se întindea deşertul galben, încremenit. Nu exista nici o gradaţie în trecerea de la împărăţia vieţii, zămislită de apa Nilului, spre împărăţia morţii, zămislită de nisipurile galbene. Hotarul dintre ele părea tras cu linia, distinct, tăios.

Cînd avionul a intrat în zona deltei Nilului, unde apele fluviului se despart, formînd o sumedenie de braţe şi canale, a apărut un întreg arhipelag de ostroave mari şi mici. Acum împărăţia verde se întindea pînă hăt-departe, în zare — pustiul galben se retrăsese, dispăruse din cîmpul nostru vizual. Un adevărat triumf al vieţii asupra morţii. Şi-ţi simţeai sufletul cuprins de bucurie şi veselie...

Pe aerodromul din Alexandria am fost întîmpinaţi de Azis-Abeb, adjutantul lui Nahhas-paşa. Era un egiptean înalt, bine zidit, cu fes roşu şi cu galoane sclipitoare pe uniforma militară. Vorbea excelent şi engleza, şi franceza şi strălucea prin eleganţă şi amabilitate. Pe N. M. Harlamov Azis-Abeb l-a dat îndată în grija marinarilor, iar pe mine, direct de la aeroport, m-a dus la primul ministru.

Reşedinţa lui Nahhas-paşa era situată într-un hotel luxos, construit chiar pe malul mării. Am fost introdus într-o încăpere spaţioasă, care servea drept sală de primire a premierului. Peste o clipă dădu buzna, mai bine zis se rostogoli în ea însuşi Nahhas-paşa. Mă salută ca pe un vechi prieten şi mă copleşi cu cele mai alese complimente la adresa U.R.S.S., a Armatei Roşii, a guvernului sovietic şi a mea personal. După ce această parte inevitabilă a

ceremonialului oriental a fost încheiată, l-am întrebat pe Nahhas-paşa :

— Aţi primit scrisoarea mea de răspuns ?

— Da, am primit-o — a răspuns interlocutorul meu —, dar abia cu trei zile în urmă.

— Cum, cu trei zile în urmă ? — întrebai nedumerit. — V-am expediat scrisoarea mea cu o lună în urmă !

— Este foarte adevărat — zîmbi Nahhas-paşa —, dar aţi trimis-o prin Londra... Şi-l cunoaşteţi doar pe Nashat-paşa...

Nahhas-paşa nu-şi termină vorba, dar după gesturi, ca şi după expresia feţei sale era limpede ce voia să spună. Apoi premierul bătu din palme şi din camera învecinată veni în fugă secretarul său. I-a spus ceva în limba lui şi cît ai clipi apăru pe masă o mapă cu documente.

— Priviţi — mi se adresă Nahhas-paşa.

Erau telegramele cifrate pe care le schimbaseră în ultima lună Londra şi Cairo. Toate erau în limba franceză, aşa că le-am putut citi cu uşurinţă. M-am uitat nedumerit la interlocutorul meu şi l-am întrebat :

— Corespondenţa dumneavoastră cifrată se poartă în limba franceză ?

— Da, în franceză — a răspuns Nahhas-paşa —, limba noastră nu se prea pretează acestui scop.

Va să zică aşa !... Fără să vreau, mi-am amintit că abia sub Alexandru al III-lea limba franceză a fost înlocuită cu rusa în corespondenţa internă a Ministerului Afacerilor Externe al Rusiei.

Cifrurile pe care mi le-a arătat Nahhas-paşa au dezvăluit misterul pe care zadarnic căutasem să-l dezleg la Moscova. A reieşit că Nashat-paşa, dorind să-i joace festa premierului său, a recurs la următorul truc : A. A. Sobolev i-a transmis lui Nashat-paşa scrisoarea mea la 27 iulie, adică îndată după primirea ei de la Moscova. A doua zi, adică la 28 iulie, Nashat-paşa a expediat la Cairo o telegramă prin care anunţa primirea scrisorii, însă, în loc să transmită telegrafic textul integral al acestei scrisori, s-a mulţumit doar să expună foarte pe scurt conţinutul ei, adăugînd la sfîrşit : „Textul scrisorii urmează". Neavînd originalul scrisorii, Nahhas-paşa a considerat că este penibil să supună chestiunea guvernului său pentru soluţionarea definitivă. Iar scrisoarea nu s-a grăbit „să urmeze" de la Londra şi a ajuns în mîinile lui Nahhas-paşa abia la 23 august, adică aproape peste o lună de la data expedierii ei de la Moscova.

— Reiese, aşadar, că Nashat-paşa v-a expediat scrisoarea mea cu carul cu boi, glumii eu.

— Întocmai, cu carul cu boi ! rîse Nahhas-paşa.

Apoi continuă :

— După ce am primit textul scrisorii dumneavoastră, v-am răspuns îndată, în aceeaşi zi, la 23 august. Acesta este textul răspunsului meu.

Şi Nahhas-paşa îmi întinse o foaie de hîrtie, pe care am parcurs-o în grabă. În răspunsul său, premierul egiptean lua notă cu bucurie de „acordul deplin existent între cele două guverne ale noastre în problema stabilirii relaţiilor diplomatice normale între Egipt şi U.R.S.S." şi, la sfîrşitul scrisorii, declara : din acest moment putem considera că „relaţiile diplomatice dintre ţările noastre au fost restabilite".

— Aceasta este copia scrisorii mele — mi-a explicat Nahhas-paşa. — Originalul a fost expediat acum trei zile la Londra, pe calea aerului... N-am ştiut că voi avea plăcerea să vă văd atît de curînd la noi... Altfel aş fi reţinut originalul pînă la sosirea dumneavoastră... Vă rog să luaţi şi această copie cu dumneavoastră.

Mi-am exprimat satisfacţia pentru încheierea cu succes a tratativelor noastre şi am întrebat :

— Atunci de la ce dată vom considera ca fiind restabilite relaţiile diplomatice dintre ţările noastre ?

Nahhas-paşa se gîndi o clipă, apoi exclamă vioi :

— Le vom considera reluate începînd de azi — 26 august 1943 ! Astăzi am încheiat tratativele cu dumneavoastră... Şi apoi astăzi e la noi o mare sărbătoare, pe care o respectă toţi musulmanii — Ramadanul...

Nahhas-paşa se apropie cu paşi grăbiţi de fereastra deschisă şi, adresîndu-mi-se, continuă :

— Priviţi... În întregul oraş fîlfîie steagurile... Toţi umblă pe străzi veseli şi mulţumiţi... E o dată de bun augur pentru reluarea relaţiilor între ţările noastre !

— Atunci fie ca ziua de 26 august 1943 să devină data restabilirii relaţiilor diplomatice între U.R.S.S. şi Egipt — am răspuns eu. — Nădăjduiesc că urmaşii noştri îşi vor aminti cu satisfacţie de această dată.

— Da, da — a exclamat Nahhas-paşa. — Nu mă-ndoiesc de acest lucru !

— Şi acum — am spus eu — mai rămîne o ultimă chestiune de mică importanţă : să redactăm de comun acord textul comunicatului oficial pentru presă, care va aduce la cunoştinţa popoarelor ţărilor noastre acest eveniment.

Nahhas-paşa a dat din cap în semn de acord. Ne-am apucat de redactarea textului şi peste zece minute îl aveam gata în faţa noastră pe masă. Nahhas-paşa l-a dat imediat dactilografei pentru a fi transcris. S-a stabilit că comunicatul va fi publicat simultan la Moscova şi Cairo la 7 septembrie 1943.

După ce toate formalităţile au fost încheiate, Nahhas-paşa exclamă :

— Oare n-ar trebui să stropim fericitul eveniment ?

— Minunată idee ! — am răspuns eu.

Nahhas-paşa bătu iarăşi din palme, şi iarăşi apăru secretarul. Premierul schimbă cu el cîteva cuvinte neînţelese pentru mine. Peste cîteva minute, sala de primire s-a umplut : veniseră cei mai apropiaţi colaboratori ai lui Nahhas-paşa. Doi lachei au adus două tăvi cu cupe şi... sifoane !

— Scuzaţi-mă — spuse Nahhas-paşa, arătînd spre sifoane —, dar sufăr de ulcer stomacal, şi medicii mi-au interzis categoric băuturile alcoolice...

Am glumit politicos :

— Pentru a pecetlui o acţiune bună, sifonul poate înlocui cu succes şampania.

Nahhas-paşa exclamă bucuros :

— Aşa este !

Lacheii umplură cupele cu sifon, şi Nahhas-paşa rosti un toast :

— Pentru viitorul fericit al relaţiilor sovieto-egiptene !

I-am răspuns la toast, apoi am ciocnit şi am golit cupele.

Deşi nu înghiţise nici o picătură de alcool, Nahhas-paşa se însufleţi dintr-o dată, de parcă ar fi golit un corn caucazian de vin. Sări în picioare, mă apucă de mînă şi exclamă :

— Să mergem să vă arăt cum trăiesc eu aici !

Premierul m-a condus prin apartamentele sale dîndu-mi mereu deslușiri :

— Aici e cabinetul meu... Aici e salonul... Aici e sufrageria mea...

În cele din urmă ne-am pomenit în faţa unei uşi închise. Nahhas-paşa se apropie cu paşi grăbiţi de această uşă, cu intenţia vădită de a o deschide.

— Şi aici e dormitorul meu ! — a exclamat el.

Era prea de tot. Instinctiv am schiţat un gest de apărare şi m-am strecurat spre coridorul de alături.

Nahhas-paşa m-a petrecut pînă la scară, mi-a strîns cu putere mîinile şi la despărţire mi-a urat mult noroc şi succes...

Am luat masa cu Harlamov într-un mare restaurant egiptean. După masă am vizitat portul Alexandriei.

În timpul vizitării portului îmi veni deodată în minte un gînd neliniştitor. Nahhas-paşa îmi spusese că a trimis cu trei zile în urmă originalul răspunsului său la scrisoarea mea din 26 iulie lui Nashat-paşa, la Londra. Mie mi-a dat doar o copie nesemnată. Dar dacă Nashat-paşa, sub diferite pretexte, va tărăgăna transmiterea originalului ? Nu voi putea rămîne decît puţine zile la Londra şi în cursul acestor cîteva zile va trebui să duc pînă la capăt problema stabilirii unor relaţii diplomatice sovieto-egiptene ! Comunicatul pus de acord între mine şi Nahhas-paşa trebuie să apară neapărat la 7 septembrie ! Aici nu trebuie să intervină nici un fel de întîmplări fortuite ! Ce-i de făcut ?

M-am gîndit să-l rog pe Nahhas-paşa să semneze copia răspunsului la scrisoarea mea, pe care o primisem dimineaţa de la el, şi să-i aplice sigiliul respectiv. Astfel vor exista două texte originale cu putere egală. Aceasta îl va obliga pe Nashat-paşa, lipsindu-l de posibilitatea de a pune la cale cine ştie ce maşinaţii.

Avionul nostru pleca din Alexandria la Cairo la ora 6 seara. La ora 5 eram din nou la reşedinţa lui Nahhas-paşa. M-a întîmpinat acelaşi Azis-Abeb.

— Trebuie să-l văd doar pentru cîteva clipe pe primul ministru — i-am spus pe tonul cel mai prietenos.

Vai ! Nahhas-paşa plecase de acasă, în inspecţie, şi nu se ştia cînd se va întoarce. Ce era de făcut ?

Azis-Abeb a început să mă descoase cu precauţie ce anume m-a silit să-l văd atît de urgent pe Nahhas-paşa. I-am spus despre ce este vorba, referindu-mă la faptul că acum, în condiţii de război, avionul care duce originalul scrisorii premierului ar putea să fie doborît de nemţi, documentul se va pierde, va trebui să fie întocmit duplicatul lui şi stabilirea relaţiilor diplomatice între U.R.S.S. şi Egipt va întîrzia din nou. N-ar fi mai bine să ne asigurăm de orice eventuale neplăceri prin mijlocul la care m-am gîndit eu ?

Azis-Abeb se lumină la faţă şi exclamă bucuros :

— Ăsta-i lucrul cel mai uşor ! Lăsaţi-mi mie copia dumneavoastră, şi îndată după întoarcerea premierului îi voi raporta. El va semna documentul şi am să vi-l transmit la Cairo.

— Dar mîine dimineaţă — am obiectat eu — iau avionul spre Londra... Documentul trebuie să-mi parvină chiar astăzi.

— Nimic mai simplu ! — exclamă din nou Azis-Abeb. — Îl veţi avea în cîteva ore.

— Sigur ?

Azis-Abeb a răspuns solemn :

— Jur pe Allah — binecuvîntat fie numele lui ! — că am să-mi respect cuvîntul dat !

N-aş putea spune că eram absolut liniştit, dar altă soluţie nu era. Trebuia să risc. Am lăsat copia scrisorii lui Nahhas-paşa adjutantului său şi am plecat la Cairo.

În aceeaşi seară, la ora 10 fix mi-a bătut la uşă curierul din partea primului ministru. Sosise cu un avion special pentru a-mi înmîna un plic prevăzut cu cinci peceţi, în care se afla al doilea exemplar al scrisorii de răspuns din partea lui Nahhas-paşa prevăzut cu semnătura şi cu ştampila cuvenită. Am răsuflat uşurat.

În zorii zilei de 27 august ne-am îmbarcat împreună cu N. M. Harlamov pe un „Liberator" englez şi am pornit de la Cairo spre Gibraltar şi mai departe spre Londra. Călătoria a decurs fără nici un fel de incidente. În dimineaţa zilei de 28 august am zărit cîmpiile de un verde intens ale Angliei. Avionul a aterizat pe acelaşi aeroport de pe care decolasem cu două luni în urmă. Am fost întîmpinaţi pe aeroport de soţiile noastre şi de tovarăşii de muncă.

Îndată după sosirea la Londra i-am comunicat lui Nashat-paşa că deţin duplicatul scrisorii de răspuns a lui Nahhas-paşa. Aceasta i-a răpit ambasadorului egiptean posibilitatea oricăror tergiversări. El mi-a transmis chiar a doua zi originalul acestei scrisori. Astfel putea fi dat publicităţii comunicatul comun cu privire la stabilirea relaţiilor diplomatice. În ultima clipă a intervenit o mică încurcătură : nu s-a obţinut o sincronizare perfectă a publicării comunicatului. La Cairo el a apărut în presă la 7 septembrie, iar la Moscova — la 9 septembrie. Era un amănunt de mică importanţă. Principalul se făcuse : după o întrerupere de 26 de ani, relaţiile diplomatice dintre U.R.S.S. şi Egipt au fost reluate.

În ajunul plecării din Anglia

Desigur, după cum prevăzusem, n-am putut să-mi strîng bagajele în cinci zile la Londra.

Guvernul britanic mi-a arătat o deosebită amabilitate şi, în dorinţa de a-mi asigura o călătorie cît mai confortabilă şi în de-

plină securitate, mi-a propus să plec cu soţia mea pe acelaşi itinerar pe care abia-l parcursesem, însă nu cu avionul (deoarece soţiei mele medicii îi interziseseră zborul), ci pe mare şi pe uscat. Pe la mijlocul lunii septembrie pornea din Anglia spre India un mare convoi militar, de 30 000 de oameni, bine păzit. Ni se oferea pe una dintre nave o cabină confortabilă pînă în Egipt, iar mai departe, drumul de la Cairo la Teheran, prin Asia Mică, puteam să-l facem cu maşina, cu concursul şi pe răspunderea englezilor. Am primit bucuros propunerea făcută, şi astfel data plecării noastre din Londra a fost fixată.

Au început pregătirile. Cea mai mare parte din lucruri au fost împachetate de soţia mea încă înainte de sosirea mea ; ea s-a ocupat de aceasta îndată ce i-am comunicat rechemarea mea la Moscova. Cu toate acestea, cîte ceva mi-a revenit şi mie. Greutatea principală o prezenta biblioteca. Ea cuprindea cîteva mii de volume strînse de noi în aproape două decenii petrecute în străinătate şi acum ele trebuiau să fie sortate şi împachetate pentru un drum lung. Drept rezultat ne-am pomenit cu 30 de lăzi grele, care trebuiau să ne însoţească de la Londra la Moscova.

Pregătirile de plecare aveau şi alte aspecte, mai importante. Ne-am despărţit prieteneşte de colonia sovietică din Londra, ne-am luat rămas bun de la toţi tovarăşii de la ambasadă şi reprezentanţa comercială, cu care am colaborat vreme îndelungată, împărţind şi necazurile, şi bucuriile. Am păstrat pentru totdeauna o bună amintire despre ei. Ne-am luat rămas bun în mod amabil şi de la numeroşi străini, mai cu seamă englezi, care au manifestat de-a lungul multor ani simpatie faţă de Uniunea Sovietică sau au menţinut relaţii permanente cu ambasada sovietică... Printre aceştia erau şi miniştri, şi politicieni, şi parlamentari, şi diplomaţi, şi militanţi pe tărîm social, şi scriitori, şi oameni de artă, şi gazetari, şi lucrători ai trade-unionurilor. Deoarece era pur şi simplu imposibil să le facem tuturora vizite de rămas bun, iar în condiţiile războiului era neindicat să-i aduni pe toţi la o mare recepţie la ambasadă, le-am trimis acestor persoane cîteva sute de scrisori de rămas bun, variind conţinutul în funcţie de destinatar. Am primit cîteva sute de răspunsuri, multe erau pătrunse de sinceră părere de rău.

Am făcut şi vizite personale de rămas bun unor oameni mai apropiaţi, pe care-i simpatizam în mod deosebit. Am reţinut mai ales vizitele noastre la soţii Bernard Shaw, la Webb, care cu puţin înainte devenise văduv, şi la Herbert Wells. Toţi erau foarte

bătrîni — îmbătrîniseră oarecum sub ochii noştri şi nu speram să-i mai revedem vreodată. Aşa s-a şi întîmplat.

Soarta doamnei Shaw a fost deosebit de tragică. Am fost la soţii Shaw cu două zile înainte de plecarea noastră, fixată pentru data de 14 septembrie. D-na Shaw era foarte bolnavă. În fragedă tinereţe căzuse de pe cal şi-şi vătămase şira spinării. Apoi se părea că se vindecase, dar cu anii vechea suferinţă revenea tot mai des. Toate tratamentele erau zadarnice. Acuma, la vîrsta de 90 de ani, Charlotte Shaw era complet anchilozată, imobilizată la pat şi nu-şi putea ridica nici capul. Cu prilejul vizitei noastre de rămas bun, Charlotte s-a sculat, s-a îmbrăcat şi a ieşit în salon. Ea ne-a urat toate cele bune şi a vorbit cu o adîncă satisfacţie despre prietenia noastră, care a durat 11 ani. I-am răspuns şi noi cu vorbe bune, dar în adîncul sufletului simţeam tristeţe şi nelinişte. Fără voie ne gîndeam : „Nu mai are mult de trăit". Deznodămîntul a venit mai repede decît ne-am fi aşteptat. Chiar în ziua în care părăseam Londra, cu o oră înainte de plecarea trenului nostru, am aflat că Charlotte a murit. Am simţit îndemnul de a merge la Bernard Shaw pentru a-i exprima personal condoleanţele noastre; dar era cu neputinţă : în împrejurările războiului nu putea fi vorba de amînarea plecării noastre, fie şi cu cîteva ore. Atunci am luat o foaie de hîrtie şi într-o scrisoare caldă, prietenească, ne-am exprimat întreaga mîhnire şi durere cu ocazia pierderii suferite de el şi de noi...

*

La plecarea unui ambasador se respectă o anumită procedură diplomatică. Ea variază întrucîtva, în funcţie de popularitatea lui, de durata şederii în ţara în care a fost acreditat, dar mai ales în funcţie de caracterul relaţiilor dintre ţara de acreditare şi patria ambasadorului. În cazul meu, formal, toţi indicii pledau în favoarea organizării unei despărţiri fastuoase ; am lucrat în Anglia 11 ani, eram reprezentantul unui puternic aliat militar şi eram bine cunoscut pe Insulele britanice. Diplomaţia sovietică a căutat însă întotdeauna să simplifice şi să democratizeze pe cît posibil eticheta diplomatică, ale cărei norme datează, în cea mai mare parte, încă din epoca feudală. Am mai avut prilejul să arăt ⋆ cum, încălcînd regulile unui „protocol" riguros, la sosirea la Londra am făcut eu cel dintîi vizite nu numai ambasadorilor, dar şi altor

⋆ *I. M. Maiski.* „Amintirile unui ambasador sovietic", vol. II, p. 122.

împuterniciți. M-am străduit și acum să mă înțeleg cu Eden în sensul simplificării tuturor formalităților de rămas bun la minimul strict necesar. În ultimă instanță, totul s-a rezumat la aceea că regele și regina ne-au dăruit fotografiile lor cu autograf, iar Eden (în momentul acela Churchill lipsea din țară) a organizat în cinstea noastră un dejun de adio, la care, în afară de mine și de soția mea, au participat membrii guvernului și alte cîteva notabilități cu soțiile. La acest dejun, Eden a rostit o cuvîntare în care a motivat istoric necesitatea colaborării anglo-sovietice *.

În ajunul plecării m-am dus la Hyde Park. În mai 1917, cînd, după revoluția din februarie, m-am întors în Rusia, am spus ultimul „adio" Angliei tot în acest parc minunat.

După 26 de ani, din nou în ajunul plecării în Rusia, care a devenit Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste, am ținut să-mi iau rămas bun de la Anglia tot în Hyde Park. Acum mă întorceam acasă în calitate de ambasador al unei mari puteri socialiste, un diplomat cu experiență, care știe bine ce-i trebuie țării sale, și care, în vîrtejul războiului și al haosului postbelic va participa la construirea viitorului ei.

La cheremul mării

Am părăsit Londra în seara zilei de 14 septembrie 1943. Plecarea noastră, în împrejurările războiului, s-a făcut în mare secret, totuși nu știu cum s-a întîmplat că la gară au fost mulți membri ai coloniei noastre sovietice, mult mai mulți decît fusese prevăzut. Din partea engleză au fost de față : Monck, reprezentantul regelui, și Harvey, reprezentantul Foreign Office-ului. Pe peronul aproape întunecat din pricina camuflajului, soția mea și cu mine am strîns mîinile celor ce ne-au condus și, însoțiți de urările lor de drum bun, ne-am urcat în vagon. Peste cîteva minute, trenul a pornit și ne-a îndreptat în mare viteză spre nord.

A doua zi, la 15 septembrie, la ora 10,30 dimineața, eram la Glasgow. Peste o jumătate de oră am sosit la Greenock, în rada căruia se afla vasul cu care urma să ne continuăm călătoria. Ne-am instalat într-o șalupă, unde au fost încărcate lucrurile noastre, și peste un sfert de oră ne-am pomenit pe bordul unui vas de linie

★ Op. cit., p. 263 ; vezi și *I. M. Maiski.* „Cine l-a ajutat pe Hitler", Editura științifică, 1963, p. 44.

uriaș, unde am ocupat o cabină luxoasă, alcătuită din 3 încăperi, la etajul superior al vasului. Apoi am ieșit pe punte și am privit în jur. Era o zi tipică de toamnă scoțiană : cerul cenușiu, marea cenușie, aerul cenușiu și un văl ușor de ceață, în care plutesc și se diluează liniile precise și contururile rigide. Priveam și spuneam în gînd : „Adio, Britanie ! Adio, toți cei unsprezece ani în cursul cărora am reprezentat aici Uniunea Sovietică ! Adio, gînduri și sentimente, frămîntări și emoții ! Adio, bucurii și tristeți, victorii și înfrîngeri — toate cîte ați umplut șederea mea la Londra ! S-a încheiat un capitol important și mare din viața mea, acum se deschide un nou capitol, oare ce-mi va aduce el ?"

Am ieșit în larg la ora 8 seara. În dimineața următoare, cînd am ieșit pe punte, mi s-a înfățișat o priveliște formidabilă. Unsprezece vapoare uriașe înaintau în linie de șir, păstrînd intervale de 700—800 de metri între ele. Cortegiul se întindea pe aproape zece kilometri. O duzină de contratorpiloare și corvete însoțeau de ambele părți convoiul de nave. Aveai impresia că pe mare înaintează o fortăreață puternică, gata să răspundă în orice moment cu foc și metal oricui ar cuteza s-o atace sau să-i stingherească înaintarea.

Secundul se apropie de mine și începu să-mi dea explicații. Convoiul transportă circa 30 000 de ostași pentru Africa și India pe itinerarul : Oceanul Atlantic, Marea Mediterană, Canalul Suez, Bombay. Convoiul este alcătuit din vase mari de linie, aparținînd diferitor națiuni, rechiziționate în scopuri militare. Vasul nostru, „Multan", aparține vestitei societăți britanice „Peninsular and Oriental Line", are un deplasament de 21 000 de tone și viteza de 16 noduri pe oră. Pe „Multan" se află circa 4 000 de soldați care pleacă în India.

După o scurtă pauză, secundul continuă cu glas ceva mai scăzut, deși nu era nimeni prin apropiere :

— Pe vasul acela — nu primul, ci următorul —, care se numește „Regina Oceanului Pacific", se află regele Petru al Iugoslaviei. Va rămîne în Egipt, ca să fie mai aproape de țara sa.

— Și noi mergem cu dumneavoastră numai pînă în Egipt — am intervenit eu —, cam în cît timp vom fi acolo ?

— Așa cum mergem acum — a răspuns prudent secundul —, dacă totul va decurge în liniște, peste vreo 12—13 zile vom acosta la Port Said.

În cursul următoarelor cinci zile am navigat pe Atlantic, descriind un arc foarte mare în dreptul țărmurilor Franței, ale Spaniei și

Portugaliei. Am ajuns chiar pînă la 14° longitudine vestică. Timpul era foarte variabil. În primele zile a bătut un vînt puternic, cerul se înnorase amenințător și valuri uriașe cu creste albe se rostogoleau peste întinderea nesfîrșită de apă, săltîndu-l neîncetat pe „Multan" al nostru ca pe o surcică. Agnia Aleksandrovna zăcea tot timpul în pat. Eu mă simțeam relativ bine și-mi petreceam o bună parte a timpului pe punte. Apoi cerul s-a înseninat, a apărut soarele, vîntul s-a potolit, și oceanul albastru părea acum o oglindă netedă, nemărginită, care fermeca privirea și-ți sugera ideea infinitului. Pe „Multan" totul se însufleți. Își reveni și soția mea, se dădu jos din pat și ieși pe punte. După postul forțat se năpusti asupra mîncării. Acum luam masa în salonul ofițerilor, la un loc cu ceilalți pasageri de pe „Multan". Cei mai apropiați dintre ei erau trei curieri diplomatici sovietici, care transportau corespondența de la Londra la Moscova. Cu unul dintre ei — F. G. Parhomenko — am legat ulterior relații strînse de prietenie. Pe „Multan" se mai afla d-na Balfour, soția consilierului Ambasadei britanice în U.R.S.S., care se ducea la soțul ei. Serile ne așezam cu toții la masă și jucam în cinci cîte un „nouar". Am învățat-o pe tovarășa noastră de drum englezoaică acest joc simplu de cărți și ea ne ținea companie cu multă plăcere. Apoi s-a stîrnit din nou un vînt puternic, oceanul s-a acoperit din nou de valuri cu coama albă, „Multan" s-a transformat iarăși într-o mică minge săltată pe valuri, dar Agnia Aleksandrovna nu s-a mai culcat în pat. Se ținea bine, și camerista noastră englezoaică remarcă aprobator :

— *Madame has got sea legs* (textual : „Doamna a căpătat picioare de marinar", adică s-a adaptat la condițiile mării).

La capătul celor cinci zile, convoiul nostru se apropia de strîmtoarea Gibraltar. În noaptea de 21 spre 22 septembrie am trecut prin această vestită poartă în Marea Mediterană. M-a izbit faptul că stînca pe care mă urcasem nu de mult de două ori era puternic luminată. Nu exista nici un fel de camuflaj. L-am întrebat pe secundul, pe care-l cunoșteam, care își petrecuse și el noaptea pe punte, cum se explică acest lucru ?

— Așa e mai puțin periculos — a răspuns el —, fortăreața Gibraltar este înconjurată din toate părțile de Spania, unde nu există camuflaj. Dacă Gibraltarul și-ar stinge luminile, avioanelor germane le-ar fi mai ușor să-l identifice din aer... Dar așa, cum să deosebești de la înălțime Gibraltarul, aflat în stare de război, de Spania neutră ?

Ne-am continuat drumul pe Marea Mediterană. Timpul era admirabil : cerul albastru, marea albastră, soarele cald, fără a fi dogoritor, încălzind în așa fel că omul se simte ca în rai. O adevărată beatitudine ți se revarsă în trup, sufletul ți-e plin de bucurie și entuziasm. Fără voie începi să înțelegi de ce tocmai aici, pe țărmurile Mediteranei, s-a născut și s-a dezvoltat cultura antică, pătrunsă de optimism sănătos...

Șase zile încheiate am plutit în această împărăție vrăjită de peruzea, învăluiți în atmosfera ei fermecătoare. Componența convoiului nostru se schimba mereu : unele vase plecau spre porturile Africii de nord, care pe atunci se afla în întregime și temeinic în mîinile anglo-americanilor ; altele veneau și se încadrau în convoiul nostru. Se schimba și componența pazei noastre : au plecat o parte din contratorpiloare și corvete, în schimb au venit fregate, crucișătoare portavion și vase portavion. Am lăsat în urmă Algerul și Bizerta. Am trecut și de Pantelleria, insulița stîncoasă italiană tocmai atunci ocupată de aliați. Rămăseseră în urmă Sicilia și Malta. Radioul ne ținea la curent cu evenimentele din întreaga lume și, mai cu seamă, relata amănunțit tot ce se petrecea pe diferitele fronturi. Era perfect evident că după bătălia de la Kursk coloana vertebrală a mașinii de război germane era definitiv frîntă și că victoria coaliției antihitleriste era întrutotul asigurată. Un singur lucru nu se știa : cînd anume. Și mai era o problemă care pe atunci începuse să mă neliniștească tot mai mult : va fi oare Germania zdrobită total sau războiul se va termina printr-o pace de compromis cu ea ?

Stînd pe punte, încercam mereu să-mi închipui cum va arăta lumea după război, cu atît mai mult cu cît aceste gînduri erau strîns legate de viitoarea mea activitate la Moscova. Mi-aduc perfect de bine aminte că în raționamentele mele de atunci ocupa un loc important problema Chinei, unde mai era la putere Cian Kai-și, sprijinit din răsputeri de S.U.A. Fără să vreau, mi-am pus întrebarea : cum se vor desfășura evenimentele în această parte a lumii în următorii 25—30 de ani ?

M-am gîndit, de asemenea, foarte mult la problema reparațiilor, de care va trebui să mă ocup în mod special după sosirea la Moscova. Aveam cu mine cîteva cărți care tratau această problemă ; le-am citit cu atenție și am tras concluzii proprii.

Problema reparațiilor își avea istoria sa. Pentru prima oară,

ea s-a pus serios după terminarea războiului din 1914—1918. Atunci Franţa, care avusese deosebit de mult de suferit de pe urma invaziei germane, a pretins cu insistenţă despăgubiri pentru pierderile materiale, pentru distrugeri etc. din partea inamicului învins. Însă conducătorii Franţei (ca şi ai altor state ale Antantei), în focul pasiunilor dezlănţuite, nu au dat dovadă de suficient realism şi au prezentat un program absolut fantezist.

Cuantumul despăgubirilor pe care Antanta le pretindea Germaniei n-a fost atît de mare (30 miliarde de dolari, eşalonaţi pe 58 de ani), însă, din nenorocire, Antanta a pretins reparaţiile în bani — şi nu în mărci germane, ci într-o valută mondială, adică dolari, lire sterline, franci. Pentru a obţine această valută, Germania trebuia să-şi forţeze în ritm turbat exportul, devenind astfel un concurent periculos pentru Franţa, Anglia, S.U.A. pe piaţa mondială şi chiar pe piaţa internă a acestor state. S-a creat o contradicţie acută, fără ieşire, şi Germania, profitînd abil de situaţia creată, a reuşit în cele din urmă să scape efectiv de reparaţii.

Avînd în faţa ochilor această experienţă istorică, am proiectat o cu totul altă orientare în viitoarea activitate a Comisiei de reparaţii, pe care urma s-o conduc la Moscova. Eram ferm hotărît să resping total forma plăţii în bani a reparaţiilor ; în locul ei, plata despăgubirilor urma să se stabilească în *natură*, adică prin fabrici, uzine, servicii, livrări de mărfuri, produse etc. M-am mai gîndit că în ceea ce priveşte cuantumul reparaţiilor va trebui să ne menţinem cu stricteţe pe tărîmul realităţii şi, oricare ar fi proporţiile reale ale pierderilor noastre, să nu-i pretindem Germaniei decît ceea ce, potrivit calculelor precise, se poate obţine efectiv de la ea. Aceste două principii au stat la baza planului sovietic de reparaţii, elaborat de către Comisia de reparaţii, confirmat ulterior de guvernul sovietic şi, în cele din urmă, adoptat de Conferinţa din Crimeea, din 1945, a şefilor celor trei mari puteri.

La 28 septembrie, în cea de-a 14-a zi de cînd părăsisem ţărmurile Scoţiei, am ajuns, în sfîrşit, la Port Said. Acest port, de unde începe Canalul Suez, ne-a impresionat prin varietatea neobişnuită a culorilor sale. Am fost întîmpinaţi la debarcader de reprezentanţi ai autorităţilor britanice în Egipt, care s-au grăbit să ne ducă cu maşinile la Cairo. Aici am fost instalaţi la reşedinţa şefului comandantului Orientului Mijlociu, generalul Wilson, poreclit în armată „Jumbo".

La 2 octombrie, ora 7 dimineaţa, am pornit mai departe. În timpul şederii la Cairo fuseseră precizate toate amănuntele călătoriei noastre în continuare. Itinerarul nostru era de astă dată pe uscat, trecînd prin Ierusalim — Damasc — Bagdad — Kermanshah — Teheran — Tabriz, spre graniţa sovieto-iraniană. Era aproximativ acelaşi itinerar pe care-l parcursesem cu trei luni în urmă pe calea aerului ; acum urma să-l repetăm cu automobilul. Englezii şi-au asumat răspunderea pentru desfăşurarea în bune condiţii a călătoriei mele de la Cairo la Teheran (deoarece pe atunci pe tot acest interval nu existau nici un fel de instituţii diplomatice sovietice), iar la Teheran ei urmau să mă „predea" în mîinile Ambasadei sovietice din Iran. Ca însoţitor de la Cairo la Teheran mi-a fost dat un colonel britanic cu o ordonanţă. Curierii noştri diplomatici mergeau şi ei cu mine.

Prima parte a drumului, de la Cairo la Ierusalim (450 km), a fost extrem de chinuitoare. Şoseaua îngustă, dar netedă, bine asfaltată, se unduia ciudat, ca un şarpe lung şi negru, prin deşertul Sinai, pe care a trebuit să-l străbatem pentru a ajunge în capitala Palestinei. Dar pe ce arşiţă !... Deşi eram în octombrie, arşiţa era insuportabilă !... La plecarea din Cairo, luasem cu noi sticle cu gheaţă. La jumătatea drumului, cînd am vrut să ne răcorim cît de cît, am găsit în sticle apă fierbinte. Soarele dogorea nemilos, nu te puteai atinge de părţile metalice ale automobilului — te frigeai. Aveam capul tulbure, urechile îmi vîjîiau.

Privind pustiul galben, mort, care se întindea din zare în zare, respirînd aerul încins, care te pîrjolea, mă gîndeam fără voie :

„Iată, aşadar, pustiul biblic, prin care, după cum glăsuieşte legenda, Moise şi-a purtat 40 de ani poporul, încercînd să-l facă puternic şi rezistent... Da, un loc potrivit pentru o asemenea educaţie !"

Abia pe la ora 8 seara am sosit, în sfîrşit, la Ierusalim şi ne-am oprit în faţa unei clădiri mohorîte, cu un aspect dezolant, care pe atunci se numea „Palatul guvernamental". Era reşedinţa Înaltului comisar al Palestinei, care locuia aici împreună cu familia şi suita sa. În momentul acela, postul era ocupat de sir Harold MacMichael, care mi-a făcut impresia unui administrator colonial experimentat de stil tipic britanic. Judecînd după o serie întreagă de indicii, părea să aibă o orientare proarabă şi antievreiască. Acest

lucru reieşea din discuţiile lui, din spusele membrilor familiei sale şi ale societăţii adunate la masa lor. Era caracteristic, de asemenea, că servitorii din „Palatul guvernamental" erau exclusiv de naţionalitate arabă.

Desigur, mie şi soţiei mele ne-au pus la dispoziţie o încăpere pentru „oaspeţii de onoare", şi camerista arabă, care venise să ne despacheteze bagajul de voiaj, a început cu întrebarea :

— Diseară vă duceţi, desigur, la „King David" nu-i aşa ?

— „King David" ? — a întrebat nedumerită soţia mea. — Dar ce-i asta ?

Pe faţa cameristei apăru o expresie dispreţuitoare, apoi ne explică cu condescendenţă :

— „King David" este cel mai luxos hotel din Ierusalim... Acolo se dă astăzi un mare bal... Va fi prezentă înalta societate !

Noi am dat dovadă totuşi de o totală indiferenţă faţă de comunicarea cameristei, din care pricină am coborît mult în ochii ei. I-am spus că îndată după cină ne vom duce la culcare, pentru că sîntem tare obosiţi de drum.

Ziua următoare, 3 octombrie, a fost consacrată în întregime vizitării vestitului oraş şi a împrejurimilor lui. Ni s-a dat un ghid bun, arab de naţionalitate, care, în ciuda credinţei lui în Mahomed, cunoştea admirabil toate „locurile sfinte" creştineşti şi legendele legate de ele. Pe deasupra a mai ieşit la iveală că acest ghid vorbeşte destul de bine ruseşte. El ne-a povestit că a învăţat limba rusă cu mulţi ani în urmă, încă pe vremea cînd Ierusalimul era vizitat de numeroşi pelerini din Rusia. Conduşi de ghidul nostru, am văzut toate locurile pe care le vizitează turiştii — Golgota, mormîntul lui Hristos, malurile Iordanului, piaţa, moscheea lui Omar. Trei lucruri ne-au impresionat în mod deosebit.

În primul rînd, panorama oraşului, care ni se deschidea cînd am urcat Muntele Măslinilor. Privelişte era într-adevăr impresionantă. Jos era o depresiune vastă, rotundă, încadrată din toate părţile de un lanţ de munţi cenuşii, stîncoşi. Pantele lor coborau lin, formînd în centrul depresiunii o suprafaţă plană. În această adîncitură, inundată de razele soarelui, învăluită într-o uşoară ceaţă albăstruie, licărea molcom străvechiul Ierusalim. La un moment dat, oraşul s-a simţit strîmtorat, prea înghesuit de munţii din jur. Şi atunci a început să suie pe coaste, unde se zăreau acum clădiri albe, parcuri şi grădini verzi, unde scînteia aurul turnurilor şi al templelor. Arterele subţiri ale străzilor se răsfirau în

toate direcţiile, iar drept la mijloc se zărea o pată mare, neagră — piaţa, înconjurată de cupolele avîntate spre cer ale bisericilor şi minaretelor. Ceva mai în faţă, înconjurată de ziduri, se înălţa mohorîtă cupola gigantică a uriaşei moschei octogonale a lui Omar, construită de arabi în secolul al VIII-lea pe ruinele vestitului templu al lui Solomon. În faţa acestei privelişti măreţe mă gîndeam :

„Iată unul dintre cele mai remarcabile locuri de pe glob ! Oraşul acesta are cel puţin 3 500 de ani. Şi ce ani ! De cîte ori în decursul istoriei sale nu i s-au schimbat stăpînii ! Cît sînge a fost vărsat aici ! Cîte evenimente nu s-au petrecut ! Şi cîte legende impresionante, cîte poveşti, credinţe, cîte erori şi înşelăciuni sînt legate de acest oraş în memoria omenirii !... Acum nu este decît un colţ pierdut de provincie, un exponat arheologic al unei epoci de mult apuse..."

În al doilea rînd, o impresie puternică, dar oarecum diferită, a produs asupra noastră grădina Ghetsemane. Numele acesta mi-era cunoscut încă din anii de şcoală, de la orele de religie. Preotul ne povestea cu multă însufleţire cum şi-a petrecut Hristos ultima noapte în grădina Ghetsemane, cum îl ruga zadarnic pe tatăl său : „Depărtează de la mine paharul acesta !" şi cum în zori l-au prins străjile şi l-au dus în faţa judecăţii marelui preot. Am păstrat în memorie din anii aceia de demult imaginea grădinii Ghetsemane, pe care mi-o închipuiam ca un parc mare şi umbros, aproape o pădure, cu şiruri de arbori falnici, ale căror coroane aruncau pe pămînt o umbră deasă...

Şi iată-ne în grădina Ghetsemane. Asta să fie oare ?... O biserică scundă, iar în dreapta ei o mică grădiniţă pătrată, cu cîţiva pomişori prăpădiţi. În centrul grădiniţei se afla un ciot de o grosime nemaipomenită dintr-un trunchi imens, retezat sau rupt la vreo cinci-şase metri de pămînt. Rădăcinile lui parcă se înfipseseră lacome în sol şi se acoperiseră cu un strat gros de muşchi. De la ciot porneau vreo zece ramuri subţiri, acoperite cu nişte frunze verzi, de formă alungită.

Aceasta era grădina Ghetsemane.

Deodată uşa bisericii se deschise şi apăru un călugăr. Plecîndu-se umil în faţa noastră, începu să ne explice precipitat pe englezeşte :

— Acesta este smochinul — şi arătă spre ciot — sub care s-a odihnit şi s-a rugat Hristos. Are 2 000 de ani. Doriţi, desigur, să luaţi o amintire... — şi, fără a sta mult pe gînduri, călugărul

ne întinse o foaie de hîrtie cu un text tipărit pe o parte ; pe cealaltă parte era prinsă o frunză uscată de smochin.

— Fiecare frunză costă un şiling — rosti întreprinzătorul slujitor al domnului. — Cumpăraţi ! Aduce noroc...

I-am răspuns ironic :

— Vă mulţumesc, dar nu sîntem obişnuiţi să ne cumpărăm norocul pe bani.

Ceea ce m-a impresionat în al treilea rînd a fost „Zidul plîngerii". Am mai spus că moscheea lui Omar este construită pe ruinele templului lui Solomon. Unul dintre zidurile acestui templu a rămas întreg şi la timpul său a fost folosit de constructorii moscheii ; acum el reprezintă partea de jos a zidului din spate a moscheii. De-a lungul lui se întinde o ulicioară îngustă, ca un defileu.

Iată ce am văzut aici : de-a lungul întregului zid din fund al moscheii stăteau înşiraţi evrei — bărbaţi, femei, copii —, formînd un lanţ nesfîrşit. Erau aici mai ales o mulţime de bătrîni cu barba albă, lungă. Toţi în străvechi veşminte prevăzute de cult şi cu cărţi de rugăciuni în mîini. Evreii făceau plecăciuni cu osîrdie şi bolboroseau cu jumătate de glas rugăciuni, astfel încît văzduhul era plin de zumzet, amintind un roi imens de bondari. Deodată întregul lanţ cade la pămînt, sărută cu ardoare piatra rece a zidului, se ridică din nou şi zumzăe, apoi se aruncă iarăşi la pămînt şi sărută zidul...

Nu prea ne-am simţit la largul nostru în faţa acestei privelişti — ecou puternic al unor vremuri îndepărtate, foarte îndepărtate — şi ne-am grăbit să plecăm de acolo.

Ghidul nostru arab, conducîndu-ne mai departe prin oraş, ne spuse calm :

— Ierusalismul are 150 000 de locuitori... Arabii zic : mai mult de jumătate arabi, evreii zic : mai mult de jumătate evrei... Există un oraş arab şi există un oraş evreiesc şi între ele este o vrajbă permanentă...

În timp ce traversam o stradă îngustă şi şerpuită, ghidul ne informă impasibil :

— Pe strada asta evreii n-au voie să umble. Dacă trece vreun evreu pe aici, arabii îl omoară.

Apoi, după o scurtă pauză, spuse nu mai puţin liniştit :

— Sînt alte străzi, pe care n-au acces arabii. Dacă trece vreun arab pe o asemenea stradă, îl omoară evreii.

Aceasta era situaţia la Ierusalim în zilele celui de-al doilea război mondial !

În împărăţia arabilor

În dimineaţa următoare, la 4 octombrie, am părăsit capitala Palestinei şi ne-am îndreptat spre nord, în direcţia Damascului. Drumul devenise mai uşor, arşiţa mai potolită, aerul mai proaspăt şi mai răcoros. Deşertul rămăsese în urmă. Am întîlnit în drum sate, aşezări, orăşele, ogoare verzi, plante date în pîrg. Colonelul care ne însoţea ne recomandă să facem un popas la lacul Galileia. Am coborît din maşini şi am nimerit într-o cafenea modernă, care se afla chiar pe malul lacului. Am trecut pe terasă, de unde se deschidea o vedere admirabilă către oglinda albastră a lacului, către colinele înverzite ce se zăreau în depărtare, către satele liniştite pierdute între dealuri. Stînd la o cafea cu sandvişuri, ascultam emisiunea muzicală de la Cairo şi vedeam pe plajă zeci de femei în cele mai moderne costume de baie. Şi iarăşi, fără să vreau, mi-au răsărit în faţa ochilor minţii imagini din anii de şcoală.

„Va să zică acesta este lacul Galileia ! — mi-am zis eu. — Lacul Galileia, pe malul căruia, în orăşelul Cana, cu aproape 2 000 de ani în urmă, Hristos, potrivit legendei evanghelice, a prefăcut apa în vin !..."

Pe la ora 3 după-amiază am sosit la Damasc, capitala Siriei. Era şi acesta un oraş din antichitatea pierdută în negura vremurilor. Nimeni nu ştie exact cînd a fost întemeiat, dar se crede că, în orice caz, are cel puţin 3 000 de ani. Damascul era în 1943 un oraş mult mai modern decît Ierusalimul sau Cairo. Avea străzi largi, pavate, case frumoase cu trei şi patru etaje în stil francez, magazine mari, parcuri, havuzuri, o universitate, academie, teatre, cinematografe. Doar gigantica moschee, în care încăpeau pînă la 2 000 de oameni, amintea de trecut. În această moschee existau două raritaţi : un zid admirabil păstrat al templului bizantin care se înălţase cîndva pe locul moscheii şi o capelă în care este îngropat capul lui Ioan Botezătorul. Cînd l-am întrebat, mirat, pe ghid cum poate această relicvă creştină să se afle într-un templu musulman, acesta răspunse aproape indignat :

— Dar Ioan Botezătorul este şi un sfînt al nostru, musulman !

La Damasc am fost întîmpinaţi de generalul Spears, reprezentantul local al guvernului britanic. Îl cunoşteam de la Londra, unde, înainte de război, fusese deputat în parlament, aparţinînd aripii churchilliste a partidului conservator. Spears putea fi văzut destul de des şi în clădirea ambasadei sovietice. Familia sa ne-a primit ca pe nişte vechi cunoştinţe şi a făcut tot posibilul ca să ne fie cît mai plăcută şederea la Damasc. Generalul Spears ne-a povestit o mulţime de lucruri interesante în legătură cu situaţia din Orientul Apropiat, mai ales despre lupta dintre firmele engleze şi cele americane pentru petrol.

Pentru a ne aminti de Damasc, soţia mea şi cu mine ne-am luat de aici suvenire : soţia mea şi-a cumpărat o bucată din vestitul brocart de Damasc, iar eu un pumnal din oţelul de Damasc, nu mai puţin vestit.

În ziua următoare, la 5 octombrie, petrecuţi prieteneşte de familia Spears, am părăsit Damascul, plecînd spre Bagdad. Aveam în faţa noastră un drum de 1 000 de kilometri prin Deşertul Sirian. Autoturismele cu care călătorisem de la Cairo la Damasc rămăseseră acum în urmă. Ne-am instalat într-un autobuz confortabil, care aparţinea firmei „Nurn". Această firmă, ai cărei fondatori erau doi australieni care luptaseră în Orientul Apropiat în primul război mondial, asigura curse regulate între Marea Mediterană şi Bagdad. În acest scop au fost create maşini de tip special ; un exemplar era chiar autobuzul nostru : lung, înalt, el avea caroseria învelită cu un metal cenuşiu, gofrat şi semăna cu un avion fără aripi. În faţă, într-o cabină închisă, şedeau doi şoferi. Ei conduceau maşina după busolă, deoarece nu exista drum pietruit. Autobuzul înainta pe întinderea nesfîrşită de nisip, de un galben strălucitor. Din fericire, solul era destul de tare şi roţile grele nu se împotmoleau, stîrnind doar nori imenşi de praf. În timpul călătoriei, autobuzul era închis ermetic şi în interiorul lui se menţinea artificial temperatura de circa 20 de grade Celsius. Banchetele erau comode şi permiteau chiar pasagerilor să aţipească, rezemaţi de spătar. La orele stabilite, toţi călătorii primeau micul dejun, prînzul şi cina. Distanţa de la Damasc la Bagdad era parcursă în 20 de ore, programul fiind întocmit în aşa fel ca, pe cît posibil, cea mai mare parte a călătoriei să se facă noaptea.

Am plecat din Damasc la ora 1 după-amiază. Primul lucru care m-a frapat cînd am ieşit din oraş au fost cinci automobile blindate, galbene (de culoarea deşertului) care, stîrnind nori imenşi

de nisip, au înconjurat autobuzul nostru. L-am întrebat pe colonelul care ne însoţea ce înseamnă asta.

— Foarte simplu — îmi răspunse el —, traseul autobuzului trece prin domeniile unor şeici cărora le vine uneori chef să jefuiască pe călătorii în trecere. Este adevărat că firma „Nurn" îi face inofensivi plătindu-le acestor şeici o „subvenţie" lunară ; în general, acest sistem acţionează satisfăcător. Se mai întîmplă însă uneori să nu meargă totul perfect. Dacă s-ar întîmpla aşa ceva cu autobuzul în care călătoriţi dumneavoastră cu soţia, ar ieşi un scandal internaţional. Pentru a preveni orice neplăceri, am asigurat autobuzului această pază formată din cele cinci blindate.

Prin urmare, aceasta era explicaţia ! Mirosea puţin a „O mie şi una de nopţi", dar Orientul este Orient.

Spre seară autobuzul s-a oprit într-o oază. Uşile autobuzului s-au deschis şi am coborît... Doamne ! Ni s-a părut că am fost azvîrliţi dintr-o dată într-un cuptor încins : în interiorul autobuzului erau 20 de grade, iar afară 45 de grade Celsius. Din curiozitate ne-am apropiat de una dintre maşinile blindate care ne însoţeau, şi nu mică ne-a fost mirarea cînd am aflat că echipajul blindatelor este alcătuit din arabi sub comanda unui ofiţer francez.

Nu ştiu dacă datorită norocului sau, poate, prezenţei celor cinci blindate toată călătoria noastră de la Damasc la Bagdad a decurs în perfectă linişte, şi la 6 octombrie, la ora 9 dimineaţa, am ajuns cu bine în străvechea capitală a lui Harun-al-Raşid. Aici ne-au întîmpinat într-un cadru festiv autorităţile irakiene, precum şi reprezentanţi ai Ambasadei engleze la Bagdad, ceea ce n-a împiedicat însă „dispariţia" la descărcare a două dintre geamantanele noastre. Soţia mea, amintindu-şi de cunoscutul film al lui Korda, pe care-l văzusem cu puţin înainte, exclamă amuzată :

— Pe cît se pare, „Hoţul din Bagdad" mai trăieşte şi azi !

Am făcut declaraţiile cuvenite autorităţilor, şi peste cîteva ore cele două valize au fost aduse întregi şi nevătămate la reprezentanţa britanică, unde am tras.

În cursul zilei petrecute la Bagdad am avut cîteva întîlniri diplomatice, convorbiri cu membri ai guvernului irakian şi, bineînţeles, am vizitat oraşul. Bagdadul din 1943 nu semăna cîtuşi de puţin cu Bagdadul lui Harun-al-Raşid. Era un oraş oriental modern, de proporţii mijlocii, cu două-trei străzi largi, de tip european, cu un păienjeniş des de ulicioare străvechi, înguste şi întortocheate,

cu moschei şi citadelă, care nu se remarcau însă prin vechime sau prin frumuseţe ; am întîlnit femei cu feregele şi am văzut nenumăraţi copii pe jumătate goi zbenguindu-se pe drumurile prăfuite. Singurul lucru într-adevăr remarcabil în Bagdadul zilelor noastre mi s-a părut fluviul Tigru, care trece prin mijlocul oraşului...

La 7 octombrie am părăsit capitala Irakului. Aveam în faţă Iranul. Ne-am instalat din nou în autoturisme, de care s-a îngrijit colonelul nostru, şi am pornit spre răsărit. La început, drumul străbătea un şes larg, unde întîlneai destul de des pîlcuri de palmieri, apoi în zare se profilară munţii. Era cald, uneori chiar zăduf, totuşi suportabil. Am făcut primul nostru popas de noapte în orăşelul Hanikin, unde exista o întreprindere a unei firme petroliere engleze. Directorul întreprinderii, d-l Dix, ne-a întîmpinat cu multă ospitalitate şi ne-am putut odihni bine.

În dimineaţa următoare, la 8 octombrie, a sosit aici, la Hanikin, în întîmpinarea noastră, un colaborator al Consulatului sovietic din Kermanshah, care se afla în apropiere (pe teritoriul iranian). Cît a durat drumul de vreo 100 de kilometri de la Hanikin la Kermanshah, el m-a informat amănunţit despre starea de spirit a autorităţilor iraniene şi a populaţiei iraniene, despre politica engleză din această zonă, despre frecuşurile dintre englezi şi americani în Iran şi despre multe alte lucruri interesante. Chiar aici, între Hanikin şi Kermanshah, am ajuns din urmă „bagajul cel mare" (adică biblioteca mea), pe care englezii l-au expediat de la Cairo separat, pe un drum mai scurt.

Iran—Moscova

La 8 octombrie, spre seară, am sosit la Kermanshah — un oraş destul de mare, cu o populaţie de circa 100 000 de oameni — şi ne-am instalat la consulatul sovietic. În sfîrşit ne aflam din nou între compatrioţi şi pe un petic de teritoriu al nostru (cel puţin din punct de vedere juridic !). Mica colonie sovietică ne-a întîmpinat aici prietenos şi simplu, ne-a ospătat cu delicioasele plăcinte ruseşti, ba ne-a şi distrat cu un progam artistic de amatori. Ne-am simţit îndată învăluiţi în căldura de acasă, de care eram atît de însetaţi străbătînd nesfîrşitele meleaguri străine, ale lumii britanice şi afro-asiatice.

În ciuda orei tîrzii a venit să mă salute guvernatorul iranian al Kermanshahului, apoi acelaşi lucru l-au făcut consulul englez din

Kermanshah, colonelul englez care comanda forţele britanice din zona Kermanshahului şi alte persoane oficiale. Abia pe la miezul nopţii am putut, în sfîrşit, să ne culcăm.

La 9 octombrie am pornit mai departe, spre Hamadan, situat la o distanţă de aproximativ 200 de kilometri de Kermanshah. Pe această porţiune de drum m-a impresionat mai ales un monument din trecutul îndepărtat. În apropiere de Behistun, într-un defileu îngust, pe o stîncă înaltă este cioplită o inscripţie semeaţă a şahului persan Darius I, care a domnit în secolul al VI-lea î.e.n. Inscripţia este foarte lungă, ilustrată cu basoreliefuri, şi povesteşte cum a reuşit Darius în decursul unui an să înăbuşe răzvrătirile multor popoare care cu 2 500 de ani înainte intrau în componenţa Imperiului persan. Voi cita cîteva fragmente dintre cele mai semnificative din inscripţia de la Behistun :

„Zice împăratul Darius : iată ce am săvîrşit într-un singur an de domnie. Am purtat 19 bătălii. Prin mila lui Ahuramazda i-am zdrobit (pe răzvrătiţi. — *I.M.*) şi am luat prizonieri nouă împăraţi. Unul era magul Haumata. El minţea, zicea aşa : «Eu sînt Bardia, fiul lui Cirus». El a răzvrătit Persia. Unul era Assina, elamitul ; el minţea zicînd aşa : «Eu sînt împăratul Elamului». El a răzvrătit Elamul. Unul — Midintu-Bel, babiloneanul ; el minţea zicînd aşa : «Eu sînt Nabucodonosor, fiul lui Nabonid». El a răzvrătit Babilonul... Unul — Fravartiş, midianul ; el minţea zicînd aşa : «Eu sînt Hşatrita din neamul lui Cyaxares». El a răzvrătit Midia. Unul — Frada, margianul, el minţea zicînd aşa : «Eu sînt împărat în Sagartia, din neamul lui Cyaxares». El a răzvrătit Sagartia...".

După ce-şi înşira toţi duşmanii, Darius continua :

„Zice împăratul Darius : aceste ţări au fost răzvrătite prin minciună. Ei (răzvrătiţii. — *I.M.*) au înşelat poporul. Apoi Ahuramazda i-a predat în mîinile mele. I-am astîmpărat cum am vrut...

Zice împăratul Darius : dacă ai să tăinuieşti acest manifest, dacă n-ai să-l arăţi poporului, Ahuramazda să te lovească şi să n-ai rod !...

Zice împăratul Darius : dacă vei vedea această inscripţie şi aceste chipuri sculptate (şi) le vei distruge, nu le vei ocroti pe măsura puterilor, Ahuramazda să te lovească şi să-ţi nimicească seminţia şi să distrugă rodul muncii tale !" ★

Am coborît din maşină şi am stat îndelung în faţa acestui model

★ Textul exact al fragmentelor din inscripţia de la Behistun. Vezi *M. A. Dandamaev.* „Iranul sub primii Ahemenizi", Moscova, 1963, p. 267—269.

al deşertăciunii omeneşti. Unul dintre tovarăşii mei de drum exclamă uimit :

— Priviţi ce zid abrupt şi înalt, iar inscripţia este dăltuită aproape la mijloc, între limita superioară şi cea inferioară a stîncii !... Cum s-a făcut asta ?... Probabil că meşterii de atunci au stat suspendaţi luni în şir pe frînghii deasupra prăpastiei şi au săpat în piatră... Şi pentru ce ?

Pe mine mă preocupau alte gînduri. Fără să vreau mi-am amintit de sonetul „Ozymandias" al marelui poet englez Shelley :

Mi-a povestit un călător venit
Dintr-un străvechi meleag : — Două picioare
De piatră-ntr-un deşert am întîlnit.
Alături, în nisip, o faţă care,
Prin rînjetu-i pe gură-ncremenit,
Vădea că al ei sculptor desluşise

Acele patimi ce-au rămas întregi
Cînd inima ce le-a hrănit murise.
Pe soclu, limpezi, cîteva cuvinte :
— Sînt Ozymandias, rege peste regi.
Priviţi-mi, oameni, chipul maiestuos !
Nimic n-a mai rămas ca mai înainte ★.

Am înnoptat la Hamadan. Aici se aflau unităţi americane, şi colonelul care le comanda se oferi să ne conducă pînă la Kazvin, unde se aflau trupe sovietice. Drumul trecea prin munţi, dar şoseaua era excelentă şi înaintam în plină viteză. Într-un loc, în apropierea zonei sovietice, se afla tabăra militară americană. Colonelul american insistă să luăm acolo micul dejun. Ofiţerii din tabără ne-au întîmpinat cordial, mîncarea a fost excepţională, sala de mese în care am luat dejunul era luminoasă şi spaţioasă. Totul ar fi fost minunat, dar... pereţii erau acoperiţi cu poze înfăţişînd femei goale, decupate din revistele bulevardiere americane. Cînd, o dată cu mine, a intrat în sala de mese soţia mea, a fost un moment de jenă.

Cu 30 de kilometri înainte de Kazvin am trecut graniţa zonei sovietice. La barieră se afla o patrulă de femei, care ne-a verificat actele prietenos, dar cu seriozitate. Am intrat în clădirea punctului de trecere şi am fost impresionat de ceea ce am văzut : o tînără

★ În româneşte de Petre Solomon.

în uniformă militară îşi călca bluza. De altfel, garda de grăniceri era alcătuită nu numai din femei, ci şi din bărbaţi. Am petrecut aici aproximativ o jumătate de oră şi, într-o convorbire însufleţită, ne-am împărtăşit ultimele noutăţi.

La Kazvin, care pe vremea aceea era un important centru de amplasare a trupelor sovietice, aproape că nici nu ne-am oprit. Pînă la Teheran nu rămăseseră decît vreo 150 de kilometri, şi ne grăbeam să ajungem în capitala Iranului înainte de lăsarea nopţii. Autorităţile militare locale ne-au dat însoţitorii necesari şi o patrulă sovietică cu o autoşenilă a mers tot timpul înaintea automobilelor noastre. La 60 de kilometri de Teheran am fost întîmpinaţi de Maksimov, consilierul ambasadei însărcinat cu afaceri în absenţa ambasadorului A. A. Smirnov. Am sosit împreună cu el la Teheran şi aici, în clădirea ambasadei sovietice, colonelul englez care ne însoţise de la Cairo ne-a „predat" în grija autorităţilor sovietice. I-am mulţumit călduros pentru grija pe care ne-a arătat-o şi pentru excelenta organizare a călătoriei noastre de la Cairo la Teheran.

Aşadar, eram iarăşi printre ai noştri şi am trecut de îndată la stabilirea modului în care ne vom continua călătoria. De la Teheran urma să mergem cu trenul pînă la Mianeh, unde se termina calea ferată, iar cei 180 de kilometri rămaşi pînă la Tabriz să-i parcurgem cu automobilele. Pînă la sosirea bagajelor la Tabriz rămăseseră două zile, timp pe care îl puteam folosi pentru odihnă şi pentru vizitarea oraşului.

Clădirea ambasadei era situată în mijlocul unui mare parc, înconjurat din toate părţile cu un zid înalt de piatră. În faţa clădirii principale a ambasadei se înalţa statuia lui A. S. Griboedov. După cum se ştie, cu mai bine de 100 ani în urmă, autorul comediei „Prea multă minte strică" a murit la Teheran în postul de ambasador al Rusiei în Persia. Mi s-a părut că statuia este prea mică şi inexpresivă. Creatorul lui Ceaţki şi al lui Famusov ar fi meritat un monument mai impunător.

Am făcut apoi o plimbare cu maşina prin oraş şi prin împrejurimi. După Cairo, Ierusalim, Damasc, Teheranul te impresionează prea puţin. Am găsit aici un amestec bizar de Orient şi Occident, despre care un diplomat englez spusese la sfîrşitul secolului trecut : „Capitala Persiei s-a născut şi a crescut în Orient, dar începe să-şi comande hainele la un croitor englez". Desigur că de-atunci s-a mai schimbat cîte ceva ; cu toate acestea, vechiul Orient nu a murit.

Trecînd prin oraş, am văzut pe străzile cele mai elegante ale Teheranului şanţuri pline cu apă, ca într-un sat iranian.

Numai Demavendul mi s-a părut o minune. Peste nenumăratele piscuri şi spinări ale lanţului muntos care străjuieşte Teheranul, peste reţeaua deasă de văi şi defileuri adînci, peste pădurile foşnitoare şi peste torentele repezi, peste norii sclipitor de albi se înalţă maiestuos un con gigantic ce pare să susţină bolta albastră a cerului ; albeaţa povîrnişurilor lui înzăpezite îţi ia ochii. Acest semeţ şi străvechi vulcan stins, ceva mai înalt ca Elbrusul nostru, este aproape divinizat de întregul popor iranian...

În dimineaţa de 13 octombrie am plecat din Teheran şi a doua zi am sosit fără nici un fel de peripeţii la Tabriz. La miezul nopţii de 14 spre 15 octombrie, în zona Djulfa, trenul nostru a trecut graniţa sovieto-iraniană. În sfîrşit eram pe pămînt sovietic ! A mai fost însă nevoie de opt zile pînă să ajungem la Moscova. Războiul dezorganizase în mare măsură condiţiile normale de viaţă şi, în speţă, circulaţia pe căile ferate. Trenurile mergeau încet. Opririle în staţii erau lungi. Itinerariile obişnuite nu erau respectate. Legăturile dintre diferite oraşe se făceau cu ocoluri, în zigzag. Am simţit şi noi toate acestea : sosind la gara Tihoreţkaia, am aflat că drumul direct de aici la Moscova este închis şi că pentru a ajunge în capitală va trebui să facem un ocol pe la Stalingrad. Astfel, călătoria noastră s-a prelungit considerabil, în schimb am avut posibilitatea să vedem gloriosul, nemuritorul oraş aşa cum arăta după marea bătălie.

Trenul a staţionat la Stalingrad trei ore. Tovarăşii localnici au fost ospitalieri cu noi şi ne-au condus prin oraş. Am văzut cu ochii noştri locurile care ne erau atît de cunoscute şi atît de scumpe după recentele comunicate militare : casa lui Pavlov, Uzina de tractoare, gorganul lui Mamai, trecerea peste Volga... Peste tot nu vedeai decît ruine fantastice, acoperişuri smulse, ziduri pe jumătate dărîmate, ferestre goale, fără rame, coşuri de case care se înălţau stinghere. Întregul oraş apărea ca în palmă — îl vedeai dintr-o dată de la un capăt la altul. Numai faţă în faţă cu vestigiile marii bătălii am înţeles şi am simţit pe deplin ce s-a petrecut aici abia cu cîteva luni în urmă, ce încordare uriaşă de voinţă, de forţă şi energie, cîtă hotărîre şi abnegaţie, cît spirit de sacrificiu au fost necesare pentru a trece prin toate acestea, pentru a rezista şi pentru a-l nimici pe duşmanul crunt.

Am plecat de la Stalingrad profund zguduiţi de marea dramă istorică şi totodată profund entuziasmaţi de viaţa nouă, clocotitoare, pe care am văzut-o la fiecare pas printre aceste sacre ruine.

*

În dimineaţa zilei de 23 octombrie, trenul nostru s-a apropiat încet de gara moscovită. Era o zi cenuşie de toamnă, totuşi din cînd în cînd, printre norii spălăciţi, răzbătea cîte o rază de soare. Am fost întîmpinaţi de reprezentanţii Comisariatului poporului pentru afacerile externe şi de rude.

Drumul lung, de 40 de zile, complicat şi greu, de la Londra la Moscova se încheiase. Eram acasă. Începea un capitol cu totul nou în viaţa mea.

Indice de nume

Abdul-Ila — 131
Alexander, A. V. — 67
Alexander, Harold — 315—318, 349, 375, 376
Alexandru al III-lea, ţar al Rusiei — 415
Alexandru, rege al Iugoslaviei — 128
Allen, George — 243
Amery, Leopold — 9, 62, 65, 67
Amery, profesor — 396, 401—404
Anderson, John — 17, 255
Ashbee, Clement — 389
Ashcroft, Peggy — 330
Attlee, Clement — 9, 27, 61, 67, 247, 263, 271
Azis-Abeb — 414, 418, 419

Bach — 212
Baldwin, Stanley — 110, 320
Balfour — 424
Barthou, Louis — 128
Beaverbrook, William Maxwell — 57, 67—70, 108, 110, 157—159, 193—195, 199, 206, 214, 247, 255, 285, 303, 304
Beck, Joseph — 7, 14
Beethoven, Ludwig van — 344
Bellenger — 263
Beneş, Eduard — 165, 212
Bevan, Aneurin — 297
Bevin, Ernest — 67, 146, 247
Blum, Léon — 43
Bock — 191
Bogomoleţ, A. A. — 212
Bogomolov, A. E. — 268, 269
Bonnet, Georges — 31
Bonnier de la Chapelle — 355
Boothby, Robert — 65
Boris, rege al Bulgariei — 128
Bracken, Brendan — 183, 250, 255, 355, 369—371, 373
Brîkin, A. E. — 168
Budionnîi — 327
Burdenko, N. N. — 212
Butler, Richard — 32, 35, 48—50, 53—56, 115, 137, 138, 140—142, 373—375

Cadogan, A. — 148, 149, 167—169, 218, 227, 268—271, 307
Ceaghin, P. I. — 408
Ceaikovski, P. I. — 231
Chamberlain, Neville — 8—12, 15—18, 20, 23—25, 27, 29, 31—35, 42, 43, 51, 53, 55, 57, 67, 78, 110, 122, 130, 134, 136, 187, 255, 256
Chesterton, Cecil — 330
Churchill, Clementine — 175, 206, 273, 324, 328—330, 333—337
Churchill, Diana — 309
Churchill, Winston — 11, 13, 14, 17, 23, 24, 26, 27, 32—36, 56, 58, 64, 66—68, 70, 71, 75, 82—84, 87, 88, 90—92, 94—97, 100, 108, 109, 114, 121, 122, 134—136, 138, 143—146, 154, 155, 157, 159—162, 171—175, 178, 179, 181, 183—189, 191, 193—196, 198—201, 205, 211, 213—215, 218, 219, 224, 227, 234, 237, 242, 247, 252, 255, 257—267, 270—273, 275—290, 292, 293, 295, 296, 299—302, 305—310, 312—315, 319, 330, 336, 340—342, 346, 347, 349—351, 353—355, 357, 363—366, 368, 369, 375—381, 387, 388, 407, 422
Cian Kai-şi — 253, 425
Citrine, Walter — 43, 243, 245, 246, 248, 332
Ciudakov, I. A. — 212
Clemenceau, Georges — 77
Collier — 316
Conolly — 243
Cook, A. — 320
Cox — 263
Cranborne — 255
Cripps, Stafford — 36—41, 136 — 138, 141, 143, 149, 152, 159, 161, 162, 226, 227, 254, 262, 263, 265, 287, 303, 341—343
Cripps, lady — 324
Cromwell, O. — 62
Crookshank — 206
Curzon, George — 36
Cyaxares — 435

Daladier, Edouard — 8, 11, 15, 16, 21, 32, 34, 35, 42, 45, 51, 53—55, 57, 59, 80, 81, 187, 256
Dalton, Hugh — 67
Dandamaev, M. A. — 435
Darlan, François — 93, 353—355, 368
Darius I — 435
David — 361
Davies, Joseph — 378
Della Warr — 24
Dill, John — 84, 90, 128, 129
Domvile, amiral — 99
Dovator, general — 238
Drake, Barbara — 330
Dubnosov, A. I. — 325
Duff Cooper, Alfred — 64, 65, 67, 360, 361

Eden, Anthony — 17, 23, 35, 67, 75, 76, 78, 80, 90, 96, 127, 128, 146, 153, 154, 157, 159, 161, 167, 171, 172, 182—186, 188—191, 198—201, 209, 213—236, 239, 243—245, 255, 257, 259, 260, 262, 263, 265, 266, 268, 270—272, 279, 287, 299—301, 306, 315—317, 346, 371, 380, 381, 422
Ehrenburg, I. G. — 90, 207, 409
Eisenhower — 289, 351, 375
Elliot, Walter — 24, 29, 30, 35, 100, 125, 126, 297
Epstein, Jacob — 330
Erskine-Hill — 297
Erzin, P. D. — 164, 165
Evans — 118—120

Faruk I — 124, 348, 392, 393
Feiling, Keith — 25
Fersman, A. E. — 212
Fierlinger, Zdenek — 165, 166
Fishman, Jack — 329
Foch, Ferdinand — 77
Fonteyn, Margot — 330
Forster, Albert — 7
Franco — 30, 91, 291

Gallacher, William — 11
Gamelin, Maurice — 81, 84
Gandhi — 40
de Gaulle, Charles — 72, 90, 91, 268, 352—354
Gensoul — 93, 94
Giraud, Henry — 352, 353
Godfrey, P. D. — 210
Goebbels, Joseph — 280, 340, 341
Golikov, F. I. — 162
Golovko — 223
Göring, Hermann — 102, 109, 112, 343
Gort — 20, 84
Grajul, V. S. — 325
Graziani, Rodolfo — 124, 348
Greenwood, Arthur — 9, 10, 13, 65, 67, 100
Griboedov, A. S. — 437
Gripenberg, Georg Achates — 44
Grover, Bryan Montague — 322, 323
Gusev, G. T. — 223, 225
Guthrie, Tyrone — 389

Haakon al VII-lea, rege al Norvegiei — 58
Haile Selassie — 125
Halifax — 17, 24, 27, 35, 36, 42, 49, 50, 67, 118, 136, 137, 139, 140, 142, 143
Hamilton, duce — 145
Hamilton, Hugh, amiral — 313, 314
Hankey, lord — 341
Harlamov, N. M. — 162, 268, 315, 317, 382, 413, 414, 418, 419
Harlamova, A. A. — 324
Harriman, Averell — 178, 193, 194, 266, 267, 307, 308
Harris, Arthur — 341
Harris, Percy — 297
Harrison, Erik John — 243
Hart, Mervyn — 133
Harvey — 218, 422
Henderson, Nevile — 10
Herzen, A. I. — 220, 221
Herzog, James — 19
Hess, Myra — 343, 344
Hess, Rudolf — 144—148
Hitler, Adolf — 8 — 12, 14, 18, 21 — 27, 29, 30, 39, 42, 53, 55—57, 59, 66, 68, 71, 72, 74—78, 80—82 88, 89, 91—93, 95—98, 101, 102, 108, 109, 111, 112, 114, 123, 127—131, 144—146, 148, 151 — 155, 157, 158, 165, 173, 174, 180, 187, 191, 197, 199, 200, 203, 207—209, 213, 225, 229, 230, 232, 233, 243, 259, 261, 268, 274, 275, 278—281, 300, 333, 338, 343, 345, 347—349, 351, 364, 392
Hoare, Samuel — 17, 20, 63, 64
Hobson, Valery — 330
Holden — 330
Hoover — 42, 291
Hopkins, Harry — 175—180, 242, 284, 285, 289, 292, 378
Horder, lord — 213, 330
Hore-Belisha — 24, 26, 27, 297

Iakubov, A. — 244
Inber, Vera — 328
Ioffe, A. F. — 212
Ironside, Edmund — 20
Ismay, Hastings — 84, 90
Jackson, Freda — 389
Jdanov, A. A. — 181
Johnson — 133
Johnson, Hewlett — 330, 331, 336

Kaciurov, I. T. — 325
Kalinin, M. I. — 237, 238, 407
Kallio — 48
Kapiţa, P. L. — 212
Kazakov, P. — 244
Kennedy, John — 133
Kennedy, Joseph — 133, 134
Keops — 405
Keynes, John Maynard — 68, 69
Killearn, lord — 389—391, 394, 401, 405
King, Beatrice — 330
King, Ernest — 292
Kipling — 280
Kirk — 404
Kirkpatrick, Ivone — 145, 146
Kitchener, lord — 222
Knight, Laura — 330
Knipper-Cehova, O. L. — 386
Kollontai, A. M. — 48, 143
Komarov, V. L. — 212
Koo, Wellington — 212
Korda, Alexandru — 433
Korj, M. V. — 107
Krasavcenko, N. — 344
Krasin, L. B. — 320, 321
Kremer, S. D. — 163
Kuleşov — 325
Kurusu, Saburo — 215
Kutuzov, M. I. — 236
Kuzneţov, N. G. — 235, 236

La Follette, Robert — 133
Lann, E. L. — 408
Lansbury, George — 29
Laval — 31, 89
Lawrence — 147
Lebrun, Albert — 94
Leigh, Vivien — 330
Lenin, V. I. — 250, 256
Leopold al III-lea, rege al Belgiei — 73, 81
Lincoln, Abraham — 175, 290
Lindberg, Charles — 133
Litvinov, M. M. — 38, 193, 208, 266, 267, 339, 340, 380, 408
Lloyd George, David — 10, 16, 17, 32, 64, 76—78, 80—82, 88, 97, 123, 126, 134, 297—299, 330, 342, 343, 371
Lloyd George, Megan — 298
Low, David — 201, 202

MacArthur, Douglas — 253
MacDonald, James Ramsley — 67
Macfarlane, Donald — 384, 385, 390
Macmichael, Harold — 427
Macmillan, Harold — 65, 205
Mah-Borjeţkaia — 147, 148
Maksimov — 437
Malkova, A. — 244, 245
Maninkova, A. P. — 116
Mannerheim, Karl Gustav Emil — 51, 215
Mannstein, Erich, general — 347
Margesson, David — 255
Markovici, Alexandr — 128
Marshall, George — 272, 284, 285, 288, 289, 292
Martin, Henry — 330
Masalov, N. — 244
Masaryk, Jan — 165, 166
Mehantiev, A. I. — 325
Menşikov, Alexandr — 358
Metaxas — 126
Mikoian, A. I. — 235, 407
Mills, amiral — 316
Milner, Alfred — 263
Mitchel, Charles — 331
Molocikov, F. F. — 223, 225, 231, 232, 234, 406
Molotov, V. M. — 153, 156, 162, 184, 193, 194, 226, 227, 236, 266, 268, 270—272, 285—287, 296, 308, 309, 407, 411
Monck — 422
Montgomery — 25, 290, 349, 350, 352
Morozovski, N. G. — 163, 315, 325
Morrison, Herbert — 63, 67, 132, 374, 375
Mościcki — 14
Moskatov, P. G. — 244
Moskvin, I. M. — 386
Mosley — 99, 256
Mottistone — 264
Murphy, Robert — 352
Mussolini, Benito — 8, 9, 30, 56, 80, 90, 123—126, 128, 229, 291, 348, 349, 392

Nabonid — 435
Nabucodonosor — 435
Nadejdin, V. P. — 324
Nahhas-paşa — 391—394, 396, 397, 405, 412—419
Napoleon al III-lea — 74
Napoleon, Bonaparte — 79, 102, 205, 206, 236
Nashat-paşa — 391—393, 412, 415, 416, 418, 419
Negrin, Juan — 118, 151, 152, 177, 212
Nehru, Jawaharlal — 40
Nekrici, A. M. — 146
Nelson — 93
Nemirovici-Dancenko — 386
Newton, Isaak — 358
Nicolson, Harold — 65
Nikolaeva, K. — 244—246
Nomura, Kitisaburo — 215
Novikov, K. V. — 152, 217, 303, 406
Nuffield — 68, 69
Nye, Gerald Prentice — 133
Nye, general — 218, 227

O'Casey, Sean — 331
Olivier, Lawrence — 331
Omar — 429, 430

Paasikivi — 47, 48
Paget, Bernard — 195, 197, 198
Panin, A. I. — 223
Papagos, Alexandros — 126, 129
Parhomenko, F. G. — 424
Parmoor — 36
Paulus, Friedrich — 339, 347, 348
Pavel, principe regent al Iugoslaviei — 128
Pavlicenko, L. — 344, 345
Pavlov, V. N. — 270, 271
Pcelinţev, V. — 344
Pétain, Philipp — 72, 81, 89, 90, 92—94
Petru al II-lea, rege al Iugoslaviei — 128, 423
Phillips, Tom — 222
Pierlot — 73, 81

Pollitt, Harry — 256
Popkov, P. S. — 181
Pound, Dudley — 312, 314—318
Price, Ward — 145
Priestley, John — 330, 331
Pritt, Denis — 18, 330
Pugaciov, N. N. — 163

Quisling — 58, 264

Raeder, Erich — 102
Raşid, Ali — 131
Ratiani, G. M. — 93
Readley — 263
Redgrave, Michael — 331
Reynaud, Paul — 81, 84, 89—93, 136
Reza-şah — 413
Ribbentrop, Joachim — 8, 109, 110
Roberts, Frank — 218
Rommel, Erwin — 252, 349—352, 375
Roosevelt, Eleanor — 132, 344
Roosevelt, Franklin Delano — 20, 30, 42, 55, 80, 96, 97, 132, 133, 172, 175—177, 179, 181, 188, 190, 193, 196, 200, 228, 242, 261, 266, 267, 270, 281, 282, 284—286, 288 — 293, 302, 305, 307, 312, 318, 353, 355, 363—365, 378—380
Rostovski, S. N. — 204
Ryti, Risto — 48, 50

Sackville-West — 331
Sarkisov, S. A. — 324
Savkov, E. M. — 244
Schellenberg, Walter — 146
Schmidt, O. I. — 212
Scott, Robert — 118
Seeds, William — 36, 43, 137
Semionova, M. T. — 234
Shaw, G. B. — 29, 374, 420, 421
Shaw, Charlotte — 420, 421
Shelley — 436
Sherwood, Robert — 178
Sikorski, Vladislav — 166—172, 390
Simon, Dawson — 17, 26
Simon, John — 63, 67, 145, 146
Simonov, K. M. — 206, 388
Simovici, Duşan — 129
Sinclair, Archibald — 10, 62, 65, 67, 271, 322
Sklearov, I. A. — 163
Smirnov, A. A. — 437
Smuts, Jan — 19
Sobolev, A. A. — 382, 412, 415
Solomon, regele — 429
Soloviev, L. — 244
Sommerville, James — 93, 94
Spaak, Paul Henry — 66
Spears, Edward — 65, 432
Stalin, I. V. — 138, 147, 149, 153, 156, 160, 161, 172—179, 184, 185, 188, 189, 191, 193—201, 214, 215, 227—230, 233, 234, 236, 237, 253, 257, 259, 260, 264—267, 270, 271, 278, 288, 295, 296, 300—302, 305—309, 315, 316, 337, 346, 354, 355, 359, 363, 365, 366, 368, 376 —379, 408
Standley, William — 378
Stanislawski, K. S. — 386
Stanley, Oliver — 17, 35, 36, 39
Starostin — 223
Stauning, Thornwald — 57
Steelwell, Iosef — 253
Stern, L. S. — 212
Stimson, Henry — 133, 288
Stoianovici, Milan — 128
Stukalov, K. S. — 163
Summerskill, Edith — 330
Surit — 45
Sylvester, Albert James — 297

Şaparov, M. N. — 163
Şvernik, N. M. — 243—249, 251, 407

Tanner, Väinö — 42, 48, 50
Tarasov, M. P. — 244, 246
Tarasova, A. K. — 386
Tarhanov, M. M. — 386
Tarle, E. V. — 206, 212
Tedder, Arthur — 307
Terebenev, A. I. — 206
Thorndike, Russell — 389
Thorndike, Sybil — 330
Tiptaft, lord — 304
Tolstoi, A. N. — 408, 409
Tolstoi, L. N. — 205, 206
Tovey, John — 313
Trenchard — 341
Truman, Harry — 179, 291
Ţvetkovici, Dragisa — 128

Ulanova, G. S. — 234

Vandenberg — 133
Van-Kleffens, Eelko Nicolaas — 66
Vansittart, Robert — 318, 389
Varga, E. S. — 409, 410
Vevers, Geoffrey — 325
Vickers — 37, 68, 69
Vinant, John — 176—178, 209, 212, 272, 273
Vîşinski, A. I. — 184
Voroşilov, K. E. — 181, 235, 407

Wallace, Euan — 17
Warr, de la — 24
Wavell, Archibald — 124, 195, 197, 307
Watson, John Hugh Adam — 389 —391, 396, 399, 413
Webb, Beatrice — 78—81, 88, 156, 330, 374
Webb, Sidney — 78—81, 88, 330, 374, 420
Welles, Sumner — 55, 56
Wells, Herbert — 212, 290, 372 — 375, 420
Weygand — 81, 83, 89—91
Wilhelmina, regina Olandei — 73, 81
Willkie, Wendell — 133, 305
Wilson, general — 129
Winkelman, general — 73
Winterton, lord — 65
Wood, Kingsley — 17, 255
Woodward, Llewellin — 14, 140— 142, 306
Woolton, lord — 322, 329
Wuolizoki, Hella — 48

Zahvataev — 232
Zalesski — 169, 170
Zosser, faraonul — 401—403

Cuprins

Din partea autorului 5

Partea întîi

„RĂZBOIUL CIUDAT“ 7
Agresiunea Germaniei împotriva Poloniei 7
„Războiul ciudat“ 15
Crepusculul politic 23
Anglia şi U.R.S.S. 32
Furtună antisovietică în Anglia 41
U.R.S.S. şi Finlanda în deceniul al 4-lea 46
Lichidarea războiului sovieto-finlandez 48
Chamberlain bate pasul pe loc 56
Ofensiva Germaniei şi căderea lui Chamberlain 57

Partea a doua

DUELUL GERMANO-BRITANIC 66
Guvernul Churchill 66
Război sau pace 71
Căderea Franţei 80
În aşteptarea invaziei germane 95
„Marele Blitz“ 102
Treburi militare 121
Londra şi Moscova 135
În ajunul agresiunii germane împotriva U.R.S.S. 143

Partea a treia

AGRESIUNEA GERMANIEI ÎMPOTRIVA U.R.S.S. 151
22 iunie 1941 151
Problema celui de-al doilea front 156
Primele săptămîni ale războiului germano-sovietic . . . 160
Harry Hopkins zboară la Moscova 172

Armament englezesc pentru U.R.S.S. 180
Conflictul dintre Stalin şi Churchill 191
Vom învinge ! 201
Cu Eden la Moscova 214
Tratativele de la Moscova 227

Partea a patra

LUPTA PENTRU CEL DE-AL DOILEA FRONT 241
Delegaţia Consiliului Central al Sindicatelor din U.R.S.S. în Anglia 243
Situaţia militară şi politică 251
Împotriva războiului cu gaze ! 257
Tratatul anglo-sovietic din 26 mai 1942 261
Churchill şi cel de-al doilea front 272
Roosevelt şi Churchill în problema celui de-al doilea front . 282
Churchill hotărăşte să plece la Moscova 293
La Moscova 301
Convoaiele 310
Crucea Roşie 320
Zile grele 337
Marea cotitură 346
Războiul din Africa 348
Vînturi noi bat peste lume 356
Dublul efect al bătăliei de la Stalingrad în Anglia . . . 357
Conferinţa de la Casablanca 363
Probleme postbelice 368
În locul celui de-al doilea front, Marea Mediterană . . . 375

Partea a cincea

ÎNTOARCEREA LA MOSCOVA 382
Londra—Cairo 382
U.R.S.S. şi Egiptul 389
Confundarea epocilor 395
Egiptul lui Mahomed 397
Egiptul faraonilor 401
La Moscova 407
Moscova — Londra 413
În ajunul plecării din Anglia 419
La cheremul mării 422
Ierusalim 427
În împărăţia arabilor 431
Iran — Moscova 434

Indice de nume 440